

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

ZINĀTNISKIE RAKSTI

11

XXXI

11
(XXXI)

PROCEEDINGS

OF THE NATIONAL LIBRARY OF LATVIA

11
(XXXI)

Latvian Culture in Manuscripts and Periodicals

RĪGA 2023

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

ZINĀTNISKIE RAKSTI

11
(XXXI)

Latviešu kultūra rokrakstos un laikrakstos

RĪGA 2023

UDK 316.7(474.3)(08)
La805

LNB Zinātnisko rakstu galvenais redaktors / *Editor-in-Chief of Proceedings of the NLL*
Andris Vilks

Atbildīgie redaktori / *Managing editors*
Jana Dreimane, Mārtiņš Mintaurs

Redakcijas kolēģija / *Editorial board*

Pauls Daija, Vija Daukšte, Jana Dreimane, Māra Grudule, Jānis Kalnačs, Kaspars Kļaviņš, Mārtiņš Mintaurs, Andrejs Vasiļjevs, Viesturs Zanders (Latvija / *Latvia*), Detlefs Henings (*Detlef Henning*, Vācija / *Germany*), Doms Kauns (*Domas Kaunas*, Lietuva / *Lithuania*), Jānis Krēslis (Zviedrija / *Sweden*), Aile Meldre (*Aile Möldre*, Igaunija / *Estonia*), Andrejs Plakans (Amerikas Savienotās Valstis / *United States of America*), Pāvels Štolls (*Pavel Štoll*, Čehija / *Czech Republic*)

Literārā redaktore (latviešu valoda) / *Copy editor (Latvian)*
Sigita Kušnere

Literārais redaktors (vācu valoda) / *Copy editor (German)*
Felikss Lintners / *Felix Lintner*

Tulkojums no lietuviešu valodas / *Translation from Lithuanian*
Emija Grigorjeva, Leonards Varžinskis

Tulkojumi angļu valodā / *English translation*
Juris Beņķis

Dizains / *Design*
Linda Jeromane

Iespiests / *Printed by*
Jelgavas tipogrāfija

Rakstu krājums ieteikts publicēšanai ar LNB Zinātniskās padomes 30.08.2023 sēdes lēmumu (protokols Nr. 3/2023). No 2022. gada izdevums ir indeksēts *Scopus* datubāzē / *The volume has been published pursuant to Decision No 3/2023 taken by the Research Committee of the National Library of Latvia on 30 August 2023. From 2022 the publication is indexed in Scopus*

Rakstu krājums ir sagatavots un izdots programmā “Latviešu grāmatai 500” ar Latvijas Republikas Kultūras ministrijas atbalstu / *This volume has been prepared and published in the Program “Latvian Book 500” with the support of the Ministry of Culture of the Republic of Latvia*

ISSN 2661-5134 ISSN 1691-5941

© Latvijas Nacionālā bibliotēka un autori / *National Library of Latvia and the authors, 2023*

© Linda Jeromane, dizains, 2023

Krājumā ievietotie zinātniskie raksti ir anonīmi recenzēti / *Articles appearing in this collection are peer-reviewed*
Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Nacionālās bibliotēkas atļauja / *No part of this publication may be reproduced without the permission of the National Library of Latvia*

Saturs / *Content*

	MĀRTIŅŠ MINTAURS UN JANA DREIMANE
8	Priekšvārds
	Rokraksti un to konteksti
	GVIDO STRAUBE
13	Vidzemes brāļu draudze – latviešu nacionālās atmodas “modinātāja”
27	<i>The Vidzeme Moravians – the “awakener” of Latvians’ national awakening</i>
	EDGARS CESKE
28	Apokrifs “No Ādama un Ievas”. Izcelsme, konteksts, latviešu
	rokraksta grāmatniecība
51	“The Life of Adam and Eve” <i>apocryphon</i> . <i>Its origin, context, Latvian manuscript literature</i>
	MĀRA GRUDULE
52	“Mēs šeitam esam viesi...” Ieskats Georga Heinriha Loskīla dzīvē
	un darbos
67	<i>“We are guests here...” An Insight into the Life and Creative Work of Georg Heinrich Loskiel</i>
	EVA EGLĀJA-KRISTSONE
68	Mācītāja sieva un divpersonu karjera: Elzas Jendes un Mērijas
	Grīnbergas autobiogrāfiskās liecības
108	<i>A pastor’s wife and a two-person career: The autobiographical testimonies of Elza Jende and Mērija Grīnberga</i>

Laikraksti

- VITA ZELČE
109 Laikraksts "Latviešu Avīzes" – jaunais medijs, tā laiktelpa un laiklīnija
131 *The "Latviešu Avīzes" newspaper – a new medium, its environment and timeline*
- MĀRA GRUDULE
132 Dzeja laikrakstā "Latviešu Avīzes" (1869–1915)
155 *Poetry in "Latviešu Avīzes" (1869–1915)*
- PAULS DAIJA
156 Durbes mācītāja Frīdriha Runclera publikācijas "Latviešu Avīzēs" un "Tajā Latviešu Draugā"
180 *Durbe pastor Friedrich Runzler's articles in "Latviešu Avīzes" and "Tas Latviešu Draugs"*
- KRISTINA PAPULE
181 Laikraksta "Latviešu Avīzes" simtgades jubileja latviešu preses vēstures kontekstā
192 *The centenary of the "Latviešu Avīzes" newspaper in the context of Latvian press history*
- AVE MATTHEUS (AVE MATTHEUS)
193 "Marahwa Näddala-Leht" – *eine bunte Bauernzyklopädie, das estnische Pendant zu "Latviešu Avīzes"*
229 "Marahwa Näddala-Leht" – *a colourful encyclopaedia for peasants, the Estonian counterpart to "Latviešu Avīzes"*
231 "Marahwa Näddala-Leht" – krāsaina enciklopēdija zemniekiem, igauņu analogs "Latviešu Avīzēm"
- DANGIRS MAČIULIS (DANGIRAS MAČIULIS)
233 Latvijas lietuvieši un lietuviešu periodiskā prese no 19. gadsimta beigām līdz 1915. gadam: no nelegālās preses izplatīšanas talcīniekiem līdz preses izdevējiem
249 *Lithuanians in Latvia and the Lithuanian periodical press from the end of the 19th century to 1915: from facilitators of illegal press distribution to press publishers*

MĀRIS BALTIŅŠ

- 250 "Latviešu Avīzes" un terminoloģijas attīstība līdz 19. gadsimta vidum
265 "Latviešu Avīzes" *and the development of terminology until the mid-19th century*

Miscellanea

- NADEŽDA GRUŅAHINA UN DIĀNA ŠERMANE
266 Krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku grāmatas Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā
306 *The Books of the First Wave Russian Émigrés in the Collection of the National Library of Latvia*
- DMITRIJS ZINOVJEVS
307 Žaka Kallo un viņa interpretu darbi Latvijas Nacionālās bibliotēkas Mākslas centra ārzemju grafikas krājumā
334 *The works of Jacques Callot and his interpreters in the collection of foreign graphic art of the Art Centre at the National Library of Latvia*
- INGRĪDA PELDEKSE
335 Poētiskās pasaules uztveres atspulgi mākslinieces Dzidras Ezerģailes grafikā
364 *Reflections of a Poetic World Perception in the Graphic Art of Latvian Artist Dzidra Ezerģaile*
- DITA PFEIFERE UN BAIBA TJARVE
365 Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu izpratnes problemātika
381 *Problems in Defining the Concepts of Cultural Availability and Accessibility*
- 382 Autori
Authors

Priekšvārds

Lasītāju vērtējumam tiek piedāvāts Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) Zinātnisko rakstu 11. (XXXI) sējums “Latviešu kultūra rokrakstos un laikrakstos”. Sējumā iekļauto pētījumu tematika turpina Latvijas un latviešu kultūras vēstures apzināšanas un interpretācijas darbu, kas aizsākts iepriekšējos LNB Zinātnisko rakstu krājumos. Piecpadsmit publicēto rakstu autori pārstāv izglītības, pētniecības un atmiņas institūcijas, kas darbojas Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Pētījumu hronoloģija aptver laikmetu no 18. gadsimta līdz pat mūsdienām, sniedzot ieskatu arī senāku kultūras procesu klātbūtnē, bet to tematiskais spektrs atklāj reliģisko, politisko un sociālo ideju daudzveidīgo ietekmi Latvijas teritorijā un arī ārpus tās. Kultūras vēsture ir starpdisciplināra nozare, ja raugāties uz to kā cilvēka dzīves veida atspoguļojumu laikā, kā uz intelektuālās un mākslinieciskās darbības liecību kopumu, kas sniedz iespēju apgūt pagātnes mantojumu tajā apjomā un kvalitātē, kāda ir nepieciešama mūsdienu cilvēkam. Pētījumi kultūras vēsturē vienmēr būs ierobežoti laikā un telpā, pievērsoties notikumiem, cilvēku biogrāfijām un viņu radītās kultūras materiālajām liecībām. Pat atsevišķā pagātnes fragmentā vai šķautnē ielūkojoties, ir iespējams saskatīt vēstures pēdas, lai saprastu pagātnes saistību ar tagadni un spētu iegūt dzīves turpinājumam vajadzīgos impulsus.

Kultūras vēsture ir arī stāsts par prasmī uztvert cilvēkus un notikumus sava laikmeta kontekstā, un tieši kontekstiem šajā sējumā ir pievērsta īpaša uzmanība. Sējuma saturs iedalīts trijās daļās, kas veido dažādus tematiskos ciklus, kurus saista interese par personību lomu Latvijas un latviešu kultūrā. Pirmajā daļā “Rokraksti un to konteksti” iekļauti pētījumi par senāko ietekmju loku, kas veidoja latviešu literāro kultūru no 18. gadsimta vidus līdz pat 20. gadsimta sākumam. Krājumu ievada vēsturnieka Gvido Straubes raksts, kurā aplūkota brāļu draudzes jeb hernhūtiešu kustības Vidzemē nozīme latviešu nācijas attīstībā. Tā ir tēma, kas raisījusi dažādu nozaru pārstāvju, piemēram, literatūras un reliģiju vēstures pētnieku, arī muzikologu, interesi, arvien biežāk saistot brāļu draudzi ar pirmajām sociālās emancipācijas procesa izpausmēm latviešu sabiedrībā, kas radīja priekšnoteikumus individuālās pašapziņas un savstarpējās solidaritātes stiprināšanai vēl tolaik, kad vairākums latviešu identificējās (un tika identificēti) ar zemnieku kārtu. Jautājums par to, cik lielā mērā brāļu draudzes locekļus apvienoja kopīga reliģiskā identitāte, kas sakņojās Eiropas jauno laiku protestantisma ētiskajos principos, un kādā kontekstā varam runāt par brāļu draudzi kā latviešu etniskās identitātes pamatlicēju, joprojām ir izpētes un diskusiju vērts.

Ar brāļu draudzes ietekmi latviešu kultūrā cieši saistīta rokraksta literatūras tradīcijas izveidošanās, kam savā pētījumā pievērsies vēsturnieks Edgars Ceske. Rokraksta literatūras vēsture ievērojami pagātnes telpā, kas ir daudz senāka par apgaismības ideju mājvietu 18. gadsimtā, šeit mēs saskaramies ar kristīgās kultūras pirmavotā balstītās pasaules izpratnes kontekstiem, kuru pirmsākumi meklējami jau Vecās Derības pasaulē, bet to ietekme sniedzas līdz pat mūsdienām. Tādēļ šī telpa šķiet pat mazliet mistikas piesātināta, jo pati rokraksta grāmatu saglabāšanās ir kā laimīga vēsturiska nejaušība laikmetā, kad kultūras mantojums kā 20., tā arī 21. gadsimtā tiek

pakļauts apzinātas un mērķtiecīgas iznīcināšanas draudiem. Viduslaiku vēstījums par Ādama un Ievas dzīvi jau līdz 15. gadsimtam piedzīvoja tulkojumus daudzu Eiropas tautu valodās, tā iezīmējot nacionālās kultūras un vēlākā laikā arī grāmatniecības attīstības perspektīvu, kas pieņēmas spēkā kopš reformācijas laikmeta. Taču apcerīgi reliģiskā tradīcija nezaudēja savu nozīmi arī apgaismības laikmetā, kad tā ieguva jaunu izpausmi, luterāņu draudzes mācītāja tēlā apvienojot aktīvi izglītojošo darbu draudzes labā ar “zinību vīra” dažbrīd distancēto attieksmi pret sociālo vidi, kurā pagāja mācītāja ikdienas dzīve ar tās likstām un priekiem. Par to varam pārliecināties, iepazīstoties ar Māras Grudules biogrāfisko pētījumu “Mēs šeit esam viesi...” par Georga Heinriha Loskiļa (*Loskiel*, 1740–1814) darbu un dzīvi, kas noritēja gan Latvijas teritorijā, gan citur Eiropā un Ziemeļamerikā.

Mācītāju tēmu Latvijas kultūras vēsturē, raugoties no sociālās vēstures skatpunkta, šajā krājumā turpina literatūrzinātnieces Evas Eglājas-Kristsones raksts, kas veltīts divām personībām: Elzai Jendei (1877–1967) un Mērijai Grinbergai (1881–1973), kuru dzīvesbiedri bija latviešu luterāņu mācītāji. Sievietes loma un iespējas latviešu sabiedrībā 20. gadsimta sākumā vēl joprojām ir salīdzinoši maz pētīta tēma Latvijas historiogrāfijā. Tas bija laikmets, kad vārds “emancipācija” jau sastopams latviski izdotajās skaidrojošajās vārdnīcās, taču ikdienā par sieviešu emancipāciju nebija pieņemts runāt ārpus šaura intelektuāļu loka, un arī tajā “sieviešu jautājums” tika interpretēts visai teorētiski, lai arī atzīstot sieviešu līdztiesības nepieciešamību. Līdztiesības īstenojumu praksē ierobežo ne tikai joprojām nozīmīgie kārtu aizspriedumi, bet arī patriarhālo vērtību ietekme, kas savukārt atspoguļo tālaika sabiedrības funkcionālo struktūru, kurā katram noteiktas kārtas, dzimuma un vecuma pārstāvim un pārstāvei ir paredzēta sava vieta.

Sējuma otrajā daļā “Laikraksti” apkopota 2022. gada decembrī Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā notikušās starptautiskās konferences materiālu izlase. Konference bija veltīta pirmā latviešu valodā izdotā laikraksta “Latviešu Avīzes” (1822–1915) divsimt gadu jubilejai, un tajā kopā ar pētniekiem no Latvijas piedalījās arī Lietuvas un Igaunijas pārstāvji. Tagad varam iepazīties ar lielāko daļu no konferencē aktualizētajām tēmām, kam veltīti šajā krājuma daļā iekļautie raksti. Profesore Vita Zelče tuvāk aplūkojusi trīs “Latviešu Avīžu” vēstures aspektus: laikraksta kā jauna medija tapšanu un nozīmi savā laikmetā, skatot šī fenomena ietekmi latviešu kultūrā 19. gadsimtā, kā arī “Latviešu Avīžu” attiecības ar Krievijas impērijas administrācijas definētajiem preses izdevumu darbības nosacījumiem un laikraksta attīstību piecos hronoloģiski secīgos posmos no tā dibināšanas līdz brīdim, kad Pirmā pasaules kara Austrumu fronte sasniedza Jelgavu. “Latviešu Avīzes” 19. gadsimta vidū pakāpeniski kļuva par modernu iespiesto mediju, ka sagatavoja lasītāju auditoriju nākamajiem latviešu preses attīstības soļiem, un vienlaikus jau pirmā latviešu laikraksta vēsturē atklājās politisko un sociālo apstākļu loma nacionālās preses attīstībā Krievijas impērijas pastāvēšanas laikā.

Detalizētajam pētījumam, kurā sniegts apkopojošs pārskats par “Latviešu Avīžu” vēsturi visā laikraksta pastāvēšanas periodā, seko četru Latvijas autoru pētījumi par atsevišķām tēmām, kas saistītas ar dažādas tematikas publikācijām “Latviešu Avīzēs”. Māra Grudule pievērsas kopš 1869. gada laikrakstā iespiestajiem dzejas darbiem, par atskaites punktu izvēloties brīdi, kad Atis Kronvalds (1837–1875) pirmo reizi latviešu valodā formulēja dzejas jēdzienu. Tas iezīmēja

pagriezienu latviešu literārās kultūras attīstībā ne tikai literatūras teorijas kontekstā, bet arī saistībā ar iespējamo vārda arvien plašāku izplatīšanos lasītāju aprindās. Neizpalika arī attiecību samezģojumi starp latviešu nacionālo kustību un Baltijas vācu politisko un intelektuālo eliti, un, par spīti cenzūras noteiktajiem ierobežojumiem, tieši 19. gadsimta prese mūsdienās ir unikāls vēstures avots, kas sniedz liecības par šo attiecību izpausmēm publiskajā telpā.

No dinamiskās 19. gadsimta nogales, kad laika izjūtas paātrinājums, šķiet, ieguva gluži vai taustāmas aprises, varam atgriezties salīdzinoši rāmajā, taču iekšēji ne mazāk nospriegotajā gadsimta otrā ceturkšņa gaisotnē. Sekojot Paula Daijas pētījumam par Kurzemes mācītāja Frīdriha Runclera (1802–1844) sagatavotajām publikācijām “Latviešu Avīzēs” un laikrakstā “Tas Latviešu Ļaužu Draugs”, iespējams ieraudzīt laikmeta ainu, kādu to uztvēra Baltijas vācu intelektuāļi, kuriem rūpēja latviešu valodas un literatūras attīstība. Vairākums šo intelektuāļu, tāpat kā Runclers, kalpoja par mācītājiem lauku un pilsētu draudzēs Baltijas provincēs. Autors parāda, ka aizbildniecisko motīvu īpatsvars viņu literārajā daiļradē, kas lielākoties apvienoja didaktiski moralizējošu un sentimentāli aizkustinošu pieeju dzīves situāciju attēlojumā, tomēr nebūtu pārspilējams. Vēlīnās apgaismības principu ietekmē par noteicošo kļuva audzināšanas un izglītošanas patoss, ko citā veidā un ar atšķirīgiem izteiksmes līdzekļiem turpināja arī pirmās latviešu intelektuāļu paaudzes pārstāvji, vērojoties pie lasītājiem nevis kā “latviešu draugi”, bet kā tautieši pie saviem tautiešiem. Taču bez tā sagatavošanas darba, ko klusā uzcītībā paveica Baltijas vācu mācītāju paaudzes pirms viņiem, latviešu nācijas tapšanas trajektorija 19. gadsimtā varēja būt pavisam citāda.

“Latviešu Avīžu” kultūrvēsturiskās un arī politiskās nozīmes recepciju laikraksta simtgadē savā rakstā aplūko Kristīna Papule. Simtgades jubilejas pasākumu vēriens apliecināja, ka laikbiedri labi saprata un atbilstoši novērtēja latviešu preses nozīmi nācijas attīstībā līdz Latvijas valsts dibināšanai. Tādēļ pat visai trūcīgajos apstākļos tikai pāris gadus pēc Neatkarības kara (1918–1920) beigām netika žēlotas pūles un līdzekļi, lai atzīmētu šo notikumu ar daudziem pasākumiem, izstādi un publikācijām, ieskaitot pirmo latviešu preses vēstures pārskatu, kas arī mūsdienās ir saglabājis izziņas vērtību. Jubilejas atskaņas ietekmēja arī 1924. gadā Saeimā pieņemtā Preses likuma sagatavošanu, tajā pirmo reizi valsts garantēja preses, respektīvi, mediju darba brīvību Latvijas Republikā.

Līdzīgi kā Kronvalda ieviestais dzejas apzīmējums latviešu valodā pirmo reizi parādījās “Latviešu Avīzēs”, šim laikrakstam bija būtiska loma laikmeta prasībām atbilstošas latviešu terminoloģijas veidošanā visās dzīves nozarēs – šo “Latviešu Avīžu” darbības aspektu izvērtējis Valsts valodas centra direktors Māris Baltiņš. Valodas attīstībā īpaša nozīme ir leksikas bagātināšanās procesam, un tā norisi tieši sākotnējā, modernās latviešu valodas tapšanai kritiski svarīgajā posmā, nodrošināja kā anonīmu, tā arī atšifrējamu autoru publikācijas “Latviešu Avīzēs” līdz pat laikam, kad tām radās konkurenti, vispirms jau “Mājas Viesa” un “Pēterburgas Avīžu”, vēlāk arī citu, ar dažādām nozarēm saistītu, preses izdevumu veidolā. Autors sniedzis plašu ieskatu arī latviešu valodas terminrades pirmsākumos, kas meklējami 18. gadsimta otrās puses turpinājumizdevumos: kalendāros un žurnālā “Latviska Gada Grāmata”. Preses nozīmi jaunu terminu radīšanā un it īpaši to izplatīšanā lasošajā sabiedrības daļā grūti novērtēt par augstu, šeit iespējama medija loma

bija neaizstājama ikvienā nozarē, kur tika veidoti jauni termini: dabaszinātnēs (astronomijā, ģeogrāfijā, bioloģijā), etnogrāfijā, jurisprudencē, kā arī teoloģijā un militārajās zinātnēs.

Sējuma otrajā daļā publicēti divu ārzemju autoru pētījumi, kas referātu veidā bija pārstāvēti minētajā “Latviešu Avīžu” divsimtgadei veltītajā konferencē. Tallinas Universitātes asociētā profesore Ave Mateus (*Mattheus*) salīdzina latviešu un igauņu pirmo laikrakstu – “Latviešu Avīžu” un “Zemnieku Nedēļas Avīzes” – izcelsmi, attīstību un ietekmi uz sabiedrības modernizācijas procesu. Kaut gan pirmā igauņu laikraksta iznākšanas laiks dažādu iemeslu dēļ bija daudz īsāks nekā konservatīvajam “Latviešu Avīzēm”, abu preses izdevumu izcelsme bija saistīta ar līdzīgiem apstākļiem un izdevēju mērķiem, kā arī pievēršanos līdzīgai lasītāju auditorijai. Autore atzīmējusi faktorus, kas jau sākotnēji veicināja “Latviešu Avīžu” dzīvotspēju, proti, salīdzinoši plašāku potenciālo lasītāju loku gan Kurzemē, gan Vidzemes provinces latviešu daļā, kā arī institucionālo atbalstu, ko laikrakstam sniedza Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība. Savukārt Lietuvas Vēstures institūta vadošais pētnieks Dangirs Mačulis (*Mačiulis*) savā rakstā pievērsies lietuviešu kopienas vēsturei Latvijā, aplūkojot nelegālās un legālās lietuviešu preses apriti Kurzemē un Vidzemē no 19. gadsimta beigām līdz 1915. gadam. Lietuviešu literārās kultūras attīstību kopš 1864. gada bremzēja Krievijas impērijas īstenotā politika, pēc 1863. gada Janvāra sacelšanās apspiešanas nosakot latīņu burtu lietošanas aizliegumu iespieddarbos Lietuvā, kā arī Baltkrievijas teritorijā un Latgalē. Aizliegums bija spēkā līdz 1904. gada decembrim. Šādos apstākļos lietuviešu grāmatniecība un prese attīstījās nelegāli, grāmatas un laikrakstus iespieda ārpus Krievijas impērijas pārvaldītās Lietuvas teritorijas daļas, galvenokārt Austrumprūsijā un t. s. Mazajā Lietuvā. Pēc aizlieguma atcelšanas Rīgā kļuva par nozīmīgu lietuviešu legālās preses izdošanas un izplatīšanas centru, jo šeit atradās liela lietuviešu iedzīvotāju kopiena, turklāt jau aizlieguma darbības laikā attīstījās personiski kontakti starp latviešu un lietuviešu nacionālās kustības pārstāvjiem.

Zinātnisko rakstu krājuma trešo daļu ar nosaukumu *Miscellanea* veido pētījumi, kas saistīti ar LNB krājuma materiālu apzināšanu un izpēti, mākslas vēsturi un citām kultūras vēstures tēmām. Rakstā par krievu emigrācijas rakstnieku darbu izdevumiem LNB Galvenās grāmatu krātuves speciālistes, bibliogrāfes Nadežda Gruņahina un Diāna Šermane pirmo reizi apkopojušas informāciju par starpkaru periodā Latvijas Republikā un Rietumeiropas valstīs publicētajām grāmatām, kas saistītas ar autoriem, kuri nevēlējās palikt Padomju Krievijā pēc boļševiku īstenotā valsts apvērsuma un pilsoņu kara. Krievu emigrācijas vēstures tematikai iegūstot nozīmi mūsdienās sakarā ar Krievijas Federācijas uzsākto karu Ukrainā, līdz šim maz zināmās LNB krājuma daļas apzināšana var dot vērtīgu informāciju turpmākajiem pētījumiem. Ar Nacionālās bibliotēkas Mākslas centra ārzemju grafikas krājuma izpēti savukārt saistīts mākslas zinātnieka Dmitrija Zinovjeva raksts par franču 17. gadsimta pirmās puses mākslinieka Žaka Kallo (*Callot*, ap 1592–1635) gravīrām un to interpretāciju. Raksta autors turpina pētījumu ciklu, iepazīstinot lasītājus ar LNB krājuma bagātībām, kas aplūkotās plašā un rūpīgi atveidotā baroka laikmeta notikumu kontekstā. Kallo darbu tematika atspoguļo reliģisko karu laikmeta noskaņu Eiropā, atgādinot par dažu motīvu nemainīgo klātbūtni cilvēka dzīvē arī mūsdienās.

Mākslas vēstures aspekti aplūkoti arī Ingridas Peldekses biogrāfiskajā pētījumā par grafiķes Dzidras Ezergailes (1926–2013) dzīvi un darbu. Mākslinieces radošā mantojuma izvērtējums attiecas uz viņas daiļrades posmu 20. gadsimta 60. un 70. gados, laikā, kad cerības uz padomju režīma liberalizāciju pakāpeniski nomainīja t. s. stagnācijas laikmets. Tādēļ īpaša uzmanība šajā pētījumā pievērsta nacionālās identitātes motīviem Ezergailes grafikā, to klātbūtne apliecina laikabiedru bažas par latviešu nācijas nākotni un mēģinājumus pārvarēt arvien pieaugošo trauksmes izjūtu. Autore izmantojusi kā filoloģijai, tā mākslas zinātnei raksturīgās metodoloģiskās pieejas, nonākot pie interesantiem secinājumiem par mākslinieces attieksmēm ar padomju režīmu. Sējumu noslēdz Latvijas Kultūras akadēmijas mācībspēku Ditas Pfeiferes un Baibas Tjarves kopdarbs par kultūras pieejamības un pieklūstamības jēdzienu lietojumu latviešu valodā publicētajos kultūrpolitikas dokumentos salīdzinājumā ar nozares analogiem ārzemēs. Terminoloģijas jautājumiem jau agrāk ir veltītas publikācijas vairākos LNB Zinātnisko rakstu krājumos, un šī pētījumu virziena nozīme saglabāsies arī turpmāk.

Kultūras vēstures rakstīšana mūsdienās līdzinās arheologa vai ģeologa pētījumiem, kas sākas ar zemes dziļu paraugu iegūšanu, lai noteiktu turpmāko izpētes darbu teritoriju un mērogu. Sākotnējās izpētes mērķis ir saprast nākotnes uzdevumu apjomu, un sekot šim mērķim aicina šī rakstu krājuma autori.

Mārtiņš Mintauris, Jana Dreimane

GVIDO STRAUBE

Vidzemes brāļu draudze – latviešu nacionālās atmodas “modinātāja”

Kopsavilkums

Hernhūtiešu jeb Vidzemes brāļu draudze kā reliģiska un sociāla kustība Vidzemē bijusi aktuāla kopš 18. gadsimta 30. gadiem, divreiz (18. gadsimta 30.–40. gadu mijā un 19. gadsimta 20.–40. gados) piedzīvojot samērā būtisku izaugsmi un popularitāti, Otrā pasaules kara laikā faktiski izsīka, tomēr pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas tā atkal ir atsākusi, lai arī samērā klusi, bet tomēr savu darbību. Periodiski tā rosinājusi arī pētnieku interesi, un tāpēc šī tēma joprojām saglabā aktualitāti, un, lai arī šo rindu autora 2000. gadā izdotā monogrāfija¹ ir zināms mēģinājums dot arī vispārēju kustības izvērtējumu, ar laiku atstarpī pārskatot izpētīto, ir mainījušies vairāki priekšstati par brāļu draudzes vietu un lomu Latvijas kultūrvēsturē. Šīs publikācijas mērķis ir piedāvāt interesentiem šo redzējumu, un lielā mērā var apgalvot, ka tas arī ir šīs publikācijas zinātniskā novitāte, jo līdz šim tomēr uz hernhūtiešiem Vidzemē raudzījās kā uz samērā lokālu, šauru un maznozīmīgu parādību, nesaistot tās darbību ar lielākiem un Latvijas kultūrvēsturē nozīmīgākiem notikumiem.

Atslēgvārdi: hernhūtieši, Vidzemes brāļu draudze, nacionālā atmoda, 18.-19. gadsimts, emancipācija.

Vidzemes brāļu draudzes priekšvēsture saistīta ar vairākiem zīmīgiem faktiem. Pirmkārt, tas ir Jans Huss (*Hus*, 1369–1415) un viņa sekotāji čehu husīti – slavenā pirmsreformatoriskā kustība. Lai arī pēc 1620. gada kaujas pie Baltā kalna viņi tika sakauti un bija spiesti pakļauties katoļu baznīcas varai, tās konsekvēntākie piekritēji saglabāja uzticību Husa idejām līdz pat 18. gadsimta sākumam, kad tīras sagādīšanās pēc kļuva par pirmajiem t. s. atjaunotās brāļu draudzes, pazīstamas arī kā Hernhūtes brāļu draudzes, locekļiem. Otrkārt, tā ir teologu Filipa Jēkaba Špēnera (*Spener*, 1635–1705) un Augusta Hermana Frankes (*Francke*, 1663–1727) piētisms, kas kļuva populārs vairākās vācu austrumu daļas zemēs 17. gadsimta otrajā pusē. Hernhūtes brāļu draudzes izveidotājs Saksijas grāfs Nikolauss Ludvigs fon Cincendorfs (*Zinzendorf*, 1700–1760) sākotnēji arī bija starp tiem, kas bija aizrāvušies ar šo teoloģisko virzienu luteriskajā baznīcā. Piētisms ieguva savus simpatizētājus arī Baltijā – sākotnēji tas ar lielām grūtībām

¹ Straube, Gvido. *Latvijas brāļu draudzes diārijs (jaunākais noraksts) jeb hernhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga: NIMS, 2000.

sasniedza mūsdienu Latvijas un Igaunijas robežas, atrodot samērā mazu piekritēju skaitu, daži tā atbalstītāji pat bija spiesti piedzīvot represijas no Zviedrijas varas iestādēm, bet pēc Zviedrijas sakāves Lielajā Ziemeļu karā (1700–1721), kad Igaunija un Vidzeme kopā ar Rīgu nonāca Krievijas cara Pētera I (*Pjotr I*, 1672–1725) rokās, Vidzemē un Igaunijā 18. gadsimta pirmajā trešdaļā tas kļuva par samērā populāru garīgu novirzienu un ieguva respektējamu atbalstītāju skaitu.²

1722. gadā Cincendorfs savos dzimtas īpašumos Augšlauzicā – blakus Berteldorfai – izveidoja apmetni, kurā pulcēja gan pēdējos čehu brāļus ar namdari Kristiānu Dāvidu (*David*, 1692–1751) priekšgalā, gan citus ar baznīcu savās iepriekšējās dzīves vietās neapmierinātos vai vājšos. Tā kā apmetne atradās paugura ar nosaukumu Hutbergs (*Hutberg*) pakājē, tad tā loģiski ieguva Hernhūtes nosaukumu un tā tika dēvēta arī visa kustība, par kuras centru kļuva Hernhūtes pilsēta, un šo statusu ir saglabājusi līdz pat mūsdienām. 1729. gada vasaras beigās pirmie Hernhūtes misionāri ieradās Vidzemē un starp viņiem bija arī Kristiāns Dāvids.

Vēstures avotos un literatūrā var atrast neskaitāmas norādes uz Vidzemes brāļu draudzes kustības pozitīvo ietekmi uz reģiona iedzīvotāju, jo sevišķi Vidzemes zemnieku, ikdienas dzīvi. Kustības laikabiedrs Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas garīgais vadītājs ģenerālsuperintendents Karls Gotlībs Zontāgs (*Sonntag*, 1765–1827) brāļu draudzes piekritējus raksturoja kā čaklākus, un “[...] tajos Vidzemes novados, kur ir daudz hernhūtiešu zemnieku, viņi ir arī izglītotāki, strādīgāki un turīgāki”³. Turklāt viņi esot arī atturīgāki un viņu mājokļi esot tīrāki un saimniecības labākā stāvoklī.

Hernhūtisma pozitīvo ietekmi savos ceļojumos pa Vidzemi bija novērojis arī skolotājs un novadpētnieks Johans Kristofs Broce (*Brotze*, 1742–1823), kurš bija pamanījis turienes zemnieku priekšzīmīgo disciplinētību un augsto morālo stāju.⁴

Pozitīvi tika vērtēta ne tikai visa hernhūtiskajos apvidos dzīvojošā zemnieku masa, starp viņiem izdalījās arī līderi, kuriem tās pašas luteriskās baznīcas pārstāvji nekautrējās vēltīt labus vārdus un viņus īpaši daudzīnāt. Kad 1782. gada ziemā nomira Āraišu draudzes zemnieku skolas skolotājs Gavēņu Andžs (pirms 1738–1782), kurš bija brāļu draudzes loceklis un absolvējis Valmiermuižas skolotāju semināru, draudzes gans Karls Heinrihs Eizingss (*Eysingk*, 1753–1804) 7. februārī baznīcas grāmatā atstāja šādu ierakstu: “Schis Zilvehks war uz daschu wihsi teicams un slawejams kļuht.”⁵

Līdz ar to ir svarīgi strukturēt kustības ietekmi uz visdažādākajiem procesiem, apzinoties, ka daļa tika sasniegta apzināti, jo ietilpa hernhūtiešu darbības mērķu sarakstā, kamēr daļa tika sasniegta, pateicoties kopējai darbībai, un faktiski nemaz neietilpa brāļu draudzes plānos.

1) Neapšaubāmi primārais kustības mērķis bija sekmēt pamatiedzīvotāju – Vidzemes un Igaunijas zemnieku – kristianizāciju. Lai arī viņi nonāca kristīgās baznīcas aprūpē jau 13. gadsimtā, ilgu laiku zemniekus nevarēja uzskatīt par pārliecinātiem kristiešiem, un uz viņu

religīzisko pasaules uztveri vairāk bija attiecināms termins sinkrētisms. Lai arī tika apmeklēti dievkalpojumi, tajā pašā laikā paralēli tika respektēti senču dievi, grūtā brīdī palīdzība tika meklēta pie zintniekiem, pūšlotājiem un zāļu sievām, regulāri tika upurēts dažādām dievībām un senču gariem, uzturētas upurvietas svētajās birzīs, alās u. c. Daudziem dievkalpojuma apmeklējums bija ar varas autoritāro spēku uzlikts pienākums un izpratne par kristietības teoloģiskajām nostādnēm un patiesībām pamatā bija virspusēja un bieži arī kļūdaina. Līdz ar to šeit sastopamies ar **pirmo brāļu draudzes darbības kultūrvēsturisko sasniegumu**, ko latviešu nacionālās baznīcas vēstures pionieris Ludvigs Adamovičs (1884–1943) trāpīgi formulēja kā “**latviešu iesaigšanu kristietībā**”, likdams arī šos vārdus viena sava darba virsrakstā.⁶ Šķiet, ka asprātīgi un vienlaikus ironiski šo brāļu draudzes panākumu izteica latviešu reālistiskā romāna pionieri brāļi Reinis (1839–1920) un Matīss (1848–1926) Kaudzītes savā nemirstīgajā darbā “Mērnieku laiki” caur Oļiņieti, ielikdami viņai mutē sekojošos vārdus: “Lai eimu kurp iedama, lai daru ko darīdama, bet Dieva vārdu man vajag mutē.”⁷

Jau drīz pēc tam, kad kustība iegāja savā t. s. “pirmo ziedu” etapā⁸, daudzās Vidzemes draudzēs baznīcu vizitācijas konstatēja situācijas uzlabošanu.⁹ Vispirms tika novērots progress vīriešu starpā – viņi ar vien labāk sāka mācēt lūgšanas un baušļus. Kā nākamo līmeni vizitatori konstatēja to, ka vīrieši ne tikai zina nepieciešamos tekstus, bet spēj tos arī izskaidrot. Ar zināmu nobīdi laikā šādam attīstības scenārijam izgāja cauri arī sievietes, ko īpaši atzīmēja dažās draudzēs arī vizitatori – arī zemnieces ne tikai prot lūgšanas un baušļus, bet arī prot dot izskaidrojumu.

Arī speciāla izmeklēšanas komisija, kura sāka savu darbu 1742. gadā un kurai bija dots uzdevums noskaidrot visu par Vidzemes brāļu draudzi, jo Krievijas imperatore Elizabete Petrovna (*Elizaveta Petrovna*, 1709–1762) bija izdevusi rīkojumu, kas pieprasīja slēgt saiešanas un kustību aizliegt, bieži saņēma no mācītājiem ziņojumus, kuros bija pozitīvi vērtēta hernhūtiešu darbība zemnieku kristianizācijā. Zīmīgs šajā kontekstā ir Straupes draudzes mācītāja Tobiasa Šprekelsena (*Sprekelsen*, 1697–1765) ziņojums, kurā viņš cita starpā atzīmēja, ka latvietis kā brāļu draudzes kalpotājs tiekot galā ar citu savu tautiešu garīgo aprūpi daudz sekmīgāk par mācītāju.¹⁰

Cita liecība par to, ka kristietība kļuva par ikdienišķu un neatņemamu zemnieka dzīves sastāvdaļu, bija novērojums, ka zemnieki regulāri skaita lūgšanas – gan no rīta, gan pirms visām ēdienreizēm un kā pateicību pēc tām, kā arī vakaros, gulēt ejot. Dažviet zemnieki pat bija pārņēmuši dažas vācu brāļu darbības – pirms un pēc ēdienreizes dziedājuši baznīcas dziesmas.¹¹

2) Kā hernhūtiešu darbības **otrs** panākums Vidzemē būtu jāmin zemnieku izglītības paaugstināšanās, kur svarīgs moments bija samērā strauja un apjomīga analfabētisma samazināšanās un lasītpratēju skaita kāpums. Historiogrāfijā ieviesies uzskats, ka jau 17. gadsimtā Vidzemē

2 Straube, Gvido; Laur, Mati. Der Hallische Pietismus und die Herrnhuter Brüdergemeine in Liv- und Estland im 18. Jahrhundert. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 2009, Band 4, S. 97–114.

3 Adamovičs, Ludvigs. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos*. Rīga: Valters un Rapa, 1932, 78. lpp.

4 Adamovičs, Ludvigs. *Die lettische Brüdergemeine, 1739–1860*. Rīga: Valters un Rapa, 1938, S. 21.

5 Citēts pēc: Vičs, Andrejs. *Iz latviešu skolu vēstures*. 1. sēj. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 1923, 127. lpp.

6 Adamovičs, Ludvigs. Latviešu iesaigšana kristietībā. No: Maldonis, Voldemārs (sast.). *Evaņģēlija gaismā*. Rīga: Ev.-lut. Baznīcas Virsvalde, 1939, 140. lpp.

7 Kaudzīte, Matīss; Kaudzīte, Reinis. *Mērnieku laiki*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954, 221. lpp.

8 Straube, Gvido. *Vidzemes brāļu draudzes diārijs*, 58.–82. lpp.

9 Latvijas Nacionālā Arhīva Latvijas valsts vēstures arhīvs (LVVA), 233. f., 1. apr., 855. l., 298. lp.

10 LVVA, 237. f., 1. apr., 4. l., 83.–91. lp.

11 LVVA, 233. f., 1. apr., 320. l., 38. lp.

zviedru valdīšanas laikā ticis panākts būtisks zemnieku lasītpratēju pieaugums. Lai arī tika veikta virkne darbību, jo sevišķi likumdošanas laukā, tomēr jāatzīst, ka reāli panākumi zemnieku lauku skolu izveidē un sekmīgā zemnieku jaunās paaudzes apmācībā izpalika. Tam bija vairāki iemesli:

- 1) laicīgās varas neizlēmība nopietni ķerties pie problēmas risināšanas;
- 2) atbildīgo nenozīmēšana;
- 3) katastrofāls skolotāju trūkums;
- 4) katastrofāls bērnu deficīts skolās, jo vecāki neredzēja jēgu no skolām.

Līdz ar to jautājuma pozitīvā un efektīgā risināšanā nebija arī ieinteresēti galvenie subjekti – muižnieki, mācītāji, zemnieki. To apstiprina gan 17. gadsimta otrās puses Vidzemes baznīcu draudžu vizitācijas, gan adekvātie pasākumi 18. gadsimta pirmajā ceturksnī.

Situācija sāka reāli mainīties tikai pēc 1738. gada. Izšķiroša loma te bija vairāku apstākļu veiksmīgai sakrītībai. Vispirms jau Valmiermuižas saimniece ģenerāliene Elizabete Magdalēna fon Hallarte (*von Hallart*, 1683–1750), kura iepriekš jau bija labi iepazīusi gan piētismu, gan arī grāfu Cincendorfu, bija novērojusi savas muižas zemnieku vājās zināšanas gan kristietībā, gan lasīšanā, tāpēc sāka interesēties par zemnieku bērniem domātas mācību iestādes ierīkošanas iespējām.¹² Faktiski tieši tolaik – 1736. gadā – Vidzemē bija ieradies grāfs Cincendorfs, jo bija neapmierināts, ka Baltijas misijas darbam joprojām bija vāji panākumi pie zemniekiem, kuru dēļ vācbraļi 18. gadsimta 20. gadu nogalē bija mērojuši tālo ceļu no Hernhūtes uz Vidzemi un Igauniju.¹³ Apspriežot situāciju un meklējot risinājumus, Cincendorfs, Hallarte un Kampenhauzens (*von Campehausen*, 1689–1758) nonāca pie secinājuma, ka vislabāk vietējos zemniekus spēs uzrunāt savējie, proti, zemnieki, tāpēc ir nepieciešams Vidzemē atvērt skolotāju semināru, kurā tiktu gatavoti skolotāji, kuri vienlaicīgi varētu pildīt arī brāļu draudzes sprediķotāju lomu. Jau 1737. gadā Vidzemē ieradās vairāki hernhūtismam simpatizējoši jauni cilvēki.¹⁴ Viņu uzdevums bija iepazīties ar vietējiem apstākļiem un apgūt latviešu vai igauņu valodu. Lai šo uzdevumu varētu izpildīt, viņi tika uzņemti vietējo muižnieku un mācītāju ģimenēs, kur kā mājskolotāji vai mājmaucītāji varēja nopelnīt sev iztiku, kā arī apgūt vietējo valodu. Starp viņiem bija arī teoloģijas students no Jēnas Magnuss Fridrihs Buntebarts (*Buntebarth*, 1718?–1750),¹⁵ kurš apmetās pie Kampenhauzeniem Ungurmuižā. 1738. gada 23. augustā viņš tika nozīmēts par tikko par Hallartes līdzekļiem Jērakalnā uzbūvētā skolotāju semināra vadītāju (rektoru) un skolotāju. Tur bija gan paredzētas telpas mācību iestādei, gan arī hernhūtiešu saiešanu noturēšanai.¹⁶ Sākumā seminārā mācījās astoņi jaunekļi, pamatā no pašas Hallartes īpašumiem, bet drīz turp skoloties tika sūtīti apdāvinātākie jaunekļi no tām Vidzemes draudzēm, kur atbalstu bija ieguvuši hernhūtieši.¹⁷

12 LVVA, 233. f., 1. apr., 485. l., 9. lp.

13 Archiv der Brüderunität (ABU), R. 19. G. a. 1.5, S. 3.

14 LVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 7. lp.

15 ABU, R. 19. G. a. 1.5, S. 3.

16 ABU, R. 19. G. a. 3.6. a, S. 7.; LVVA, 237. f., 1. apr., 14. d. l., 296.–297. lp.

17 VVA, 234. f., 1. apr., 14. l., 395. lp.

Līdz 1742. gada rudenim, kad Krievijas imperatore Elizabete Petrovna pavēlēja aizliegt brāļu draudzes darbību savā valstī, skolu bija absolvējuši apmēram 120 jaunekļi, starp kuriem bija arī iepriekš minētais Gavēņu Andžs. Līdzīgi viņam liela daļa šo jaunekļu nonāca draudžu un muižu skolās un uzsāka apmācīt zemnieku bērnus ticības mācībā un lasīšanā, kā arī dziedāšanā pēc notīm. Tādējādi tika atrisināta viena no galvenajām zviedru zemnieku skolas politikas neveiksmēm, proti, skolotājs, turklāt speciāli apmācīts un sagatavots darbam skolā.

Sākot ar 18. gadsimta 40. gadiem, Vidzemē strauji pieauga zemnieku skolu tīkls, un tas sekmēja vairāku rādītāju uzlabošanos: samazinājās analfabētu skaits un attiecīgi pieauga lasītpratēju skaits, kas vairoja arī rakstīt protošo cilvēku daudzumu, uzlabojās zināšanas par kristietību. Dabiski, ka tas pozitīvi ietekmēja arī iepriekšējo aspektu – “latviešu ieaugšanu kristietībā”. Zemnieku skolas atstāja pozitīvu ietekmi uz muzikālās kultūras un zemnieku dziedāšanas prasmes augšupeju, par ko tuvāk tiks runāts turpmāk.

Šī samērā agrīnā Baltijas hernhūtisko reģionu izglītība atstāja dziļas sekas uz analfabētisma līmeņa rādītājiem ne tikai 18., bet arī 19. gadsimtā Krievijas impērijā. Pat 19. gadsimta nogales statistikā tieši Igaunija un Vidzeme, blakus Somijai, ir reģioni ar visaugstāko lasītpratēju skaitu – virs 70 procentiem. Pat Kurzemes guberņā tie bija zemāki – (60–70 procenti),¹⁸ un acīmredzot sava nozīme ir apstāklim, ka tur brāļu draudze neatrada piekritējus. Tāpat jāņem vērā, ka visu 18. gadsimtu hercogistes teritorijā bija krietni vājāk attīstīts zemnieku skolu tīkls.

3) Kā jau tika minēts, iepriekšējais aspekts atstāja iespaidu uz nākamo – **trešo** brāļu draudzes darbības rezultātu – muzikālās kultūras attīstību.¹⁹ Šeit svarīgi ir četri aspekti.

Pirmkārt, hernhūtiešiem bija raksturīga īpaši aktīva dziedāšanas izmantošana gan rituālā, gan ikdienā – sadzīvē. Līdz ar to šis paradums tika aktīvi ieviests arī Vidzemē.²⁰ Dziedāja gan dievkalpojamos, gan ēdienreizēs, gan strādājot. Tāpat tika organizēts speciāls pasākums – t. s. dziedāšanas stunda, kas pilnībā tika veltīta garīgo dziesmu dziedāšanai.²¹ Brāļu draudzē tika ieviests savdabīgs dziesmu dziedāšanas stils – dziedāja katras dziesmas pirmo un pēdējo pantu un tūlīt pārgāja uz nākamo dziesmu. Tāpat šķiet, ka vācu brāļi dziedāja garīgās dziesmas ātrākā tempā, ko var novērot vēl šodien hernhūtiešu dziesmu stundās un citās dziedāšanas reizēs. Vai tas tika ieviests arī Vidzemē, grūti konstatēt. Ja arī bija, tad, iespējams, laika gaitā, kad brāļu draudze Latvijas teritorijā bija neaktīva (jo sevišķi padomju okupācijas gados), tas izzudis. Ar laiku šī dziedāšanas prakse kļuva vidzemniekiem par ierastu lietu.

Otrkārt, vācu brāļi jau 18. gadsimta 30. gados Vidzemē ieradās, līdzīgi ņemdami mūzikas instrumentus, kurus prata spēlēt. Kā liecina arhīvu materiāli, parasti tās bija vijoles un taures. Atsevišķas iestrādes Latvijas vijoļbūves vēsturē liecina, ka tieši 18. gadsimtā Latvijas teritorijā parādās mūsdienās tipiskā vijole, jo pirms tam šis instruments bija daudz vienkāršāks un

18 Sk. arī: Daukste, Vija. *Vācbaltiešu elites skolu politika un tautas izglītība Vidzemē 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021.

19 Sk. arī: Straube, Gvido. *Vidzemes brāļu draudzes ietekme uz Latvijas mūzikas kultūru*. No: Jaunslaviete, Baiba (sast. un red.). *Mūzikas akadēmijas raksti*. 14. sēj. Rīga: Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, 2017, 9.–15. lpp.

20 LVVA, 233. f., 1. apr., 320. l., 38. lp.

21 Turpat, 857. l., 86. lp., 91. lp.

skanējumā trūcīgāks. Šo vācu brāļiem tuvo mūzikas instrumentu spēli apguva arī zemnieki brāļu draudzes piekritēji.

Treškārt, tieši no brāļu draudzes vides nāk pirmie latviešu mūzikas profesionāļi. Viņu agrīnie kontakti ar mūziku – dziedāšanu, iespējams, arī mūzikas instrumentu spēli, kas kopš bērnības attīstījās, apmeklējot brāļu draudzes saiešanas, – sekmēja viņu interesi par mūziku un tās studijas. Šeit neapšaubāmi pirmajā vietā minams Jānis Cimze (1814–1881). Viņš ir ne tikai Valmieras/Valkas skolotāju semināra dibinātājs un ilgus gadus arī vadītājs un skolotājs, viņš ir arī pirmais latviešu profesionālais mūziķis, melodiju vācējs, to apstrādātājs un komponists. Tieši pateicoties Cimzem, skolotāju semināra audzēkņi apguva mūziku samērā augstā līmenī. Sākot ar 19. gadsimta 40. gadiem, ar vien biežāk laukos luterāņu draudzēs sastopami labi sagatavoti ērģelnieki, kas paralēli pildīja arī zemnieku skolu skolotāju pienākumus un nāca no skolotāju semināra.

Ceturtkārt, uzmanība būtu jāpievērš latviešu kultūrā tik īpašam pasākumam kā Dziesmu svētki. Joprojām nav skaidra šo svētku izcelsme. Daži to pirmsākumu redz t. s. vācu “*Liedertafel*” pasākumos, kas bija populāri 19. gadsimtā un daļēji saistās ar t. s. jaunvāciešu kustību.²² Tomēr ir atsevišķas norādes, kas liek domāt, ka vismaz daļēji sava nozīme bijusi arī tikko apskatītajai dziedāšanas tradīcijai brāļu draudzē. Par to liek domāt latviešu Dziesmu svētku tēva Jura Neikena (1826–1868) atmiņas. Vispirms gan nepieciešams piebilst, ka Neikens, līdzīgi Cimzem, nāca no tipiski hernhūtiskas vides, viņa vecāki bija dažādos amatos savā saiešanā, līdz ar to maziņš Juris jau bērnībā iepazīna dziedāšanas brīnumu. Vēlāk, mācoties Cimzes seminārā, viņš to pilnveidoja un pēc tam, studējot teoloģiju Tērbatā, noveda līdz profesionālismam, un dziedāšana viņam bija īpaši tuva. Savās atmiņās, stāstot par to, kā viņš nonāca pie atziņas par Dziesmu svētku rīkošanu, Neikens raksta:

Ap Miķeļiem 1863, kā jau dažugad, uz savu mīļu Ārciemu braucu bībel'svētkos. Sestdienas vakarā pavēlu pie skolmeistara ienācis, tur atradu pulciņu dziedātāju, kas bībel'svētku dziesmas it cītīgi mācījās. Bij lasījušies gan no Ārciemiem, gan ir no tāliem nāburgiem un dziedājuši jau daudz stundas, bet piekūsis neviens vēl nerādījās, un acis visiem spīdēja no prieka. “Jau šodien mums bij svētki!” – tā jauneklīs viens teica šķirdamies. “Dziesmu svētki!” – otrs tam atbildēja; un šis vārds man ar tādu skaņu iekrita ausī, ka tūlīt ar tiem dziedātājiem sāku aprunāties, vai citreiz nevarētu sanākt uz dziesmām vien, kā šoreiz nākuši uz Dievvārdiem.²³

Te jāņem vērā, ka Neikena aprakstītā situācija attiecas jau uz to laiku, kad brāļu draudze pamazām sāka zaudēt savu aktualitāti sakarā ar jauno iekšpolitisko situāciju Baltijā – Pēterburga arvien spēcīgāk bija sākusi ierobežot Baltijas provinču autonomiju, un viens no virzieniem bija arī hernhūtisma ierobežošana, tāpēc ar visdažādākajiem līdzekļiem tika mazinātas tās aktivitātes.

Tomēr ik pa laikam brāļu draudzes piekritēji prata transformēt savas darbības jaunus nosacījumus, un šis ir viens no piemēriem, kā tas tika īstenots, respektīvi, tā bija tieša Vidzemes brāļu aktivitātes radīta kopā sanāksmas, kas ietvēra sevī gan dievkalpojuma aizvietošanu, gan baznīcas dziesmu dziedāšanu, tā ir alternatīva oficiālajam baznīcas dievkalpojumam privātos apstākļos ārpus oficiālās baznīcas institūcijas. Līdz ar to daudzviet kustība, zaudējot savu pievilcību, evolucionēja dažādās reliģiskās blakus aktivitātēs – Bībeles lasīšanas pulciņos un koros, kuros parasti dziedāja garīgās dziesmas. Līdz ar to te ieraugāma arī Vidzemes brāļu draudzes ietekme uz Vispārējo dziesmu svētku idejas dzimšanu.

4) Kā **ceturto** aspektu hernhūtiešu kustības kultūrvēsturiskā mantojuma veidošanā jāmin tās ietekmi uz nacionālo arhitektūru, kas izpaudās divos virzienos.

Pirmkārt, tie bija saiešanu nami. Pirmie tika uzbūvēti jau 18. gadsimta 30. gadu beigās, un to būvniecība turpinājās visu 18. gadsimtu, kā arī 19. gadsimta pirmajā pusē. Zināms apstākums gan bija vērojams drīz pēc 1743. gada, kad sākās “klusais gājieni”, tomēr 18. gadsimta beigās zemniekos brāļu draudzes piekritējos atgriezās drosmē un tika atkal uzbūvēti vairāki nami. Vidzemes brāļu draudzes darbības laikā saiešanu nami tika uzcelti apmēram 120 vietās.²⁴ Tā kā laika gaitā daļa no ēkām kļuva nelietojamas un bīstamas, to vietā tika uzceltas jaunas. Faktiski šāds saiešanu nams pildīja vairākas funkcijas. Tas bija gan kulta celtnē un esošās baznīcas ēkas alternatīva, kur tika noturētas brāļu draudzes saiešanas kā dievkalpojuma līdzinieks, tajā notika hernhūtiešiem specifiskā dalījuma kuru sanāksmes, kurās tika pārrunātas visdažādākās lietas – gan garīga, gan organizatoriska rakstura. Tajās tika noturētas jau iepriekš pieminētās dziedāšanas stundas, kā arī apmācības bērniem, kur tie apguva gan lasīšanu, gan dziedāšanu, un kurās, kā liecina arhīvu dokumenti, piedalījās ne tikai bērni, bet arī pieaugušie. Bieži saiešanas bija tik pārpildītas ar apmeklētājiem, ka daļai vajadzēja palikt ārpusē un klausīties caur logiem. Jo sevišķi bieži tas gadījies lielajās svētdienas saiešanās, kā arī dziedāšanas stundās un bērnu stundās.

Lai arī saiešanas būvniecībai bija nepieciešama atļauja, tās celtniecība pamatā gulās uz pašu zemnieku kustības piekritēju pleciem. Līdz ar to katrs draudzes loceklis centās piedalīties ar to, kas viņam bija, – daudzi paši iesaistījās būvdarbos, citi piegādāja no savām mājām kādas detaļas: logus, durvis, baļķus. Rezultātā bieži no ārpusē saiešanu nams izskatījās nesimetrisks, ar dažādiem logiem un durvīm. Iekštelpu sienu, grīdas, griestu krāsojums bija gaišs un ļoti vienkāršs, un tajā dominēja viena kopīgā telpa sanāksmēm, kā arī bija divi kambari sacītāju tētiņiem. Līdzīgi kā baznīcās, arī saiešanas namos bija t. s. sievu un vīru puses, un attiecīgi ēkai parasti bija ierīkotas arī divas ieejas – katrai pusei atsevišķi. Lielās telpas priekšā atradās vienkāršs, parasti balts, galds, kas simbolizēja altāri; greznākais telpas dekorējums daudzviet bija t. s. saules kolonnas. Latviešu arhitektūras pētnieks un mācītājs Legzdiņš šīs ēkas nosauca par “nacionālās arhitektūras augstāko izpausmi”²⁵.

22 Erenštreits, Jānis. *Kroņu pinējs. Jahnis Zimse (13.07.1814.–22.10.1881.)*. Rīga: Upe tuviem un tāliem, 2017, 159.–162. lpp.

23 Neikens, Juris. Dziesmu svētki 3. Vasarsvētku dienā 1864 Dikļos un 1865 Matišos. *Ceļa Biedris*, 1865, Nr. 19, 141. lpp.

24 Straube, Gvido. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*, 294.–315. lpp. (4.–8. pielikums).

25 Legzdiņš, Roberts. Brāļu draudzes saiešanu nami Latvijā. No: Ozoliņš, K. (red.). *Brāļu draudzes kalendārs 1931. gadam*. Rīga: K. Ozoliņš, 1930, 22. lpp.

Otrkārt, tā bija Vidzemes zemnieku dzīvojamā māja jeb rija. Dažādu apstākļu sakritības dēļ Vidzemē bija izplatītas dzīvojamās rijas, kas lielā mērā bija Lielā Ziemeļu kara mantojums – karojošo pušu darbības dēļ daudzas zemnieku mājas bija nopostītas, līdz ar to pēc kara ļaudis centās ātrāk un ar mazākiem līdzekļiem atgriezties normālā dzīvē, tāpēc tika būvētas samērā vienkāršas celtnes, kurās visa saime dzīvoja vienkopus – gan saimnieks ar ģimeni, gan precētie un neprecētie kalpi. Bieži, līdz tika uzbūvēta kūts, ziemā tur mitinājās arī mājlopi. Šāda samērā daudzu cilvēku kopdzīve vienā telpā sekmēja virkni negatīvu efektu: varēja viegli izplatīties slimības, jo sevišķi dažādas infekcijas; trūka svaiga gaisa; bet visvairāk sabiedrību, jo sevišķi luterisko baznīcu, uztrauca tas, ka arī intīmā dzīve un dzimumattiecības bija visas saimes priekšā un to redzēja arī nepilngadīgie. Šis moments tika uzskatīts par iemeslu tam, ka zemnieku vidē samērā biežas bija seksuālas attiecības, kurās viens vai pat abi bija nepilngadīgi. Nereti tas beidzās ar meitenes grūtniecību, kas, savukārt, radīja jaunu problēmu virkni. Luteriskās baznīcas mācītāji bieži centās ko mainīt šajā jomā, gan draudot, gan aicinot atturēties no šādām attiecībām. Tam gan bija niecīgs efekts.

18. gadsimta otrajā pusē šo problēmu apjauca arī Vidzemes brāļu draudzes vāciskā vadība – vācbrāļi, kuri sāka aicināt pie dzīvojamajām rijām būvēt sānu kambarus, kuros tad būtu jāizmitina saimnieks ar ģimeni, kā arī neprecētās meitas – gan kalpones, gan ganu meitenes –, tādejādi pasargājot viņas no iespējamiem nevēlamiem seksuāliem kontaktiem.²⁶ Šie aicinājumi hronoloģiski sakrīt ar laiku, kad pēc etnogrāfu secinājumiem Vidzemē sāk būvēt dzīvojamās mājas ar vairākām istabām.²⁷

5) Hernhūtiešiem bija īpaša attieksme pret katra sava draudzes locekļa strādāšanu, un to var uzskatīt kā **piekto** aspektu Vidzemes brāļu draudzes labo darbu sarakstā. Jau Hernhūtē pašos darbības sākumos tika deklarēts, ka tikai praktisks fizisks darbs – kā zemniekam vai kā amatniekam – var būt dzīves pamats un caurlaide uz Paradīzi. Garīga darbošanās, tostarp sprediķošana, viena pati būs nepietiekama. Šāds koncepts nekādā gadījumā nebija jaunums un kristīgajā baznīcā, jo sevišķi pēc reformācijas, jau ilgāku laiku bija norma. Tā tika sludināta visiem toreiz pieejamiem līdzekļiem – caur sprediķiem, pamācībām un ilustrācijām. Tomēr jāatzīst, ka 18. gadsimtā, lielā mērā pateicoties apgaismības laikmeta domāšanai, mainījās cilvēka izpratne par darbu un ar vien biežāk sāka domāt par to, ka darbam nav jābūt slogam, kas cilvēku izmoka, un ka, to veicot, viņš ir sviedros un darba dienas beigās pārguris.²⁸ Apgaismības laiks ieteica, ka darbam ir arī jāsniedz tā darītājam prieks, bauda. Brāļu draudze, vismaz Vidzemē obligāti, līdz šiem apgaismotāju sludinātajiem principiem nenonāca. Tomēr šai sludinātajai darba reliģijai bija savs pozitīvais pienesums. Iepriekš jau tika pieminēts Vidzemes luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents Zontāgs, kurš cita starpā uzteica arī brāļu draudzes locekļu strādīgumu. Un tas nav vienīgais šāds vērtējums.

Šajā kontekstā interesanti ir vēsturnieka Jāņa Zuša (1893–1962) pētījumi. Apkopojot statistiku par brāļu draudzes locekļu sociālu statusu, viņš nonāca pie secinājuma, ka to absolūtais vairākums bija saimnieki un viņu dēli.²⁹

Līdz ar to ir pamats domāt, ka brāļu draudze stiprināja Vidzemes zemnieku saimnieku kārtu, atbalstot viņu strādīgumu un tādejādi arī neapšaubāmi sekmējot viņu labklājību. Līdz ar to pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē 1819. gadā tieši saimnieki bija tie, kuri centās visātrāk iegūt patstāvību. Kad paradījās iespēja izpirkt savas mājas, sākotnējo nepārliecīgumu par šāda soļa vajadzību ātri dzēsa Vidzemes brāļu draudzes vāciskā vadība, kas spēja pārliecināt, ka tā būs laba investīcija viņu nākotnei, līdz ar to tieši hernhūtiskie zemnieki bija pirmie, kuri izšķīrās par labu savu māju izpirkšanai.

Dabiski, ka noteikts atbalsts šādu strādīgu zemnieku rocības pieaugumam bija arī brāļu draudzes propagandētā mērenība un atturība no greznības, pārmērībām un izšķērdības.

6) Atšķirīgi viedokļi valda pār **sesto** Vidzemes brāļu draudzes kustības kultūrvēsturisko nozīmi – konversijas kustību Vidzemē 19. gadsimta 40. gados. Kā zināms, divos vilņos tika mēģināts pārliecināt Vidzemes zemniekus, ka, pārejot pareizticībā, respektīvi, imperatora ticībā, viņi momentā atbrīvosies no muižnieku varas un iegūs dažādus labumus. Pirmajā reizē – 1841. gadā – šo propagandas vēsti izplatīja pareizticīgais mūks Irinarhs (*Jakov Popov*, ap 1790–1877). Zemnieku arvien pieaugošā neapmierinātība, kas izpaudās arī kā atteikšanās strādāt muižas laukos, sekmēja muižniecības sūdzību plūsmu uz Pēterburgu, kurās cita starpā tika arī draudēts ar pārtikas deficīta pieaugumu, tāpēc galvaspilsēta nolēma apturēt mūka darbības, aicinot zemniekus pāriet pareizticībā.³⁰

Otrajā reizē – jau 1845. gadā – pareizticīgās baznīcas darbība bija daudz efektīvāka. Līdzīgi kā iepriekš, izmantojot sliktos laika apstākļus un tam sekojošo badu virknē Vidzemes draudžu, tika izprovocēta zemnieku neapmierinātība. Zīmīgi, ka valsts atbalsts kavējās, kas situāciju vēl vairāk pasliktināja. “Eļļu ugunī” bija pielējis arī ģenerālgubernators Jevgēņija Golovina (*Golovin*, 1782–1858) 1845. gada 21. jūlija cirkulārs, kas deklarēja, ka nevienam nedrīkst aizliegt pāriet pareizticībā un pārgājēju vajāšana ir aizliegta. Zemnieki šo dokumentu iztulkoja kā imperatora uzvaru pār muižniecību un sāka meklēt glābiņu cara baznīcas sienās.³¹

Vēstures literatūrā var atrast gan viedokļus, ka šo pāreju brāļu draudze ir sekmējusi, gan arī pretējo viedokli – kustība bija tieši tas spēks, kas noturēja daudzus tūkstošus zemnieku luteriskajā baznīcā. Zīmīgi, ka samērā drīz pēc šiem konversijas notikumiem paradījās pirmie argumenti par un pret.³² Te jāņem vērā vairākas konsekvences. Īsi pirms šiem notikumiem Baltijā un jo sevišķi dažos Vidzemes apvidos bija ļoti nelabvēlīgi laika apstākļi. Tiem sekoja slikta raža, un tas, savukārt, negatīvi ietekmēja gan zemnieku iespējas sevi pabarot sekojošajā ziemā, gan ļoti

26 Adamovičs, Ludvigs. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos*, 71. lpp.

27 Krastiņa, Anna. *Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1959, 86., 88.–92. lpp.

28 Münch, Paul. *Lebensformen in der Frühen Neuzeit, 1500-1800*. Berlin: Ullstein, 1998, S. 354–385.

29 Zutis, Jānis. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvīšana XIX gadsimta 20. gados*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956, 193.–194. lpp.

30 Bērziņš, Jānis (atb. red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 84. lpp.

31 Švābe, Arveds. *Latvijas vēsture, 1800-1914*. 1. daļa. Rīga: Avots, 1991, 204.–205. lpp.

32 Bourquin, E. A. *Der Agitator Ballod und das Herrnhutertum in Livland*. Niesky: Hoberg, 1870; Quarenstube J. R. N. *Auch ein Wort in Sachen Herrnhuts in Livland*. Leipzig: E. L. Hirschfeld, 1861.

trūcīgi bija sējai paredzēto graudu krājumi, kādēļ arī nākamā raža nebija gana bagātīga. Līdz ar to šajos neražas un bada visvairāk piemeklētajos apgabalos mēs ieraugām lielāko pārgājēju skaitu. Tīkmēr tur, kur neraža nebija tik postoša un iztikšana bija labāka, pārgājēju skaits bija niecīgs vai tie bija tikai atsevišķi specifiski gadījumi. Zīmīgi, ka hernhūtiešu apdzīvotie reģioni bija krietni mazāk skarti no šīm nelaimēm, zemnieki bija pārtikušāki un arī zināmas laicīgas grūtības tos neietekmēja tik spēcīgi kā citos novados. 1845. gadā Lindheimas distrikta vadītājs brālis Freitāgs norādīja, ka “brāļu draudzes saiešanas vietas līdz šim paradījušas sevi kā drošu aizsargvalni pret atkrišanu”³³. No aptuveni 4000 Lindheimas distrikta piekritējiem tikai septiņi bija izstājušie no hernhūtiešiem. Saiešanu klātbūtne ietekmēja arī kustībā neiestājušos zemnieku uzvedību – baznīcas draudzēs, kurās bija brāļu draudžu saiešanas, pārgājēju skaits bija izteikti mazāks nekā tajās, kur saiešanu nebija, piemēram, Apē bija viena saiešana un neviens zemnieks no draudzes nepārgāja pareizticībā, kamēr Korneta muižā nebija nevienas saiešanas un muižas lielākā daļa zemnieku bija konvertējušies.³⁴

Tādejādi tomēr ir pamats turēties pie viedokļa, ka Vidzemes brāļu draudze bija luteriskās baznīcas pozīcijas stiprinošs spēks un tieši tās izpalikšana bija kā papildu faktors pāriešanai ortodoksālajā baznīcā, blakus neražai un badam.

7) **Septītkārt**, brāļu draudze atstāja savu iespaidu uz Vidzemes zemnieku protesta aktivitātēm. Zīmīgi – igauņu vēsturnieks Juhans Kahks (*Kahk*, 1928–1998) monogrāfijā *Bauer und Baron im Batikum* (“Zemnieks un barons Baltijā”) uzsver, ka faktiski situācija guberņā bijusi relatīvi mierīga un tikai 18. gadsimta nogalē piedzīvoti pirmie nemieri. Viņš gan arī uzskata, ka lielā mērā par to izprovocētāju būtu jāuzskata tā brīža ekonomiskā situācija un izmaiņas pārtikas produktu cenu ziņā.³⁵ Tomēr nebūtu prātīgi ignorēt arī Vidzemes hernhūtiešu ietekmi. Jau 70. gadu nemieros, kas samērā aktīvi norisinājās Jaunlaicē, zināma nozīme bija arī brāļu draudzei.

Neapšaubāmi slavenie Kauguru nemieri 1802. gadā lielā mērā norisinājās tipiski hernhūtiskā vidē.

Kauguru nemieri prasīja 14 zemnieku dzīvību, vairāki nemiernieki saņēma sodus un daži arī tikai izsūtīti. Tomēr, tieši pateicoties kauguriešiem un līdz ar to arī brāļu draudzei, 1804. gadā nesen pie varas nākušais Krievijas imperators Aleksandrs I (*Aleksandr I*, 1777–1825) parakstīja Vidzemes zemnieku likumus, kuri ienesa vairākas jaunas nianses valsts, muižnieku un zemnieku attiecībās.³⁶

8) **Astotais** aspekts brāļu draudzes kultūrvēsturiskajā mantojumā ir samērā specifisks. Lai arī tas īstenojas brāļu draudzē, kas nekādā gadījumā nebūtu uzskatāma par 18. gadsimta apgaismības sastāvdaļu, savā būtībā tas ir viens no apgaismības lielajiem ieguvumiem. Tā ir sieviešu emancipācija, turklāt te ir jārunā tikai par Vidzemes zemnieču emancipāciju. Turklāt jāņem vērā, ka, ja apgaismības laikmetā realizētā sieviešu emancipācija skāra tikai ļoti mazu

33 ABU, R. 19. G. a. 3.27.16.

34 Turpat.

35 Kahk, Juhans. *Bauer und Baron im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema "Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen"*. Tallinn: Wistinghausen, 1999, S. 105–108.

36 Švābe, Arveds. *Latvijas vēsture*, 62.–75. lpp.

skaitu iedzīvotāju un tie, kā likums, nāca no pilsoniskām aprindām un aristokrātijas, tad brāļu draudzes realizētā emancipācija skāra vienkāršās sievietes un turklāt krietni lielākā skaitā. Pirmie šajā virzienā vērstie pasākumi jau tika novēroti drīz pēc brāļu draudzes darbības aktivizēšanās 18. gadsimta 30. gadu beigās, pateicoties hernhūtiešu specifiskajai organizatoriskajai struktūrai. Atsevišķo koru veidošana kardināli mainīja daudzu Vidzemes zemnieču līdzšinējo dzīves pieredzi. Ja līdz šim viņu dzīve bija vienmuļa un vienīgās izmaiņas tajā ienesa dabiskais dzīves ritms – piedzimšana, pilngadība un precības, bērnu dzimšana –, tad tagad viņām pirmo reizi parādījās iespēja organizēt, vadīt, būt atbildīgām par savām māsām.³⁷ Viņām bija jāorganizē sanāksmes, jāvada tās, jā rūpējas par jaunu māsu uzņemšanu. Te jāņem vērā, ka savu meiteņu, jauno meitu vai sieviešu koru vadīšana nozīmēja arī sanākušo uzrunāšanu, tostarp ar sprediķi. Šāda pieredze viņām agrāk nekad nebija bijusi, un, neapšaubāmi, šī jaunā pieredze cēla viņu pašapziņu.

Brāļu draudzei vērstoties plašumā, nācās organizēt ne tikai sanāksmes un pasākumus savā saiešanā, bet arī plašākā mērogā. Dažkārt tika pulcināti kāda noteikta kora (piemēram, neprecēto meitu) pārstāves vienviet no lielākas apkārtnes, kaimiņu draudzēm vai pat blakus apriņķiem.

9) Ir reāls pamats uzskatīt, ka hernhūtisms būtu traktējams kā pirmā seksuālā revolūcija, līdz ar to šis aspekts būtu apskatāms kā **devītais** brāļu draudzes atstātā kultūras mantojuma aspekts. Šāda apgalvojuma būtība – jau kustības darbības sākotnē tās pirmais līderis grāfs Nikolauss Ludvigs fon Cincendorfs lielu vērību pievērsa bērniem un to aicināja darīt arī pārējiem piekritējiem.³⁸ Līdz ar to brāļu draudzes kopienās bērnu audzināšanai kristietības garā bija īpašs svars. Lielā mērā tas bija tāpēc, ka Cincendorfs uzskatīja – bērns ir Jēzum mīļa radība, un tāpēc savā kopienā kardināli mainīja attieksmi pret pašu bērnu radīšanu, nosaucot to par kaut ko “majestātisku”.³⁹ Ja iepriekš kristīgā baznīca negatīvi skatījās uz dzimumattiecībām kā grēku, kura dēļ Ādams un Ieva tika padzīti no Paradīzes, tad grāfs seksu un bērna radīšanu, ja tas notiek kristīgā laulībā, traktēja kā Dievam tikamu pasākumu. Tas mainīja attieksmi pret dzimumattiecībām, un Vidzemē tas izpaudās tādejādi, ka, ja visi kori tika nošķirti pēc vecuma un dzimuma un tā arī darbojās koros, tad tikai laulātie uz saviem pasākumiem sanāca visi kopā – brāļi ar savām māsām – laulātajām. Līdz ar to tā bija principiāli jauna un atšķirīga attieksme, ja salīdzina ar iepriekšējo pieredzi, un ģimenei tika izrādīta īpaša attieksme. Patlaban šis aspekts ir visvājāk apzināts, jo katastrofāli trūkst pētījumu par ģimeni, seksuālajām attiecībām latviešu vidū agros jaunajos laikos.

10) Un kā pēdējā, respektīvi, **desmitā**, Vidzemes brāļu draudzes kultūrvēsturiskā mantojuma nozīme ir pati būtiskākā, proti, brāļu draudze uzsāka virzību uz procesu, kas vēlāk tiks nosaukts par nacionālo atmodu. Tā faktiski pamodināja Vidzemes zemnieku no gadsimtiem ilgušā miega, kas bija tam laupījis iespēju piedalīties garīgos procesos, sevi pilnveidot, attīstīt garīgi kā domājošu būtni. Izejot cauri vairākiem procesiem, kas pakāpeniski mainīja viņa domāšanu, pašapziņu, izglītību, viņš mainījās arī pats. Šo sevis apzināšanos kā līdzvērtīgu citām tautām, spējīgu ne tikai strādāt, bet arī izglītoties, nodarboties ar uzņēmējdarbību, līdzdarboties kultūrā

37 Sk.: Straube, Gvido. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*, 65. lpp.

38 Hahn, Hans Christoph; Reichel, Hellmut (Hrsg.). *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder. Ein Quellenwerk mit Texten und Bildern*. Hamburg: Friedrich Wittig Verlag, 1977, S. 31–303.

39 Turpat, S. 303.

un izglītībā, rakstīt likumus un būt par saimniekam savā zemē retoriskā jautājumā kodolīgi izteica viens no Vidzemes brāļu draudzes pārstāvjiem dzejnieks Jānis Ruģēns, kura ģimene jau kopš 18. gadsimta 30. gadu beigām iesaistījās brāļu draudzes darbībā:

Kad atnāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?⁴⁰

Brāļu draudzes vidē veidojās lasīt un bieži arī rakstīt protošs latviešu zemnieku slānis, kas ar vien pozitīvāk sāka novērtēt zināšanu un izglītības nozīmi. Starp viņiem 19. gadsimta pirmajā pusē izdalījās tie, kuri pievērsās garīgai darbībai, un te īpaša nozīme bija lauku skolu skolotājiem. Nozīmīgs šī procesa sekmētājs bija Jāņa Cimzes skolotāju seminārs. Lielā mērā no šī izglītoto latviešu zemnieku dēlu loka veidojās veclatviešu rindas, bet gadsimta vidū un otrajā pusē arī jaunlatvieši. Līdz ar to Vidzemes brāļu draudze sekmēja procesus, par kuriem savos pētījumos par nacionālo atmodu runāja čehu pētnieks Miroslavs Hrohs (*Hroch*, dz. 1932), proti, vispirms izpildījās Horha izvirzītā prasība pēc nelielas izglītotas patriotu grupas, kas savu etnisko kopienu redz kā nāciju,⁴¹ un tikai tad var realizēties process, ko pazīstam kā nacionālo kustību – “mērķtiecīgu organizētu un institucionalizētu arvien pieaugoša topošās nācijas locekļu skaita tieksmi panākt, lai viņu nācijai piemistu visi nacionālās patstāvības atribūti”⁴².

Līdz ar to Vidzemes brāļu draudze bija tā kustība, kas patiešām **atmodināja** latviešu zemnieku, un relatīvi īsā laikā sāka veidoties nacionālā inteliģence, bez kuras nav iespējama nacionālā atmoda.

Secinājumi

Savos pirmsākumos Vidzemes brāļu draudze bija savam laikam tipiska parādība – tā evolucionēja no konfesionālisma, jo sevišķi tā nobeiguma stadijā tik tipiskā piētisma, un Baltijas specifiskajos apstākļos kļuva par Vidzemes un Igaunijas zemniekiem simpātisku baznīcas formu, veiksmīgi noslēdzot viņu “ieaugšanu” kristietībā un kļūstot beidzot par īstiem kristiešiem. Tomēr tā pati Baltijas provinču specifika noteica arī to, ka šī kustība nesa sev līdzī veselu virkni pārmaiņu reģiona sociālajā, kultūras un saimnieciskajā dzīvē. Pamanāmākā bija zemnieku izglītības kāpums, tādejādi sākot veidot nacionālās inteliģences pamatus un pirmos izglītos no latviešu vidus, kas 19. gadsimta vidū ļāva strauji noformēties nacionālās atmodas kustībai. Vienlaikus brāļu draudzes kustība sekmēja strādīgu un pārtikušu zemnieku saimnieku slāņa izveidi, kas pēc dzimtbūšanas atcelšanas pakāpeniski sāka konkurēt ar veco muižu saimniecību. Kustība stiprināja arī zemniecības tikumību un morāli, samazināja dažādu likumpārkāpumu

40 Ruģēns, Jānis. *Kad atnāks latviešiem tie laiki? Jāņa Ruģēna dzīve un darbi*. Rīga: Grāmatu zieds, 1939, 135. lpp.

41 Hroch, Miroslav. Nationales Bewußtsein zwischen Nationalismustheorie und der Realität der nationalen Bewegungen. In: Schmidt-Hartmann, Eva (Hrsg.). *Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien*. München: Oldenbourg, 1994, S. 43.

42 Turpat, S. 42-43.

skaitu, attīstīja muzikālo kultūru, kā arī sekmēja Vidzemes zemnieču emancipāciju. Līdz ar to var secināt, ka brāļu draudzes kustībai bija patiešām latviešu nāciju modinošs efekts, kas deva ierosmi nozīmīgiem procesiem tās attīstībā.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Archiv der Brüder Unität (ABU) – R.19. Baltikum
2. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas valsts vēstures arhīvs (LVVA), 233. fonds (Vidzemes baznīcas konsistorija, 1519–1922), 1.–4. apraksts.
3. LVVA, 234. fonds (Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli, 1641–1892), 1. apraksts.
4. LVVA, 237. fonds (Rīgas Evanģēliskā Brāļu (hernhūtiešu) draudze, 1736–1924), 1. apraksts.

Literatūra

1. Adamovičs, Ludvigs. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos*. Rīga: Valters un Rapa, 1932.
2. Adamovičs, Ludvigs. *Die lettische Brüdergemeine, 1739-1860*. Rīga: Valters un Rapa, 1938.
3. Adamovičs, Ludvigs. Latviešu ieaugšana kristietībā. No: Maldonis, Voldemārs (sast.). *Evanģēlija gaismā*. Rīga: Ev.-lut. Baznīcas Virsvalde, 1939, 135.–153. lpp.
4. Bērziņš, Jānis (atb. red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.
5. Bourquin, E. A. *Der Agitator Ballohd und das Herrnhuterthum in Livland*. Niesky: Hoberg, 1870.
6. Daukste, Vija. *Vācbaltiešu elites skolu politika un tautas izglītība Vidzemē 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021.
7. Erenštreits, Jānis. *Kroņu pinējs, Jahnis Zimse (13.07.1814.–22.10.1881.)*. Rīga: Upe tuviem un tāliem, 2017.
8. Hahn, Hans-Christoph; Hellmut, Reichel (Hrsg.). *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder. Ein Quellenwerk mit Texten und Bildern*. Hamburg: Friedrich Wittig Verlag, 1977.
9. Hroch, Miroslav. Nationales Bewußtsein zwischen Nationalismustheorie und der Realität der nationalen Bewegungen. In: Schmidt-Hartmann, Eva (Hrsg.). *Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien*. München: Oldenbourg, 1994, S. 39–52.
10. Kahl, Juhan. *Bauer und Baron im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema “Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen”*. Tallinn: Wistinghausen, 1999.
11. Kaudzīte, Matīss; Kaudzīte, Reinis. *Mērnieku laiki*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.
12. Krastiņa, Anna. *Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1959.
13. Legzdīņš, Roberts. Brāļu draudzes saiešanu nami Latvijā. No: Ozoliņš, K. (red.). *Brāļu draudzes kalendārs 1931. gadam*. Rīga: K. Ozoliņš, 1930, 18.–35. lpp.
14. Münch, Paul. *Lebensformen in der Frühen Neuzeit, 1500-1800*. Berlin: Ullstein, 1998.

15. Neikens, Juris. Dziesmu svētki 3. Vasarsvētku dienā 1864 Dikļos un 1865 Matīšos. *Ceļa Biedris*, 09.09., 1865, Nr. 19.
16. Quarenstube, J. R. N. *Auch ein Wort in Sachen Herrnhuts in Livland*. Leipzig: E. L. Hirschfeld, 1861.
17. Ruģēns, Jānis. *Kad atnāks latviešiem tie laiki? Jāņa Ruģēna dzīve un darbi*. Rīga: Grāmatu zieds, 1939.
18. Straube, Gvido. *Latvijas brāļu draudzes diārijs (jaunākais noraksts) jeb hernhūtiešu brāļu draudzes vēsture Latvijā*. Rīga: NIMS, 2000.
19. Straube, Gvido; Mati, Laur. Der Hallische Pietismus und die Herrnhuter Brüdergemeine in Liv- und Estland im 18. Jahrhundert. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 2009, Band 4, S. 97-114.
20. Straube, Gvido. Vidzemes brāļu draudzes ietekme uz Latvijas mūzikas kultūru. No: Jaunslaviete, Baiba (sast.). *Mūzikas akadēmijas raksti*. 14. sēj. Rīga: Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, 2017, 9.-15. lpp.
21. Švābe, Arveds. *Latvijas vēsture 1800-1914*. 1. daļa. Rīga: Avots, 1991.
22. Vičs, Andrejs. *Iz latviešu skolu vēstures*. 1. sēj. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 1923.
23. Zutis, Jānis. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956.

The Vidzeme Moravians – the “awakener” of Latvians’ national awakening

Summary

The Herrnhutians or Vidzeme Moravians have been active as a religious and social movement in Vidzeme since the 1730s, twice (at the turn of the 1730s–40s and in the 1820s–40s) experiencing quite significant growth and popularity. The movement virtually disappeared during the Second World War, but resumed its activities after the restoration of Latvian statehood, albeit rather quietly. Periodically, it has also stimulated the interest of researchers, thus the topic remains pertinent. Although the monograph published by this author in 2000 was an attempt at a general assessment of the movement, reviewing the research more recently has changed a number of perceptions about the place and role of the Moravians in Latvia’s cultural history. The aim of this paper is to offer this perspective to those interested. To a large extent it can be argued that this is the paper’s research novelty, because to date, the Herrnhutians in Vidzeme have been seen as a relatively local, narrow and insignificant phenomenon, not connecting their activities with larger and more significant events in Latvia’s cultural history.

At first, the Vidzeme Moravian movement was a phenomenon typical of its time – evolving from confessionalism, particularly in its final stage in conditions typical of Pietism, and specific to the Baltic region, becoming a form of worship amenable to the peasants of Vidzeme and Estonia, successfully completing their “evolution” into actual Christianity. However, the very specific conditions in the Baltic provinces also meant that the movement brought with it a whole series of changes to the region’s social, cultural and economic lives. The most notable being the rise in the peasantry’s level of education, thus beginning to form the foundations of a national intelligentsia and the first educated Latvians. This allowed the national awakening movement to take shape rapidly in the middle of the 19th century. At the same time, the Moravian movement contributed to the creation of a class of hard-working and prosperous peasant farmers who, after the abolition of serfdom, gradually began to compete with the old estate economy. The movement also strengthened the peasantry’s morals and morale, reducing the numbers of various crimes, developed a musical culture, and promoted the emancipation of Vidzeme peasant women. Thus, it can be concluded that the Moravian movement had a true awakening influence on the Latvian nation, giving rise to important processes in its development.

Keywords: Herrnhutians, Vidzeme Moravians, national awakening, 18th–19th centuries, emancipation.

EDGARS CESKE

Apokrifis “No Ādama un Ievas”.

Izcelsme, konteksts, latviešu rokraksta grāmatniecība

Kopsavilkums

Nozīmīgu vietu starp latviešu brāļu draudzes rokraksta literatūras pieminekļiem ieņem tas literatūras atzars, ko pārstāv Bībeles naratīvi, tomēr ne kanoniskie (dievkalpojumos izmantojamie) teksti, bet gan tādi, kas pēdējos papildina, reizē netiekot uzskatīti par tiem līdzvērtīgiem. Šī ir plaša un raiba kristietības nekanoniskās literatūras grupa, un tās amplitūda sniedz no t. s. apokrifiem līdz bibliskajai folklorai (Bībeles leģendām). Tradicionāli par apokrifiem pieņemts saukt tos ar Bībeles naratīviem saistītos tekstus, kas savā laikā nav uzņemti Bībelē, tomēr nav aizliegti lasīšanai ārpus dievkalpojuma. Tiesa, gadsimtu gaitā apokrifu jēdziens transformējās, un ar laiku ar apokrifiem sāka saprast arī tādus tekstus, ko oficiālā baznīca apkaroja.

Publikācija veltīta sešām Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā uzglabājamām rokraksta grāmatām ar nosacītu nosaukumu “Stāsti no Ādama un Ievas”. No visiem apokrifiskajiem, ja pat ne no visiem brāļu draudzes tekstiem, tieši šis ir saglabājies proporcionāli vislielākajā norakstu skaitā.

Visas minētās rokraksta grāmatas tapušas Vidzemes centrālajā daļā, brāļu draudzes aktīvās darbības areālā, 19. gadsimta pirmajā pusē. Izpētes gaitā secināts, ka tās visas cēlušās no viena pirmteksta, lai gan, visvairāk ticams, pastarpināti, pastāvot daudz lielākam norakstu skaitam. Izsekošana šī apokrifa norakstiem papildina līdzšinējos priekšstatus par latviešu protointelīģences veidošanos.

“Stāstu no Ādama un Ievas” sižetam Rietum- un Austrumeiropā ir ļoti sena tradīcija, kuras saknes caur viduslaikiem iesniedz pirmajos gadsimtos pēc Kr. “Stāsta” lielākais izplatības laiks bijis no 10. līdz 14. gadsimtam; no tā dažādos Rietumeiropas klosteros saglabājies vairāk nekā 150 norakstu.

Jau ļoti agri “Ādama un Ievas dzīvi” (latīņu valodā: *Vita Adae et Evae*) sāka tulkot vietējās valodās; pirmais bija īru tulkojums. Šis naratīvs (gan grieķu, gan latīņu versijā) jau līdz 15. gadsimtam ticis tulkots angļu, franču, vācu, poļu, čehu, baznīcas slāvu, itāļu, īru, dāņu, horvātu, ungāru, velsiešu un citās valodās un izplatījies rokas norakstos, bet kopš grāmatu iespiešanas sākuma – arī inkunābulās un vēlākos iespiestos izdevumos. Apokrifis pilnībā vai motīvu veidā

ieplūda Rietumeiropas viduslaiku kultūrā dzejas vai drāmas formā, rodot atspoguļojumu arī tēlotājā mākslā.

Šo minētā naratīva Eiropas rokraksta tradīciju, lai arī saīsinātā veidā un samērā vēlā fāzē, turpina arī latviešu rokraksta literatūra.

Atslēgvārdi: Vecā Derība, apokrifi, *Vita Adae et Evae* (VAE), latviešu rokraksta grāmatniecība, latviešu brāļu draudzes vēsture, Latvijas kultūra 19. gadsimta pirmajā pusē.

Publikācijas objekts. Apokrifi un pseidoepigrāfi

Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB) glabājas četri, Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā (LU AB) – divi manuskripti jeb rokraksta grāmatas¹, ko var apvienot ar nosacītu² nosaukumu “Stāsti no Ādama un Ievas”. Visas tās, pēc grāmatniecības vēsturnieka Alekseja Apiņa (1926–2004) domām, attiecināmas uz brāļu draudzes literatūru³. Nesagatavotam lasītājam tās gan stila, gan satura ziņā pirmajā acumirkli var likties nedaudz dīvainas un diez vai padziļināta pētījuma cienīgas, lai gan savā laikā bijušas pat ļoti populāras.

Angļu puritāņu garīdznieka un reliģiskā rakstnieka Džona Banjena (*Bunyan*, 1628–1688) alegoriskais romāns “Svētceļnieka gājums no šīs pasaules nākamajā” (*The Pilgrim's Progress from This World to That Which is to Come*), kuras adaptētais tulkojums savā laikā bija ļoti populārs arī latviešu brāļu draudzes vidē, 17. gadsimtā esot bijusi **otrā** lasītākā grāmata aiz Bībeles. Par “Ādama un Ievas” pirmavotu tik šķaļu apgalvojumu gan trūkst, tomēr vēl viduslaikos, piecus vai vairāk gadsimtus pirms Banjena, tas, neapšaubāmi, **bija viens no visvairāk pārrakstītajiem un lasītajiem darbiem** Rietumeiropā.

“Ādama un Ievas dzīve”⁴ (ar šādu apkopojosu nosaukumu daudzie savā starpā radniecīgie teksti pazīstami literatūrzinātnē) pieder t. s. apokrifu grupai, lai gan dažkārt tiek pieskaitīti arī t. s. pseidoepigrāfiem. Gan viens, gan otrs termins radies 18. gadsimtā, bijis aprītē 19. gadsimtā⁵ un mūsdienās savam uzdevumam vairs īsti neatbilst, jo ir novecojuši.

Par apokrifiem (no sengr. *ἀπό-κρυφος*, ‘apslēpīts, slepens’; piedēklis *ἀπό* nozīmē arī ‘sens’) jūdaismā un kristietībā sauc tādus reliģiskos tekstus, kas netika iekļauti sinagogas, respektīvi, baznīcas vadītāju aprobētajos tekstos jeb kanonā – dievkalpojumos izmantojamajos Svētajos Rakstos.

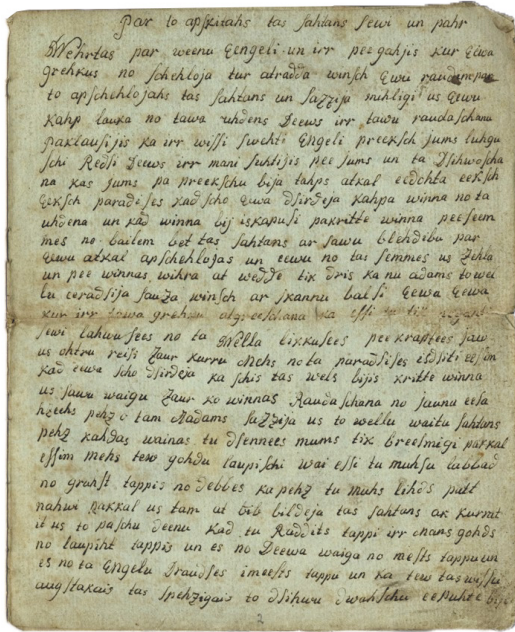
1 Rokraksta grāmatu no vienkārša rokraksta atšķir tā adresāts un funkcija. Rokraksts domāts individuālai lietošanai (piemēram, vēstule, privāta dienasgrāmata), rokraksta grāmata veic arī komunikatīvi informatīvo funkciju sabiedrībā.

2 Ne visiem tālāk minētajiem tekstiem ir tieši šāds nosaukums. Konkrētus nosaukumus sk. sadaļā “Stāsti no Ādama un Ievas latviešu rokraksta grāmatniecībā”.

3 Apiņš, Aleksejs. *Nepasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā*. Rīga: Liesma, 1987, 28.–31. lpp.

4 Latīņu valodā: *Vita Adae et Evae*.

5 Kā norāda britu literatūrvēsturnieks Briāns Oliversons Mērdoks (*Murdoch*, dz. 1944), pirmo reizi abus jēdzienus lietojis vācu filologs un Bībeles pētnieks, bibliogrāfs Johans Alberts Fabriciuss (*Fabricius*, 1668–1736) savos bibliogrāfiskajos rādītājos *Codex apocryphus Novi Testamentii* (“Jaunās Derības apokrifu saraksts”, 1703) un *Codex pseudoepigraphus Veteri Testamentii* (“Vecās Derības pseidoepigrāfu saraksts”; I Bd. 1712, II Bd. 1723. Sk.: Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe: Vernacular Translations and Adaptations of the Vita Adae et Evae*. Oxford University Press, 2009, p. 9.

1. attēls. "Tie stāsti no Ādama un Ievas". Liberta Jēkaupa noraksts fragments. Vaive, 1802. gads. LNB RX35, 1, 2

Vecās Derības kanonu jūdaisma teologi sastādīja un noslēdza 2. gadsimtā pr. Kr. Vēlāk to aprobēja arī agrīnās kristietības teologi. Galvenā problēma bija tā, ka ārpus kanona palika vairāki senebreju reliģiskie teksti, kas pirms salīdzinoši neilga laika bija tikuši iekļauti t. s. Septuagintā, ko dažkārt sauc arī par Grieķu Veco Derību. Šis jūdaisma reliģisko rakstu tulkojums grieķu (koinē) valodā sastādīts jūdu diasporā Aleksandrijā 3. un 2. gadsimtā pr. Kr. Saskaņā ar leģendu tulkojumu veikuši 70 jūdaisma priesteri, no šejienes arī tās nosaukums, kas nozīmē "septiņdesmit". Dažas no Septuagintā iekļautajām grāmatām, piemēram, Tobija, Judītes, Baruha, Makabiešu/Makabeju, Siraha, Solomona gudrības un citas vai nu bija savā laikā sacerētas senebreju, respektīvi, aramiešu valodā un to oriģināli nozaudēti, vai arī jau pašā sākumā sacerētas vienīgi koinē valodā. Ortodoksālais jūdaisms nicinoši, lai neteiktu – klaji naidīgi –, izturējās pret jūdu diasporas helenizētās daļas kultūru, tādēļ minētās grāmatas senebreju Vecās Derības kanonā iekļautas netika; īpaša, lai gan daudz liberālāka, attieksme pret tām bija kristiešu teologiem. Sv. Hieronīms (*Hieronymus*, ap 342/47–420) savā Vecās Derības latīņu tulkojumā, kas pazīstams kā *Vulgata*, piešķīra minētajām grāmatām nedaudz atšķirīgāku statusu, jo viņam trūka šo manuskriptu senebreju oriģinālu. Formāli tās ietilpa kristiešu Vecajā Derībā, tomēr veidoja atsevišķu kolekciju – deuteronomiskās jeb "otrās pakāpes" ("otršķirīgās") grāmatas. Tieši tās protestantiskajā tradīcijā vispirms ieguva nosaukumu "apokrifi". Starp citu, šīs grāmatas līdz 1825. gadam tika iekļautas arī Bībeles latviešu izdevumos.

Viens no pirmajiem apokrifu pētniekiem, britu teologs Roberts Henrijs Čārlzs (*Charles*, 1855–1931) par "īstajiem" apokrifiem uzskata vienīgi minētās deuteronomiskās grāmatas, kamēr pārējie teksti, kas nekad nav parādījušies starp minētajām Vecās Derības grāmatām, izpelnījušies

ne visai konkrēto apzīmējumu "daudzi citi"⁶. Šie "citi", pie kuriem pieder arī šajā publikācijā apskatāmā "Ādama un Ievas dzīve", parasti satur informāciju par tiem pašiem notikumiem un/vai personām, par ko stāsta kanoniskie raksti, tomēr sniedz to detalizētāk un bieži arī tēlaināk. Nostāja pret "citiem apokrifiem" no augstāko reliģisko institūciju puses ne vienmēr bijusi tikai noliedzīga. Tiesa, 4. gadsimtā pēc Kr. atsevišķi apokrifi tika oficiāli aizliegti, 6. gadsimtā ar īpašu pāvesta dekrētu (*De libris recipiendis et non recipiendis*⁷) – pat nolādēti⁸, tas bija saistīts ar baznīcas cīņu pret ķeceru kustībām, par ko tiks runāts turpmāk.

Pseidoepigrāfi (no sengrieķu *ψευδής* – 'viltots', 'neists' un *ἐπιγραφή* – 'uzraksts') ir apzīmējums, kas ļoti tuvs apokrifiem, un mūsdienu pētnieki bieži tos lieto nekonekventi vai pat jauc.⁹ Atšķirība starp abām nosacītajām grupām ir tāda, ka apokrifu nosaukumos parasti norādīti to sacerētāji (lai arī, kā tagad zināms, pārsvarā mītiski), bet pseidoepigrāfi ir tādi sacerējumi, kuri jau *a priori* kļūdaini pierakstīti kādai citai personai.

Vēlākā praksē ar jēdzienu "apokrifi" parasti tomēr saistīja galvenokārt Jaunās Derības tekstus, kamēr ar pseidoepigrāfiem saprata **vienīgi** Vecās Derības tekstus – jo īpaši tas raksturīgs pareizticībai. No šī viedokļa "Ādama un Ievas dzīve", protams, būtu jāpieskaita pseidoepigrāfiem, jo sevišķi tādēļ, ka teksta grieķu versijā tā nosaukums ir "Mozus apokalipse".

Tomēr mūsdienās, kā jau teikts, dalījums apokrifos un pseidoepigrāfos drīzāk tiek uzskatīts par arhaisku un sekundāru (lai gan jēdziens "apokrifi" tiek lietots joprojām, iekļaujot tajā arī pseidoepigrāfus). Pēc šo rindu autora domām, neitrālāks apzīmējums, kas apvienotu gan vienus, gan otrus, būtu "nekanoniskie" jeb "ārpuskanoniskie" teksti. Tomēr, tā kā apzīmējums "apokrifi" ir jau pietiekami ierasts un tā šis minētais teksts ("No Ādama un Ievas") klasificēts arī LNB digitālajā kolekcijā "Brāļu draudzes (rok)raksti", tad atstāsim, kā ir.

Viens apstāklis, kas minētajiem nekanoniskajiem tekstiem piešķir īpašu nozīmīgumu Rietumeiropas viduslaiku kultūras vēsturē: kā jau teikts, tos oficiāli, vismaz pēc 10. gadsimta, **lasīt** nebija aizliegts (nedrīkstēja vienīgi izmantot dievkalpojums). Bija tikai viena problēma – lielākā sabiedrības daļa (laji) viduslaikos, kā labi zināms, bija lasīt un rakstīt nepratēji. Tādēļ minētie teksti tika lasīti un pārrakstīti klosteros. Pateicoties tam, šie teksti saglabājušies samērā kuplā skaitā un vēlāk ienākuši dažādu valstu nacionālo bibliotēku krātuvēs. Tomēr vēl nozīmīgāk bija tas, ka šie apokrifi turpat tika arī tulkoti un adaptēti vietējās valodās, ko ar kanoniskajiem tekstiem darīt, protams, nebija iespējams. Piemērs: pirmais zināmais tulkojums ar Ādama un Ievas stāsta motīvu izmantojumu (dzejas formā) parādījās Īrijā jau 10. gadsimtā. Salīdzinājumam: kanonisko tekstu (Bībeles) Lutera tulkojums iznāca tikai 16. gadsimta pirmajā pusē (Jaunā Derība – 1522. gadā, Vecā Derība – 1534. gadā). Tādējādi no divu veidu – kanoniskajiem un nekanoniskajiem jeb apokrifiskajiem tekstiem – tieši pēdējie izrādījās attīstītāki un bagātinātāki spējīgāki.

Otrais apstāklis: krievu filologs un bizantologs Mihails Speranskis (*Speranskij*, 1863–1938), rakstot par apokrifiem (ar tiem viņš kā pareizticīgais, protams, saprata vienīgi Jaunās Derības

6 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 6.

7 "Par pieņemamām un nepieņemamām grāmatām" – latīņu val.

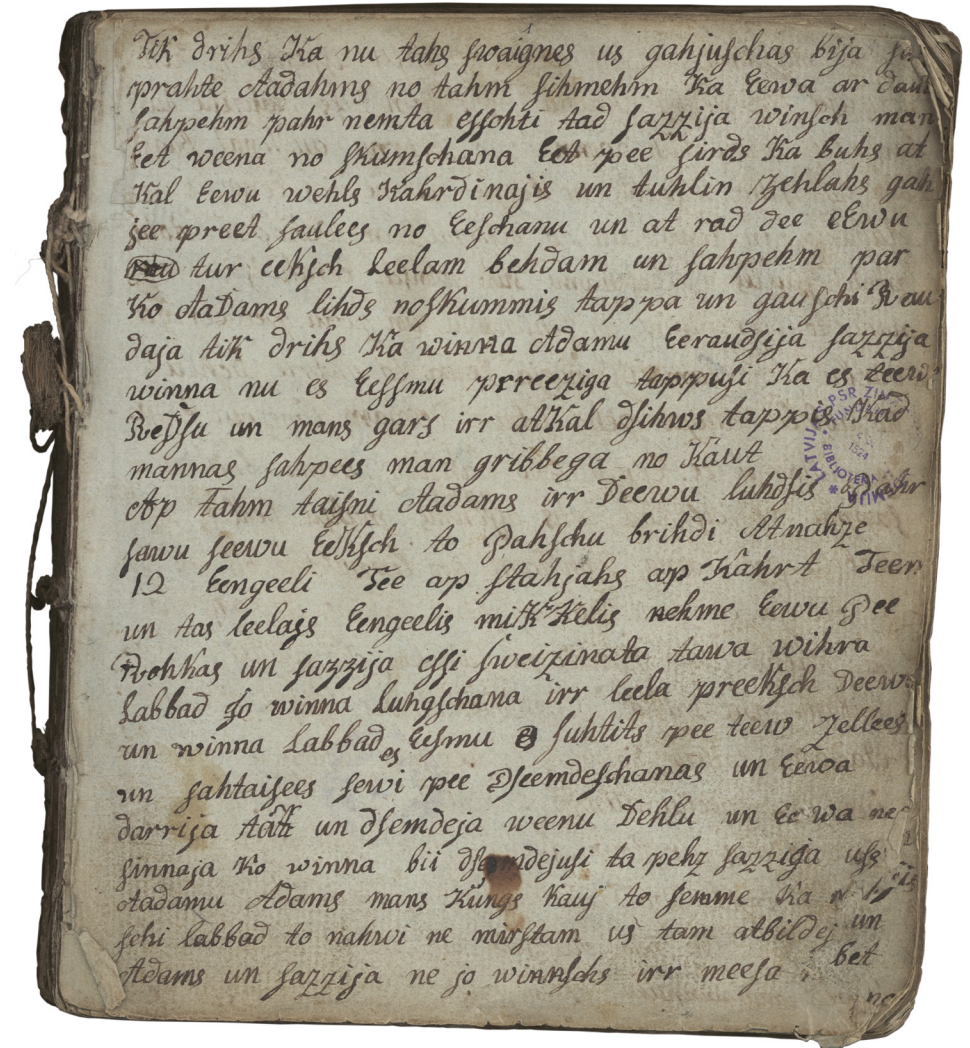
8 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 9.

9 Turpat, p. 6.

nekanoniskos tekstus, lai gan tālāk teikto tikpat labi var attiecināt arī uz Veco Derību), norādīja, ka to jēdzienā jāizšķir divas izpratnes: pirmā tā, kāda tai bija agrīnajā kristīgajā sabiedrībā, kad ar tiem saprata vienīgi “apslēpto, ne katram pieejamo”, tātad – dievišķo – saturu (tā tas bija līdz laikam, kad kristīgā ticība kļuva par Romas valsts oficiālo reliģiju, – 4. gadsimta beigās pēc Kr.); otrā – kad pakāpeniski sākās Bībeles kodifikācija, atdalot kanoniskos jeb “istos” Svētos Rakstus no visiem pārējiem (“neistajiem”); paralēli arvien vairāk vērsās plašumā dažādas neformālās, pret kristīgās baznīcas vadību un Romas impērijas varu vērstās herētiķu jeb ķeceru kustības, kuri savu aicinājumu pamatošanai izmantoja ne tikai kanoniskos, bet bieži (vai biežāk) arī apokrifiskos tekstus.¹⁰ No šī laika (apmēram 5. gadsimta) apokrifus no baznīcas vadības puses sāka uzskatīt par kaitīgiem un nevēlamiem un 6. gadsimtā pat aizliedza, bet tieši tas veicināja to vēl lielāku izplatību ķeceru vidū. Šeit meklējami aizsākumi saistībai starp apokrifisko literatūru un daudzajām viduslaiku ķeceru kustībām, lai gan lielākās daļas apokrifu saturā pirmajā acu uzmetienā grūti saskatīt kaut ko dumpiniecisku vai vismaz opozicionāru. Bet jautājums ir par to, kā tie savā laikā tika interpretēti no plašas sabiedrības puses. Iepriekš teikto attiecinot uz Latviju, respektīvi, Vidzemi 18.–19. gadsimtā, šķiet likumsakarīga apokrifu izplatība visvairāk tieši brāļu draudzes piekritēju vidū, kuri arī bija noskaņoti opozicionāri – un dažos gadījumos pat klaji naidīgi – oficiālajai (luterāņu) baznīcai, kā to rāda kaut vai Mēdzūlas brāļu draudzes rakstītāja Pētera Brača autobiogrāfiskais sacerējums “Jēzus liecinieku darbi un cīņšana”¹¹. Tādēļ nav nejaušība, ka visi šeit apskatāmie “Ādama un Ievas” teksta noraksti (un ne tikai tie, bet arī pazīstamais Jaunās Derības apokrifis “Nikodēma evaņģēlijs” un daudzi citi) nāk no brāļu draudzes vides.

Trešais apstākļi – un šeit atkal jāpiekrīt Speranska domai, ka atšķirībā no Eiropas Dienvidaustrumu areāla, kur valdīja pareizticība un kur apokrifiskā literatūra saglabājās vairāk reliģiskā gultnē, Rietumeiropā tie ieplūda arī daiļliteratūrā, atstājot uz to lielu ietekmi, bet arī pati vienlaicīgi ietekmējās no laicīgajām idejām, kas “nodrošināja apokrifam lielu ietekmi kā uz rakstīto, tā tautas literatūru”¹², uz mākslu un pat uz viduslaiku rakstnieku un zinātnieku izglītību”¹³.

Atšķirībā no kanoniskās, apokrifiskā literatūra nebija kaut kas pabeigts un uz visiem laikiem dots. Bagātinoties no tautas kultūras, tā nepārtraukti attīstījās, radot jaunas idejas, priekšstatus un izteiksmes līdzekļus. Vecās un Jaunās derības apokrifi un pseidoepigrāfi bija ļoti populāri ne tikai kristietības agrīnajā stadijā, bet arī visā viduslaiku posmā līdz par reformācijai un atsevišķos reģionos (piemēram, Latvijas teritorijā) arī vēlāk.

2. attēls. “Tie stāsti no Ādama un Ievas”. Anonīms rakstītājs. Rokraksta fragments. 19. gadsimta pirmais ceturksnis. LU AB, Ms. 1061

Apokrifiskie stāsti par Ādamu un Ievu Rietumeiropas viduslaiku kultūrvēsturē

Šis publikācijas objekta priekšvēsturei, teoloģiskajam un kultūrvēsturiskajam kontekstam un attīstībai gadsimtu gaitā atsevišķi veltīta jau minētā Braiena Mērdoka apjomīgā, detalizētā un rūpīgi izstrādātā monogrāfija, autoram fokusējoties tieši uz “Ādama un Ievas dzīves” tekstu, to versiju, norakstu, tulkojumu un ietekmju izplatību konkrētās lokālajās/vietējās kultūrās. Tiek norādīts uz plašu avotu bāzi, pieminēti vairāki desmiti autoru, kas izdevuši un/vai pētījuši vienu

10 Speranskij, Mihail. *Slavjanskije apokrificheskie evangelija*. Moskva: Tovarishhestvo tipografij A. I. Mamontova, 1895, s. 1.

11 Bračs, Pēteris. *Jēzus liecinieku darbi un cīņšana*. Mēdzūlā: 1849. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX35, 1, 52.

12 Domāta mutvārdu literatūra.

13 Speranskij, Mihail. *Slavjanskije apokrificheskie evangelija*, s. 16.

vai vairākus minētā teksta daudzo un dažādo variāciju eksemplārus vai arī to izplatību dažādos Rietumeiropas reģionos un dažādās valodās kopumā, tāpat arī specifiskie bibliogrāfiskie rādītāji, respektīvi, katalogi.¹⁴

Mērdoks, līdzīgi iepriekšējiem pētniekiem, uzskata, ka “Ādama un Ievas” naratīvs pieder pie plašākas Vecās Derības nekanonisko stāstu tradīcijas – t. s. “Ādama grāmatām”¹⁵, tas ir, tekstiem, kas, detalizētāk nekā Bībeles 1. Mozus (Radišanas) grāmatā minētās samērā skopās epizodes stāsta par pirmo cilvēku dzīvi, īpaši pēc izraidīšanas no Paradīzes, viņu pēcnācējiem, nāvi un apbedīšanu, kā arī sekojošiem notikumiem, saistot Veco un Jauno Derību, grēkā krišanu un grēku izpirkšanu. Protams, visi šie teksti (kas jau iziet pat ārpus apokrifu jēdziena un atbilst drīzāk kristīgajai folklorai) ir ne tik daudz reliģiska rakstura, cik literāri, tajos netrūkst fantāzijas elementu; tie nekādā ziņā nav viennozīmīgi, tie mēdz palaikam būt pretrunīgi un pat konfliktējoši, bieži stilistiski un valodnieciski neveikli un radušies dažādos, ģeogrāfiski tālu viens no otra stāvošos, reģionos un etniskās vidēs. Cēlonis, kāpēc starp visiem Bībeles inspirētajiem tekstiem vai, vienkāršāk sakot, bibliskajām leģendām tieši pirmo cilvēku dzīves sižets pieder pie tiem, kas visvairāk folklorizējušies, rodams tautas tieksmē meklēt izskaidrojumu vispirms cilvēces eksistences pašām būtiskākajām, eksistenciālākajām problēmām, pirmdzimtā grēka un Pestīšanas noslēpumam.

Mērdoks norāda, ka avoti Ādama un Ievas naratīvam meklējami vēlinā jūdaisma un kristietības soterioloģiskajos priekšstatos. Tomēr “ne tikai trūkst viena noteikta senebreju vai aramiešu oriģināla, kas būtu saglabājies (tagad ir vispāratzīts, ka tādi bijuši vairāki), bet nav arī viena vienota grieķu vai latīņu teksta. Tie, kas mums ir pašlaik, ir dažādi grieķu teksti; lielāka radniecība pastāv latīņu tekstu starpā, tomēr tur arī nebūt nav vienveidības. Abu rokraksta tradīcija ir relatīvi vēla”¹⁶. Vecākais no apmēram 150 latīņu norakstiem ir no 10. gadsimta, no grieķu (ap 26) – no 11. gadsimta. Šajā pašā laikā vai neilgi pirms tam naratīvs acīmredzot sižetiski nostabilizējas un iegūst latīņu nosaukumu *Vita Adae et Evae* (*VAE*), ar kādu tas pazīstams visus turpmākos gadsimtus. Tomēr arī tad tas nav viennozīmīgs teksts, bet gan “vairāk vai mazāk elastīgs tādu epizožu sakopojums, kas grupējas ap centrālo sižetu, pastāvot ļoti daudzām variācijām ar iespaidīgu saglabājušos versiju skaitu”¹⁷.

14 VAE starptautiskā bibliogrāfija ir ārkārtīgi plaša. Pētniecības darbs turpinās līdz mūsu dienām. Pilnu bibliogrāfiju sk.: Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, pp. 263-285. Nozīmīgākie izdevumi hronoloģiskā secībā: Tischendorf, Constantin (von). *Apocalypses apocryphae*. Leipzig: Mendelssohn, 1866; Meyer, Wilhelm, *Vita Adae et Evae*. In: *Abhandlungen der bayerischen Akademie*. München, 1879, philos./philol. Kl. 14/iii, S. 185-250; Meyer, Wilhelm. *Die Geschichte des Kreuzholzes vor Christi*. In: *Abhandlungen der bayerischen Akademie*. München, 1882, philos./philol. Kl. 16 ii, S. 101-166; Wells, L. S. A. *Books of Adam and Eve*. In: Charles, Robert Henry (ed.). *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Vol. II. Pseudepigrapha. Oxford: Clarendon Press, 1913, pp. 123-153; Mozley, John Henry. *The Vita Adae*. *Journal of Theological Studies*, 1929, Nr. 30, pp. 121-47; Charlesworth, James H. *The Old Testament Pseudepigrapha*. London: Longman and Todd, 1983; Stone, Michael. *A history of the Literature of Adam and Eve*. S. I. Scholars Press, 1992; Weber, Robert. *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994; Pettorelli, Jean-Pierre. *La Vie latine d'Adam et Eve*. *Archivum Latinitatis Medii Aevi*, 1998, Vol. 56, pp. 5-104, and 1999, Vol. 57, pp. 5-52; Pettorelli, Jean-Pierre. *La Vie latine d'Adam et Eve: analyse de la tradition manuscrite*. *Apocrypha*, 1999, Vol. 10, pp. 195-296 u. c.

15 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 14-15.

16 Turpat, p. 13.

17 Turpat, p. VII.

VAE uzplaukums acīmredzot attiecies uz laiku starp 11. un 14. gadsimtu, bet tas turpina izplatīties arī divos nākamajos gadsimtos, īpaši pēc grāmatu iespēšanas izgudrošanas, kā arī reformācijas laikā. Jau kopš 10. gadsimta tiek veikti teksta tulkojumi no latīņu valodas vietējās valodās, notiek tā transformācijas prozā, dzejā un drāmā, piemēram, viduslaiku mistērijās. Pilnīgi teksti vai to fragmenti atrasti angļu, bretoņu, vecčehu (*Old Bohemian*), dāņu, franču, horvātu, itāļu, īru, krievu, poļu, baznīcas slāvu, ungāru, vācu un velsiešu valodā. No tiem vecākā versija, kas saglabājusies, ir īru; angļu un vācu valodā saglabājies, iespējams, vislielākais norakstu skaits.¹⁸ Ja runā par Ādama stāsta plašāku versiju, tās motīvi saglabājušies, jau sākot ar agrīnās kristietības laiku grieķu, sīriešu, armēņu, etiopiešu un senebreju valodā.¹⁹

Mūsdienās noskaidrot precīzo latīņu oriģinālu, respektīvi, avotu vietējās valodās tulkotajiem vai adaptētajiem tekstiem ir praktiski neiespējami.²⁰ Labākā gadījumā iespējams noskaidrot avota tipu.²¹

Tajā pašā laikā daudzās, starp tām arī visai vēlinās, lokālās adaptācijas apliecina, ka “*VAE* faktiski nekad neizzuda no Eiropas kultūras apziņas”²².

Apokrifa saturs un tā teoloģiskie aspekti

Kā jau teikts, kristīgajai ticībai tik nozīmīgajai cilvēka radišanai Vecajā Derībā veltītas tikai dažas rindkopas, pat ne 1. un 2. nodaļa kopumā. Vienīgi grēkā krišana un tai sekojošais sods – izraidīšana no Paradīzes – aprakstīts plašāk, veltot tai visu 3. nodaļu. Dievs Ādamam nolemj smagi strādāt sevis un ģimenes uzturēšanas labā: “Tev, grūti strādājot, būs maizi ēst visu tavu mūžu. Ērkšķi un dadži lai tev izaug no tās, no lauka augļiem būs tev pārtikt.” (Rad., 1, 3, 17–18)²³. Radišanas grāmatas 4. nodaļas sākumā par Ievas un Ādama dzīvi pēc izraidīšanas pateikts vienīgi tas, ka “Ādams atzina savu sievu Ievu, un tā tapa grūta un dzemdēja Kainu [...] un pēc tam tā brāli Ābelu.” (Rad. 1, 4, 1–2)²⁴.

Tomēr vienkāršajiem kristīgajiem (lajiem) acīmredzot ar to nepietika; Bībeles kanoniskajā tekstā sniegtās ziņas bija pārāk skopas, un viņi vēlējās zināt, kas notika pēc Grēkā krišanas – notikuma, kurš, saskaņā ar kristīgo teoloģiju, ne tikai būtiski ietekmēja, bet pat fundamentāli pārmainīja pasaules vēsturi.

18 Turpat, p. 38.

19 Turpat, p. VII.

20 Turpat, p. 139.

21 Tradīciju iedalīt *VAE* norakstus grupās jeb tipos 1879. gadā uzsāka Vilhelms Meiers (*Meyer*, 1845–1917). Viņš visus tekstus iedalīja četrās grupās: 1) Dienvidvācijas materiāls, galvenokārt no Austrijas un Bavārijas klosteriem (mūsdienās zināms ap 30 tādu manuskriptu, Meiers sākotnēji salīdzināšanai izmantoja trīs relatīvi agrīnus manuskriptus); 2) grupa, kas dalās apakšgrupās, bet arī nāk galvenokārt no Reinas; 3) un 4) grupas ir dažādas 1. un 2. grupas variācijas. Nākamās paaudzes pētnieki tomēr kritizējuši Meiera pieeju, nosaucot viņa sistēmu par “lāča pakalpojumu”. Meiera attaisnošanai var noderēt fakts, ka viņa laikā daudzi *VAE* teksti vēl nebija zināmi. Viņa dalījumu 20. gadsimta beigās uzlaboja Žans Pjērs Petorelli (*Pettorelli*, 1928–2009), kurš 3. grupā iekļāva čehu, bet 4. grupā – angļu tekstus un dažas vēlinās versijas, kā arī inkunābulu materiālu. Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, pp. 28-30, 138-139.

22 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 34.

23 Bībeles teksts tiešsaistē. Pieejams: <https://bible.ebaznica.lv/> (skatīts 24.08.2023.).

24 Turpat, 8. lpp.

Minēto apokrifu tematiski var iedalīt divās daļās, divās sižetiskās līnijās. Tas stāsta par triviālām, ikdienišķām lietām, ar kādām pirmajiem cilvēkiem nākas saskarties pēc izdzīšanas no Paradīzes: uztura gādāšanu, bērnu dzemdēšanu, Ādama nāvi un apbedīšanu. Svarīgākā tomēr ir otrā līnija, kas stāsta par grēku nožēlošanu un centieniem atgūt zaudēto Paradīzi. “Ādama grāmatas” akcentē Ādama žēlabas un grēku nožēlu.

L. S. A. Velsa (*L. S. A. Wells, ?-?*) 1913. gadā publicētajā *VAE* versijā²⁵ iespēju robežās mēģināts rekonstruēt sākotnējo tekstu, izmantojot galvenokārt divus, pētniekiem visagrāk zināmos, seno grieķu oriģinālu norakstus. Pirmo, datētu ar 11. gadsimtu, kas glabājas Milānas Ambrosija bibliotēkā (*Biblioteca Ambrosiana*), 1861. gadā publicēja itāļu garīdznieks un filologs Antonio Maria Čerāni (*Ceriani, 1828–1907*)²⁶, otro, 12.–14. gadsimta t. s. Vīnes manuskriptu – 1866. gadā vācu biblists Konstantīns fon Tišendorfs (*Tischendorf, 1815–1874*)²⁷. Velsa angļu tulkojums grieķu tekstam iesākas sekojoši:

1.1. Pēc tam, kad viņi bija izdzīti no Paradīzes, tie uzcēla sev telti un pavadīja tur septiņas dienas, raudādami un žēlodamies lielās bēdās.

2.1.–2.2. Un pēc septiņām dienām viņiem sagribējās ēst, un tie sāka meklēt barību, taču neatrada. Un Ieva sacīja uz Ādamu: “Mans kungs, man gribas ēst. Ej un atrodi kaut ko, lai mēs varētu paēst. Varbūt Dievs apžēlosies par mums un aicinās atpakaļ uz turieni, kur mēs bijām iepriekš.

3.1. Un Ādams aizgāja un gāja septiņas dienas, pārstaigādams visu zemi, bet neatrada nekādu barību, kas pat attāli līdzinātos tam, ko viņi bija ēduši Paradīzē.²⁸

Kad Ādams atgriezās tukšām rokām, Ieva lūdz, lai Ādams viņu nogalina, šo lūgumu pamatodama ar to, ka viņa esot vislielākā grēciniece. Ja viņas vairs nebūšot, varbūt Dievs par Ādamu apžēlošoties. Ādams Ievu norāj, paskaidrodams, ka nespēj pacelt roku “pret savu paša miesu”, un pavēl viņai atturēties no šādām domām, jo Dievs varot uzsūtīt vēl lielākus pārbau-dījumus. Viņš ierosina abiem iet un meklēt kaut ko ēdamu. Viņi dodas un šoreiz klejo deviņas dienas, bet atrod vienīgi meža dzīvniekus. Tad Ādams nolemj, ka “taisnīgi un pareizi būs”, ja viņi patiesi nožēlos grēkus, līdz kaklam iegremdēdamies ūdenī (upē). Vienojas, ka Ādams pavadīs četrdesmit dienas Jordānas, bet Ieva – trīsdesmit septiņas dienas Tigras upē. Šo darbību dažkārt saista arī ar kristību (Jēzus, kā zināms, tika kristīts Jordānā), tomēr šajā gadījumā tas tā nevar būt (Jēzus vēl nav dzimis).

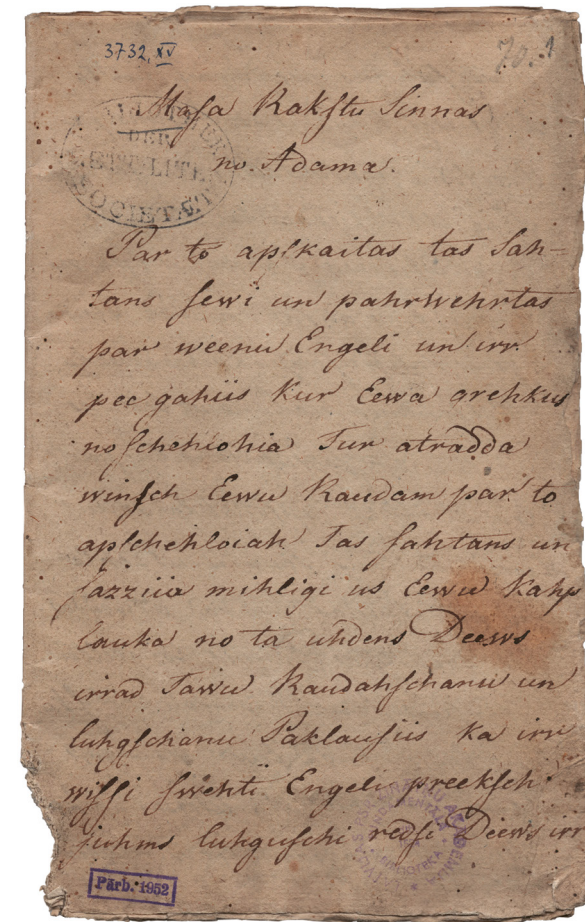
Ievas šķīstīšanās ainā samērā labi saskatāma jūdaisma reliģiskā tradīcija – ķermeņa rituālā apmazgāšana – *tevilah* (טְוִיִּלָּה) (sievietēm – obligāta prasība menstruācijas beigās), kas notiek

25 Wells, L. S. A. Books of Adam and Eve. In: Charles, Robert Henry (ed.). *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Vol. II Pseudepigrapha. Oxford: Clarendon press, 1913, pp. 123, 154.

26 Ceriani, Antonio Maria. *Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim Bibliothecae Ambrosianae*. Mediolani: Typis et impensis Bibliothecae Ambrosianae, 1861.

27 Tischendorf, Constantin von. *Apocalypses Apocryphae*. Lipsiae: Herm. Mendelssohn, 1866.

28 Wells, L. S. A. Books of Adam and Eve, p. 134.

3. attēls. “Maza rakstu ziņas no Ādama”. Anonīms rakstītājs. Rokraksta fragments, 19. gadsimta pirmā trešdaļa. LU AB, Ms. LDB 5405

īpašā baseinā jeb vannā – *mikve, mikveh* (מִקְוֶה). Ideāli, ja var izmantot tekošu ūdeni, kā tas ir apokrifā minētajā gadījumā (šī ir vienīgā epizode apokrifā, kas tieši sasaucas ar jūdaismu). Saskaņā ar naratīvu, Ieva upē atrodas astoņpadsmit dienas. Tad parādās eņģelis “spožumā”, kurš Ievu mudina kāpt laukā no ūdens, jo Dievs viņas grēkus esot tai piedēvis. Tomēr eņģeļa veidolu ir pieņēmis Sātans, un tādējādi Ieva tiek piekrāpta jau otro reizi. Ādams pārmet Ievai lētticību. Ieva²⁹ vārdiski uzbrūk Sātanam, vaicādama, kādēļ tas vajā viņu un Ādamu. Seko Sātana atbilde, kas acīmredzot smelta citos – senākos – apokrifos: pēc Ādama radīšanas erceņģelis Miķelis esot licis šo būtni, kas radīts pēc Dieva “tēla un līdzības”, pielūgt visiem eņģeļiem un erceņģeļiem. Visi to arī darījuši, izņemot Luciferu, kurš atbildējis, ka ir vecāks un agrāk radīts

29 Latvīešu tulkojuma norakstos to dara Ādams.

un ka Ādamam pienākoties godināt viņu. Luciferam pievienojušies arī citi eņģeļi. Par to viņi esot nogrūsti no debesīm uz zemes.³⁰

Šajā epizodē – Ādama pielīdzināšanā dievībai, kuras priekšā zemojas pat erceņģeļi, – var rasties vilinājums saskatīt kaut ko līdzīgu renesanses dižajai atziņai par cilvēka augsto sūtību un neizmeļamajām iespējām: “Kāds meistardarbs ir cilvēks! Cik dižens prātā! Cik bezgalīgs spējās!”³¹ Taču jāņem vērā, ka cilvēks - Dieva līdzība, ko pielūdz eņģeļi un erceņģeļi .. ir Ādams **pirms** grēkā krišanas. Tieši tāpēc viņš tik ļoti pārdzīvo tagadējo atšķirtību no Dieva un cenšas ar Dievu izlīgt. Tomēr tas nav iespējams, izņemot vienu līdzekli.

Gan Mērdoks, gan citi pētnieki norāda uz kādu nozīmīgu faktu, kas nebūtu bijis iespējams, ja Ādama un Ievas naratīvs būtu piederīgs **viscaur** jūdaisma kultūrtelpai, proti, minētajā apokrifā jau ap 11. vai 12. gadsimtu³² **saplūduši divi dažādi** viduslaikos pazīstami naratīvi: pirmais – jau minētais apokrifis par Ādama un Ievas dzīvi pēc izraidīšanas no Paradīzes; otrs – Svētā Krustu koka leģenda (latīņu valodā: *De ligno sancte crucis*)³³. Turklāt tie saplūduši tik ļoti, ka šķiet jau sākotnēji esam bijuši viena naratīva divas epizodes.

Saskaņā ar minēto Sv. Krusta leģendu, Ādams, savai miršanas stundai tuvojoties, nosūta Ievu un dēlu Setu uz Paradīzi pēc Dzīvības koka (žēlastības) eļļas, lai atvieglotu savas ciešanas; eļļa simbolizē Pestīšanu. Tomēr Ādams vēl ir pārāk grēcīgs, lai eļļu saņemtu. Tās vietā erceņģelis Miķelis izsniedz Setam Paradīzes koka sēklu (variants: zariņu³⁴), kas pēc Ādama nāves tiek iestādīta uz viņa kapa. No sēklas/zariņa izaug kupls koks; valdnieks Solomons/Zālamans, ko nobiedējis Sābas ķēniņienes pareģojums, ka pie šī koka tiks pakārti Pestītājs un šis notikums likšot Jūdu valstij sairt gabalos³⁵, liek to izrakt un iemest dīķi; no turienes tas tiek vēlāk izvilktis un izmantots, lai no tā pēc četrpadsmit paaudzēm pagatavotu Sv. Krustu, kurā tiek piesists Jēzus Kristus, pasaules Pestītājs. Kristus Asinis pa Krusta koku plūst uz leju un nonāk Ādama kapā, šķīstīdamas to no pirmdzimtā grēka. Tā tiek atrisināta pirmo cilvēku grēka problēma un nodrošināta pestīšana visiem Ādama un Ievas pēcnācējiem. Pēc būtības apokrifis simboliski izsaka visas kristietības pamatdomu, kas jo īpaši uzsvērta protestantismā: ne ar kādiem labiem darbiem, ne grēku nožēlu cilvēks nespēj iemantot mūžīgo dzīvi; tā tiek dāvāta “no augšas” caur Kristus upuri kā nepelnīta žēlastība. No šejienes viduslaiku ikonogrāfiskajā tradīcijā ieviešas paradums attēlot Sv. Krusta pakājē galvaskausu. Tas ir Ādama galvaskauss (pirmdzimtais grēks), ko šķīsta Kristus Asinis.

Otra, izteiktāka hronoloģiski sīzētiskā linija, vēsta, kā pirmie cilvēki iemācās iegūt sev iztiku un apgūst arī citas prasmes. Zemkopības pamatus (aršanu, sēšanu) Ādamam iemāca erceņģelis

Miķelis. Divpadsmit eņģeļi erceņģeļa Miķeļa vadībā ir klātesoši arī brīdī, kad nāk pasaulē Ādama un Ievas pirmdzimtais Kains. Erceņģelis Miķelis māca arī Ievai bērnu kopt un audzināt. Pēc kāda laika Ieva redz pravietisku sapni, kurā Kains dzer Ābela asinis (citos variantos, tostarp arī latviešu norakstos, Kaina rokas ir Ābela asinis). Lai izvairītos no nelaimes, vecāki Kainu un Ābelu cenšas attālināt vienu no otra, pirmo gatavojot par zemkopi, otro – par avju ganu. Pirms nāves Ieva pareģo³⁶ pasaules bojā eju no ūdens (Grēku plūdus) un no uguns. Sets izgatavo māla un akmens plāksnītes, uz kurām uzraksta stāstu par saviem vecākiem.³⁷

Stāsti no Ādama un Ievas latviešu rokraksta grāmatniecībā

Šķiet, ka apokrifam “No Ādama un Ievas” saglabājies visvairāk norakstu, vismaz starp brāļu draudzes tekstiem. Kā jau iepriekš teikts, līdz šim brīdim tādi apzināti seši.

Vecākais no tiem ir Libirta/Liberta Jēkaba/Jēkaupa noraksts³⁸ no Veismaņu/Vaives pagasta³⁹. Rokraksta grāmata rakstīta uz zilgana rokas lējuma papīra bez konstatējamām ūdenszīmēm, vāciņš balts, rokaslējuma papīra, arī bez konstatējamām ūdenszīmēm. Uz vāka – divi atšķirīgi gadskaitļi: uz priekšējā vāka gadskaitlis “1809”, ar piezīmi vāciski: *Auf das Jahr*, priekšējā vāka iekšpusē “1802”. Uz aizmugurējā vāka piederības ieraksts: “Schi Grahmata peeder Jaun Sprinsla Mahrtn Leitman.”

Vaives/Veismaņu muižas 1811. gada dvēseļu revīzijā Jēkabs (*Jacob*) minēts kā Libertu (*Libbert*) mājas saimnieks, 57 gadi vecs (tātad dzimis ap 1754. gadu). 1816. gada revīzijā viņam vēl pievienots arī tēva vārds – Krišs (*Wirth Jacob Krisch Sohn*). 1826. gada dvēseļu revīzijā minēts, ka saimnieks Jēkabs jau 1823. gadā miris⁴⁰. Šajā gadā dzimta jau ieguvusi uzvārdu *Libbirt*, arī māju vārds ir *Libbirt*, ne vairs *Libbert*. Tā kā šāda forma ir norādīta arī minētajā Vaives norakstā, jādomā, ka dzimtas piederīgie paši būs dēvējušies par Libirtiem, nevis Libertiem, kāda forma vairāk raksturīga 20. gadsimtam. Interesantu kultūrvēsturisku detaļu sniedz novadpētniecības ziņas: no 17. gadsimta līdz 20. gadsimta sākumam Vaives pagasta Libertos jeb Veclibertos dzīvojuši **sena lībiešu dzimta Liberti, kas rakstījuši savas dzimtas vēsturi**,⁴¹ tātad ģimene ar senām rokraksta grāmatu rakstīšanas tradīcijām.

30 Epizode ar Sātana stāstu pastāv tikai latīņu versijā un nav vecāka par 11.–12. gadsimtu.

31 Šekspīrs, Viljams. Hamlets. No: Šekspīrs, Viljams. *Kopotī raksti*. 4. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964, 291. lpp.

32 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 23.

33 Braiens Mērdoks to uzskata par kristīgo leģendu, nevis apokrifu, jo tā ir pārāk vēlina: Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 24.

34 Velsa piedāvātajā VAE versijā zariņš nav pieminēts; tā vietā Sets saņem dažādas dziedinošas zāles: nardes, krokusu, safrānu un kanēli. Wells, L. S. A. *Books of Adam and Eve*, p. 145.

35 Acīmredzot šī Sv. Krusta leģenda būs bijusi zināma arī Itālijas agrīnās renesanses māksliniekam Pjero della Frančeskam (*Francesca*, ap 1415–1492), jo viņš savās freskās Sanfrančesko bazilikā Areco attēlojis gan Ādama nāvi, gan brīdī, kad Sābas ķēniņiene pielūdz to, kas vēlāk būs Sv. Krusts.

36 Apokrifā atstāstīta arī Ādama vizija (XXV–XXIX nod.), bet latviešu tulkojumā, respektīvi, norakstos, tā izlaista.

37 Izlaista arī XLVIII nodaļa, kas stāsta par Ādama apbedīšanu.

38 Sk. šā teksta transkripciju pielikumā.

39 No Ādama un Ievas. Libirta/Liberta Jēkaba noraksts. Veismaņu/Vaives pag., 1802, LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX35, 1, 2.

40 *Revisionsliste für die [...] Buerngemeinde des privates Guths Weissensten 1826*. LNA LVVA, 199. f., 1. apr., 497. l., 12., 32., 91. lp. Veismaņu (Weissenstein) muižas 1782., 1811., 1816., 1826., 1834. un 1850. gada revīziju saraksti, to un 1858. g. revīzijas papildinājumi (497. lieta). *Raduraksti*. Pieejams: <https://raduraksti.arhivi.lv/objects/1:5:23:1700:6149#&gid=1&pid=17> (skatīts 11.01.2023.).

41 [Anon.]. Spēka avoti. *Livonēs.net*, 04.04.2010. Pieejams: <http://www.livones.net/lv/norises/2010/speka-avoti> (skatīts 11.01.2023.). [Vaives pagasta padome]. Vaives pagasta teritoriālā plānojuma galīgā redakcija 2008–2020. Pieejams: https://www.cesis.lv/images/userfiles/files/Teritorijas%20pl%C4%81nojumi/paskaidrojuma%20raksts_vaive.pdf, 11. lpp. (skatīts 11.01.2023.).

291.

No teim pirmem pilvencem
 Adama un
 Evas.

Had tas satans, ūhufkas gihmi tohs pirmus
 loj pceuwihlis, tad raudaja Ewa eesph uhdens eekah,
 pusi un lukofe Deewu par apschelofhanu, tad
 gatye satans, engela gihmi, un fazzija: Ewa nerauci,
 ifkah, Deewu par teui apschelofees, un manni fuh,
 tijis juhs tappet atral paradise, tad atgreesohs
 Ewa, tippedama nax tas patesfiba buhs, Adams
 tu nebij klakt, tad tuklin Ewai uhdens buha
 ni pcewahze Adams, un fazzijou: an tu nabbaga
 Ewa, nu tu atral ohtu reisi teepi pceuwilta, tad!
 tas pats satans, nas pirmu reisi ūhufkas gihmi
 muhs pceuwihlusi, un ohtu reisi nu engela gihmi,
 tad fahze Adams ar to satanu bartees, un

4. attēls. "Tie stāsti no Ādama un Ievas". Pētera Baidiņa noraksta fragments.
 Rauna, 1835. gads. LNB RX35, 3, 5

Apokrifam Libirta/Liberta Jēkaba rokrakstā, kā redzams, trūkst sākuma – epizodes ar Ādama un Ievas grēku nožēlošanu – pamatojumu, kāpēc Ieva iekāpusi ūdenī, proti, Tigras upē. Raksturīgi, ka šī sākuma trūkst arī visiem pārējiem latviešu norakstiem. Tādēļ var pieņemt, ka visiem norakstiem bijis kopīgs arhetips bez sākuma (tomēr tas paliek tikai pieņēmums).

Minētais Vaives noraksts, iespējams, satur arī visvairāk lokālu gramatisku formu, piemēram, divdabi "raudim" "raudam" vietā ("atrada viņš Ievu raudim"); atstāstījuma formu "esoti" "esot" vietā ("Ieva ar daudz sāpēm pārņemta esoti"); "atpakalis" "atpakaļ" vietā ("tad griezās Ieva ar Setu atpakalis"); "iestadiši" "iestādījuši" vietā un "dzirdeiši" "dzirdējuši" vietā ("un ir iestadiši pie tā Ķēniņa pils vārtiem" un "ko jūs no mums dzirdeiši esat"), "akminus" "akmeņus" vietā ("un akminus piesiet un iekš kādu diži iemest" un "Bērni, taisat sev akmina galdinus") u. c. Tāpat kā visiem citiem rokraksta grāmatu rakstītājiem, respektīvi, pārrakstītājiem, arī Liberta Jēkabam lielas grūtības sagādā svešvalodu cilmes īpašvārdu atveide, šajā gadījumā īpašvārda Lucifers transkripcija; burts "f" viņam ir pilnīgi nepazīstams, viņš to transkribē kā "s" (garo); rezultātā pirmajā gadījumā šis personvārds tiek transkribēts "Leucizers", otrā kā "Lūcisers".

Īpatnējs ir koka (sākotnēji stāda) nosaukums, ko eņģelis Miķelis Paradīzē izsniedz Setam, – "cveija" zars (tiek atveidots kā "zweija"). Koka ar nosaukumu, kas kaut vai attālināti līdzinātos šim "cveija", nav. Jāpieņem, ka tas ir pārprasts vācu vārda *der Zweig* ('zars') izlasījums. (Starp citu, šo dīvaino "cveija" formu satur arī pilnīgi visi pārējie "Ādama un Ievas" apokrifa noraksti.

Ir dažas interesantas interpolācijas (teksta iespraudumi), kas nav atrodamas klasiskajos VAE latīņu valodas tekstos un daudzos tulkojumos, toties ir sastopamas citos Rietumeiropas viduslaiku tekstos un apokrifa latviešu tulkojuma norakstos. Viena ir piezīme par to, ka Ieva tūlīt pēc Kaina piedzimšanas, neizpratnē, kas viņai piedzimis, aicina Ādamu jaunpiedzimušo nogalināt: "Mans kungs, kauj to zemē, kad mēs šī labad to nāvi nemirstam" u. tml. Ādams nepiekrīt, jo "viņš ir miesa no mūsu miesas un asins no mūsu asinīm". Mērdoks min kāda sena avota piemēru, kur arī sastopama šī interpolācija. Tā ir 14. gadsimta pirmās puses kompilatora Heinriha no Mīnhenes (*von München*, ?-?) dzejā sacerētā "Pasaules hronika" (*Weltchronick*), kuras ilustrētais manuskripts (14. gadsimta beigu noraksts) glabājas Austrijas Nacionālajā bibliotēkā Vīnē. VAE šeit pievienota arī Sv. Krusta leģenda. Minētā epizode "Pasaules hronikā" prozā tiek pārstāstīta šādi: "Pēc Kaina piedzimšanas Ieva ierosina Ādamam "radījumu" nogalināt, tā piedzimšanu izskaidrodama ar to, ka ēdusi rūgtas zāles."⁴² Minētā interpolācija esot sastopama arī inkunābulās un 3. (čehu?)⁴³ manuskriptu grupā⁴⁴. Vēl viena interpolācija, kas sastopama latviešu tekstos un "Pasaules hronikā", bet nav sastopama citur, ir tā, kur Sātans atsakās zēmoties Ādama priekšā, atsaucoties uz to, ka esot "vecāks un agrāk radīts". Turpat tiek pastāstīts, kā erceņģelis Miķelis apmāca Ādamu zemkopībā, un pieminēta arī tā Ievas sapņa epizode, kurā viņa redz Kaina rokas asinīs (nevis variants, ka Kains **dzer** Ābela asinis, kā tas ir apokrifa klasiskajās,

42 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 151.

43 Sk. 21. piez.

44 Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe*, p. 151.

biežāk citētajās, versijās). Arī šī epizode (minētas asiņainās rokas, ne asins dzeršana), sastopama tieši attiecīgajās latviešu rokraksta grāmatās.

Pēc vecuma relatīvi nākamais ir LU AB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas eksemplārs⁴⁵. Tas ievietots krājumā “Brāļu draudzes sprediķi un lūgšanas”⁴⁶, rakstīts uz iepelēka rokas lējuma papīra ar ļoti fragmentārām, grūti identificējamām ūdenszīmēm (ērgļa/ēņģeļa, spārnu motīvi?) un pēc papīra veida, kā arī raksta veida (zoss spalva?) varētu tikt attiecināts uz 19. gadsimta pirmo ceturksni. Tā izcelsmes vieta nav zināma. Vāka iekšpusē ieraksts: “Plauks Galwan schi Grahmatta peeder.” Rokraksts samērā rūpīgs. Tekstam trūkst sākuma līdz vietai: “[.] tik drīz ka nu tās zvaigznes uz gājušas bija, saprata Ādams [.]” Tomēr tālāk tas gandrīz pilnībā, vārdu pa vārdam, atkārtoti Libirta Jēkaba norakstu. Šajā norakstā mazāk lokālu valodas īpatnību; kļūdas galvenokārt īpašvārdos, pēc kā var spriest, ka norakstītājs nav sapratis, par kādām personām vai vietām tiek runāts tekstā: “Sah lah man” (jābūt “Zālamana”) un “Sah pas” (jābūt “Sābas”). No tā savukārt var secināt, ka norakstītājs nav sevišķi labi pārzinājis Bībeles naratīvus. Uz to, ka viņš nav gluži izpratis norakstāmā teikuma jēgu, norāda arī fragments: “[.] ar šām divi radībām [elementiem – ūdeni un uguni] grib Dievs pasauli godīt [jābūt – sodīt] un tiesāt”. Norakstītājs nav sapratis arī latīņu tekstu *Soli deo gloria* – “Dievam vienīgajam gods”. Viņa versijā tas pārvērties par nesaprotamu formulu. Teksta nobeigumā pievienoti ar naratīvu nesaistīti divi dažādu garīgu dziesmu panti.

LU AB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā glabājas brošēta, neliela izmēra rokraksta grāmata “Maza rakstu ziņas no Ādama” (Massa rakstu sinnas no Adama)⁴⁷. Teksts rakstīts uz gaiši pelēka rokas lējuma papīra ar grūti identificējamām ūdenszīmēm, līdzīgām kā Ms. 1061. Norāžu par norakstītāju vai norakstīšanas vietu trūkst; trūkst arī īpašuma ierakstu. Rokraksts steidzīgāks, nevienādāks, salīdzinot ar iepriekš pieminētajiem, tomēr labi salasāms. Šaurās raksta līnijas liek domāt, ka noraksts izdarīts ar metāla spalvu, kas varētu norādīt, ka tas ir vecāks nekā Ms. 1061, tomēr ne jaunāks par 19. gadsimta 30. gadiem. Šķiet, ka rakstīšana bijusi norakstītāja profesionālā amatprasmē (skolotājs, rakstvedis?). Teksts sākas tāpat kā Libirta Jēkaba noraksts, t. i., tam trūkst sākuma: “par to apskaitās tas sātans sevi [.]” Tomēr tas ir pilnīgāks, nekā Ms. 1061. Raksta īpatnība: norakstītājs konsekventi izvairās no līdzskaņa “j” lietojuma starp diviem patskaņiem, to aizstājot ar patskani “i”: piegāis, nožēloia, saciia, paklausii, biia, ieraudsiia, iau (jau), laupiiuši, atbildeia, isgahia, slaveiams, godaiams, vareii, dsirdeia, domaia, raudaia u. c.; tomēr tekstā atrodams arī – sūtijis. Tai pašā laikā šis norakstītājs acīmredzot bijis izglītotāks nekā abi iepriekšējie, vismaz Bībeles naratīvos. Viņam nav kļūdu Bībeles personvārdu rakstībā, piemēram, “Luccifērs”. Tomēr arī viņš nav varējis pilnībā izvairīties no pārpratumiem, t. i., acīmredzot bojāta, respektīvi, grūti salasāma teksta nepareizas izlasīšanas, piemēram: “Iekš to pašu **bodi** atnāca 12 Engeli [.]” Jābūt – brīdi.

45 No Ādama un Ievas. Anonīma rakstītāja noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. 19. gadsimta pirmais ceturksnis. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, Ms. 1061 (turpmāk Ms. 1061).

46 Rokrakstu krājuma apstrādātāju dots nosaukums.

47 Maza rakstu ziņas no Ādama. Anonīma rakstītāja noraksts. 19. gadsimta pirmā trešdaļa (?). LU AB Mišija bibliotēka, [latviešu] Draugu biedrība 5405 (turpmāk Ms. 5405).

Starp 1845. un 1849. gadu Bērzaunes pagasta Viļķenos tapis brāļu draudzes darbinieka Gusta Ēversa (1787–1851) rakstu krājums, kurā ievietots arī noraksts “Stāsts no Ādama un Ievas”⁴⁸. Krājuma teksts rakstīts uz brūngana mašīnlējuma papīra. Ēversa rokraksts īpatnējs, samērā skaidri salasāms un liecina, ka rakstītājam šai ziņā bijusi liela pieredze, lai gan kaligrāfiski tas atpaliek no tādiem rakstītājiem kā Pēteris Baidiņš (1820/21–?) vai pat Ms. 1061 norakstītājs. Ādama un Ievas naratīvam pievienots īss, domājams, paša rakstītāja sastādīts ievads, kas tomēr nespēj noslēpt to, ka šim norakstam, tāpat kā Libirta Jēkaba un visiem pārējiem, ir bijis viens, bojāts, arhetips. Tekstu salīdzināšana parādīja, ka Ēversa noraksts kopumā tikai dažās vietās atšķiras no Libirta Jēkaba noraksta. Saskatāmas arī dažas norakstītāja lietotās valodas individuālas morfoloģiskas īpatnības, piemēram, vārdu “Kungs” viņš konsekventi raksta ar mikstināmo zīmi – “Kuņgs”: “Ieva sacija savam Kuņgam”; “mans Kuņgs, kajī šo zemē, ka mēs šī labad to nāvi nemirstam [.]”; “to vārdu tā Kuņa slavēt [.]”; “ka Dievs tas Kuņgs par Adamu apžēlotos [.]” u. tml. Turklāt, ja Libirta Jēkabs, kā teikts, lieto lokālo formu “raudim”, Ēversam šai vietā ir cits lokālais variants: “[.] tur atrada viņš Ievu raudamu.” Ne vienmēr korekti atveidoti Bībeles personvārdi, piemēram, vārda “Lucifers” vietā Ēversam ir “Lucijus Lessers”, lai gan ķēniņa Salamana/Zālamana un Sābas/Zābas ķēniņienes vārdi atveidoti pareizi.

Vēlākais apokrifa “No Ādama un Ievas” zināmais latviešu noraksts⁴⁹ atrodams 19. gadsimta vidus vai otrās puses, vai 60. gadu brāļu draudzes sacerējumu krājumā⁵⁰. Tajā ir Siliņu ģimenes īpašuma ieraksti, kā arī piezīme: “Es Jākobsona Šimanis ar dažus stāstus iz rakstiju.” Mašīnlējuma papīrs. Izmantota metāla spalva. Rokraksts steidzīgs, nevienāds, taču inteliģents – līdzīgs Ms. 5405. Individuālo valodas īpatnību praktiski nav, ja neskaita mikstinātā “r” lietojumu vārdā “kurju” (“kuru”): “[.] caur kurju⁵¹ mēs no tā paradīzes Dārza izdzīti essam.” Šis ir viens no tekstuāli pilnīgākajiem, ja ne pats pilnīgākais, noraksts, lai gan arī ne bez trūkumiem, piemēram, īpašvārds “Lucifers” konsekventi atveidots kā “Luziteris” (Luciteris) un upes nosaukums “Jordāna” vienā gadījumā lietots pareizi kā Jordāna, divos – kā Jerdāna.

Nedaudz savrup no iepriekšminētajiem atrodas Pētera Baidiņa⁵² noraksts “No tiem pirmiem cilvēkiem Ādama un Ievas” (Raunā, 1835)⁵³. Aleksejs Apinis noskaidrojās, ka Pēteris Baidiņš mācījies Raunas draudzes skolā. Viņa krājumā sakopoti dažāda veida brāļu draudžu rokraksti, starp tiem arī nozīmīga apcere par čehu reliģijas reformatoru un brīvdomātāju Janu Husu (*Hus*, ap 1370–1415)⁵⁴. Baidiņa rokraksts ļoti glīts un kārtīgs. Rokraksta grāmatas teksta savrupība izpaužas gludākā literārā izteiksmē. Tomēr arī Baidiņš izmantojis to pašu avotu, ko visi iepriekš

48 Stāsts no Ādama un Ievas. Gusta Ēversa noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. Viļķenos, starp 1845–1848. LNB RX35, 3, 2, 2.–6. lp.

49 Ar nosaukumu “No Rakstīts no Ādama un Ieva”.

50 Stāsti no Ādama un Ievas. Nezināma rakstītāja noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. 19. gadsimta vidus vai 60. gadi. LNB, RX35, 1, 7. 69.–71. lpp.

51 “R” te mikstināts ar “j”.

52 Klekere, Ināra; Limane, Lilija; Zanders, Viesturs. *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam*. Digitālā datubāze. Pieejams: <http://lgdb.lnb.lv/> (skatīts 10.01.2023.).

53 No tiem pirmiem cilvēkiem Ādama un Ievas. Pētera Baidiņa noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. Raunā, 1835. LNB RX35, 3, 5, 297.–304. lpp

54 Klekere, Ināra; Limane, Lilija; Zanders, Viesturs. *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam*.

minētie rakstītāji. To apliecina tas, ka arī viņa norakstā iztrūkst informācijas par notikumiem pirms Ievas atrašanās upē, tas ir, sākuma daļas. Visas detaļas, kas iepriekšminētajos norakstos (ar dažām izmaiņām), ir arī Baidiņa krājumā, tikai viņš notikumus pārstāstījis konspektīvāk. Tiesa, viņa naratīvā iztrūkst epizode, kurā Ieva lūdz Ādamam nogalināt jaunpiezimušo Kainu; savukārt, domājams, Baidiņa paša interpolācija ir piezīme, ka Dievs, apžēlodamies par Ādamu, atcēlis viņam 60 paredzētos sodus no 70, tādējādi viņam esot jācieš tikai 10.⁵⁵ Šādas piezīmes nav nevienā no citiem norakstiem. Trešā atšķirība – Baidiņa norakstā trūkst nobeiguma, stāsta par Ādama bērēm un Ievas nāvi, kā arī norādes par akmens plākšņu izgatavošanu ar uzrakstītu stāstu par Ādamu un Ievu. To vietā ir garīgas dziesmas pants. Pēteris Baidiņš toties labi pārzina Bibli, nekļūdās personu un vietu vārdos. Vidzemes vidienei raksturīgās lokālās formas konsekvēnti saskatāmas substantīvu datīva locījumā, piemēram, “citim/savim eņģeļim” “citiem/saviem eņģeļiem” vietā u. c.: “citim eņģeļim, daudz 1000 gadus stāvēju”, “ar savim eņģeļim”; “galdinim” “galdiņiem” vietā : “uz akmiņņa galdinim rakstīt” u. tml.

Salīdzinājumā ar “Ādama un Ievas stāsta” Rietumeiropas variantiem latviešu versijas ir **krietni īsākas**, konspektīvākas. *VAE* viduslaiku eksemplāros teksts pat sadalīts nodaļās, latviešu versijās nē. Pēdējās iztrūkst, piemēram, Ādama vīzija (XXV–XIX nod.), kā arī XLVIII nodaļa, kas stāsta par Ādama mirstīgo atlieku sadalīšanu astoņās daļās.

Noslēgums

Teksta ievaddaļas iztrūkums visos norakstos liek domāt, ka visiem tiem tieši vai pastarpināti bijis viens pirmteksts, kur šī ievaddaļa (viena vai divas sākuma lappuses) iztrūkusi.

Salīdzinot savā starpā visus sešus norakstus, var secināt, ka atšķirības starp tiem ir nebūtiskas, kas savukārt liecina, ka visi minētie cēlušies no viena, nevis no vairākiem atšķirīgiem pirmtekstiem. Raksturīgi, ka nav konstatētas kaut cik nozīmīgas lokālās vai individuālas interpolācijas.

Hronoloģiskais aptvērums visiem tekstiem bijis samērā plašs – no 19. gadsimta sākuma (1802) līdz 19. gadsimta vidum vai pat 60. gadiem.

Norakstu izplatības lokalizācija, cik to iespējams konstatēt pēc tiem norakstiem, kam izcelsmes vieta zināma, saistās ar Cēsu novadu (Vaive, Rauna), kā arī Vidzemes dienviddaļu (Viļķeni). Tā sakrīt ar brāļu draudzes aktīvākās darbības areālu 19. gadsimta pirmajā pusē.

Biogrāfiskās ziņas par rakstītājiem ir skopas. Tomēr iespējams izdalīt divu kategoriju rakstītājus: 1) pie zemnieku kārtas augšslāņa un reizē pie brāļu draudzes latviešu vadītājiem, respektīvi, amatpersonām piederīgos (Libirta Jēkabs, Gusts Ēverss). Var konstatēt, ka šiem rakstītājiem rokraksta grāmatu pārrakstīšana bijusi ierasta lieta paralēli savam maizes darbam – lauksaimniecībai. Tomēr viņu rakstītais teksts vēl ir samērā neveikls, rokraksts nevienāds, tiek jaukta lielo un mazo burtu rakstība, nepareizi izlasīti/pārprasti un kļūdaini uzrakstīti īpašvārdi, kā arī latīņu valodas izteicieni.

Otro grupu veido rakstītāji, kuriem rakstīšana ir daļa no viņu profesijas un kuri to mācījušies īpaši, piemēram, draudzes skolā. Viņu rokrakstus var nosaukt pat par kaligrāfiskiem. Bibli viņi pārzina ļoti labi, viņiem nesagādā problēmas ne personu vārdi, ne vietu nosaukumi. Iespējams, tie bijuši pagasta/muižas rakstveži (skrīveri) vai vismaz draudzes skolu skolotāji, tātad pirmā latviešu inteliģence. Pie šīs grupas pieder Pēteris Baidiņš un anonīmie manuskriptu Ms. 1061 un Ms. 5405 autori.

Sevišķi grūti atbildēt uz jautājumu par “Ādama un Ievas stāstu” latviešu versijas sveštautu pirmavotu. Ir izteiktas domas par tā vācu variantu (kā zināms, lielākajai daļai brāļu draudžu rokrakstu bija vācu prototipi), tomēr jautājums joprojām paliek atklāts. Var jau būt, ka tā atrisināšanu (ja ne absolūti, tad vismaz daļēji) sekmēs latviešu versijās sastopamās, ārkārtīgi retās un specifiskās interpolācijas, kas tos tomēr sarado ar dažiem konkrētiem Rietumeiropas viduslaiku rokraksta literatūras paraugiem.

Skaidrs ir viens – “Stāsti no Ādama un Ievas” latviešu brāļu vidē 19. gadsimta pirmajā pusē bijuši visai iecienīti. Uz to norāda arī saglabājušos norakstu skaits, kas, proporcionāli visiem pārējiem brāļu draudzes rokraksta grāmatu norakstiem, ir relatīvi vislielākais. Tas vēlreiz apliecina tēzi, ka jau 19. gadsimta pirmajā pusē vismaz Vidzemē, vismaz brāļu draudzē, jau bija izveidojusies stabila lasītāju un rokraksta grāmatu pavairotāju sabiedrība.

Pielikums

“Stāsti no Ādama un Ievas” Veismaņu/Vaives Libirtu saimnieka Jēkaba norakstā. 1802. LNB RX35, 1, 2

[1]

Veisman Libbirta Jehkob 1809.

Schi Gauna.

Schi gramata pie Derr Libbirta Jehkaupam. Rakstīts tai Gadda 1802.

Schi Grahmata

Peederr

Libbirta Jehkaupam.

[2,1]⁵⁶

par to apskitahs tās sahtans sevi un pahr Wehrtas par weenu Engeli un ir pee gahjis kur Eewa grehkus no shehloja tur atradda winsch Eewu raudim par to apshehlojahs tas Sātans un sazzija mihligi us Eewu Kahp lauka no tawa uhdens Deews ir tavu raudashanu paklausijis ka ir visi swehti Engeli preeksch jums luhgushi Redsi Deews irr mani suhtijis pie Jums un tā Dsihwoshana kas jums pa preekschu bija tahps atkal eedohta eeksh Eeksch paradises kad sho Eewa dsirdeja, kahpa winna no ta uhdena un kad winna bij iskapusi pakritte winna pie semmes no bailehm bet

55 “No tiem pirmiem cilvēkiem [...]”. Pēteris Baidiņa noraksts. LNB RX35, 3, 5, 300. lpp.

56 Pirmais cipars kvadrāteikavās nozīmē lapu (šajā gadījumā bibliogrāfiskajā paginācijā), bet, tā kā numurētas tikai lapas, ne lappuses, pievienots arī otrs cipars, kas nozīmē lapas aversu/reversu, t. i., priekšpusi un aizmugurējo pusi.

tas sahtans ar savu blehdibu par Eewu atkal apschehlojas un Eewu no tas semmes us zehla un pie winnas wihra at vede tik drihs ka nu Adams to Wellu eeradsija sauza winsch ar skannu balsi Eewa Eewa kur irr tawa grehku atgreeschana ka essi tu tik neganti sewi lahwusies no ta Wella likkusies pee krapties jaw us ohtru reizi zaur kurru Mehns no no ta paradises is dsiti eessim. Kad Eewa scho dsirdeja ka shis tas Wels bijis kritte winna us sawu waigu zaur ko winnas Raudaschana no jauna iesahzees pehz tam Aadams sazzija us to Wellu waitu sahtans pehz kahdas wainas tu dsenees mums tik briesmigi pakkaļ essim mehns tev gohdu laupischi wai essi tu muhsu labbad no gruhst tappis no debes ka pehz tu muhs lids pat nahwi pakkal us tam at bildeja tas sahtans ak kurrat it us to paschu deenu, kad tu Raddits tappi irr mans gohds no laupiht tappis un es no Deewa waiga no mests tappu un es no ta Engelu Draudses imeests tappu un ka tew tas wissu augstakais tas spehzigais to dzihwu dwaschu eepuhte biji [2,2] tu pehz pascha Deewa gihmi tappis un Engelis Mikkehli ir tewi peeweddis preeksch Deewa waiga un ta pawehlejis winnu pie luhgt us tam is gahja Engelis Miķķelis wissus Engelus sasaukt kohpa un sazzija us to sahtanu tu redsi ta irr Dieewa bilde un us man sazzija dohd to gohdu un svehtschanu tai bildei Deewa ka Deews tew pats pawehlejis irr es aber Leuzisers sazziju weenu sohdu kas niknah[k]s ne ka es kas ne irr slavejams ne ar gohdahjams kirans ka winsch bij es biju un ka tee manni appaksch dohti engeli to dsirdeja sazzija tee visi kohpa nekahdu slawi neigohdu no mums Adamam gagaida un ta kunga engelis sazzija man kad tu winnam ne gribbesi to gohdu doht tad tu wissu augstku Deewu apkaitinasi bet es Luhzisers kad Deews grib par man apskaitees tad es gan sinnaschu ko es darrischu es gribbu krehslus zell par Augstahm Deebesim tapehz ir Deews sewi par manni apskaites un mani ar wissim manniem apaksch no dohteem Engeleem no to mihlu draudsi eeksch to dsillu elli eegruht lizzis ta pehz esmu es tevis labbad no manna gohda tappis kad tu gan warrehji eeksch pasaules dsihwoht ne esmu es tew wehlejis dsihwoht ka es irr tahpehz tawai seewai pakkal gahju un es tik tahlu zaur manu listi weddu ka tu arr manis labbad no paradises is dsihts tappi kad Aadams scho dsirdeja sauza winsch us Deewu ar Raudashanu un sazzija mans Deews un kungs manna [3,1] dsiwiba stahw tawa rohka glahb manni no manna eenaidneeka winsch mekle mannu dwehseli samaitat us tam irr tas launs gars tulin pa sudis un Adams ir eeksch grehku at sihschanas 40 deenas palizzis pa pehz tam sazzija uz sawu wihru dsihwo wessels mans kungs tapehz irr ta dsihwiba tew dohta bet kad winna us Deewu arr skannu balsi apschehlojees par mann deews un kungs man vinnas luhgschana ne tappe paklausita un winnai tur pat eesahzehs tahs Dsiemdehschanas sapes tad domahja winna ka gribu mannam kungam sinnhmas darriht tad luhdse eewa debbes spihdeklus darriht sinnamu mannam kungam Adamam tik ka nu tas swaigsnes us gahjuschas bija sapratte Adams no tahm sihmem ka Eewa ar dauds sahpehm pahrnemta essoti tad sazzija winsch man eet weena no skumschana pee sirds ka R Buhs atkal Eewu kardinajis un tuhlin zehlehs un gahje pret Saules no eeschanu un atradde tur eewu eeksch leelahm sãpēm par ko Adams pats lihds noskumis tappa un gauschi Raudahja tik drihs ka winna Adamu eeraudsija sazzija winna nu es esmu preeziga tappusi ka es tewi redsu un mans gars ir atkal Dsihwss tappis kad mannas sahpes man grihbeja nokaut taisni irr adams deewu to kungu luhdis par sawu seewu eeksch to pašu Brihdi at nahze 12 engeli [3,2] tee apstahjas apkart teem un mikkelis tas lielais Engelis nehme pee rohkas winnai un sazzija tu esi sweizinata tawa wihra

labbad jo vinna luhgschana ir leela preeksch deewa un winna labbad esmu pietew suhtits zelies un sahtaisees sewi pee dsemdeschanas un eewa darrija to un dsemdehja weenu dehlu un eewa nesinaja ko Winna Bij dsemdeisi ta pehz sahzija winna us Adamu Adam mans kungs kauj to semme kad mehns schi labbad to nahwi nemirstam us tam atbildeja Adams un sazzija ne, jo winsch irr Meesah no muhsu meesas un assins no muhsu assinim un Winsch no sauze to dehlu kainu pehz tam is mahzija tas Engelis Eewu ka winai to Behru audsinaht buhs kad schis viss notizzis nehme tas Engelis Adamu un Eewu unto behrnu un l wedde to prett Saules no eeschanu tur winsch eerahdija winnam to arschanu un zittu peederrigu darbu pehz tam dsemdeja Eewa to otru dehlu ko abelu sauze pehz scham deenam sazzija Eewa uz adamu es esmu scho nahkti weenu brihnischigu sapni Redseisi man sapnoja ka tas assinis muhsu dehla Aabela pee Kaina Rohkam pee lipuschas bihja us tam atbildeja Adams kas sinn schis sapinis isleekas ka kainas savu brhli no sittischot sho apsargahdami gribbam pee laika weenu no otrat atskirt un Adams [4,1] taisija kainu semmes kohpeju un Abelu Weenu awju gannu kad Adams sawu seewu mihligi atkal atsinna tad dsemdeja winna to treschu dehlu ko Settu sauza Kad Adams bija dsihwojis 130 gaddus kad vinnam Eew 30 dehlus un meitas 30 bihja Dsemdejusi Bes kaina Abels un setta ne līdsaskaitami kad kad Adams bija 930 gaddus peedsiwohjis mannija winsch sawu Dsihwibas gallu tuwu essam un sazzija uz Eewu Leez mannus Dehlus wissus pie man at nahkt ka ess arr winniem preeksch manna galla Runnaju un mannu swehtibu isdalliat warru un winni nahza kohpa us 3 pulkeem un stahjas preeksch sawa tehwa waiga ne tahlu no tahs weetas kur Ādams mehdse sawu Deewu peeluhgt un winnu bija eesch eeksch to laiku 5000 wihru bes seewahm un behrneem kad winni vissi bihja sanahkushi sazzija winni ar wieniem wahrdeem tehws kahdas wajadsibas l labbad essi tu mūs Wissus lizzis kohpa saiet un kapehz tu gulli uz gallu... us tam at bildeja Adams manni mihli Behrni tas Sahpes ko es tagadin zeeschu ir warren leelas sahpes un winni sazzija ka staw wienam ta sirds kad winsch sahpes zeesch sazzija Sehtts tehws sakki mums kas irr tas sahpes pahr weenu leetu ī Manni mihli Behrni Kad manni tas wissu augstakais ar juhsu māti raddijis Bija eelikke winsch muhs eeksch to paradisu un pawehleja muhs no wissu kohku augliem ehst [4,2] Bet no ta atsihschanas kohka labba un launa jums ne buhs ais tikt tur klāt dewe Deews mums 2 Engelus par sargeem abbar kad ta Stunda 1 bija atnahkusi kurra tie engeli uz debbesim kahpa to wahrdu ta Kunga slaweht tad at nahzis bija tas Wels un Juhsu mahti pahrrrunahjis ka winna no ta ais leegta kohka ehde un man arridsan dewusi no ta laika irr Deews par mums dusmigs tappis un sazzija Adam kapehz essi tu mannu pawehleschanu par kahpis tad gribbu ess tew 70 nelaimes un sãpes likt us eet un tew no galwas lidz kaju papehscheem un wissas meesas mohzit tapehz irr Deews wissus par mannim suhtijis ka arr manniem pehz nahkamiem kad winsch Bij is runnajis tad us gahja gauschi leelas sahpes tad sazzija Eewa uz Adamu mans Kungs lai man ar weena dalla tawu sahpu us eet un Adams sazzija uz Eewu Zellies drihs augscha un eej ar tawu dehlu Settu uz paradisu tur apstrijajiet sawas Galwas ar pelneem un krihtat us semmi un gaudaties preeksch ta Kunga waiga tad Winš suhtis sawu Engeli pieta Mirru Kohka ka no ta Elji Winš jums dohs ar to smehrejeet Manni tad remdesees mannas sahpes no mannim un Sets gahje prohjam ar eewu pee teem paradises warteem apstrijajaja sawas Galwas ar pelneem Mettes pee semmes un iesaze ar gauschu raudaschanu luhgtees Kad Deews tas Kungs sewi par

Adamu apschelotos pehz tam kad winni kahdas stundas pastawigi eeksch luhgschanas pastaweja Redsi tad atspihdeja ta Kunga Engelis Mikkelis sazzija es esmu piejums no deewa suhtihts un tew tu Deewa [5,1] Wihrs Sets sakku sakku pehz to mirru elji paleez tu meera es rahdischu tew sinnau ka tu šo elji ne warri dabuht lidz pastarau deenai te būs tad Deewa dehls no augstas Debbes no nahks un tawas Tehwa ka arr zittu mirruschu Meesas us mohdinas Schis deewa dehls taps eeksch Jordana kristihts un kad tas Engelis scho runnais bija gahja winsch eeksch to paRadisu un is nese weenu Zweija Sarrinu to dewe winsch Setam ar scheem wahrdeem scho pretti buhdamu Sarru nes tawam tehnam par atpirkschanu sawas meesas steidsees ahtri no iet jo winsch sawu dzivibas galu irr aizneedsis 6 dienas ir vēl pahri kad Winnam Dwehsele is ies un pie winna mirschanas leeli brihnumi no tiks pie debbes un wirs semmes tad atstje winnu tas Engelis tad greesahs eewa ar Settu atpakalis ar to Zweija zarrinu un tas no tikke ta ka winni pie Jardān nahze eekrite winnam tas sahrs eeksch to strauju uhdeni kad Sets ar sawu mahti pie Adama nahza is teiza vissu kas no tizzis bija un ko tas Engelis winnam atbildeja sazzija Adams uz eewu redsi eewah ko tu essi darrisi tu mūs essi eewedussi un wissu muhsu pehznahkamus un weenu leelu grehku tischu jo pehz muhsu mirschanas warrehs winni us mann sazzihht Muhsu Wezzahki un tehwu tehwi eeksch leelu nelaimi eeweduschi pehz to prahsija Adams Settam wai tas Engelis newa suhtijis Sets atbildeja tas Engelis ir vienu Zweija sarru suhtijis bet tas sars man eeksch Jordana eekritte Tad sazzija Adams uz Settu ej mans Dehls us to weetu kad tu winnu dabu atnes man schurp ka es to preeksch manna galla reddsu un Manna dwehsele tew swehti tad gahje Sets uz to weetu un dabuja to sarru un at nese to savam tehnam tik dris ka Adams to Cwija sarru eeraudisija sazzija nu redsu manu nahwi un Mannu Augscham Zelschanu scho Zwija sarru stadi mans mihlais dehls kappa Galv galla Kad wisch to bij is runnais nomirra winsch tad ir Saule Mehnes r un Swaigsnes ap [5,2] tumschotas tappuschas un Sets nehme tahs meesas sawa tehwa un raudaja gauschi. Tad nehme Engelis tahs meesahs Adama un Abela ko Kains no sihta eetinna weena skaidra audakli un apraka uz to kalnu Ebron ar to lihki gahje wissa Engelu Draudse. Scho naw ne wiens Redsejis ka ween Sets un Winna Mahte bet Stahdija to Zweija Sarru sawa tēva galw l galla. Pehz kahda laika irr tas Sarrs ko Sets bij stahdijis par weenu leelu Kohku tappis to irr tie Ģehģeri Salamahna atradduschi un is rakkuschi un irr eestadiši pieta Kehnina pils Wateem pehz tam nahze weena Kehninene no Sahbahs to Kēninu un winna Guddribu dsirdeht Kad no schi Kohka tappa runahts tad sazzija ta Kēninene ka zaur to Kohku wissu Juhdu semme taps tiesata kad to tas keninsch Guddrais Salamans dsirdeja pa wehleja winsch ka to Kohku būs is rakt un akminus peeseet un eeksch kadu dihki iemest bija tahd nahze ta kunga Engelis un pakuhstinaja to uhdeni kur iescha tas kohks bija us scho kohku irr muhsu Pestitais sawu Garru is laidis pehz galla irr pee schi kohku winna Gallwa Likta tappusi ka tas assins muhsu Pestitaja zaur to pirmu Zilwehku kas grehkojis bij irr muhsu Grehkus no masgajis no šiem Gaddeem irr Eewa sazzija uz sawiem Behrniem zaur muhsu greehkiem grib Deews pasauli sodit jeb tiesat pirmak ar uhdeni un pehz ar ugguni l zaur tam diwi raddibam grib Deews pasauli tiesat klausait Behrni Taisait sew akmina Galdinus Rakstait wirsu Muhsu Dsiwibas laiku ko juhs no mums dsirdeischi essat ka [6,1] Juhs tur ar weenu warrat Lassit ka Juhsu Wezzaku piemineschana ne top peemirsta. Kad Eewa s scho wissu bij pabeigusi runaht pahzehle winna

sawas azzis uz augschu un sazzija Deews essi slavehts par viņa schehlastību un us tam izlaide sawu garru tad nehme winnas dehli winnas meesas un aprakke pee winnas wihra Adama tur no tike weena leela Raudaschana Trihs desmits deenas no wiseem winnas Behrniem pehz 7 dienahm irr tas Engelis Mikkelis atspihdejis un sazzija us Setu tu Deewa wihrs tew ne Buhs ar tavahm masam tohs no mirruschus ilgahki ne ka 6 dienas apraudat jo Deews ne irr illgaki to pasauli Raddijis ka ween 6 dienas to 7 irr winsch dussejis ta 8 buhs weena muhschiga preeka deena kur visi rami ar Muhsu Pestitaju un Swehtu darritaju Muhschigi Dsihwos. Amen Amen Gahma Gronau.

Schi Deo Gloria – lai Deews Jums Palihds

[6,2]

Schi Grahmata peeder Jaun Sprinsla Mahrtin Leitman

Mihlais Deews

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Bračs, Pēteris. *Jēzus liecinieku darbi un cīnīšana*. Mēdzūlā: 1849. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX35, 1, 52.
2. No Ādama un levas. Libirta/Liberta Jēkaba noraksts. *Veismaņu/Vaives pag.*, 1802. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX 35, 1, 2.
3. No Ādama un levas. Anonīma rakstītāja noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. 19. gs. pirmais ceturksnis. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, Ms. 1061.
4. Maza rakstu ziņas no Ādama. Anonīma rakstītāja noraksts. 19. gadsimta pirmā trešdaļa (?). Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka, Latviešu Draugu biedrība 5405.
5. No tiem pirmiem cilvēkiem Ādama un levas. Pētera Baidiņa noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. Raunā, 1835. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX35, 3, 5.
6. Stāsts no Ādama un levas. Gusta Ēversa noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. Viļķenos, starp 1845-1848. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX35, 3, 2.
7. Stāsti no Ādama un levas. Nezināma rakstītāja noraksts brāļu draudzes rakstu krājumā. 19. gadsimta vidus vai 60. gadi. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Brāļu draudžu rokrakstu fonds, RX 35, 1, 7.

Literatūra

1. [Anon.]. Spēka avoti. *Livonēs.net*, 04.04.2010. Pieejams: <http://www.livones.net/lv/norises/2010/speka-avoti>. (skatīts 11.01.2023.).
2. Apinis, Aleksejs. *Nepirasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā*. Rīga: Liesma, 1987.

3. Bībeles teksts tiešsaistē. Pieejams: <https://bible.ebaznica.lv/> (skatīts 24.08.2023.).
4. Klekere, Ināra; Limane, Lilija; Zanders, Viesturs. *Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam*. Digitālā datubāze. Pieejams: <http://lgdb.lnb.lv/> (skatīts 10.01.2023.).
5. Murdoch, Brian O. *The Apocryphal Adam and Eve in Medieval Europe: Vernacular Translations and Adaptations of the Vita Adae et Evae*. Oxford University Press, 2009.
6. Speranskij, Mihail. *Slavjanskije apokrificheskie evangelija*. Moskva: Tovarishhestvo tipografij A. I. Mamontova, 1895.
7. Toulouse, Sarah. *The other Lives of Adam and Eva*. Pieejams <https://publicdomainreview.org/essay/the-other-lives-of-adam-and-eve> (skatīts 13.01.2023.).
8. [Vaives pagasta padome]. Vaives pagasta teritoriālā plānojuma galīgā redakcija 2008–2020. Pieejams: https://www.cesis.lv/images/userfiles/files/Teritorijas%20pl%C4%81nojumi/paskaidrojuma%20raksts_vaive.pdf, 11. lpp. (skatīts 11.01.2023.).
9. Veismaņu (Weissenstein) muižas 1782., 1811., 1816., 1826., 1834. un 1850. gada revīziju saraksti, to un 1858. g. revīzijas papildinājumi (497. lieta). *Raduraksti*. Pieejams: <https://raduraksti.arhivi.lv/objects/1:5:23:1700:6149#&gid=1&pid=17> (skatīts 11.01.2023.).
10. Wells, L. S. A. Books of Adam and Eve. In: Charles, Robert Henry (ed.). *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Vol. II. Pseudepigrapha. Oxford: Clarendon Press, 1913, pp. 123–154.

“Life of Adam and Eve” apocryphon. Its origin, context, Latvian manuscript literature

Summary

The branch of literature represented by biblical narratives occupies an important place within the manuscript literature of the Latvian Moravians. These are not canonical texts (used in worship), but those that complement the latter, while at the same time not being regarded as of equal worth. This is a large and varied group of non-canonical Christian literature, ranging from such apocrypha to biblical folklore (biblical fables). Traditionally, apocrypha are considered to be texts related to biblical narratives that were not included in the Bible at the time, but are not forbidden to be read outside of worship. However, over the centuries the concept of apocrypha has been transformed and has also come to include texts that were once persecuted by the official Church.

This paper is devoted to six manuscript books with the tentative title *Stories from Adam and Eve*, held by the National Library of Latvia and the Academic Library of the University of Latvia. Of all the apocryphal texts, if not of all the Moravian texts, this is the one that has survived in proportionally the largest number of transcripts.

All these manuscript books were written in the central part of Vidzeme, in the Moravians' area of activity, in the first half of the 19th century. The research has shown that they all originate from the same source, although most probably indirectly, there being a much larger number of transcripts. Tracing the transcripts of this apocryphon adds to the existing ideas about the formation of a Latvian proto-intelligentsia.

The plot of the *Stories from Adam and Eve* has a very long tradition in Western and Eastern Europe, with its roots in the first centuries AD, through to the Middle Ages. The greatest period of dissemination of the *Stories* was between the 10th and the 14th centuries; more than 150 copies from this period survive in various Western European monasteries.

Very early on, the *Life of Adam and Eve* (Latin *Vita Adae et Evae*) began to be translated into local languages, the first being Irish. By the 15th century, the narrative (from both Greek and Latin versions) had been translated into English, French, German, Polish, Czech, Church Slavonic, Italian, Irish, Danish, Croatian, Hungarian, Welsh and other languages, and had been disseminated through manuscripts and, from the beginning of book printing, as incunabula and later printed editions. The apocryphon flowed into medieval Western European culture in the form of poetry or drama, in its entirety or as motifs, and was also reflected in the fine arts.

The European manuscript tradition of this narrative, albeit in a shortened form and at a relatively late stage, is also continued in Latvian manuscript literature.

Keywords: Old Testament, apocrypha, *Vita Adae et Evae* (VAE), Latvian manuscript literature, history of the Latvian Moravians, Latvian culture in the first half of the 19th century.

MĀRA GRUDULE

“Mēs šeitān esam viesi...” Ieskats Georga Heinriha Loskīla dzīvē un darbos

Kopsavilkums

Brāļu draudzes darbinieka un dziesminieka Georga Heinriha Loskīla vārds mūsdienu sabiedrībā ir reti dzirdēts, un, iespējams, pat Baltijas kultūrvēstures pētniekiem viņš ir maz pazīstama personība, kaut arī kristieši joprojām dzied dziesmas ar viņa vārdiem un retumis zinātnisku rakstu krājumos parādās pa visaptverošai Loskīla mūžu un devumu pārlūkojošai publikācijai. Nopietnu padziļinātu pētījumu par Loskīlu, tāpat kā viņa citās valodās publicēto darbu tulkojumu, joprojām trūkst. Raksts sniedz ieskatu Loskīla dzīvē, darbos un recepcijā, pēc iespējas vispusīgi aplūkojot visus viņa darbības virzienus un novērtējumu starptautiskās garīgās kustības – hernhūtisma jeb brāļu draudzes – vēsturē. Tiek pievērsta uzmanība Loskīla ieguldījumam vācu garīgās literatūras vēsturē un ieskicēta viņa darbu recepcija Baltijas vācu kultūrtelpā, kā arī sniegts ieskats Loskīla Ziemeļamerikas indiāņiem veltītās monogrāfijas tapšanas kontekstos, saturā un recepcijā. Rakstā ir novērtēta Loskīla misionāra darbība Amerikas Savienotajās valstīs un uzsvērts viņa ieguldījums amerikāņu nācijas tapšanā. Īpaša uzmanība ir pievērsta Loskīla garīgajām dziesmām, norādot uz dziedāšanas lomu brāļu draudzē kopumā un hernhūtiešu dziesmas unikalitāti citu garīgo dziesmu vidū. Loskīla devums latviešu garīgo tekstu vēsturē ir skatīts plašākā hernhūtiešu kustības kontekstā, akcentējot tās lomu Vidzemes latviešu publiskās telpas veidošanā.

Atslēgvārdi: brāļu draudze, garīga dziesma, misionārisms, publiskā telpa, kultūras vēsture.

Ievads

Pirms dažiem gadiem antikvariātā iegādājos 1830. gadā Jelgavā publicētu grāmatu, kurā gandrīz katra lappuse izraibināta ar piezīmēm, kas tajās ierakstītas laikposmā no 1956. līdz 1978. gadam. Grāmatu ir lasījusi un, kā liecina piezīmes, noteiktos datumos lasīto pārdomājusi kāda saulkrastiete. Tie ir latviešu brāļu draudzes ievērojamākā dziesminieka Georga Heinriha Loskīla (*Loskiel*, 1740–1814) jeb, kā latviešu kultūrvēsturnieks Jānis Krēsliņš (1924–2021) teiktu, Jura Indriķa Loskīla teksti, bet pati grāmata – “Liturgijas jeb slavas dziesmas un lūgšanas,

piesaukšanas un aizlūgšanas”¹. Tās otrajā daļā ir lasāmas “Simts garīgas dziesmiņas”, starp dziesmiņām rodamas arī vēl mūsdienās pazīstamās un šad un tad citētās “Mazais pulciņš, priecājies!” un “Mēs šeitān esam viesi, ne māju vietīnā”. Dziesmu rāmā noskaņa un tekstu saturs, kas cildina kritiskā sevis vērojumā un pārdomās balstītu ticību, kas bēdās un ciešanās nomāktu cilvēku atbalsta un stiprina cerībā, acīmredzot ir palīdzējis toreiz, Loskīla dzīves laikā un visa 19. gadsimta garumā (grāmata ir piedzīvojusi vismaz piecus atkārtotus izdevumus), kā arī noderējis ticīga cilvēka ikdienā padomju gados. “Jā,” raksta Loskīls, “manas klusas asaras, / Kas Tevim vien ir zināmas, / Tev saka to, ko mute Tev / Izstāstīt nevar, / ko pie sev vien jūtu. – / Tās no Tev top skaitītas, / Un Tavā asru traukā noliktas.”²

Ieskats Georga Heinriha Loskīla dzīvē

Georgs Heinrihs Loskīls dzimis Kurzemē, Rindas mācītājmuižā, 1740. gada 7. novembrī. Viņa tēvs, arī Georgs Heinrihs Loskīls (*Loskiel*, 1709–1780) no Kuldīgas, ir studējis teoloģiju Rostokā un kalpojis Stendes (1733), vēlāk Rindas (1735), Ārlavas (1755) un Tukuma (1765) draudzēs un kopš 1773. gada bijis Kandavas iecirkņa prāvests. Loskīls seniors ir simpatizējis brāļu draudzes idejām un, iespējams, saskaņā ar dažos avotos sniegtajām ziņām pats ir bijis hernhūtietis.³ Loskīla māte ir Lestenes pārvaldnieka meita Eleonora Kristīne Hofmane (*Hofmann*). Pirmo vispusīgo izglītību Loskīls ieguva mājās – tēvs uzaicināja mājskolotāju Johānu Hifelu (*Hüffel*, 1712–1792) no Hernhūtes. Kopā ar Hifelu 1759. gada vasarā Loskīls izceļoja uz Barbiju, lai mācītos turienes hernhūtiešu dibinātajā Teoloģiskajā seminārā, kas sagatavoja brāļu draudzes darbiniekus ar vispusīgu izglītību. Laikā, kad Loskīls tur mācījās, seminārs jeb *Seminarium theologicum Augustanae confessionis* (Augsburgas konfesijas Teoloģiskais seminārs) bija moderna, nesen (1754) dibināta mācību iestāde, pēc sniegtā zināšanu apjoma – akadēmija, kuras uzdevums bija apmācīt jaunās paaudzes brāļu draudzes darbiniekus, sniedzot zināšanas teoloģijā, jurisprudencē, saimniekošanā un arī medicīnā. Šajā iestādē mācības bija lētākas nekā universitātē, turklāt no pirmā līdz pēdējam gadam studenti tika audzināti brāļu draudzes garā, stiprinot ticībā un vienlaikus gatavojot praktiskajam darbam. Semināra beidzēji varēja palīdzēt ar padomu ārstniecībā, saimniekošanā, likumdošanā, strādāt par mācītājiem un skolotājiem. Seminārā bija jāapgūst latīņu, franču un angļu valoda, vispārējā vēsture, filozofijas un baznīcas vēsture, matemātika, zīmēšana, glezniecība un mūzika.⁴ Ieguvis labu izglītību, visu turpmāko dzīvi Loskīls ieņēma dažādus amatus un pildīja pienākumus Eiropas hernhūtiešu centros – Kleinvelkā, Niskijā, Marienbornā, Noividā, Hernhūtē – pārsvarā Saksijas pavalstī, kā arī Ceistā un Amsterdamā (Holandē), un bija arī brāļu draudzes vadītājs Sanktpēterburgā. 1771. gada

1 [Loskīls, Georgs Heinrihs]. *Liturgijas jeb: Slavas dziesmas un lūgšanas, piesaukšanas un aizlūgšanas*. Barby: [b. i.], 1797.

2 Nr. 31. Kungs Jēzu, sāpju remdētājs. No: [Loskīls, Johans Heinrihs]. *Liturgijas jeb Slavas dziesmas un lūgšanas, piesaukšana un aizlūgšanas*. 2. daļa. Simts garīgas dziesmiņas. Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1830, 25. lpp. Eksemplārs ar ierakstiem autores īpašumā.

3 Sal.: Kallmeyer, Theodor. *Die evangelische Kirche und Prediger Kurlands*. Bearb. von Gustav Otto. Riga: Grothuß, 1910, S. 513.

4 Claudia, Mai. *Das Theologische Seminar der Brüder-Unität in Barby 1754–1789. Unitas Fratrum*, 2005, Nr. 55/56, S. 112.

27. jūnijā Ceistā Loskils apprecējās ar Mariju Magadlēnu Barlahu (*Barlach*, 1744–1826), Valmieras palīgmācītāja un viena no hernhūtiešu skolotāju semināra dibinātājiem Johana Kaspara Barlahu (*Barlach*, 1707–1766) meitu. Viņas vecāki visus trīs savus bērnus nodeva audzināšanai hernhūtiešu garā Hernhāgā, Marijai Magdalēnai tobrīd bija četri, brāļiem – divi un seši gadi.⁵ Loskila sieva palika brāļu draudzē visa mūža garumā. 1802. gadā Loskils kā misionārs kopā ar sievu izceļoja uz Bētlemi (angļu val. – *Bethlehem*, latviešu avotos arī Betlihema) Pensilvānijas štatā Amerikas Savienotajās Valstīs, lai kļūtu par turienes brāļu draudzes bīskapu. 1814. gadā tur arī nomira un tika apglabāts brāļu draudzes kapos. Loskila biežā darba un uzturēšanās vietu maiņa radījusi neskaidrības un pretrunas viņa biogrāfijā, piemēram, fakts, ka Loskils būtu studējis teoloģiju un medicīnu Halles Universitātē, līdz šim nav dokumentāli apstiprināts.⁶

Loskils par Ziemeļamerikas indiāņiem un viņa loma amerikāņu nācijas veidošanā

Loskila starptautiski vispazīstamākais darbs ir sacerējums par Amerikas indiāņiem *Geschichte der Mission der evangelischen Bruder unter den Indianern in Nordamerika* (“Evaņģēlisko brāļu misijas vēsture Ziemeļamerikas indiāņu vidū”, Barbija 1789; atkārtots izdevums 1989), tas nāk klajā zviedriski Stokholmā (1792)⁷ un gandrīz vienlaikus arī angļiski mūziķa un hernhūtieša Kristiāna Ignācija Latrobes (*Latrobe*, 1758–1836) tulkojumā⁸, kam seko atkārtota un īsināta publikācija 1838. gadā.⁹ Visi šie izdevumi liecina par Loskila darba popularitāti Eiropā un ASV, paturot prātā, ka manuskripts tapa Vidzemē, Strīķu muižā, pirms tā autors ieradās Pensilvānijā. Loskils šo izdevumu sagatavoja pēc Brāļu draudzes vecāko konferences aicinājuma un lēmuma. Tā faktiski bija misionāru, tostarp arī jezuītu, dienasgrāmatu, vēstuļu un autobiogrāfiju, kā arī vēsturisku apcerējumu kompilācija.¹⁰ Loskils izmantoja Dāvida Ceisbergera (*Zeisberger*, 1721–1808) dienasgrāmatas un vācu teologa un hernhūtieša grāfa Ludviga fon Cincendorfa (*Zinzendorf*, 1700–1760) dedzīga sekotāja Augusta Gotlība Špangenbergā (*Spangenberg*, 1704–1792) materiālus. Ceisbergers un Špangenbergas bija vieni no pirmajiem Amerikas ieceļotājiem, ilgus gadus viņi bija dzīvojuši indiāņu vidū, iepazīnuši vietējo iedzīvotāju paradumus un iemācījušies valodu. Ceisbergers bija izstrādājis irokēzu gramatiku un vārdnīcu, lai varētu tulkot reliģiskos

rakstus. Loskils izmantoja arī skotu garīdznieka un vēsturnieka, savā laikā ļoti populārā modernās historiogrāfijas pamatlicēja Viljama Robertsona (*Robertson*, 1721–1793) darbu *The History of America* (“Amerikas vēsture”, 1777), kuģa kapteiņa Džonatana Karvera (*Carver*, 1732–1780) ceļojuma aprakstu¹¹, Kristiāna Leistes (*Leiste*, 1738–1815) un graviera Tomasa Albrehta Pingelinga (*Pingeling*, 1727–1803) ģeogrāfiskās ziņas ar kartogrāfisko materiālu par britu kolonijām Ziemeļamerikā¹², kā arī jurista Johana Jakoba Mozera (*Moser*, 1701–1785) darbu – nozīmīgu refleksiju par tautu tiesībām *Nordamerika nach den Friedensschlüssen 1783* (“Ziemeļamerika pēc 1783. gada miera līguma noslēgšanas”, 1784) un citus avotus. Loskils strādāja pie manuskripta septiņus gadus. To periodiski pārslasīja un apsprieda brāļu draudzes konferencēs Hernhūtē. Rūpīgā un pārdomātā manuskripta tapšanas gaita no 1781. gada 11. septembra līdz 1789. gada 12. martam atklāta izvilkmumos no konferenču protokoliem.¹³ Jau no paša tā izstrādes sākuma bija skaidrs, ka topošais darbs nebūs tikai misijas vēstures apkopojums, bet sniegs savam laikam zinātniski pamatotu ieskatu Ziemeļamerikas ģeogrāfijā, florā un faunā, izmantojot jau iepriekšējos izdevumos akceptētu vietvārdu pareizrakstību un pievienojot latīņu nosaukumus dabas objektu aprakstiem atbilstoši Karla Linneja (*Linnaeus*, 1707–1778) izstrādātajai sistēmai.¹⁴ Īpašu uzmanību Loskils pievērsa ne tikai indiāņu cilšu vēstures un paradumu atspoguļojumam, bet arī viņu valodām. Vispārīgam Ziemeļamerikas apskatam sekoja sīkāks to teritoriju raksturojums, kurās bija atvērtas brāļu draudzes misijas, pakāpeniski pārejot pie ieskata misijas vēsturē. Manuskripts beidzot tika parakstīts publicēšanai 1788. gada 2. maijā Strīķos un pēc gada nāca klajā Barbijā.

Loskila monogrāfija bija trešais brāļu draudzes misijai veltītais sacerējums¹⁵ kopš tās pirmsākumiem Amerikā 1734. gadā, kad pirmā misionāru grupa Špangenbergā vadībā nokļuva Džordžijā. Loskila rakstītajā atklājās arī viņa paša zināšanas un viedoklis, piemēram, viņš nevarējās no kritikas nodaļā par indiāņu priekšstatiem par medicīnu, slimībām un ārstniecības paņēmieniem. Sniedzot ieskatu pamatiedzīvotāju sadzīves kārtībā un sociālajā struktūrā, Loskils atšķirībā no tradicionālās eiropieša perspektīvas ieņēma indiāņiem tuvu skatpunktu, noskaidrojot virsaišu lomu cilts dzīvē un atzīstot, ka, kaut arī indiāņiem nav savas likumdošanas un diferencētu sociālo slāņu ar skaidri noteiktiem pienākumiem, ir brīvība un nekas viņiem nav par to svarīgāks.¹⁶ Tieši šis aspekts – spēja atnest eiropiešu skatījumu, vērtējot indiāņus no Ziemeļamerikas kultūras vēstures viedokļa un tādējādi viņus pielīdzinot eiropiešu brāļiem un māsām, kā norāda

5 Memoirs of Maria Magdalena Loskiel. Moravian Church Archives. Reference code 0734, MemBeth_734, p. 8.

6 No Loskiliem Rietumeiropā studējušo vidū minēts tikai tēvs. Sal.: Tering, Arvo; Beyer, Jürgen (Hrsg.). *Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an Europäischen Universitäten. 1561-1800*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2018, S. 445.

7 [Loskiel, Georg Heinrich]. *Georg Hinrich Loskiels Historiske beskrifning, öfwer evangeliska bröderned missions-arbete ibland indianerne uti norra America*. Stockholm: J. Chr. Holmberg, 1792.

8 Loskiel, Georg Heinrich. *History of the mission of the United Brethren among the Indians in North America: in three parts*. London: Brethren's Society for furtherance of the gospel, 1794 [izplatīšanai Lielbritānijā]; Loskiel, Georg Heinrich. *History of the mission of the United Brethren among the Indians in North America: in three parts*. London: Printed for the Brethren's Society for the Furtherance of the Gospel by J. Stockdale, 1794 [izplatīšanai ASV].

9 Vairāk nekā 700 lappušu vietā – 316 lappuses: Loskiel, Georg Heinrich. *The History of Moravian mission among the Indians of North America: from its commencement to the present time, with a preliminary account of the Indians*. London: T. Allman, 1838.

10 Sal.: Altonen, Brian. *Georg Loskiel: Spiritualist, Storyteller, Historian, Scientist, Physician*. Available: <https://brianaltonenmph.com/6-history-of-medicine-and-pharmacy/hudson-valley-medical-history/european-multiculturalism/moravian-indian-medicine/loskiel-the-story-teller/> (skatīts 01.02.2023.).

11 Carvers, Johann. *Reisen durch die innern Gegenden von Nord-America in den Jahren 1766, 1767 und 1768: mit einer Landkarte*. Hamburg: Bohn, 1780.

12 Leiste, Christian; [Pingeling, Thomas Albrecht]. *Beschreibung des Britischen Amerika zur Ersparung der englischen Karten: Nebst einer Special-Karte der mittlern Britischen Colonien*. Braunschweig: Waysenhaus-Buchhandlung, 1778.

13 Meyer, Matthias. Georg Heinrich Loskiels Lebenswerk: Die Indianermissionsgeschichte. In: Loskiel, Georg Heinrich. *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder unter den Indianern in Nordamerika*. Hildesheim, Zürich, New York: G. Olms Verlag, 1989, S. 29*-47*.

14 Turpat, S. 35*.

15 Pirmais bija veltīts misijai Grenlandē: Cranz, David. *Historie von Grönland: enthaltend Die Beschreibung des Landes und der Einwohnern, insbesondere die Geschichte der dortigen Mission der Evangelischen Brüder zu Neu-Herrnhut und Lichtenfels*. Barby: Ebers, 1765; otrais – Karību jūras salās: Oldendorp, C[hristian]. G[eorg]. A[ndreas]; Bossart, Johann Jakob. *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caribischen Inseln St. Thomas, St. Croix und St. Jan*. Barby: Laux, 1777.

16 Loskiel, Georg Heinrich. *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder unter den Indianern in Nordamerika*. Barby: zu finden in den Brüdergemeinen, und in Leipzig in Commission bey Paul Gotthelf Kummer, 1789, S. 167.

vācu vēsturnieks Matias Meijers (*Meyer*, 1959), vērtējams kā Loskila monogrāfijas galvenais panākums.¹⁷ Šī grāmata vēl daudzus gadus desmitus tika izmantota kā uzticams avots uzziņai par Ziemeļamerikas pamatiedzīvotāju dzīvi. Tā raisa interesi dažādu zinātņu vēsturnieku vidū joprojām. Daži fragmenti no tās ir lasāmi arī latviski.¹⁸

Ar dzīvi ASV saistāms vēl viens Loskila darbs – 1887. gadā, jau pēc viņa nāves, publicētais dzejojums *Extempore On a Wagon: A Metrical Narrative of a Journey from Bethlehem, Pennsylvania To The Indian Town off Goshen, Ohio in the Autumn of 1803* (“*Ekstempore*” jeb tūlītējais ritmizētais vēstījums par ceļojumu no Bētlema Pensilvānijā uz indiāņu pilsētu Gošu Ohaio 1803. gada rudenī). Oriģinālā darbs tapis vāciski, tā manuskripts *Extempore auf dem Wagen* (“Tūlītējs [dzejojums] ceļā”) kopā ar citiem ar Loskila dzīvi un darbību saistītiem dokumentiem glabājas brāļu draudzes arhīvā (*Moravian Church Archive*) Bētlema Pensilvānijas štatā ASV. Viņa dzejojumu angļu valodā 1887. gadā atdzejoja un laida klajā Jozefs Maksimiliāns Harks (*Hark*, 1849–1930).¹⁹ 1935. gadā tas tika publicēts arī Allentaunas (ASV) laikraksta literārajā pielikumā.²⁰ Vairāk nekā piecsimt jūdzes jeb nepilnus deviņsimt kilometrus garo ceļu, kurā “kalni bija iespaidīgi augsti / Pat augstāki, nekā lielākā daļa putnu tos spētu pārlidot: / Ceļi bija tik bēdīgi nabadzīgi, / ka mēs, šķiet, lielāko ceļa daļu pieveicām / kājām”²¹. Šo ceļojumu Loskils veica kopā ar sievu un savu sekretāri hernhūtiešu māsu Annu Rozīnu Klīstu (*Kliest*, prec. *Gambold*, 1762–1821) – sāka 1803. gada 12. septembrī un ieradās Gošā dažas dienas pirms brāļu draudzes konferences atklāšanas tā paša gada oktobrī. No ceļojuma saglabājusies arī ilustrācija – Klīstas darinātais akvarelis, kas, kā viņa pati raksta, attēlo, “kā koks nokrita un gandrīz trāpīja viņa [Loskila] zirgam”²². Dzejojums ļoti dzīvā, raiti ritošā valodā iepazīstina ar skaudrajiem ceļojuma apstākļiem: ar sliktajiem ceļiem, kuru dēļ, piemēram, Anna Rozīnai, izkritot no ratiem, vajadzēja pielikt krietnas pūles, lai izvilktu no dubļiem kurpi; ar naktsmītnēm, kurās dažkārt pats laipnākais iemītnieks bija suns, bet žurku uzmācība tik neciešama, ka nācās nakšņot ratos un ceļu turpināt bez brokastīm. Hernhūtiešu tekstiem raksturīgā garā Loskils ir dokumentāli precīzs, nosaucot konkrētas nakšņošanas vietas un pieminot ceļā sastaptos ticības brāļus un māsas. Viņš apmeklēja visas hernhūtiešu misijas, tādējādi pirmoreiz savām acīm skatot tās vietas un ļaudis, viņu tikumus un paradumus, par kuriem pats savā monogrāfijā bija rakstījis iepriekš.²³

17 Meyer, Matthias. Georg Heinrich Loskiels Lebenswerk, S. 67*-68*, 72*.

18 Klekere, Ināra. Evaņģēlisko brāļu misijas vēsture starp Ziemeļamerikas indiāņiem. *Latvijas Luterānis*, 20.07., 2002, Nr. 14, 8., 17. lpp.

19 Loskiel, George Henry. *Extempore on a Wagon. Metrical Narrative of a Journey from Bethlehem, PA., to the Indian Town of Goshen, Ohio, in the Autumn of 1803*. Transl., Notes by J. Max Hark. Lancaster PA.: S. Zahm&Co, 1887.

20 Loskiel, Georg Heinrich. *Extempore on a Wagon. Allentown Morning Call. S. Pennsylvanisch Deutsch Eck*. 20.04., 1935; 27.04., 1935; 07.05., 1935.

21 *The mountains are immensely high / E'ven higher than most birds can fly: / The roads so miserably poor, / That we had rather made the tour / On foot*. Loskiel, George Henry. *Extempore on a Wagon*, 1887, p. [4]. Parindenis mans – M. G.

22 Pilns teksts: “Annas Rozīnas Klīstas akvarelis. Piezīme: Loskils apmeklēja Gošenu pie Maskingamas Ohaio [štatā] 1803. gada rudenī. Viņa sieva Marija Magdalēna Loskila, dzimusi Barlaħa (1744–1826) ir redzama ratos. Ierāmētās bildes otrā pusē ir rakstīts: “Rev[erends] Loskils, ceļojot pa Ohaio [štatū], atklāj, kā koks nokrita un gandrīz trāpīja viņa zirgam. Herbertam no mātes.” *Moravian Church Archive*, Reference code DP-b.1033.1 date 1803.

23 Loskiel, Georg Heinrich. *Memoirs. Moravian Archives MemBeth [Memoirs Bethlehem]_575*, reference code 0575, p. 5. Available: <https://www.moravianchurcharchives.findbuch.net/php/main.php#4d656d42657468x566> (skatīts 02.20.2023.).

Kā norāda muzikologs un vēsturnieks Alberts G. Rau (*Rau*, 1868–1942), pēc iesvētīšanas bīskapa matā (1802) Loskils kopā ar ģimeni izceļoja uz Ziemeļameriku, lai ieņemtu iepriekšējā bīskapa Džona G. Kunova (*Cunow*, 1760–1829) vietu.²⁴ Viņa ierašanās Bētlema sakrita ar visai brāļu draudzei ASV liktenīgu brīdi. Brāļu draudze Ziemeļamerikā 18. gadsimta pirmajā pusē izveidojās, pateicoties grāfa Cincendorfa finansējumam. 1750. gada finansiālā krīze un tai sekojošie notikumi noveda Cincendorfa darījumus līdz bankrotam, bet Anglija un Francija atradās jauna kara priekšvakarā. Tādējādi brāļu draudzei vajadzēja tikt galā pašas spēkiem. Laika gaitā zemes vērtība Pensilvānijā tikai auga, veiksmīgas misijas darbības rezultātā brāļu draudze ASV pamazām stabilizējās arī ekonomiski. 18. un 19. gadsimta mijā, pēc krietni ilga pārtraukuma, Hernhūtes brāļi sāka interesēties par iespēju atgūt savu bijušo ietekmi ASV. Loskila priekšgājējs Kunovs aizstāvēja Hernhūtes patriarhātu, taču viņam nebija atbalstītāju. Tādēļ Kunovs no amata atteicās un viņa vietā nāca diplomātiskais Loskils. Turpmākos desmit gadus viņš veltīja Eiropas un Amerikas brāļu draudzes locekļu interešu samierināšanai, panākot kompromisu un reizē arī atdalot vienu no otras. Daļa brāļu Bētlema bija gatava pat maksāt par ASV brāļu draudzes neatkarību, un tas, protams, Loskilam palīdzēja panākt vēlamo rezultātu. Viņš bija pastāvīgi ceļā no vienas brāļu draudzes misijas uz nākamo. Galvenokārt pateicoties Loskilam, 1810. gada brāļu draudzes konferencē tika pieņemts izlīdzinājumu apstiprinošs dokuments, no kura drīz pēc tam radās veiksmīgs plāns, kā saglabāt neatkarību no Hernhūtes brāļiem. Par to Loskils bija samaksājis ar savu veselību, visticamāk tieši tas arī saīsināja viņa dzīvi. Lai arī 1811. gadā Loskilu atbrīvoja no pienākumu pildīšanas, viņa sliktā veselība un politiskie apstākļi atgriešanos Eiropā darīja neiespējamu. Loskila darbs “iztika bez bungu un trompešu skaņām”²⁵. Iespējams tādēļ viņa vārds ļoti reti tiek minēts to ļaužu vidū, kas devuši ieguldījumu amerikāņu nācijas saliedēšanā. Tomēr viņš bija pirmais brāļu draudzes bīskaps, kas skaidri redzēja un arī aizstāvēja tikko dzimušās amerikāņu nācijas tapšanu. No Kurzemes nākušā brāļu draudzes darbinieka Loskila ieguldījums amerikāņu kultūras vēsturē, kā to jau trāpīgi uzsvēris pētnieks Pauls Daija, “atklāj brāļu draudzi kā globālu kustību”²⁶.

Loskila darbi flāmu un vācu valodā un viņa darbu recepcija Baltijas vācu kultūrtelpā

Loskils ir minēts kā sastādītājs pirmajai brāļu draudzes dziesmu grāmatai flāmu valodā – tās izdevums *Lofzangen en geestelyke liederen der vereenigde evangelische Broedergemeente* (“Lūgšanas un garīgas dziesmas evaņģēliskajai brāļu draudzei”, 1773) nāca klajā Ceistā ar atkārtotu izdevumu Amsterdamā (1787). Uz Loskilu ir attiecināts arī lūgšanu krājums flāmu valodā (*Het Kerken-Gebed*

24 Šeit un turpmāk par Loskila nozīmi amerikāņu nācijas veidošanā: A. G. R. [Rau, Albert G.]. Loskiel, George Henry. In: Malone, Dumas (ed.). *Dictionary of American Biography*. Vol. 11. Larned-MacCracken. New York: Charles Scribner's Sons, 1933, p. 421.

25 Turpat.

26 Daija, Pauls. No Kurzemes līdz Pensilvānijai. Hernhūtieša Georga Heinriha Loskila dzīves gājums atklāj brāļu draudzi kā globālu kustību. *Domuzīme*, 2019, Nr. 3, 76.–79. lpp.

der Evangelische Broeder-Gemeente, 1771)²⁷, kaut gan grāmatai autors vai sastādītājs nav norādīts. Īpašu popularitāti vācu kultūrtelpā izpelnījušies septiņi ciešanu laika sprediķi. Krājums *Sieben einzelne Passionspredigten* ("Septiņi atsevišķi pasijas sprediķi", 1781) pirmizdevumā nācis klajā Vitenbergā, pēc tam piedzīvojis divus atkārtotus izdevumus Bāzelē (1825, 1834). Vācu valodā Loskils publicējis arī grāmatu *Gebete und Betrachtungen in Versen auf alle Tage des Jahrs* ("Ritmizētas lūgšanas un apceres visām gada dienām", 1796), tā izdota atkārtoti arī Loskila nāves gadā. Tomēr pati populārākā no viņa grāmatām vācu valodā ir garīgu tekstu izlase *Etwas für's Herz auf dem Wege zur Ewigkeit* ("Kaut kas sirdij ceļā uz mūžību", 1801), kas ieguva atzinību un lasītājus arī ārpus brāļu draudzes loka, to vidū, piemēram, arī Tībingenē (Vācija), kurā nostāja pret hernhūtismu kopumā bija kritiska.²⁸ Par grāmatas popularitāti liecina desmit izdevumi, turklāt to, līdzās viņa izstrādātajai monogrāfijai par Ziemeļamerikas indiāņiem, kā Loskila svarīgāko darbu min arī viņa laikabiedri.²⁹ Loskils ir vienīgais Baltijas latviešu draudzēs strādājušais mācītājs, kura teksti joprojām tiek izmantoti pastorālajā darbā Rietumeiropā – viņa garīgās dziesmas ir organiska mūsdienu vācu evaņģēliskās brāļu draudzes dziesmu grāmatas sastāvdaļa.³⁰

Lai arī 18. un 19. gadsmita mijā vācvalodīgajā vidē Loskila darbi piedzīvo nosacītu popularitāti, Baltijas vāciešu interese par viņu ir niecīga. 19. gadsimta sākumā vietējā vācu periodikā parādās pāris recenzijas par viņa publikācijām latviešu valodā. Šajos vēl Loskila dzīves laikā klajā nākušajos rakstos tiek novērtēta viņa loma Eiropā un latviešu garīgajā apgaismošanā, tikpat kā nekādu uzmanību nepievēršot viņa darbiem vācu valodā.³¹ Jāņem vērā, ka brāļu draudzes idejas, izņemot atsevišķus demokrātiski un piētiski noskaņotus mācītājus un muižniekus, vācbaltiešu vidū nebija populāras. Turklāt daļa no brāļu draudzei simpatizējošajiem vāciešiem to galvenokārt uzskatīja par instrumentu, kā veidot līdzsvarotas kārtu attiecības, ne tik daudz par individuālā garīgā ceļa izvēli. Arī Loskila dziesmas latviešu valodā, recenzējot viņa hernhūtiešu dziesmu grāmatu, to īpatnās poētikas dēļ tika vērtētas kā Baltijas garīgajai dzīvei svešas, jo, "kas attiecas uz to saturu un mākslinieciskumu, tās var rast piekrišanu tikai brāļu draudzes locekļu vidū, arī to poētiskā vērtība ir pārāk tāla [tradicionālajai uztverei]"³². Turklāt anonīmais recenzents norādīja arī uz lielo drukas kļūdu skaitu. Dažus gadu desmitus vēlāk gan Baltijas vācu mācītājiem ne drukas kļūdas, ne īpatnā poētika nebija šķērslis, lai, rēķinoties ar šo dziesmu popularitāti latviešu vidū, krietnu skaitu viņa dziesmu iekļautu oficiālajā Vidzemes latviešu luterāņu dziesmu grāmatā.

Par vietējo vāciešu niecīgo interesi par Loskila liecina kāda publikācija avīzē *Düna Zeitung* 20. gadsimta sākumā – tā sniedz īsu ieskatu vairāku Kurzemes mācītāju dzīvē un darbos, tostarp

27 Labi redzams viņa paraksts 2. atvērumā. Sk.: <https://books.google.lv/books?id=OeNcilPrk-kC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Het+kerkengengebde+der+Evangelische+Broeder-Gemeente&source=bl&ots=BTN9KERvfv&sig=ACfU3U0exxOMT4XHn-92-C2YlJWnka8HZA&hl=lv&sa=X&ved=2ahUKEwiQ0-Wlmvf8AhX3QvEDHVcLBrIQ6AF6BAGgEAM#v=onepage&q=Het%20kerkengengebde%20der%20Evangelische%20Broeder-Gemeente&f=false> (skatīts 02.02.2023.).

28 Meyer, M. Georg Heinrich Loskiels Lebenswerk, S. 25*.

29 Loskiel, Georg Heinrich. Memoirs, p. 5.

30 Sal.: Nr. 977,2; Nr. 1039,2, In: *Gesangbuch der Evangelischen Brüdergemeine*. Hamburg: F. Wittig, 1982, S. 976, 1039. Grāmata tika lietota saiešanā Hernhūtē 2006. gadā - M. G.

31 -e-. Merkwürdigkeit aus der lettischen Literatur. *Wöchentliche Unterhaltungen*, 1806, Nr. 4, S. 61.

32 Turpat, S. 62.

raksta arī par Loskila sen., domājams, hernhūtietiet, bet viņa dēls ir pieminēts tikai tāpēc, ka viņam ir "kāda nozīme pie latviešu garīgajiem rakstiem"³³. Baltijas vācu presē ir publicēta arī viena Johana Georga Loskila jun. dziesma, ironiskā kārtā tas ir latviešu dziesmas "Kad es nākšu" tulkojums.³⁴ Arī Latvijas bibliotēkās nav tikpat kā neviena no iepriekš minētajiem vācu izdevumiem. Viņa pats populārākais garīgais sacerējums – *Etwas für's Herz auf dem Wege zur Ewigkeit* (9. izdevums, Bāzelē 1848) – ir Latvijas Universitātes bibliotēkas 2019. gada jaunieguvums.

Loskils Vidzemē un viņa izdevumi latviešu valodā

Loskila Vidzemes posms (1782–1789) saistīts ar Strīķu muižu pie Cēsīm, kur viņš bija brāļu draudzes priekšnieka palīgs, vēlāk priekšnieks un vairākus gadus pildīja arī pilnvarotā brāļu draudzes pārstāvja pienākumus Sanktpēterburgā. Kā Loskils pats atzina, tas bija ne tikai intensīva darba, bet arī ceļojumu laiks.³⁵ Šo periodu Loskila dzīvē savā autobiogrāfijā ir pieminējis vidzemnieks kučieris Miķelis Pētersons (1747–1816), kurš, audzis hernhūtiešu ģimenē, piedalījās saiešanās no agras bērnības, pats bija hernhūtietis un kučieris Valmieras un Valmiermuižas, Strīķu, Veselavas un Ungurmuižas apkaimē. 1783. gadā Pētersons kopā ar Loskila devās no Vidzemes uz Sanktpēterburgu, un pēc diviem gadiem abi ceļoja arī atpakaļ. Pētersons kopā ar Loskila bija arī Narvā, bet 1789. gada aprīlī viņi abi un brālis Pēteris apmeklēja Hernhūti un Bertelsdorfu. Par gaisotni Vidzemē un saviem ceļojumiem Pētersons rakstīja:

Še iekš klusas veitiņas mums it labi klājās; gan dabūjām draugus, kas mūs apraudzīja no mīlestības: viens sevišķīgs laiks še iesākās priekš mums, latviešiem, kur mūsu m[īļais] tēvs Loskiel dažu reize nāca mūsu sapulcināšanas vidū un apliecināja no tā nopelna mūsu mīļa Pestītāja un viņa mīlestības, kur ar sajuzdamām sirdīm baudījām un priecīgi kopā bijām. Par šo laiku apgādāja mūsu tēvs Loskiel to Pēterburgas dziesmu grāmatīņu, kas mums ar lielu prieku un baudīšanu rokā nāce.³⁶

Pētersons dalījās arī atmiņās par piedzīvoto Hernhūtē: "Viens sevišķīgs svētku laiks arī tagadīņ iekš Ernhat tādēļ bij, ka kopā nākuši tie kalpi bij mūsu Kunga un Pestītāja no daudz pasaules stūrēm to sinodu jeb zinātņu kamparenci turēt. Mēs palikām trīs mēnes šepat kopā ar savu ceļabiedru Pēteri un baudījām daudz žēlastības"³⁷, un turpināja tālāk par Sv. Vakarēdienu Bertelsdorfas baznīcā: "Ko mēs divi nabagi latvieši, savu lielu nevērtību dziļi sajuzdami, šinī

33 "Sein Sohn [...] hat sich als lettischer Schriftsteller namhafte Verdienste erworben. Sk.: [Anon.]. Baltische Kultur- und Landschaftsbilder. *Für Haus und Familie. Feuilleton-Beläge zur Nr. 19 der Düna Zeitung*, 24.01., 1904, Nr. 19, S. 25.

34 Loskiel, Johann Georg. Himmelswonne [übersetzt von A. E.?). *Rigasches Kirchenblatt*, 10.12., 1893, Nr. 50, Spalte 407.

35 Loskiel, Johann Georg. Memoirs, p. 3.

36 Pētersons, Miķelis. *Dzīves stāsts viena nabaga grēcinieka, kas caur Jēzus nopelnu grib svētīgs tikt, Mihael Peterson*. Latvijas Nacionālā bibliotēka, RX35,5,8, 27.-28. lpp. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/905664.html> (skatīts 02.02.2023.). Par norādi pateicos Paulam Dajmam.

37 Turpat, 30. lpp.

dienā baudījām, to mēs ar vārdiem gan nespējam izsacīt, bet neaizmirstams mums tas paliks uz visu savu mūžu.”³⁸

Strīķu muižā un, iespējams, būdams ceļā, Loskīls sacerēja pats un tulkoja no vācu valodas brāļu draudzes dziesmas un lūgšanas. Latviešu literatūras vēsturē Loskīlam ir paliekoša vieta vismaz divu izdevumu dēļ. Krājumā “Garīgas dziesmas, Dievam par godu un slavu” (1790) ir ietvertas 400 dziesmas, līdz 1911. gadam tas izdots vienpadsmit reizes. Tā kā krājuma ievads jeb “Priekšruna” ir parakstīts Sanktpēterburgā, latvieši to iesauc par Pēterburgas grāmatiņu, bet cenas dēļ – par dālderu grāmatu³⁹. Izdevuma ievadā Loskīls norāda uz brāļu draudzes dziesmu grāmatas atšķirību no tradicionālajām luterāņu dziesmu grāmatām:

Bet, mani mīļi, šās dziesmiņas it nemaz ne ir taisītas priekš dziedāšanas iekš baznīcas. Tur jums, paldies Dievam, jau ir Dziesmu grāmatas, iekš kurām atrodas daudz dārgas mantas, kuras nevar tapt gan pārdomātas un baudītas. Tādēļ es no šām dziesmu grāmatām it nevienu peršīņu šinī grāmatā licis esmu. Šās dziesmiņas, ko esmu jums rokās dodu, ir visas viscaur jaunas, no ikviena, kas grib, klusībā baudījamas, jeb arīdzan tur dziedājamās, kur šis vārds tā Kunga var tapt piepildīts.⁴⁰

Grāmatā viscaur ērtības labad norādītas arī Bībeles tekstvietas atsaucēi un turpmākai lasīšanai. Brāļu draudzes dziesmām raksturīgais kristocentrisms atspoguļojas arī nodaļu nosaukumos, piemēram, IV No tās piedzimšanas tā Pestītāja; V No Kristus nopelnu pilnas dzīvošanas virs zemes; VI No Kristus ciešanas un miršanas; VII No tās dusēšanas tā liķa mūsu Kunga Jēzus Kristus; VIII No Kristus augšāmcēlšanas; IX No Kristus debesbraukšanas. Dziesmas pārsvarā ir ticīga cilvēka sarunas ar Kristu. Ieaugšana ticībā ir uzdevums, ticība ir miers un patvērums, Dieva mīlestība nav izsmeļama. “Mana sirds un Dieva raksti / Ir kā viena grāmata”⁴¹, saka Loskīls.

Otra Loskīla grāmata “Liturgijas jeb Slavas dziesmas un lūgšanas, piesaukšanas un aizlūgšanas” (1797) ir publicēta dažus gadus vēlāk Barbijā. Brāļu draudzē vārdu “liturgija” saprot dažādās nozīmēs, tas var būt apzīmējums dievkalpojumam un var apzīmēt arī visām kārtām kopīgu dziedošu lūgšanu vai Dieva slavēšanu. To vada liturģis, bet mūsu un brāļu kārtas dziedāšanā iesaistās pārmaiņus, noslēgumā visiem apvienojoties Dieva slavinājumā.⁴² Loskīla liturģiju krājumā ievietoti tieši šādi teksti – dziedājumi, kopīgas draudzes lūgšanas un dziesmas, veltītas Svētajai Trīsvienībai, pateicības dziesmas, dziedājumi Lieldienās, Kristus debesbraukšanas dienā un citos gadījumos. Liturģijām pievienotas arī dziesmas atsevišķām draudzes kārtām – māsām, brāļiem, atraitņiem, atraitnēm u. c. Ja liturģijas un slavas dziesmas jeb grāmatas pirmā daļa satur

galvenokārt tulkotus tekstus, tad tās otrajā daļā “Simts garīgas dziesmiņas, kur atrodās dažas mācīšanas un apliecināšanas, lūgšanas un sarunāšanās tās dvēseles ar sevi pašu, teikšanas un pamodināšanas uz to mūžīgu dzīvošanu” ir ievietoti Loskīla oriģinālsacerējumi un atdzejojumi. Starp tiem vēl mūsu dienās pazīstamās dziesmas, piemēram, “Kristus jēriņš esmu es” (Nr. 60), Marijas fon Hainas (*Hayn*) dziesmas *Weil ich Jesu Schäflein bin* (“Jo esmu Jēzus jēriņš”) tulkojums, kā arī, iespējams, Loskīla oriģināldziesmas “Mazais pulciņš, priecājies” (Nr. 78) un “Mēs šeitā esam viesi” (Nr. 85). Krājumu noslēdz dziesma “Tas man ir prieks” ar nošu rakstu. “Liturgijas jeb Slavas dziesmas” piedzīvo vēl piecus atkārtotus izdevumus.

Dziesmai brāļu draudzē ir īpaša nozīme. Dziesmās un liturģiskajos dziedājumos visprecīzāk un skaidrāk atklājas hernhūtiešu “sirds reliģija”. Reizi nedēļā, sestdienās, brāļu draudze rīko dziesmu stundu, kuras saturu tās dalībnieki veido paši, izvēloties labākos pantus no dziesmām par kādu konkrētu tēmu, visbiežāk – saskaņā ar dienas lozungu jeb Bībeles tekstvietu, kā arī piedāvājot pašu sacerējumus. Dziesmu stundas, kā norāda vēsturniece Gizela Metele (*Mettele*, dz. 1959), ir pati svarīgākā brāļu draudzes liturģijas forma, tās repertuārs veidojas spontāni un visprecīzāk, pēc hernhūtiešu domām, atklāj brāļu draudzes būtību. Iepriekš minētās “sirds reliģijas” izkopšanā svarīga loma ir sievietēm.⁴³ Arī brāļu draudzes dziesmu autoru vidū netrūkst sieviešu.⁴⁴ Unikālas konkrētām gadījumam radītas dziesmas, izvēloties atsevišķus pantus no plašā klāsta un pēc vēlēšanās pievienojot arī savus, attīstīta brāļu un mūsu radošo iniciatīvu. Dziesmu stundas veidotājs nonāk nosacītā autora lomā. Šis aspekts, savukārt, apgrūtina iespēju noteikt dziesmas oriģinālu. Turklāt, kā norāda teologs Edgars Ķiploks (1907–1999):

[..] tā kā pietistu tematika ir šaura, tad domu aizgūvumi viņu dziesmās ir nenovēršami. Tā ir tā tematika un kvēle, kas atrodama Šefera, Cincendorfa, Terstēgena un Hardenberga lirikā un atrodama mūsu dziesmu grāmatas nodaļā “Jēzus dziesmas” [..]. Cits Loskīla temats ir atgriešanās: “Nāc, dvēsele, pie Jēzus!” Vislabāk to redzam, ja iepazīstamies ar vācu brāļu draudzes dziesmu grāmatu. Tur ir simtiem satura ziņā vienādu dziesmu, pie kam bieži vien pants ņemts no viena dzejnieka, nākošais no cita [..]. Tādēļ varētu pacelties jautājums par viņa dziesmu oriģinalitāti. Vai tur nav daudz aizgūvumu, varbūt pat tulkojumu?⁴⁵

38 Turpat, 32. lpp.

39 Dažkārt uz šo izdevumu attiecinātais apzīmējums “ortu grāmatiņa” patiesībā saistīts ar citu populāru brāļu draudzes izdevumu “Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas” (1742), kuras cena bija ¼ dālderis jeb viens orsts.

40 Loskiel, J. J. Mijl! [Ievads]. No: Loskiel, Georgs Heinrihs (sast.). *Garīgas dziesmas Dievam par godu un slavu*. Rīga: K. D. Millers, 1790, [2.-3.] lpp.

41 Loskiel, Georgs Heinrihs (sast.). *Garīgas dziesmas Dievam par godu un slavu*, 5. lpp.

42 Sal.: Der liturgische Kosmos der Brüdergemeine: Bedeutungsaspekte brüderischer Liturgie. In: Schatull, Nicole. *Die Liturgie in der Herrnhuter Brüdergemeine Zinzendorfs*. Tübingen, Francke Verlag, 2005, S. 31–72.

43 Mettele, Gisela. *Weltbürgertum oder Gottesreich. Die Herrnhuter Brüdergemeine als globale Gemeinschaft 1727-1857*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2009, S. 60.

44 Arī latviešu dziesmu grāmatās pirmā publicētā latviešu hernhūtiešu oriģināldziesma ir Bormaņu Annas (1785-?) sacerēta, sīkāk par to sk.: Dajja, Pauls. Latviešu sievietes un “filozofiskais gadsimts”: ieskats apgaismības laika latviešu laicīgajā literatūrā dzimtes studiju aspektā. No: Hanovs, Deniss u. c. (sast.). *Dzimtes konstruēšana*. Rīga: Avens un partneri, 2013, 15.-48. lpp.

45 Ķiploks, Edgars. Georgs Heinrihs Loskiels. *Mājas Draugs*, 1952, Nr. 5, 8.-9. lpp.

Darbs ar Loskīla dziesmu oriģinālu izzināšanu pētniekiem vēl priekšā

Kā uzsver kustības līderis grāfs Cincendorfs⁴⁶, dziedāšanas stundās un liturģijā ir jāpanāk Svētā Gara vadība, lai viņš būtu priekšdziedātājs un pats dotu īsto toni. Tādējādi mūziķa, dzejnieka mākslinieciskā pašizpausme aizslīd otrajā plānā. Uzmanības centrā izvirzās Svētā Gara klātbūtne kā simbols Pestītāja tuvumam. Viņš iedarbojas uz cilvēka sirdi. Atbilstoši Cincendorfa uzskatam cilvēks ir tik ļoti aizgrābts no debesu tuvuma pēkšņas apziņas, ka viņš nevar citādi savu svētbijību apliecināt, kā vien dziedot. Šo izjūtu vēl vairāk pastiprina dziļā plaša starp ikdienas realitāti un debešķīgo nākamību, šejieni un turieni. Mūzika pacilā un tuvina debesu sfērām. Vienlaikus Cincendorfs tomēr ieblīst pret pārlieku retorisko figūru lietojumu un ornamentēšanu, tieksmi pēc teksta un melodijas virtuozitātes, jo tas atsvešina garīgām pārdzīvojumam atvērto dvēseli un atstumj no sarunas ar Pestītāju. Stilistiski būtiski it visā saglabāt vienkāršību, skaidrību, dabiskumu. Tad dziesmas ir viegli iemācīties un atcerēties, tad jebkurš jaunpienācējs, neatkarīgi no izglītības līmeņa un vecuma, var viegli iekļauties draudzes dziedāšanā. Arī Loskīla dziesmu rāmā noskaņa un saturs, kas cildina kritiskā sevis vērojumā un pārdomās balstītu ticību, kas bēdās un ciešanās nomāktu cilvēku atbalsta un stiprina cerībā, palīdz un noder ticīga cilvēka dzīves gaitās turpmāko gadu desmitu garumā: “Jā,” raksta Loskīls, “manas klusas asaras, / Kas tevīm vien ir zināmas, / Tev saka to, ko mute Tev / Izstāstīt nevar, / ko pie sev vien jūtu. – / Tās no Tev top skaitītas, / Un Tavā asru traukā noliktas.”⁴⁷

Loskīla dziesmās nav Fīrekerā barokālā, piesātinātā krāšņuma, nav arī formas rotaļu vai latviešu tautasdziesmu elementu ievijumu u. tml. Vācu pētnieks Matiass Meijers Loskīla dziesmās saskata poētisku sentimentālismu.⁴⁸ Tam, protams, ir pamats, pirmkārt, Loskīla darbība 18. gadsimta otrajā pusē iekļaujas vācu sentimentālisma gultnē, otrkārt, acīmredzot poētiska Jēzus mīlestības pārdzīvojuma atklāsmē ir tieši tas veids, kā Loskīls saprot jēdzienu “sirds reliģija”, piemēram, tās atklāsmē Kristus vāšu apdziedājumā: “Kad ganāmieš tā Kunga mokās, / Kā kausētas ir sirsniņas, / Mēs redzam vātis viņa rokās, / Caururbtas viņa kājiņas, / Mums liela vāts iekš sāņiem rādās, / No kuras izskrien straumīte, / Še pielūdz mīlestības asrās / Tā ticēdama draudzīte.”⁴⁹ Tomēr deminutīvi nenovērš uzmanību no pantos ietvertās vienkāršās skaidrās domas. Šķiet, tieši otrādi – uz satura, ideju dominantu pār māksliniecisko izteiksmi norāda arī vietumis ritmiskie neģludumi un vairāk prozai, nekā skanīgai dzejai tuvā forma. Skaniskie neģludumi pāraug neuzkrītošās atskaņās, un doma rit atkal tālāk. Loskīla dziesmās attiecības ar Kristu ir ļoti tuvas, personiskas un dziļas, piemēram: “Ticu es iekš tev: / lai tas rādās manos darbos! / Tas ir tvaiks, un cits

nekas, / kad vien ticu vārdos.”⁵⁰ Citas dziesmas “mēs” formā pauž visas draudzes viedokli. Kopīga dziedāšana saliedē ticībā, kopīgs pārdzīvojums vieno.

Pievēršoties hernhūtiešu kustībai un Loskīla dziesmu fenomenam, filozofe Ella Buceniece (dz. 1949) tieši šo kopības sajūtas kopšanu latviešu vidū saista ar publiskās telpas veidošanos un to salīdzina ar apgaismības laikmetam raksturīgo salonu kultūru, kurā tiek “atcelta indivīda statusa dominante un tiek akceptēta fundamentāla līdztiesība, kas balstās kopīgā humanitātē jeb cilvēcībā [...] [veidojās jauna telpa], kas ieņēma vietu starp publisko autoritāti jeb valsti, no vienas puses, un pilsoniskās sabiedrības privāto sfēru, no otras puses, [...] Eiropas saloni un mājas viesības kā sociālo barjeru grāvji, kas pārvar robežas un pulcina vienkopus rakstniekus un mūziķus, trūcīgos un turīgākos, sievietes un vīriešus, jaunus un vecus”⁵¹.

Loskīla sagatavoto izdevumu priekšlapās iespiestā norāde, ka cenzūra un oficiālā luterāņu baznīca tos ir akceptējusi kā likumīgus, 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs, kad racionālistu dziesmu grāmatu izraisītās vētras bija pāri, pavēra ceļu uz šo tekstu iekļaušanu arī latviešu luterāņu baznīcas oficiālajos izdevumos. Loskīla dziesmas Vidzemes luterāņu izdevumos ienāca ar izlasi “Dziesma par tām pēdīgām cilvēka dēla dienām” (1833). Oficiālajā Vidzemes baznīcas dziesmu grāmatā (1840) jau tika iekļautas 40 dziesmas, gadsimta gaitā to skaits gan nedaudz saruka. Pirmajā neatkarīgās Latvijas luterāņu baznīcas dziesmu grāmatā (1922) bija 27 Loskīla dziesmas. Laikam ritot, Loskīla teksti tika laboti – ne tikai par labu izteiktākai tēlainībai un kontrastiem, bet arī no sevī vērsta skatiena uz ticības apliecinājumu darbībā un nosacītu atsvešinājumu, piemēram:

1798. / 1830. gads

Mazais pulciņš, priecājies,

Gan tavš labais Gans tev sargās –

Tavs pazīstams Kungs un Dievs

Tev' ne acumirkli atstās.

Tur' vien tavu derību

*Cieti, ar pieticību!*⁵²

1922. gads

*Mazais pulciņ, **nebīsties,***

Labais gans gan tevi sargās,

Viņš, kas ir tas Kungs un Dievs,

*Stāvēs klāt tev **vētrās bargās.***

Turi viņa derību,

*Sargā dzīvo ticību!*⁵³

Vienpadsmit Loskīla dziesmas ir izturējušas laika pārbaudi un publicētas arī jaunākajā – 2015. gada – Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas dziesmu grāmatā, starp tām arī Loskīla atdzejotā “Kristus jēriņš esmu es”⁵⁴.

46 Šeit un turpmāk par Cincendorfu un mūziku no: Wehrend, Anja. Zinzendorfs Musikverständnis. In: Meyer, Dietrich u. a. (Red.). *Graf ohne Grenzen. Leben und Werk von Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf*. Herrnhut: Unitätsarchiv, 2000, S. 101–108.

47 Nr. 31. Kungs Jēzu, sāpju remdētājs. No: [Loskīls, Johans Heinrihs]. *Liturģijas jeb Slavas dziesmas un lūgšanas*, 25. lpp.

48 Meyer, Matthias. *Georg Heinrich Loskiels Lebenswerk*, S. 25*

49 Nr. 10. Tā dvēsele tā pestītāja. No: [Loskīls, Johans Heinrihs]. *Liturģijas jeb Slavas dziesmas un lūgšanas, piesaukšana un aizlūgšanas*. 2. daļa. Simts garīgas dziesmiņas. Jelgava: J. F. Stefenhagens un dēls, 1830, 9. lpp.

50 Nr. 19. Jēzus Kristus, Kungs un Dievs. No: [Loskīls, Johans Heinrihs]. *Liturģijas jeb Slavas dziesmas un lūgšanas*, 17. lpp.

51 Buceniece, Ella. Apgaismība Latvijā 18. gadsimtā: Georgs Heinrihs Loskīls un jauni sociālo vērtību aspekti mūsdienu kontekstā. No: Kūle, Maija (sast.). *Vērtības: Latvija un Eiropa*. 1. sēj. Vērtību pētījumi – filosofiskie aspekti. Rīga: LU FSI, 2016, 249.–251. lpp.

52 Nr. 78. Mazais pulciņš, priecājies. No: [Loskīls, Johans Heinrihs]. *Liturģijas jeb Slavas dziesmas un lūgšanas*, 51. lpp.

53 Nr. 282. Mazais pulciņ, nebīsties. No: *Dziesmu grāmata evaņģēliski luteriskām draudzēm*. Rīga: [b. i.], 1922, 222. lpp.

54 Nr. 514. Kristus jēriņš esmu es. No: *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas dziesmu grāmata*. Somija: Ihtis, 2015, [577.] lpp.

Noslēgums

Ja mūsdienās Loskila vārds latviešiem ir svešs, tad, pārcilājot viņa 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā publicēto latviešu grāmatu eksemplārus bibliotēkās un privātkolekcijās, atklājas krāsaina, interesanta un dzīva aina.⁵⁵ Tās ir pilnas ar ierakstiem, kas parāda, cik dažādi ir bijuši to lietotāju mērķi, – visbiežāk ieraksts norāda uz grāmatas piederību, dažkārt pat vairākās paaudzēs, savukārt grāmatu tukšās priekšlapas un vietas, kurās nav teksta, kādam citam kalpojušas kā veikto rēķinu informatīvs apkopojums, vēl citam – kā laika apstākļu reģistrs, kā iespēja vingrināties rakstīšanā. Ieraksti ļauj izsekot latviešu ieaugšanai ticībā, arī izglītības līmeņa kāpumam, radošajām spējām un interesēm. Ieraksti liecina, ka Loskila grāmatas ir bijušas latviešu garīgās dzīves būtiska sastāvdaļa kā 19. gadsimtā, tā arī vēlāk, pat padomju gados. Arī kultūrvēsturnieks Jānis Krēsliņš norāda, ka “Loskila dzeju latviešu emigranti katrā ziņā lietoja vairāk nekā [...] kāda cita dzejnieka darbus”⁵⁶. Atsauksmās uz Loskila arī paša Jāņa Krēsliņa rakstītā kontekstā nav nejauša. Loskila neparastā dzīve un darbs caurvij Krēsliņa dzeju un aktualizē Loskila nozīmi mūsu kultūrvēsturē joprojām.⁵⁷ Tomēr Loskila darbība sniedzas krietni tālāk par Vidzemes un Baltijas robežām – viņš strādā arī Lejassaksijā un Sanktpēterburgā un aiziet mūžībā ASV; viņa publikāciju valodas telpa ir krietni plašāka par latviešu un vācu valodu, viņa darbu žanriskā daudzveidība – apjomīgāka par garīgajām dziesmām un lūgšanām. Izcila nozīme Loskilam ir Amerikas indiāņu izpētes vēsturē, šajā laukā Loskila vārds joprojām nav aizmirsts.

1961. gadā Jānis Krēsliņš raksta:

Latvieši šodien ārkārtīgi daudz varētu mācīties no senās hernhūtiešu kustības. Mācīties varētu arī to, ka ļoti maz ir sagaidāms no kungiem, valdībām, visādām varām, bet ka bezgala daudz garīgas enerģijas var radīt, ja paši to vēlas, ja paši grib [...]. Ir gluži neticami lasīt, ar kādu milzu uzupurēšanos, entuziasmu kādā mūsu vēstures ļoti grūtā posmā latvieši un igauņi darbojas, lai celtu savu garīgo un sabiedrisko līmeni. Kā senie hernhūtieši būtu teikuši, visam ir panākumi, ja darbs būs darīts sirsnībā un tādā veidā, ka, to darot, darba darītājam ir prieks.⁵⁸

Šie vārdi, kaut arī rakstīti pirms vairāk nekā 60 gadiem, savu aktualitāti vēl arvien nav zaudējuši.

55 Sal. komentārus Loskila izdevumiem: Apinis, Aleksejs (zin. red.). *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525-1855*. Kopkatalogs. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.

56 Krēsliņš, Jānis. Latviešu Brāļu draudzes 250 gadu (1730-1980). No: Krēsliņš, Jānis. *Raksti*. 2. sēj. Vēstures vērtos. Rīga: Valters un Rapa, 2006, 404. lpp.

57 Krēsliņš, Jānis. Pieminot Juri Indriķi Loskila. *Jaunā Gaita*, 1974, Nr. 101, 34.-36. lpp. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg101/JG101_Dzeja.htm (skatīts 02.02.2023.).

58 Krēsliņš, Jānis. Mīļie hernhūtieši. *Laiks*, 30.07., 1975, Nr. 61, 3. lpp.; arī: Krēsliņš, Jānis. Mīļie hernhūtieši. No: Krēsliņš, Jānis. *Raksti*. 2. sēj. Vēstures vērtos. Rīga: Valters un Rapa, 2006, 397. lpp.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Loskiel, Georg Heinrich. *Memoirs*. Moravian Archives MemBeth [Memoirs Bethlehem] 575, reference code 0575. Available: <https://www.moravianchurcharchives.findbuch.net/php/main.php#4d656d42657468x566> (skatīts 02.02.2023.).
2. Loskiel, Maria Magdalena. *Memoirs*. Memoirs of Maria Magdalena Loskiel. Moravian Church Archives. Reference code 0734, MemBeth_734. Available: https://www.moravianchurcharchives.findbuch.net/php/main.php?ar_id=3687#4d656d42657468x720 (skatīts 02.02.2023.).
3. Pētersons, Miķelis. *Dzīves stāsts viena nabaga grēcinieka, kas caur Jēzus nopelnu grib svētīgi tikt, Mihael Peterson*. Latvijas Nacionālā bibliotēka, RX35,5,8, 27.-28. lpp. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/905664.html> (skatīts 02.02.2023.).

Literatūra

1. A. G. R. [Rau, Albert, G.]. Loskiel, George Henry. In: Malone, Dumas (ed.). *Dictionary of American Biography*. Vol. 11. Larned-MacCracken. New York: Charles Scribner's Sons, 1933, p. 421.
2. Altonen, Brian. *Georg Loskiel: Spiritualist, Storyteller, Historian, Scientist, Physician*. Available: <https://brianaltonenmph.com/6-history-of-medicine-and-pharmacy/hudson-valley-medical-history/european-multiculturalism/moravian-indian-medicine/loskiel-the-story-teller/> (skatīts 01.02.2023.).
3. [Anon.]. *Baltische Kultur- und Landschaftsbilder. Für Haus und Familie. Feuilleton-Belage zur Nr. 19 der Düna Zeitung*, 24.01., 1904, Nr. 19, S. 25.
4. Apinis, Aleksejs (zin. red.). *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525-1855*. Kopkatalogs. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
5. Buceniece, Ella. Apgaismība Latvijā 18. gadsimtā: Georgs Heinrihs Loskils un jauni sociālo vērtību aspekti mūsdienu kontekstā. No: Kūle, Maija (sast.). *Vērtības: Latvija un Eiropa*. 1. sēj. Vērtību pētījumi – filosofiskie aspekti. Rīga: LU FSI, 2016, 247.-257. lpp.
6. Carvers, Johann. *Reisen durch die innern Gegenden von Nord-America in den Jahren 1766, 1767 und 1768: mit einer Landkarte*. Hamburg: Bohn, 1780.
7. Claudia, Mai. *Das Theologische Seminar der Brüder-Unität in Barby 1754-1789. Unitas Fratrum*, 2005, Nr. 55/56, S. 112.
8. Cranz, David. *Historie von Grönland: enthaltend Die Beschreibung des Landes und der Einwohnern, insbesondere die Geschichte der dortigen Mission der Evangelischen Brüder zu Neu-Herrhut und Lichtenfels*. Barby: Ebers, 1765.
9. Daija, Pauls. Latviešu sievietes un “filozofiskais gadsimts”: ieskats apgaismības laika latviešu laicīgajā literatūrā dzimtes studiju aspektā. No: Hanovs, Deniss u. c. (sast.). *Dzimtes konstruēšana*. Rīga: Avens un partneri, 2013. 15.-48. lpp.
10. Daija, Pauls. No Kurzemes līdz Pensilvānijai. Hernhūtieša Georga Heinriha Loskila dzīves gājums atklāj brāļu draudzi kā globālu kustību. *Domuzīme*, 2019, Nr. 3, 76.-79. lpp.
11. *Dziesmu grāmata evaņģ[ēliski] luteriskām draudzēm*. Rīga: [b. i.], 1922.
12. -e-. Merkwürdigkeit aus der lettischen Literatur. *Wöchentliche Unterhaltungen*, 1806, Nr. 4, S. 60-63.
13. *Gesangbuch der Evangelischen Brüdergemeine*. Hamburg: F. Wittig, 1982.
14. Kallmeyer, Theodor. *Die evangelische Kirche und Prediger Kurlands*. Bearb. von Gustav Otto. Rīga: Grothuβ, 1910.
15. Klekere, Ināra. Evaņģēlisko brāļu misijas vēsture starp Ziemeļamerikas indiāņiem. *Latvijas Luterānis*, 20.07., 2002, Nr. 14, 8., 17. lpp.

16. Krēsliņš, Jānis. Pieminot Juri Indriķi Loskīlu. *Jaunā Gaita*, 1974, Nr. 101. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg101/JG101_Dzeja.htm (skatīts 02.02.2023.).
17. Krēsliņš, Jānis. Mīļie hernhūtieši. *Laiks*, 30.07., 1975, Nr. 61, 3. lpp.
18. Krēsliņš, Jānis. Mīļie hernhūtieši. No: Krēsliņš, Jānis. *Raksti*. 2. sēj. Vēstures vērtos. Rīga: Valters un Rapa, 2006, 394.-397. lpp.
19. Ķiploks, Edgars. Georgs Heinrichs Loskils. *Mājas Draugs*, 1952, Nr. 5, 8.-9. lpp.
20. *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas dziesmu grāmata*. Pieksāmāki: Ihtis, 2015.
21. Leiste, Christian; [Pingeling, Thomas Albrecht]. *Beschreibung des Britischen Amerika zur Ersparung der englischen Karten: Nebst einer Special-Karte der mittlern Britischen Colonien*. Braunschweig: Waysenhaus-Buchhandlung, 1778.
22. Loskiel, Georg Heinrich. Extempore on a Wagon. *Allentown Morning Call*. S. *Pennsylvawisch Deitsch Eck*, 20.04., 1935, p. 7; 27.04., 1935, p. 7; 04.05., 1935, p. 7.
23. Loskiel, George Henry. *Extempore on a Wagon. Metrical Narrative of a Journey from Bethlehem, PA., to the Indian Town of Goschen, Ohio, in the Autumn of 1803*. Transl., Notes by J. Max Hark. Lancaster PA.: S. Zahm&Co, 1887.
24. Loskiel, Georg Heinrich. *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder unter den Indianern in Nordamerika*. Barby: zu finden in den Brüdergemeinen, und in Leipzig in Commission bey Paul Gotthelf Kummer, 1789.
25. Loskiel, Johann Georg. Himmelswonne. *Rigasches Kirchenblatt*, 1893, Nr. 50, Spalte 407.
26. Loskiel, Georg Hinrich. *Historiske beskrifning, öfwer evangeliska bröderna missions-arbete ibland indianerne uti norra America*. Stockholm: J. Chr. Holmberg, 1792.
27. Loskiel, Georg Heinrich. *History of the mission of the United Brethren among the Indians in North America: in three parts*. London: Brethren's Society for furtherance of the gospel, 1794.
28. Loskiel, Georg Heinrich. *The History of Moravian mission among the Indians of North America: from its commencement to the present time, with a preliminary account of the Indians*. London: T. Allman, 1838.
29. [Loskīls, Johans Heinrihs]. *Liturģijas jeb Slavas dziesmas un lūģšanas, piesauķšana un aizlūģšanas*. 2. daļa. Simts garģgas dziesmiņas. Jelgava: J. F. Stefenhģgens un dģls, 1830.
30. [Loskīls, Georgs Heinrihs] (sast.). *Garģgas dziesmas Dievam par godu un slavu*. Rģga: K. D. Millers, 1790.
31. Meyer, Matthias. Georg Heinrich Loskiels Lebenswerk: Die Indianermissionsgeschichte. In: Loskiel, Georg Heinrich. *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder unter den Indianern in Nordamerika*. Hildesheim, Zürich, New York: G. Olms Verlag, 1989, S. 11*-92*.
32. Mettele, Gisela. *Weltbürgertum oder Gottesreich. Die Herrnhuter Brüdergemeine als globale Gemeinschaft 1727-1857*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2009.
33. Oldendorp, C[hristian]. G[eorg]. A[ndreas]; Bossart, Johann Jakob. *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caribischen Inseln St. Thomas, St. Croix und St. Jan*. Barby: Laux, 1777.
34. Schatull, Nicole. *Die Liturgie in der Herrnhuter Brüdergemeine Zinzendorfs*. Tübingen, Francke Verlag, 2005.
35. Tering, Arvo; Beyer, Jürgen (Hrsg.). *Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an Europäischen Universitäten. 1561-1800*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2018.
36. Wehrend, Anja. Zinzendorfs Musikverständnis. In: Meyer, Dietrich u. a. (Red.). *Graf ohne Grenzen. Leben und Werk von Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf*. Herrnhut: Unitätsarchiv, 2000, S. 101-108.

“*We are guests here...*”
 An Insight into the Life and Creative
 Work of Georg Heinrich Loskiel

Summary

The name Georg Heinrich Loskiel (1740-1814), a member of the Moravian Church and hymn writer, is rarely heard today. He is relatively little-known even to Baltic cultural-history researchers, although Latvian Christians still sing his hymns and his name does appear in rare scholarly papers. A publication exploring the life and contributions of Loskiel, serious in-depth research on his personality, as well as translation of his works published in other languages, is still lacking. The paper provides an insight into Loskiel's life, literary heritage, and reception, looking as at all his activities as comprehensively as possible and how he is rated in the history of the formation of the Moravian Church or the Christian Brethren. It focuses on Loskiel's contribution to the history of German religious literature and outlines how his works were received in the Baltic-German cultural space, as well as providing an insight into the contexts, content, and reception of his monograph on North American Indians. The article evaluates Loskiel's missionary activities in the United States of America and emphasises his contribution to the creation of the American nation. Special attention was paid to hymns, indicating the role of singing for the Moravians as a whole and the uniqueness of Moravian songs among other hymns. Loskiel's contribution to the history of Latvian religious texts is viewed in the broader context of the Moravian Church, emphasising its role in the creation of the Latvian public space in Vidzeme.

Keywords: Moravian Church, hymns, missionary work, public space, cultural history.

EVA EGLĀJA-KRISTSONE

Mācītāja sieva un divpersonu karjera: Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas autobiogrāfiskās liecības¹

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir pievērst uzmanību divu personu kopīgās karjeras jautājumam, caur mācītāja sievas prizmu izceļot apjomīgo darbu, ko precētas sievietes bieži vien veic savu vīru karjeras labā. Mācītājs gan kā konkrēta personība, gan kā tēls ir labi pārstāvēts gan daiļliteratūrā, gan padomu literatūrā, savukārt viņa dzīvesbiedre paliek nomaļus. Ne tikai Latvijas, bet arī pasaules mērogā ļoti reti ir gadījumi, kad pašas mācītāju dzīvesbiedres rakstījušas memuārus, un līdz šim mācītāju sievu dzīvesstāsti reti nonākuši uzmanības centrā kā pētniecības objekts, kas atklāj gan dažādu laikmetu un politiski vēsturisko notikumu nianses no sievietes skatupunkta, gan mācītāja darba dažkārt neredzamo pusi un sievietes – mācītāja dzīvesbiedres – rīcību un aktīvismu, kas reti izcelts un analizēts. Rakstā īpaša uzmanība pievērsta divām unikālām liecībām, diviem autobiogrāfiskiem vēstījumiem, kuru autores ir latviešu sievietes – mācītāju dzīvesbiedres – Elza Jende un Mērija Grīnberga. Šis autobiogrāfijas un atmiņas ir vērtīgs piensums personību izgaismošanai un vēsturiskā naratīva papildināšanai, veidojot izpratni par mācītāja sievas lomu, mācītāja un mācītāja sievas mijiedarbību un ar to saistīto problemātiku. Tādējādi pētījums sniedz ieguldījumu Latvijas mācītāju sievu dzīves un darba izpētē 20. gadsimta sākumā. Plašākam kontekstam rakstā dots ieskaits arī abu sieviešu izcelsmē, sociālajā vidē un izglītībā, kā arī iekļauts selektīvs pārskats par mācītāju sievas tēla stereotipizāciju un attēlojumu sava laika literārajā kultūrā.

Atslēgvārdi: divpersonu karjera, mācītāja sieva, autobiogrāfiskie dokumenti, atmiņu literatūra, 19.–20. gadsimta mija Latvijā.

Dzimtes jautājumu pētniecība jau pusgadsimtu pievērš uzmanību daudzveidīgajām saiknēm starp darbu un ģimeni, tostarp apjomīgajam darbam, ko precētas sievietes nereti veic savu vīru karjeras labā. Dažas profesijas un ieņemamie amati, kuros dominē vīrieši, piemēram, augstākās dienesta pakāpes militārpersonu, valsts prezidenta, diplomāta, arī garīdznieka amats, ir veidoti kā divu cilvēku karjera. Institūcijā oficiāli strādā tikai viens, bet no abiem laulātajiem tiek gaidīts, ka

1 Raksts sagatavots FLPP projektā "Sieviešu pārstāvniecība Latvijas kultūrā un sabiedrībā (1870-1940)" (projekta Nr.: lzp-2020/1-0215).

viņi pildīs tās formālās un neformālās prasības. Līdz Otrajam pasaules karam sievietes lielākoties tika izslēgtas no augstāko amatu ieņemšanas diplomātijā, politikā, armijā vai garīdzniecībā. Tā kā laika posms no 19. gadsimta 80. gadiem līdz 20. gadsimta 20. gadiem aplūkots arī šajā rakstā, tad par 20. gadsimta otrās puses pārmaiņām garīdzniecībā dzimtes perspektīvā netiks diskutēts.²

Antropoloģe Hanna Papaneka (*Papanek, 1927–2018*) 1973. gadā pirmo reizi konceptualizēja finansiāli nekompensētu, bet ļoti prasīgu amatu, kurā sieva kalpo kā sava veida profesionāla asistente, kā daļu no "divu cilvēku vienotas karjeras"³. Savā rakstā viņa pievērsās fenomenam, kas bija sastopams vairākās profesijās, kur sievietes bija piedalījušas ar vīra amata pienākumiem saistītu formālu un neformālu lomu īstenošanā.⁴ Caur šīm lomām dažkārt tika virzīti pašu sieviešu profesionālie centieni un prasmes, un viņas guva gandarījuma sajūtu, kaut arī pastarpinātu. Drīz pēc šīs "divu cilvēku karjeras" paradigmas izveides arvien biežāk pētījumos⁵ tika minētas būtiskas šī modeļa iezīmes attiecībā uz garīdzniekiem un viņu laulātajām, pieņemot, ka šajā profesijā dominē vīrieši. Tika uzsvērts, ka garīdznieku laulāto ieguldījums nav oficiāli atzīts, bet ir allaž gaidīts, tāpēc dzīvesbiedres nepiedalīšanās var pat apdraudēt mācītāja karjeru. Garīdznieka sievas sadarbība ir atzīmēta kā būtiska, arī lai garīdznieks saņemtu augstāka statusa uzdevumus un algas palielinājumu, jo, veicot svarīgas funkcijas, sieva ne tikai atbrīvo mācītāju no ikdienas mājas dzīves traucējumiem, bet arī sniedz svarīgus pakalpojumus baznīcai bez papildu izdevumiem. Šo uzdevumu veikšana var arī palielināt viņas vīra nodošanos darbam un viņu kopīgo uzticību baznīcai kā darba devējam. Tādējādi uz sievietēm tiek izdarīts vērā ņemams spiediens veikt darbības, kas parasti tiek uzskatītas par vēlamām, bet ne obligātām. Šāds garīdzniecības kā "divu cilvēku vienotas karjeras" raksturojums ir nostiprinājies un labi zināms, taču tam ir ne tik gara vēsture.⁶ Tradicionāli garīdzniecībā dominēja vīrieši, bet kopš protestantisma un Martina Lutera (*Luther, 1483–1546*) piemēra profesionāli garīdzniecība luterānismā tika veidota kā divu cilvēku karjera.⁷ Mācītāja laulība tika saprasta kā vīrieša un sievietes kopības ideāls, un kā tāds tika rādīts par piemēru draudzei. Šajā kontekstā mācītāja sievas tiecās pēc Lutera sludinātā sievas ideāla – pavadone un līdzstrādniece. Lutera uzticējās savas sievas, bijušās mūķenes, Katarīnas fon Boras (*Bora, 1499–1552*) spriedumam un laiku pa laikam konsultējās ar viņu arī baznīcas lietās. Mācītāju sievu paaudzēm, kas viņai sekoja, Katarīna fon Bora bija formatīvs draudzes priesteru sievas paraugs un par tādu tika uzskatīts līdz pat 20. gadsimtam. Tādējādi vīra darba devējs, šajā

2 Atgādinājumam: Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca joprojām ir teju vienīgā luterāņu baznīca pasaulē, kas liegusi sievietēm ordināciju mācītāja amatā.

3 Papanek, Hanna. Men, women, and work: Reflections on the two-person career. *American Journal of Sociology*, 1973, No. 78.4, p. 852.

4 Piemēram, par sievietes lomu Latvijas ārlietu un diplomātiskajā dienestā un sūtņu sievietēm sk. Eglāja-Kristsones, Eva. The Beginnings of Women's Agency in Latvian Foreign Affairs: Autobiographical Approach. *Letonica*, 2023, No. 49, pp. 64–89.

5 Frame, Marsha W.; Shehan, Constance L. Work and well-being in the two-person career: Relocation stress and coping among clergy husbands and wives. *Family relations*, 1994, pp. 196–205; Mace, David; Mace, Vera. Enriching marriages: The foundation stone of family strength. In: Stinnett, Nick et al. (eds.). *Family strengths: Positive models for family life*, 1980, Lincoln: University of Nebraska Press, pp. 89–110.

6 Finch, Janet. *Married to the Job: Wives' Incorporation in Men's Work*. London: Allen and Unwin, 1983.

7 Shehan, Constance L. et al. Feeding the flock and the family: Work and family challenges facing ordained clergy women. *Sociological Focus*, 1999, No. 32.3, pp. 247–263; Carroll, Jackson W. et al. *Women of the cloth: A new opportunity for the churches*. San Francisco: Harper & Row, 1983.

gadījumā baznīca, papildus sievas tradicionālajām mājsaimnieces un mātes lomām tai uzticēja ar baznīcu saistītus pienākumus, kā arī stingrus personīgās uzvedības standartus. Aplūkojot akadēmiskos pētījumus, kuru centrā ir mācītāju sievas loma un problemātika, likumsakarīgi, ka īpaša vieta un lokāli radnieciski tuvākie ir pētījumi par vācu protestantismu laulību kontekstā, luterāņu mācītāju ģimenēm kā institūcijām, kā arī atsevišķiem biogrāfiskiem pētījumiem par mācītāju sievām, piemēram, mākslas vēsturnieces Hannelores Zaksas (*Sachs*, 1931–1990) disertācija par Saksijas mācītāja sievu, publicisti un dzejnieci, Esteri fon Kiršbahu (*von Kirchbach*, dz. *von Carlowitz*, 1894–1946), raksturojot viņas personību un nozīmi reģionālajā draudzē; vācu vēsturnieces Luīzes Šornas-Šūtes (*Schorn-Schütte*, dz. 1949) raksts par draudzes mācītāja sievas lomu no 16. līdz 18. gadsimtam Vācijā; vēstures profesores Mārdžorijas Elizabetes Plameres (*Plummer*) apcere par mācītāju sievām un garīdznieku laulību pieredzi agrīnajā vācu reformācijas laikā un baznīcas vēstures profesora Tomasa Kaufmaņa (*Kaufmann*, dz. 1962) pētījums par mācītāja sievu un rakstnieci Katarīnu Cellu (*Zell*, 1497–1562).⁸ Latvijā šādi pētījumi līdz šim nav veikti.

Raksta mērķis ir aktualizēt šo divpersonu kopīgās karjeras jautājumu, dot laikmeta kontekstu un sniegt ieguldījumu Latvijas mācītāju sievu dzīves un darba izpētē. Rakstā īpaša uzmanība pievērsta divām unikālām liecībām, diviem autobiogrāfiskiem vēstījumiem, kuru autores ir latviešu sievietes, kuras noteiktā dzīves periodā bijušas mācītāju sievas. Pirmais no tiem ir 1964. gadā rakstītais Elzas Jendes (dz. Einberga, 1877–1967)⁹ npublicētais autobiogrāfijas manuskripts, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā¹⁰, otrs – laikā no 1952. līdz 1968. gadam rakstītās un 2021. gadā publicētās¹¹ Mērijas Grīnbergas (dz. Grosvalde, 1879–1973)¹² atmiņas, kuru oriģināli glabājas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja krājumā. Unikālas šīs autobiogrāfiskās liecības ir tādēļ, ka latviešu autobiogrāfiskajā literatūrā mācītāju sievu stāstu tikpat kā nav, īpaši, ja aplūkojam laiku līdz Otrajam pasaules karam. Ierasti par šīm sievietēm izsakās vai literārā sižetā ievij kāds cits, kam ir savi novērojumi vai stereotipiski priekšstati par mācītāju dzīvesbiedrēm. Ļoti reti ir gadījumi, un tā tas ir ne tikai Latvijas, bet arī pasaules mērogā, kad mācītāju dzīvesbiedres pašas rakstījušas memoriālus. Plašākam kontekstam rakstā dots ieskaits arī abu sieviešu izcelsmē, sociālajā vidē un izglītībā, kā arī sniegts selektīvs pārskats par mācītāju sievas tēla stereotipizāciju un attēlojumu literārajā kultūrā.

8 Sachse, Hannelore. *Esther von Kirchbach (1894-1946) - Mutter einer ganzen Landeskirche: eine sächsische Pfarrfrau in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts; Lebensbild und Persönlichkeitsprofil*. Dissertaton. Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, 2009. Verfügbar: <http://oops.uni-oldenburg.de/921/1/sacest09.pdf> (skatīts 10.06.2023.); Schorn-Schütte, Luise. *Gefährtin und Mitregentin. Die Rolle der Frau und der Pfarrfrau vom 16. bis 18. Jahrhundert*. In: Luther, Katharina u. a. *Frauen mischen sich ein*. Wittenberger Sonntags-vorlesungen, 2. Aufl. Wittenberg, S. 8-23; Plummer, Marjorie Elizabeth. *Partner in his Calamities: Pastors' Wives, Married Nuns and the Experience of Clerical Marriage in the Early German Reformation*. *Gender & History*, 2008, No. 20.2, pp. 207-227; Plummer, Marjorie Elizabeth. *From priest's whore to pastor's wife: clerical marriage and the process of reform in the early German Reformation*. Farnham: Ashgate Publishing, 2012; Kaufmann, Thomas. *Pfarrfrau und Publizistin - das reformatorische "Amt" der Katharina Zell*. *Zeitschrift für historische Forschung*, 1996, No. 23.2, S. 169-218.

9 Vairāk sk.: [LU LfMI]. *Elza Jende*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/elza-margareta-jende> (skatīts 10.06.2023.).

10 Jende, Elza, 1877-1967. Rokrakstu personālfonds. 1862-1966. RX0 74.

11 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme. Mērijas Grīnbergas atmiņas un dienasgrāmatas*. Rīga: Latvijas Mediji, 2021.

12 Vairāk sk.: [LU LfMI]. *Mērija Grīnberga*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/merija-grinberga-1> (skatīts 10.06.2023.).

Mācītājkundze kā amats un stereotips

Atskatoties baznīcas vēsturē, reformācijas laikā sievietē pirmo reizi kļuva par luterāņu mācītāja laulātu sievu un ieguva apzīmējumu “mācītāja sieva”. Garīdznieku laulības pirmajiem protestantiem bija svarīgas kaut vai kā publisks paziņojums pret Romas katolicismu, kas pieprasīja celibātu. Ar jauno mācītāja amatu un statusu cieši saistījās ne tikai cilvēcisko attiecību aspekts, bet arī viņa sievas loma, amats un statuss. Ar jēdzienu “amats” mācītāja un mācītāja sievas gadījumā tika konkretizēti pienākumi, kas nav atrunāti ne Bībelē, ne likumdošanā. Protestantu mācītāja sievas loma kopš reformācijas laikiem līdz pat 21. gadsimtam, ar dažiem izņēmumiem, ir visai nemainīga. Mācītāja sievai sabiedrībā bija jābūt priekšzīmīgai mājsaimniecei, bērnu audzinātājai un sava vīra palīgam daudzo uzdevumu veikšanā. Turklāt mācītāja sievai bija aktīvi jāiesaistās draudzes locekļu vajadzību un problēmu risināšanā. Tādējādi no draudzes mācītāja sievas tika gaidīti gan ikdienišķi sadzīves pakalpojumi, kurus mācītājam vienam nebija iespējams nodrošināt bez palīdzības mājsaimniecībā, gan neapmaksāts un par pašsaprotamu uzskatīts darbs, kas palīdz izveidot un uzturēt saziņu, sapratni, pieņemšanu un sadarbību starp mācītāju un draudzi. Tāpat vēlams, lai mācītāja sieva vienmēr izturētos nopietni, savaldīgi, paklausīgi un atturīgi. Mācītāja laulībām jābūt nevainojamām un bērniem – priekšzīmīgiem.¹³ Savas vajadzības jāpakārto baznīcas vajadzībām. Kā to formulējis filozofs un kultūras vēsturnieks Andris Rubenis (dz. 1951):

Īpaši augstas prasības tika izvirzītas mācītāja laulātajai draudzenei, kaut arī viņai nebija nekāda oficiāla statusa un trūka jebkādas institucionālas viņas statusa leģitimitātes. Parasti viņas pienākums bija noteiktu funkciju izpilde – tās bija saistītas ar draudzes locekļu uzņemšanu, apmācību, apkopi u. tml. Mācītāja sievas darba apjoms bija atkarīgs no daudziem faktoriem, vispirms jau no draudzes lieluma. Sieva mācītāja prombūtnes laikā uzņēmās arī garīgās funkcijas, savā ziņā viņa bija teologs autodidakts: viņa deva padomus, noturēja Bībeles stundas, sniedza visdažādāko palīdzību.¹⁴

To apliecina arī piemēri no Mērijas Grīnbergas atmiņām. Kā par mācītāju sievu nozīmību atzinis ģimenes studiju profesors Voliss Dentons (*Denton*, 1928–2016): “Viņas parādīšanās uz skatuves bija atsvaidzinoša, jo piešķīra zināmu cieņu mācītāja dzīvesvietai – dzīvesvietai, kuru ilgu laiku apvijušas nelikumīgas attiecības ar mīļākajām un ārliulības bērni.”¹⁵ Dentons atzīmēja arī citu pozitīvu rezultātu, apgalvojot, ka mācītāja sievas “darbs” piešķīra jaunu goda līmeni sievietes kā sievas lomai kopumā.

Pētījumi liecina, ka lielākā daļa garīdznieku apprecējās trīs mēnešu laikā pēc stāšanās amatā, jo jaunais mācītājs labi zināja, cik svarīga draudzes praktiskajā organizācijā ir sieva un

13 Mace, David; Mace, Vera. *Enriching marriages: The foundation stone of family strength*. In: Stinnett, Nick et al. (eds.). *Family strengths: Positive models for family life*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1980, p. 90.

14 Rubenis, Andris. *19. gadsimta kultūra Eiropā*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2002, 427. lpp.

15 Denton, Wallace. *The role of the minister's wife*. Philadelphia: Westminster Press, 1962, p. 20.

cik nozīmīga ir laulības partnera izvēle jauno amatu ieguvušā mācītāja sociālajai atzīšanai. Šī likumsakarība novērojama arī Ādama Jendes (1861–1918) un Elzas Einbergas laulībā, jo, skatot hronoloģiski, Jende izteica bildinājumu, kad tika apstiprināts par Raunas mācītāju un gatavojās šī būtiskā dzīves posma uzsākšanai.

Labs piemērs rodams arī pasauleslavenā zviedru kinorežisora Ingmara Bergmaņa (*Bergman*, 1918–2007) darbā, kas tapa kā scenārijs filmai *Den goda viljan* (“Labā griba”, 1991)¹⁶ un autobiogrāfiski atklāj viņa vecāku dzīvi pirms viņa dzimšanas. Bergmaņa darbā ir dialogs starp jauno mācītāju Henriku un Annas tēvu Juhanu Okerblumu. Henriks: “Baznīca labprāt vēlas, lai jaunie mācītāji apprecas. Mācītāja kundze spēlē svarīgu lomu draudzes darbā”. Juhan Okerblums: “Un cik viņai maksā?” Henriks: “Cik es zinu, tad neko. Mācītāja alga ir arī mācītāja kundzes alga.”¹⁷

Latviešu valodā mācītāju sievas mēdz dēvēt par mācītājkundzēm un cienīgmātēm¹⁸/cienmātēm (novecojis), arī cienīgmātiņu (apvidvārds), un viņas izsenis iekļaujas sociālajā elitē, kas nozīmē respektu un savā ziņā viedokļa līderību. Zīmīgi, ka jau 19. gadsimta 30.–40. gados Baltijas vācu un latviešu presē rodama mācītāju sievu un atraitņu publicistika.¹⁹ “Latviešu Avīzēs” un “Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” viņas lielākoties rakstīja apgaismojošus tekstus latviešiem – gan caur morāli didaktiskiem īsprozas darbiem, gan publicējot praktiskus un medicīniskus padomus. Kā piemēri te kalpo Zalves mācītāja Johana Silvestra Millera (*Müller*, 1752–1818) un Īvandes mācītāja Oto Kristiāna Mīliha (*Mylich*, 1770–1811) atraitnes²⁰, viņu rakstu darbi ievietojami starp pirmajiem sieviešu rakstniecības piemēriem latviešu valodā. Šarlote Elizabete Millere parakstījās kā C. M-r. un kopš 1830. gada publicēja literarizētas pasāžas par dievbijības spēku, kas tika atklāts caur didaktisku sižetu, piemēram, “Brīnišķīga atgriešanās no grēku ceļa”, “Divi jauni āboļu koki”, “Dabas brangums”, “Labu lietu nebūs smādēt, kaut ir neierasta”, “Nenicini Dieva radījumus; ir tas visumazākais kustonis tev var gēldīgs kļūt”. Publicēja arī praktiskus padomus, piemēram, “Blaktes”, “Lopu barība”. Pēc viņas nāves 1847. gadā “Latviešu Avīzēs” lasāma viņas rokrakstos atrasta dziesmiņa “Tauriņš un bite”. Kāds nezināms autors ar parakstu *Wagner* – visdrīzāk avīzes redaktors Vilhelms Kristiāns Pantēnijs (*Pantēnius*, 1806–1849) – devis sirsniņu norādi, ka šī dziesmiņa “visiem pazīstamiem, ar kuriem tā dažu reiz šinīs lapiņās ir sarunājusies, tiem dažu labu mācību dodama, būs kā vēl viena jo patīkama atskaņa no debesīm”²¹.

Mācītāju kundzes visbiežāk pieminētas mācītāju vīriešu memuāros vai citu laikabiedru autobiogrāfiskās skicēs, šīs liecības atklāj gan mācītāju sievu raksturu dažādību, gan personības lomu draudzes dzīvē. Teologs un reliģiju pētnieks Haralds Biezais (1906–1995) atmiņu grāmatā

16 Režisors Bille Augusts (*August*, dz. 1948). Tā ir daļēji autobiogrāfiska filma, kas stāsta par sarežģītajām attiecībām starp Bergmaņa vecākiem Ēriku Bergmanu (*Bergman*, 1886–1970) un Karinu Okerblumu (*Åkerblom*, 1889–1966), kuri filmā tiek pārdēvēti par Henriku un Annu, bet saglabā savus īstos uzvārdus.

17 Bergmanis, Ingmārs. Labā griba. [Romāna fragments]. Tulk. Rute Lediņa. *Literatūra. Māksla. Mēs*, 1998, Nr. 30, 8.–9. lpp.

18 Cienīgmāte – ‘muižnieka, muižas pārvaldnieka, mācītāja vai cita turīga cilvēka sieva (parasti padoto vai mazturīgo uzrunā)’. Pieejams: <https://tezaurs.lv/cien%C4%ABgm%C4%81te:1> (skatīts 10.06.2023.).

19 Pateicība literatūrzinātniekam Paulam Daijam par šo informāciju.

20 Mācītāja Millera atraitne Šarlote Elizabete Millere (*Müller*, dz. Bock, ?-1846) un Mīliha atraitne Karolina Doroteja Mīliha (*Mylich*, dz. Bursy).

21 Millere, Šarlote. Tauriņš un bite. *Latviešu Avīzes*, Nr. 14, 1848, 57. lpp.

“Saki tā, kā tas ir” (1986) piesauc Džūkstes mācītāju Jāni Luksi (1904–1982) un īpašu raksturojumu veltījis viņa sievai Elizabetei, kura nāca, tāpat kā Luksis, no bagātu saimnieku mājas.

Viņai bija sevišķa kāre, patika un prieks spīdēt un spēlēt augstu mācītāja mājas namamāti. Pie Lukša vienmēr dzīve sīta lepnus un augstus viņus. Cik Luksis pats bija pazemīgs un vienkāršs, varētu teikt pat vientiesīgs, šī vārda pozitīvā nozīmē, tik Lukša sieva Elizabete bija augstprātīga un grūti pieietama. Katru reiz, kad mēs tur bijām, Indriksonam bija dažādi iemesli viņai “uzbrist uz kājām”. Elizabete bija ļoti patstāvīga, enerģiska un noteikta, kas nekad nekļuva dūsmīga uz Indriksonu, allaž viņa “nolēja” tam pretī. Stingriem vārdiem viņa nolika Indriksonu īstajā vietā. It sevišķi pārrunās Indriksons vienmēr mēģināja “uzknābt” tieši uz lepnās dzīves, bagātības un visādām tādām lietām. Vai nu tās bija mēbeles, vai trauki, vai priekšdari, vienmēr viņš atrada iemeslu puķainā veidā parādīt savu neapmierinātību. Elizabete bija ļoti laba mājasmāte, ar lielām saimnieciskām dāvanām, viņas dēļ tur esam daudz svētdienas pavakarus un vakarus pavadījuši lielā sirsnībā.²²

Ir reti, apjomā nelieli, dažkārt atklātībā pat ne zem patiesās autores vārda nonākuši atmiņu pieraksti, piemēram, sākotnēji mācītāja, vēlāk pedagoga Viļa Olava (1867–1917) sieva Frīda Olava²³ (dz. Eizenberga, 1878–1971) 1952. gadā rakstījusi atmiņas, kas izmantotas Fēliksa Krusas (1897–1967) grāmatā par Vili Olavu²⁴. Lai gan atsauces nav dotas, ievadā minēts: “Frīda Olava kundze nodeva autora ieskatam savas atmiņu burtnīcas, kas uzrakstītas 1952. gadā veco ļaužu nometnē Īnsulā, Vācijā.”²⁵

Vēl viens piemērs ir Minnas Šarlotes Bērziņas²⁶ (dz. Šmidtčena, 1880–1968) autobiogrāfiska skice “Mūsu mūža līdzgaitnieki”²⁷ par sastapšanos ar jauno teologu Ludvigu (Ludi) Bērziņu (1870–1965) pie sava brāļa mācītāja Friča Šmitčena (1876–1918) un Minnas un Ludviga laulības pirmo posmu. Atmiņās gūstam apliecinājumu Bērziņa autobiogrāfijā rakstītajam: “Mana laulātā draudzene man ir bijusi neaizstājams palīgs ģimenē, skolas dzīvē un sabiedrībā. Ir arī pati par rakstniecību interesējusies un kādus mēģinājumus uzmetusi. Tā, piemēram, viņa ir atmiņu tēlam devusi vajadzīgo ietēru grāmatiņā “Ganu Jūle”.”²⁸ Kā 1967. gadā rakstījis Nikolajs Kalniņš:

Ja tagad prof. Ludi Bērziņu visi pazīstam kā ievērojamu zinātnieku, dzejnieku un audzinātāju, tad neaizmirsīsim, ka visu laiku viņu ir darbā balstījusi, ikdienas rūpes

22 Biezais, Haralds. *Saki tā, kā tas ir*. Linkolna: Gaujas apgāds, 1986, 78.–79. lpp.

23 Vairāk sk.: [LU LFMI]. Frīda Olava. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/frida-olava> (skatīts 10.06.2023.).

24 Krusa, Feliks. *Latvijas namdaris Vilis Olavs: tautas sardzē baltās un nebaltās dienās*. Linkolna: Vaidava, 1964.

25 Turpat, 7. lpp.

26 Vairāk sk.: [LU LFMI]. *Minna Bērziņa*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/minna-berzina> (skatīts 10.06.2023.).

27 Dravnieks, Arvids (red.). *Zvaigžņu sega*. Rakstu krājums prof. Dr. Luža Bērziņa piemiņai. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1967, 79.–103. lpp.

28 Bērziņš, Ludvigs. Mana dzīve. No: Zeltiņš, Teodors (sast.). *Pašportreti: autori stāsta par sevi*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1965, 42. lpp.

mazinādama, viņa dzīves biedre. Vēl vairāk. Daudzajās skolās, kuras L. Bērziņš ir dibinājis un vadījis, viņa kundze ir bijusi arī audzēkņiem mīļa un gādīga kā māte. Sirds bagātības dalītāja, tā Minnu Bērziņu atceras Rīgas skolotāju institūta audzēkņi.²⁹

Minētā Minnas Bērziņas autobiogrāfiskā bērības tēlojumu grāmata “Ganu Jūle” iznāca 1948. gadā un apliecina labas stāstītājas talantu, tāpēc jānožēlo, ka atmiņas apraujas ar Tērbatas posmu, neatspoguļojot turpmāko dzīvi.

Mācītāju sievu tipi un viņu ikdiena pastarpināti attēloti daiļliteratūrā gan 19. gadsimta otrajā pusē, gan 20. gadsimtā. Mācītāju sievas, līdzās pašiem mācītājiem, kļuvušas arī par anekdošu tēliem. Folklorista Pētera Birkerta (1881–1956) sastādītā krājuma “Latviešu tautas anekdotes” otrajā daļā mācītāja sievai veltīta apakšnodaļa “Mācītāja kundze”³⁰, kur īpaši izcelts tās skopums, kam visdrīzāk saistība ne tik daudz ar rakstura iezīmēm, bet gan ar ierobežoto ģimenes budžetu. Līdzās tam viens no izplatītākajiem zobgalības objektiem ir pati vēlme kļūt par mācītāja sievu, lai kāptu pa sociālās hierarhijas kāpnēm. Sociālā statusa aspekts kā īpaši būtisks parādās anekdotēs, tādējādi izceļot tādas problēmas kā sieviešu izglītības un profesionālās karjeras ierobežotā pieejamība un iespējas. Piemēram, joks ar virsrakstu “Lēts padoms”:

Kā var iegūt bez studēšanas ārsta, advokāta, mācītāja grādus?

Nu – vienkārši, vajag apprecēt tādu, kas jau ir ārsts, advokāts vai mācītājs, un tad jūs sauks par ārsta kundzi, advokāta kundzi, mācītāja kundzi. Šis padoms, protams, der tikai sievietēm.³¹

1901. gadā laikraksta “Dienas Lapa” pielikumā “Literāriskais Feļetons” publicēts stāstiņš no kāda J. P. “Šuvējas dēļ”.

Būt ārsta, advokāta vai cita studēta vīra sievai – par nestudētiem viņa nedomāja un baroni vai foni tai vēl par nelaimi nebij iekrituši prātā – tas nav nekas! Nevienš tevīs nepazīst, neviens tevīs neievēro. Bet mācītāja kundze! – Viņa, kā meitene, reiz uz laukiem bija redzējusi, cik godbijīgi visi jau par gabalu sveicināja, kad mācītājs garām brauca ar savu cienmāti, kā visi, mutes atplētuši, tiem noskatījās pakaļ. Tiem skaista muiža, saietas ar baroniem, grāfiem! Jau toreiz, kā meitene, viņa bij vēlējusies arī tikt par mācītāja kundzi.³²

Arī Jāņa Poruka (1871–1911) garstātā “Pērļu zvejnieks” (1895) Zenta šaubās par izvēli starp Ansi Vairogu un topošo mācītāju Arturu. Aina, kurā Zenta ir saņēmusi Artura zīmīti ar atzišanos mīlestībā:

Zenta nobēga istabas kaktā un gauži raudāja. Arturs viņai tomēr bija patīcis, bet viņa taču bija jau Ansim uzticīgu mīlestību zvērējuse. Viņa noslaucīja asaras. Atkal tā pate bilde stādījās viņai priekšā: Arturs, kā mācītājs uz kanceles, viņa, kā mācītāja kundze, sēdēja tuvu pie altāra. Viņiem nekā netrūka. Ansis kā blandonis, novārdzis, sajukušiem matiem, stāvēja pie baznīcas durvīm. [...] Jā, Arturs bija teicis, ka četru vai piecu gadu laikā būšot mācītājs.³³

Šie piemēri apstiprina mācītāja piederību sociālajai elitei, padarot par vēlamu precību un kopdzīves kandidātu jaunas meitenes un viņu vecāku, īpaši mātes, acīs.

Jau 1844. gadā Gustava Brašes (*Brasche*, 1802–1883) garstātā “Kā Paleijas Jānis savu būšanu kopis: arāja ļaudīm par priekšzīmi sarakstīts”, autors norāda mācītāja sievas pienākumus – saimniekošana virtuvē un saimniecībā, rūpes par vīru un viņa draudzi – un atklāj viņai atvēlēto vietu vietējā sabiedrībā, kur viņas misija pa reizei ietver arī padomu došanu zemniekiem. Tomēr biežāk mācītāja sieva paliek ārpus sarunām starp mācītāju un draudzes locekļiem. Viņa gan arī skaļi, it kā pa jokam, izsaka savas domas par šo neieklāšanu sarunās kā kļūdu, jo ļoti labi pārzina, piemēram, lopkopību:

Voi domājat, ka jūs vien pie tās būšanas tādi gudri esiet? Es arī no tam zinu ko runāt. [...] Teic savai Maijai tā: kad govīs spārdās un raustās, kad to grib slaukt, tad nebūs to sist voi saistīt; jo caur to viņa kā jau stūrgalvīgs sievišķis tikai vēl jo traka paliek; – bet iemērciet tikai kādu lakatu labi aukstā ūdenī un uzliekat viņai to uz krustu, tad govīs cienī tūlīt nostāt. – Un teic Maijai vēl: ja mūžam dabūšu manīt, ka viņa pate voi viņas kalpones ies govīs slaukt, papriekš sevīm rokas un govīm tesmini nenomazgājušas un sevīm matus nesukājušas, jeb atkal, ja sniegs būs baltāks un skaidrāks par viņas slauktavām un pieņa spaņņiem un tīnēm, tad es nemūžam uz kristībām pie jums siera gabalu vairs neņemšu mutē!³⁴

Mācītāja sievas stingrās veselības sargāšanas un higiēnas prasības izskan arī, kad Jāņa sieva Maija ir laidusi pasaulē dēliņu, – tiek iezīmēta zemniekiem jauna, bet vēlama apiešanās ar jaundzimušo bērnu un nule dzemdējušo sievieti.

29 Kalniņš, Nikolajs. Sirds bagātības devēja. Ganu Jūles autorei Minnai Bērziņai 80 gadu. *Laiks*, 1960, Nr. 22, 3. lpp.

30 Birkerts, Pēteris. *Latvju tautas anekdotes*. 2. daļa. Rīga: Literatūra, 1930. Sk. 3. nodaļas “Mācītājs personīgā dzīvē” apakšnodaļu “Mācītāja kundze”, 313.–314. lpp.

31 [Anon.]. Lēts padoms. *Ilustrēts Žurnāls*, 1923, Nr. 29, 48. lpp.

32 J. P. Šuvējas dēļ. *Dienas Lapas Literāriskais Feļetons*, 1901, Nr. 246, 1. lpp.

33 Poruks, Jānis. *Pērļu zvejnieks*. Rīga: Zelta Ābele, 1939, 50. lpp.

34 Brasche, Gustav. *Kā Paleijas Jānis savu būšanu kopis: arāja ļaudīm par priekšzīmi sarakstīts*. Jelgava: J. V. Stefenhāgens un dēls, 1844, 163. lpp.

Kā vecā mācītāja cienīgā bij pamācījusi, tā arī Maijai nebij brīv tās pirmās četrās dienās pavisam no gultas celties augšām jebšu viņa, gods Dievam! gan bij spirta un spēcīga; un tad vēl kādas četras piecas dienas viņai ne vēlēja no istabas iet ārā; un visādā vīzē viņu cieti kavāja, lai nedabū vai izbīties, vai saaukstēties. – Tās pirmās divi nedēļas bērniņu ikdienas mazgāja, tad atkal pāru nedēļu ik otro dienu; un tad līdz gada galam, lai vēl jo nevaļa, taču jel maz vienu reizi par nedēļu. Nei tam galviņu kur spaidīja, nei loceklišus visai cieti tīstīja. Pie viņa miesiņām mūžam ne pūtītes gals ne gadījās.³⁵

Vēlāk lasāmi arī viņas padomi pret utīm un kašķi³⁶, ar autora piezīmi, ka šīs pamācības aprakstītas arī “Latviešu laika grāmatā, kas Jelgavā 1838. gadā driķēta”, tādējādi Braše mācītāja sievu attēlo kā progresīvu pretstatu zemnieku sievām, kas ar buršanu, riebsanu un apšaubāmām metodēm mēģina tikt galā ar veselības un sadzīves problēmām. Būtiski, ka Braše izpaužis arī mācītāja sievas kā sievietes un mātes emocijas. Jau aprakstītajā epizodē ar jaundzimušo Jāņa un Maijas puisēnu Braše ataino mācītāja kundzi, kas to aprauga un dod savu svētību, “slepeni sevi asaras noslaucīdama, jo tai šāvās prātā, ka pate arīdzan ar sāpēm bērņus dzemdējusi un ar prieku un cerību tos likusi pie savas krūts, bet tas dzīvības Kungs tos visus jaunus atkal pie sevis bij aicinājis”³⁷.

Šo sava laika sieviešu dzīves ciklu un daudzās bērnu nāves iezīmē arī Zeiboltu Jēkabs (1867–1924) romānā “Liktenis” (1897, grām. 1902), atainojot mācītāja Treimaņa sievas dzīvi, kas pamatā ir nebeidzama grūtniecību, bērnu kopšanas, bērnu pārgru nāvju un sērošanas virtene, kura neatšķiras no vairākuma tā laika sieviešu likteņiem. Savukārt no saviem potenciālajiem “mācītāja sievas” pienākumiem viņa tiek atstumta:

Tagadējais Niedrenu mācītājs Treimanis ar savu laulāto sievu piedzīvoja labi daudz bērnu. Niedrenu mācītājam auga divi dēli, citi visi apmīra mazatnē. Treimaņa laulāta draudzene, sīka un pārpūlējusies sieviņa, gauži bēdājās par savu lolojumu agro nāvi. Viņa žņaudza rokas pie maziņo atvērtajiem kapiem, birdināja asaras un tad rima sēroties, lolodama cerības, ka nākošais bērniņš būs maza meitiņa, kuru viņa aijās uz savām rokām un sargās kā savu acu zilīti. Laiks aiztecēja, pasaules gaismu ieraudzīja puisēniņš, kurš drīzumā sekoja saviem brālīšiem miera kalniņā. Mācītāja bālā kundze noskuma gauži, bet vēl nepameta cerības, kad spēji viņu uztrauca apziņa, ka Dievs viņai vairs nedāvina mātes priekus. Viņa atjēdzās, ka viņai pasaule pavisam tapusi sveša. Veselus 15 gadus no vietas viņa tik uz īsu laiciņu iznāca no guļamistabas. Par draudzes priekiem un bēdām rūpējās viņas vīrs, nerunādams par šīm lietām ar viņu ne pušplēsta vārdu. Ja viņa ieradās vīra

rakstāmistabā, tad mācītājs laipni palocīja galvu, bet viņa otrs vārds bija: “Tu saaukstēsies, mīlais bērns, ej guļamistabā.” Saimniecību vadīja spridzīga, algota saimniece; tā necieta, kad cits maisījās viņas lietās. “Uja, mīļā cienīgā, vai nu baltās rociņas aptraipīsiet pie prasta darba! Ejat vien, atpūšaties guļamistabā, gan es pati visu padarīšu.” Dēlus audzināja pieņemti skolotāji, tie idzīgi sarauca pieri, ja viņa ienāca skolas istabā. Kā vientule ēna viņa klejoja pa plašajām nama telpām un sirdī sajuta, ka nu viņa visur lieka.³⁸

Pēc pārgrās nāves mācītāja sieva drīz vien tiek aizmirsta, bet viņas vieta – aizpildīta. Ja palūkojamies uz sieviešu radītajiem daiļdarbiem, īpaši jāizceļ Ivandes Kaijas (1876–1942) romāns “Iedzimtais grēks” (1913), kur mācītāja sievas tēls tiek atklāts pat caur divām varonēm – māti un meitu, Gobas kundzi un Gaidu. Gobas kundze Liene savā ziņā iemieso tradicionālo mācītāja kundzes tēlu, tā ir sieviete, kura ik pāris gadus dzemdē bērņus – romāna sākumā viņu sastopam septītā bērņa gaidībās –, nododas samnieciskām rūpēm un piedalās arī draudzes dzīvē. Pamatā Gobas kundze bez ierunām paklausa savam vīram. Vienīgais, kur viņa nostājas opozīcijā, ir vecākās meitas Gaidas nākotne, jo nenovēl meitai dzīvi, līdzīgu savējai, ar agrām laulībām un bez pašizaugsmes iespējām. Savukārt tēva mācītāja viedoklis par meitas tālāku izglītību atspoguļo patriarhālo uzstādījumu:

Kas sievietei par vajadzību pēc kādas dzīves skolas, blēņas vairāk nekas! Sieviete ir un paliek mājas pavarda guntiņas sargātāja, ģimenes saturētāja; tikai vīrietim vajadzīga dzīves skola. Gaida pieaugs, apprecēsies – varbūt arī ar kādu mācītāju – un dzīvos tāpat kā viņas māte.³⁹

Turpretim mātes pārdomas par savu dzīvi spilgti parāda šo pretrunu abu dzimumu domāšanā:

Grūta bija bijusi viņas bērņība. Tikko skolu beigusi, tā bija iestājusies pie kāda lauku mācītāja par mājskolotāju. Tur viņai “laime uzsmaidīja” – mācītāja palīgs Goba viņā samilējās. Tā kā jaunais adjunkts viņai arī patika gluži labi, tad viņi apprecējās. Un nu jau divdesmitais gads, kopš viņi dzīvo laimīgā laulībā, kā mēdz teikt. Lienes kundze par savu dzīvi ārēji nemēdza sūdzēties. Bet ko viņa zināja no dzīves? Tur laukā – pasaulē – cilvēki dzīvoja, cīnījās, te – it kā stāvošā ezerā, viss kluss, neviena dzīves vilnīša – apkārt viss gaiss it kā sastindzis – ap nekustīgo ezeru. Ai, jā! Bija gan arī viņas mazajā dzīvītē bijuši strauji viļņi – kad kādreiz uzpūta liegie pavasara vēji, jā, tad viņš bija saviļņojies – klusais ezers. Tas bija tajos laikos, kad Mārtiņš tik bieži brauca uz Rīgu. Viņš grūti iedzīvojās savā mazajā draudzītē,

35 Turpat, 146. lpp.

36 Turpat, 268. lpp.

37 Turpat, 145. lpp.

38 Zeiboltu Jēkabs. *Liktenis*. Rīga: Valters un Rapa, 1927, 8.-9. lpp.

39 Kaija, Ivande. *Iedzimtais grēks*. 1. daļa. Mineapole: Tilts, 1954, 8. lpp.

viņam bija Randavā garlaicīgi bijis pirmajos gados. Tagad tas vairs tikai reti izbrauca svarīgās amata darīšanās; ar savu lauku mācītāja vienmulīgo dzīvi viņš jau sen bija apradis, un ar saviem četrdesmit septiņiem gadiem, kā saka, nogruntējies. Viņai, Lienei, garlaicīgi nekad nav bijis; tādas sajūtas viņa nepazīna. Pirmos gadus bērni dzima un mira, tad viņa dzīvoja no priekiem bēdās un nemanīja, kā laiks aizgāja.⁴⁰

Šis mācītāja sievas dzīves cikls un savas personības “pazaudēšanas” motīvs sasaucas ar jau pieminēto Zeibolta romānu. Taču Ivandes Kaijas tēlotā Gaida, kas agrīnā jaunībā iemieso tā sauktās jaunās sievietes ideju par izglītību, savu talantu attīstīšanu, nesteigšanos ar laulībām, savā ziņā tomēr turpina mātes likteni un tēva paredzējumu, divdesmit viena gada vecumā apprecoties ar jaunu mācītāju. Sākumā viņa cenšas iedzīvoties mācītāja sievas lomā, tomēr tā nenes apmierinājumu un dzīves papildījumu

Februāra beigās Ēriku Vilni ievada Katrīnes draudzē par mācītāju, un tad viņam bija diezgan daudz darba savā amatā; viņš to ņēma ļoti nopietni un ar lielu sirsnību. Gaida lūkoja arī ieinteresēties par viņa draudzes lietām, bet sākumā viņai bija maz izdevības tur atrast sev kādu aktīvu līdzdalību.

Gaida daudz rīkojās pa savu jauno saimniecību, gandrīz ar pārāk lielu rūpību, bet drīz viņa sāka manīt, ka saimniecība vien nespēj viņu apmierināt; jā, viņai atlika tik daudz brīva laika, ka nezināja, ko ar to iesākt. Viņa ierīkoja savu istabu par ērtu gleznošanas darbnīcu, sāka izstrādāt savas skices, kuras Randavā bija sakrājusi, bet viņas darbs to vairs neapmierināja, ar katru otas vilcienu tā manīja savās zinībās lielus robus un atzina, ka šāda nodarbošanās ar glezniecību nebija nekāda māksla, tikai naīvs diletantisms.⁴¹

Minētie piemēri no daiļliteratūras sasaucas ar jau augstāk formulētajiem problēmjuetājumiem par mācītāja sievas lomu, pašrealizācijas iespējām divu personu karjeras kontekstā un iezīmē būtiskas niansas mācītāja sievas kā sociālās elites pārstāves un reizē līdz galam neiekļautas, draudzes aizkulisēs un ģimenes dzīves nodrošināšanā aizņemtas sievietes, kuras nereti ir mērķtiecīgas savu vīru karjeras, nevis sevis dēļ.

Rīgas jaunkundzes Elza Margarēta Einberga un Mērija Vilhelmīne Doroteja Grosvalde

Elza Einberga un Mērija Grosvalde ir spilgti 19. gadsimta beigu Rīgas latviešu vidusslāņa jaunās sievietes tēla piemēri. Viņas vieno vairāki būtiski elementi: dzimušas ar dažu gadu atšķirību 19. gadsimta 70. gadu beigās, abas ir ģimenē vecākās meitas, abām ir ģimnāzijas izglītība, abas

1. attēls. Elzas Einbergas portrets. Foto: Asper & Wehrmann. Rīga. LBN RX74, 3, 1

2. attēls. Mērijas Grīnbergas portrets Minhenē. 1905. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs VRVM 109718/1

jaunībā tikušās vienās un tajās pašās ballēs. Abu jauno sieviešu turpmākais dzīves gājums arī ir ar zināmām līdzībām: viņas apprecas ar latviešu mācītājiem, pāragri kļūst par atraitnēm, vēlāk savu profesionālo papildījumu rod latviešu etnogrāfijas izpētē un aktualizēšanā.

Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas atmiņās nolasāma spēcīga vecāku ietekme un atsaucis uz viņu vērtību sistēmu un sabiedriskās rošības nozīmību. Pirmkārt, jāuzsver, ka abas ir izglītotas un nepārvācotas latviešu meitas; viņu tēviem ir līdzīgs statuss latviešu sabiedrībā, abi ir latviešu atmodas darbinieki, bijuši aktīvi Rīgas Latviešu biedrības amatvīri, viņus vieno arī juridiskā izglītība Tērbatā un Sanktpēterburgā un advokāta amats, kā arī studentu korporācija *Lettonia*.

Jānis Einbergs (1843–1931) tiek dēvēts par vecāko latviešu juristu. Viņa biogrāfiju zīmīgi raksturo fragments no meitas Elzas Jendes atmiņām par studijām Tērbatā un karjeras grūtībām:

1861. g. tēvs nolika abituriju un 1862. g. iestājās juridiskā fakultātē. Māte gan vēlējās, lai paliktu par mācītāju. [...] Vecākais brālis šad tad ar zirgu aizveda produktus, māsas apgādāja pa daļai ar drēbēm. Citi brāļi palika bez augstākas izglītības. 1867. g. mans tēvs beidz augstskolu ar cand. jur. grādu. Viņam tika piesolītas

40 Turpat, 9. lpp.

41 Kaija, Ivande. *Iedzimtais grēks*. 3. daļa. Mineapole: Tilts, 1955, 34. lpp.

3. attēls. Katrīna Einberga ar bērniem Almu, Ēriku, Hariju, Magdu un Elzu Rīgā. 1884. LNB RX74, 3, 6, 8

dažādas vietas Valmierā un citur pie tiesām, un viņš uz Rīgu vēl neatnāca, jo advokātu skaits tur bij aprobežots un viņš gribēja vēl nogaidīt. Dzīvoja pie radiem uz laukiem. Tanī laikā Vidzemes zemnieki taisījās sūtīt ķeizaram adresi ar lūgumu mīkstināt viņu grūto stāvokli. Pie šīs adreses sastādīšanas mans tēvs ņēma dalību. Muižnieki, zināms, bija nikni un viņu apsūdzēja. Tā kā viņš atradās zem tiesas, tad par advokātu nevarēja tikt apstiprināts. Tikai pēc divreizīgas tiesāšanas un attaisnošanas beidzot tika par advokātu.⁴²

Einbergs arī apmēram divpadsmit gadus, līdz 1909. gadam, bija Vidzemes kredītbiedrības valdes loceklis. 1911. gadā beidza advokāta karjeru un pārcēlās uz dzīvi ģimenes lauku mājās Robeži pie Skrīveriem.

Mērijas Grīnbergas tēvs Frīdrihs Grosvalds (1850–1924) apmeklēja Cēsu apriņķa skolu, vēlāk Rīgas guberņas ģimnāziju. Studēja Tērbatas Universitātes juridiskajā fakultātē un rosīgi līdzdarbojies vietējo latviešu studentu dzīvē. No Tērbatas Universitātes pārgājis uz Pēterpils Universitāti, tur juridisko fakultāti beidzis ar zelta medaļu. Sākumā darbojies valsts dienestā, vēlāk kā advokāts Rīgā, pilsētas domē; ievēlēts par deputātu Pirmajā Krievijas valsts Domē. Pēc Latvijas valsts proklamēšanas iesaistījies valsts ārlietu dienestā kā diplomātiskais pārstāvis Skandināvijas valstīs. Atgriezies Rīga 1923. gadā, Grosvalds darbojās Heraldiskā komisijā un jaundibinātajā tuberkulozes apkarošanas biedrībā kā valdes priekšsēdētājs. Grosvalds bija viens no galvenajiem Rīgas latviešu biedrības vadītājiem, bija ilggadējs biedrības priekšnieks, savukārt

42 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves, uzrakstītas 1964.* Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RX74,1,1, 2. lpp.

4. attēls. Elza Einberga un Līvija Berga. LNB RX74, 3, 1, 7

Einbergs biedrībā tika ievēlēts par revidentu, vēlāk par runas vīru, ieņēma dažādus amatus un piedalījās biedrības dzīvē.

Kā precīzi atzīmējusi vēsturniece Vita Zelče, latviešu pirmās nacionālās atmodas laika sabiedrisko darbinieku biogrāfijās maza vērība veltīta viņu personīgajai dzīvei un ģimenei. Savukārt, raksturojot kāda sabiedrībā pazīstama vīrieša sievu, nereti minēta arī viņas ietekme uz vīra darbību. Tādējādi vērtējums balstījās uz to, vai sieva spēja pilnībā savu dzīvi ziedot vīram un viņa darbam, kam tika pakārtota arī visa mājas dzīve, sievai pašai paliekot sabiedrības acīs gandrīz nemanāmai.⁴³ Jāņa Einberga un Frīdriha Grosvalda piemērs apliecina izņēmumu, arī ja paraugās uz Vitas Zelčes izveidoto pārskatu par 19. gadsimta 50.–80. gadu latviešu sabiedrisko un kultūras darbinieku sievietēm⁴⁴ grāmatā “Nezināmā. Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē”. Einberga un Grosvalda gadījums nesaskan ar Zelčes apgalvojumu, ka latviešu tautības sievas pārsvarā izvēlējās latvieši, kuri bija ieguvuši vidējā līmeņa izglītību (t. i., mācījušies skolotāju seminārā, draudzes skolā, profesionālās apmācības skolā u. tml.) un kuru dzīve un profesionālā darbība ritēja latviešu vidē.⁴⁵ Einberga un Grosvalda Tērbatas un Pēterpils Universitātes izglītība ir augstāks līmenis par vidējo, kā arī profesionālā darbība sākotnēji bija maz saistīta ar latviešu sabiedrību. Tas daļēji noteica, ka jāizvēlas sieva ar augstu sabiedrisko statusu, kas “sevi ietvēra jau noteiktu dzīvesveidu, uzvedības modeli, izglītību, valodu, materiālo nodrošinājumu un arī radu, draugu un paziņu loku. Tautība bija salīdzinoši mazsvarīgs kritērijs”⁴⁶. Einbergs un Grosvalds

43 Zelče, Vita. *Nezināmā: Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē.* Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002, 56. lpp.

44 Turpat, 50.–53. lpp.

45 Turpat, 54. lpp.

46 Turpat, 50. lpp.

par sievietēm izvēlējās sievietes no turīgām ģimenēm ar savam laikam labu, vācu meiteņu skolās iegūtu, izglītību, turklāt šīs sievietes nevairījās no latvietības.

Pieminēto advokātu sievas – Katrīna Marta Elizabete Einberga (dz. Pētersone, 1857–1932)⁴⁷ un Marija Elizabete Grosvalde (dz. Pakalniece, 1857–1936)⁴⁸ – ir vienaudzes, kuras līdzās daudzajiem pienākumiem ģimenē ir arī aktīvas sabiedriskajā darbā, abas darbojās Rīgas Latviešu labdarības biedrībā, Katrīna Einberga pat vairākus gadus kā priekšiece⁴⁹. Abām ir kupli bērnu pulciņi – katrai pa astoņiem bērniem, diemžēl trīs no Grosvaldu bērniem miruši pavisam mazi; Grosvaldu jaunākais dēls – mākslinieks Jāzeps Grosvalds (1891–1920) – un arī divi Einbergu dēli mirst pāragri.

Lai nedaudz vairāk ieskicētu šo 19. gadsimta 50. gados dzimušo vidusslāņa latviešu sieviešu paaudzi, fragments no Mērijas Grīnbergas atmiņām, kur viņa apraksta savas mātes ilgas pēc kaut kā ārpus ikdienības, pēc izglītības un pašpiepildījuma:

Māte vienmēr ticās pēc kaut kā laba – kā cēlāka. Tagad vienu dienu atradu viņas apliecību, ka viņa 1873. gadā pie Tērbatas mācības iecirkņa komisijas nolikusi mazo eksāmenu. Toreiz mēdza būt tā saucamais mazais mājskolotājas eksāmens un lielais eksāmens, kur prasīja latīņu valodu un kas deva tiesības iestāties augstskolās. [...] Parauglekciju mana māte bija nolikusi matemātikā! Sešpadsmit gadu vecumā pēc pabeigtas brāļu draudzes garā vadītas privātskolas Lintēnē viņa komisijas priekšā likusi eksāmenu: vācu, franču valodā, reliģijā, vēsturē, ģeogrāfijā un krievu valodā. [...] Reti apdāvināta un reti inteligenta, viņa līdz pat pēdējam dzīvības gadam lasīja dažādās valodās, interesējoties par politiku un vispārīgiem jautājumiem. Viņas sevišķais lepnums bija, ka varēja saviem bērniem sagādāt iespēju mācīties visādas valodas. “Valodas ir kapitāls,” mēdza viņa sacīt.⁵⁰

Savukārt Elza Jende par savu māti Katrīnu raksta:

[Viņa] apmeklēja Rīgas pils. meiteņu skolu, uzcītīgi mācījās un bez tam nodarbojās ar mūziku. Ņēma klavieru un dziedāšanas stundas. Gala pārbaudījums, tā sauktais *Gouvernanten examen*, bij jāliek pie komisijas, un tas skaitījās par ļoti grūtu, tā kā ne visas skolnieces to riskēja. Sagatavojās iepriekš ar privāttundām visos priekšmetos.⁵¹

Abas meitas, rakstot par savām mātēm, uzsver gan klavierspēli kā būtisku pašizpaušmes veidu, gan mīlestību uz mākslām. Jende piemin, ka viņas māte arī skaisti dziedājusi un uzstājusies koncertos. Taču arī uzreiz parāda, ka šāda radošā pilnveide atņēmusi laiku, lai apgūtu ģimenes dzīvei un mājsaimniecībā vajadzīgās iemaņas:

Bet maz viņa bij mācījusēs praktiskus darbus, kas vajadzīgi mājsaimniecībā. Pūru darinot, līgavainis viņu piezobo, ka redzot pirmo reizi šujmašīnu, un Tidemaņa kdze šaubās, vai viņa pratīšot nošūt taisnu vīli, labāk došot šuvējai. Bet ar laiku iemācījās visu un bij jāapbrīno, ko viņa spēja veikt. Viņai cits pēc cita deviņu gadu laikā piedzima seši bērni un pēc piecu gadu pārtraukuma vēl divi. Piedzima noteiktā kārtībā arvienu: meitene, zēns, meitene, zēns. Cik tur nebij rūpes un darba, un tomēr viņa to paspēja. Priekšzīmīgi visus astoņus bērnus uzaudzināja, un neviens nenoklīda no ceļa. Maz atlika laika nodarboties ar iemiļoto mūziku, tomēr, kad varēja, sēdās pie klavierēm un dziedāja.⁵²

Gan Marija, gan Katrīna bijušas aktīvas Rīgas Latviešu labdarības biedrībā, ieņemdamas dažādus amatus, rīkojot labdarības pasākumus un izlozes.

Abas ģimenes vasaras pavadīja ārpus Rīgas, Grosvaldi vasarnīcā Edinburgā (tag. Dzintaros), Einbergi vasaras mājās pie Skrīveriem. Taču Rīga saistās ar Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas bērniņu un agrīno jaunību pirms laulībām un ieiešanu sabiedrībā kā jaunām sievietēm precību gados. Abas bijušas biežas viesnās Kristapa Berga (1843–1907) namā, draudzējušās ar Bergu meitu Līviju⁵³ (prec. Meņģele, 1877–1966). Šā pētījuma kontekstā interesanta nianse ir arī Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas satikšanās ballēs un tolaik labi zināmu latviešu aprindu namos:

Retāki ciemojos advokāta Fr. Grosvalda namā, kur vecākā meita Mērija, saukta Lulu, bij kādu gadu par mani vecāka⁵⁴. Grosvaldi reti rīkoja viesības ar ielūgumiem un tādas neparedzētas uz ātru roku improvizētas sanāksmes, kā pie Bergiem bieži, Grosvald kdzei varbūt nebij pa prātam. Grosvalda un Berga kdzes abas bij godkārīgas un sacentās savā starpā, kura pārāka apģērbā, smalkā tonī, mājas iekārtojumā u. t. t. Vienā pusē bij inteligence, otrā bagātība. Toreiz tā sauktie literāti, t. i., augstskolu beigušie, visur bij priekšgalā un skatījās drusku no augšas uz bagātniekiem. [...] Ar Mēriju Grosvald man vēlākos gados bieži nācās satikties. Viņa apprecēja bīskapu Grīnbergu Petrogradā, pēc vīra nāves atgriezās Rīgā un atvēra te mākslas darbu veikalu. Nodevu tur savus rokdarbus pārdošanai (no apm. 1925.–35. g.).⁵⁵

47 Vairāk sk.: [LU LFMI]. *Katrīna Einberga*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/katrina-einberga> (skatīts 10.06.2023.).

48 Vairāk sk.: [LU LFMI]. *Marija Grosvalde*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/marija-grosvalde> (skatīts 10.06.2023.).

49 Pirmā latviešu sieviešu organizācija “Latviešu palīdzības biedrības priekš trūkumu ciezdamiem igauņiem dāmu komiteja” nodibināta 1867. gadā, lai sniegtu palīdzību igauņiem un somiem, kuru zemi bija piemēklējusi neraža. No tās vēlāk izauga Rīgas Latviešu labdarības biedrība. Kā priekšnieces labdarības biedrībā no tās dibināšanas darbojušās: Anna Ozoliņa (1869–1870), Elīze Tomšone (1870–1871), Šarlote Rambuse (1871–1872), Vilhelmine Kozlovska (1872–1877), Šarlote Ramberģe (1877–1879), Anna Feldmane (1879–1880), Katrīna Dombrovska (1880–1903), Šarlote Berģe (1903–1906), Katrīna Einberģe (Einberga, 1906–1908) un Līvija Meņģele.

50 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 179. lpp.

51 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 10. lpp.

52 Turpat, 10. lpp.

53 Vairāk sk.: [LU LFMI]. *Līvija Meņģele*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/livija-mengele> (skatīts 10.06.2023.).

54 Precizējums: Elza Jende atminas kļūdaini, jo pati ir divus gadus vecāka par Mēriju Grīnbergu.

55 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 54. lpp.

Abas sievietes atmiņās atzīmē arī savu vēlmi pēc tālākas izglītības un retrospektīvi arī skumjas par to, ka dažādu apstākļu un sociālo nosacījumu dēļ tas nebija izdevies. Elza Jende min:

[Vidusskolu pabeidzu] decembrī 1893. g. vēl vācu valodā un tādēļ galu eksāmenu nevarēju nolikt, jo tur prasīja krievu valodu. Man bij ļoti žēl skolu atstāt, gribēju vēl tālāk mācīties, bet toreiz sievietes vēl reti studēja un mūsu aprindās jau nepavisam nē, un bij jāapmierinājās tāpat. Man mājā bij plašs darba lauks, mācīt jaunākos brāļus un palīdzēt mātei. Tā kā visu mūžu biju liela lasītāja, tad savu izglītību papildināju, lasīdama bezgala daudz grāmatu, un ļoti daudz mantoju no sava vīra.⁵⁶

Savukārt Mērija Grīnberga norāda:

Meiteņu skola deva vispārīgu, krietnu izglītību, programma nebija vidusskolas programma. Kad gribēja studēt (sievietes tikai to varēja Krievijas augstskolās), tam bija jāsaņem atļauja uz lielo eksāmenu, kur prasīja arī latīņu valodu. Labprāt būtu studējusi vēsturi, jurisprudenci, etnogrāfiju, arheoloģiju. Māte nebija studējusi – viņa to manu vēlēšanos nesaprata. Tēvs bija studējis jurisprudenci, viņš varbūt būtu mani sapratis. Bet kā lai to laiku labs bērns būtu uzstājies pret mātes gribu? Gribēju pieņemt vietu, būt patstāvīga. Arī to neatļāva. “Meita no labām aprindām pieder pie mājas.” Sēdi nu mājās, lāpi zeķes vai nodarbojies ar citiem rokdarbiem un gaidi uz brūtgāniem, kamēr īstais atnāk! Un, ja tad īstais nāk, dibini ģimeni, laid pasaulē bērnus. Šo pienākumu esmu izpildījusi, visam tam citam man trūka enerģijas. Bet tad arī no manis cits kas nav iznācis kā tikai krātuve – etnogrāfisko mantu krājēja un dažu labu savu atmiņu krātuve.⁵⁷

Līdzīgi kā abas runā par gribēto izglītību, viņas fiksējušas arī laikmeta liecību par latviešu valodas lietojuma problemātiku 19. gadsimta 90. gados, kam būtiska loma arī viņu turpmākajā dzīvē un mācītāja sievas amatā. Abas akcentējušas savu latvietību un latviešu valodas nozīmību gan individuālā, gan nācijas un vēlāk valstiskā kontekstā.

Laulības ar latviešu mācītāju

Ja raugāties raksta tematikas kontekstā, svarīgi pieminēt arī to, ka ne Elza Jende, ne Mērija Grīnberga savās jaunības atmiņās neuzsver īpašu dievticību vai aizraušanos ar reliģisko literatūru. Protams, tolaik ticības mācība un baznīcā iešana bija daļa no pamatzglītības un ģimenes rituāliem, kas noteica reliģiozitātes klātbūtni ikdienā. Abām jaunajām sievietēm pēc laulībām ar mācītājiem strauji mainījās ikdiena, tika mainīta arī dzīvesvieta. Elza Jende raksta:

56 Turpat, 78.–79. lpp.

57 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 178. lpp.

5. attēls. Mērijas un Jāņa Grīnbergu kāzas. No kreisās: Margarēta Grosvalde, Jāzeps Grosvalds, Marija Grosvalde, Jānis Grīnbergs, Mērija Grīnberga, Frīdrihs Grosvalds, Oļģerds Grosvalds, Karolīna Grosvalde. Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs VRVM 177312

“Nedabūju ilgi baudīt šādus jaunības priekus, jo jau janvārī 1897. g. saderinājos ar Raunā ievēlēto mācītāju Ādamu Jendi, 20. maijā bij kāzas, un aizbraucu uz Raunu.”⁵⁸ Elza Jende neapņemas ne iepazīšanos ar savu vīru, ne bildinājumu un kāzas. Savukārt Mērija Grīnberga, kurai jau bijuši vairāki nopietni pielūdzēji un divas izjukušas saderināšanās⁵⁹, atmiņās fiksējusi satikšanos ar Jāni Grīnbergu Jūrmalā, kad, drauga mudināts, Grīnbergs bija devies iepazīties ar Grosvaldiem un jo īpaši vecāko meitu Mēriju. Divus gadus vēlāk viņi apprecējās. 1907. gada 6. oktobrī laulības notika Rīgas Doma (tolaik Māras) baznīcā. Zīmīgi, ka viņi bija otrā ģimene, kuru laulāja latviešu valodā (pirmie bija jau pieminētā Līvija Berga un ārsts Kārlis Meņģelis (1867–1931)), tādējādi apliecinot savu valodu un nacionālo piederību. Mērija Grīnberga gan atmiņās piemin:

Vācieši vēlāk zobodamies bija sacījuši, mums nepietiekot, ka mūs laulā latviešu valodā, vēl esot vajadzīgs Pēterburgas mācītājs⁶⁰. Avīzēs bija aizrādījums: kā tad es kā Rīgas Latviešu biedrības priekšnieka meita varot precēt vācu draudzes mācītāju?⁶¹

58 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 86. lpp.

59 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 139. lpp.

60 Jānis Sanders (1858–195) bija latviešu luterāņu mācītājs, folklorists un sabiedriska darbinieks. 1896.–1917. gadā Sanktpēterburgas kara apgabala mācītājs.

61 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 139. lpp.

Ja Elza Jende aizbrauc uz Raunu, atmiņās atzīstot, ka “sākās otrs posms manā dzīvē, kur uzņēmos nopietnus pienākumus, kuriem ar saviem nepilniem 20 gadiem nebiju pietiekoši sagatavota un kas man radīja diezgan daudz grūtības”⁶², tad Mērija Grīnberga jau nākamajā dienā pēc kāzām devās uz Sanktpēterburgu, kur Grīnbergs kalpoja par mācītāju Jēzus baznīcas latviešu un vācu draudzēs. Īpašo mācītāja sievas statusu spilgti apliecina epizode ar jaunlaulāto sagaidīšanu Sanktpēterburgas stacijā, par ko Marija raksta:

8. oktobrī, pēc vecā stila, iebraucām Varšavas stacijā Pēterburgā. Mūs sagaidīja pats stacijas priekšnieks Kasparsons, liela auguma kalsnējs vīrs ar gaišu bārdu. Viņš pats mūs ieveda ķeizariskās uzgaidāmās telpās, kur stāvēja jau citi sagaidītāji. Man pasniedza puķes, sacīja apsveikuma vārdus. Stacijā apsveikumu rīkoja vācu baznīcas dome, mājās – latviešu baznīcas dome. No stacijas brauca līdzī pavadītāji arī uz mājām. Es stāvēju kā sapnī. Puķes, cilvēki tik laipni!⁶³

Vērā ņemama tendence ir, ka iepriekš pieminētie latviešu mācītāji par sievām izvēlējās latvietes. Tas ir pretstatā jaunlatviešiem un agrīnajiem latviešu mācītājiem, piemēram, Juris Neikens – laulības 1858. gadā, sieva – Konstance Brīmere (*Brummer*, 1830–1903); Kārlis Roberts Aunings – 1866. gads, Straupes mācītāja meita Johanna Karolīna Zilmane (*Sielmann*, 1847–1904); Jānis Neilands – 1871. gads, Berta Helēna Rusē (*Rousset*, 1842–1933); Jānis Vilhelms Zakranovičs – 1871. gads, Marija Jūlija Angelika Pečke (*Pötschke*, 1865–1937); Kārlis Kundziņš – 1880. gads, Šarlote Egerte (*Eggert*, 1855–1932). Tas iezīmē jaunu laikmetu – veidojas interesanta atšķirība, proti, latviešu tautības mācītāji, kuri bija studējuši augstskolās 60.–70. gados, apprecēja vācietes kā sievietes no savām aprindām, nereti arī viņu studijas bija atbalstījuši vācu patroni, savukārt nākamā paaudze, kas studēja 80.–90. gados un kuru studijas ar pūlēm, bet lielā mērā nodrošināja ģimene un tuvinieki, pēc sievas raugās latviešu ģimenēs ar augstu sabiedrisko statusu, tādējādi turpinot 70.–80. gados Rīgas u. c. pilsētu latviešu sabiedrības jauno tendenci, proti, “laulības latviešu “labāko famīliju” lokā. To veidoja jau diezgan pārtikuši, vienām aprindām piederоši cilvēki, kuru vidū bija arī universitātē studējušie latvieši. Viņu sociālais statuss jau atļāva apprecēt turīgu Rīgas latviešu meitu, turklāt šādas laulības parasti materiāli bija izdevīgas”⁶⁴. Protams, vairākas no šīm latviešu mācītāju kundzēm pieņēma vīra nacionālo piederību, piemēram, kad Kundziņam izteica bažas par to, kāds gars valdīs mācītāja mājās, ja sieva ir vāciete, un ka tas varētu radīt grūtības latviskā ģimenes dzīvē, mācītājs Kundziņš un viņa sieva atbildējuši:

Kristīgs gars! Bet lai pietiktu latviešu un vācu prasītājiem, tad ņemāmie rādīt, ka mēs mācāmie latviski un runājam vāciski un ka mūsu namā ir līdzīgas tiesības

6. attēls. Mācītājs Ādams Jende. Foto: *Hebensperger & Co*, Rīga, 1897. LNB RX74, 3, 15, 1

abām valodām. Paši esam latviešu nama turētāji, kas meklē saprašanos un toleranci starp latviešu un vācu ciemiņiem savā pajumtē.⁶⁵

Kundziņš turpina:

Problēma jau bija: jaunlatvietis un vācu sieva. Kura puse uzvarēs? Bet īstenībā cīņai nekāda nebija. Tikai sirsnīga saprašanās un prātīga papildināšanas abās pusēs izglītotas latviešu ģimenes sastāvā. Man bija gods redzēt savu sieviņu vācu aprindās savā vietā, mani aizstādot. Man bija prieks to ievest un izcelt latviešu aprindās kā sava vīra cienīgu un spējīgu sekot viņa darbam.⁶⁶

Cieņpilni par Šarloti Kundziņu izteikusies arī Mērija Grīnberga, atminēdamās braucienu uz Smiltenes mācītājmuižu, kur bija aicināti pavadīt Lieldienu brīvdienas vēl kā bērni:

Prāvesta kundze Šarlote mūs miļi saņēma. Vienmēr laipnā, viesmīlīgā prāvesta kundze bija melni apģērbta, ar gludo galvu pēc muižnieces parauga, jo bija audzināta kāda Kurzemes lielkunga ģimenē. Viņa vienmēr man atstāja sevišķi izsmalcinātu iespaidu.⁶⁷

Tādējādi var apgalvot, ka mācītāja Kundziņa sabiedrisko līmeni palīdzēja celt arī viņa laulātā draudzene, kas, aristokrātiskās vācu aprindās augusi, saskarē ar toreizējo vācu inteliģenci

62 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 86. lpp.

63 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 115. lpp.

64 Zelče, Vita. *Nezināmā*, 54. lpp.

65 Kundziņš, Kārlis. *Mana mūža gājiens: atmiņas un apcerējumi*. Rīga: Rīgas latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 1935, 194. lpp.

66 Kundziņš, Kārlis. *Mana mūža gājiens*, 179. lpp.

67 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 52. lpp.

varēja justies tai līdzvērtīga vai pat pārāka ar savām latviešu valodas zināšanām un vairoja Smiltenes pastorāta prestižu.

Atgriežoties pie tobrīd jaunākās latviešu mācītāju paaudzes, vēl interesanta nianse, ka par sievietēm viņi izvēlējušies par sevi ievērojami jaunākas sievietes, Elza Einberga ir 16 gadus jaunāka par vīru Ādamu Jendi, Mērija Grosvalde – 12 gadus jaunāka par Jāni Grīnbergu, Frīda Amālija Vilhelmīne Eizenberga – 11 par Vili Pluti-Olavu, Minna Šarlote Šmidhena – 10 par Ludvigu Ernestu Bērziņu. Visas jaunās sievietes ir ar labu pamatizglītību, no cienījamām ģimenēm un ar ieaudzinātu pašcienu, kas viņas padara par līdzvērtīgām partnerēm šiem mērķtiecīgajiem vīriešiem. Jāatzīmē, ka pēdējais novērojums par izglītību konstatēts arī citur Eiropā – mācītāju sievas, kas dzimušas 19. gadsimta beigās, bija ieguvušas labu skolas izglītību un vēlējās apgūt kādu profesiju. Taču viņas atteicās no izglītības vai profesijas, kad apprecējās ar mācītāju. Pat tad, ja mācītāja sievietes pirms laulībām bija cita nodarbošanās, lielākā daļa sieviešu, pēc laulībām pieņēma šo statusu zināmā mērā kā amata pienākumus. Savā jaunajā vidē viņas kļuva par “izpalīdzīgām un uzmanīgām palīdzēm” saviem vīriem, “starpniecēm starp mācītāju un draudzi”⁶⁸. Tāpēc, lai labāk izprastu Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas izvēli, īss ieskats arī Ādama Jendes un Jāņa Grīnberga personībā un profesionālajā darbībā.

Ādams Jende (1861–1918) pirms studijām Tērbatas Universitātē 1882. gadā bija beidzis Cimzes skolotāju semināru. Turpinājis izglītību – teoloģijas studijas Tērbatā (1884–1891). Bijis mācītājs Lēdurgas, Ikšķiles un Raunas draudzēs. Pretendējis arī uz Matīšu draudzi. Vairākus gadus meklējis patstāvīgu darbavietu, kas atradusies vien 1896. gadā, kad Raunas baznīcai vajadzēja jaunu mācītāju. Jāatzīmē, ka 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Raunas draudze bija viena no lielākajām Vidzemē. Tajā bija pāri par 10 tūkstošiem Raunas, Launkalna, Brantu, Jaunraunas, Mārsnēnu, Startu, Baižkalna un Veselavas iedzīvotāju. Līdz ar to Jendes ievēlēšana amatā iezīmē laikmeta maiņu pārejā no vācu muižniecības diktāta un sev ērta mācītāja izvēles uz progresīvu latviešu mācītāju šajā amatā. To apliecina arī tas, ka vairāk nekā gadu pēc ievēlēšanas 1896. gadā jaunais mācītājs nevarēja uzsākt kalpot Raunas draudzē, jo tika vērpas intrigas un apstrīdēts balsojuma rezultāts. Mācītāja vēstures doktora Gundara Ceipes pētījumi par latviešu luterāņu garīdznieku darbību un profesionālajām iespējām 20. gadsimta sākumā apliecina, ka “kalpot draudzē Latvijā nebija iespējams, vācieši nebija ieinteresēti. Latviešu mācītājus visbiežāk nosūtīja uz Krieviju. Ādams Jende bija izņēmums, un tas jau bija laiks, kad arī latvieši jau bija ieguvuši izglītību, sāka sevi apzināties”⁶⁹. Īpaši Ādama Jendes piemērs parāda, cik sarežģīts bija latviešu mācītāja ceļš, lai tiktu pie savas draudzes, ja vien viņš nebija precējies ar vācbaltieti, tādējādi izveidojot dziļākas saites ar vācu sabiedrību, vai nebija precējies ar kāda vecāka mācītāja meitu, tādējādi zināmā mērā saņemot draudzi mantojumā. Elza Jende atmiņās vairāk izceļ tieši šo sava veida uzvaru pār vācu muižniecību un latviešu garīdzniecības nostiprināšanos Vidzemes draudzēs:

7. attēls. Mācītājs Jānis Grīnbergs. Foto: Bulls. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs VRVMp 26783

Kad mēs 20. maijā 1897. g. apprecējāmies, tad nebija vairs nekāda runa par vizītēm. Satiksme ar muižniekiem tika galīgi pārtraukta, un nekādi viņu vēlāki mēģinājumi stāvokli grozīt nelīdzēja. Tā bij pavisam nedzirdēta lieta, ka muižniekus tā ignorēja, un manam vīram no amatu brāļu puses bij jāsaņem daudz mājienu piekāpties, bet velti, viņš bij stūrgalvīgs, bez tam viņš jutās arī brīvāks savos lēmumos konventā, jo nebija nekādās draudzīgās attiecībās ar muižniekiem.⁷⁰

1897. gadā Kārlis Skalbe (1879–1945) laikrakstā “Baltijas Vēstnesis” rakstīja, kā jauno mācītāju raunēnieši sagaidīja ar nedēļu gatavotiem košiem goda vārtiem un pasniedza dāvanu – daļu pajūgu un krāšņas, vērtīgas kamanas ar labu zirgu.⁷¹ Līdzīgi kā Mērija Grīnberga, arī Elza Jende jutās glaimota būt līdzās tik ieredzētai un sirsnīgi sagaidītai personai. Diemžēl 1918. gada februārī Ādamu Jendi līdz ar Raunas draudzes priekšnieku Jāni Balodi (1875–1918) un aptiekāru Eduardu Tušu (1876–1918) apcietina lielinieki, un ceļā uz Krieviju viņi tiek nošauti. Jendes pēdējie vārdi, apliecinot absurdo izrēķināšanos ar latviešu sabiedrības redzamākajiem pārstāvjiem, kļuvoši leģendāri: “Brāļi, brāļi, ko jūs darāt!”⁷²

Jānis (Johans) Grīnbergs (1869–1923), tāpat kā Ādams Jende, studējis teoloģiju Tērbatas Universitātē (1891–1895). Pēc teoloģijas studiju pabeigšanas no 1898. gada 4. marta bija Sanktpēterburgas Jēzus draudzes mācītājs un aktīvi iesaistījās Sanktpēterburgas latviešu sabiedrībā. Viņa vadītās draudzes nams bija viens no tā laika Sanktpēterburgas latviešu aktīvas kultūras dzīves centriem, tajā mēģinājumus noturēja latviešu biedrības koris Jāzepa Vītola (1863–1948)

68 Piemēram, šeit līdzība ar vācu mācītāja sievu Esteri fon Kiršbahu, dzimušu Karlovicu, lasīt vairāk: Sachse, Hannelore. *Ester von Kirchbach (1894–1946)*.

69 Feldmane, Sarmīte. Par vienu pārsteidzošu latvieti. *Druva*, 2011, Nr. 36, 6. lpp.

70 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 94. lpp.

71 Skalbe, Kārlis Austris. No Raunas. *Baltijas Vēstnesis*, 1897, Nr. 39, 1. lpp.

72 Zariņš, Richards. Ādams Jende. *Mājas Draugs*, 1954, Nr. 7, 7. lpp.

vadībā. Pirmā pasaules kara laikā, nu jau kopā ar sievu Mēriju, Grīnbergs Sanktpēterburgā rūpējas par daudzo latviešu bēgļu uzņemšanu. 1917. gada oktobrī Petrogradas (Sanktpēterburgas) Jēzus baznīcā nodibināja Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu pagaidu konsistoriju ar prāvestu Kārli Irbi (1861–1934) kā konsistorijas prezidentu ar ģenerālsuperintendentu tiesībām. Kad 1920. gadā bīskaps Kārlis Irbe atgriezās Latvijā, viņa vietā ar bīskapa titulu palika mācītājs Jānis Grīnbergs. Miris 1923. gada 8. jūnijā Petrogradā, apglabāts Latvijā. Laulībā ar Mēriju dzimuši divi bērni.⁷³

Mācītāja sievas stāsts

Iepriekš pieminētās Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas autobiogrāfijas prasa plašāku komentāru, pirms paraudzīties, kā tajās ienāk mācītāju sievu stāsti, jo, nenoliedzami, šīs autobiogrāfijas tapušas, lielā mērā pateicoties tieši apkārtējo interesei par viņām kā savu vīru sievām un vēlāk atraitnēm, arī kā dzimtu pārstāvēm, vienlaikus arī kā iespēja atklāt savu personību. Elzas Jendes ietilpīgā autobiogrāfisko dokumentu kolekcija LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājumā spilgti apliecina personības lomu dzimtas, šajā gadījumā Einbergu dzimtas, dokumentēšanā, kas veido būtisku kultūrvēsturisku papildinājumu, paplašina zināšanas par personu biogrāfiju, sniedz vizuālās liecības. Einbergu dzimta vairākās paaudzēs zināma ar profesionālo⁷⁴ un sabiedrisko veikumu, īpaši dzimtas sievietes darbojušās gan labdarībā, gan pedagoģiskajā darbā, rakstniecībā, etnogrāfijā, mākslā un pat militārajā dienestā. Rakstā plašāk aplūkota Katrīnas Einbergas un viņas vecākās meitas Elzas Jendes biogrāfija, īsi jāpiemin arī Katrīnas pārējās meitas: skolotāja Magda Alīde Perlbacha (dz. Einberga, 1880–1963) un viņas meita rakstniece Lilija Perlbacha-Pērļupe (1904–1962), Alma Johanna Neiburga (1884–1969) un viņas mazmeita rakstniece un publiciste Andra Neiburga (1957–2019), un mazmazmeita māksliniece Katrīna Neiburga (dz. 1978). Einbergu jaunākā meita ir skolotāja, vācu valodas mācību grāmatu autore un tulkotāja Katrīna Natālija Edīte Granta (dz. Einberga, 1891–1981)⁷⁵. Savukārt jaunākā dēla Bernharda meita Astrīda Katrīna (1934–1998) dienējusi ASV armijā, sasniegdama augstāko apakšvirsnieka pakāpi. Līdzās fundamentālajiem dzimtas dokumentiem īpaši jāizceļ sieviešu autobiogrāfiskie materiāli, kas aizpilda iztrūkstošus posmus un kontekstualizē faktus, piemēram, iepriekš minētās Katrīnas Einbergas dienasgrāmatas par ceļojumu kopā ar vecāko meitu Elzu uz Sanktpēterburgu 19. gadsimta izskaņā un ieraksti, kas vēstī par laikposmu, kad Ādams Jende tiek izvests un noslepkavots, par kuru Elza Jende savās atmiņās visdrīzāk traumatiskās pieredzes dēļ nespēj un nevēlas neko minēt.

73 Meita Mērija Grīnberga Latvijas Valsts vēsturiskajā muzejā strādāja par arhivāri, ievērojama ar to, ka izglābusi Rīgas pilsētas muzeju kolekciju Otrā pasaules kara beigās un nogādājusi to atpakaļ Rīgā; dēls Emanuels Grīnbergs (1911–1982) kļuva par slavenu matemātiķi, grafu teorijas pētnieku.

74 Einbergu jaunākais dēls Bernhards Johannes (1893–1945) ieņēma dažādus amatus Satiksmes ministrijā, no 1934. līdz 1940. gadam bija Latvijas Satiksmes ministrs. Jaunākās māsas Katrīnas Grantas dēls – latviešu grafiķis un grāmatu mākslinieks Viesturs Grants (1926–2013). Einbergu znoti: mācītājs Ādams Jende, ausu un kakla ārsts Pēteris Perlbachs (1865–1943), būvuzņēmējs Ludvigs Neiburgs (1871–1948) un skolotājs Kristaps Grants (1886–1964).

75 Vairāk sk.: [LU LFMI]. *Katrīna Granta*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/katrina-granta> (skatīts 10.06.2023.).

8. attēls. Mūziķi pie Elzas Jendes Raunas mācītājmuižā. No kreisās stāv: dziedātājs Pauls Sakss (1878–1966), vijoļnieks Edmondo Lučini (1886–1922), pianiste Marija Zilēvica (dz. Mediņa, 1879–1912). LNB RX74, 3, 18, 5

Plašā materiālu kolekcija ne tikai apkopota un strukturēta, bet arī komentēta. Savukārt atmiņu manuskripts līdzās ģimenes korespondencei kopš 19. gadsimta beigām, Katrīnas Einbergas dienasgrāmatu fragmentiem un bagātīgam fotogrāfiju arhīvam, ir būtisks avotu kopums sieviešu vēstures un sieviešu rakstniecības pētniecībai. Līdzās vēstulēm, kas atklāj Elzas Jendes ikdienas dzīvi Raunā apmēram no 1902. līdz 1917. gadam un Raunas draudzes sadzīvi, īpaša nozīme ir 1964. gadā rakstītajai autobiogrāfijai “Dažas atmiņas no manas dzīves”. Autobiogrāfija uzrakstīta, lielā mērā pateicoties Latvijas Nacionālās bibliotēkas (tolaik – Latvijas PSR Valsts bibliotēka) darbinieka Jāņa Tāļivalža Zemzara (1902–1996) rosinājumam; viņa loma personālarhīvu vākšanā un darbā ar rokrakstiem ir patiešām augsti vērtējama.

Arī Mērijai Grīnbergai iedvesmu rakstīt autobiogrāfiju deva ne tik daudz iekšēja vēlme, kā ārējs rosinājums. Mērijas Grīnbergas atmiņas par Grosvaldu ģimeni⁷⁶, savu bērnību, jaunību un dzīvi Sanktpēterburgā sastāv no dažādām atsevišķām atmiņu skicēm, kas arī grāmatā kārtotas kā nodaļas, piemēram, nodaļa “Mūsu dzīve kara un revolūcijas laikā latviešu kolonijās Novgorodas guberņā un Pēterburgā III” veltīta “manai mīļajai mātei, kura mani saprata un pierunāja uzrakstīt šīs atmiņas maniem bērniem”. Tātad šis rosinājums 20. gadsimta 30. gados nācis no tobrīd jau dziļās vecumdienās esošās Marijas Grosvaldes.⁷⁷ Savukārt nodaļa “Sjoli, Dubrova. Mūsu dzīve kara laikā latviešu kolonijās I” rakstīta par laika posmu no 1919. gada beigām līdz 1921. gada

76 Mērijas Grīnbergas atmiņas izmantotas Grosvaldu un Grīnbergu ģimenēm veltītajos dažāda žanra darbos. Sk., piemēram, romāns: Želve, Kristīne. *Grosvaldi*. Rīga: Neputns, 2021; dokumentālā drāma: *Mērijas ceļojums* (rež. Kristīne Želve, 2018); izstāde: *Mērijas ceļojums. Grosvaldu ģimenes stāsts*, Želve, Kristīne; Kalnača, leva; Stūre, leva; Vastlāve, Katrīna. Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā, 2019; sociālajos medijos: ar mīk|birku #Grosvaldi Facebook un Latvijas Sabiedrisko mediju portālā LSM.lv.

77 To apliecina arī Mērijas Grīnbergas 26.11.1931. fiksētā atklāsmē: “Ka es esmu – pateicos vecākiem, / Kas es esmu – es pateicos vīram, / Un ka es vēl kaut kas esmu – bērniem.” Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 229. lpp.

beigām ar veltījumu “Manam uzticamajam draugam un nenogurstošam palīgam grūtajos laikos, “mazajam zēnam” pateicīgās atmiņās veltīts” – tātdēlam Emanuelam Grīnbergam. Savukārt Mērijas Grīnbergas pēdējais ieraksts, kas arī publicēts grāmatā, vēstī, ka 1964. pavasarī pie viņas atnākusi prāvesta Jāņa Reinharda (1860–1979) meita Hildegarde Reinharde (1892–1979)⁷⁸ ar lūgumu, lai viņa uzraksta par sava vīra, pirmā latviešu bīskapa Jāņa Grīnberga, darbību baznīcā Krievijā. Raksts paredzēts tā laika baznīcas virsvaldei. Kā to apraksta Mērija Grīnberga: “41 gadu pēc viņa nāves. Es teicu: “NĒ.””⁷⁹ Un lai arī viņa teica “nē”, atmiņu skicēs Jānis Grīnbergs parādās daudz, ir pat atsevišķa nodaļa “J. Grīnbergs”⁸⁰, atklājot gan viņa centienus, harismu, cīņu ar slimību, gan dedzīgās rūpes par draudzi un latviešu garīdzniecību. Tāpat iespējams izsekot Mērijas iesaisti vīra profesionālajā ikdienā. No vienas puses, šis agrīnās modernās ģimenes modelis, pakāpeniski pieaugot laulāto savstarpējai cieņai un sadarbībai, pieļāva, ka sieviete varēja sabiedrības priekšā jau atklāti būt sava vīra darba, plānu un vēlmju atbalstītāja un domubiedre, tomēr, no otras puses, kā redzams Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas atmiņās, sievai dzīve un darbība bija jāpakārto vīra dzīvei, un viņas kļuva, kā to precīzi apzīmējusi Vita Zelče, par “līdzgaitniecēm”⁸¹.

Lai gan dažādos laikos un dažādās vietās pret mācītāju sievietēm bija gan aizdomas, gan godbijība, sabiedrības interese bija krietni saasināta, tādēļ jau agrīnie protestanti drīz ieviesa noteikumus, saskaņā ar kuriem potenciālo laulāto pārbaudīja un apstiprināja baznīcas autoritātes, pamatojoties uz morālās pieklājības un reliģiskās uzticības novērtējumu.⁸² Līdz 19. gadsimta beigām šī loma jau bija nostiprinājusies, sāka iznākt pašpalīdzības grāmatas mācītāju sievietēm. Lielāko daļu padomu rakstīja pašas sievietes. Diemžēl līdz Otrajam pasaules karam Latvijā izdoto grāmatu klāstā nav izdevies šādu piemēru atrast. Daudzus padomus varēja attiecināt uz jebkuru precētu sievieti, mācītāja sievas lomu unikālu padarīja atšķirība, kas izpaudās kā aktīva līdzdalība sava vīra darbā. Šajā ziņā padomu grāmatās bieži vien tika uzsvērtas cerības, kādas uz viņām lika draudzes locekļi. Mācītāju sievietēm bija ne tikai atbilstoši jāapgūst sevi un savus bērnus un jāuztur tīra māja, lai regulāri un bieži vien negaidīti varētu ierasties viesi, bet arī jābūt saprotošām padomdevējām, kad mācītājs nav pieejams, prasmīgām finansistēm, lai vadītu saimniecību ar mācītāja ierobežoto algu, sekretārēm, ja nepieciešams, un gudrām diplomātēm attiecībā uz sarežģītiem jautājumiem, kas radās katrā draudzē.⁸³ Ja no citu jomu profesionāļu sievietēm tika gaidīts, ka tās, piemēram, rīkos vakariņas vai piedalīsies labdarības pasākumos, mācītāja sieva vienmēr bija pieejama, tāpat kā viņas mājoklis, kas bieži vien atradās baznīcai piederošā draudzes ēkā, kā arī viņas vīrs, no kura tika gaidīts, ka viņš strādās 24 stundas diennaktī 7 dienas nedēļā. Daudzējādā ziņā gaidas attiecībā uz garīdzniekiem un viņu laulātajiem nav mainījušās, tādēļ liela daļa pētījumu par mūsdienu garīdznieku ģimenēm koncentrējas uz stresu, kas saistīts ar

78 Vairāk sk.: [LU LfMI]. *Hildegarde Reinharde*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/hildegarde-reinharde> (skatīts 10.06.2023.).

79 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 613. lpp.

80 Turpat, 380.–404. lpp.

81 Zelče, Vita. *Nezināmā*, 58. lpp.

82 Finch, Janet. *Married to the Job: Wives' Incorporation in Men's Work*. London: Allen & Unwin, 1983, p. 7.

83 Pavalko, Eliza K.; Elder, Glen H. Jr. Women behind the men: Variations in wives' support of husbands' careers. *Gender & Society*, No. 7.4, 1993, p. 549.

9. attēls. Mērijas Grīnbergas sludinājums par latviskā bazāra sarīkošanu Jēzus draudzes skolā Pēterburgā. 1913. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs VRVmp 27615

darbu un divpersonu karjeras izaicinājumu. Tā kā garīdznieku un viņu dzīvesbiedru profesionālā un privātā dzīve lielā mērā pārklājas, robežu noteikšana un ievērošana gan laika, gan telpas ziņā ir bijusi nozīmīga pētnieciska problēma. Ģimeņu konsultante Linda Hailmena (*Hileman*), raksturojot pastāvīgo piekļuvi un kontroli kā dzīvi “akvārijā”, salīdzina garīdznieku ģimenes ar citām, sakot, ka “neviens cita profesija nenosaka ne tikai pilsētu, kurā ģimenei jādzīvo, bet arī apkaimi, māju, draudzi, kurai ģimene kalpo un ar ko tā dzīvo, cilvēkus, ar ko socializējas”⁸⁴.

Saskaņā ar iepriekš minēto mācītāja sievai bija jābūt labai saimniecei, proti, jāspēj vadīt mājsaimniecību, audzinot bērnus un uzņemoties atbildību par piesaistīto apkalpojošo personālu. Bija jā rūpējas arī par dārzēm un laukiem, lielu un mazu mājlopu kopšanu, apģērbu izgatavošanu, kā arī bija jāpārvalda zināšanas par uzkrājumu veidošanas paņēmieniem. Gan Elza Jende, gan Mērija Grīnberga nāca no ģimenēm, kur liela daļa saimniecības rūpju tika uzticēta kalpotājiem, tāpēc iejušanās jaunajos apstākļos nebūt nebija vienkārša. Elza Jende raksta:

Man nebija vēl pilni 20 gadi, kad apprecējos, un ļoti grūti bij pierast pie lielās saimniecības. Liels prieks man bij, kad atnāca dzīvot pie mums mana otrā māte Tīdemaņa dzē⁸⁵, saukta “tante Tili”. Mans vīrs viņu tikai sauca par “labo tanti”. Viņa ar savu piemilību un prasmi saimniekot man bij neatsverams palīgs, no kura

84 Hileman, Linda. The unique needs of Protestant clergy families: Implications for marriage and family counseling. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 2008, No. 10 (2), p. 122.

85 Vairāk sk.: [LU LfMI]. *Friderike Tidemane*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/friderika-tidemane> (skatīts 10.06.2023.).

10. attēls. Krievijas latviešu evaņģēliski luterisko draudžu biskapa svinības Petrogradā. 1921. gada jūlijs. Jānis Grīnbergs sēž centrā 6. no kreisās. Aiz viņa stāv Mērija Grīnberga (pa labi), pie viņa kājām sēž bērni Mērija un Emanuels. Grīnbergam pie labās rokas 3. mācītājs Pēteris Kamols (1880–1948); 4. mācītājs Švalbe; pie kreisās rokas 1. arhibīskaps Konrāds Freifelds (1847–1923). Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs VRVMP 26740/1

daudz mācījos. Lielas bēdas bij, kad viņa 1906. g. nomira. Tagad viņa guļ manam vīram blakus Raunas kapos.⁸⁶

Saimniekošanas izaicinājumus piemin arī Mērija Grīnberga, piemēram, epizodē, kad negaidīti ciemos atnākusi draudzes locekle Otīlija Menca un ierauga, ka Mērijai virtuvē plīts nokrauta ar netīrajiem traukiem:

“Bet mācītāja kundze, tas nu gan neiet,” auroja kurlā vecā jaunkundze, “ka mūsu labā mācītāja kundze tā sevi nomoka, es gribu ātri palīdzēt.”

Un tad viņa nenogurstoši ar zināmiem starplaikiem nāca sākumā pēcpusdienās palīdzēt man mazgāt traukus, vēlāk biežāk [...].⁸⁷

86 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 101. lpp.

87 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 342. lpp.

Tāpat Mērija Grīnberga piemin, ka Pirmā pasaules kara laikā Petrogradā (Sanktpēterburga) 1916. gadā viņai bijusi istabene un ķekša (palīdzē virtuvē). Tās arī palikušas mājās pie bērniem, kad viņa gājusi dežurēt uz lazareti.⁸⁸ Līdz ar saimniekošanu būtiska tēma ir arī mājoklis. Mācītājmājai tiek piemērots apzīmējums “piesaistītais mājoklis”, t. i., dzīvošana darba devēja nodrošinātā mājoklī. Tā vēsturiski ir izraisījusi lielu spriedzi starp mācītāju, viņa sievu un apkārtējiem cilvēkiem. Sarežģītākie jautājumi ir bijuši saistīti ar mācītāja atkarību no draudzes, kā arī ar viņa dzīves plānošanu un ierobežojumiem. Elzas Jendes piemērs šo aspektu spilgti atklāj: mācītājmāja ir publiska vieta, kas bez īpašiem brīdinājumiem bieži pilda arī viesu mājas vai patvēruma funkciju. Mērijas Grīnbergas gadījumā stabila mājvieta pat nebija iespējama, par tādu būtu uzskatāms tikai Sanktpēterburgas dzīvoklis, jo Pirmā pasaules kara dēļ Grīnbergu ģimene ceļoja no vienas vietas uz nākamo – apmešanās vietas latviešu kolonijās Krievijā bija dažādas kvalitātes, daudz ko noteica konkrētās draudzes labvēlība pret mācītāju un attieksme pret viņa ģimeni.

Būtiski arī, ka, lai gan mācītājs tiek uzskatīts par profesionāli, viņam tradicionāli netiek maksāts kā citiem profesionāļiem; un īsti nav iespēju dzīvot tādu dzīvesveidu, kādu var baudīt citi profesionāļi, tas, savukārt, var radīt viņa ģimenei, jo īpaši sievai, grūtības un spriedzi. Iztikšana ne Jendes, ne Grīnbergu ģimenē nav spoža. Jendes sāk gūt papildienākumus, kad Ādams Jende sāk rakstīt mācību grāmatas skolas bērniem,⁸⁹ lai vecākiem jau mājās ir no kā mācīt bērniem lasīt un rēķināt.⁹⁰ Elza Jende šajā darbā ir dziļi iesaistīta, un viņa arī atmiņās piemin:

Grāmatas atrada lielu piekrišanu. Laikam Cimzes audzēkņim un viņa semināru beigušam bij sevišķas dotības pedagoģijā. Darbs bij liels, un es varēju daudz palīdzēt pie korektūras lasīšanas un cita. Sarakstot rēķinu grāmatas, es atminos, ka mēs kopīgi daudz spriedām, kādus terminus lietot rēķinu uzdevumos, lai nerastos pārpratumi, jo nebija vēl nodibinājusēs terminoloģija.⁹¹

Par šo naudu varēja aizbraukt kādā kārotā ceļojumā, kas bija viena no retajām reizēm, kad Elza Jende izrāvās no mācītāja sievas pienākumiem un Raunas. Tāpat arī atrisināt kādas finansiālas problēmas, kā šajā piemērā, kas apliecina, cik sarežģīti būt mācītājam un viņa sievai bez priekšzināšanām zemkopībā⁹² un lopkopībā:

88 Turpat, 164. lapp.

89 Ādams Jende sarakstījis šādas grāmatas: “Mājas bērniem” (1899, 1901), “Bērniem” (1902), “Vadonis un uzdevumi” (1906), “Skaistākās pasakas bērniem” (1906), “Mājas mācība” (1907), “Rēķinu uzdevumi tautskolām” (1907), “Baznīcas vēsture” (1907), “Bībeles stāsti” (1908), “Dziesmas un katīķisms Vidzemes skolām” (1908), “Dziesmas un katīķisms Kurzemes skolām” (1908), “Ticības mācība” (1909), “Pasaciņas, stāstiņi un pamācības” (2 sēj., 1902), “Ziņas par Raunas draudzi” (1912).

90 Ādama Jendes devums izglītības laukā, īpaši mājācībā, ir nozīmīgs. Viņš reformēja mājācību gan pēc satura, gan formas. Viņš centās mājācībā ieviest arvien vairāk laicīgā satura lasāmvielas: pasakas, fabulas, stāstus par dabu (Zemi, Sauli, Mēnesi u. tml.). Lai to izdarītu, viņš pats rakstīja mācību grāmatas, bet Bībeles stāstus padarīja bērniem vieglāk uztveramus, lietoja skaidru valodu, atmeta neiederīgus, sarežģītus vārdus, sniedza arī nelielu ieskatu latviešu tautas attīstības vēsturē; grāmatās ievietoja arī Jāņa Cimzes (1814–1881) un Garlība Merķeļa (*Merkel*, 1769–1850) portretus. Arī rēķināšanas uzdevumos viņš padarīja interesantākus, turklāt šīs grāmatas tika papildinātas ar metodiskajiem norādījumiem skolotājiem.

91 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 99. lpp.

92 No 1899. līdz 1902. gadam Ādams Jende bija Raunas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētājs.

Grāmatu izdošana ar laiku atnesa arī labu peļņu, un varēja atbrīvoties no lieliem parādiem, kas bij iekrājušies no studiju laikiem un no saimniecības uzņemšanas, uz Raunu atnākot, jo toreiz izdarīja to kļūdu zemi apstrādāt ar pusgraudniekiem un iegādāja lielu inventāru. Vēlāk zemi izrentēja, un tas bij izdevīgāki. Manam vīram par zemkopību nebij sevišķas intereses, un par visām lietām priekš tā neatrada laiku, jo citu darbu bij pārāk daudz, kuriem viņš veltīja visus spēkus. Kas uz mani attiecās, tad nekā nesaprātu no lopkopības. Bija pieņemta jauna meitene – lopkope –, kas arī nekā nesaprata, un mēs abas bijām nelaimīgas.⁹³

Vēl viena būtiska iezīme, ka, esot laulībā ar mācītāju, sievai tradicionāli ir bijis grūti atrast draugus un atbalsta tīklu. Tas viņu dažkārt dara vientuļu. Turklāt garīdznieka sievai tradicionāli ir bijis maz kopīga laika ar savu vīru. Papildus pārmērīgi garajam darba laikam, kāds parasti ir daudziem profesionāļiem, garīdznieki bieži strādā arī tad, kad lielākā daļa citu cilvēku nestrādā, – vakaros un brīvdienās. Elza Jende atmiņās nerunā par vientulību, tomēr apkārtējo jautājums par garlaicību savā ziņā ietver arī daļēji jautājumu par vientulību:

Kad apprecējos un pārnācu dzīvot no Rīgas uz Raunu, man daudz reiz jautāja, vai man neesot garlaicīgi dzīvot uz laukiem. Man jāsaka – kad būtu jāizvēlas visu cauru gadu dzīvot vai nu pilsētā, vai uz laukiem, tad bez šaubām izvēlētos laukus, jo man ārkārtīgi grūti pavadīt vasaru pilsētā. Visi skaistie parki un apstādījumi ir tik surogāts un nevar atsvērt brīvo dabu. Esmu tanī ziņā laimīgs cilvēks, ka nezinu, kas ir garlaicība – izņemot dažreiz garlaicīgu cilvēku sabiedrībā, no kuras nevar izbēgt. Bet kā var būt garlaicīgi pašam savā mājā, kur ir visādi pienākumi un brīvā laikā grāmatas, mūzika, rokdarbi u. c.⁹⁴

Līdzās tam viņa piemin arī avižu lasīšanu un sekošanu pasaules notikumiem, norādot, ka Ādams Jende abonējies visdažādāko virzienu avīzes un katrā ziņā vienu Sanktpēterburgas laikrakstu, kara laikā, piemēram, *Novoje vremia*, pie reizes atzīstot, ka “dažreiz man ir žēl tik daudz laika ar avižu lasīšanu nokavēt, bet, kad iedomājos, kādu vēsturisku laiku mēs piedzīvojam, tad domāju, ir pienākums tam sekot”⁹⁵. Šeit būtiska nozīme arī pastam, jo ik pārdienu Elza Jende iespējamo vientulību aizpildījusi ar vēstuļu rakstīšanu ģimenei, tāpēc viņai īpašu prieku sagādājis brīdis, kad ierasto divu dienu nedēļā vietā pasts pienācis vēlāk trīs vai pat četrreiz. Jendes atmiņās atspoguļoti arī vairāki viņai tuvi viesi, piemēram, dzejnieks Kārlis Skalbe, komponists Jāzeps Mediņš (1877–1947), viņa māsa pianiste Marija Mediņa-Zilēvica (1879–1912)⁹⁶, komponisti brāļi Jurjāni – Pēteris (1851–1900), Andrejs (1856–1922), Juris (1861–1940) un

Pāvuls (1866–1948) –, dziedātājs un vokālais pedagogs Pauls Sakss (1878–1966), vijolnieks un mūzikas pedagogs Edmundo Lučini (*Lucini*, 1886–1922)⁹⁷. Spilgts piemērs viesu uzņemšanai Raunas mācītājmuižā no Elzas Jendes atmiņām:

Vienu vasaru jaunais dzejnieks Kārlis Skalbe strādāja Raunas draudzes skolā par palīga skolotāju. Viņš atnesa savas dzejas manam vīram rādīt. Atminos reiz garāku dzejoli “Pie jūras”. Tanī vasarā aicinājām visus draudzes skolniekus ar skolotājiem (Auka) reiz mācītāja muižā uz kafiju. Garš galds bij klāts zem kokiem, kur tos pacienāja ar kafiju un cepumiem. Vasarā skolā nebija daudz bērnu – varēja būt ap 30. Atminos, ka Skalbe bij ļoti jautrs, runīgs un jokojās. Tā kā man kā mājas mātei bij jāuzmana, ka ciemiņi labi tiek apgādāti, tad nevarēju noklausīties, par ko runāja.⁹⁸

Mācītāja sievu privātā sfērā ir samazināta līdz minimumam, respektīvi, iztrūkst tas, ko sociologs Ērvingš Gofmans (*Goffman*, 1922–1982), izmantojot dramaturģijas un teātra terminoloģiju, nodēvējis par “aizkulisēm”, kur atpūsties no savas lomas un pabūt pašam sev.⁹⁹ Iejaukšanās privātajā laikā un telpā ir tik intensīva, ka vēl vairāk tiek ierobežota garīdznieku sievu iespēja atpūsties un atjaunoties. Jau iepriekš minēts, ka viens no mācītāja sievas pienākumiem bija komunikācija ar draudzi, arvien laipna uzņemšana, uzklauššana un problēmu risināšana, tādējādi atlogojot vīra ikdienu darbā ar draudzi. Šis īpaši vērojams Mērijas Grīnbergas atmiņās, kur virknējas stāsti par mācītāja mājas apmeklētājiem dažādās diennakts stundās – viesi ir jāpabaro, tiem jāaizdod nauda, pārtika, jāpalīdz slimības gadījumā vai jāizgulta.

Tomēr unikālākā atšķirība no diplomāta vai valstsvīra dzīvesbiedres gadījumiem ir garīdznieka sievas iesaistes apjoms vīra darba ikdienā. Iespējams, nav nevienas citas profesijas, kurā no sievas tiek gaidīta tik dziļa un plaša iesaistīšanās vīra darbā. Šīs “prasības”, turklāt dažkārt nav saskaņā ar viņas individuālajām interesēm. Mērijas Grīnbergas apņēmība un izturība pelna īpašu uzmanību. Jau no pirmajiem laulības mēnešiem viņa azartiski piedalās vīra profesionālajā ikdienā, gan pārņemot daļu pienākumu, gan ar savām prasmēm aizstājot nepieciešamos papildu darbiniekus. Jānis Grīnbergs kādu laiku bija arī cietuma mācītājs, šajā amatā viens no pienākumiem bija cietumnieku vēstuļu cenzēšana – šo darbu drīz vien pārņēma Mērija. Viņai arī tika nokārtota atļauja doties līdz mācītājam uz dievkalpojumiem gan vīriešu, gan sieviešu cietumos. “Arī man dabūja atļauju iet līdz mācītājam uz dievkalpojumiem cietumos. Pirmo ziemu sacēpām mājās spēka raušus tajā skaitā, cik mums bija cietumnieku. [...] sataisījām parastās Ziemassvētku paciņas: tēju, cukuru, mahorku.”¹⁰⁰ Mērija Grīnberga apraksta, kā centusies katru uzmundrināt, izjautāt, iepriecināt, un daļa pēc atbrīvošanas kā pirmo vietu apmeklēja mācītāja māju, lai pateiktos gan savam mācītājam, gan Mērijai. Viņa ilgu laiku pildīja arī baznīcas ērgelnieka funkcijas, viņa

93 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 100. lpp.

94 Turpat, 110. lpp.

95 Turpat, 130. lpp.

96 Vairāk sk.: [LU LFM]. Marija Mediņa-Zilēvica. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/marija-medina-zilevica> (skatīts 10.06.2023.).

97 Pirms Pirmā pasaules kara vadījis vijolklasi Rīgas Pirmajā mūzikas institūtā, kopš 1919. gada – jaundibinātajā Latvijas Konservatorijā.

98 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 103.–104. lpp.

99 Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin, 1990, pp. 111–121.

100 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 400. lpp.

arvien bija gatava muzicēt ārpus baznīcas, piemēram, kāds atmiņu fragments vēstī, kā viņa cietumā Ziemassvētku dievkalpojumā spēlējusi korāli uz harmonija.

Elza Jende palīdz vīram dažādos viņa pienākumos, piemēram, 1904. gadā Jendi ieceļ par skolas garīgo pārlūku, bet 1906. gadā Vidzemes sinode viņu apstiprina par Cēsu apriņķa reprezentantu draudzes kārtības reorganizācijas komisijā.

Kopīgi mēs staigājam lielā istabā no viena gala līdz otram un dedzīgi spriedām, kā labāki novērst lielās netaisnības, kas vecā likumā pastāvēja, īpaši patronāta tiesības visus ļoti sarūgtināja. Likās, ka pienācis laiks tur ko grozīt. Tika iesniegti projekti, bet tie iegūlās kādās atvilktnēs, viss palika pa vecam, pat patronāta tiesībām nepiedūrās ne ar mazo pirkstiņu.¹⁰¹

Kā latviešu luterāņu mācītāja un latviešu konsistorijas priekšnieka vietas izpildītāja Jāņa Grīnberga dzīvesbiedre Mērija Grīnberga ir blakus, kad norisinās svarīgi notikumi Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsturē – arī par tiem viņas atmiņās par dzīvi Krievijā. Šajās atmiņās no sinodes Berzovā spilgti ienāk sievietes loma patriarhālajā garīdzniecības vidē reizē ar Mērijas Grīnbergas azartisko prieku būt līdzdalīgai:

Mēs omulīgi pavadījām laiku pie Freifeldiem, kamēr pienāca sinodes diena un durvju priekšā piebrauca eleganti rati (kaut gan līdz baznīcai bija samērā tuvu) ar diviem zirgiem, lai aizgādātu uz sinodālo dievkalpojumu bīskapu Freifeldu¹⁰² un tēvu (latviešu konsistorijas priekšnieka vietas izpildītāju). Es gribēju iet kājām, taču vīrieši aicināja arī mani braukt līdz. Freifelds jau mājās uzlika savu bereti. Vīri, kļusu ciešot, viens otram blakus sēdēja priekšējā sēdekli, es pakaļējā sēdekli mēma un grūtsirdīga. Man bija sajūta, ka es kā sieviete, iespējams, traucēju viņus. Berzovas baznīcas priekšā bija salasījušie daudz cilvēku. [...] Pūli bija daudz sirsnīgu, dievbijīgu cilvēku. Es vairs neatceros, par ko toreiz tika spriests. Tik daudz gadu ir aizgājis kopš tiem laikiem, un pārdzīvojumi ir pārtapuši par atmiņām. Es tikai zinu, ka Kamola¹⁰³ priekšlikumi bija ļoti baznīciski stingri un ideāli. Visās šajās sēdēs es palīdzēju rakstīt protokolus, izņemot sinodes, kas tika noturētas Pēterpilī. Dokumentus, sākot ar pirmās latviešu konsistorijas dibināšanu līdz par pirmā latviešu luterāņu bīskapa Jāņa Grīnberga ievēlēšanai amatā, kas arī oficiāli notika Berzovā septiņus mēnešus vēlāk, es par nožēlu atstāju Krievijā.¹⁰⁴

101 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 100. lpp.

102 Bīskaps Konrāds Freifelds (*Freifeldt*, 1847-1923) 1921. gadā tika ievēlēts par latviešu luterāņu draudžu arhibīskapu. Sk.: Andersons, Edgars. *Latvijas vēsture, 1920-1940*. Stokholma: Daugava, 1982, 126. lpp.

103 Mācītājs Roberts Pēteris Kamols (1880-1948) Sanktpēterburgā apmeklēja mācības pie Jāņa Grīnberga Jēzus baznīcas draudzē un darbojies evaņģēliskajā misijā patversmē. Sk.: Kiploks, Edgars. *Taisnības dēļ vajātie*. Latviešu mācītāji ciešanu ceļā. [B. v.]: Latviešu Ev. Luteriskā baznīca Amerikā, 1993.

104 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 322-323. lpp.

Gan Elzas Jendes, gan Mērijas Grīnbergas atmiņās no Pirmā pasaules kara laika iezīmējas tas, ko var dēvēt par sieviešu kara laika identitāti. Viņas nebija iesaistītas karadarbībā, bet savu dzīvi veidoja ap mājām un karā iesaistītajiem vīriešiem. Mācītāju sievas parasti pierādīja savas saimnieciskās, pedagoģiskās prasmes ne tikai savā mājāsaimniecībā, bet arī labdarības darbā. Elza Jende apraksta, ka, līdzko sākās karš, sāka vākt ziedojumus, lai karavīriem uz fronti varētu sūtīt zeķes, cimdus, veļu. Viņai kā mācītājkundzei bija jāuzņemas palīdzības komitejas priekšnieces amats.

Visur nodibinājās komitejas, kas šo darbu organizēja. Arī Raunā tādu nodibināja, un man bij jāuzņemas priekšnieces amats. Palīgu bij daudz, un arī darbu bij daudz. Par naudas ziedojumiem pirka audumus un šuva veļu. Lielas grūtības bij ar materiālu sagādāšanu, jo Cēsis un Rīgā lielākā vairumā dziju vairs nevarēja dabūt, bij jāparaksta no Petrogrades, un dažreiz pagāja ilgs laiks, kamēr atsūtīja. Darba darītāju pieteicās ļoti daudz, un nepatīkami bij, ka to viņiem nevarēja dot pietiekošā vairumā. Zeķes un cimdus sadāvāja ļoti daudz. 1. dec. 1914. gadā bij jau 300 pāru zeķu un 250 pāru cimdu. Dāvāja arī vilnu. To dzirnavās savērpa, un dziju izdalīja brīvprātīgām adītājām. Adīja cimdus, jo dzirdēja, ka šie noderīgāki. Zeķu vietā kara vīri valkājot autus. Aizsūtījām daudz kastes ar gatavām mantām uz Rīgu. No sākuma nodevām dažādām organizācijām. Vēlāk, kad nodibinājās latviešu strēlnieku pulki, tad tieši viņiem. Reiz pat aizveda uz fronti Ķemerose.¹⁰⁵

Tika arī organizēta bēgļu barošana:

No apriņķa nāca rīkojums, ka bēgļiem reiz dienā jāvāra zupa un jāizdala šosējas malā. Man bij jāuzņemas to lietu vadīt. Naudu deva no apriņķa. Par izdalīšanas vietu izvēlējās Liča krogu, uz kuru veda ceļš no mācītāja muižas, un es braucu no rītiem turp pieņemt un izsvērt gaļu – kautus jērus. Arī rudzu milti bij jāizdala maizes cepšanai. Ar to bij negals, nespēja tik daudz izcept, cik bij vajadzīgs. Maiznieka toreiz Raunā nebija, un katrs cepa tik savām vajadzībām. Zupu vārijām labu un papildinām gaļas, kartupeļu, kāpostu. Pie zupas izdalīšanas punktiem apmetās daļa bēgļu, noganīja ar saviem zirgiem tuvējās pļavas un tīrumus. Citi apmetās Raunā, bet lielākā daļa steidzās pēc iespējas ātrāk tālāk un beidzot nonāca Iekšskrievijā. Žēli bij skatīties, kā latviešu tauta izklīst.¹⁰⁶

Kara gados bīskaps Jānis Grīnbergs darbojās Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejā, Mērija Grīnberga palīdzēja vīram darbā ar latviešu bēgļu apgādi, rūpējoties par virtuvi bēgļiem, apģērbu un naktsmītnēm. Viņas atmiņās lasām:

105 Jende, Elza. *Dažas atmiņas no manas dzīves*, 117. lpp.

106 Turpat, 119. lpp.

Pirmā pasaules kara sākumā, nezinu, kāpēc, es biju likusi sev uzšūt smalki svītrainu vasaras kleitu no pelēkas mazgājamās drēbes, laikam tādēļ, ka Pēterburgā bijām ar latviešu sabiedrības līdzekļiem latviešu paspārnē Vasiļija Ostrov iekārtojuši lazareti zaldātiem. Nu mēs, sievietes no lazaretas komitejas grupas, tur pēc kārtas dežurējām. Laikam tā pelēkā kleita gribēja līdzināties žēlsirdīgās māsas tērpiem. Mani bērni vēl bija mazi. 1915. gadā nāca bēgļu plūdi no Kurzemes un Vidzemes. Debesbraukšanas dienā bija tik daudz cilvēku atnākuši uz mazo Jēzus draudzes baznīcu, ka visiem nebija vietas baznīcā. Mums laikam nebija kopā daudz vairāk nekā 800 sēdvietu, ieskaitot kora telpas abās pusēs galvenās ejas vidū. Attaisija sētas pusē baznīcas logus, un vīra spēcīgā balss skanēja arī tiem, kas bija sapulcējušies uz dievkalpojumu baznīcas sētā un tur stāvēja siltā pavasara saulītē. Neparedzētajiem bēgļu plūdiem vēl nebija nekādas organizācijas. Vēlāk slavenā Dzimtenes bēgļu centrālkomiteja¹⁰⁷ – Goldmans¹⁰⁸ un Irbe¹⁰⁹ – vēlākais bīskaps un mēs uz ātru roku Jēzus baznīcas tirdzniecības skolas brīvlaikā tukšajās telpās augšējā stāvā ierīkojām mītni bēgļiem. [...] Arī ēdināšanu noorganizējām. Sākumā vārīja mūsu mazajā virtuvē. Pēc tam pēc kārtas vārīja augšā skolā pie bēgļiem kāda no viņu sievietēm. Vajadzīgo es iepirku un iedalīju. [...] Kad kāds saslīma, arī pie manis vērsās pēc padoma.¹¹⁰

Arī pēdējie gadi Krievijā Grīnbergu ģimenei bija ļoti grūti, bīskapu arvien biežāk nomāca ar sirds mazspēju saistītas veselības problēmas, pilsētā iztikt bija aizvien sarežģītāk, jo trūka daudzu ikdienas dzīvei nepieciešamu lietu. Grīnbergam darba pienākumu dēļ bieži vajadzēja ilgstoši uzturēties latviešu kolonijās Novgorodas guberņā. Arī turpmākajos gados nedrošība Krievijā neatslāba, piemēram, Mērija Grīnberga atmiņās apraksta 1921. gada martā notikušo Kronštates sacelšanos¹¹¹ un tās apspiešanu, paralēli aprakstot piedzīvotās izbailes un nedrošību:

Mēs atgriezāties pie nogurušā, vēl ne pavisam veselā tēva mūsu dzīvoklī, kurš tagad mums likās daudz tukšāks. Kad iedomājos vakarus, mana sirds bija baiļu pilna, jo pēc plkst. 6 civilie nedrīkstēja vairs atrasties uz ielām, tur nemitīgi traucās dažādi dienesta auto. Atceros kādu vakaru, kad jau satumsa un es skatījos

11. attēls. Kristāmais galds Grīnbergu dzīvoklī Pēterburgā. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs VRVMP 26789

uz kluso Zagorodnij ielu. Kādreizējā “Tabačnaja” tuvumā stāvēja slēgts auto. No viena nama pie auto atgriezās maza vīru grupa, vienam bija laterna rokā. Es nokritu ceļos un lūdzos: kungs pasargā mūs no visa ļaunā. Es skaidri atceros, ka pēcpusdienā, kad Paulīna [kalpotāja – E. E. K.] aizbrauca, es pārvietoju mūsu harmoniju ēdamistabā pie zāles sienas, kur blakus pulkstenim karājās papa portrets. Jo¹¹² gleznots. Vakaros bija tik nedroši, ka neuzdrošinājos iet stūra istabā, kur pa logu varēja redzēt daļu no Zabalkanskij un Zagorodnij ielām. Mans mierinājums vakaros bija harmonijs. Tad es spēlēju vienu korāli un gāju gulēt. Uzmācās baigas domas – vai mēs rit vēl pamodīsīties visi kopā vai arī tumšais auto, kas visu vakaru patrulēja pie “Tabačnaja”, aiztransportēs kādu no mums. Mēs palikām gluži vieni dzīvoklī – vārgais, slimīgais tēvs, divi bērni un es – nopūlējies malkas krāvējs un ķesteris vienā personā un pie vajadzības Jēzus draudzes ērgelnieks.¹¹³

Šis pēdējais Mērijas Grīnbergas pašraksturojums spilgti apliecina jau iepriekš izklāstīto mācītāju sievu dažādo ikdienišķo, sadzīves pienākumu klāstu un reizē būšanu cieši saistītai ar mācītāja amata pienākumiem. 1921. gada marta beigās viņai saistās ar vēl kādu atgadījumu, proti, kā viņa divas reizes tikusi pierunāta nokristīt bērniņu sava vīra vietā. Vienreiz viss noticis pavisam veiksmīgi, otrreiz varbūt ne tik, bet Mērijas Grīnbergas stāstnieces talants atklājas pilnā krāšņumā.

Šajā pašā pavasarī Freifelds un mans vīrs bija izbraukuši uz kaut kādu sēdi vai Pēterburgas apkārtni, kad pastorātā ienāca grupa igauņu. Viņi lūdza nokristīt

107 Domāts: Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja – Pirmā pasaules kara latviešu bēgļu pārstāvniecības institūcija Krievijā, kas darbojās no 1915. gada augusta līdz 1918. gada janvārim.

108 Jānis Goldmans (1875-1955) – latviešu politiķis, Krievijas Valsts Domes deputāts no Kurzemes guberņas, Latvijas Tautas padomes loceklis, Satversmes sapulces, pirmās un otrās Saeimas deputāts, pirmās Pagaidu valdības zemkopības ministrs un apsardzības ministrs.

109 Kārlis Irbe (1861-1934) – latviešu luterāņu mācītājs, pirmais Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas bīskaps un sabiedriska darbinieks.

110 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 135. lpp.

111 1921. gada martā Padomju Krievijas jūras kara flotes bāzē Kronštātē sākās karakuģu matrožu, garnizona un pilsētas iedzīvotāju daļas sacelšanās pret lielinieku valdību ar lozungiem “Par padomēm bez komunistiem!” un “Varu padomēm, nevis partijām”. Dumpis ilga līdz 18. martam un bija pēdējā lielinieku režimam bīstamā sacelšanās Krievijas Pilsoņu kara laikā. Vairāk sk.: Gusačenko, Andrejs. *Kronštates dumpis. Ilustrētā Pasaules Vēsture*, 2021, Nr. 5, 14.-[20.] lpp.

112 Domāts brālis gleznotājs Jāzeps Grosvalds, dēvēts par Džo jeb Jo.

113 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 351. lpp.

bērnu. Es paskaidroju, ka mācītāja nav, viņiem jāmēģina uzmeklēt igauņu ķesteris, kurš vēl neilgi pirms tam bija Pēterpilī. Tas arī esot izbraucis. Teicu, ka viņiem vajadzētu pagaidīt līdz rītam. Nē, tieši šodien visi radi esot sanākuši kopā, lai svinētu kristības. Tad viņiem labāk būtu nokristīt bērniņu pašiem mājas pagaidu kristībās. Nē, viņi vairs neies prom no pastorāta, man noteikti jānokrista bērniņš. [...] Lāvoss krieviski runājošiem igauņiem man iestāstīt, ka es varu droši un pareizi bērniņu nokristīt. Es taču neskaitāmas reizes esmu redzējusi savu vīru to darām. Paņēmu dziesmu grāmatu un sāku. Bet jau pie Mūsu Tēvs debesīs... esmu tik tālu, ka vairs nezinu ko tālāk. Šajā situācijā izlīdzējos, lūdzot kristību viesus noskaitīt Mūsu Tēvs viņu valodā, kamēr es lūzdu latviski. Kaut kā nabaga Jöhr (?) tika nokristīts un cilvēki ļoti apmierināti aizgāja mājas. Nākamajā dienā es viņus pamanīju igauņu baznīcā, reģistrējot bērnu, un vēlāk par savu izdarību izsūdzēju Freifeldam. Bīskaps Freifelds smiedamies piedraudēja man ar pirkstu: "Bet jūs man fušierējat amatu." Nekad vairs neko nedzirdēju par šo kristāmo bērnu. Citu reizi ar pagaidu kristībām mani piemānīja latviešu sieviete. Tas notika kādā dienā, kad mans vīrs atkal bija izbraucis dienesta darīšanās. Sieviete atnāca ar mazu bērniņu uz rokām un stāstīja, ka tas esot smagi slimis. Es viņu sūtīju pie viena mūsu kursanta, pēc amata pasta ierēdņa, kurš dzīvoja tuvumā. Bet viņa negribēja iet un apgalvoja, ka bērns esot smagi slimis un viņa gribot, lai tas labāk būtu nokristīts pastorātā. Es ļāvos pierunāties, man bija žēl bērniņa, un arī sieviete izskatījās ļoti nožēlojami. Es nokristīju un uzrakstīju datus, kā viņa uzdeva. Vēlāk nāca gaismā, ka viņa iedeva nepareizus datus, ka bērns bija nevis uz nāvi slimis, bet ārļaulībā dzimis. Vairāk es šajā amatā nesastāvēju.¹¹⁴

Elzas Jendes un Mērijas Grīnbergas atmiņas liecina, ka gan ikdienas dzīvē, gan krīzes brīžos, pat fundamentāli atšķirīgās vidēs, radās kopīgas prasības mācītāju sievām, un šīs sievietes tās risināja līdzīgā veidā, uzņemoties dažādus pienākumus. Turpmākie pētījumi būtu veltāmi tēmas paplašinājumam, piemēram, Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas sinožu protokolu studijām, kas varētu glabāt liecības par mācītāju sievu darbību. Tāpat varētu aplūkot vēl kādu sakarību, kas vieno Elzu Jendi un Mēriju Grīnbergu, proti, viņu veikumu latviešu etnogrāfijā, tāpat arī darbību dažādās organizācijās. Pēc 22 Raunas mācītājmuižā pavadītiem gadiem Elza Jende 1919. gadā devās prom no Raunas, jo 1919. gada 22. jūnijā Cēsu–Raunas kaujas laikā igauņi ar degbumbām trāpīja mācītājmuižas ēkās un tās nodega. Elza Jende atgriezās Rīgā 1920. gadā, kopš 1923. gada viņa pievērsās etnogrāfijai – Kurzemē un Vidzemē vāca latviešu apģērbu tautiskos rakstus. Viņas savākie tērpi, rotas, apavi, mutautiņi un lakati glabājas Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. Pēc Elzas Jendes zīmējumiem mākslinieks Rihards Zariņš (1869–1939) darinājis Kursas tērpu attēlus izdevumam "Latvju raksti"¹¹⁵. Jāpiezīmē, ka tieši viņa Pirmā pasaules kara laikā izglābusi

Raunas baznīcas grāmatas. Kādu laiku strādājusi par Rīgas Latviešu biedrības bibliotekāri. Kā pati apliecinājusi, savā mūžā esot paveikusi šādus nozīmīgus darbus:

- 1) savākusi vairāk nekā 430 oriģinālu tautisku rakstu, galvenokārt Lejaskurzemē, nozīmējot tos no dabā uz vietas atrastiem priekšmetiem, kas laika gaitā droši vien gājuši jau bojā;
- 2) darinājusi etnogrāfiski pareizas villaines, vismaz 25, kā arī savākusi dažādus materiālus, ko pēcāk nodevusi lietpratēju rokās;
- 3) sakārtojusi ģimenes arhīva materiālus, nododot tos Valsts bibliotēkai un uzrakstot savas atmiņas.¹¹⁶

Savukārt Mērija Grīnberga jau Sanktpēterburgā veidoja tautastērpu un ornamentu kolekciju. Sanktpēterburgā viņa piedalījās "Latvisku bazāru" organizēšanā, kas bija labdarības pasākumi, kur tika pārdoti dažādi rokdarbi, kas izgatavoti pēc latviešu mākslinieku zīmējumiem un latviešu rakstu paraugiem, kā arī latviešu komponistu notis un latviešu rakstnieku grāmatas. Iegūtos līdzekļus novirzīja Krievijā esošo latviešu baznīcu labiekārtošanai, bet Pirmā pasaules kara laikā iegūtos līdzekļus ziedoja latviešu strēlnieku lazaretei. Mērija Grīnberga bija arī Latviešu mākslas veicināšanas biedrības biedre; biedrības mērķis bija veicināt mākslas attīstību un rūpēties par latviešu mākslas izpēti, vākšanu un saglabāšanu, tajā piedalījās arī citi Grosvaldu ģimenes locekļi. Pēc vīra nāves 1923. gadā Mērija Grīnberga ar bērniem atgriezās Latvijā tikai 1924. gada janvārī. Viņai izdevās līdzī atvest daudz vērtīgu mākslas priekšmetu, kas piederēja Grīnbergu ģimenei, tostarp brāļa Jāzepa Grosvalda un citu latviešu mākslinieku gleznas, kā arī rūpīgi vāko senlietu kolekciju. Pēc atgriešanās Latvijā Mērija Grīnberga neilgu laiku darbojās Latvju sieviešu nacionālajā līgā, bet 1926. gada 11. jūnijā viņa piepildīja sapni – vecāku mājas pirmajā stāvā atvēra nelielu veikalu "Mērijas Grīnbergas lietišķās mākslas priekšmetu tirgotava".¹¹⁷

Nobeigums

Pētījuma mērķis bija caur literāriem un autobiogrāfiskiem tekstiem un ar konkrētu sieviešu personību piemēru palīdzību analizēt mācītāja sievas kā divpersonu karjeras un sociālās lomas iezīmes vēsturisko apstākļu kontekstā. Rakstiskie avoti dažādās dokumentu kolekcijās, šajā gadījumā izmantojot konkrētas autobiogrāfijas un atmiņas, ir vērtīgs materiāls personības izgaismošanai un jau zināmo faktu papildināšanai, veidojot izpratni par mācītāja sievas lomu, mācītāja un mācītāja sievas mijiedarbību un ar to saistīto problemātiku. Caur šīm autobiogrāfiskajām liecībām izsekots vairākiem būtiskiem aspektiem, kas tradicionāli padarījuši mācītāja sievas situāciju atšķirīgu no citu sieviešu dzīves. Raksts turpina nodrošināt forumu, lai pārdomātu sieviešu rīcīb spēku

114 Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme*, 352.–353. lpp.

115 Jansone, Aija. Rihards Zariņš un "Latvju Raksti". *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2009, Nr. 3, [93.]–118. lpp.

116 *Piezīme Elzas Jendes arhīvam: 18.03.1966. J. Zemzaris*. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RX74,1,1.

117 Ančupāne, Agita. Priekšvārds. No: Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme. Mērijas Grīnbergas atmiņas un dienasgrāmatas*. Rīga: Latvijas Mediji, 2021, 7.–23. lpp.

(*agency* – angļu val.), izmantojot biogrāfisko pētījumu prizmu. Pēdējos gados biogrāfiskā metode arvien biežāk tiek izmantota pētījumos, jo ir izveidojusies pārlicība, ka, lai panāktu dziļāku un niansētāku vēstures vai mākslas darba u. c. izpratni, ir svarīgi iegūt ziņas par personas dzīvi, ģimenes un izglītības kontekstu un interesēm.¹¹⁸ Garīdznieku sievas savas lomas joprojām pilda dažādos veidos, bet gandrīz visas tā vai citādi ir iesaistītas vīra karjeras veidošanā. Arī mūsdienās tiek uzsvērts, ka garīdznieku sievas ir nepietiekami pētīta un noklusēta sociālā grupa¹¹⁹. No sociālo zinātņu teorētiskā uzstādījuma raugoties, tēmas ir saistītas gan ar aizsargājošiem faktoriem (ticība, aicinājums, atbalsts), gan stresoriem (darbības gaidas un identitātes zaudēšana, vientulība, zemi ienākumi, sava laika upurēšana). Tomēr kopš reformācijas laikiem mācītāju sievas atkal un atkal ir atradušas veidus un līdzekļus, kā iziet ārpus tradicionālajiem savas lomas ietvariem un parādīt savu personību, reizē gan iekļaujoties tradicionālajā mācītāja sievas tēlā, gan cenšoties paplašināt darbības iespējas.

Dažādas humanitāro un sociālo zinātņu pētniecības tēmas ir atvērtas, lai dziļāk un plašāk izziņātu mācītāju sievu veikumu un ikdienas dzīvi dažādos laikposmos. Šis raksts analizē un iezīmē dažādus virzienus. Pirmkārt, caur mācītāja sievas kā divpersonu karjeras nekompensētas asistentes un brīvprātīgās palīdzes prizmu, tostarp sociālā un psiholoģiskā aspektā. Secinot, ka mācītāja sievas tēls bieži saistīts ar sociālo eliti un vēlēšanos kāpt pa sociālās hierarhijas kāpnēm, lai gūtu atzinību sabiedrībā un draudzē, tomēr ir svarīgi atzīmēt, ka mācītāja sievas loma ir pretrunīga. No vienas puses, mācītāja sieva pilda tradicionālās sievietes lomas ģimenē un saimniecībā, kas bieži tiek saistītas ar sieviešu pienākumiem un ierobežojumiem. Virkne literāro darbu rāda, ka pamatā mācītāja sievas dzīve ir saistīta ar bērnu dzemdēšanu, nāvi, sērošanu un personiskās identitātes zaudēšanu. Šie stāsti atspoguļo sieviešu dzīves ciklu un dažkārt rāda arī to, kā sievietes tiek aizmirstas un neatzītas pēc dzīves pārmaiņām vai nāves. No otras puses, ir piemēri, kad mācītāja sieva izceļas ar gudrību, prasībām un emocionālām reakcijām, kas pierāda viņas personiskumu un spēju izpausties, kļūstot par draudzes padomdevēju un mācītāja aizvietotāju. Otrkārt, caur sieviešu studiju un feministiskās vēstures prizmu tiek pārskatīti stereotipiskie priekšstati par sievietēm – galvenokārt kā sievietēm un mātēm –, kas ir izpalīdzīgas saviem vīriem un pretī saņem atbalstu un tiek uzturētas. Raksts ataino gan priekšstatu, ko piedāvā tradicionālā vēsture, kas galvenokārt balstās uz vīriešu redzējumu un tā radīto sociālo spriedzi, tostarp sieviešu ierobežoto tiesību radīto spriedzi, gan parāda sievietes kā patstāvīgas sabiedrisko procesu dalībnieces. Tāpēc būtiski arī fiksēt sieviešu autobiogrāfisko rakstīšanas stilu, kas vienlaikus ir gan analīzes objekts¹²⁰, gan avots, kas atklāj sievietes individuālās domas un pieredzi un uzrunā mūs viņas pašas vārdiem, vienlaikus ņemot vērā, ka šos sieviešu autobiogrāfiskos stāstus var ietekmēt konkrētais laikmets un subjektīvās atmiņas starpniecība.

118 Eglāja-Kristšone, Eva; Kārļa, Zita. Introduction: Women's Agency. Multiplying stories and subjects. *Letonica*, 2023, No. 49, p. 5.

119 Luedtke, Amy C.; Sneed, Katti J. Voice of the clergy wife: A phenomenological study. *Journal of Pastoral Care & Counseling*, 2018, No. 72.1, 63–72.

120 Eglāja-Kristšone, Eva. A wife who writes: aesthetic and social aspects of self-reflection in women's diaries. *Darbai ir dienas*, 2019, No. 72, pp. 119–126.

Avotu un literatūras saraksts

Nepublicētie avoti

1. Jende, Elza. Dažas atmiņas no manas dzīves, uzrakstītas 1964. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RX74,1,1, 146 lpp.

Avoti

1. [Anon.]. Lēts padoms. *Ilustrēts Žurnāls*, 1923, Nr. 29, 48. lpp.
2. Bergmanis, Ingmārs. Labā griba (romāna fragments). *Literatūra. Māksla. Mēs*, 1998, Nr. 30, 8.–9. lpp.
3. Bērziņš, Ludvigs. Mana dzīve. No: Zeltiņš, Teodors (sast.). *Pašportreti: autori stāsta par sevi*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1965, 32.–42. lpp.
4. Biezais, Haralds. *Saki tā, kā tas ir*. Linkolna, Gaujas apgāds, 1986.
5. Brasche, Gustav. *Kā Paleijas Jahnis sawu buhschanu kohpis / arraja ļaudim par preekschsihmi sarakstihs no G. S. Brasche, Nihzes un Bahrtes mahzitaja*. Jelgawa: pee J. W. Steffenhagen un dehla, 1844.
6. Dravnieks, Alberts. (red.). *Zvaigžņu sega*. Rakstu krājums prof. Dr. Luža Bērziņa piemiņai. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1967.
7. Grīnberga, Mērija. Mana pasaku zeme. Mērijas Grīnbergas atmiņas un dienasgrāmatas. Rīga: Latvijas Mediji, [2021].
8. J. P. Šuvējas dēļ. *Dienas Lapas Literāriskais Feļetons*, 1901, Nr. 246, 1. lpp.
9. Kaija, Ivande. *Iedzimtais grēks*. 1.–3. daļa. Mineapole: Tilts, 1954–1955.
10. Kalniņš, Nikolajs. Sirds bagātības devēja. Ganu Jūles autorei Minnai Bērziņai 80 gadu. *Laiks*, 16.03., 1960, Nr. 22, 3. lpp.
11. Krusa, Felikss. *Latvijas namdaris Vilis Olavs: tautas sardzē baltās un nebaltās dienās*. Linkolna: Vaidava, 1964.
12. Kundziņš, Kārlis. *Mana mūža gājiens: atmiņas un apcerējumi*. Rīga: Rīgas latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 1935.
13. Birkerts, Pēteris (sak.). *Latvju tautas anekdotes*. 2. daļa. Rīga: Literatūra, 1930.
14. Poruks, Jānis. *Pērļu zvejnieks*. Rīga: Zelta Ābele, 1939.
15. Skalbe, Kārlis Austris. No Raunas. *Baltijas Vēstnesis*, 17.02., 1897, Nr. 39, 1. lpp.
16. Zeiboltu Jēkabs. *Liktenis*. Rīga: Valters un Rapa, 1927.
17. Zeltiņš, Teodors (red.). *Pašportreti: autori stāsta par sevi*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1965.

Literatūra

1. Ančupāne, Agita. Priekšvārds. No: Grīnberga, Mērija. *Mana pasaku zeme. Mērijas Grīnbergas atmiņas un dienasgrāmatas*. Rīga: Latvijas Mediji, 2021, 7.–23. lpp.
2. Andersons, Edgars. *Latvijas vēsture, 1920–1940*. Stokholma: Daugava, 1982.
3. Carroll, Jackson W. et al. *Women of the cloth: A new opportunity for the churches*. San Francisco: Harper & Row, 1983.
4. Clark, Elizabeth A. Women, gender, and the study of Christian history. *Church History*, 2001, No. 70 (3), pp. 395–426.

5. Denton, Wallace. *The Role of the Minister's Wife*. Philadelphia: The Westminster Press, 1962.
6. Eglāja-Kristšone, Eva. A wife who writes: aesthetic and social aspects of self-reflection in women's diaries. *Darbai ir dienas*, 2019, No. 72, pp. 119-126.
7. Eglāja-Kristšone, Eva. The Beginnings of Women's Agency in Latvian Foreign Affairs: Autobiographical Approach. *Letonica*, 2023, No. 49, pp. 64-89.
8. Eglāja-Kristšone, Eva; Kārkla, Zita. Introduction: Women's Agency. Multiplying stories and subjects. *Letonica*, 2023, No. 49, pp. 4-12.
9. Feldmane, Sarmīte. Par vienu pārstēdzošu latvieti. *Druva*, 05.03., 2011, Nr. 36, 6. lpp.
10. Finch, Janet. *Married to the Job: Wives' Incorporation in Men's Work*. London: Allen & Unwin, 1983.
11. Frame, Marsha W.; Shehan, Constance L. Work and well-being in the two-person career: Relocation stress and coping among clergy husbands and wives. *Family relations*, 1994, No. 43 (2), pp. 196-205.
12. Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books: A Division of Random House, Inc., 1980.
13. Hileman, Linda. The unique needs of Protestant clergy families: Implications for marriage and family counseling. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 2008, No. 10 (2), pp. 119-144.
14. Kaufmann, Thomas. Pfarrfrau und Publizistin-das reformatorische "Amt" der Katharina Zell. *Zeitschrift für historische Forschung*, 1996, No. 23 (2), S. 169-218.
15. Luedtke, Amy C.; Sneed, Katti J. Voice of the clergy wife: A phenomenological study. *Journal of Pastoral Care & Counseling*, 2018, No. 72(1), 63-72.
16. [LU LFMI]. *Elza Jende*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/elza-margareta-jende> (skatīts 10.06.2023.).
17. [LU LFMI]. *Friderike Tidemane*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/friderika-tidemane> (skatīts 10.06.2023.).
18. [LU LFMI]. *Frida Olava*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/frida-olava> (skatīts 10.06.2023.).
19. [LU LFMI]. *Hildegarde Reinharde*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/hildegarde-reinharde> (skatīts 10.06.2023.).
20. [LU LFMI]. *Katrīna Einberga*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/katrina-einberga> (skatīts 10.06.2023.).
21. [LU LFMI]. *Katrīna Granta*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/katrina-granta> (skatīts 10.06.2023.).
22. [LU LFMI]. *Līvija Meņģele*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/livija-mengele> (skatīts 10.06.2023.).
23. [LU LFMI]. *Marija Grosvalde*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/marija-grosvalde> (skatīts 10.06.2023.).
24. [LU LFMI]. *Marija Mediņa-Zilēvica*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/marija-medina-zilevica> (skatīts 10.06.2023.).
25. [LU LFMI]. *Mērija Grīnberga*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/merija-grinberga-1> (skatīts 10.06.2023.).
26. [LU LFMI]. *Minna Bērziņa*. Pieejams: <https://www.womage.lv/personas/minna-berzina> (skatīts 10.06.2023.).

27. Mace, David; Mace, Vera. Enriching marriages: The foundation stone of family strength. In: Stinnett, Nick et al. (eds.). *Family strengths: Positive models for family life*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1980, pp. 89-110.
28. Papanek, Hanna. Men, women, and work: Reflections on the two-person career. *American journal of Sociology*, 1973, No. 78 (4), pp. 852-872.
29. Pavalko, Eliza K.; Elder, Glen H. Jr. Women behind the men: Variations in wives' support of husbands' careers. *Gender & Society*, No. 7.4, 1993, pp. 548-567.
30. Plummer, Marjorie Elizabeth. *From priest's whore to pastor's wife: clerical marriage and the process of reform in the early German Reformation*. Farnham: Ashgate Publishing, 2012.
31. Plummer, Marjorie Elizabeth. Partner in his Calamities: Pastors' Wives, Married Nuns and the Experience of Clerical Marriage in the Early German Reformation. *Gender & History*, 2008, No. 20 (2), pp. 207-227.
32. Rubenis, Andris. *19. gadsimta kultūra Eiropā*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2002.
33. Sachse, Hannelore. *Esther von Kirchbach (1894-1946) - "Mutter einer ganzen Landeskirche": eine sächsische Pfarrfrau in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Lebensbild und Persönlichkeitsprofil*. Dissertation. Carl von Ossietzky Universität Oldenburg 2009. Verfügbar: <http://oops.uni-oldenburg.de/921/1/sacest09.pdf> (skatīts 10.06.2023.).
34. Schorn-Schütte, Luise. Gefährtin und Mitregentin. Die Rolle der Frau und der Pfarrfrau vom 16. bis 18. Jahrhundert (ausf. zuerst 1991). In: Evangelisches Predigerseminar, Lutherstadt Wittenberg (Hrsg.). *Frauen mischen sich ein: Katharina Luther, Katharina Melancthon, Katharina Zell, Hille Feicken und andere*. Wittenberg: Drei-Kastanien-Verlag, 1997, S. 8-23.
35. Schorn-Schütte, Luise. Priest, Preacher, Pastor: Research on Clerical Office in Early Modern Europe. *Central European History*, 2000, No. 33 (1), pp. 1-39.
36. Shehan, Constance L. et al. Feeding the flock and the family: Work and family challenges facing ordained clergy women. *Sociological Focus*, 1999, No. 32 (3), pp. 247-263.
37. Wiesner-Hanks, Merry E. Women, gender, and church history. *Church History*, 2002, No. 71 (3), pp. 600-620.
38. Zelče, Vita. *Nezināmā: Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002.

A pastor's wife and a two-person career: The autobiographical testimonies of Elza Jende and Mērija Grīnberga

Summary

This paper aims to shed light on the joint careers of married couples, focusing on the often overlooked and extensive work performed by married women in support of their husbands' careers, particularly through the lens of the pastor's wife. Despite the significant role they play, clergymen's wives have remained an understudied and marginalised population, with their voices often unheard in comparison with their clerical counterparts. This study contributes to the exploration of the lives and work of Latvian clergymen's wives during the early 20th century, uncovering the scarcity of memoirs written by pastors' wives and the significance of their narratives in revealing the hidden aspects of pastoral work, as well as the actions and activism of these women. The article delves into two unique testimonies, autobiographical accounts by Elza Jende and Mērija Grīnberga, who were pastors' wives during specific periods of their lives. These autobiographies offer valuable insights into their personalities, contribute to the historical narrative, and foster a deeper understanding of the roles, interactions, and challenges faced by pastors' wives. Additionally, the paper provides contextual information about the background, social milieu, family dynamics, and education of these two women, while also presenting a selective overview of the stereotypes and representations of the pastor's wife in Latvian literary culture. Through this comprehensive exploration, the paper strives to bring visibility and recognition to the pivotal contributions made by clergymen's wives within the broader context of a married couple's joint career.

Keywords: two-person career, pastor's wife, autobiographical documents, Mērija Grīnberga, Elza Jende, turn of 19th and 20th centuries in Latvia.

VITA ZELČE

Laikraksts "Latviešu Avīzes" – jaunais medijs, tā laiktelpa un laiklīnija¹

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota pirmā latviešu valodā iznākošā laikraksta "Latviešu Avīzes" vēsture, akcentējot trīs tās aspektus. Pirmais – "Latviešu Avīžu" kā jaunā medija darbība, it īpaši šī procesa pats sākums, kad jaunais medijs atdarina vecos medijus, kopē, adaptē un pēc tam arī, pārveidojot veco mediju saturu un komunikācijas veidu, rada savu formātu. Šis laikposms "Latviešu Avīžu" vēsturē ilga vairākus gadu desmitus, kuros tās funkcionēja kā elites un politizēta laikraksta hibrīds. Otrais rakstā iztirzātais aspekts ir "Latviešu Avīžu" laiktelpa. Analizējot to, aplūkota vietas – Krievijas impērijas – ietekme uz laikraksta darbības iespējām un 19. gadsimta modernizācijas procesu un jauno tehnoloģiju klātesamība preses izdevuma pastāvēšanā. Trešais aspekts – "Latviešu Avīžu" laiklīnija. To izsekojot, laikraksta vēsture ir iedalīta piecos posmos. Katrs no tiem bija atšķirīgs, tomēr tie visi kopā veidoja "Latviešu Avīžu" pastāvēšanas un darbības gaitu, kurai bija ļoti nozīmīga vieta latviešu mediju un Latvijas vēsturē.

Atslēgvārdi: "Latviešu Avīzes", jaunais medijs, laiktelpa, laiklīnija, modernizācija, laikraksta redakcija, redaktors.

1822. gadā Jelgavā savas gaitas sāka pirmais laikraksts latviešu valodā "Latviešu Avīzes" (sk. 1. attēlu), tā iedibinot avīzniecības laikmetu, kura turpinājumu mūsdienu var ieraudzīt interneta ziņu portālu, elektronisko mediju un citu plašsaziņas līdzekļu darbībā. Pašu "Latviešu Avīžu" mūžs ilga vairāk nekā 93 gadus, līdz 1915. gadā tā gaitu pārtrauca Pirmā pasaules kara norises Kurzemē. Šis laikraksts bija dinamiskā, sociālo pārmaiņu piesātinātā un jaunām tehnoloģijām un komunikācijas līdzekļiem bagātā 19. gadsimta un politiskajiem satricinājumiem cauraustā 20. gadsimta sākuma līdztecis. "Latviešu Avīžu" veidošanā piedalījās daudzas izcīlas personības, bet tā lappusēs sastopami vēstījumi par tālaika nozīmīgākajiem valstsvīriem, karavadoņiem, garīdzniekiem, izgudrotājiem, kultūras ļaudīm un pedagogiem. Ziņu slejās: gan svarīgi, gan sensacionāli, gan arī ikdienišķi Kurzemes, Baltijas un pasaules notikumi. Laikrakstā lasāmi

1 Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projektā "Dezinformācijas un sazvērēstību radītie riski demokrātijai: Latvijas pieredzes pārliūkošana" (Nr. lzp-2019/1-0278).

Latweeschu Awises.

Nr. augstas Geweschanas = Kummiffiones sinnu un nowehleschann.

Nr. 1. Zertfortdeenā tanni 5tā Janwar 1822.

Jelgawa, 2trā Janwar.

Za augsta Geweschanas = Kummiffione tam grahmatu speedetajam Steffenhagen un Lestenes mahitajam Watson, us winnu luhgšchannu atbidėjusi: **Na winneem effoht wehlehts, appafsch augstas Geweschanas = Kummiffiones usraudšschannu, Latweeschu Awises farakstibt un itneddela weenu lappu rakstōs eespeest.** Pehz schihs augstas un zeenigas nowehleschannas winni ar scho lappu scho jaunu lectu eesahf un usnemim, bet papeesch ar farweem gohbigem lassitajeem, ihšds wahrds, wajag aprumatees. —

Mehs gribbam Latweeschu sinnaschannas wairōht, daschas sinnas no klastenes un no tablenes atnesdami, daschu labbu padohmu dohdami, daschas gudribas ispaudedami, ir brihscham pasneedamees ko labbu mahzibt un tā zif spehdami peepalshdeht, pee arraju lauschu prahta zillaschannas un labklahschannas. Woi schi muhsu firds apneischana isdarrama buhs jeb ne, woi muhsu Awises lappinas Latweescham patihfamas buhs jeb nepatihfamas, to ne sinnam us preefchu; tee augli un ta sreh-tiba pee wisseem zilweku darboschannam no angshenes jagaida. Tas zilweks usnemim farou zellu, bet Deews ween paschlier winna gah-junnu. — Par to ween ihsti sinnam, ka Latweeschu tautu un Latweeschu wallodu no firds mihlojam, tā ka wezzais Stenders un wezzais Steffenhagen, kas nu abbi pee Deewa, tohs mihloja. —

Tad nu mehš par scho jaunu lectu, ko tagad Latweescham par labbu usnemmam, ar daudz zilwekem, augsteem ka maseem, effam aprunnajuschees, un labbu padohmu prassijuschē. Mehš orridsan daudz padohmus effam dabujuschē, bet schē padohmi stahweja daudz-reinjam weens prett ohtru. Dasch flaweja

muhsu Awises, dasch atkal turreja par newai-jadstigu nelectibu; weens gribbeja lai tā rakstam, ohtrs atkal zittadi, tā ka mehš, ne sinnadami furream buhs klauht un par prahtu darriht, farou lectu augstam Deebesu: Tehwam un farweem mihleem lassitajeem gribbam parwehleht un farou zellu staigabt, ka paschi sinnam un prohtam, prahta turredami ko weenā labba grahmatinā effam lassijuschē: Tehws ar farou dehtu effoht gribbejuschē us zellu dohtees, bet winneem tiffai weens pats kummels, triju gabdu wezs, bijis. Tehws, jau wezzigs buhdams, kummelam muggurā kahpis, jahje, un dehts, jau labz prahws puika buhdams, gahje kah-jahm blakkam. — Nakt zella wihrs prettim un sahft stundeht us to tehwu, fazzidams: Tu jahji, stiprs wihrs buhdams, un tam jaunam behrnam ja-eet kahjahm; tew stiprafi kauli, kauj jelle labbaki behrnam jacht. — Tehws paklaufidams, nokahp femmē un sehdimā farou puifi us sirgu. Pehz masu brihtinu fastohp atkal ar zittu zella wihru, kas dehtam usfarz: Woi tew naw kauna, seh, tu jahji un tawam wezzam tehwan ja-eet kahjahm? — Tas puifis nolez femmē, un nu wiffi trihs eet kahjahm. Tehws par labbu, dehts par freisu rohku, kummels widdā. — Nakt atkal treschais zella wihrs, tas sineedamees fakka: Zuhš effat pateesh ehmigi laudis! Tatschu weens warretu list nestees, woi naw ganna, ka diwi eet kah-jahm? —

Tehws ar dehtu sahft aprumatees, winnam pascham ne effoht brihw jacht, dehtam arr nē, tad nu, gribbedami wisseem padohma dewejeem paklaufiht, fahēje kummelam kahjas un bohni zaur bahsuschē, to smaggu lohpu us kamefcheem nesh, gruhri puhledamees. — Tā warr eet, ja itt wisseem zilwekem gribb par prahtu darriht. Mehš tadeht wiffus farous gohbigus lassitajus,

arī literāri darbi, joki un miklas, apraksti par baznīcu un skolu darbu, aplūkojama reklāma. “Latviešu Avīžu” pirmais redaktors Karls Frīdrihs Vatsons (*Watson*, 1777–1826), reiz jokojot, savu laikrakstu nodēvēja par “nemirstīgo avīzi”.² Viņam bija/ir taisnība – “Latviešu Avīzes” ir nemirstīgas ne vien mediju vēsturē, bet arī mūžīga vērtība Latvijas vēsturē un kultūrā.

Šajā rakstā sniegts laikraksta “Latviešu Avīzes” darbības koncentrēts apskats, skarot tikai atsevišķas, bet, manuprāt, ļoti svarīgas tā pastāvēšanas dimensijas. Pirmā no tām ir “Latviešu Avīžu” – pirmā laikraksta latviešu valodā – **kā jaunā medija darbība**. Nākamā – “Latviešu Avīžu” esamības laiktelpas ietvars; trešā – laikraksta vēstures laiklīnija, ko veidoja šī izdevuma **kā institūcijas funkcionēšana** un ko vispirmām kārtām noteica to izdevēju, redaktoru un auditorijas aktivitātes un to mijiedarbe. Raksta uzdevums ir meklēt atbildi uz jautājumu: kāda ir laikraksta “Latviešu Avīzes” nozīme Latvijas mediju vēsturē un arī Latvijas vēsturē.

Jaunais medijs

Pēdējā desmitgadē komunikācijas zinātnē uzplaukusi jauno mediju koncepcija, kas plaši un arī efektīvi tiek izmantota, raksturojot digitālo pasauli un tai atbilstīgo tehnoloģiju daudzveidīgo lietošanu un interakciju ar publiku.³ Tomēr mediju vēsturē jēdziens “jaunais medijs” jau ilgstoši ir bijis un joprojām ir viens no galvenajiem raksturlielumiem. Ikviens medijs, kas šobrīd tiek dēvēts par tradicionālo vai veco mediju, reiz ir bijis jaunais medijs un tam ir nācies veidot un iedibināt savas mijiedarbes prakses ar publiku un arī nereti pat mainīt pasaules dzīveskārtību. Mediju pagātnes, kas allaž faktoloģiski blīvi piesātināta ar notikumiem, inovatīviem tehnoloģiskajiem risinājumiem, izcilu personību un daudzveidīgu institūciju darbības raksturojumiem, auditorijas pieprasījuma apskatiem, iztīrājumu uzmanības centrā ir pavērsienpunkti, jaunu mediju darbības gan tehnoloģiskā, gan diskursīvo prakšu ziņā sākums. Jēdziens “mediji” tiek izprasts un lietots divās nozīmēs. Pirmā raksturo materiālus vai tehnoloģijas, kas tiek izmantotas komunikācijā. Šajā nozīmē medijs ir, piemēram, izrunāts vārds, papīrs, telefons, radio viļņi, televizors, dators, viedtelefons. Vairāki pētnieki, tostarp Herolds Iniss (*Innis*, 1894–1952) un Maršals Makluēns (*McLuhan*, 1911–1980) norāda, ka medijiem kā tehnoloģijām ir īpaša loma cilvēces vēsturē un ka to nomaiņa faktiski vienmēr iniciē arī daudzas citas dziļas sociālas, ekonomiskas un politiskas transformācijas. Mediji kalpo vēstījuma nodošanai. Tomēr vēstījums pats ir mainīgs un acumirkļīgs, ikreiz cits, savukārt medijs ir pastāvīgs. Tādējādi tas savā esības laikā pārtop par permanentu struktūru, ko lieto sabiedrība, un tas kļūst par tās dzīveskārtības daļu. Otra jēdziena “mediji” izpratne tiek lietota, apzīmējot institūcijas, kas producē medijus. Šā izpratne

1. attēls. Laikraksta “Latviešu Avīzes” pirmais numurs. 1822. Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājums

2. Ārons, Matiss. Kārlis Frīdrihs Vatsons. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926, Nr. 5/6, 397. lpp.

3. Piemēram, jauno mediju pētniece Diāna A. Rolingere (*Rohlinger*) piedāvā definīciju: “Jaunie medijs ir masu komunikācijas līdzekļi, kas balstās uz digitālajām tehnoloģijām, piemēram, sociālie medijs, tiešsaistes spēles un lietojumprogrammas, mākoņdatošana, sadarbīgas sistēmas un mobilās ierīces.” Sk.: Rohlinger, Diana A. *New Media and Society*. New York: New York University Press, 2019, p. 1.

ietver arī mediji saturu un informācijas vides funkcionēšanu, kā arī mijiedarbību ar sabiedrību, kuras pārstāvji veido mediju lietotāju auditoriju.⁴

19. gadsimta pirmajā pusē laikraksts “Latviešu Avīzes” bija jaunais medijs abās minētajās jēdziena “medijs” izpratnēs. Mediju vēsturnieks Gabriele Balbi (*Balbi*, dz. 1979) norāda, ka ikkatra medija mūžam piemīt četri cikli. Sākotnējā posmā jaunie mediji saturā un formā atdarina vecos medijus, kopē, adaptē un pēc tam arī pārveido veco mediju satura un komunikācijas formātu. Tiem jāielaužas jau pastāvošajā mediju patēriņa telpā un jāizmanto to organizatorisko struktūru un izplatības tīkli. Šajā posmā veidojas un izkristalizējas konkrēta jaunā medija apzīmētājvārds. Otro ciklu Balbi apzīmē par medija definēšanās periodu, kurā tas patiešām kļūst par oriģinālu mediju. Šajā posmā izveidojas paliekošs tā masveida lietošanas formāts un funkcionēšanas rutīna. Trešais jaunā medija pastāvēšanas cikls ir rekonfigurācija. Tajā vecie mediji pielāgojas jaunajam medijam, pārveido savu darbību, rēķinoties ar jaunā medija esamību un panākumiem. Tāpat tiek pārvaldīts mediju tirgus. Šajā posmā vecie mediji var iet bojā (tā arī nereti notiek) vai arī tiem izveidojas sekmīgas līdzāspastāvēšanas un mijiedarbības prakse ar jaunajiem medijiem. Laika ziņā šis posms var būt salīdzinoši ilgs. Ceturtais cikls ir koeksistence, kurā vecie un jaunie mediji pastāv kopā. Arī šis posms mēdz būt ilgstošs: tajā var mainīties mediju tehnoloģijas, tomēr medijs kā institūcija nereti spēj turpināt pastāvēt, adaptējot savu eksistenci jaunajās tehnoloģijās. Koeksistences posmā, turpinoties mediju evolūcijai, vērojama arī to konverģence, ko diktē auditorijas pieprasījums pēc ērtākām un lētākām komunikācijas formām.⁵

1822. gadā, kad tika izveidotas “Latviešu Avīzes”, laikraksti kā mediji jau bija pastāvējuši vairākus gadsimtus. To priekšteči – neregulāri iznākošas rokrakstā vai drukā publicētās ziņu lapas – parādījās 15.–16. gadsimtā. Satura ziņā tās bija daudzveidīgas: vēstīja par kādu vienu īpaši svarīgu notikumu, piemēram, kauju, valdnieka kronēšanu, informēja par norisēm ārzemēs, cenām tirgū vai kuģu kustību, ziņoja par kādu varas rīkojumu vai apkopoja ilgāka perioda jaunumus. Ziņu lapas, kas apmēram 16. gadsimta beigās un 17. gadsimta pirmajā pusē ieguva regulāri publicēta izdevuma formu, radīja laikrakstu kā jauna medija startu. Nepieciešamība pēc Trīsdesmitgadu kara (1618–1648), lielās politikas un augošā tirgus jaunumiem sekmēja ziņu biznesa attīstību.

Laikrakstu vēstures pirmo posmu dēvē par elites preses laiku. Tās izdevēji un lietotāji pārstāvēja eliti, bet sociāli zemākie slāņi, kuriem piederīgie nepārvaldīja lasītprasmi, bija pilnībā izslēgti no saskarsmes ar laikrakstiem. Valdīja uzskats, ka tā ir nepiemērota, pat kaitīga zemāko slāņu ļaudīm, tostarp zemniekiem. Laikraksti iznācaniecīgās tirāžās, to saturs vispirmām kārtām bija adresēts izglītotiem ekonomikā un politikā ieinteresētiem cilvēkiem. Šis medijs 17. gadsimtā

2. attēls. Laikraksta “Latviešu Avīzes” dibinātājs un pirmais redaktors Karls Frīdrihs Vatsons. Pastkarte. Rakstniecības un mūzikas muzejs, laikraksta “Latviešu Avīzes” kolekcija, inv. nr. 79948

pastāvēja lielā daļā Rietumeiropas zemju.⁶ 1680. gadā arī mūsdienu Latvijas teritorijā vācu valodā sāka iznākt pirmais (zināmais) laikraksts *Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post-Zeitung*, vēlāk – ar nosaukumu *Rigische Novellen*.⁷ Preses kā medija turpmāko attīstību pārtrauca Ziemeļu karš un tā iznākums. Avīžniecība atjaunojās un sāka sekmīgi funkcionēt vien 18. gadsimta otrajā pusē, tomēr arī tas vēl bija elites preses formāts. Laikraksti tika izdoti Rīgā (piemēram, *Rigische Zeitung* (1778–1889), *Rigaische Stadt-Blätter* (1810–1907)), Jelgavā (*Mitauische Zeitung* (1782–1810, 1832–1919), *Allgemeine deutsche Zeitung für Russland* (1811–1831)) un Liepājā (*Libausches Wochenblatt* (1824–1858)).

18. gadsimtā Eiropas preses telpā norisinājās izteikta laikrakstu politizēšanās. Tās iemesli rodami vecās un jaunās elites domstarpībās par sabiedrības politiskajām, ekonomiskajām un sociālajām pārmaiņu un attīstības virzienu. Pirmo pārstāvēja aristokrātija un garīdzniecība, otro – topošā buržuāzija, kas iestājās par tirdzniecību ierobežojošo regulu atcelšanu, iespējām piedalīties valsts pārvaldē un politikas veidošanā, plašāku intelektuālo brīvību un zinātnes attīstību. Politizēšanās periods saistāms arī ar spilgtu viedokļu līderu tapšanu. Nereti preses izdevums asociējās tieši ar konkrētu personību, kas bija tā satura veidotāja un līdz ar to arī šī laikraksta popularitātes un auditorijas, kas galvenokārt sastāvēja no domubiedriem, nodrošinātāja.⁸ 19. gadsimta pirmajā pusē Baltijas guberņās preses politizācijas fenomens saistāms ar Garlība

4 Plašāku mediju vēstures un tās pētniecības raksturojumu sk.: Nerone, John. Approaches to Media History. In: Valdivia, Angharad N. (ed.). *A Companion to Media Studies*. Malden: Blackwell Publications, 2003, pp. 93-114; Pooley, Jefferson D.; Park, David W. Communication Research. In: Simonson, Peter et al. *The Handbook of Communication History*. New York; London: Routledge, 2013, pp. 76-90; Kortti, Jukka. Temporalities and Theory in Media History. *Media History*, 2022, No. 28(3), pp. 442-454, DOI: 10.1080/13688804.2021.1940906.

5 Balbi, Gabriele. Old and New Media, Theorizing Their Relationships in Media Historiography. In: Kinnebrock, Susanne u. a. (Hrsg.). *Theorien des Medienwandels*. Köln: Halem, 2015, S. 231-249.

6 Kortti, Jukka. *Media in History. An Introduction to the Meanings and Transformations of Communication over Time*. London: Macmillan Interantional; Red Globe Press, 2019, pp. 19-21; Thompson, John B. *The Media and Modernity. A Social Theory of Media*. Stanford: Stanford University Press, 1995, pp. 63-67.

7 Plašāk par pirmo Latvijas teritorijā izdoto laikrakstu sk.: Taube, Meta. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs.). No: Arājs, Eduards. (atb. red.). *Grāmatas un to krātuves*. Rīga: Zinātne, 1966, 65.-129. lpp.; Simonov, Vladimir. K istorii vozniknoveniya pervoi pechhatnoi periodicheskoj gazety v Rige. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1984, Nr. 9, 118.-130. lpp.

8 Kortti, Jukka. *Media in History*, p. 22.

Merķeļa (*Merkel*, 1769–1850) darbību. Viņš izdeva vairākus laikrakstus, kuru satura pamatautors bija pats un kuru uzdevums bija mērķtiecīga publiskās domas veidošana.⁹ Savukārt Karla Gotloba Zontāga (*Sonntag*, 1765–1827) izdevumi kalpoja par Rīgas intelektuālās domas platformu.¹⁰

Par masu lietotu mediju Rietumpasaulē laikraksti kļuva 19. gadsimtā, pateicoties modernizācijas un industrializācijas straujai norisei. Šie procesi pieprasīja arī lasītprasmes apguvi. Par laikrakstu darbības primāro lauku kļuva strauji augošās pilsētas, kuras veidojās par rūpniecības, tirdzniecības un satiksmes centriem un kuras piesaistīja cilvēkus no laukiem. Tie savas auditorijas informēja ne tikai par starptautiskajiem un lokālajiem notikumiem, bet arī publicēja plašu reklāmas un sludinājumu klāstu, kas, no vienas puses, bija modernās ekonomikas neatņemama sastāvdaļa, bet, no otras puses, iepazīstināja auditoriju ar precēm, pilsētas dzīvesveidu un palīdzēja atrast darbu un mājokli. Laikrakstu komercializācija to izdošanas nozarei ļāva pārtapt nozīmīgā biznesa nozarē.¹¹ Mūsdienā Latvijas teritorijā šie procesi vērojami vien 19. gadsimta pēdējā ceturksnī – laikā, kad aizvien straujāku tempu ieguva ekonomikas un sabiedrības modernizācija.¹²

Nedēļas laikraksts “Latviešu Avīzes” vairākās savas darbības pirmajās desmitgadēs bija “jaunais medijs”, kas funkcionēja kā elites un politizēta laikraksta hibrīds. Iespējams, ka “Latviešu Avīzes”, kuras mērķauditoriju bija nesen brīvlaišanu pieredzējušie latviešu zemnieki, ir neierasti aplūkot kā elites mediju, tomēr to skaitliski nedaudzie (apmēram 200) abonētāji piederēja sava sociālā slāņa (formāli – zemnieku kārtas) virsotnei, tās izcilākajai daļai. Viņu vidū bija turīgi saimnieki un rentnieki, muižu kalpotāji, pagastu amatpersonas un skrīveri, baznīcu pērminderi, krodzinieki un skolotāji. Tie bija cilvēki, kas uzdrīkstējās lietot jaunu tehnoloģiju – uz papīra vairāku lappušu apjomā drukātu iknedēļas tematiski daudzveidīgu lasāmvielu – un iekļaut tās lietošanu savā ikdienā. Laikraksts bija salīdzinoši dārgs, lai to lasītu, bija jāpārvalda lasītprasme, kā arī jāpārkarāto sava laika ritms, kurā vieta būtu šī medija regulārai lietošanai. Izplatīts bija arī aizspriedums, ka laikraksti satur “kungu gudrību” un ka tā zemniekiem nav vajadzīga. Ar laiku “Latviešu Avīžu” lietošana kļuva par statusa zīmi – par priekšzīmīgu saimnieku tika uzskatīts cilvēks, kuram mājās bez Bībeles, lūgšanu un dziesmu grāmatas bija arī latviešu laikraksts. Tādējādi pirmā “Latviešu Avīžu” pamatauditorija, kuru vēlos apzīmēt kā elitāru, bija turīgi, lasītprasmi pārvaldoši, tehnoloģiskiem un sociāliem jauninājumiem atvērti latvieši.¹³

Laikraksta “Latviešu Avīzes” izveide bija Lestenes un Struteles evaņģēliski luterisko draudžu mācītāja Karla Frīdriha Watsona (sk. 2. attēlu) projekts ļoti izšķirīgā Baltijas guberņas pārvērtēšanā. 1817. gadā Kurzemes guberņā bija notikusi dzimtbūšanas atcelšana – lielākā sava gadsimta sociālā un tiesiskā reforma, kuras rezultātā absolūtajam vairākumam iedzīvotāju mainījās dzīve. Watsons piederēja aktīvākajiem Kurzemes intelektuāļiem un garīdzniekiem. Viņš ne tikai īstenoja daudzus sava novada dabas un vēstures, latviešu pagātnes un etnogrāfijas pētījumus, bet arī veica apgaismības un kristīga dzīvesveida iedibināšanas darbu, piedalījās diskusijās par Kurzemes un latviešu nākotni pēc brīvlaišanas. Watsons iestājās par latviešu nepārvācošanu, izglītošanu dzimtajā valodā un latviešu valodas pētniecību un attīstību. Viņš piedalījās novada nozīmīgāko sabiedrisko organizāciju – Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) un Rīgas Literāri praktiskā pilsoņu savienība (*Literarisch-praktische Bürger-Verbindung zu Riga*) – darbībā. Watsons piederēja arī pie Latviešu literārās (draugu) biedrības (*Lettsch-literarische Gesellschaft*) dibinātājiem, jo uzskatīja, ka tā var būt efektīva latviešu izglītības, valodas un kultūras veicinātāja un sekmēt sadarbību starp latviešiem un citām sociālajām grupām. “Latviešu Avīzes” Watsons uzlūkoja kā brīvlaišanas atcelšanas reformas pavadoņi, kas rosinātu latviešu veidošanu par zemnieku kārtai piederīgiem kvalitatīviem pavalstniekiem. Savukārt šā laikraksta izdošana viņam ļāva piedalīties notiekošajās vēsturiskajās pārmaiņās, darboties daudz plašākā mērogā, ne vien tikai savas draudzes vai kādas biedrības robežās.¹⁴ Watsona dzīves laikā arī “Latviešu Avīzes” asociējās tieši ar viņa vārdu un personību.¹⁵ Arī vairākos nākamajos “Latviešu Avīžu” darbības posmos izdevums faktiski darbojās kā konkrētā redaktora laikraksts un lasītāji to uztvēra kā šī cilvēka mediju. Pēc Watsona nāves par laikraksta satura un darbības kursa politisko faktisko veidotāju kļuva Latviešu literārā (draugu) biedrība¹⁶ un ev. luteriskās baznīcas garīdznieki, no kuru vidus līdz pat 20. gadsimtam nāca avīzes redaktori.¹⁷

Savas pastāvēšanas pirmajās desmitgadēs “Latviešu Avīžu” vizuālais veidols atbilda sava laika laikraksta standartam, tomēr saturiski tās bija tuvākas citiem medijiem – grāmatām, kalendāriem un žurnāliem. “Latviešu Avīzes” savās lappusēs piedāvāja tādu lasāmvielu, kāda jau bija sastopama dažāda žanra latviešu valodā iznākušajās grāmatās, piemēram, reliģisko,

9 Garlībs Merķelis izdeva laikrakstus *Supplement-Blätter zum Freimüthigen* (1807), *Der Zuschauer* (1807–1856, domājams, ka Merķelis vadīja laikrakstu līdz 1847. gadam), *Zeitung für Literatur und Kunst* (1811–1812), *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland* (1828–1838). Sk.: Merkel, Garlieb. Die Geschichte meiner livländischer Zeitschriften. *Baltische Monatsschrift*, 1898, Bd. 45, S. 190–210, 281–303; Vigrabs, Juris. Garlībs Merķelis cenzūras spaidos. *Latvju Grāmata*, 1926, Nr. 4, 303.–306. lpp.

10 Ar Karla Gotloba Zontāga vārdu saistās laikraksti *Ostsee-Provinzen-Blatt* (1823–1827) un *Rigaische Stadt-Blätter* (1810–1907, Zontāgs vadīja laikrakstu no 1821. gada oktobra līdz 1827. gada jūlijam). Sk.: Asmuss, Nicolai. *Dr. Karl Gottlob Sonntag und die Rigaschen Stadtblätter während seiner Redaktion*. Rīga: gedr. bei Häcker, 1860; Klepers, Ādolfs. Ģenerālsuperintendentents Kārlis Gottlob Zontāgs kā izglītības darbinieks. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1938, 78.–80. lpp.

11 Kortti, Jukka. *Media in History*, p. 52–57; Chapman, Jane. *Comparative Media History*. Cambridge: Polity, 2005, pp. 55–57.

12 Modernizāciju Vidzemes un Kurzemes guberņās esmu raksturojusi: Zelče, Vita. *Deviņpadsmitais gadsimts*. No: Valdemārs, Krišjānis. *Lietišķā un privātā sarakste*. 2. sēj.: Vēstules Krišjānim Valdemāram. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 9.–29. lpp.

13 Vairāk par šo tēmu sk.: Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865*. Rīga: Zinātne, 2009, 189.–202. lpp.

14 Vanaga, Lilita. K. F. Watsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem. No: Mugerēvičs, Ēvalds (atb. red.). *Arheoloģija un etnogrāfija*. 20. sēj. Pētījumi par Kurzemi un Zemgali. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 192.–208. lpp.

15 Jāpiemin, ka visi pirmie latviešu valodā izdotie periodiskie izdevumi saistās ar konkrētām spilgtām personībām, piemēram, žurnāltipa izdevums “Latviešu Ārste” ar ārstu Pēteri Ernestu Vildi (*Wilde*, 1732–1785), žurnāls “Latviska Gada Grāmata” (1797–1798) ar Matiasu Stobi (*Stobbe*, 1740–1817), žurnāls “Ziņas par Notikumiem iekš Dieva Valstības” (1833–1834) ar mācītāju Georgu Sokolovski (*Sokolowski*, 1892–1834).

16 Latviešu literārā (draugu) biedrība 1857. gadā kļuva par “Latviešu Avīžu” izdošanas koncesijas nomnieci, bet 1870. gadā par tās īpašnieci.

17 Baltijas garīdzniecības ietekmi uz latviešu sabiedrību šajā laikposmā esmu aplūkojusi: Zelče, Vita. *Auf der Wege zu einer lettischen Nation. Deutschbaltische Pastoren in den sozialen und nationalen Prozessen von der ersten Hälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. *Nordost-Archiv*, 1998, Bd. 7, N. 2, S. 417–442.

padomu, populārzinātnisko, mācību, stāstu un dzejas izdevumos.¹⁸ Laikraksts numurs bija piemērots kolektīvajai lasīšanai zemnieku sētās, piemēram, izteiksmīgai priekšā lasīšanai derīgi bija sprediķu teksti, savukārt stāsti par dzīvi citās valstīs vai misionāru darbu tā dēvētajās pagānu zemēs bija labs materiāls apspriešanai zemnieku sētas rutīnā praktizētajai vakarēšanai. “Latviešu Avīžu” gadagājumi tika lietoti kā grāmatas. Gadam noslēdzoties, avīzes numurus iesēja grāmatas formātā, ievietoja grāmatplauktā un ilgu gadu laikā lasīja kā daudzžanru tekstu kopumu. 19. gadsimta pirmajā pusē laikrakstā gandrīz nemaz nebija aktuālo ziņu, tādējādi tā saturs pat nevarēja novēcot un bija lietojams kā grāmata. Reliģiskajiem sacerējumiem, daiļliteratūrai, kā arī tautu, zemju un cilvēku dzīves aprakstiem laika noilguma nav. Izdevēji arī piedāvāja “Latviešu Avīžu” gada satura rādītāju, kas atviegloja lasāmvielas izvēli. Tādējādi šis laikraksts savā sākumposmā darbojās kā “vecu mediju” mīmikrija.

“Latviešu Avīzēm” specifisko laikrakstu formātu, kurā galvenais uzsvārs likts uz informācijas un aktualitāšu izplatīšanu, centās ieviest Rūdolfs Šulcs (*Schulz*, 1807–1866), uzsākot redaktoru darbu 1849. gadā.¹⁹ Tomēr šis izdevums pilnībā par laikraksta tipa mediju kļuva tikai 19. gadsimta 60. gados, kad saturiskā un lietošanas atšķirība starp laikrakstu un grāmatu kļuva izteikti uzskatāma. Tādējādi tas bija izdzīvojis jaunā medija esības pirmo ciklu, kurā jaunais medijs saturā un formā atdarina vecos medijus un vienlaikus pakāpeniski pārveido veco mediju formātu, iegūstot unikālo jaunā medija veidolu, kā arī piesaistot savu auditoriju un izstrādājot izplatības tīklus.

Jāpiemin vēl viena jauna medija pastāvēšanas pirmā cikla iezīme – jaunā medija apzīmētājvārda radīšana. Watsons izvēlējās vārdu “avīzes”. Internacionālisms *aviso* tika izmantots daļā vācu valodā iznākošo laikrakstu nosaukumu 17. un 18. gadsimtā.²⁰ Latviešu valodā vārda “avīzes” lietojums ienāca 18. gadsimtā, tas sastopams arī Gotharda Frīdriha Stendera (*Stender*, 1714–1796) leksikā.²¹ 1906. gadā izdotajā “Konversācijas vārdnīcā” uzsvērts: “Ka “avīze” pie mums tautā vairāk ieviesies vārds par “laikrakstu”, pie tam sava laba daļa nopelnu arī “Latviešu Avīzēm”, kuras, no 1822. g. sākot, pastāvīgi apciemojušas latviešus.”²² Valodnieks Konstantīns Karulis (1915–1997) norāda, ka saliktenis “laikraksts” latviešu valodā parādījās 19. gadsimta

50. gados. Tā izcelsmi viņš saista ar vācu vārdu *Zeitschrift* (periodisks izdevums, žurnāls) un raksta, ka avīzē “Mājas Viesis” 50. gadu beigās sastopams defissaliktenis “laiku-raksti” vai “laika-raksti”. 1870. gadā Atis Kronvalds jau lietoja “laikraksts”, tomēr šis vārds latviešu valodas aprītē pilnībā iesakņojās tikai 20. gadsimta 30. gados.²³

Watsons apzīmētājvārdu “avīzes” lietoja jau 1817. gadā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sanāksmē nolasītajā referātā, norādot, ka jaunā sociālā situācija pēc dzimtbūšanas atcelšanas liek īpaši gādāt par latviešu izglītību un interesi par drukāto lasāmvielu. Viņš sanāksmes dalībniekus iepazīstināja ar jauna preses izdevuma “Mēnešu Avīze jeb Padomdevējs pie Tās Jaunas Brīvestības Būšanas” projektu. Watsons uzsvēra, ka latviešu prātos nepieciešams veidot sapratni par politiku, kas līdz tam viņiem bija pilnīgi nezināma joma. Savukārt tiesiski brīvu cilvēku un pavalstnieku sociālais statuss diktē politikas apjēgas vajadzību.²⁴ Iespējams, ka jauna tipa zināšanu un sapratnes veidošana arī rosināja Watsonam dibināmā preses izdevuma nosaukumam izvēlēties vēl mazlietoto un tāpat tobrīd pilnīgi jauno terminu “avīzes”. Jauniem pasākumiem/ jauniem medijiem piedien jauni apzīmētājvārdi.

Gabrieles Balbi piedāvātās jauno un veco mediju attiecību periodizācijas trešā – rekonfigurācijas – posma sākums “Latviešu Avīžu” vēsturē vērojams 20. gadsimta sākumā. Tad laikrakstam aizvien vairāk vajadzēja rēķināties ar Baltijas modernizācijas rezultātiem: pilsētattīstību, migrācijas procesiem, latviešu nacionālo un sociālo emancipāciju, sabiedrības tiekšanos pēc iespējami lielāka egalitārisma, liberālisma un dalības lēmējinstītūcijās. Nozīmi ieguva arī tālaika jaunie mediji, kas iezīmēja masu izlaides kultūras industrijas sākumus (piemēram, gramofons, kino), bet pašu “Latviešu Avīžu” darbību tiešā veidā faktiski vēl neietekmēja. Laikraksta slēgšana 1915. gadā tam liedza pilnībā pieredzēt rekonfigurācijas ciklu. Ārpus “Latviešu Avīžu” vēstures palika arī ceturtais cikls – jauno un veco mediju koeksistences laiks –, kas Latvijas mediju telpā sākās 20. gadsimta 30. gados, kas, no vienas puses, joprojām bija avīzniecības “zelta laikmets”, bet, no otras puses, aizvien nozīmīgāks kļuva jaunais medijs – radio.

Laiktelpa (hronotops)

Laikraksts “Latviešu Avīzes” pastāvēja konkrētā laiktelpā. Tā pirmais numurs nāca klajā 1822. gada 5. janvārī (vecais stils) un pēdējais – 1915. gada 27. aprīlī. Tādējādi laikraksta darbība aptvēra vairāk nekā gandrīz 93 gadus un četrus mēnešus. “Latviešu Avīžu” izdošana visā pastāvēšanas laikā (ar īslaicīgu redakcijas pārcelšanos uz Rīgu 1913. gadā) norisinājās konkrētā vietā – Jelgavā. Lasītāju auditorija telpiski gan izkārtojās plašākā areālā – galvenokārt Krievijas impērijas Kurzemes un Vidzemes guberņās, neliels lasītāju loks pastāvēja arī ārpus šīm guberņām, atsevišķi izdevuma abonētāji mita aiz impērijas robežām. “Latviešu Avīžu” vēsturi ir iespējams iztīrīt tikai šīs konkrētās laiktelpas ietvaros un arī laikraksta darbību un paveikto var/driskst

18 Vairāk par latviešu lasīšanas kultūru 18. un 19. gadsimta mijā un 19. gadsimta pirmajā pusē: Apinis, Aleksejs. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma, 1991, 84.–173. lpp.; Daija, Pauls. *Lasīšanas pieredzes 18. gadsimtā*. No: Treile, Maija (sast.). *Lasīšanas pandēmija. Esejas par lasīšanas vēsturi Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 66.–79. lpp.; Limane, Lilija. *Garais lasīšanas gadsimts: daži grāmatu lasīšanas aspekti 19. gadsimtā*. No: Treile, Maija (sast.). *Lasīšanas pandēmija. Esejas par lasīšanas vēsturi Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 80.–93. lpp.; Zaļuma, Kristīne. *Bibliotēku mājvietas 19. gadsimta lasītājiem*. No: Treile, Maija (sast.). *Lasīšanas pandēmija. Esejas par lasīšanas vēsturi Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 94.–111. lpp.

19 Vairāk par to sk.: Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība*, 160.–171. lpp.

20 Vairāk par vācu avīzniecības sākumiem sk.: Pürer, Heinz; Raabe, Johannes. *Presse in Deutschland*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbh, 2007, S. 45–53; Wilke, Jürgen. *Grundzüge der Medien- und Kommunikationsgeschichte*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2008, S. 40–51. Ar itāļu vārdu *avviso* apzīmēts paziņojums, kā arī neliels karakuģis ziņu un pavēļu izziņošanai; franču valodā ar *avis* arī tiek saprasts paziņojums. No itāļu un franču valodas šis jēdziens dažādos rakstības veidos kā laikraksta apzīmējums izplatījās daudzās Eiropas valstīs.

21 Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001, 93. lpp.

22 Rīgas Latv[iešu] biedr[ības] Zinību komisija. *Konversācijas vārdnīca*. 1. sēj. A–G ar papildinājumiem. Rīga: Drukājis G. Landsbergs Jelgavā, 1906, 262. lpp.

23 Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 487. lpp. Karulis arī norāda, ka 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā sarunvalodā avīze tika dēvēta par “ceitunga” – no vācu valodas vārda *Zeitung*.

24 Vairāk par to sk.: Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība*, 97.–102. lpp.; Zelče, Vita; Jakovļeva, Māriete. Dokumenti par “Latviešu Avīžu” izveidi un darbības sākumu. *Latvijas Arhīvi*, 1994, Nr. 3, 52.–60. lpp.

vērtēt tikai šī hronotopa kontekstā. No “Latviešu Avīzēm” un to radītājiem un veidotājiem nav prasāmi lielāki darbi, dziļākas idejas un progresīvāki uzvedības modeļi kā tie, kas iespējami to esības laiklappē. Laiks un telpa ir saistāmi vienā jēdzienā, jo “laika pazīmes atsedzas telpā, bet telpu aptver un mēra laiks”²⁵.

Laiklappes formē, atražo un maina ļoti daudz dažādu elementu. Šajā raksta nodaļā esmu izvēlējusies apskatīt tikai divus, līdz šim mazāk aplūkotos, piemērus: “Latviešu Avīžu” pastāvēšanas valstisko un politisko ietvaru un 19. gadsimta jauno tehnoloģiju lielo birumu un ienākšanu aprītē.

“Latviešu Avīzes” tika izdotas Krievijas impērijā – patvaldnieciskā kārtu monarhijā. Augstākā un vienlaikus izteikti absolūta vara tajā piederēja ķeizaram jeb caram. Krievijas impērijas modelis paredzēja ķeizara varas nemīgtu stiprināšanu, impērijas teritoriālās paplašināšanas prioritāti, policentrismu un reģionālas autonomijas nolīgumu. Ķeizara vara bija neapstrīdama, to vēl vairāk pastiprināja tās sakralizācija. Impērijas galvenās reliģijas – pareizticības – pasaulzskats caram piešķīra īpašu svētā, Dieva izredzētā oreolu, kas nepiemita nevienam citam no mirstīgajiem. Tas bija arī viens no impērijas (arī absolūtās monarhijas) reformu nespējas iemesliem, jo reliģiskās autoritātes pēc būtības nekādā ziņā nav pakļaujamas pārmaiņām. Līdz pat pastāvēšanas beigām Krievijas impērijā tika saglabāts hierarhiskais kārtu ranžējums. Cilvēki juridiski nebija vienlīdzīgi, kas jau ieprogrammēja nevienādas un netaisnīgas dzīves iespējas, kā arī pieaugošu lielu ļaužu masu neapmierinātību ar šādu situāciju. Impērijas ideoloģijas stūrakmens bija “pareizticība”, “patvaldība” un “tautiskums”. Šo elementu kopums noteica ne tikai impērijas nepastrīdamu un godā turamu oficiālo vērtību sistēmu, bet arī orientēja uz Krievijas kā valsts īpašo specifiku, nošķirtību no pārējās pasaules. Ar šiem ideoloģijas pamatpostulātiem saistīta vēl viena impērijas specifiskā iezīme – pret Rietumeiropu vērtais resentiments, kas bija arī viens no krievu nacionālisma un nacionālās identitātes raksturlielumiem, kuru nozīme pieauga 19. gadsimta ritējumā. Šāda tipa impērijas pastāvēšanas nodrošināšana noteica nepieciešamību pēc lielas armijas un policijas, kuras kontrolei bija jācaurauž visa tās milzīgā teritorija un visi sociālie slāņi. Tāpat ķeizara absolūtās varas uzturēšana pieprasīja efektīvus represīvos mehānismus. To vidū bija arī pastāvīga un modra publiskās domas un mediju uzraudzība un sodu piemērošana par jebkādam neloyalitātes izpausmēm attiecībā pret varu.²⁶

“Latviešu Avīžu” izdošana bija iespējama tikai Krievijas impērijas noteiktās mediju darbības ietvaros. 19. gadsimta sākumā tā sāka nostiprināt preventīvās cenzūras sistēmu. Tika izdoti likumi, kas noteica cenzūras iestāžu uzdevumus un preses darbības ierobežojumus. To vidū nozīmīgi 1804., 1826. un 1828. gada preses nolikumi. Pirmais no tiem bija vēl salīdzinoši liberāls, bet otrs ieguva apzīmējumu “čuguna” likums, jo noteica tik stingrus cenzūras noteikumus, ka laikrakstu un žurnālu izdošana kļuva praktiski neiespējama. Nākamais nolikums mīkstināja darbības nosacījumus, tomēr saglabāja pilnīgu drukas produkcijas uzraudzību.

25 Bahtin, Mikhail. *Epos i roman*. Sant-Peterburg: Azbuka, 2000, s. 10.

26 Saharov, Andrei i. d. *Istoriya Rossii s drevneishih vremen do nashih dnei*. T. 2. Moskva: Prospekt, 2008, s. 72-73, 207-239; Greenfeld, Liah. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1992, pp. 191-274; Polunov, Alexander. *Russia in the Nineteenth Century: Autocracy, Reform, and Social Change, 1814-1914*. London; New York: Routledge, 2015.

1828. gada nolikums Krievijas pierobežu guberņās, tostarp Baltijas guberņās, lokālās preses kontroli nodeva vietējā ģenerālgubernatora pārziņā, jo viņa vadītā pārvaldes institūcija ne tikai pārziņāja impērijas intereses, bet arī konkrētā novada specifiku. Saskaņā ar spēkā esošajiem nolikumiem varas institūcijas varēja ierobežot preses izdevumu saturu, kontrolēt to pirms drukāšanas, piešķirt/nepiešķirt koncesijas laikrakstu un žurnālu izdošanai, pārbaudīt redaktoru lojalitāti un apstiprināt/neapstiprināt amatā, kā arī slēgt preses izdevumus, ja to darbība tika vērtēta par neatbilstošu impērijas interesēm. Tomēr gala lēmumus pieņēma impērijas centrālās institūcijas.²⁷ Aleksandra II (*Aleksandr II*, 1818–1881) reformu laikmetā 1865. gada tika izsludināts preses pagaidu nolikums, kura uzdevums bija piešķirt medijiem iespējas piedalīties diskusijā par valsts nākotni. Nākamajos gados sekoja virkne likuma papildinājumu un instrukciju, kas šai iecerei realizēties neļāva. Būtiskas pārmaiņas notika pēc Nikolaja II (*Nikolai II*, 1868–1918) 1905. gada 17. manifesta izsludināšanas – 24. novembrī tika pieņemti jauni preses pagaidu likumi. Tie likvidēja līdz tam pastāvējušo koncesiju izsniegšanas sistēmu un preventīvo cenzūru, bet ieviesa naudas un cietuma sodus par preses likumu pārkāpumiem, kuru konstatēšana bija pēccenzūras pienākums. “Latviešu Avīzēm” nācās pieredzēt arī vēl kara cenzūru, kas tika ieviesta 1914. gadā, Krievijas impērijai iesaistoties Pirmajā pasaules karā.²⁸

Baltijas guberņām Krievijas impērijas sastāvā bija īpašs statuss, to vispārējā pārvalde tika veikta, pamatojoties uz vietējo likumdošanu, proti, Baltijas guberņu vietējo likumu kodeksu, kurā bija nostiprinātas reģiona administratīvās iekārtas īpatnības.²⁹ Tomēr šo guberņu mediju darbības pamatprincipus noteica Krievijas impērijā spēkā esošās šās jomas regulas.

“Latviešu Avīzēm” tiešu konfliktu ar cenzūru bija maz, tomēr laikraksta veidotājiem, lai nezaudētu koncesiju, sava darbība pilnībā bija jāpakļauj pastāvošajiem nosacījumiem. Īpaši draudīga situācija bija 19. gadsimta 40. gados, kad bailēs no Eiropas liberālisma un revolūciju strāvojumiem Krievijas impērijā jaunu izdošanu atļauju izsniegšana bija pārtraukta, bet jau iegūtās bija itin vienkārši zaudēt. Laikraksta veidotājiem allaž bija jāņem vērā, ka satura galvenais pozitīvais aktors allaž ir Krievijas ķeizars un ka ikviena viņa darbība ir pareiza un slavējama. Tāpat neapšaubāma ir Krievijas izcilība un pareizticības prerogātīva. Tas arī skaidro Krievijai vēltīto plašo materiālu klāstu “Latviešu Avīžu” lappusēs un laikraksta veidoto politisko, sociālo un kultūras diskursu. Krievijas impērija, tās pārvaldes veids, preses nolikumi, cenzūra, kā arī

27 Krievijas impērijas administrācijas attiecībām ar latviešu avīzniecību esmu vēltījusi rakstu: Zelče, Vita. Ieskats latviešu avīzniecības un cariskās Krievijas administrācijas attiecībās. 19. gs. 20.–60. gadi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1992, Nr. 2, 32.–45. lpp. Sk. arī: Zelče, Vita. Zelta laikmeta pēdas. *Domuzīme*, 2022, Nr. 1, 61.–62. lpp.

28 Green, Jonathon. *The Encyclopedia of Censorship*. New York: Facts On File, 1990, pp. 264-266; Zhilyakova, Natalija. *Istoriya otechestvennoy zhurnalistski kontsa XIX-nachala XX vekov*. Moskva: Jaurait, 2016, s. 191-192. Krievijas cenzūras darbība labi raksturota arī: Skabichevskii, Aleksandr. *Ocherki istorii russkoi tsenzury. 1700-1863*. S.-Peterburg: F. Pavlenko, 1892; Zhirkov, Gennadii. *Istoriya tsenzury v Rossii. XIX-XX vv*. Moskva: Aspekt Press, 2001.

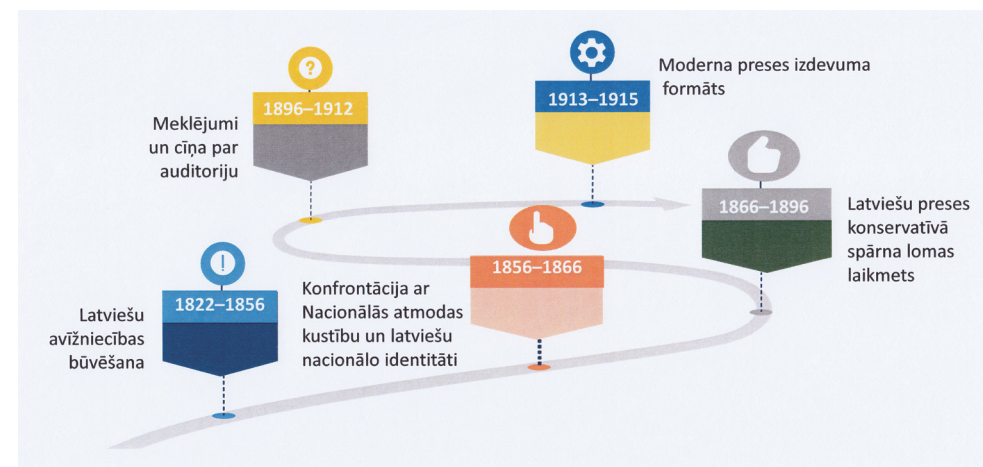
29 Par Baltijas guberņu statusu Krievijas impērijā vairā sk.: Švābe, Arveds. *Latvijas vēsture. 1800-1914*. [Stokholma]: Daugava, 1958, 17.-24. lpp.; Andreeva, Natalya. Pribaltiiskie gubernii v administrativnoi sisteme Rossiiskoi imperii nachala XX v. *Cahiers Du Monde Russe*, 2002, N. 43/1, pp. 67-102; Brigemans, Karstens. Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram? Impērijas izaicinājumi Krievijas pierobežās Baltijas provincēs. No: Straube, Guido (sast.). *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas province 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 46.-62. lpp.

pienākums atražot impēriskos diskursus bija neatņemama tās laiktelpas daļa, kurā pastāvēja “Latviešu Avīzes”.

Tāpat ļoti nozīmīga laiktelpas daļa bija straujā modernu tehnoloģiju ienākšana, pilsētas un lauku vides pārmaiņas, jaunie satiksmes ceļi un transportlīdzekļi, kas ietekmēja arī mediju darbu. Katrs šāds jaunievedums, tā lietošana un iesakņošanās mainīja pašu laiktelpu. Jelgavu, kur mitinājās “Latviešu Avīžu” redakcija, modernizācijai tik raksturīgie urbanizācijas un industrializācijas procesi skāra visai pagausi, tomēr Baltija guberņu, īpaši Rīgas, straujā izaugsme atstāja savu ietekmi arī uz šī laikraksta redakcijas ikdienu, tā saturu un patēriņu. 19. gadsimtā Jelgava lieliski kalpoja kā Kurzemes guberņas administratīvais, reliģiskais, kultūras, medicīnas, izglītības, viesmīlības un izklaides centrs. Tāpat kā visas Baltijas, arī Jelgavas vidi un līdz ar to pilsētas ritmu mainīja katra pasaulē jaunradītā svarīgā tehnoloģija, kas ieguva plašu lietojumu. Tā agrāk vai vēlāk nonāca arī Kurzemē. Jauninājumiem pieskaitāmi uzbūvētie satiksmes ceļi: šoseja (1838), tvaikoņu līnija (1847) un dzelzceļlīnija (1868) Rīga–Jelgava; 1857. gadā sāka darboties telegrāfa līnijas Rīga–Jelgava un Jelgava–Liepāja; 1858. gadā tika atvērta pirmais fotoateljē; 1859. gadā pilsētas ielās parādījās gāzes laternu apgaismojums, šajā desmitgadē tika sākta pilsētas apzaļumošana; 1863. gadā sākās ūdens apgādes modernizācija; 1880. gadā uzbūvēja ūdenstorni; 1891. gadā notika gramofona publiskie demonstrējumi “uz tirgus plača”; 1896. gadā Jelgavas pils tika aprīkota ar elektrību un telefonu, savukārt pilsētas telefona līniju plašāku tīklu sāka veidot 1906. gadā (sk. 3. attēlu); 1908. gadā tika atvērta pirmais kinoteātris *Stroemeris*, lai

3. attēls. Telefona līnijas kā jauna komunikācijas veida pārstāvēšana Jelgavas ielās. 20. gadsimta sākums. Pastkarte (Sveiciens no Jelgavas jautros Līgo svētkos! *Mitau: Verlag H. Allunan*). Vitas Zelčes kolekcija

4. attēls. Laikraksta “Latviešu Avīzes” vēstures laiklīnija

gan t. s. miglu bildes tika izrādītas jau 19. gadsimta beigās. Jelgavā tika būvēti jauni tilti, labiekārtotas ielas un parki, tapa sava laika modernās arhitektūras, tostarp jūgendstila, nami. Tāpat komfortablāki kļuva mājokļi, cilvēki savā ikdienā pirka un lietoja aizvien vairāk lietu. Jelgavas daudzo uzņēmumu vidū īpaši izceļamas tipogrāfijas, kuras 19. gadsimta gaitā piedzīvoja spēju modernizāciju, to produkcijai bija augošs pieprasījums un tās bija konkurētspējīgas visā reģionā. Būtiski palielinājās Jelgavas iedzīvotāju skaits: 1826. gadā pilsētas iedzīvotāju skaits bija 10 130 cilvēku, bet 1914. gadā – 45 000 cilvēku. Nepilna gadsimta laikā pilsētnieku skaits bija pieaudzis 4,4 reizes, un Jelgava joprojām piederēja pie Baltijas lielākajām pilsētām.³⁰

Pārmaiņas pilsētvidē un līdz ar to arī visā laiktelpā allaž atradās mijiedarbē ar medijiem, kas paši bija šo norišu hronisti, vienlaikus arī to aģenti, dalībnieki un ietekmes objekti. “Latviešu Avīzēm” savā turpat gadsimtu ilgajā pastāvēšanas laikā nācās būt visu transformāciju lieciniecēm un arī pašām mainīties tām līdzī. Diemžēl par daudzām šādām norisēm ir pavisam skopa informācija vai tāda vispār nav atrodamā, piemēram, 1909. gada nogalē “Latviešu Avīzēs” publicētajās pašreklamās redakcijas adresi (Skrīveru iela 35) papildina norāde – telefons (numurs 644). Šīs jaunās tehnoloģijas ienākšana redakcijas ikdienā pilnīgi noteikti mainīja tās darbu, saziņu ar autoriem, “Latviešu Avīžu” tirgotājiem un lietotājiem, padarot, domājams, redakcijas iekšējo un ārējo komunikāciju krietni dinamiskāku. Pagaidām manā rīcībā nav nonākušas laikabiedru liecības par telefona lietošanu “Latviešu Avīžu” redakcijas darbā un tā ieviešanas radītajām pārmaiņām. Varu tikai fiksēt šo notikumu un, balstoties uz laiktelpas konteksta zināšanām, vērtēt to kā ļoti nozīmīgu, kā “Latviešu Avīžu” redakcijas darbu pārveidojošu.

30 Tomašūns, Andris (sast.). *Mana Jelgava*. [Jelgava]: [Jelgavas pilsētas dome], 2015, 84.–142. lpp.; [Anon.]. Telefons Jelgavā pirms 30 gadiem. *Zemgales Balss*, 19.10., 1937, 6. lpp.; Bērtiņš, Atis Gunvaldis. *Latviešu skaņuplašu vēsture*. 1. sēj. Rīga: Laika Grāmata, 2015, 26. lpp.; Rosensvalds, K. Kino teātri Jelgavā. *Kino*, 1930, Nr. 85, 12. lpp.; Labrence, Līvija. *Jelgavas grāmata*. Rīga: Zinātne, 1984; Daija, Pauls; Limane, Lilija (sast.). *Jelgavas Stefenhāgeni. 1769–1919*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019.

Laiklīnija

Veidojot koncentrētu “Latviešu Avīžu” vēstures pārskatu, esmu to pastāvēšanas laiklīniju iedalījis piecos hronoloģiski secīgos posmos (sk. 4. attēlu), kas ļauj izsekot to attīstības gaitai un sociālā nozīmīguma transformācijām. Katrā no šiem periodiem svarīga loma bija personībām, kas atradās laikraksta vadībā. Lielā mērā tieši viņu darbība arī noteica “Latviešu Avīžu” virzienu, redakcijas politiku un lasītāju auditorijas parametrus.

Pirmais: latviešu avīžniecības būvēšanas laiks (1822–1856). Šā posmu sākumu iezīmē “Latviešu Avīžu” dibināšana, bet noslēgumu – jaunā laikraksta “Mājas Viesis” darbības sākums. 19. gadsimta pirmajā pusē “Latviešu Avīzes” ilgstoši bija vienīgais latviešu valodā iznākošais laikraksts. To Rīgā iznākošā konkurenta “Tas Latviešu Ļaužu Draugs” (no 1838. gada – “Tas Latviešu Draugs; 1832–1846) mūžs bija 13 gadi un divi mēneši, laikraksts tika slēgts par tajā izskanējušo kritiku par latviešu pāriešanu pareizticībā. Tādējādi “Latviešu Avīzes” var pilnā mērā uzskatīt par laikrakstniecības tradīcijas latviešu valodā galveno iedibinātāju.

Šajā posmā īpaši būtiski ir paši pirmie gadi, kad “Latviešu Avīžu” redaktoram Karlam Frīdriham Vatsonam vajadzēja pārvarēt Baltijas elites aizspriedumus pret latviešu laikraksta pastāvēšanu un birokrātiskos šķēršļus, izveidot “Latviešu Avīžu” izdošanas finansēšanas un izplatīšanas modeli, kā arī “Latviešu Avīžu” kā zemākajam sociālajam slānim adresēta medija saturisko, vizuālo un taktilo formātu. Šis veikums ir ļoti nozīmīgs, jo Vatsona padarītais radīja pamatu laikraksta ilgtspējai, tam, lai tā izdošana netiktu pārtraukta, sastopoties ar pirmajām grūtībām.

Īpašā vērtē ir arī šī pirmā posma noslēgums – redaktora Rūdolfa Šulca (sk. 5. attēlu) laiks, kas sākās 1849. gadā. Tā laikā tika radīta plašas latviešu auditorijas prasme sekot sava laika aktualitātēm (Krimas kara notikumiem) un pirmā kompetence par pasaules ģeogrāfisko un politisko uzbūvi. Mainījās “Latviešu Avīžu” saturiskās pamatlīnijas, izglītojošā un reliģiski audzinošā funkcijas īstenošana atkāpās otrajā plānā, bet prioritāti ieguva informatīvā funkcija. Tāpat laikraksts guva pirmos lielos panākumus auditorijas piesaistē, 1855. gadā tam bija agrāk nepieredzēti augsts abonentu skaits – 4100 gada pasūtītajumu. Tomēr tiešo un netiešo (cilvēku, kuri paši laikrakstu nelasīja, bet par tā saturu pilnībā vai fragmentāri uzzināja no priekšā lasījumiem vai pārstāstiem) lietotāju skaits vēl daudzārt lielāks. Šulcam “Latviešu Avīzes” izdevās padarīt par masu mediju šā jēdziena pilntiesīgā nozīmē un arī pārvērst latviešu valodā iznākoša laikrakstu izdošanu par perspektīvu uzņēmējdarbību.³¹

Otrais: konfrontācija ar Nacionālās atmodas kustību un latviešu nacionālo identitāti. Šo posmu ievadīja laikraksta “Mājas Viesis” nodibināšana, kas Baltijas muižniecībā un garīdzniecībā radīja kaut ko līdzīgu milzu sociālajam satricinājumam. Iemesls bija latvieša, populārā rakstnieka Anša Leitāna (1815–1874), kļūšana par šā izdevuma redaktoru. Latvieša atrašanās laikraksta redaktora amatā tika uztverta kā nenormāla, pastāvošajā dzīveskārtībā neiespējama

5. attēls. Laikraksta “Latviešu Avīzes” redaktors Rūdolfs Šulcs. Fotografijas kopija. Rakstniecības un mūzikas muzejs, Krišjāņa Valdemāra kolekcija, inv. nr. 11590

parādība. Turklāt “Mājas Viesis” kļuva par latviešu nacionālās kustības mediju un vēstīja par latviešu tautas un tās kultūras pilnvērtību. “Latviešu Avīžu” redaktors Rūdolfs Šulcs kopā ar saviem domubiedriem organizēja jaunā laikraksta boikotu, iesniedza vai iniciēja sūdzības varas iestādēm, lika šķēršļus tā izplatīšanai, panāca Leitāna izslēgšanu no Latviešu literārās (Draugu) biedrības. Vēl asāka bija Šulca reakcija uz “Pēterburgas Avīžu” izveidi un to saturu. “Latviešu Avīžu” uzdevums viņa skatījumā bija “dot pretindi” latviešu nacionālajiem centieniem, un tas arī tika īstenots.

Šulcs nespēja pieņemt tālaika patiesību – top latviešu nācija. Viņš latviešus uztvēra vienīgi kā zemniekus, kuriem jāatrodas pastāvīgā vietējās muižniecības un garīdzniecības sociālā, ekonomiskā un kultūras aizbildniecībā. Šulca skatījumā latvieši nebija un nevarēja kļūt par savas dzīves un vēstures subjektu. Pretstāvēšana latviešu kā nācijas esamībai sagrāva “Latviešu Avīžu” reputāciju Latvijas vēsturē un nereti nolika aizmirstībā labo, ko šis izdevums bija paveicis latviešu masu mediju radīšanā, attīstībā un daudzās citās jomās.³²

Trešais: latviešu preses konservatīvā spārna lomas laikmets. Tas sākās pēc Šulca aiziešanas mūžībā 1866. gadā. Latviešu literārā (Draugu) biedrība turpināja “Latviešu Avīžu” izdošanu un vienlaikus arī meklēja savu darbības nišu. Protams, laikraksts nekļuva par latviešu nacionālo centienu atbalstītāju, tas bija ļoti atturīgs un kritisks pret to panākumiem, tomēr no atklātas konfrontācijas kursa atteicās. “Latviešu Avīžu” redaktora amatā pabija vairāki ļoti cienīti ev. luteriskās baznīcas mācītāji, piemēram, Gothards Vilhelms Karls Fīrhufs (*Vierhuff*, 1828–1907) un Jānis Vilhelms Zakranovičs (1836–1908), un Augusts Bīlenšteins (*Bielenstein*, 1826–1907).

31 Par “Latviešu Avīžu” darbības pirmo posmu esmu detalizēti stāstījis: Zelče, Vita. *Latviešu avīžniecība*, 95.–220. lpp. Redaktora Rūdolfa Šulca šā posma darbību esmu raksturojis: Zelče, Vita. Lielā divdabja spožā puse. *Domuzīme*, 2021, Nr. 6, 55.–57. lpp.

32 Par Baltijas elites un “Latviešu Avīžu” pretdarbību latviešu nacionālajiem centieniem esmu rakstījis: Zelče, Vita. *Latviešu avīžniecība*, 243.–246., 304.–316., 358.–361. lpp.

“Latviešu Avīžu” politika šajā posmā bija vērsta pret sabiedrības sekularizāciju, kas ir neatņemama modernizācijas sastāvdaļa. Laikraksts orientējās uz dziļi ticīgiem cilvēkiem, kuri savās mājās, ģimenēs un saimēs praktizēja kristīgu dzīvesveidu (tostarp ikdienas un svētku rituālus), bija iesaistīti draudžu aktivitātēs, piedalījās ev. luteriskās baznīcas rīkotos pasākumos. “Latviešu Avīzes” sevi pozicionēja kā īstu “tautas lapu”, kas rāda pareizo ceļu latviešiem. To ataino arī laikraksta komunikācijā ar auditoriju uzsvērtais apgalvojums/sauklis: “Svētīga tā tauta, kam tas Kungs par Dievu!”³³ Saikni ar baznīcu un reliģiju palīdzēja uzturēt speciāla pielikuma “Baznīcas Ziņas” (1857–1900, 1902–1915) izdošana. Kopumā “Latviešu Avīžu” auditorijas lielāko daļu veidoja uzskatos konservatīvi zemnieki, kuri pārvaldīja lasītprasmi un reliģisko literatūru un kurus mulšināja modernizācijas procesā notiekošās saimnieciskās, sociālās un vides pārmaiņas.

19. gadsimta 70. un 80. gados palielinājās latviešu valodā iznākošu preses izdevumu skaits, un to vidū valdīja sīva konkurence par lasītāju. 1882. un 1883. gadā latviešu valodā iznāca 11 nedēļas laikraksti, viena dienas avīze un viens žurnāls. Preses auditorijas kopainā “Latviešu Avīžu” pozīcijas bija labas. 1870. gadā tām bija 6000 abonentu (par tūkstoti vairāk bija vienīgi “Mājas Viesim”). Savukārt 1878. gadā “Latviešu Avīzes” bija abonēšanas līderes ar 8500 gada abonementa pasūtītājiem, otrajā vietā – “Mājas Viesis” (6000 abonentu), trešajā – “Baltijas Vēstnesis” (4000 abonementu).³⁴ Arī 80. gados un 90. gados “Latviešu Avīzēm” saglabājās samērā paliela auditorija, lai gan skaidri iezīmējās tās sarukšanas tendence.³⁵ To veicināja arī laikraksta redakcijas konflikti ar Jelgavas Latviešu biedrību. “Latviešu Avīžu” izdevējiem vajadzēja meklēt jaunus darbības modeļus.

6. attēls. Laikraksta “Latviešu Avīzes” redaktors Jānis Veismanis. Rakstniecības un mūzikas muzejs, Pavasaru Jāņa kolekcija, inv. nr. 49311

33 Piemēram, sk.: Zakranovič[s], Jānis Vilhelms. Miji lasītāji! *Latviešu Avīzes*, 1878, Nr. 52, 476.–478. lpp.

34 Vairāk par latviešu preses lietošanas statistiku sk.: Zelče, Vita. 19. gadsimta latviešu preses pētniecība. Rezultāti un dažas izpētes problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1994, Nr. 2, 33.–35. lpp.; Zelče, Vita. Grāmatniecība un prese. No: Bērziņš, Jānis. (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 374. lpp.

35 Neanders, Teodors. Mīļie un cienījamie lasītāji! *Latviešu Avīzes*, 27.12., 1895, Nr. 52, 1.–2. lpp.

Ceturtais: meklējumi un cīņa par auditoriju. Šo posmu ievadīja mācītāja, valodnieka, folklorista un etnogrāfa Augusta Bilenšteins stāšanās “Latviešu Avīžu” redaktora amatā. Viņš netiecās mainīt laikraksta pamatkursu. Arī savu darbu pieteicošā uzrunā lasītājiem Bilenšteins norādīja: “Mēs gribam staigāt pa taisniem ceļiem, un tādi ir, pēc mūsu domām, tikai tie ceļi, kas ir mēroti ar Dieva-vārdu mērauklu. Dieva-vārdi un mūsu evaņģēliuma ticība, tas būs tas pamats, uz kā avīzes arī turpmāk stāvēs visā savā gaitā un darbībā.”³⁶ Tomēr redaktoram iespēju robežās vajadzēja padarīt laikrakstu pievilcīgāku auditorijai. 1896. gada martā par “Latviešu Avīžu” neformālo, bet faktisko redaktoru kļuva Jānis Veismanis (1867–1913) (sk. 6. attēlu)³⁷ – 1897. gadā Latviešu literārā (draugu) biedrība viņam iznomāja laikraksta izdošanas tiesības.³⁸ Veismanis bija mācīties Jelgavas ģimnāzijā, studējis teoloģiju Tērbatas Universitātē, rosīgi darbojies korporācijā *Lettonia* un latviešu literatūrā. Viņš bija zināms kā dzejnieks Pavasaru Jānis – sentimentāli lirisku dzejoļu autors, kura krājums “Ziedoņa sapņi” (1893) iemantoja milzu popularitāti. Kolēģi ar vieglu ironiju viņu dēvēja par “latviešu Heini”. Pavasaru Jāņa melodiskos dzejoļus dziesmās pārvērtis Jāzeps Vītols (1863–1948), Jēkabs Mediņš (1885–1971), Jurjānu Andrejs (1856–1922) un Nikolajs Alunāns (1859–1919), tie tika drukāti arī uz apsveikuma pastkartēm.

Veismanis par “Latviešu Avīžu” līdzstrādniekiem uzaicināja lielu skaitu latviešu literātu, laikraksta lappusēs parādījās arī daudzu latviešu rakstnieku un dzejnieku pirmpublicējumi. Laikraksta literārā ievirze ieguva lasītāju atzinību, Veismaņa laiku dēvē par “Latviešu Avīžu” “jaunu laikmetu”, kad dubultojās gan lasītāju skaits, gan reklāmas ienākumi. “Konversācijas vārdnīcā” tik norādīts, ka Veismanis “pacēla šo laikrakstu uz augsta stāvokļa”³⁹. Tomēr 1908. gada nogalē līgumam ar Veismani notecēja termiņš, un Latviešu literārā (draugu) biedrība to vairs nepagarināja, ko uzskatīja, ka Veismanis laikraksta saturu neveido tās interesēs. Bijušais “Latviešu Avīžu” redaktors savu darbību preses laukā turpināja, izdodot laikrakstu “Jaunās Latviešu Avīzes” (1909–1915). Savukārt Latviešu literārā (draugu) biedrība par laikraksta redaktoru uzaicināja pieredzējušo Rīgas latviešu mediju darbinieku Nikolaju Robertu Puriņu (1858–1935) (sk. 7. attēlu), plašākā publikā zināmu kā Puriņu Klāvu. Vienlaikus biedrība sāka apsvērt “Latviešu Avīžu” pārdošanu, tādējādi atzīstot savu nespēju gūt panākumus latviešu avīzniecībā.⁴⁰

Piektais: moderna preses izdevuma formāts. 1912. gadā Latviešu literārā (Draugu) biedrība “Latviešu Avīžu” izdošanas tiesības nodeva jaunam uzņēmumam – sabiedrībai “Latviešu Avīzes” –, sev vēl paturot īpašuma tiesības. 1913. gadā tās nonāca agronoma, uzņēmēja un sabiedriskā darbinieka Jāņa Bisenieka (1864–1923) vadītās Latviešu lauksaimnieku

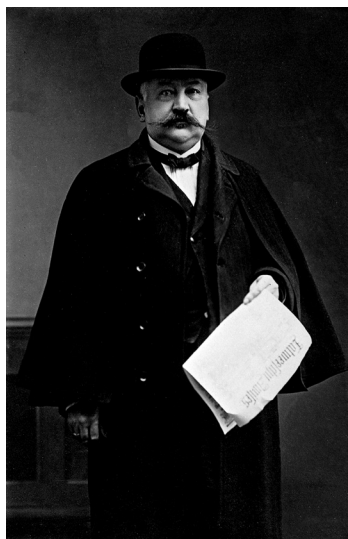
36 [Latviešu Avīzes]. Jaunā redakcija. Sveiki jaunā gadā. *Latviešu Avīzes*, 03.01., 1896, Nr. 1, 1. lpp.

37 Laikraksta “Latviešu Avīzes” redaktora amats tika piedāvāts arī Krišjānim Baronam (1835–1923). Viņš atteicās, jo nevar strādāt izdevumā, kas ir bijis viņa veidoto “Pēterburgas Avīžu” pretinieks. Sk.: Baumanis, Arturs. *Krišjānis Barons. Dzīve un darbi*. Rīga: Krišjāņa Barona biedrības apgāds, 1935, 269. lpp.

38 Fakts, ka Latviešu literārā (Draugu) biedrība “Latviešu Avīžu” izdošanas tiesības iznomāja Jānim Veismanim, tiek vērtēts kā biedrības izmisuma solis. Laikraksts atradās smagā finansiālā situācijā, turklāt Vidzemes un Kurzemes muižniecība atteicās piešķirt ikgadējo pabalstu (3000 rbļ.). Sk.: R., K. Jelgavas vecie mācītāji. Jānis Veismanis. *Zemgales Balss*, 10.12., 1936, Nr. 281, 5. lpp.

39 Rīgas Latv.[iešu] biedrības Derīgu grāmatu nodaļa. *Konversācijas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga: [B. i.], 1921. 4556. lpp.

40 Ārons, Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā. Ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures*. Rīga: A. Gulbis, 1929, 238., 247. lpp.

7. attēls. Laikraksta "Latviešu Avīzes" redaktors Nikolajs Roberts Puriņš. Rakstniecības un mūzikas muzejs, Puriņu Klāva kolekcija, inv. nr. p61838

ekonomiskās sabiedrības īpašumā. Līdztekus saimnieciskajai darbībai tā darbojās arī mediju un kultūras jomā. Šī sabiedrība ieguldīja līdzekļus "Latviešu Avīžu" modernizācijā, laikraksts sāka veidoties par laikmetīgu preses izdevumu, tostarp pārgāja uz jauno druku. Bisenieks pats Kurzemē bija labi pazīstams, viņš bija nodibinājis daudzas biedrības – lauksaimnieku, krāšanas un aizdošanas, apdrošināšanas, kuģniecības, kooperatīvu, riteņbraucēju, mākslas –, kā arī organizējis mācībiestādes un daudzus lielmēroga pasākumus.⁴¹ Īpašnieka maiņa arī nozīmēja jauna posma sākumu "Latviešu Avīžu" darbībā. 1913. gadā "Latviešu Avīzes" sāka iznākt ik dienas "kapeikas avīzes" formātā. Krievijas impērijas Iekšlietu ministrija 1913. gada 3. maijā apstiprināja jaunu laikraksta programmu.⁴²

"Kapeikas avīzes" – viena numura cena līdzinās vismazākajai aprītē esošajai naudas vienībai – laikraksta formāts noteica, ka tas ir dinamisks, vispirmām kārtām pilsētniekiem adresēts izdevums, kura uzdevums ir viņus nodrošināt ar jaunāko informāciju, kā arī piedāvāt reklāmas un sludinājumu publicēšanas iespējas. Tās tika piegādātas ne tikai abonentiem, bet arī pārdotas kioskos, uz ielām, dažādu preču veikalos, kafējnīcās un restorānos. Rīgā kopš 1911. gada "kapeikas avīzes" veidā sekmīgi darbojās laikraksts "Jaunākās Ziņas" Antona Benjamiņa (1860–1939) redakcijā. "Kapeikas avīzes" izveide Jelgavā no biznesa viedokļa bija ļoti riskants projekts, jo pilsētas iedzīvotāju skaits vēl bija neliels, tās kā potenciālās šāda tipa laikraksta auditorijas lielums – nepietiekams.

"Latviešu Avīžu" 1913. gadā laikraksts tika drukāts 5000 eksemplāru lielā tirāžā. Tā budžeta aprēķini rāda, ka izdevumi – 34 842 rbļ., bet ieņēmumi – tikai 24 224 rbļ. Tādējādi

8. attēls. Laikraksta lasītājs Jelgavas Vācu amatnieku biedrības dārzā. 20. gadsimta sākums. Pastkarte (Mitau. Im Garten der Gewerbe-Vereins. Mitau: Verlag Nicolai Hübner). Vitas Zelčes kolekcija

budžeta deficīts – 10 616 rbļ.⁴³ 1913. gada noslēgumā laikraksta redaktors atzina, ka vēl daudz ko nav izdevies paveikt, un sūdzējās par līdzstrādnieku trūkumu.⁴⁴ Taču nākamajā gadā jau sākās Pirmais pasaules karš, un informēšana par tā norisēm bija laikraksta galvenā prioritāte. Frontei tuvojoties Jelgavai, "Latviešu Avīžu" izdošana tika pārtraukta. Pēdējais numurs nāca klajā 1915. gada 27. aprīlī. Tādējādi "Latviešu Avīžu" modernizācijas projekts palika nepabeigts un laikraksta laiklīnijai tika pielikts punkts.

Nobeigums

Raksta nobeigumā centīšos sniegt atbildi uz tā sākumā uzdoto jautājumu: kāda ir laikraksta "Latviešu Avīzes" nozīme Latvijas mediju vēsturē un arī Latvijas vēsturē. Īsi sakot, tā skan – "Latviešu Avīžu" nozīme bija ļoti liela. Protams, šis preses izdevums ir vērtējams arī kritiski (un tas arī daudzkārt ir ticis darīts), it īpaši latviešu nacionālo kustību bremsējošo faktoru, Baltijas elites kārtu politikas īstenošanas un sabiedrības sekularizācijas kavēšanas kontekstā.

Tomēr "Latviešu Avīžu" nozīmīgumu Latvijas mediju vēsturē un arī Latvijas vēsturē labi raksturo šajā rakstā aplūkotās laikraksta esības dimensijas. "Latviešu Avīzēm", vairākus gadu desmitus darbojoties jaunā medija formātā, vajadzēja iedibināt laikrakstu kā regulāra informācijas avota lietošanas tradīciju, lauzt latviešu zemnieku ikdienas kārtību, lai tajā iekļautu avīžu lietošanu. Skatījums uz "Latviešu Avīzēm" kā jauno mediju ir arī noderīgs, izzinot un interpretējot nākamo mediju veidu, piemēram, kino, radio, televīzijas, ziņu portālu, sociālo mediju, ienākšanu un pastāvēšanu jaunā medija veidā.

Savukārt laiktelpas un laiklīnijas dimensijas ir noderīgas "Latviešu Avīzes" vēstures stāsta veidošanā un laikraksta sociālās nozīmes izvērtēšanā. Tās palīdz aptvert gan šā izdevuma pagātnes piesātinātību ar daudzējādām norisēm, gan kontekstuālo faktoru nozīmi, konkrētu

41 Švābe, Arveds. (red.). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1928-1929, 2478.-2480. sl.

42 "Latviešu Avīžu" programma. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Reto grāmatu un rokrakstu lasītava, Nikolaja Puriņa fonds, A 29, N 30, 2. lpp.

43 "Latviešu Avīžu" budžeta aprēķini. 1913. gads. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Reto grāmatu un rokrakstu lasītava, Nikolaja Puriņa fonds, A 29, N 30, 3. lpp.

44 [Anon.]. Veca gada vakarā. *Latviešu Avīzes*, 1913, 31. dec., Nr. 349, 1.-2. lpp.

cilvēku lēmumu un darba izšķirošo nozīmi laikraksta satura kvalitātes (vai tā iztrūkuma) radīšanā un komunikācijā ar auditoriju. “Latviešu Avīžu” laiklīnija arī spilgti demonstrē viena medija pastāvēšanas sarežģītību gandrīz gadsimta garumā, sastapšanos gan ar iekšējo, gan ārējo faktoru iniciētu nepieciešamību mainīt ierastās prakses un ieviest jaunas. “Latviešu Avīzes” bija izcila parādība latviešu mediju vēsturē, ko apliecina mūsu rīcībā esošā laikraksta vēsture. Vienlaikus jāpiebilst, ka tajā ne viss ir pilnībā izziņāts un ka “Latviešu Avīžu” atstātais bagātais tekstu kopums joprojām piedāvā plašas iespējas jaunu atziņu radīšanai par šo pirmo un jau leģendāro latviešu valodā izdoto laikrakstu.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. “Latviešu Avīžu” programma. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Reto grāmatu un rokrakstu lasītava, Nikolaja Puriņa fonds, A 29, N 30, 2 lpp.
2. “Latviešu Avīžu” budžeta aprēķini. 1913. gads. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Reto grāmatu un rokrakstu lasītava, Nikolaja Puriņa fonds, A 29, N 30, 3 lpp.

Literatūra

1. Andreeva, Natalya. Pribaltiiskie gubernii v administrativnoi sisteme Rossiiskoi imperii nachala XX v. *Cahiers Du Monde Russe*, 2002, N. 43/1, s. 67-102.
2. [Anon.]. Telefons Jelgavā pirms 30 gadiem. *Zemgales Balss*, 19.10., 1937, 6. lpp.
3. [Anon.]. Vēca gada vakarā. *Latviešu Avīzes*, 31.12., 1913, Nr. 349, 1.-2. lpp.
4. Apinis, Aleksejs. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma, 1991.
5. Ārons, Matīss. Kārlis Fridrihs Vatsons. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926, Nr. 5/6, 393.-399. lpp.
6. Ārons, Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā. Ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures*. Rīga: A. Gulbis, 1929.
7. Asmuss, Nicolai. *Dr. Karl Gottlob Sonntag und die Rigaschen Stadtblätter während seiner Redaktion*. Rīga: gedr. bei Häcker, 1860.
8. Bahtin, Mikhail. *Epos i roman*. Sant-Peterburg: Azbuka, 2000.
9. Balbi, Gabriele. Old and New Media, Theorizing Their Relationships in Media Historiography. In: Kinnebrock, Susanne u. a. (Hrsg.). *Theorien des Medienwandels*. Köln: Halem, 2015, S. 231-249.
10. Baumanis, Arturs. *Krišjānis Barons. Dzīve un darbi*. Rīga: Krišjāņa Barona biedrības apgāds, 1935.
11. Bērtiņš, Atis Gunvaldis. *Latviešu skaņuplašu vēsture*. 1. sēj. Rīga: Laika Grāmata, 2015.
12. Brigemans, Karstens. Kā padarīt nekrievu reģionu lojālu caram? Impērijas izaicinājumi Krievijas pierobežās Baltijas provincēs. No: Straube, Gvido. (sast.). *Valsts valstī. Latvija - Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 46.-62. lpp.
13. Chapman, Jane. *Comparative Media History*. Cambridge: Polity, 2005.

14. Daija, Pauls. Lasīšanas pieredzes 18. gadsimtā. No: Treile, Maija (sast.). *Lasīšanas pandēmija. Esejas par lasīšanas vēsturi Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 66.-79. lpp.
15. Daija, Pauls; Limane, Lilija. (sast.). *Jelgavas Stefenhāgeni. 1769-1919*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2019.
16. Green, Jonathon. *The Encyclopedia of Censorship*. New York: Facts On File, 1990.
17. Greenfeld, Liah. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1992.
18. Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001.
19. Klepers, Ādolfs. *Ģenerālsuperintendents Kārlis Gottlībs Zontāgs kā izglītības darbinieks*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1938.
20. Kortti, Jukka. *Media in History. An Introduction to the Meanings and Transformations of Communication over Time*. London: Macmillan Interantional; Red Globe Press, 2019.
21. Kortti, Jukka. Temporalities and Theory in Media History. *Media History*, 2022, No. 28(3), pp. 442-454. DOI: 10.1080/13688804.2021.1940906.
22. Labrence, Līvija. *Jelgavas grāmata*. Rīga: Zinātne, 1984.
23. [Latviešu Avīzes]. Jaunā redakcija. Sveiki jaunā gadā. *Latviešu Avīzes*, 03.01., 1896, Nr. 1, 1. lpp.
24. Limane, Lilija. Garais lasīšanas gadsimts: daži grāmatu lasīšanas aspekti 19. gadsimtā. No: Treile, Maija (sast.). *Lasīšanas pandēmija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 80.-93. lpp.
25. Merkel, Garlieb. Die Geschichte meiner livländischer Zeitschriften. *Baltische Monatsschrift*, 1898, Bd. 45, S. 190-210, 281-303.
26. Neanders, Teodors. Mīļie un cienījamie lasītāji! *Latviešu Avīzes*, 27.12., 1895, Nr. 52. 1.-2. lpp.
27. Nerone, John. Approaches to Media History. In: Valdivia, Angharad N. (ed.). *A Companion to Media Studies*. Malden: Blackwell Publications, 2003, pp. 93-114.
28. Polunov, Aleksandr. *Russia in the Nineteenth Century: Autocracy, Reform, and Social Change, 1814-1914*. London; New York: Routledge, 2015.
29. Pooley, Jefferson D.; Park, David W. Communication Research. In: Simonson, Peter et al. *The Handbook of Communication History*. New York; London: Routledge, 2013, pp. 76-90.
30. Pürer, Heinz; Raabe, Johannes. *Presse in Deutschland*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbh, 2007.
31. Rīgas Latv.[iešu] biedrības Derīgu grāmatu nodaļa. *Konversācijas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga: [b. i.], 1921.
32. Rīgas Latv.[iešu] biedrības Zinību komisija. *Konversācijas vārdnīca*. 1. sēj.: A-G ar papildinājumiem. Rīga: Drukājis G. Landsbergs, Jelgavā, 1906.
33. R., K. Jelgavas vecie mācītāji. Jānis Veismanis. *Zemgales Balss*, 10.12., 1936, Nr. 281, 5. lpp.
34. Rohlinger, Diana A. *New Media and Society*. New York: New York University Press, 2019.
35. Rosenvalds, K. Kino teātri Jelgavā. *Kino*, 1930, Nr. 85, 12.-13. lpp.
36. Saharov, Andrei i. d. *Istoriya Rossii s drevneishih vremen do nashih dnei*. T. 2. Moskva: Prospekt, 2008.
37. Simonov, Vladimir. K istorii voznikoveniya pervoi pechatnoi periodicheskoi gazety v Rige. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1984, Nr. 9, 118.-130. lpp.
38. Skabichevskii, Aleksandr. *Ocherki istorii russkoi tsenzury. 1700-1863*. S.-Peterburg: F. Pavlenko, 1892.
39. Švābe, Arveds *Latvijas vēsture. 1800-1914*. [Stokholma]: Daugava, 1958, 17.-24. lpp.

40. Švābe, Arveds. (red.). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1928-1929.
41. Taube, Meta. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs.). No: Arājs, Eduards (atb. red.). *Grāmatas un to krātuves*. Rīga: Zinātne, 1966, 65.-129. lpp.
42. Thompson, John. B. *The Media and Modernity. A Social Theory of Media*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
43. Tomašūns, Andris (sast.). *Mana Jelgava*. [Jelgava]: [Jelgavas pilsētas dome], 2015.
44. Vanaga, Lilita. K. F. Vatsons (1777-1826) Kurzemei un latviešiem. No: Mugarēvičs, Ēvalds (atb. red.). *Arheoloģija un etnogrāfija*. 20. sēj. Pētījumi par Kurzemi un Zemgali. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 192.-208. lpp.
45. Vīgrabs, Juris. Garlībs Merķelis cenzūras spaidos. *Latvju Grāmata*, 1926, Nr. 4, 303.-306. lpp.
46. Wilke, Jürgen. *Grundzüge der Medien- und Kommunikationsgeschichte*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2008.
47. Zakranovič[s], Jānis Vilhelms. Mīļi lasītāji! *Latviešu Avīzes*, 27.12., 1878, Nr. 52, 476.-478. lpp.
48. Zaļuma, Kristīne. Bibliotēku mājvietas 19. gadsimta lasītājiem. No: Treile, Maija (sast.). *Lasīšanas pandēmija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 94.-111. lpp.
49. Zelče, Vita. Auf der Wege zu einer lettischen Nation. Deutschbaltische Pastoren in den sozialen und nationalen Prozessen von der ersten Hälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. *Nordost-Archiv*, 1998, Bd. 7, N. 2, S. 417-442.
50. Zelče, Vita. Deviņpadsmitais gadsimts. No: Valdemārs, Krišjānis. *Lietišķā un privātā sarakste*. 2. sēj.: Vēstules Krišjānim Valdemāram. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 9.-29. lpp.
51. Zelče, Vita. 19. gadsimta latviešu preses pētniecība: Rezultāti un dažas izpētes problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1994, Nr. 2, 27.-39. lpp.
52. Zelče, Vita; Jakovļeva, Mārīte. Dokumenti par "Latviešu Avīžu" izveidi un darbības sākumu. *Latvijas Arhīvi*, 1994, Nr. 3, 52.-60. lpp.
53. Zelče, Vita. Grāmatniecība un prese. No: Bērziņš, Jānis (red.). *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 352.-376. lpp.
54. Zelče, Vita. Ieskats latviešu avīzniecības un cariskās Krievijas administrācijas attiecībās. 19. gs. 20.-60. gadi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1992, Nr. 2, 32.-45. lpp.
55. Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822-1865*. Rīga: Zinātne, 2009.
56. Zelče, Vita. Lielā divdabja spožā puse. *Domuzīme*, 2021, Nr. 6, 55.-57. lpp.
57. Zelče, Vita. Zelta laikmeta pēdas. *Domuzīme*, 2022, Nr. 1, 60.-65. lpp.
58. Zhilyakova, Natalya. *Istoriya otechestvennoi zhurnalistiki kontsa XIX-nachala XX vekov*. Moskva: Jaurait, 2016.
59. Zhirkov, Gennadii. *Istoriya tsenzury v Rossii. XIX-XX vv*. Moskva: Aspekt Press, 2001.

The "Latviešu Avīzes" newspaper – a new medium, its environment and timeline

Summary

This paper examines the history of the first Latvian-language newspaper *Latviešu Avīzes*, highlighting three aspects. The first is its activity as a new medium, especially the very beginning of this process, when the new medium imitates old media, copies, adapts and then creates its own format by modifying the content and means of communication of older media. This period in the history of *Latviešu Avīzes* lasted several decades, during which it functioned as a hybrid of elite and politicised newspapers. The second aspect discussed is the environment the newspaper operated in. The analysis considers the influence of place – the Russian Empire – on the newspaper's operating options and the presence of 19th century modernisation processes and new technologies in the newspaper's continuing existence. The third aspect is the *Latviešu Avīzes'* timeline. Tracing this, the newspaper's history is divided into five periods. Each was different, but they all contributed to the newspaper's existence and activities, which hold a very important place in the history of Latvian media and Latvia.

Keywords: *Latviešu Avīzes*, new media, environment, timeline, modernisation, newspaper editorial board, editor.

MĀRA GRUDULE

Dzeja laikrakstā “Latviešu Avīzes” (1869–1915)

Kopsavilkums

1869. gadā Atis Kronvalds rada vārdu “dzeja” kā apzīmējumu beletristikai kopumā un vārdu “dzejolis” – arī ritmizētam un atskaņotam tekstam. Rakstā, pirmkārt, sniegts ieskats jaunā jēdziena “dzeja” ienākšanā konservatīvajā laikrakstā “Latviešu Avīzes”, otrkārt, šajā laikrakstā publicētajā lirikā, tās autoru un tematiskajā lokā. 19. gadsimta otrajā pusē strauji aug latviešu izglītības līmenis, no sabiedrības, kas informāciju uztver galvenokārt orāli audiālā ceļā, latviešu vairākums kļūst par patstāvīgiem lasītājiem. Uz to norāda arī ritmizēto tekstu publikācijas: dziesmu un ziņģi kā izklāides un informācijas avotu, izpildāmu skandējot vai dziedot, pamazām nomaina vienatnē un klusumā lasāma dzeja. “Latviešu Avīzēs” šī pārvirze notiek 19. gadsimta 80. gadu otrajā pusē: pamazām sarūk dzejoļu skaits ar piedziedājumiem un melodiju norādēm. Dziedāšanas funkciju visā avīzes pastāvēšanas laikā saglabā garīgās dziesmas. No 1869. līdz 1915. gadam redaktora amatā cits citu nomaina pieci vācu un latviešu mācītāji, pēdējais “Latviešu Avīžu” redaktors rakstnieks un publicists Puriņu Klāvs reizē ir arī pirmais un vienīgais avīzes vadītājs bez teologa izglītības. Laikrakstā publicētā dzeja vērtējama kā tās redaktoru uzskatu spogulis. Tā kā avīze līdz 1913. gadam atrodas pastāvīgā Baltijas vācu virslāņa pārraudzībā, dzejas ainava netieši atklāj arī tā izmisīgo cīņu ar tautas atmodas kustību un latviešu sabiedrības kulturālo augšupeju, kā arī par dominējošās lomas saglabāšanu Kurzemes un Vidzemes guberņās.

Atslēgvārdi: Atis Kronvalds, Jānis Veismanis, pseidonīms, nacionālā literatūra, periodika, literatūrzinātnes terminoloģija.

Ievads. Vārda “dzeja” rašanās konteksts

19. gadsimta 60. gadus latviešu kultūrā raksturo vairāki nozīmīgi notikumi. Tas ir ne tikai jaunlatviešu vajāšanu un represiju un laikrakstu “Pēterburgas Avīzes” (1862–1865) un “Ceļa Biedris” (1863, 1865–1867) iznākšanas laiks, bet arī latviešu literatūrzinātnes rašanās brīdis.

1860. gadā Bernhards Dīriķis (1831–1892) publicē pirmo latvieša sarakstīto literatūras vēsturi “Latviešu rakstniecība”. Šajā pašā gadā Dīriķis iniciē arī Latviešu Valodas un literatūras biedrības dibināšanu kā alternatīvu Baltijas vācu mācītāju Latviešu literārajai (draugu) biedrībai (1824–1939). Jaunās biedrības statūtus paraksta 21 dažāda izglītības līmeņa un sociālās izcelsmes

cilvēks: amatnieki, tirgotāji, laikrakstu redaktori, studenti, labi skoloti ļaudis un autodidakti. Biedrības mērķi ir latviešu valodas un rakstu kultūras attīstīšana, latviešu folkloras vākšana un izglītības līmeņa celšana, tātad latviešu sabiedrības veidošana bez Baltijas vācu mācītāju kontrolējošās uzraudzības. Iespējams, Bernharda Dīriķa “Latviešu rakstniecība” top kā pierādījums un pamatojums šādas biedrības nepieciešamībai. Diemžēl tā nesaņem oficiālu darbības atļauju.¹

Dīriķis atskatās uz literatūras vēsturi, savukārt viņa laikabiedrs Atis Kronvalds (1837–1875) rada bāzi latviešu literatūras teorijai, domādams par nacionālās literatūras vispusīgu attīstību nākotnē, tādējādi arī “liekot pamatu radošu darbību kopumam un nodrošinot to turpinājumu mūžīgiem laikiem”². 1869. gadā Kronvalda iecerē ir trīs konceptuāli raksti, kam būtu pirmoreiz latviešiem jāizskaidro jēdzieni “dzeja”, “proza” un “dramaturģija”, tātad jāliek teorētisks pamats visu literatūras veidu eksistencei latviešu kultūrā. Divi pirmie raksti publicēti presē³, trešais acīmredzot palicis neuzrakstīts. Kronvalds rada vārdu “dzeija” kā latviešu ekvivalentu svešvārdam “poēzija” un tajā pašā rakstā piedāvā arī tādas jēdzienus kā “dzējols” un “koklējams jeb līrīgs dzējols” svešvārda “lirika” vietā.⁴ Lai gan Kronvalds kā dzejoļu piemērus min arī šūpuļdziesmas, baznīcas dziesmas un ganu dziesmas, pirmoreiz latviešu valodā līdzšinējo “dziesma”, “dziesmiņa”, “augsta dziesma”, “ziņģe” vietā ir radīts apzīmējums ritmizētam tekstam, kas varētu vairs nebūt saistīts ar dziedāšanu. Jaunais jēdziens signalizē par pārmaiņām latviešu sabiedrībā, kura no informācijas nodošanas orāli audiālā veidā pakāpeniski pāriet uz lasīšanas kultūru.

19. gadsimta 60.–70. gadi iezīmē strauju latviešu grāmatniecības izaugsmi, arvien lielāku pārsvaru gūstot sekulārajai literatūrai salīdzinājumā ar reliģisko. Posma noslēgumā pēdējā aizņem vairs tikai 15 procentus no visu izdoto literāro darbu kopskaita, paaugstinās arī latviešu sabiedrības izglītības līmenis.⁵

Izmaiņas dzejas ainavā 19. un 20. gadsimta mijā

No vāciešiem patapinātā “ziņģe” – saturā sadzīviska, sentimentāla, informatīva, formā ritmiska un atskaņota, valodā vienkārša un neizvēlīga – pamazām no literārā centra pārvirzās uz perifēriju. Folklorā – tautasdziesmas, pasakas, teikas – latviešu dzejniekiem kļūst par iedvesmas, sižetu, tēlu, formālo un poētisko meklējumu un eksperimentu avotu. Tā stimulē iepriekš visai ierobežoto priekšstatu un leksikas paplašināšanos. Aug un attīstās dziesmu svētku kustība. Dziesmas kļūst par latviešu kopības un brīvības apliecinājumu. Latviešu dzejnieku vidū ar savu krājumu debitē pirmā autore sievietē Reinovsku Katrīna (1845–1923)⁶. Dzejolis kā poētisks teksts kalpo par dzejnieka intīmo pārdzīvojumu atklāsmes instrumentu, orientētu uz lasīšanu

1 Altements, Alfrēds (red.). *Dokumenti par tautas atmodas laikmetu. Documents de l'époque de la renaissance nationale: 1856.-1867.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1939, 139.-156. lpp.

2 Plakans, Andrejs. *The National Awakening in Latvia 1850–1900.* Cambridge University: Cambridge, Massachusetts, 1969, p. 167.

3 Kronvalds, Atis. Dzeija jeb poēzija. *Draugs un Biedris*, 02.01., 1869, Nr. 37, 146. lpp.; Kronvalds, Atis. Stāstu dzejoli jeb epīgi dzejoli. *Draugs un Biedris*, 13.03., 1869, Nr. 47, 186. lpp.

4 Kronvalds, Atis. Dzeija jeb poēzija, 146. lpp.

5 Plakans, Andrejs. *A Concise History of the Baltic States.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 233.

6 Reinovska, Katrīna. *Latvijas Jūrmalas puķītes jeb dziesmiņas.* Rīga: P. Lucau, 1875.

un reflektēšanu. 1880. gadā skolotājs un rakstnieks Matīss Kaudzīte (1848–1926) publicē pirmo latviešu dzejas antoloģiju “Smaidī un asaras jeb dzejnieku labdienas” nepilnu 700 lappušu apjomā. Lai gan krājuma sakārtotājs ar tekstu izvēli vēl atskatās latviešu dzejas vēsturē – to ievada pāris latviešu tautasdziesmas un tas ietver arī vairāku Baltijas vācu mācītāju darbus, Matīsa Kaudzītes laikabiedru latviešu dzejnieku kopskaits ir 56 – gandrīz septiņkārt lielāks. Arī tematiskā ziņā teksti ietver plašu jautājumu loku, tostarp reliģiski filozofisko dzeju, liriku par Baltijas vēsturi, dabu un mīlestību, kā arī poēmas un balādes. Matīsa Kaudzītes antoloģija iznāk vēl divreiz (1895, 1904), dzejnieku klāstam papildinoties ar Aspazijas (īst. v. Elza Rozenberga, 1865–1943), Raiņa (īst. v. Jānis Pliekšāns, 1865–1929), brāļu Eduarda Veidenbauma (1867–1892) un Kārļa Veidenbauma (1865–1901), Jāņa Akuratera (1876–1937), Andrieva Niedras (1871–1942), Viļa Plūdoņa (īst. v. Vilis Lejnīks, 1874–1940), Jāņa Poruka (1871–1911) un citu dzejnieku vārdiem. Jaunie jēdzieni “dzeja” un “dzejnieks”, patapināti no Kronvalda Ata, tiek nostiprināti dzejoļu krājumu virsrakstos, liekot domāt par latviešu literatūras arvien pieaugošo lomu nacionālās kultūras kopainā. Latviešu dzejā ienāk modernisma elementi, paplašinās atdzejojumu spektrs. Tulkotā lirika kļūst par nozīmīgu skolu dzejnieku kvalitatīvajā izaugsmē, padziļinās tās saturs un dažādojas forma. Šajā kontekstā un – īpaši novērtējot Ata Kronvalda attiecības ar Baltijas vācu presi un vāciešu pārraudzītajām “Latviešu Avīzēm” – šķiet vērtīgi pievērst uzmanību Kronvalda radītā jaunvārda “dzeja” ienākšanai un lietojumam “Latviešu Avīzēs”, kā arī izmaiņām dzejas ainavā laikraksta slejās kopumā.

Jaunvārds “dzeja” “Latviešu Avīzēs”: Atis Kronvalds un Baltijas vācu prese

Kā norāda Laubes Indriķis (1841–1889):

Berlīni atstājis, savā dzimtenē pārnācis, pie Durbes vācu mācītāja māju skolotāja vietu dabūjis, Kronvalds jau bija pārvērties par vācieti, pats par savu latvieša dzimumu sāka šaubīties, domādams, ka esot zviedris, kādu laiciņu arī pētījis un meklējis savus zviedru vectēvus [...] zāļu gan vajadzēja, krietnu zāļu, lai aizdzītu zviedru drudzi un vācu karsoni.⁷

Un patiešām, atgriezies no Vācijas, Kronvalds, domājot par latviešu tautas turpmāko attīstību, to pirmajā brīdī saredz pēc iespējas drīzā asimilācijā. To apliecina viņa 1862. gadā publicētais mācīblīdzeklis vācu valodas apguvei “Mazā vācieša pirmā daļa: pirmais un otrais solis” ar aicinājumu latviešiem pēc iespējas drīz pārvācoties, saskatot vācietībā lieliskas izredzes uz izaugsmi nākotnē. Cerot uz vācu un latviešu ciešu sadarbību, Kronvalds 19. gadsimta 60. gadu pirmajā pusē meklē atbalstu Baltijas vācu mācītāju organizētajā Latviešu literārajā (draugu) biedrībā un tās laikrakstā “Latviešu Avīzes”, kā arī nedaudz vēlāk pārrunā publicēšanās iespējas ar

Baltijas vācu žurnāla *Baltische Monatsschrift* redaktoru Georgu Berkholcu (*Berkholz*, 1817–1886) un izdevumu *Rigasche Zeitung*. Lai arī pārsvarā Kronvalda rakstus lasa ar interesi un biedrība Kronvaldu 1862. gadā pat iekļauj biedru skaitā, tomēr neviens no konservatīvajiem Baltijas vācu pārraudzītajiem preses izdevumiem viņa rakstus npublicē. Tai pašā laikā, strādājot ar latviešu tautskolotājiem un sekojot līdzi notikumiem latviešu sabiedrībā, lasot “Pēterburgas Avīzes” un satiekoties ar nacionāli noskaņotajiem latviešiem, mainās arī Kronvalda uzskati. Kā Kronvalda biogrāfijā norāda Kārlis Kundziņš (1850–1937), vietējo vāciešu panāktais “Pēterburgas Avīžu” aizliegums un izrēķināšanās ar to līdzstrādniekiem pieliek punktu Kronvalda sadarbībai ar “Latviešu Avīzēm” un darbam “viņu viņa kalnā”⁸. Neattaisnojas arī cerības “savest kopā latviešu un vācu elementu”, sadarbojoties ar Berkholcu un viņa vadīto žurnālu. 19. gadsimta 60. gadu otrajā pusē Kronvalds jau ir kļuvis par tautiskās kustības atbalstītāju un vienu no līderiem, kā arī aktīvi publicējas “Pēterburgas Avīžu” idejiskajā turpinātājā liberālā vācu mācītāja Hugo fon Braunšveiga (*Braunschweig*, 1825–1898) izdevumā “Draugs un Biedris” (1866–1869).

Jaunais jēdziens “dzeja” pirmpublicēts un skaidrots izdevumā “Draugs un Biedris” 1869. gada 2. janvārī, kopš tā paša gada maija tas lasāms arī “Baltijas Vēstneša” un jūnija – “Mājas Viesa” – slejās. Abi laikraksti jauno jēdzienu lieto, arī atbildot uz redakcijai iesūtītajiem dzejiskajiem mēģinājumiem, vienam otram autoram, pirms ķerties pie spalvas, aicinot apgūt “dzejas likumus”. Sākumā vārdam dzeja tiek lietota arī paralēlforma “dzeija”, pamazām rakstībai stabilizējoties bez patskaņa “i”.

Laikraksta “Latviešu Avīzes” slejās jaunais jēdziens parādās ar divu gadu nokavēšanos, 1871. gadā, un pamazām: pirmajā gadā divreiz – atbildē uz lasītāju sūtījumu un Laubes Indriķa rakstā par teātra spēlēšanu⁹. 19. gadsimta 70. gadu publikācijās vārds “dzeja” pārsvarā lietots kā apzīmējums pasaules klasiķu darbiem: “Gētes un Šillera dzejas”¹⁰; “dzejas skunstes kopējs Hanss Zakss”¹¹; “Friedrich Šiller, dzejnieks, caur saviem dzeijas rakstiem tika slavens”¹². Attiecībā pret latviešu ritmizētajiem tekstiem redakcijas nostāja ir nogaidoša. Tā vien šķiet, ka tā paša vārda attiecinājums uz latviešu literatūru nozīmētu tās pacelšanu līdz Eiropas klasiķu līmenim. Vai “Latviešu Avīžu” redkolēģija to vēlētos? Vārds “dzeja” gan ir lietots, reklamējot pirmo 1872. gadā publicēto krājumu¹³, reklāmas teksts visticamāk ir autora vai apgāda izvēle, redakcija piekāpjas. Un vārds “dzeja” pamazām, ar 1873. gadu, ienāk arī latviešu dzejas darītāju tekstos, piemēram, Mārtiņš Lazdings (arī Lazdiņš, 1847–1901)¹⁴ raksta: “Lai tad līgo kalnos, leijās, / Kamēr tautas jaunīb’ zied. / Visi zari brīvās dzejijās / Latvijā!”¹⁵ Līdzīgā sajūsmībā skan arī Ernesta Ferdinanda Šēnberga (*Schönberg*, 1825–1894) balss: “Dzejas zvaigznes spoži mirdz, / Mīlību sauc viņu. /

8 Kundziņš, Kārlis. *Kronvalda Atis. Gabals iz latviešu garīgās dzīves*. Rīga: P. Gailis, 1905, 32. lpp.

9 H. L. [Laubes Indriķis]. Teātera spēlēšana. *Latviešu Avīzes*, 10.03., 1871, Nr. 10, 78. lpp.

10 M. K. [Kristovs, M.]. Kā varētu draudzū dziedāšanu baznīcās pārlabot? *Latviešu Avīzes*, 16.02., 1872, Nr. 7, 14.–15. lpp.

11 Starp citu, Kronvalds iesaka vārdu “daille” vāciskās “skunstes” vietā. Citāts no: [Anon.]. No ārzemēm. *Latviešu Avīzes*, 10.07., 1874, Nr. 28, 219. lpp.

12 H. D. B. [Bārs, H. D.]. 10. november. *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 10.12., 1875, Nr. 50, 100. lpp.

13 Grinbergs, Ed[uards]. *Zvārguļi: dzejas*. Rīga: Buši, 1872.

14 Dzīves dati precizēti pēc: Dwk., P. Iekšzeme. No Mežotnes. *Baltijas Vēstnesis*, 17.03., 1901, Nr. 63, b. lpp.

15 Lazdings, M[ārtiņš]. Lai dzied – kam iet. *Latviešu Avīzes*, 14.11., 1873, Nr. 46, 367. lpp.

7 Laubes Indriķis. Kronvaldu Atis. No: [Laubes Indriķis]. *Indriķa Laubes Raksti*. 2. sēj. Rīga: Kaija, 1939, 218. lpp.

Mīlība ir dzīves sirds, / Dod mums saldumiņu.”¹⁶ Abi piemēri lieliski ilustrē 19. gadsimta otrajā pusē “Latviešu Avīzes” publicētās dzejas kvalitāti.

“Latviešu Avīzes” 19. un 20. gadsimta mijā: konteksti

Jau 1821. gada 16. decembrī, vēl pirms pirmā laikraksta numura iznākšanas, laikraksta idejiskais autors un pirmais redaktors Kārlis Vatsons (*Watson*, 1777–1826) savam draugam un kolēģim Kārlim Gotlobam Zontāgam (*Sonntag*, 1765–1827) norāda: “[...] jāsargās kaut ko rakstīt, kas kungiem nepatīk.”¹⁷ Šī nostāja raksturo avīzes garu gandrīz visu tās pastāvēšanas laiku. Baltijas vācu mācītāji “Latviešu Avīzes” uzrauga 91 gadu. 62 gadus (1851–1913) tās ir Latviešu literārās (draugu) biedrības īpašums jeb “visas Kurzemes un Vidzemes evaņģeliski luteriskās baznīcas izdots latvisks laikraksts”¹⁸. Kopš 1863. gada avīzes saņem Kurzemes Bruņniecības komitejas ikgadēju pabalstu no 500 līdz 1500 rubļu apjomā, kopš 1885. gada laikrakstu atbalsta arī Vidzemes landrātu kolēģija. Tas nozīmē, ka avīze ir arī pastāvīgā Baltijas vācu bruņniecības jeb vācu virsslāņa pārraudzībā. 19. gadsimta 60. gadi “Latviešu Avīžu” pastāvēšanas vēsturē iezīmē latviešu inteliģences ilūziju sabrukumu par sadarbības iespējām ar laikrakstu. Arī Baltijas abiedrībā pamazām nostiprinās priekšstats, ka “Latviešu Avīzes” ir konservatīvs Kurzemes un Vidzemes garīdzniecības preses orgāns, kura ievirzi un garu nosaka Latviešu literāra (draugu) biedrība¹⁹.

Sākot ar 19. gadsimta 60. gadiem, dažādojas un pieaug latviešu dibināto preses izdevumu skaits, katrs ar savu ievirzi, īslaicīgāku vai garāku iznākšanas mūžu, bet visi kopā tie kļūst par būtisku, ja ne izšķirošu faktoru latviešu sabiedrības saliedēšanā un latviešu lasošās publikas pieaugumā. 70. gados Rīgā jau iznāk latviešu dienas prese. Ja 1870. gadā ir 13 000 latviešu avīžu lasītāju, tad 1878. gadā to skaits jau sasniedz 40 000.²⁰ Kā, rakstot par līdzīgiem procesiem Lielbritānijā, norāda britu mediju vēstures pētnieks Džeims Kurans (*Curran*):

Preses pieaugums dod būtisku ieguldījumu politiskās [sabiedriskos jautājumos zinošas] sabiedrības izplatībā. Tā kā avīzes tika dibinātas aizvien pieaugošā vietu skaitā un palielināja to apgrozījumu un politisko pārklājumu, tās arī paplašināja politiskās nācības robežas kā horizontāli, iekļaujot areālus, tālus no Londonas, tā vertikāli, iekļaujot ļaudis no zemākiem sociāliem slāņiem un izkļiedējot atšķirības starp politisko eliti un pārējo sabiedrību, jo mediji sabiedrības informēšanu atzina

par savu institucionālo prioritāti [...], kā arī izstrādājot īpašu publicistikas stilu, kas bija kā informatīvs, tā arī viegli uztverams.²¹

Tas pats sakāms arī par preses lomu 19. gadsimta otrajā pusē kā Rīgas, tā lauku novadu latviešu sabiedrībā. Šajā laikā turpinās sabiedrības noslāņošanās. Dažādos slāņus atšķir izglītības līmenis un dažāda attieksme pret atmodas kustību. Pēdējā gan laika gaitā, pamazām virzoties tuvāk gadsimtu mijai, mainās. Latviešu sabiedrību veido, kā trāpīgi norāda Andrejs Plakans (dz. 1940):

[Pirmkārt], nacionālistiski noskaņoti intelektuāļi, kurus nodarbina “nacionālās kultūras” jautājumi; otrkārt, tūkstošiem bezzemnieku, kas pēc 1860. gada zemes un darba meklējumos sāk lēnām virzīties uz Krievijas iekšieni; treškārt, Rīgas profesionāļi, kas vairākumā ir Rīgas Latviešu biedrībā; ceturtkārt, tūkstoši sīko zemes īpašnieku, kas ieguvuši zemi pēc 1850. gada, kad zemi var nopirkt; piektkārt, pilsētu rūpnīcu strādnieki, sestkārt, Kurzemes un Vidzemes lielsaimnieki. Bez tam – septītkārt – tūkstoši vai pat 10 000 latviski runājošu, kas sevi neuzskata par latviešiem tā, kā to vēlas redzēt Rīgas Latviešu biedrība, kas neuztraucas par latvietību, kaut arī latviešu valoda ir viņu pamatvaloda, un neizjūt nacionālo piederību.²²

Dažādojas arī laikraksti, tie kļūst par atšķirīgu sabiedrības daļu uzskatu nesējiem. Izglītotā, nacionāli noskaņotā sabiedrības daļa lasa “Baltijas Vēstnesi”, konservatīvāks spārns – “Mājas Viesi”. Daļa no pārtikušajiem lauku saimniekiem latviešiem savu un bērnu nākotni saista ar tuvināšanos sabiedrības virslānim, tātad ar asimilāciju vācvalodīgajā vidē. Arī viņi lasa presi, bet – vācu valodā²³. Latviešu sabiedrības modernizēšanās procesā publisku viedokļu paušana vēl nenozīmē, ka pats modernizācijas process ir radījis vienprātību svarīgākajos jautājumos. Arvien neatbildēts paliek jautājums, vai dažu publiski paustās domas saskaņā ar daudzu publiski neizteikto viedokli.²⁴ Visai ticams, klusējošais vairākums šajā laikā (kā to apliecina laikrakstu tirāžas 19. gadsimta 80. gados: “Baltijas Vēstnesim” – 4500, “Balsij” – 3200, bet “Latviešu Avīzēm” – 8500²⁵), ja lasa presi, tad aizvien turas pie pierastajām “Latviešu Avīzēm”. Tuvāk gadsimtu mijai situācija strauji mainās. Pateicoties Krievijas valdības īstenotajai rusifikācijas politikai, Kurzemes un Vidzemes guberņu dzīvē mazinās Baltijas vācu ietekme, bet latviešu nācības apziņa sasniedz aizvien plašākus latviski runājošos slāņus, aug un stiprinās latviešu kultūra. Visdraudīgākajā

16 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Puķu lapiņas. *Latviešu Avīzes*, 23.05., 1873, Nr. 21, 167. lpp.

17 Ārons, Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība savā simts gadu darbā*. Rīga: A. Gulbis, 1929, 14. lpp.

18 Ārons, Matīss. Latviešu laikrakstniecība. (Vēsturisks apskats). No: [Latv. Preses 100-g. Jubilejas Izstādes Komisija]. *Latvju preses 100 gadi*. Rīga: Latv. Preses 100-g. Jubilejas Izstādes Komisija, 1922, 3. lpp.

19 *Organ der Geistlichkeit Kur- und Livlands [...] Tendenz und Geist der Zeitung aber wurden durch die Einstellung der "Gesellschaft der Lettenfreunde" bestimmt*. Hehn, Jürgen von. Die Anfänge des lettischen Zeitungswesens. *Baltische Monatshefte*, 1938, Nr. 2, S. 85–86.

20 Bilmanis, Alfrēds. Latviešu avīzniecība. No: Balodis, Francis u. c. (sast.). *Latvieši II*. Rakstu krājums. Rīga: Valters un Rapa, 1932, 349. lpp.

21 Curran, James. *Media and Power*. London and New York: Routledge, 2002, pp. 6–7.

22 Plakans, Andrejs. Rusifikācijas politika: latvieši. 1855.–1914. gads. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1996, Nr. 2, 111. lpp.

23 “Ko atradi priekš 8–10 gadiem turīgāku saimnieku un amatnieku dzīvokļos ieiedams, uz to galdiem un grāmatu plauktiem: *Das Buch fuer Alle, Gartenlaube* un t. jpr. Ja gan kāds latviešu laikraksts vai kāda grāmata iemaldījās tādās mājās, tad tie atrada telpas vienīgi ķēķi vai saimniecības istabā. Bet, kas kungiem nesmeķēja, likās būt negaršīgs arī viņu kalpiem. Un, kas tā domāja, tas nebūt nemaldījās. Atminos pats nevien dažās mājās vien dzirdējis izglītotu saimnieka dzimtu vācu valodā sarunājamies.” Dadzis. Laikrakstu un grāmatu lasīšana. *Tēvija*, 07.08., 1896, Nr. 32, 1. lpp.

24 Plakans, Andrejs. Rusifikācijas politika, 109. lpp.

25 Table 10. Circulation of Latvian leading newspapers 1822–1939. In: Høyer, Svannik et al. (eds). *Towards a Civic Society. The Baltic Media's long Road to Freedom*. Tartu: Nota Baltica Ltd., 1993, p. 333.

rusifikācijas periodā augšupeju piedzīvo dziesmu svētku kustība, mūzikas un mākslas dzīve, folkloras pētniecība, un, protams, latviešu literatūra. Šos procesus pavada arī izmaiņas latviešu preses ainavā. Visas tautas laikraksts, kā savu izdevumu "Latviešu Avīzes" dēvēja mācītājs Jānis jeb Johans Vilhelms Zakranovičs (*Sakranowicz*, 1836–1908), "zaudē cīņā par abonentiem, tam pietrūkst", kā raksta Vita Zelče, "orientācijas uz noteiktām iedzīvotāju sociālajām grupām"²⁶. "Dienas Lapa" (1886–1905), kas sākotnēji iznāk kā Rīgas Latviešu biedrības opozīcijas laikraksts, pēc Jaņa Jansona-Brauna (1872–1917) publikācijām 1893. gadā kļūst par topošās strādnieku šķiras interešu aizstāvi un Jaunās strāvas ideju spoguļi. Veidojas "moderna publicistika un avīzniecība ar profesionāliem redaktoriem, ziņotājiem un programmatiskiem ievadrakstiem"²⁷, ar "Dienas Lapas" aizliegšanu 1897. gadā ārzemēs dzimst latviešu nelegālā prese. Gadsimtu mijā iznākošie laikraksti jau pārstāv vismaz piecas dažādas sabiedrības ievirzes: kreiso sociālistu un marksistisko presi un tai pretī – konservatīvo ("Latviešu Avīzes"), konservatīvi liberālo, liberālo un demokrātisko presi.²⁸ Īsi pirms Pirmā pasaules kara latviešu valodā iznāk 59 periodiskie izdevumi, no tiem 27 ir politiski laikraksti, 16 – reliģiska satura. 1914. gadā, kara sākumā, Rīgā tiek izdoti 11 politiski dienas laikraksti latviešu valodā, dažām avīzēm tirāža sasniedz pat 100 000. Avīzes lasa katrā mājā.²⁹

19. gadsimta beigās "Latviešu Avīžu" lasītāju skaits strauji samazinās. Latviešu literārā (draugu) biedrība, kuras paspārnē joprojām iznāk laikraksts, dedzīgi meklē izeju situācijas uzlabošanai un izšķiras par mēreni noskaņotu latviešu tautības redaktoru. Biedrība tādu atrod – sākumā Jāņa Veismaņa (1867–1913), vēlāk Puriņu Klāva (ist. v. Nikolajs Puriņš, 1858–1935) personā. Meklējot papildu līdzekļus laikraksta pastāvēšanai, ar Baltijas vācu mācītāja Teodora Dēbnera (*Döbner*, 1835–1919) atbalstu 1912. gadā tiek nodibināta sabiedrība "Latviešu Avīzes". Tā kopā ar lielo dienas laikrakstu "Dzimtenes Vēstnesis" nonāk Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības īpašumā, tomēr, lai kā Puriņu Klāvs censtos piesaistīt lasītājus, sākoties Pirmajam pasaules karam, laikraksta izdošanu nākas apturēt, "viskonservatīvākā latviešu periodiskā izdevuma mūžs ir noslēdzies"³⁰.

Turpmāk rakstā ieskats laikrakstā publicētajā dzejā tiks sastatīts ar latviešu tā brīža lirikas aktualitātēm un sniegts, secīgi pārlūkojot katra redaktora laikā publicēto dzejas korpusu kā viņa uzskatu un Baltijas vācu virsslāņa attiecību ar latviešiem spoguļi.

Kārļa Vilhelma Gotharda Fīrhufa un Johana Vilhelma Zakranoviča vadības laiks (1869–1879)

Latviešu lirikas aktualitātes: sentimentālās lirikas turpinājums, nacionālā jeb tautiskā romantisma uzplaukums; Juris Alunāns "Dziesmiņas. 2. daļa" (1869); Auseklis "Dzeijas" (1873); Kaudzītes Matīss "Dziesmiņas" (1872); Kaudzītes Matīss "Dzejoļi" (1877); Kaudzītes Matīsa un Ausekļa polemika par folkloras lomu daiļliteratūrā (1874); Kaudzītes Matīss atdzejo Mihaila Ļermontova "Dēmonu" (1874) un Aleksandra Puškina "Gūstītais Kaukāzā" (1877).

1869. gadu "Latviešu Avīžu" redaktora krēslā iesāk Kārlis Vilhelms Gothards Fīrhufs (*Vierhuff*; 1828–1907), tobrīd Slokas un Dubultu draudzes mācītājs, kā raksta Āronu Matīss (1858–1939), "pieskaitāms mūsu saprātīgākiem latviešu mācītājiem", kaut pazīstams arī ar Vidzemes sinodē pieņemtām 12 tēzēm pret jaunlatvietību un nelabvēlīgām atsauksmēm par latviešu literatūru un avīzēm.³¹ Jau nākamajā gadā Fīrhufam seko pārvācojies mācītājs Johans Vilhelms Zakranovičs, kurš studiju laikā Tartu Universitātē pieder Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) pulciņam. Uzskatīts par jaunlatvieti, Zakranovičs pēc augstskolas absolvēšanas vairāku gadu garumā ir spiests gaidīt uz mācītāja vietu. Tas, kā atzīst Zakranovičs, atstāj nopietnu iespaidu uz viņa uzskatiem.³² Ieturot konservatīvu līniju, viņam pamazām tomēr izdodas iekļauties Baltijas vācu mācītāju lokā. Lai gan "Latviešu Avīžu" slejās viņš cenšas pieklusināt tautas atmodas balsis,³³ tomēr gluži noraidošs pret latviešu kultūras un izglītības centieniem viņš nav. Zakranoviča laikā abonentu skaits pieaug no 3700³⁴ līdz 8500³⁵. Iespējams, sava loma avīzes popularitātē ir arī dzejoļu jeb, precīzāk, ziņģu un dziesmu publikācijām, turklāt šiem tekstiem nereti ir norādītas arī melodijas. Ja melodiju nav, tad to forma – bieži vien ar regulāru panta pēdējo rindu atkārtojumu kā piedziedājumu – liecina par iespēju arī šos tekstus izdziedāt. Laikrakstā publicēto dzejoļu skaits pieaug kvantitatīvi. Ja Fīrhufa laikā (1869) no 52 laikraksta numuriem dzejoļi ir publicēti tikai deviņos, turklāt saturiski nepārkāpjot tautas apgaismībai raksturīgo sliekšni: tās ir epigrammas, ritmizētas mīklas un garīgas dziesmas, tad Zakranoviča laikā trīs gadus vēlāk (1872) dzejoļi ir publicēti jau 28 laikraksta numuros. Dažādojas gan autoru, gan tematiskais loks. Latviešu literārajā ainavā 19. gadsimta 70. gados nostiprinās tautiskais romantisms. Lai gan "Latviešu Avīzes" tautisko romantiķu pantus nepublicē, viņiem raksturīgo poētiku tās tomēr

26 Zelče, Vita. 19. gadsimta preses pētniecība. Rezultāti un dažas izpētes problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1994, Nr. 2, 36. lpp.

27 Bilmanis, Alfrēds. Latviešu avīzniecība, 351. lpp.

28 Turpat.

29 Turpat, 356. lpp.

30 Grigulis, Arvids; Treijs, Rihards. *Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne 1992, 26. lpp.

31 Āronu Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība*, 239. lpp.

32 Sal.: 1863. gada vēstulē Krišjānim Valdemāram Johans Vilhelms Zakranovičs norāda, ka nācies "bieži norīt savus uzskatus un pavēlēt mutei klusēt". Zakranoviča vēstule Valdemāram 1863. gada 14. oktobrī. No: *Krišjāņa Barona atmiņas, sakopojusi Līna Baron*. Rīga: Valters un Rapa, 1924, 209. lpp.

33 Atsaucoties uz Rīgas Latviešu biedrības jaunā nama iesvētīšanu 1870. gada 19. februārī, "Latviešu Avīzes" ievadrakstā uzsver: "Latviešu tauta savu tautību sākuma kopt, lai [dara] pēc Dieva svēta likuma [...], lai tauta pēc ilgiem klausības laikiem mās arvien vairāk pati valdīties." Pēc: Ārons, Matīss. *Latviešu laikrakstniecība*, 4. lpp.

34 Jahres Rechnung der Awises Casse pro 1870. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1747. f., 1. apr., 342. l., 1. lpp.

35 Zelče, Vita. 19. gadsimta latviešu preses pētniecība, 34. lpp.

neignorē. Zakranoviča laikā, kaut arī gandrīz vienmēr kristīgā ietvarā, avīzes slejās parādās rindas, kas slavina tēviju, latviešu valodu un dzimtenes skaistumu. Vecajām tautas apgaismības idejām tiek piešķirts latvisks ietēpums, piemēram, 1872. gada aprīlī kāds Birznieku Krišjānis dzejolī “Tēvijas sveicināšanā” raksta: “Šī mīļa dārģa latvju zemīte, / Lai Baltija atzeļās, / No dubļiem, pišļiem ceļās. / Ir Dievs ar mums, tad visu pārspēsīm / Ja Latviju no sirds vien mīlēsim.”³⁶ Gadu vēlāk – pirmo vispārīgo Dziesmu svētku laikā – avīzē parādās plašs raksts par svētku norisi³⁷ un tautisko pacēlumu apliecinotā “Tēvijas dziesma”³⁸. Pēdējā gan ir brīvs Matiasa Klaudija (*Claudius*, 1740–1815) dzejoļa *Stimmt an mit hellem, hohem Klang!* (“Dziediet visi ar augstām, skanīgām balsīm!”) tulkojums jeb, precīzāk, parafrāze. Tās radītājs ir skolotājs un literārs Ernests Ferdinands Šēnbergs.

Tā kā Šēnbergs ir “Latviešu Avīžu” dzejas seja – laikraksta viscieņamākais ritmizēto tekstu autors līdz pat savai nāvei 1894. gadā –, turpmāk īss ieskats viņa darbos un poētiskā. Šēnbergs ir skolotājs, viņš kopā ar draugu un kolēģi Matīsu Vītiņu (1795–1861) 1856. gadā (tātad reizē ar Jura Alunāna “Dziesmiņām”) ir publicējis “Kabatās grāmatiņu ar daudz lustīgām ziņģēm”. Krājums ir piedzīvojis ārkārtēju popularitāti un sešus atkārtotus izdevumus. Ne Vītiņš, ne Šēnbergs neslēpj, ka sevi uzskata par Gotharda Frīdriha Stendera (*Stender*, 1714–1796) tradīcijas turpinātājiem. Nav noliedzams: Šēnbergam ir laba ritma izjūta, asociatīva domāšana un dzidra fantāzijas pasaule. Tematiskās daudzveidības un lokanās formas ziņā viņš ir atzīstams par vienu no interesantākajiem “Latviešu Avīžu” autoriem. Vienkāršā valoda un ritms, kā arī sacerējumu saturs 19. gadsimta 50.–70. gados lauku sētās, kurās arvien informācija izplatās mutvārdu ceļā, Šēnberga dzejām nodrošina gludu ceļu pie lasītājiem, tās ir pateicīgas rečitēšanai un dziedāšanai. Šēnberga panti sasauca ar tautas apgaismotāju literāro mantojumu: pirmkārt, tie ir informatīvi, piemēram, Šēnbergs skaidro, kas ir ziemeļblāzma³⁹, vēsta par jaunas dzelzceļa līnijas atklāšanu⁴⁰ un tautas mūzikas instrumentu kolekcijas nodošanu muzeja rīcībā⁴¹, skaidro avīžu tapšanas aizkulises⁴²;

36 Birznieku Krišjānis. Tēvijas sveicināšana. *Latviešu Avīzes*, 12.04., 1872, Nr. 15, 31. lpp.

37 J. S. [Zakranovičs, Johans?]. Dažādas ziņas. No iekšzemēm. Vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki. *Latviešu Avīzes*, 04.07., 1873, Nr. 27, 209.–212. lpp.; 11.07., 1873, Nr. 28, 217.–219. lpp.

38 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Tēvijas dziesma. Mel. *Stimmt an mit hellen, hohen Klang*. *Latviešu Avīzes*, 27.06., 1873, Nr. 26, 207. lpp.

39 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Par piemiņu tai varen krāšņai ziemeļa blāzmai, 23. Janvar 1872. *Latviešu Avīzes*, 26.04., 1872, Nr. 17, 135. lpp.

40 “No Jelgavas uz Liepāju / Nu tvaiku rumaks skrien - / Kā rīb un šņāc pa gabalu / Ir nakti, kā par dien” E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Sveiks! Jaunam dzelzceļam, kas no Jelgavas uz Možeikiem taisīts un braukšanai atklāts 3. novembr 1873. *Latviešu Avīzes*, 07.11., 1873, Nr. 45, 358. lpp.

41 Šēnbergs, E[rnests]. F[erdinands]. Mūzikis un latviešu veci un jauni mūziķa ieroči. Meld. Jau laiks ir klāt dot labu nakt'. *Latviešu Avīzes*, 23.08., 1872, Nr. 34, 270.–271. lpp.

42 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Pateicības rīme, Latviešu. Avīžu izsūtītājam Janiševiski kungam Jelgavā, kad tas savu amatu atstāja. *Latviešu Avīzes*, 29.03., 1872, Nr. 13, 102. lpp.

otrkārt, viņš sacer un atdzejo gadījuma dzeju⁴³ un jaungada apsveikumus⁴⁴; treškārt, Šēnbergam ir arī fabulas un didaktiskas ziņģes par savstarpējo attiecību kopšanu⁴⁵; ceturtkārt, viņš papildina sentimentālo ziņģu klāstu, rakstot par grūtdieņu ciešanām⁴⁶. Par eksperimentāliem uzskatāmi viņa mēģinājumi ziņģes formu (īsa atskaņota četrtrinde) apvienot ar tautasdziesmām raksturīgo leksiku, piemēram: “Sauls meita kroni pina, / Zemes virsū laizdamās, / Puķu smeldzes ap to tina, / Zaļā deķī tidamās. [...] Dabas meičas ziedus sprauda / Sarkan baltā krāšņumā, / Saule savu meitu glauda / Starotajā vaiņagā. [...] Lustes nerimst zemes mājās: / Visur jauni prieki dīgst. / Lagzdīgala nenostājās / Pogot tā kā līgstin līgst.”⁴⁷ Pie šādiem sacerējumiem nereti norādīta tautasdziesmas melodija. Ar atmodas laikmeta nosakaņām sasauca Šēnberga Miķeļdienas apdziedājums: “Vecais Miķel, Še tev roka! / Ar Diev'! Vesels ceļu ej! / Atlikušās puķes laužam, / Pušķot tavu cepuri, / Vārpu kroni galvā spraužam, / Sānis liekam spriguli.”⁴⁸ Viņš aizstāv latviešu valodu, ironizē par kultūrtrēģeriem un, būdams politikorekts (Baltija ir Krievijas impērijas sastāvdaļa), mudina apgūt krievu valodu: “Dažs melnās drēbēs apģērbies / Ar spranču bārdzu pušķojies, / Ar mokām vāciski viņš lauž, / Ir spranču vārdus starpā sprauž. / Uzrunā to pa latviski, / Viņš atbild tev uz vāciski. / Ak, dziedat mātes latviski, / Kad liekat bērnu šūpulī, / Lai aug kā rozes jaukumā / Un krietni, mudri tikumā, / Lai godā cilti, dzimumu, / Nepiemirst savu valodu! / Lai mūsu tauta godā zeļ / Un gudrībā ar' kājas ceļ; / Kas spēj, lai mātās krieviski, / Lai valkā drēbes vāciski; / Bet lūdzams: cilti, dzimumu, / Nepiemirst latvju valodu!”⁴⁹

Šēnbergs jūsmo par Kurzemes skaistumu: “Tur Durbes pili skatām / Uz augstu vietīņu, / Kas Šlokenbeķei blakām / Slovenes tekumu. / Ir Tukumu var ieraudzīt; / Bet Irlavu tik apmanīt, / Kur tautas gaisma aust. [...] / Tie koki čukst tur dzīvi, / Par vecu gājumu, / Par tautas gaismu, brīvi / Par gara plaukšanu. / Kur citreiz šķēpi šķindēja / Un tēvu tēvi karoja, / Tur bērni mierā smaid'. / Uz priekšu tauta spraužās, / Un pavasara zied. / Caur māņiem gaisma laužās, / Jau tauta korēs dzied!”⁵⁰ Tomēr viņa panti pāri ziņģes līmenim nepaceļas. Ja 19. gadsimta 50.–70. gados tie vēl apmierina trūcīgi izglītoto latviešu literārās intereses, tad ģermānismiem piesārņotā

43 Šēnbergs, E[rnests]. F[erdinands]. Pie savas mīļas mātes kapa. *Latviešu Avīzes*, 10.05., 1872, Nr. 19, 40. lpp.; E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Dziesmiņa, ko Liepājā uz ķeizara Pētera svētkiem par vāciski pie Pētera I liela bildes paviljona dārzā uz balsīm pēc īpašas meldiņas Liepājas pilsēta dziedātāju koris dziedāja, 30. Mai 1872. *Latviešu Avīzes*, 02.08., 1872, Nr. 31, 246.–247. lpp.

44 Hebels, [Frīdrihs]. Jauna gada dziesma no Hebeļa, pārtulkota no E. F. Šēnberga. *Latviešu Avīzes*, 03.01., 1873, Nr. 1, 1. lpp.; E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Frīdrihs]. Baznīcas un skolas ziņām uz jaunu 1873. gadu. *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 10.01., 1873, Nr. 2, 1. lpp. u. c.

45 Sal.: “Dažs mīļš no vaiga izliekās / Bet dūša tam no zvēra, / No tāda nost ir jāgriežas: / Ko teicu, to liec vērā!” E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. To ieliec labi vērā. *Latviešu Avīzes*, 28.02., 1873, Nr. 9, 70. lpp.

46 Sal.: E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Bēducietējs ziedonī. *Latviešu Avīzes*, 21.05., 1872, Nr. 21, 167. lpp.; E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Pacietība. Mel. Es zieht ein stiller Engel. *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 16.05., 1873, Nr. 20, 40. lpp. u. c.

47 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Mai mēnesis jeb “ziedonis”. Meld. Puiši jāja pieguļā. Sk. Dziesmu r[otas]. II daļā Nr. 38. *Latviešu Avīzes*, 30.05., 1873, Nr. 22, 175. lpp.

48 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Veca Miķeļa atvaidišanās rudenī tai 29. septembrī 1873. *Latviešu Avīzes*, 24.10., 1873, Nr. 43, 342. lpp.

49 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Nepiemirst' latvju valodu. *Latviešu Avīzes*, 06.06., 1873, Nr. 23, 183. lpp.

50 Šēnberg[s], E[rnests] F[erdinands]. Kurzemes milzu kalns pie Tukuma pilsāta. Meld. Zu Mantua in Banden. *Latviešu Avīzes*, 17.10., 1873, Nr. 42, 333. lpp.

valoda un poētika, kas balstīta regulārās atskaņās un stingrā ritmā, tam upurējot, galotnes un pārstatot vārdu dabiskos akcentus, kļūst par latviešu intelektuāļu ironijas un sarkasma objektu.⁵¹ 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs Šēnberga dzejojumi jau ir uzskatāmi par anahronismu. Tiem pretstatā 1894. gadā “Latviešu Avīžu” redakcijas nekrologs, cildinot viņa dievbijīgo sirdi un šķīsto bērna dvēseli un vienlaikus izmantojot šķietami paša aizgājēja viedokli, atklāj savu noraidošo attieksmi pret latviešu jaunāko literatūru:

Lai gan daži jaunmodes rakstnieki ņēmās viņu izzobot kā vecmodes novecojušu rakstnieku, tomēr viņš nelikās caur tādiem prātvēderiem nebūt maldināties, bet tikai pasminēja par viņu īso un plāno gudrību.⁵²

Zakranoviča laikā avīze publicē arī citu latviešu dzejas perifērijas autoru: Eduarta Zaļkalna (īst. v. Eduards Grīnbergs, 1850–1941)⁵³, Sesavas skolotāja Mārtiņa Lazdinga, Saldus apkaimes skolotāja A. Kaļķa (arī Kaļķe, Kalks)⁵⁴, Anša Valtera, Kr. Zēvalda, Jēkaba Cera, Jelgavas Annas baznīcas skolotāja H. D. Bāra (*Bahr*) oriģināldarbus un tulkojumus. Lai arī viņu sacerējumu saturs ir tuvs Šēnberga ziņgēm, mākslinieciskās varēšanas ziņā līdz Šēnberga līmenim viņi nepaceļas.

Jūliusa Johana Roberta Veides laiks (1879–1884)

Latviešu lirikas aktualitātes: sentimentālisms un nacionālā romantisma uzplaukums; Jēkaba Lautenbaha-Jūsmiņa eps “Zalkša līgava” (1880); Vensku Edvarta lirikas krājums “Dziesmu pavasaris” (1882); Lapas Mārtiņa krājums “Mīlestības un mīlestības gaudu ziņģes” (pirmpubl. 1868; 4. izd. 1884).

Jūliuss Johans Roberts Veide (arī *Weyde, Weide*, 1839–1902) “Latviešu Avīžu” redaktora amatā ir tikai piecus gadus. Viņš ir muižas kalēja dēls, mācījies Jelgavas ģimnāzijā un studējis teoloģiju Tartu Universitātē. Strādādams par Valtaiķu mācītāju, Veide savā draudzē atver mazvāciešu jeb vācu amatnieku pēctečiem domātu zēnu skolu (1875). Četrus gadus vēlāk tajā ir jau 112 audzēkņi⁵⁵, tostarp vēlākais rakstnieks Jēkabs Janševskis (1865–1931). Norādot, ka skolā Veides brāļa bērni reģistrēti kā Vītoļi, Āronu Matīss uzsver, ka Veide sekmējis pārvācošanos⁵⁶, tomēr “Latviešu Avīžu” slejās Veide ienes nozīmīgu jaunumu, kas varētu liecināt arī par pretējo. Veide avīzes vadību pārņēma 1879. gada jūnijā, vasaras saulgriežu laikā, un darbu redakcijā sāk ar

latviešu tautasdziesmu virtenes publikāciju ar kopēju nosaukumu “Ligo, ligo, Jānīt! Veclaiku Jāņu svētkos, tautasdziesmiņa” un pazīstamo “Sit, Jānīti, vara bungas” kā pirmo dziesmu⁵⁷. Turpmāk avīzes slejās tautasdziesmas parādās bieži, piemēram, 1880. gada pirmajā pusgadā sešos avīzes numuros, pārsvarā ar dziesmu teicēju vai, iespējams, to iesūtītāju vārdiem.⁵⁸ Gan ar novēlošanos, bet arī “Latviešu Avīzes” tādējādi atsaucas uz Friča Brīvzemnieka (īst. v. Treilands, 1846–1907) rīkotajām folkloras vākšanas ekspedīcijām, kas nu jau aptvērušas visus latviešu apdzīvotos novadus un kopš 1869. gada arvien pieņemas spēkā. Pieaudzis arī publicēto dzejoļu skaits. Veide “Latviešu Avīzēs” dibina jaunu, īpaši daiļliteratūrai paredzētu, nodaļu “Drupas un druskas”⁵⁹. Tajā publicē anekdotes, dzeju un tautasdziesmas, dzejoļi ievietoti teju katrā otrajā numurā. Tie turpina tradīciju – neatkarīgi no dzejoļa tematikas tiem pārsvarā ir kristīgs ietvars; samērā daudz ritimizētu mīklu un didaktiskās dzejas, bet dabas un mīlestības apdziedājumā dominē sentimentālas noskaņas. Saikni ar tautas apgaismības laikmetu stiprina Gotharda Frīdriha Stendera darbu aktualizācija⁶⁰ un viņa laikabiedra vācu garīdznieka, dzejnieka un fiziognoma Johana Kaspara Lafatera (*Lavater*, 1741–1801) veikls atdzejojums: “Cilvēka vērtību parāda tik sirds un mīlības darbi. / Cilvēks, jel izlietā īso dzīvības piešķirto laiku! / Arī viszemākais pieder pie Dieva svētītās saimes, / Ir tikpat cienīgs, kā tu, un bauda tiesības visas! / Ne vien tik puķītes raut, – bet augļus nest, dzīvo tu arī, / Cilvēks, tumsības leijā nāves dzīvību īso.”⁶¹ Veides laikā avīzi papildina arī īpašs lauksaimniekiem domāts pielikums, tomēr tas nespēj konkurēt ar latviešu pašu pārraudzīto presi, tostarp jaunlatvieša Māteru Jura (1845–1885) zemniekiem adresēto laikrakstu “Baltijas Zemkopis”. 19. gadsimta 80. gados latviešu presē pieaug pret konservatīvajām Baltijas vācu aprindām, Latviešu literāro (draugu) biedrību un tās mācītājiem, kā arī viņu pārraudzīto laikrakstu vērsta satīra, piemēram, avīze “Balss” 1882. gada martā kādā no saviem numuriem īsti Džonata Svifta (*Swift*, 1667–1745) garā visu šo sabiedrību tēlo kā tālas teiksmainas vietas iemītniekus:

Emezrukas [Kurzemes] valsts ķēniņš Snietneleibs [Bīlenšteins] [...], ķēniņiene Abirdeiba [Biedrība], Moru elka dieves priesteri, saukti par Ušievtaļ Iguardiem [Latviešu Draugiem], Emezrukas [Kurzemes] zemes elka dieviete Sezīva Ušievtaļ [Latviešu Avīzes], šās augstais priesteris Edijevs [Veide] un daži citi.⁶²

Lasīt “Latviešu Avīzes” latviešu sabiedrībā vairs nav goda lieta, pagastu valdes pārtrauc publicēt laikrakstā savus sludinājumus, ienākumi strauji krīt. 1883. gadā Baltijas vācu mācītājs

51 Sal.: “Ar Šēnberģi viņš drusku sanidējies, jo tas šim neesot tapinājis savu slavenu “rimju tabulu.” Sumburs [Sanders, Jānis?]. Saimnieka meita. *Pagalms*, 1881, Nr. 12, 121. lpp. “Skābās putras sarimētājs Šēnberģis.” J. B. Dažādi ērmi un mācības iz pagājušām dienām. *Dienas Lapa*, 26.07., 1890, Nr. 168, 1. lpp. u. c.

52 [Anon.]. Ernsts Ferdinands Šēnberģis. *Latviešu Avīzes*, 13.07., 1894, Nr. 28, b. lpp.

53 Precizēts pēc: Grīgulis, Arvīds; Austrums, Vilis (sast.). *Latviešu literatūras kritika. Rakstu kopojuoms*. 1. sēj. (1874–1904). Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1956, 53., 961. lpp.

54 Precizēts pēc: Grīgulis, Arvīds; Austrums, Vilis (sast.). *Latviešu literatūras kritika*, 964. lpp.

55 Kallmeyer, Theodor. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Rīga: A. von Grothuss, 1910, S. 722.

56 Ārons, Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība*, 245. lpp.

57 [Anon.]. Ligo, ligo, Jānīt! Veclaiku Jāņu svētkos, tautasdziesmiņa [Sit, Jānīti, vara bungas]. *Latviešu Avīzes*, 27.06., 1879, Nr. 26, 206. lpp.

58 P. R.-n. Tautas dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 23.01., 1880, Nr. 4, 31. lpp.; B. R. Tautas dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 27.02., 1880, Nr. 9, 70. lpp.; Alkšņa Kristaps. Tautas dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 12.03., 1880, Nr. 11, 86. lpp.; [Anon.]. Gana dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 09.04., 1880, Nr. 15, 117.–118. lpp.; [Anon.]. Tautas dziesma, dziedāta no tautietes Bauman. *Latviešu Avīzes*, 07.05., 1880, Nr. 19, 150. lpp.; Rizeriets. Tautas dziesma. *Latviešu Avīzes*, 18.06., 1880, Nr. 25, 198. lpp.

59 [Anon.] [Ar Nr. 25, 1879:]. Drupas un druskas. *Latviešu Avīzes*, 20.06., 1879, Nr. 25, 162. lpp.

60 [Anon.]. 100 gadus veca dzeija [tekstam pievienota Gotloba Dāvida Hartmaņa elēģija Gotharda Frīdriha Stendera atdzejojumā]. *Latviešu Avīzes*, 14.11., 1879, Nr. 46, 365.–366. lpp.

61 Lavater, Johann Kaspar. Cilvēks, pēc Lavatera, atdzejojis J. Tenis. *Latviešu Avīzes*, 30.03., 1883, Nr. 13, 102. lpp.

62 [Anon.]. Kāds runātājs no “Latviešu Avīžu” žēlastības. *Balss*, 24.08., 1883, Nr. 34, 1.–2. lpp.

Teodors Vilhelms Neanders (*Neander*, 1850–1908), saviem kolēģiem Kurzemē un Vidzemē izplata aicinājumu laikrakstu pabalstīt. Neanders lūdz iesūtīt rakstus bez atlīdzības, lai avīze spētu konkurēt ar jaunlatviešu izdevumiem. Tobrīd “Latviešu Avīzēm” ir vairs tikai 2500 lasītāji.⁶³ Situācija neuzlabojas, Veidi nomaina Peitāns.

Emīla Voldemāra Peitāna (1884–1886) un Teodora Vilhelma Neandera (1887–1896) laiks

Latviešu lirikas aktualitātes: tautiskā romantisma noriets, sentimentālisms, jaunromantisms; Andrievs Niedra “Pirmās ziedoņa vēsmas” (1887); Andrejs Pumpurs “Lāčplēsis” (1888), Vilis Plūdons “Pirmie akordi” (1895), Eduards Veidenbaums “Dzejas” (1896), Aspazija “Sauls meita” (1893), Aspazija “Sarkanās puķes” (1895/97), Matīss Siliņš atdzejo Vergīlija “Eneīdu” (fragm., 1885) un “Rimju hroniku” (1893), Kārlis Milēnbahs tulko Homēra “Odiseju” (fragm., 1890–1895), Ernests Dinsbergs latvisko Džona Miltona epu “Pazaudētā paradīze” (1893–1899) un Homēra “Odiseju” (1893–1894).

Virčavas mācītājs Emīls Voldemārs Peitāns (1837–1920), pārņemot redaktora amatu, norāda, ka nekādu radikālu pārmaiņu nebūs. Pēc viņa domām, laiks šķiet apstājies uzreiz pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Peitāns citē pirmā “Latviešu Avīžu” numura (1822) ievadrakstu:

Mēs gribam [...] cik spēdami, piepalīdzēt pie arāju ļaužu prāta cilāšanas un labklāšanas [...] latviešu valodu un latviešu tautu no sirds mīļojam, tā kā vecais Stenders un vecais Stefenhāgens, kas nu abi pie Dieva, tos mīļoja [...] ar šiem pašiem vārdiem mēs šodien kladzinājam pie Jūsu nama durvīm.⁶⁴

Klaji un nepārprotami – vairāk nekā 60 gadu laikā nekas nav mainījies – latvieši redakcijas priekšstatā pieder zemnieku kārtai. Peitāns turpina tautas apgaismotāju iemīto ceļu. Literārajai nodaļai “Drupas un druskas”, kurā tagad galvenokārt publicē miklas, sentences un dzeju, pievienojas “Paspārņē” – nodaļa, kas domāta galvenokārt īsprozas publikācijām. Laikraksta liriķu pulciņu veido Alnus, Stiebrīņu Krišus, Jakana Juris un joprojām arī Ernests Ferdinands Šēnbergs. Šķiet, šādā literārajā gaisotnē saplācis arī Šēnberga talants, viņa liriskais varonis, piemēram, tup rudzos: “Jēkabs Annu lūkodamis / Rudzu laukā nolūkoja; / Anna Jēpi mīlēdama, / Pušķus sprauda, cimdus ada.”⁶⁵ “Latviešu Avīžu” vairākos rudens numuros lasāma

plaša informācija par Indriķi Hartmani (1783–1828), pazīstamu arī kā neredzīgo Indriķi⁶⁶. Lasītāju skaits turpina samazināties. 1886. gada otrajā pusē Peitānam redaktora amatā sāk palīdzēt vācbaltiešu mācītājs Teodors Vilhelms Neanders. Latviešu presē pieaug satīra pret laikrakstu, kas tagad ieguvus vecās “Lavīzes” apzīmējumu⁶⁷. Tikmēr “Latviešu Avīžu” dzejdaru lokam piepulcējušies jauni šīs paralēlās pasaules iemītnieki: Ramanu Jānis, Blumberģu Ansis, Gaudons, Zemturis, Bālzars, Šabertu Pēterene u. c. Lasītāju skaits turpina samazināties. 1896. gadā avīzes vadību – izdevēja un galvenā redaktora amatu – pārņem Baltijas vācu mācītājs un valodnieks Augusts Bilenšteins (*Bielenstein*, 1826–1907), kā redakcijas locekli pieaicinot Jelgavas mācītāju Jāni Veismani (1867–1913).

Jāņa Veismaņa laiks (1897–1908)

Latviešu lirikas aktualitātes: sentimentālisms, jaunromantisms, simbolisms, aug interese par modernismu. Vilis Plūdons “Atraitnes dēls” (1900), Rainis “Tālas noskaņas zilā vakarā” (1903) un “Vētras sēja” (1906), Edvarts Virza “Biķeris” (1907), Linards Laicēns “Kvēle” (1907), Valērijs Brjusovs “Poēmas un noslēpumi” Viktora Eglīša atdzejojumā (1904), Johans Volfgangs Gēte “Fausts” (1897) Aspazijas un Raiņa atdzejojumā, Moriss Materlinks “Piecpadsmiņas dziesmas” (1906) un Volts Vitmens “Zāļu stiebri” (1908) Kārļa Jēkabsona atdzejojumā.

1897. gadā Jānis Veismanis no Latviešu Literārās (draugu) biedrības sāk nomāt laikraksta koncesiju un kļūst par tā izdevēju un redaktoru, šajā amatā noturēdamies vienpadsmit gadus. Pirmoreiz laikraksta vēsturē to vada latvietis ar rakstnieka pieredzi un plašu draugu un paziņu loku latviešu intelektuāļu vidē. Vēl studēdams Tartu Universitātē teoloģiju (1888–1894), viņš jau ir publicējis pirmo plašāko latviešu literatūras vēsturi (1893)⁶⁸ un ar pseidonīmu Pavasaru Jānis savu vienīgo dzejoļu krājumu “Ziedoņa sapņi” (1893) ar “romantiskiem, pa daļai zem Heines iespaida rakstītiem dzejolišiem. Te ir sentimentalitāte, sajaukta ar melanholiju un romantismu, [...] nav noliedzama zināma izjūta un patiesīgums”⁶⁹. Abas grāmatas nokļūst kreisās latviešu literatūrkritikas redzes lokā un saņem iznīcinošu vērtējumu. Jansons-Brauns par Veismaņa dzejoļiem raksta: “Nepanesama mīkstulība un glēvulīga salkaņība.” Atsaucoties uz Šekspīru, turpina: “Labāk būt par kaķi un ņaudēt, nekā piederēt pie šo “peršinieku” skaita.”⁷⁰ Jānis

66 N. R. Neredzīgais Indriķis. *Latviešu Avīzes*, 05.09. 1884, Nr. 36, b. lpp.; 26.09. 1884, Nr. 39, b. lpp.; 03.10., 1883, Nr. 40, b. lpp.; 10.10., 1884, Nr. 41, b. lpp.; 17.10., 1884, Nr. 42, b. lpp.; 24.10., 1884, Nr. 43, b. lpp.; 31.10., 1884, Nr. 44, b. lpp.; 07.11., 1884, Nr. 45, b. lpp.; 14.11., 1884, Nr. 46, b. lpp.

67 Sal.: “Ap 70 gadu vecā brūte [...] laimīgās brūtes bezzobainā mute [...] hmm, bet visai slikti jau nebūtu, ja to Lavīzi kāds no mums, tiem riktīgajiem, apprecētu. Par labu satiksmi un svētīgu nākotni, domāju, nebūs nekad iemesla žēloties.” P. Īstā tautieša dienas grāmata. *Dienas Lapas Fejetona turpinājums*, 13.08., 1894, Nr. 181, 256.-257. lpp.

68 [Veismanis, Jānis]. *Latviešu rakstniecības vēsture*. 1. burtnīca. Latviešu rakstniecības vēsture līdz brīvlaišanas laikam no Pavasaru Jāņa. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1893.

69 Lt. [Līgotņu Jēkabs]. Pavasaru Jānis [nekrologs]. *Dzimtenes Vēstnesis*, 26.03., 1913, Nr. 69, b. lpp.

70 Jansons-Brauns, Janis. Domas par jaunlaiku literatūru II. Citēts pēc: *Latviešu literatūras kritika*. Rakstu kopojums. 1. sēj. (1874-1904). Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1956, 342. lpp.

63 Ārons, Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība*, 235. lpp.

64 Redakcija [Peitāns, Emīls Voldemārs]. Mūsu lasītājiem! *Latviešu Avīzes*, 11.04., 1884, Nr. 15, b. lpp.

65 E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Tautu ziņģe Jēkabos (25. jūlijā). *Latviešu Avīzes*, 08.08., 1884, Nr. 32, b. lpp.

Veismanis pie dzejoļu sacerēšanas vairs neatgriežas. Apveltīts ar iecietīgu, smalkjūtīgu raksturu, turklāt pēc amata mācītājs, laikraksta “Latviešu Avīzes” krīzes brīdī Baltijas vācu teologiem un konservatīvajai Latviešu Literārajai (draugu) biedrībai Veismanis šķiet labs kandidāts redakcijas līdzstrādnieka amatam. Iespējams, šādu izvēli palīdz izdarīt arī Jansona-Brauna skarba spriedums. Ar Veismaņa atnākšanu avīzē notiek ievērojamas pārmaiņas un nedaudz aug arī lasītāju skaits. Ar 1901. gadu laikraksts līdzšinējās vienas reizes vietā iznāk divreiz nedēļā. Vairojas literatūrkritisku rakstu un recenzijas skaits, līdztekus “Stāstu nodaļai” (ar 1903) nāk klajā īpašs pielikums “Vaļas brīžos” ar divām grāmatīņām gadā. Nodaļa “Paspārņē” ir jauns autoru loks: ar 1896. gadu “Latviešu Avīzēs” publicējas Roberts Bērziņš (1868–1935) un Ludis Bērziņš (1870–1965), Jēkabs Janševskis un Jānis Purapuķe (1864–1902), ar 1897. gadu arī Jānis Jaunsudrabiņš (1877–1962) un Augusts Kažoks (1863–1893). Dažādojas atdzejojumu avoti: līdztekus vācu (Johans Volfgangs Gēte (*Goethe*, 1749–1832), Johans Gotfrīds Herders (*Herder*, 1744–1803)) un krievu literatūrai (Nikolajs Ņekrasovs (*Nekrasov*, 1821–1877), Aleksejs Koļcovs (*Kol'cov*, 1809–1842)) pirmoreiz avīzes slejās lasāmi arī atdzejojumi no latīņu valodas – Horācija (*Horatius*, 65–8 p. m. ē.) un Arhiloha (*Archilochus*, ap 680–ap 645 p. m. ē.) dzejas, Korāna, indiešu sakāmvārdu un Talmūda fragmentu tulkojumi, serbu tautasdziesmas un Šandora Petefi (*Petőfi*, 1823–1849?) lirika. Avīzes slejās ienāk iepriekš nebijusi poēzija, un filozofiskā lirika pirmoreiz tiecas dominēt pār dabas, mīlestības un reliģisko dzeju. Autori un viņu risinātās tēmas pieder gadsimtu mijas latviešu dzejas mērenajam spārnim, Jānis Jaunsudrabiņš vēl tikai sper savus pirmos soļus daiļliteratūrā.

Tomēr Baltijas vācu aprindām arī šāda veida literatūra šķiet pārāk bīstama latviešu lasītājiem. Pēc 1897. gada dzejas publikāciju skaits pakāpeniski rūk, lai arī Jānim Veismanim periodiski vēl izdodas piesaistīt jaunus autorus: ar 1898. gadu Līgotņu Jēkabu (īst. v. Jēkabs Roze, 1874–1942), ar 1900. gadu Augustu Saulieti (īst. v. Augusts Plikausis, 1869–1933) un Kārli Jēkabsonu (arī Jakobsons, 1879–1946), ar 1901. gadu arī Antonu Birkertu (1876–1971). Viņu publikācijas ir rets pārsteigums lasītājiem. 1901. gada vasarā avīzes literārā nodaļa “Paspārņē” tiek slēgta, bet 1902. un 1903. gadā dzeja publicēta gandrīz vai vienīgi divos laikraksta numuros – Lieldienās un Ziemassvētkos.⁷¹ Situācija Baltijā saasinās, aug ne tikai sociālā, bet arī nacionālā spriedze. 1905. gadā, turpinoties plašiem nemieriem, tā pāraug revolūcijā. 1907. gadā Baltijas vācu mācītājiem nākas konstatēt, ka latviešu sabiedrībā notikušas radikālas pārmaiņas: valda liberāli uzskati un sekulārās vērtības, darbs un peļņa dominē pār kristīgo pieticību; nav izpratnes par autoritāti; laukos bijušo patriarhālo attiecību vietā ienācis vēss aprēķins; vecāki, dodot bērniem izglītību, vispirms domā par panākumiem un ērtu dzīvi nākotnē; par kristīgo vērtību audzināšanu un rakstura veidošanu vairs nedomā neviens.⁷² “Latviešu Avīzes” šo pārmaiņu kontekstā kļūst par izmisuma līdzekli cīņā par vācu virsslāņa un kristīgās baznīcas autoritātes saglabāšanu. Ar 1906. gada 5. jūliju Veismaņa redakcijas darbu pārtrauga mācītājs Teodors Dēbners. Kā norāda

Āronu Matīss, šis laiks Veismanim paiet pastāvīgas mācītāju kritikas ēnā.⁷³ Neitrālam palikt nav iespējams. Sašķēlusies ir arī latviešu sabiedrība, kreisi noskaņotajai inteliģencei pretī stāv konservatīvie Rīgas Latviešu biedrības darbinieki. Nespēdams izturēt spiedienu no abām pusēm, 1908. gadā Jānis Veismanis “Latviešu Avīzes” pamet. Ar 1909. gadu, sapulcinājies apdāvinātu latviešu rakstnieku plejādi, Veismanis sāk izdot pats savas “Jaunās Latviešu Avīzes”.

Puriņu Klāva laiks (1909–1914)

Latviešu lirikas aktualitātes: jaunromantisms un modernisms. Rainis “Klusā grāmata” (1909), “Ave Sol” (1910) un “Gals un sākums” (1912); Kārlis Skalbe “Emigranta dziesmas” (1909); Aspazija “Saulains stūrītis” (1911); Fricis Bārda “Zemes dēls” (1911); Vilis Plūdons “Uz saulaino tāli” (1912); Arveda Švābes poēma “Pilsēta” (1913); Viļa Plūdoņa sastādīta un atdzejota antoloģija “Modernā vācu lirika”; presē – Edvarta Virzas atdzejojumi no franču valodas.

Turpmāk vadīt “Latviešu Avīzes” kopā ar Teodoru Dēbneru tiek uzaicināts pieredzējušais avīznieks “Baltijas Vēstneša” ilggadējais redaktors (1896–1905) Puriņu Klāvs. Jaunībā bijis dedzīgs jaunlatviešu kustības atbalstītājs, ap gadsimtu miju Puriņu Klāvs jau pieder konservatīvajām latviešu aprindām. Laikraksta ievadrakstā viņš arī neslēpj, ka, apmierinot maizes tēvu prasības, saglabās kristīgu, bet vienlaikus arī latvisku garu, “veicinot mūsu dzimtenē un tautā ticību, tikumību un veselīgu tautības apziņu”, īpaši nostājoties pret “sociāldemokrātijas maldu un viltus mācībām” un sargājot jaunatni “no mūsu laikos apkārtklejojošā plēsīgā zvēra – neticības un netiklības”.⁷⁴ Lasītāju skaita pieaugumu panākt neizdodas, un Teodors Dēbners raksta iesniegumu iekšlietu ministram, ka avīze seko “tikai konservatīviem un kristīgi reliģiskiem mērķiem un tāpēc pilnā mērā ir pelnījusi valdības atbalstu”⁷⁵. Viņš panāk pasta izmaksu atlaides, un tas, jādama, ļauj ar 1911. gadu “Latviešu Avīzes” izdot vēl biežāk – trīsreiz nedēļā. Ar 1911. gadu ir atjaunota arī literārā sadaļa “Paspārņē”. Gandrīz vienmēr tajā publicējot arī pa dzejolīm, “Paspārņē” pastāv līdz 1912. gada beigām. Tās autoru loku atkal veido latviešu dzejas ainavai paralēla pasaule: Ziemciete, Leons Silapuķe, Eduards Haralds, Sildedzis, Zvidzenieks, Lanciņš, Konrāds, J. Audzespiedurs, J. Laimiņš, R. Eķis u. c., kā arī Voldemārs Mihelsons un jurists un žurnālists Aleksandrs Dulbe (1880–1931). Uz iepriekšminēto dzejotāju fona izceļas latviešu literatūras klasiķis Jānis Poruks, kura darbiem 1911. gadā, aizvadot viņu mūžībā, Puriņu Klāvs atvēlējis veselu “Paspārni”. Ievadvārdos Puriņu Klāvs raksta: “Te cien. lasītājiem pasniedzam dažas no viņa skaistākām dzejiņām – lasītāji droši vien sev gūs dažu labu jo dziļu un daiļu gara un jūtu baudu.”⁷⁶ Seko seši Poruka dzejoļi, galvenokārt melanholiskas pārdomas par mūžību un nāvi, to

71 Nedaudz labāks stāvoklis ir prozā – 1903. gada sākumā nāk klajā atsevišķa “Stāstu nodaļa” ar līdzstrādniekiem Apsīšu Jēkabu (1858–1929), Augustu Saulieti, Edvardu Treimani (1866–1950), Ernestu Birznieku-Upīti (1871–1960), Līgotņu Jēkabu u. c.

72 Sal.: [Anon.]. Aus den Mitteilungen des livländischen Generalsuperintendenten über das Kirchenwesen im Jahre 1907. *Rigasches Kirchenblatt*, 24.10., 1908, Nr. 43, Spalte 529–530.

73 Ārons, Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība*, 238. lpp.

74 [Puriņu Klāvs]. “Latviešu Avīzes”. 1822–1911. *Latviešu Avīzes*, 03.01., 1911, Nr. 1, b. lpp.

75 Dēbners, Teodors. Iesniegums Krievijas iekšlietu ministram 1911. gada decembrī. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Nikolaja Puriņa fonds, RXA 29.30.

76 [Anon.]. Poruka Jāņa piemiņai. *Latviešu Avīzes*, 23.06., 1911, Nr. 69, b. lpp.

vidū arī apliecinājums “Ticība” (“Es ticu, ka ir debesis”) un populārais “Kad būs asras izraudātas”. “Latviešu Avīzēs” tiek publicēti arī atdzejojumi, visbiežāk no krievu valodas, ar retiem izņēmumiem tie ir 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta pirmās puses labi pazīstami autori, piemēram, Mihails Lomonosovs (*Lomonosov*, 1711–1765) ar dzejoli “Domas par Dieva varenību agrā rītā” Augusta Salnēna tulkojumā⁷⁷, pāris ukraiņa Tarasa Ševčenko (*Shevchenko*, 1814–1861) dzejoļu Eduarda Rudziša (1882–?)⁷⁸ tulkojumā un Alekseja Koļcova panti Sildedža atdzejojumā. 1912. gadā “Paspārņē” publicēti arī Lūcija Anneja Senekas (*Seneca*, ap 4 p. m. ē. – 65), Kvinta Horācija Flaka, Marka Tullija Cicerona (*Cicero*, 106–43 p. m. ē.) un Renē Dekarta (*Descartes*, 1596–1650) domu graudi, tomēr ar 1912. gada decembri “Paspārņē” vairs netiek izdota.

1913. gadā avīze atbrīvojas no Latviešu literārās (draugu) biedrības un līdz ar to – no mācītāju pārraudzības. Laikrakstu pārņem Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā sabiedrība, tas turpmāk iznāk katru dienu, un redakcija pārceļas no Jelgavas uz Rīgu. Puriņu Klāva vadītā avīze turpina ieturēt konservatīvu līniju.

Ar 1913. gadu divreiz mēnesī nāk klajā “Literāriskais pielikums”, redaktors meklē jaunus akcentus. Dzejoļi turpmāk tiek publicēti gandrīz katrā pielikuma numurā. Joprojām stāvēt latviešu dzejas lielceļa malā un pielikuma pirmajā lappusē atvēlot vietu dzejotājiem Mežiniekam (īst. v. Eduards Rudzītis), Gaigālītim, Ziemcietītei (īst. v. Alma Ūdre, 1879–1947)⁷⁹, Salnēnam, Zilgmājam (īst. v. Eduards Rudzītis), Viņpusietim (īst. v. Eduards Rudzītis) u. c. Puriņu Klāvs viņu loku papildina ar latviešu modernista Kārļa Jēkabsona oriģināldzeju un divām Ivana Krilova (*Krylov*, 1769–1844) fabulām viņa tulkojumā.⁸⁰ Uzmanību izpelnās arī bērnu dzeja – “Literāriskajā pielikumā” publicēts Aspazijas dzejas stilistisks līdzinieks Sildedža dzejolis “Aizejot”, ieskatam tā noslēgums: “Dziest guntiņa sārtā, / Mēs šķiramies trīs: / Es, kaķītis melnais / Un circeņits. / Cik pasaule plaša, / Ceļš zeltā tīts! / Ardieu, ardieu / Mans bērniņas rīts!”⁸¹

Atdzejojumu vidū ienāk pāris krievu modernistu darbi: Konstantīna Baļmonta (*Bal'mont*, 1867–1942) dzejoļi⁸², pa vienam Dimitrija Merežkovska (*Merezhkovskij*, 1866–1941) un Tatjanas Ščepkinas-Kuperņikas (*Shhepkina-Kupernik*, 1874–1952) darbam.⁸³ Daudzveidīgāka kļūst arī

forma – ierastās kārtīgi atskaņotās četrindes tagad papildina Kārļa Jēkabsona sonātes jeb soneti⁸⁴ un pat viens akrostihs⁸⁵, ar pāris neveikliem mēģinājumiem atgriežas interese par tautasdziesmu formu⁸⁶. Dzejas saturā dominē mīlestības un dabas lirika ar viegli pamanāmām latviešu jaunromantiķu Aspazijas un Friča Bārdas (1880–1919) ietekmēm⁸⁷; tematiskas izmaiņas ir saistītas ar Pirmo pasaules karu. Cik cerīgi ar Eduarda Rudziša vārsēm iesācies 1914. gada jaunais gads: “Aust rīts pār sniegā tīto tāli, / Ar zelta lāpu saule trauc. / “Daudz sekmes darbā jaunā gadā!” / Viens otram līdumnieki sauc”⁸⁸; tik drūmā bezspēcībā ar Mežinieka dzejoli tas noslēdzas: “Aust rīts, dimd tālē jaunas cīņas, / Tur nāve jaunu plauju vāks. / Še nakti kautie mēmi gaida, / Kad viņus zemē guldīt nāks.”⁸⁹ Kopumā pāris pēdējie “Latviešu Avīžu” pastāvēšanas gadi⁹⁰ šķiet kā tāla atbalss no Jāņa Veismaņa latviešu daiļliteratūrai draudzīgā vadības laika.

Atzīmējot dzimtbūšanas atcelšanas gadadienu, “Latviešu Avīzes” pirmās no laikrakstiem ar 1915. gada 19. februāri pāriet uz latīņu burtiem. Ziņojot par šo notikumu, ironiskā kārtā redaktors Puriņu Klāvs atsaucas uz Kronvaldu Ata mudinājumu šādu soli spert jau 19. gadsimta otrajā pusē, lai atteiktos no “latviešu rakstniecībai no likteņa nejaušībām uzveltā nepiederīgā gotiski–vāciskā sloga”⁹¹. Faktiski šis nepiederīgi vāciskais jeb vācu mācītāju slogs ir noteicis avīzes garu visus garos gadu desmitus kopš jaunlatviešu kustības sākuma ar īslaicīgu un nosacītu pārrāvumu Jāņa Veismaņa vadības laikā. Protams, var teikt, ka pāreja uz latīņu burtiem nozīmē rokraksta un drukātā burta vienādošanu, tuvināšanos tā lietotājiem tautas brāļiem latgaliešiem, ciltsbrāļiem lietuviešiem un vecajām kultūrtautām angļiem un frančiem, bet avīzes saturs no tā nav mainījies. Atbrīvojies no Latviešu literārās (draugu) biedrības uzraudzības, Puriņu Klāvs ir atradis citu pārraugu uzņēmēja Jāņa Bisenieka (1864–1923) un viņa dibinātās Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības personā. Piebildīsim, ka 1918. gadā Bisenieks ir viens no vietējās vācu aristokrātijas izveidotās Baltijas hercogistes Reģentu padomes locekļiem. Nav pārsteigums, ka 1914. gada pavasarī latviešu presē Puriņu Klāvs tiek dēvēts par “teicamu un uzticīgu sava amata kalpu [...], kas no lūpām nolasa savu kungu vēlēšanās”⁹². Šo nostāju netieši atspoguļo arī laikrakstā publicētā dzeja – ar pavisam retiem izņēmumiem, ne rindas no modernās laikmetam un konservatīvajai sabiedrībai izaicinājumu radošās dzejas.

77 Lomonosovs, Mihaels. Domas par Dieva varenību agrā rītā, Augusta Salnēna atdzejojums. *Latviešu Avīzes*, 08.11., 1911, Nr. 127, b. lpp.

78 Publicējis arī ar pseidonīmiem Viņpusietis, Zilgmājs, Mežinieks, Zeltenietis, biogrāfisko ziņu trūkst, iespējams, 1938. gadā pensionējas kā bijušais “Zemgales Balss” redaktors. Sal.: [Anon.]. Pelnītā atpūtā. *Zemgales Balss*, 30.07., 1938, Nr. 169, 5. lpp.

79 Iesp.: <https://timenote.info/lv/Alma-Udris-00.00.1879> (skatīts 04.08.2023).

80 Sal.: Jakobsonu Kārlis. Aiz upītes. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 24.03., 1913, Nr. 5, 17. lpp.; Jakobsonu Kārlis. Pasaules karā. Sonāte [sonets]. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 01.02., 1915, Nr. 2, 10. lpp.; Krilovs, Ivans. Pērtiķis un spogulis. Krilova pasaciņa. Tulkojis Jakobsonu Kārlis. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 01.02., 1915, Nr. 2, 12. lpp.; Krilovs, Ivans. Kuģotājs un jūra. Krilova fabula. Tulkojis Jakobsonu Kārlis. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums* 29.03., 1915, Nr. 4, 28. lpp.

81 Sildedzis. Aizejot. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 24.02., 1913, Nr. 3, 13. lpp.

82 Baļmonts, Konstantīns. Meitene. Atdzejojis J. Ziemasdēls. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 23.03., 1914, Nr. 6, 21. lpp.

83 Merežkovskis, Dmitrijs. No dienas grāmatas. Atdzejojis J. Ziemasdēls. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 04.05., 1914, Nr. 9, 34. lpp.; Ščepkina-Kuperņika, Tatjana. Pavasars. Atdzejojis J. Ziemasdēls. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 04.05., 1914, Nr. 9, 36. lpp.

84 Sildedzis. Atdzimšana (saneta). *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 10.03., 1913, Nr. 4, 13. lpp.; Jakobsonu Kārlis. Pasaules karā (sonate). *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, Nr. 2, 01.02., 1915, 10. lpp.; Jakobsonu Kārlis. Kungs Dievs, uz tevi vien. Lai pateicības vārdus (sonates). *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīca un Skola*, 12.04., 1915, Nr. 4, 27. lpp.

85 Braslietis [Paulītis, Fridrihs]. Akrostika. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 01.03., 1915, Nr. 3, 24. lpp.

86 Sal.: [Anon.]. Tautas dziesma, uzrakstīta Jelgavas apgabalā. *Latviešu Avīzes*, 07.09., 1914, Nr. 238, b. lpp.; Kr. O. Kara gaita. *Latviešu Avīzes*, 29.12., 1914, Nr. 349, b. lpp.

87 Sal.: “Divas ziedoņa dziesmiņas / Mežmalā tric, / Kad apvāršņa malā / Aust sārtais rīts [...] / Un es klausos bez elpas / Sirds klusa tiek, / Ziedonis – burvis / Skaņām tricēt liek.” Laimiņš, J. Divas dziesmiņas. *Latviešu Avīzes. Literāriskais pielikums*, 07.04., 1913, Nr. 6, 24. lpp.

88 Rudzītis, Ed[varts]. Jaunā gada rītā. *Latviešu Avīzes*, 01.01., 1914, Nr. 1, b. lpp.

89 Mežinieks [Rudzītis, Edvarts]. Ziemas rīts. *Latviešu Avīzes*, 23.12., 1914, Nr. 345, b. lpp.

90 Avīzes pēdējais numurs nāk klajā 1915. gada 27. aprīlī.

91 Redakcija [Puriņu Klāvs]. Cienījamiem lasītājiem. *Latviešu Avīzes*, 19.02., 1915, Nr. 48, b. lpp.

92 [Anon.]. Laikrakstu apskats. Teicams un uzticīgs sava amata kalps. *Lidums*, 07.03., 1914, Nr. 19, b. lpp.

Nobeigums

Nenoliedzot “Latviešu Avīžu” būtisko nozīmi latviešu kultūrvēsturē laikraksta pastāvēšanas pirmajos gadu desmitos – 19. gadsimta pirmajā pusē –, tomēr jāatzīst, ka 19. un 20. gadsimta mijā, kad avīzes joprojām atradās Baltijas vācu mācītāju pārraudzībā, Kurzemē un Vidzemē situācija jau bija pilnīgi mainījusies. To uzsver arī latviešu avīžniecības vēsturniece Vita Zelče (dz. 1965), norādot, ka

[sākotnēji] avīžu veidotāju attieksme pret lasītājiem balstījās sociālajā subordinācijā, uzsverot kārtu atšķirības, kā arī augstprātīgi tēvišķā aizbildnieciskumā pār zemniekiem. Šāda nostāja bija savam laikam [1822–1856] atbilstoša, uz avīžniecības darbības lauku tika pārnesta reālajā ikdienā pastāvošais mācītāju un zemnieku attiecību modelis [...], bet ilgtermiņa perspektīvas tam nebija, jo Baltijā visās dzīves jomās aizvien straujāk ienāca modernizācija, kuras pamatā bija sociālās līdztiesības, emancipācijas un nacionālisma idejas.⁹³

“Latviešu Avīžu” konservatīvo raksturu laikraksta pastāvēšanas pēdējās desmitgadēs lieliski ilustrē arī tajā publicētās dzejas analītisks izvērtējums. Kaut arī lirikai laikraksta lappusēs ir perifēra loma, tās uzmanīgāka analīze un autoru loks ļauj novērtēt redaktoru personības un ieraudzīt laikraksta tendences kopumā. Baltijas vācu konservatīvo aprindu nespēja atteikties no sev piešķirtās patriarhālās lomas un nevarēja pieņemt radikālās pārmaiņas bijušo zemnieku sabiedrībā noved gandrīz simtgadīgo latviešu laikrakstu līdz bojāejai. Savukārt tā apstāšanās Pirmā pasaules kara laikā simboliskā veidā piesaka arī vietējās vācu elites dominēšanas laikmeta beigās Baltijā.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Debners, Teodors. Iesniegums Krievijas iekšlietu ministram 1911. gada decembrī. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Nikolaja Puriņa fonds, RXA 29.30.
2. Jahres Rechnung der Awises Casse pro 1870. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1747. f., 1. apr., 342. l., 1. lpp.

Literatūra

1. Alkšņa Kristaps. Tautas dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 12.03., 1880, Nr. 11, 86. lpp.
2. Altements, Alfrēds (red.). *Dokumenti par tautas atmodas laikmetu. Documents de l'époque de la renaissance nationale: 1856.–1867.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1939.

3. [Anon.]. 100 gadus veca dzeija. *Latviešu Avīzes*, 14.11., 1879, Nr. 46, 365.–366. lpp.
4. [Anon.]. Aus den Mitteilungen des livländischen Generalsuperintendenten über das Kirchenwesen im Jahre 1907. *Rigasches Kirchenblatt*, 24.10., 1908, Nr. 43, Spalte 529–530.
5. [Anon.]. Drupas un druskas. *Latviešu Avīzes*, 20.06., 1879, Nr. 25, 162. lpp.
6. [Anon.]. Ernsts Ferdinands Šēnberģis. *Latviešu Avīzes*, 13.07., 1894, Nr. 28, b. lpp.
7. [Anon.]. Gana dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 09.04., 1880, Nr. 15, 117.–118. lpp.
8. [Anon.]. Kāds runātājs no “Latviešu Avīžu” žēlastības. *Balss*, 24.08., 1883, Nr. 34, 1.–2. lpp.
9. [Anon.]. Laikrakstu apskats. Teicams un uzticīgs sava amata kalps. *Lūdums*, 07.03., 1914, Nr. 19, b. lpp.
10. [Anon.]. Ligo, ligo, Jānīt! Veclaiku Jāņu svētkos, tautasdziesmiņa [Sit, Jānīti, vara bungas]. *Latviešu Avīzes*, 27.06., 1879, Nr. 26, 206. lpp.
11. [Anon.]. No ārzemēm. *Latviešu Avīzes*, 10.07., 1874, Nr. 28, 219. lpp.
12. [Anon.]. Pelnītā atpūtā. *Zemgales Balss*, 30.07., 1938, Nr. 169, 5. lpp.
13. [Anon.]. Poruku Jāņa piemiņai. *Latviešu Avīzes*, 23.06., 1911, Nr. 69, b. lpp.
14. [Anon.]. Tautas dziesma, dziedāta no tautietes Bauman. *Latviešu Avīzes*, 07.05., 1880, Nr. 19, 150. lpp.
15. [Anon.]. Tautas dziesma, uzrakstīta Jelgavas apgabālā. *Latviešu Avīzes*, 07.09., 1914, Nr. 238, b. lpp.
16. Āronu Matīss. *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība savā simts gadu darbā.* Rīga: A. Gulbis, 1929.
17. Āronu Matīss. Latviešu laikrakstniecība. (Vēsturisks apskats). No: [Latviešu] Preses 100-g[adu] jubilejas Izstādes Komisija]. *Latvju preses 100 gadi.* Rīga: Latv[iešu] Preses 100-g[adu] jubilejas Izstādes Komisija, 1922, 1.–49. lpp.
18. Barons, Krišjānis. *Krišjāņa Barona atmiņas, sakopojusi Līna Baron.* Rīga: Valters un Rapa, 1924.
19. H. D. B. [Bārs, H. D.]. 10. november. *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 10.12., 1875, Nr. 50, 100. lpp.
20. Bīlmanis, Alfrēds. Latviešu avīžniecība. No: Balodis, Francis u. c. (sast.). *Latvieši II.* Rakstu krājums. Rīga: Valters un Rapa, 1932, 345.–374. lpp.
21. Birznieku Krišjānis. Tēvijas sveicināšana. *Latviešu Avīzes*, 12.04., 1872, Nr. 15, 31. lpp.
22. Braslietis [Paulītis, Frīdrihs]. Akrostika. *Latviešu Avīzes. Literārisks pielikums.* 01.03., 1915, Nr. 3, 24. lpp.
23. B. R. Tautas dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 27.02., 1880, Nr. 9, 70. lpp.
24. Curran, James. *Media and Power.* London and New York: Routledge, 2002.
25. Dadzis. Laikrakstu un grāmatu lasīšana. *Tēvija*, 07.08., 1896, Nr. 32, 1. lpp.
26. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Frīdrihs]. Baznīcas un skolas ziņām uz jaunu 1873. gadu. *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 10.01., 1873, Nr. 2, 1. lpp.
27. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Bēduciētējs ziedonī. *Latviešu Avīzes*, 21.05., 1872, Nr. 21, 167. lpp.
28. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Dziesmiņa, ko Liepājā uz ķeizara Pētera svētkiem par vāciski pie Pētera I liela bīskapa paviljona dārzā uz balsim pēc īpašas meldiņas Liepājas pilsēta dziedātāju koris dziedāja, 30. Mai 1872. *Latviešu Avīzes*, 02.08., 1872, Nr. 31, 246.–247. lpp.

93 Zelče, Vita. Zelta laikmeta pēdas [par latviešu avīžniecības vēsturi]. *Domuzīme*, 2022, Nr. 1, 60. lpp. Pieejams: <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:piljissue:691997> (skatīts 22.07.2023.)

29. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Mai mēnesis jeb "ziedonis". Meld. Puiši jāja pieguļā. Sk. Dziesmu r[otas]. 2. daļā Nr. 38. *Latviešu Avīzes*, 30.05., 1873, Nr. 22, 175. lpp.
30. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Pacietība. Mel. Es zieht ein stiller Engel. *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīcas un Skolas Ziņas*, 16.05., 1873, Nr. 20, 40. lpp.
31. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Pateicības rīme, Latv[iešu]. Avīžu izsūtītājam Janiševiski kungam Jelgavā, kad tas savu amatu atstāja. *Latviešu Avīzes*, 29.03., 1872, Nr. 13, 102. lpp.
32. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Puķu lapiņas. *Latviešu Avīzes*, 23.05., 1873, Nr. 21, 167. lpp.
33. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Tautu ziņģe Jēkabos (25. jūlijā). *Latviešu Avīzes*, 08.08., 1884, Nr. 32, b. lpp.
34. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Tēvijas dziesma. Mel. Stimmt an mit hellen, hohen Klang. *Latviešu Avīzes*, 27.06., 1873, Nr. 26, 207. lpp.
35. E. F. S. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Veca Miķeļa atvadīšanās rudenī tai 29. septembei 1873. *Latviešu Avīzes*, 24.10., 1873, Nr. 43, 342. lpp.
36. Grigulis, Arvīds; Treijs, Rihards. *Latviešu žurnalistikas vēsture no pirmsākumiem līdz pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne, 1992.
37. Grīnbergs, Ed[uards]. *Zvārguļi: dzejas*. Rīga: Buši, 1872.
38. Hehn, Jürgen von. Die Anfänge des lettischen Zeitungswesens. *Baltische Monatshefte*, 1938, Nr. 2, S. 82-92.
39. H. L. [Laubes Indriķis]. Teatera spēlēšana. *Latviešu Avīzes*, 10.03., 1871, Nr. 10, 78. lpp.
40. Høyer, Svennik et al. (eds). *Towards a Civic Society. The Baltic Media's long Road to Freedom*. Tartu: Nota Baltica Ltd., 1993.
41. Jakobsonu Kārlis. Aiz upītes. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 24.03., 1913, Nr. 5, 17. lpp.
42. Jakobsonu Kārlis. Kungs Dievs, uz tevi vien. Lai pateicības vārdus (sonates). *Latviešu Avīzes*, pielik. *Baznīca un Skola*, 12.04., 1915, Nr. 4, 27. lpp.
43. Jakobsonu Kārlis. Pasaules karā (sonate). *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 01.02., 1915, Nr. 2, 10. lpp.
44. Jansons-Brauns, Janis. Domas par jaunlaiku literatūru II. Citēts pēc: *Latviešu literatūras kritika*. Rakstu kopojums. 1. sēj. (1874-1904). Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1956, 342. lpp.
45. J. B. Dažādi ērmi un mācības iz pagājušām dienām. *Dienas Lapa*, 26.07., 1890, Nr. 168, 1. lpp.
46. J. S. [Zakranovičs, Johans?]. Dažādas ziņas. No iekšzemēm. Vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki. *Latviešu Avīzes*, 04.07., 1873, Nr. 27, 209.-212. lpp.; 11.07., 1873, Nr. 28, 217.-219. lpp.
47. Kallmeyer, Theodor. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Rīga: A. von Grothuss, 1910.
48. Krilovs, Ivans. Kuģotājs un jūra. Krilova fabula. Tulkojis Jakobsonu Kārlis. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums* 29.03., 1915, Nr. 4, 28. lpp.
49. Krilovs, Ivans. Pērtiķis un spogulis. Krilova pasaciņa. Tulkojis Jakobsonu Kārlis. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 01.02., 1915, Nr. 2, 12. lpp.
50. Kronvalds, Atis. Dzeija jeb poēzija. *Draugs un Biedris*, 02.01., 1869, Nr. 37, 146. lpp.
51. Kronvalds, Atis. Stāstu dzejoli jeb epīgi dzejoli. *Draugs un Biedris*, 13.03., 1869, Nr. 47, 186. lpp.
52. Kr. O. Kara gaita. *Latviešu Avīzes*, 29.12., 1914, Nr. 349, b. lpp.
53. Kundziņš, Kārlis. *Kronvalda Atis. Gabals iz latviešu garīgās dzīves*. Rīga: P. Gailis, 1905.

54. Laimiņš, J. Divas dziesmiņas. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 07.04., 1913, Nr. 6, 24. lpp.
55. Lasding, M[ārtiņš]. Lai dzied - kam iet. *Latviešu Avīzes*, 14.11., 1873, Nr. 46, 367. lpp.
56. Laubes Indriķis. *Indriķa Laubes Raksti*. 2. sēj. Rīga: Kaija, 1939.
57. [Lavater, Johann Kaspar]. Cilvēks, pēc Lavatera, atdzejojis J. Tenis. *Latviešu Avīzes*, 30.03., 1883, Nr. 13, 102. lpp.
58. Lt. [Līgotņu Jēkabs]. Pavasaru Jānis [nekrologs]. *Dzimtenes Vēstnesis*, 26.03., 1913, Nr. 69, b. lpp.
59. Lomonosovs, Mihails. Domas par Dieva varenību agrā rītā, Augusta Salnēna atdzejojums. *Latviešu Avīzes*, 08.11., 1911, Nr. 127, b. lpp.
60. Merežkovskis, Dmitrijs. No dienas grāmatas. Atdzejojis J. Ziemasdēls. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 04.05., 1914, Nr. 9, 34. lpp.
61. M. K. [Kristovs, M.] Kā varētu draudžu dziedāšanu baznīcās pārlabot? *Latviešu Avīzes*, 16.02., 1872, Nr. 7, 14.-15. lpp.
62. N. R. Neredzīgais Indriķis. *Latviešu Avīzes*, 05.09., 1884, Nr. 36, b. lpp.; 26.09., 1884, Nr. 39, b. lpp.; 03.10., 1883, Nr. 40, b. lpp.; 10.10., 1884, Nr. 41, b. lpp.; 17.10., 1884, Nr. 42, b. lpp.; 24.10., 1884, Nr. 43, b. lpp.; 31.10., 1884, Nr. 44, b. lpp.; 07.11., 1884, Nr. 45, b. lpp.; 14.11., 1884, Nr. 46, b. lpp.
63. P. Īstā tautieša dienas grāmata. *Dienas Lapas Fejetona turpinājums*, 13.08., 1894, Nr. 181, 256.-257. lpp.
64. P. Dwk. Iekšzeme. No Mežotnes. *Baltijas Vēstnesis*, 17.03., 1901, Nr. 63, b. lpp.
65. [Peitāns, Emīls Voldemārs]. Redakcija. Mūsu lasītājiem! *Latviešu Avīzes*, 11.04., 1884, Nr. 15, b. lpp.
66. Plakans, Andrejs. *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
67. Plakans, Andrejs. Rusifikācijas politika: latvieši. 1855.-1914. gads. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1996, Nr. 2, 107.-132. lpp.
68. Plakans, Andrejs. 1969. *The National Awakening in Latvia 1850-1900*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University, 1969.
69. P. R..n. Tautas dziesmas. *Latviešu Avīzes*, 23.01., 1880, Nr. 4, 31. lpp.
70. Reinowsky, Katrīna. *Latvijas Jūrmalas puķītes jeb dziesmiņas*. Rīga: P. Lucau, 1875.
71. Rizeriets. Tautas dziesma. *Latviešu Avīzes*, 18.06., 1880, Nr. 25, 198. lpp.
72. Rudzītis, Ed[varts]. Jaunā gada rītā. *Latviešu Avīzes*, 01.01., 1914, Nr. 1, b. lpp.
73. [Rudzītis, Edvarts]. Mežinieks. Ziemas rīts. *Latviešu Avīzes*, 23.12., 1914, Nr. 345, b. lpp.
74. [Sanders, Jānis?]. Sumburs. Saimnieka meita. *Pagalms*, 1881, Nr. 12, 121. lpp.
75. Sildedzis. Aizejot. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 24.02., 1913, Nr. 3, 13. lpp.
76. Sildedzis. Atdzimšana (saneta). *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 10.03., 1913, Nr. 4, 13. lpp.
77. Ščepkina-Kuperņika, Tatjana. Pavasars. Atdzejojis J. Ziemasdēls. *Latviešu Avīzes. Literariskais pielikums*, 04.05., 1914, Nr. 9, 36. lpp.
78. Šēnberg[s], E[rnests] F[erdinands]. Kurzemes milzu kalns pie Tukuma pilsāta. Meld. Zu Mantua in Banden. *Latviešu Avīzes*, 17.10., 1873, Nr. 42, 333. lpp.
79. Šēnbergs, E[rnests]. F[erdinands]. Mūzikis un latviešu veci un jauni mūziķa ieroči. Meld. Jau laiks ir klāt dot labu nakt'. *Latviešu Avīzes*, 23.08., 1872, Nr. 34, 270.-271. lpp.

80. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Nepiemirst' latvju valodu. *Latviešu Avīzes*, 06.06., 1873, Nr. 23, 183. lpp.
81. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Par piemiņu tai varen krāšņai ziemeļa blāzmai, 23. Janvar 1872. *Latviešu Avīzes*, 26.04., 1872, Nr. 17, 135. lpp.
82. Šēnbergs, E[rnests]. F[erdinands]. Pie savas mīļas mātes kapa. *Latviešu Avīzes*, 10.05., 1872, Nr. 19, 40. lpp.
83. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. Sveiks! Jaunam dzelzceļam, kas no Jelgavas uz Možeikiem taisīts un braukšanai atklāts 3. November 1873. *Latviešu Avīzes*, 07.11., 1873, Nr. 45, 358. lpp.
84. [Šēnbergs, Ernests Ferdinands]. To ieliec labi vērā. *Latviešu Avīzes*, 28.02., 1873, Nr. 9, 70. lpp.
85. [Veismanis, Jānis]. *Latviešu rakstniecības vesture*. 1. burtnīca, Latviešu rakstniecības vesture līdz brīvlaišanas laikam no Pavasaru Jāņa. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieks, 1893.
86. Zelče, Vita. 19. gadsimta preses pētniecība. Rezultāti un dažas izpētes problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1994, Nr. 2, 27.-40. lpp.
87. Zelče, Vita. Zelta laikmeta pēdas [par latviešu avīžniecības vēsturi]. *Domuzīme*, 2022, Nr. 1, 60.-65. lpp. Pieejams; <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:piljissue:691997> (skatīts 22.07.2023).

Poetry in "Latviešu Avīzes" (1869–1915)

Summary

In 1869, Atis Kronvalds coined the word *dzeja* (poetry) as a term for fiction in general and the word *dzejolis* (poem) for rhymed and rhyming text. The paper firstly provides an insight into the introduction of the new concept of *dzeja* in the conservative *Latviešu Avīzes* newspaper (1869-1915). Secondly, into the poetry published in the newspaper, its authors and their range of subjects. In the second half of the 19th century, the level of Latvians' education grew rapidly, and the majority of Latvians became competent readers, progressing from a community that had mainly perceived information orally and aurally. This is also indicated by the publication of rhythmical texts: songs and ditties as sources of entertainment and information, performed by reciting or singing, are gradually being replaced by poetry read in solitude and silence. In *Latviešu Avīzes* this shift takes place in the second half of the 1880s: the number of poems with refrains and melodies gradually decreases. The singing function is preserved throughout the newspaper's existence by hymns. From 1869 to 1915, five German and Latvian pastors replaced one another as editors. The last editor, writer and publicist Puriņu Klāvs, is also the first and only head of the newspaper without a theological education. The poetry published in the newspaper can be seen as a mirror of the views of its editors. As the newspaper was under the continuous supervision of the Baltic-German upper class until 1913, the poetic landscape also indirectly reveals that class's desperate struggle – with the national awakening movement and the cultural rise of Latvian society – to maintain its dominant role in the Kurzeme and Vidzeme provinces.

Keywords: Atis Kronvalds, Jānis Veismanis, pseudonym, national literature, periodicals, terminology of literary studies.

PAULS DAIJA

Durbes mācītāja Frīdriha Runclera publikācijas “Latviešu Avīzēs” un “Tajā Latviešu Draugā”¹

Kopsavilkums

Šajā rakstā sniegts ieskats Durbes mācītāja Oto Bernharda Frīdriha Runclera darbos, kas publicēti 19. gadsimta otrajā ceturksnī laikrakstos “Latviešu Avīzēs” un “Tas Latviešu Draugs”. Analizēti Runclera īsprozas sacerējumi, populārzinātniski un ģeogrāfiski darbi, korespondences un kristīgajai misijai veltīti teksti. Raksturojot Runclera prozas darbus, rakstā atklāts, ka tie atbalso savam laikmetam tipisko pāreju no laicīgā racionalisma uz sentimentālu dievbijību. Līdzīga mijiedarbe starp reliģiskajiem un laicīgajiem aspektiem vērojama Runclera populārzinātniskajos rakstos, kur protoindustrializācijas laikmeta tehnoloģiju un manufaktūru apraksti nereti ievietoti reliģiskā ietvarā. Industrializācijai un tehnoloģiskiem atklājumiem tādējādi iezīmējas divas puses – laicīgā, kas rosina ziņkārī un paplašina redzesloku, un garīgā, kas lika atcerēties par pasaulīgo vērtību īslaicīgumu. Enciklopēdiskais tvērums, kas raksturīgs Runclera rakstiem, bija vērsti uz lasītāju redzesloka paplašināšanu, savas apkārtnes un ikdienas priekšmetu uzlūkošanu no jauniem skatpunktiem un šodien noder arī kā saistošs kultūrvēsturisks avots. Īpaši rakstā izcelta Runclera publikācija par Pēterburgu, kas iezīmē aizsākumus ceļojuma apraksta žanram latviešu literatūrā. Tāpat analizēts apjomīgais reliģiskais sacerējums “Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs”, kurā, apvienojot sprediķa žanra iezīmes ar detalizētiem misiju aprakstiem, sniegta ziņa par kristīgo misionāru gaitām Āfrikā, Amerikā, Austrālijā, Atlantijas okeāna salās, Indijā, Grenlandē, Tuvajos Austrumos, Vidusjūras zemēs u. c. Runclera daudzveidīgā daiļrade liecina par tautas apgaismības tematisko un žanrisko sazarošanos 19. gadsimta pirmajā pusē, kas norisinājās vienlaikus ar krīzes iezīmju parādīšanos šīs kustības izpausmēs, aizvien lielāku nozīmi gūstot neoortodoksijas un neopiētisma iezīmēm.

Atslēgvārdi: latviešu periodika, tautas apgaismība, zinātņu popularizēšana, kristīgās misijas, Frīdrihs Runclers.

Par kurzemnieka Oto Bernharda Frīdriha Runclera (*Runzler*, 1802–1844) dzīvi un personību zināms maz.² Viņš dzimis 1802. gadā Durbē mācītāja ģimenē, viņa tēvs bija ienācējs no Braunšveigas. Pēc mācībām Jelgavas ģimnāzijā Runclers studēja teoloģiju Tērbatas Universitātē, 1822. gadā divdesmit gadu vecumā kļuva par tēva adjunktū Durbē un tajā pašā gadā pēc tēva nāves – par mācītāju. Turpmākajos gados Runclers rūpējās par jauniešu izglītošanu, organizējot grāmatu iegādi bērniem un ziedodams tās arī pats. Viņa laikā draudzē tika nodibinātas divpadsmit skolas.³ 1824. gadā Runclers bija starp Latviešu literārās (draugu) biedrības dibinātājiem, bet, cik var spriest, aktīvu darbību biedrībā neizvērsa. Viņš bija viens no līdzautoriem krājumam “Līķu sprediķi, uz bērēm lasāmi” (1839), kā arī publicēja trīs grāmatas. Divas no tām bija 17. un 18. gadsimta mijas reliģisku apceru tulkojumi: Augusta Hermaņa Frankes (*Francke*, 1663–1727) piētisma garā sacerētā “Īsa pamācīšana, kā Dieva svētus rakstus būs lasīt priekš īstu sirds izkopšanu” (1838) un Johana Porsta (*Porst*, 1668–1728) “Pamācīšana, kā atmodinātam grēciniekam būs pareizi atgādāties un pie svētīga apdoma tapt” (1840). Šie tulkojumi sabalsojās ar iracionālo pagriezīenu – neopiētisma un neoortoksijas tendencēm Baltijas luterāņu baznīcā.⁴ Trešā Runclera publicētā grāmata bija stāsta *Die sechzehn Linden von Sandhofen* (“Zandhofenas sešpadsmit liepas”) tulkojums ar nosaukumu “Tās sešpadesmit liepas Smilkteniekos” (1839); šī stāsta oriģināls bija aizgūts no krājuma, kuru sastādījis Vilhelms Harnišs (*Harnisch*, 1787–1864), vadītājs Weisenfelsas skolotāju semināram, kurā viņa laikā mācījās arī Jānis Cimze (1814–1881).⁵ Vācu valodā Runclers rakstīja par Kurzemes baznīcas aktualitātēm.

Viņa galvenais devums latviešu grāmatniecībā ir daudzās publikācijas laikrakstos “Latviešu Avīzēs” un “Tas Latviešu Draugs” 19. gadsimta 20.–40. gados, kā arī daži raksti izdevumā “Dieva vārdu mīļotājiem”. 1844. gadā Runclers pēkšņi aizgāja mūžībā četrdesmit divu gadu vecumā pēc slimības ar nervu drudzi. Viņam veltītajā nekrologā skolotājs Ģirts Birkmanis liecināja par draudzes mīlestību pret mācītāju un to, ka viņam bija izdevies laicīgo “pasauli uzvarēt”.⁶ Tomēr savos rakstos Runclers pievērsās ne tikai garīgām, bet arī laicīgām tēmām. Runclera daiļrades analīze un izvērtējums iekļaujas latviešu preses vēstures studijās, sekojot atziņām, kuras savā monogrāfijā “Latviešu avīžniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865” (2009) formulējusi Vita Zelče. Raksturojot 19. gadsimta pirmās puses avīžniecības tendences, viņa uzsver:

Protams, vācu mācītāju veidotie latviešu laikraksti nekādā ziņā nepārstāvēja latviešu domu, emociju, dzīvesdarbības un mērķu sistēmu, bet gan darbojās, lai latviešu

2 Turpmāk biogrāfiskās ziņas sniegtas pēc: Kallmeyer, Theodor. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Bearbeitet, ergänzt und bis zur Gegenwart fortgesetzt von Dr. med. G. Otto. Rīga: A. von Grothuß, [1890] 1910, S. 625.

3 Birckmann, Ģirts. Aizgājušam draugam un tēvam Fr. Runtzler par piemiņu un pateicību. *Latviešu Avīzes*, 1844, Nr. 33, 132. lpp.

4 Aleksejs Apinis norāda, ka “19. gadsimta pirmajā pusē Latvijā nostiprinājusies oficiālā ideoloģija – neopiētisms saistībā ar atdzimušo luterānisko ortodoksiju. Līdz ar politisko reakciju šī ideoloģija nostājās pret 18. gadsimta apgaismi, pret “filozofēmām” un racionālu domu reliģijā, visu cilvēka esmi centrējot Dievā un tādējādi visu garīgo pasauli pakļaujot reliģijai”. Apinis, Aleksejs. *Solī senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga: Preses nams, 2000, 252. lpp.

5 Harnisch Wilhelm (Hrsg.). *Sonntags-Erzählungen des Grafen S. von Rugenroth für große und kleine Kinder*. Leipzig/Darmstadt: C. W. Leske, 1827.

6 Birckmann, Ģirts. Aizgājušam draugam un tēvam, 131. lpp.

1 Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā “Naratīvs, forma un balss: literatūras iesakņotība kultūrā un sabiedrībā” (VPP-LETONIKA-2022/3-0003).

apziņā iesakņotu baltvācu privileģētajām aprindām vēlamo sociālo modeli, kurā latviešiem uz mūžu mūžiem bija atvēlēta zemnieku vieta. Mācītāju nostādne t. s. savas kārtas pozīcijās bija pilnībā atbilstoša tālaika sabiedrībā valdošajiem uzskatiem un domāšanas veidam, visai grūti ir iedomāties citādu situāciju. Katrā ziņā baltvācu luterāņu mācītāji nav pelnījuši vēstures literatūrā nereti pausto nosodījumu par pirmo latviešu avīžu mērķtiecīgi ideoloģisko spiedienu uz tautu, lai liegtu tai nākotni. Pirmie laikrakstu veidotāji bija radījuši savu “iztēlotu” latviešu kopienu. Tā bija viņu pasaulredzējumam atbilstīga ideālkopiena – kristīgi, godīgi, tikumiski, varai un kungiem paklausīgi un pazemīgi latviešu zemnieki, kuru dzīves jēga bija ticība Dievam, uzticība mācītājiem un labi veikts zemes kopēja darbs. Taču tā nebija realitāte.⁷

Šīs tēzes plašāk sasauca ar tautas apgaismības ideju īstenošanos latviešu rakstniecībā to vēlinajā posmā – 19. gadsimta otrajā ceturksnī – un to galvenajiem mērķiem: lasītāju garīgā redzesloka paplašināšanu, intelektuālu emancipāciju, bet vienlaikus arī sociālu disciplinēšanu. Mīnētajā laika periodā tautas apgaismības nostādnes norisinājās virkne pārbīžu un uzsvāru maiņu, kas atspoguļojas arī Runclera daiļradē. Šajā rakstā tās tiks aplūkotas, izsekojot Runclera prozas sacerējumiem, populārzinātniskiem un ģeogrāfiskiem apcerējumiem, korespondencēm, kā arī tekstiem par kristīgajām misijām.

Īsprozas darbi

Runclera nozīmīgākais prozas sacerējums – jau pieminētais grāmatā izdots stāsts “Tās sešpadesmit liepas Smilkteniekos” (1839) – ir melodramatisks vēstījums par traģēdiju kādā draudzē. Stāsta ekspozīcijā attēloti liepu stādījumi ciemā:

Varbūt dažs cilvēks jau ir gar tām 16 liepām pie Smilktenieku ciema aizbraucis un tikvien redzējis, kā tām pavasarā tie spīdīgi pumpuri sprāgst jeb kā vasarā viņu ziedi putniņus un cilvēkus priecina. Bet tas tikvien to zin, ka netālu no Smilktenieku ciema 16 liepas pie viena jauka nama ir stādītas; un kas tās liepas nav izskaitījis, tas arī nezina, cik viņu ir. Tās pašas aug smilktainā zemē, bet gan labi top koptas. Tāpēc viņām arīdzan tik kuplas lapas ir un tāda jauka ēna tur apakšā, ka Smilktenieku bērni tur daudz lustējās. Bet, kad rudenī vējš sausas lapas nogāž, tad kā pēc gaudām skan krītot. Tai jaukā namiņā aiz tām liepām redz mundrus bērniņus ienākam un izeijam, arī paauguši cilvēki tur gan satiekās, īpaši svētās dienās. Tad arī tur skan garīgas dziesmas, un tomēr nei tur skola ir, nei baznīca.⁸

Šajā vietā bērni piemin mirušos. Pirms daudziem gadiem draudzē, kuras locekļus citi dēvē “par resgaļiem cilvēkiem”⁹, norisinājusies sacelšanās pret mācītāju. Vēlāk, kad pirms iesvētīšanas dienas pulciņš meiteņu devušās uz alu savākt smiltis, ko izkaisīt baznīcā, tā iebrukusi, sešpadesmit meitenēm aizejot bojā. Šajā vietā iestādītas liepas, pieminot aizgājējas. Tālāk stāstā vēstīts, ka pēc šīs traģēdijas draudzes locekļi pamazām kļuvuši paklausīgi un dievbijīgi, viņus piemeklējusi reliģiska atmoda. Tādējādi meiteņu nāve interpretēta kā Dieva sods, kas licis ļaudīm garīgi transformēties. “Mēs, smilktenieki, tagad esam ar Dievu mierā un pietikuši. Kā tās liepas jauki aug uz mūsu 16 bērnu kapiem, tāpat arī mums no viņu miršanas tā dzīvība ir jauki izaugusi,” tiek secināts. “Voi gan būs katrā pagastā 16 bērniem apakš zemes jānoslāpst, iekam ļaudis pareizi atjēgs to evangeliumu no tā laba gana Jēzus Kristus?”¹⁰

Lielākā daļa citu Runclera īsprozas darbu centrējas ap pauperisma pieaugošo izplatību 19. gadsimta otrajā ceturksnī. Apjomīgajā stāstā “Pašā bēdu dziļumā Dieva palīgs atnāk” (1838) attēlots nabadzīgs rokpelnis Jānis Kalpiņš, kurš pārcietis slimību un nevar pilsētā atrast darbu, lai kā to meklētu. Savērpjas dramatisku notikumu ķēde: ierodas nodokļu piedzinējs, Jānis tiek noturēts par zagļu līdzzinātāju, mājās valda bads un nomirst jaunpiedzimušais bērns. Psiholoģiska analīze vērojama epizodē, kurā Jānis, ciezdams badu, nozog melderim maizes klaipu un pēc tam pārdzīvo par pastrādāto grēku. Stāstā iezīmējas agrīnā reālisma aprīse un šķietams pieteikums sociālai kritikai, kas tomēr tiek izlīdzināts ar harmonisku noslēgumu, kurā melderis kalps ģimenei atved ēdienu.¹¹ Raugoties no sociālās kritikas perspektīvas, neviena stāstā aplūkotā problēma tā arī netiek atrisināta, bet tāds arī nav autora mērķis. Īstais risinājums viņa ieskatā ir pašlīvība uz Dievu, kuru deklarē arī stāsta galvenais varonis, kādā epizodē teikdams: “Tūkstošiem tas pats trūkums ir jāredz, un citi vēl daudz jo lielās bēdās mīt. Lai mēs tādēļ nekurnējam un lai ne mājām tā debes Tēva mīlestību, kas visu valda mūžīgi. Viņš gan zinās, kad būs laika, un tad viņš savu palīgu mums sūtīs.”¹² Nabadzības saasināts attēlojums kombinācijā ar reliģisku morāli ļauj šajā kontekstā runāt par kristīgo reālismu, kas ekspluatē tautas apgaismības morālajā prozā labi pazīstamo “laimīgās nabadzības”¹³ motīvu.

Tā pati tendence vērojama arī citos Runclera stāstos. Stāstā “Svētīga baznīcas iešana” (1839) nabadzīga atraite un piecu bērnu māte, nespējama uzturēt savu ģimeni, domā par nāvi, bet gūst spēku pēc lūgšanas baznīcā; novērojot viņas dievbijību, kāds turīgs saimnieks to apdāvina.¹⁴ Stāstā “Sīmanis Plāde, vecs sašauts zaldāts” (1839), kura oriģināla *Simon Flade* (“Simons Flade”) autoru pagaidām nav izdevies noskaidrot, attēlots Septiņgadu kara veterāns, kas, karalaukā zaudējis kāju, savu dzīvi pavada, pelnīdamies kā kurpnieks un cīnīdamies ar trūkumu. Tomēr

9 Turpat, 166. lpp.

10 Turpat, 168. lpp.

11 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pašā bēdu dziļumā Dieva palīgs atnāk. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 47, 201.–203. lpp.; Nr. 48, 205.–207. lpp.; Nr. 50, 213.–217. lpp.; Nr. 51, 217.–219. lpp.; Nr. 52, 221.–223. lpp.

12 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pašā bēdu dziļumā Dieva palīgs atnāk. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 47, 202. lpp.

13 Alzheimer-Haller, Heidrun. *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780-1848*. Berlin/New York: De Gruyter, 2004, S. 226.

14 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Svētīga baznīcas iešana. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 31, 122.–123. lpp.

7 Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822-1865*. Rīga: Zinātne, 2009, 207. lpp.

8 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tās sešpadesmit liepas Smilkteniekos. *Tas Latviešu Draugs*, 1838, Nr. 38, 150. lpp.

viņš saglabā optimismu, ar to atstādams iespaidu uz draudzes jauno mācītāju, kurš ņem no sirmā zaldāta paraugu:

[..] mācītais ar vienu vairāk tos augstus un veiklus vārdus atstāje, sprediķus sacīdams, un arvienu jo skaidri un vientiesīgi Dieva vārdus izstāstīja, un par to ļaudis arvienu vairāk spiedās uz baznīcu tapt. Un, kad mācītājam kāds riebjums nāce amata izdarīšanā jeb māju būšanā un gribēja prieks un drošums zust, tad viņš cepuri paņēme un tiešām pie Sīmaņa Plāde nogāje.¹⁵

Līdzīgi stāstā “Gaudenajs Jēkabs” (1843) attēlots daļēji paralizēts invalīds, kas dzīvo no cilvēku žēlastības dāvanām un regulāri tiekas ar jauno mācītāju, kurš pamana Jēkabā iekšēju spēku, dzīves gudrību, pašlūgību uz Dievu. Par spīti slimībai un nabadzības iezīmētajam dzīves ceļam, Jēkabs uzskata sevi par laimīgu un ar to iedvesmo mācītāju. Mierā ar sevi un pasauli viņš aiziet mūžībā, kapsētā pulcējas liels pavadītāju skaits. Izrādās, viņš daudziem palīdzējis – kādu pievērsis Dievam, citu rosinājis atbrīvoties no alkoholisma, rūpējies par ārļaulībā dzimušu bērnu u. tml.¹⁶ Apbrīnojama dievbijība, kas šķiet tālu pārsniedzam ikdienišķas ticības prakses robežas, ir centrā arī citos Runclera stāstos.¹⁷

Bet stāsts “Suņu kupčis un vēveris” (1840) attēlo nabadzības problēmu citā griezumā – trūcīgs audējs pievienojas laupītāju un slepkavu kompānijai.¹⁸ Te parādās kriminālstāsta žanra motīvi, tie pavīd arī stāstā “Asins nazis” (1838) par ebreju tirgotāja slepkavību¹⁹ un stāstā “Kristīga sieva un bērnu māte” (1841), kas pievēršas ceļam no slinkuma uz noziedzību un cita starpā psiholoģiski apraksta iemīlēšanos kā destruktīvu spēku.²⁰ Baroka literāta Johana Leonharda Rosta (*Rost*, 1688–1727) stāsta *Berufstreue segnet Gott* (“Dievs svētī uzticību”) tulkojumā “Adolps Hornberg” (1840) nabadzības problemātika iztirzāta kontekstā ar tautas apgaismības literatūrā daudzārt izmantoto atrastās mantas motīvu. Atradis zemē apraktu kausu ar zelta naudu, nabadzīgs amatnieks pēc svārstīšanās, vai to paturēt, tomēr nolemj par atradumu informēt mācītāju un muižnieku. Negaidīta pavērsiena dēļ atklājas, ka viņš pats ir šī kausa īpašnieka pēctecis.²¹ Šajos gadījumos jārunā vairs ne par kristīgo reālismu, bet gan par triviālliteratūras elementu iekļāvumu nabadzības problēmas iztirzājumā, kas, pilnībā nezaudējot didaktisko līmeni, tomēr piesaka alternatīvu reliģiskajai morālei.

15 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Sīmanis Plāde, vecs sašauts zaldāts. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 25, 99. lpp.

16 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Gaudenajs Jēkabs. Stāsts priekš kristīgiem vārguljiem (No Šuberta kunga vācu rakstiem pārtulkots). *Tas Latviešu Draugs*, 1843, Nr. 23, 89.–92. lpp.; Nr. 25, 97.–100. lpp.; Nr. 27, 105.–108. lpp.; Nr. 31, 123.–124. lpp.

17 [Runclers, Frīdrihs]. Kā milīgs ir tavas mājas vietas, Kungs Cebaot! Stāsts. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 20 [pielikums], [1.–4.] lpp.

18 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Suņu kupčis un vēveris. *Latviešu Avīzes*, 1840, Nr. 40, 157.–159. lpp.; Nr. 41, 161.–163. lpp.

19 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Asins nazis (Patiesīgs notikums). *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 1, 1.–4. lpp.

20 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kristīga sieva un bērnu māte. *Tas Latviešu Draugs*, 1841, Nr. 25, 121.–124. lpp.; Nr. 26, 126.–128. lpp.

21 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Adolps Hornberg. *Latviešu Avīzes*, 1840, Nr. 44, 173.–176. lpp. Sal. ar oriģinālu: [Rost, Johann Leonhard]. *Polichrest Meletaons neu eröffnete Tugendschule. Voll Lehrreicher und wahrhafter Geschichten zur bessern Geistesbildung und angenehmen Ergötzung in freyen Stunden. Erster Theil*. Frankfurt/Leipzig: [o. V.], 1796, S. 155–170.

Var teikt, ka Runclers izmantoja autoritāti, kas šai laikā tika piešķirta iespiestajam vārdam, lai mudinātu lasītājus uz morālu rīcību, kristīgo tuvākā mīlestību, pašlūgību uz Dievu. Bet mērķis bija daudz plašāks: palīdzēt apjukušam cilvēkam orientēties nestabilā pasaulē, atgādināt par to, ka, lai kas arī notiktu, pasaule ir iekārtota pēc Dieva likumiem. Stāstu ideālais lasītājs vēlējās izklaidēties, un stāsti piedāvāja aizraujošus un interesantus notikumus; bet šis pats lasītājs arī vēlējās saņemt iedrošinājumu un atbalstu. Pasaule, kas atklājās morālajos stāstos, bija bīstama un draudīga, arī kārdinājumu pilna. Tajā bija viegli pazaudēt pamatu zem kājām, ja aizmirst par augstāku instanci.

Runclers tulkoja arī pa fabulai, reliģiskai alegorijai²² un morāli didaktiskam stāstam, piemēram, par šķietamām pārdabiskām būtnēm, caru un karaļu labdarību vai Vestindijā un Klusā okeāna salās kristietībai pievērstiem cilvēkiem²³; dažos īsprozas darbos ļāvās arī parupjam, bet labdabīgam humoram. Tā stāstā “Baznīcas pulksteņi” (1841) attēlots cilvēks, kas domā tikai par savu labsajūtu un ikdienu aizvada, pasūtot pavārgrāmatas no Londonas un Parīzes un ieturot negausīgas maltītes. Pamazām viņš pieņemas svarā, un to Runclers attēlo, groteski sabiezīnot krāsas:

Šāda dzīve viņam tā izdevās kā ūdens dižiem gurķiem. Viņš uzpampe kā gurķis, palike apaļš kā gurķis, spīdēja kā gurķis, lielu rūmi aizņēme kā gurķis, un, kad viņš kājas un rokas apakš galda pabāze, tad vājas acis, to lielu pavēderu pār galdu pāri briedušu ieraudzīdamas, gandrīz varēja domāt, ka tur nav cilvēks, bet patiesi negantais milzu gurķis. Jo degons viņam sen bija pazudis vaigu starpā, acis bija ar taukiem apņemtas un apkaklis ar krūtīm līdz stāvēja. Pēc Tīpalta kungs pats savos taukos noslāpe. Un, kad gribēja debesīs tapt, redzi, debesu durvis par šaurām atradās.²⁴

Savukārt Johana Pētera Hēbeļa (*Hebel*, 1760–1826) stāsta *Der geheilte Patient* (“Izdziedinātais pacients”) tulkojumā “Izglābts saimnieks” (1839) galvenais varonis, dzīvodams pārticībā, tiktāl pieņemas svarā, ka sāk sirgt ar dažādām kaitēm, pret kurām maz palīdz daudzās zāles, ko viņš lieto. Kāds ārsts ar viltību panāk, ka pacients sāk staigāt kājām un ēst veselīgi, – un tas izveselojas.²⁵ Te vērojama bīdermeieram raksturīgā humora un didaktikas sintēze,²⁶ kas piešķir Runclera īsprozai negaidīti zobgālgu toni.

22 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Nebūs visiem ticēt (Pasaciņa). *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 8, 31. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Ušņas. *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 21, 82.–83. lpp.

23 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tur vels iekšā! *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 35, 143.–144. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Krievu cars Īvans. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 13, 53.–55. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Patiesīgs stāsts. *Tas Latviešu Draugs*, 1845, Nr. 5, 18.–19. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Nedzirdēta pirkšana. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 7, 26.–27. lpp.; 25 [Runclers, Frīdrihs]. Kā pagānu priekšnieks Rarotonga salā pār rakstīšanu ir brīnojis. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 46 [pielikums], 187.–188. lpp.; 25 [Runclers, Frīdrihs]. Kā viens gaudens cilvēks Rarotonga salā pēc Dieva atzišanu ir dzinies. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 3 [pielikums], [3.–4.] lpp.

24 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Baznīcas pulksteņi. *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 22, 85. lpp.

25 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Izglābts saimnieks. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 5, 17.–18. lpp. Sal. ar oriģinālu: Hebel, Johann Peter. *Schwänke des Hebel'schen Rheinländischen Hausfreundes (1808-1831) mit allen spaßhaften Geschichten vom Zundelfrieder, rother Dieter und Heiner. Erster Theil*. Stuttgart: J. Scheible, 1839, S. 74–77.

26 Sengle, Friedrich. *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848*. Band 2: Die Formenwelt. Stuttgart: J. B. Metzler, 1972, S. 930.

Tas, kas šajos stāstos piesaista uzmanību, ir attālināšanās no agrīnās tautas apgaismības sekulāri optimistiskā pasaules skatījuma. Pasaule vairs nav “debesis uz zemes”, bet ir kļuvusi par “asaru ieleju”.²⁷ Vairs nav atrodamas paraugzemnieka tēls, kurš iegūst labklājību, racionāli saimniekojot, piesavinoties vidusšķiras vērtības un vedot kristīgu dzīvesveidu. Tā vietā cits citu nomaina nabadzības un slimību upuri, kuru mierinājums ir nevis laicīgā labklājībā, bet cerībā uz mūžīgo dzīvi. Agrākā lietišķuma vietā nostiprinās sentimentāls jūtīgums. Saistībā ar bīdermeiera transformācijām tautas apgaismības prozā ir ticis norādīts uz emocionalitātes pieaugumu, morālo stāstu rekristianizāciju, emocionāli uzlādētu dievbijību.²⁸ Šajā ziņā var runāt par ciešām paralēlēm starp tautas apgaismības dinamiku vācvalodīgajās zemēs un Kurzemē un Vidzemē 19. gadsimta otrajā ceturksnī. Laicīgo akcentu atslābumā nebija vainojama cenzūra; drīzāk varētu pieļaut, ka tradicionālie tautas apgaismības modeļi vairs nespēja risināt jaunā laikmeta problēmas un autoriem šķita, ka indivīda reformēšana laicīgā izpratnē nav atbilde uz nabadzību un sociālajām krīzēm.²⁹ Tāpēc, līdzīgi kā luterāņu baznīcā, arī literatūrā īstenojās atgriešanās pie pētiskām un ortodoksālām noskaņām. Nav nejaušība, ka Runclers ir publicējis tikai vienu rakstu, kas veltīts saimnieciskām instrukcijām – un tas pats atrodas uz robežas ar populārzinātnisku apceri.³⁰

Starp Runclera dzejoļiem minamas darba dziesmas, piemēram, “Pļāvēju ziņģe”³¹, kā arī reliģiski reflektējoša apceres lirika, kas nereti, kā citā kontekstā teicis Aleksejs Apīnis, nepretendēja ne uz ko vairāk kā “vispārzināmu patiesību”³² ilustrēšanu, piemēram, par to, ka cerība visiem sniedz mierinājumu vai ka laime meklējama cilvēka sirdī³³. Īpaši izceļams ir dziesmu cikls “Mātes vaimanas pēc sava bērna”, kas pretstata izmisušas un pazemīgas mātes ciešanas.³⁴ Tāpat Runclers sarakstījis arī vairākas garīgās dziesmas.³⁵

Populārzinātniskie raksti

Runclera plašajā populārzinātnisko rakstu ciklā “Latviešu Avīzēs” (1837–1838) uzmanību piesaista protoindustrializācijas laikmeta tehnoloģiju un manufaktūru apraksti, kuri nereti ievietoti reliģiskā un vēsturiskā ietvarā. Tie aptver daudzveidīgu tēmu loku. Raksturīgs piemērs laicīgā un garīgā horizonta sapludināšanai Runclera darbos ir raksts “Bomvilla” (1838), kurā sniegta ziņa par to, kas ir kokvilna, kā arī aprakstīta kokvilnas izgatavošana manufaktūrās Anglijā, kur ar šo amatu nodarbojas vairāk cilvēku, nekā ir iedzīvotāju Kurzemē. Vēstot par tekstila ražošanas principiem un mehanizāciju, Runclers detalizēti aprakstīja šos procesus, atsaucoties arī uz izgudrotāja un uzņēmēja Ričarda Ārkraita (*Arkwright*, 1732–1792) 1769. gadā patentēto vērptāmo mašīnu un izgudrotāja Edmunda Kārtraita (*Cartwright*, 1743–1823) 1785. gadā patentētājam mehāniskajām stellēm, kas bija viens no pagrieziena punktiem, lai industrializētu tekstila izgatavošanu:

Bet patiesi ir tādas vērptāmas sudmalas izdomātas, kur daudz simtējas spoles uz reizi top apkārt grieztas un viss smalkākas dzijas vērptas bez cilvēka rokām! Tik vien jāuzliek bomvilla un jāsasien dzijas, kad trāpījušies notrūkušas. Kā to māk darīt, to es jums nespēju izteikt, to lietu neredzējis, bet patiesi tā ir, jo viens kungs Eņlanta zemē, vārdā Arkvreits, 1769tā gadā tādas vērptāmas sudmalas ir izdomājis, kas pēcāki tape pārlabinātas [...]. Eņlenderi turklāt arī *audējas mašīnas* ir izdomājuši! Viens mācītājs, Kartvreits vārdā, pirmāk tās izdomāja 1784tā gadā, un tās tape no ūdeņa apkārt grieztas. Pēc, kad iemācījās karsta ūdeņa tvaikus priekš sudmalām valkāt, tad citi šo audēju mašīnu pārlaboja, un tagad ir brīnuma redzēšana, kad tik daudz stelles vienā lielā istabā saliktas, uz kurām šautavas pašas no sevis šurp un turp skrien, ķemmes griežās un bomi piesit.³⁶

Te iezīmējās šī laika populārzinātniskajai literatūrai raksturīgais Anglijas kā “pasaules manufaktūras”³⁷, progresā un tehnoloģiju lidervalsts tēls.³⁸ Skaidrodams, ka Dievs katram zemeslodes reģionam iedalījis savu apgērba ieguves avotu (vēsāka klimata teritorijās – vilnu un linus, siltāka – zīdu un kokvilnu), Runclers uzsvēra, ka apmaiņas procesā rodas tirdznieciskas attiecības un industriāla ražošana. Viņa attieksme pret industrializāciju bija neitrāla, vairāk vērsta uz izbrīnu par tehnoloģiskiem procesiem. Šo izbrīnu Runclers ievietoja reliģiskā ietvarā, citēdams Zālamana vārdus no Vecās Derības: “Bet redzi, vienu lietu gan es esmu atradis, proti, ka Dievs cilvēku ir radījis taisnīgu, bet viņi paši ieslīgst daudzējādā neattaisnojamā gudrošanā.” (Salamans mācītājs, 7:29) Interesanti, ka Runclers tos citēja nepilnīgi: “Dievs to cilvēku taisnu ir darījis,

27 Par šo pretstatījumu tautas apgaismībā sal.: Siegert, Reinhart. *Studien zum Zeitalter der Aufklärung im deutschsprachigen Raum. 1750-1850*. Band 1: Gesammelte Studien zur Volksaufklärung. Bremen: edition lumbiere, 2021, S. 33.

28 Alzheimer-Haller, Heidrun. *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780-1848*, S. 137-138.

29 Par līdzīgām norisēm vācvalodīgajās zemēs sk.: Siegert, Reinhart. Enlightenment in the 19th Century - Overcoming or Diffusion? In: Böning, Holger; Siegert, Reinhart (Hrsg.). *Volksaufklärung: Biobibliographisches Handbuch zur Popularisierung aufklärerischen Denkens im deutschen Sprachraum von den Anfängen bis 1850*. Band 3. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2016, pp. cxvii-cxviii.

30 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kurmis. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 26, 102.-103. lpp.

31 R....r. [Runclers, Frīdrihs?]. Pļāvēju ziņģe. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 34, [4.] lpp. Tiesa, vēl nav noskaidrots, vai ar R....r parakstītie teksti patiešām ir pieredīgi Runcleram.

32 Apīnis, Aleksejs. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*, 252. lpp.

33 R....r. [Runclers, Frīdrihs?]. Laimes dzīvoklis. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 47, [3.-4.] lpp.; R....r. [Runclers, Frīdrihs?]. Cerība. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 11, [3.] lpp.

34 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Mātes vaimanas pēc sava bērna. *Latviešu Avīzes*, 1842, Nr. 25, 98. lpp.; Nr. 28, 111.-112. lpp.; Nr. 34, 135. lpp.; Nr. 35, 139.-140. lpp.; Nr. 39, 154.-155. lpp.

35 25 [Runclers, Frīdrihs]. Drauga vārdi, pie kristīga mācītāja kapa sacīti. *Tas Latviešu Draugs*, 1842, Nr. 31 [pielikums], [8.] lpp.; 25 [Runclers, Frīdrihs]. Kristīgas draudzes vaidu un lūgšanas dziesma. *Tas Latviešu Draugs*, 1841, Nr. 51 [pielikums], 287. lpp.; 25 [Runclers, Frīdrihs]. Lūgšana lielās bēdās. *Tas Latviešu Draugs*, 1842, Nr. 50 [pielikums], [8.] lpp.; 25 [Runclers, Frīdrihs]. Pie bāriņa kapa - Pie jaunekļa kapa - Vecas mātes miršanas dziesma. *Tas Latviešu Draugs*, 1842, Nr. 42 [pielikums], [8.] lpp.; 25 [Runclers, Frīdrihs]. Šūplja dziesmas. *Tas Latviešu Draugs*, 1843, Nr. 14 [pielikums], 56. lpp.

36 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Bomvilla. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 23, 94.-95. lpp. Piezīme: šeit un turpmāk saglabāti oriģināla izcēlumi - P. D.

37 Strods, Heinrihs. *Latvijas lauksaimniecības vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz XX gs. 90. gadiem*. Rīga: Zvaigzne, 1992, 102. lpp.

38 Sal.: Maurer, Michael. *Aufklärung und Anglophilie in Deutschland*. Göttingen/Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987, S. 90-96.

bet tie dodās uz daudz pamanīšanām,³⁹ tā apiedams Bībeles rindās ietverto nosodījumu pret “gudrošanām”. Savukārt publikācijā “Zīde” (1838) Runclers reliģisko vispārinājumu noveda līdz konsekvencei. Pastāstot par zīda izcelsmi un Bizantijas imperatora Justiniāna sūtītajiem misionāriem Ķīnā, kas atklāja zīdtārpiņu izmantošanu auduma ieguvē, Runclers iepazīstināja lasītājus ar zīda fabrikām, kāda atrodas arī Rīgas tuvumā, un rezumēja ar pavisam negaidītu secinājumu:

Ak, jūs cilvēku bērni! Jūs ēdat un dzerat, sakrājat un pūlējaties augsti kāpt šinī mūžā. Un beidzot tomēr tas vien iznāk, kad jums ir jāiet iekš bedres iekšā. Tāpēc labi tam cilvēkam, kas no šī tārpa mācās laikiem to laicību atstāt un visas savas domas uz to saturēt, ka lai svētīgi var nomirt un mierīgi un godīgi iekš sava kapa satrūdēt.⁴⁰

Industrializācijai un tehnoloģiskiem atklājumiem tādējādi iezīmējās divas puses – laicīgā, kas rosināja ziņkārī un paplašināja redzesloku, un garīgā, kas lika atcerēties par pasaulīgo vērtību zūdību. Kā redzams, Runcleram īsti neizdevās tās abas apvienot vienotā vēstījumā, kaut gan viņš nereti centās to darīt, piemēram, apcerējumu par ūdeni ievadot ar atsauci uz Jaunajā Derībā minēto ūdens biķeri, bet par siļķēm – ar pamācošu norādi: “Bet lai ne vien siļķus ēdam, lai zinām tos par it dārgu Dieva dāvanu turēt.”⁴¹ Šis princips dažkārt varēja noderēt Dieva darbu slavinājumam – siļķēm veltīto publikāciju Runclers noslēdza ar atsauci uz Bībeles rindām par cilvēku kā visu dzīvo būtņu valdnieku – Psalmi, 8:7–9.⁴² Vēstot par sāls ieguves paņēmieniem, piemēram, Veļičkas sālsrakstuvēs, Runclers nodevās refleksijai par sāls lielo nozīmi uzturā un pārtikas uzglabāšanā, atsaucoties uz Zīraka gudrības grāmatu.⁴³

Līdzīga ievirze bija arī citiem Runclera rakstiem šajā ciklā. Aprakstot cukura izgatavošanu, viņš stāstīja par cukurfabrikām, pieminēdams arī, ka viena šāda fabrika atrodas netālu no Rīgas.⁴⁴ Cukurniedru audzēšanas tēma ļāva Runcleram veltīt plašāku komentāru necilvēcīgajiem vergu apstākļiem plantācijās.⁴⁵ Publikācijā par stiklu Runclers stāstīja par pagātnē izmantotajām alternatīvām stiklotiem logiem, kuri vēl pirms gadsimta bija dārgi un grūti iegūstami; tālāk viņš aplūkoja stikla atklājumu Tuvajos Austrumos un tā ražošanas tradīcijas Ēģiptē, kā arī aprakstīja stikla izgatavošanu fabrikās, no kurām tuvākās Kurzemei atrodas Lietuvā un Igaunijā.⁴⁶ Tāpat Runclers veltīja uzmanību papīrfabrikām, vienlaikus vēstot par rakstīšanu pagātnē uz akmens plāksnēm, koku lapām un dzīvnieku ādām, kā arī par pergamenta izcelsmi. Pievēršoties 19. gadsimtam, Runclers norādīja, ka papīrs tiek izgatavots no lupatām, kuras iepērk ebreji un piegādā fabrikām, kas, piemēram, Kurzemē, atrodas Vilgalē, Kuldīgā, Rindē un citviet.

39 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Bomvilla, 95. lpp.

40 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Zīde. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 21, 88. lpp.

41 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār siļķēm. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 32, 131. lpp.

42 Turpat, 133. lpp.

43 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār sāli. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 31, 127.–130. lpp.

44 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā cukuris top pārvārtis un tirs un ciets taisīts. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 6, 22.–23. lpp.

45 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār cukuru. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 48, 198. lpp.

46 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār glāzi. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 49, 201.–202. lpp.

Smalku audumu trūkuma dēļ tajās netiek izgatavots pavisam smalks papīrs – arī šeit, tāpat kā citās jomās, priekšā ir aizsteigusies Anglija, kur turklāt papīra ražošanas process ir mehanizēts. Runclers piebilda, ka Kurzemē tas tik drīz nav sagaidāms, jo mašīnas ir dārgas un bieži salūst, kad ar tām neprot apieties.⁴⁷ Lai raksturotu Runclera sniegto aprakstu detalizācijas pakāpi, ir vērts citēt viņa sniegto papīra izgatavošanas aprakstu:

Papīra smēlēs pie baļļes stāv. Rokā šim ir koka rāms, tik diž kā grib bogus dabūt, kas ar smalku misiņa drāti ir izpīts. Rāmam vāku var iešaut, tas ir, plānu dēlīti. Iešāvis vāku, smēlēs ieliek iekš tās baļļes, kur tie lupata šķidrumi ar pasiltu ūdeni ir iekšā. Ātri izņem guļū, sakrata ar rokām, un, redzi, šķidrumi iekšā paliek starp vāku un starp drātes izpinumu. Bet labi iemācītas rokas vajāga, to pareizi darīt. Nu ar vienu roku izšauj vāku, noliek rāmi un paņem otru. Tā vienādi vien smeļ un, ko izsmēlis, atliek. Par palīgu tam licējs klātu stāv.⁴⁸

Rakstīdams par kafijas izgatavošanas atklājumu Turcijā un Arābijā, Runclers atšķirībā no laikabiedriem nevērās pret kafijas dzeršanu,⁴⁹ bet bija savam laikmetam neraksturīgi kritisks pret smēķēšanu. Viņš dalījās ziņās par tabakas izplatību Turcijā, no kurienes to pārņēmuši kristieši; pieminēja tabakas ieviešējus Eiropā: franču diplomātu Žanu Niko (*Nicot*, 1530–1604), kurš pirmais atveda tabaku uz Franciju, un ceļotāju Valteru Reiliju (*Raleigh*, 1552–1618), kas, domājams, ieviesa smēķēšanu Anglijā. Lai arī bijusi novērojama zināma pretestība, “ar smēķēšanu tā notika kā pie mums ar vācu svārku valkāšanu, cits par citu pēc to padzinās, jebšu gan atriebe, tikai izrādīdamies vien. Jo tie augsti kungi to bija apsākuši, un tie mazi cilvēki tiem gribēja līdz tapt. Un no englanderiem citas tautas drīz šo ieradumu pieņēma, tāpēc ka viņu kuģi visur aizbrauc, kur vien osti ir”⁵⁰. Tālāk Runclers aprakstīja tabakas fabrikas, kas izmanto mašīnas gan tabakas sagriešanai un iepakojšanai, gan cigāru izgatavošanai, bet šo publikāciju noslēdza ar citātiem no Anglijas karaļa Džeimsa I (*James I*, 1566–1625) pamfleta *A Counterblaste to Tobacco* (“Pretuzbrukums tabakai”, 1604), akcentēdams smēķēšanas kaitīgumu veselībai un to, ka “tabaks ir stipra zāle, kas galvu apņem”⁵¹. Populārzinātniskajos tekstos parādījās pa saistošam kultūrvēsturiskam vērojumam, piemēram, dzintara ieguvei veltītajā rakstā – par dzintara kolekciju Berlīnē, kurā aplūkojami dzintari ar kukaiņiem vai koka gabaliem;⁵² rakstā par ūdeni – par veselības avotiem pie Baldones, Ķemeriem un Bārbales;⁵³ rakstos par grāmatspiedi – ne tikai par Johanna Gūtenberga (*Gutenberg*, ?–1468) izgudrojumu, bet arī par Liepājas un Jelgavas tipogrāfijām.⁵⁴

47 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār papīru. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 46, 189.–191. lpp.

48 Turpat, 191. lpp.

49 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār kapeju. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 47, 193.–194. lpp.

50 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār tabaku. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 33, 136. lpp.

51 Turpat, 137. lpp.

52 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār dzintari. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 50, 205.–206. lpp.

53 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār ūdeni. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 37, 151.–153. lpp.

54 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā grāmatu driķēšana ir izdomāta. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 39, 159.–161. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā tagad grāmatu driķēšana top izdarīta. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 40, 163.–164. lpp.

Atšķirībā no kolēģiem, kas laikrakstu lappusēs mēdza sniegt eklektisku un fragmentāru populārzinātnisku informāciju, Runclera rakstu ciklā redzama noteikta koncepcija. Viņš tiecās aptvert objektus, kas lasītājiem pazīstami ikdienā, parādot tos no nepazīstamas puses – atklājot to vēsturiskās saknes un tehnoloģisko kontekstu. Reliģiskā instance kalpoja, lai leģitimizētu šādas informācijas sniegšanu, bet tā nereti šķiet uzspiesta un mākslīgi pievienota. Enciklopēdiskais tvērums, kas raksturīgs Runclera rakstiem, bija vērstas uz lasītāju redzesloka paplašināšanu, savas apkārtnes un ikdienas priekšmetu uzlūkošanu no jauniem skatpunktiem un šodien noder arī kā saistošs kultūrvēsturisks avots.

“Tajā Latviešu Draugā” publicētajā populārzinātnisko rakstu ciklā (1839–1840) Runclers pievērsās dabas pasaulei. Rakstā “Dabas un skuntes iemānīšanas, kas dzīvniekiem piemīt” (1840) viņš skaidroja dzīvnieku uzvedību:

Dievs visiem dzīvniekiem ir īpašas iemānīšanas devis, ar ko tie visu padara un atron, kas tiem pie dzīvības uztura vajaga. Šis dabas iemānīšanas pie citiem dzīvniekiem ļoti vēra liekamas ir. Nemācījušies, neapdomādami, neskolāti un nepierādīti viņi it ar lielu gudrību un gandrīz no pašas dzimtas visu padara, kas tiem pie uztura, pie ienaidnieka noturēšanas, pie māju vietu uzkopšanas un pie savu bērnu apsargāšanas vajaga. Viņi daudz reizām tā dara, ka varētu domāt, ka tie nevar būt bez prāta, bez saprašanas, apdoma un gudrības, kas tā zin sākt un beigt. Tomēr viss tas ir dabas iemānīšana, kas iedzimusi. Viņi tik vien dabai klausā, kas tiem par labu ir iedota, un nevar pār to pāri kāpt.⁵⁵

Tā Runclers aprakstīja dzīvnieku barības meklēšanas paradumus, sniedzot piemērus par putniem, zivīm u. c., turēšanos pretī uzbrucējiem, mazuļu apgādāšanu un sargāšanu, mājokļu darināšanu. Parādi viņš piedāvā konkrētus piemērus, kā arī anekdotiskus gadījumus, piemēram, par matrozi Ostindijā.⁵⁶ “To visu apdomājot, mums gan ar *Dāvidu* ir jāsaka (104tā dziesmā, 24tā p.): *Cik lieli ir tavi darbi, ak Kungs! Tu esi tos visus ar gudrību darījis, tā zeme ir pilna no tava padoma,*” Runclers rezumēja.⁵⁷ Virkni rakstu viņš publicēja par rāpuļiem: atsaucoties uz Ijaba grāmatu, Runclers sniedza ziņas par leviatānu, ar ko domāts krokodils,⁵⁸ tāpat viņš aprakstīja ķirzakas un čūskas, vairākās publikācijās vēstīdams par čūsku anatomisko uzbūvi, to sugu daudzveidību, uzvedību u. c. Te vērojama fokusēšanās uz interesantām, saistošām detaļām bez sistemātiskas pieejas: tādējādi aprakstos ir iekļauti stāsti par spāņu ceļotājiem Centrālamerikā, par novērojumiem

55 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Dabas un skuntes iemānīšanas, kas dzīvniekiem piemīt. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 10, [3.] lpp.

56 Turpat, [3.–4.] lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Vēl no dabas iemānīšanas, kas dzīvniekiem piemīt. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 22, [1.–3.] lpp.; Nr. 31, [2.–4.] lpp.

57 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Vēl no dabas iemānīšanas, kas dzīvniekiem piemīt, 1840, Nr. 31, [3.] lpp.

58 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tas krokodils jeb levijatāns. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 29, [1.–3.] lpp. Atsauce uz Ijaba grāmatu arī: F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tas Nilupes zirgs jeb beemots. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 49, [3.–4.] lpp.

Ziemeļamerikā un Ostindijā, par pagānu tradīciju pielūgt čūskas.⁵⁹ Populārzinātniskais materiāls arī te ievietots reliģiskā ietvarā, atsaucoties uz Jēzus vārdiem par odžu dzimumu (Mateja 3:7) un Ādama un Ievas grēkā krišanu.⁶⁰ Atsevišķa rakstu grupa veltīta botānikai: skaidrota augu vairošanās, augu uzbūve un lietojums ikdienas dzīvē;⁶¹ vienā no šiem rakstiem sniegta informācija par Kārļa Linneja (*Linné*, 1707–1778) izveidoto organismu klasificēšanas sistēmu.⁶² Dabai veltītie populārzinātniskie raksti nepiedāvāja tik konceptuālu noapaļotu programmu kā “Latviešu Avīžu” cikls, tajos vairāk vērojams šajā laikā tipiskais fragmentārisms informācijas atlasē. Abos ciklos Runclers atklājas kā zinātkārs vācu populārzinātniskās literatūras lasītājs, kurš latviešiem nodod tālāk iegūtās zināšanas, savos rakstos ne tikai apvienodams reliģisko un zinātnisko perspektīvu, bet arī iekļaudams beletrizētus elementus.

Ir izteikti pieļāvumi, ka galvenais populārzinātnisko rakstu mērķis “Tajā Latviešu Draugā” bija mānīcības apkarošana.⁶³ Runclera populārzinātniskie raksti kopumā tomēr pieteica tādu ievirzi, ko konservatīvie tautas apgaismības pārstāvji saistīja ar “pārgudrības” riskiem. Tās bija zināšanas, kas neko nedeveja zemnieku produktivitātes veicināšanai, un varēja jautāt, vai tās ir piemērotas viņu kārtai. Tādējādi iezīmējās tautas apgaismības limitu šķērsošana. Ne velti “Latviešu Avīžu” redaktors Rihters kritiski izteicās par “Tā Latviešu Ļaužu Drauga” populārzinātnisko ievirzi:

Arī to dievīgu gudrību, pareizi dzīvot un svēti nomirt, tur iekšā nemācīties. Gan ir labi dažādas svešas lietas zināt un saprast, bet jo labāki ir to pašu vietu, kur Dievs tevi nolīcis dzīvot, labi pazīt, tavas zemes likumus zināt un to saprast, kas der zemnieku kārtas darbiem un būšanas [..].⁶⁴

Līdz ar to Runclera populārzinātnisko sacerējumu konteksts paver ieskatu interesantā viedokļu sadursmē, priekšplānā izvirzot jautājumu: vai zināšanu var būt par daudz? Kā redzams no Runclera tekstiem, arī viņam pašam nebija skaidras atbildes.

Pēterburgas ceļojuma apraksts

1839. gadā Runclers publicēja izvērstu aprakstu “Pēterburga”.⁶⁵ Pirmais latviešu literatūrā Pēterburgu bija aprakstījis Aleksandrs Johans Stenders (*Stender*, 1744–1819), sagatavodams

59 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Ķirzakas. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 27, [2.–4.] lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Čūskas. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 28, 110.–112. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kādi notikumi ar čūskām. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 34, 134.–136. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Vēl no čūskām. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 30, 117.–120. lpp.

60 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Čūskas, 110. lpp.

61 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No stādiem. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 37, 145.–148. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Stādu gabali. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 39, 154.–156. lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Uz ko visu tie stādi der. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 41, 163.–164. lpp.

62 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Stādu gabali, 156. lpp.

63 Biša, M. Kāds latviešu draugs klausu laikos. *Burtņieks*, 1933, Nr. 6, 467. lpp.

64 [Rihters, Jūliuss Vilhelms fon]. Vecais Juris uz saviem brāļiem. No jaunām avīzēm. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 5, [3.] lpp.

65 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pēterburga. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 8, 30.–32. lpp.; Nr. 13, 49.–52. lpp.; Nr. 15, 58.–60. lpp.; Nr. 17, 66.–68. lpp.; Nr. 20, 77.–80. lpp.; Nr. 22, 86.–88. lpp.

papildinājumus tēva “Augstas gudrības grāmatas no pasaules un dabas” trešajam izdevumam (1796). “Cik tur spožu baznīcu ar apzeltātiem torniem! Kāds jaukums uz ielām, namos un skunstīgos dārzos. Kāds pulks kuģu!”⁶⁶ viņš izsaucās, īsi pastāstījis par pilsētas nodibināšanas vēsturi un aprakstīdams nozīmīgākās celtnes un iestādes. Runclera apcerējums bija ievērojami plašāks. Tas publicēts “Tajā Latviešu Draugā” sešos turpinājumos, un, kā autors pats uzsvēra, balstījās viņa personīgajos novērojumos, apmeklējot impērijas galvaspilsētu.⁶⁷ Kādā nolūkā un kad Runclers apmeklēja Pēterburgu un vai viņa norāde nav tikai fikcija – tas vēl būtu pētāms. Apcerējumu Runclers strukturēja kā pastaigu pa Pēterburgas ielām. Pastaiga sākas ar galveno ielu un laukumu aprakstu, turpinās ar Ziemas pils un Ermitāžas attēlojumu, pakavējoties pie kolonnas Aleksandram I (*Aleksandr I, 1777–1825*) un Pētera I (*Pyotr I, 1672–1725*) pieminējā un tālāk ejot pa Nevas prospektu. Komentētas ēkas, kurām ceļš ved garām: birža, kadetu korpus, izglītības iestādes, teātri, slimnīcas. Detalizēti aprakstītas Pēterburgas baznīcas, kā arī citas ievērojamākās būves un vietas. Tālāk seko izklāsts par Pēterburgas iedzīvotājiem, to dažādajām tautībām un profesijām, kā arī paradumiem, piemēram, svētku svinēšanu: Masļeņica, Jaungada sagaidīšana.

Uzmanību šajā aprakstā piesaista divi aspekti. Pirmkārt, teju viss galvaspilsētā redzamais ir tāds, par ko aizraujas elpa. Pēterburga atklājas gandrīz vai kā utopija zemes virsū, kas ir pārdomāti iekārtota, kur nav sastopamas sociālās problēmas, kur valda labklājība un izsmalcinātība. Apzinoties šādas interpretācijas riskus, Runclers apraksta noslēgumā sev raksturīgi atgādina: “Bet, kad lasītājiem šie laicīgi brangumi padaudz priekšā nāk, tad lai neaizmirst, ka tas *mācītājs Zālamans* savas grāmatas galā ir šos vārdus sacījis: *No visa, kas dzirdēts ir, ir šis tas gala vārds: bīsties Dievu un turi viņa bausļus, jo tas pienākās visiem cilvēkiem.*”⁶⁸ Otrkārt, aprakstā dominē populārzinātniskais līmenis – daudz kas no tā, kas vērojams Pēterburgā, latviešu lasītājam Runclera ieskatā bija svešs un prasīja paskaidrojumus. Dzirdēt par Pēterburgu nozīmēja pirmoreiz vispār uzzināt par daudzām parādībām. Tē var minēt divus spilgtākos piemērus: aprakstot bibliotēku, Zinātņu akadēmiju un tās muzeju, Runclers, šķiet, pirmoreiz latviešu valodā izskaidroja šos jēdzienus:

Ies vēl kādu gabalu, un tur redz ķeizara *grāmatu namu*. Tur ir 300 000 driķētas grāmatas iekš vienas ēkas koši iekš skapjiem izliktas un vēl 13 000 vecu laiku rokas raksti tur klātu. Tur var Bībeles rakstus uz pergamenta redzēt, kas vairāk kā 1000 gadus veci; tur visādu tautu grāmatas un raksti ir savākti, kas lielu naudu maksā. Tās visas augsti ķeizari tāpēc sapirkuši, lai tiem, kas grib gudrību mācīties, būtu pieiešana pie tās. Jo neba tur grāmatas pārdod, nē, bet, kas kādu gudrību meklē, tas tur var noiet un savu grāmatu no tiem uzskatītājiem kungiem lūgties, un tie viņam to iedod, lai turpat viņš lasa.⁶⁹

66 [Stenders, Aleksandrs Johans]. No Pētersburgas pilsāta. No: *Jauna un veca laika grāmata uz 1797tu gadu*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens, [1796], [34.] lpp.

67 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pēterburga, 30. lpp.

68 Turpat, 88. lpp.

69 Turpat, 59.–60. lpp.

[..] augsti ķeizari arī vienu *akadēmiju*, tas ir, tādu biedrību cēluši, kur kungi, kas augstu gudrību zinātāji, rūmi un pārtikšanu uz to vien dabū, lai tās gudrības arvienu vairāk pārmeklē un rakstos izrāda priekš citiem. Ar to jau liels gaišums ir cēlies iekš daudz būšanām, kas cilvēkiem un valstei der, un vēl ik dienās šie kungi gan vecas gudrības meklē, gan jaunas izdomā, gan reizē un skatās, kādas mantas Dievs krievu zemei no dabas ir devis. Kad to atron, kas vērā liekams, tad to uz Pēterburgu raida, un mācīti kungi to savāc un uzstēllē visiem par redzēšanu. Tur akadēmijas namā ir liela skatīšanas tikpat no skunstīgiem jeb svešiem, jeb veciem cilvēku rokas taisījumiem, kā arīdzan no visādiem dabas dzīvniekiem. Tie paši ir tāļu jo tāļu atvesti tapuši no ledus jūras tikpat kā no karstām zemēm, un visiem ādas ir tik brangi izbāztas, ka domātu tos redzēt dzīvus. [..] Bet neba cilvēki visai daudz spiežās to dabūt redzēt. Domā, ka jau ikdienā tur var tapt un tā daudz iedzīvotāju ir Pēterburgā, kas visu savu mūžu domā tur noiet un nekad nenoiet, bet pārtiek ar tām skatīšanām, kas tiem ikdienās ir uz ielām.⁷⁰

Runclers minēja, ka Pēterburgā sastopami visdažādāko tautību pārstāvji. Cildinoši viņš atsaucās par krieviem kā talantīgiem dažādu amatu pratējiem, kas nebaidās no darba un saglabā liksmu noskaņojumu, pat akmeņus kaļot; tikpat pozitīvi viņš vērtēja Pēterburgas vāciešus, kas gūst profesionālus panākumus, jo “krievi vācu tikumu pie rokas un skunstes darbiem mīlē”⁷¹. Runclera skatam nepaslīdēja garām arī Pēterburgas latvieši, kurus viņš aplūkoja kontekstā ar latviešu draudzes baznīcu. Runclers norādīja, ka pie šīs draudzes pieder apmēram 1200 gvardes zaldātu, no kuriem daudzi apprecējušies, un arī citi latvieši, kas mīt Pēterburgā. Viņš citviet piebilda, ka daudziem lasītājiem Pēterburgā mīt radinieki un draugi.⁷²

Vismaz daļēji šī apraksta tapšanu var skaidrot ar Krievijas patriotisma tēmu, kuras saknes latviešu literatūrā saistāmas ar 19. gadsimta sākumu. Gadsimta otrajā ceturksnī Krievija retāk tika apdziedāta patriotiskā dzejā, autori uzmanību vairāk fokusēja uz izglītojošu materiālu. 1830. gadā bija iznākuši Kristiāna Frīdriha Launica (*Launitz, 1773–1832*) “Stāsti no krievu tautas un valsts”, bet 1838. gadā – Kristiāna Augusta Berkholca (*Berkholz, 1805–1889*) ģeogrāfijas un vēstures mācībgrāmata “Ziņas par krievu ķeizera valsti”. Pēterburgas apraksts organiski iekļāvās starp šīm grāmatām. Bet tas iekļāvās arī bīdermeiera laikā plaukstošajā ceļojumu literatūras žanrā, turklāt, ņemot vērā populārzinātnisko slāni, te var runāt tieši par “enciklopēdiskā ceļojumu apraksta” žanru.⁷³

Šajā kontekstā pieminams vēl viens Runclera sacerējums. Acīmredzot 1839. gadā “Latviešu Avīzēs” publicētā Jeruzalemei veltītā raksta “Kristus krusta un kapa vieta” iespaidā Runclers gadu vēlāk publicēja apceri “Kā to lielu gavēņu nedēļu un Lieldienas svētkus Jeruzalemē svinējuši 1834tā gadā”, kas bija tulkojums no Ernsta Kristofa Dēbela (*Döbel, 1805–?*) grāmatas

70 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pēterburga, 86.–87. lpp.

71 Turpat, 79. lpp.

72 Turpat, 30. lpp.

73 Sal.: Sengle, Friedrich. *Biedermeierzeit*, S. 243.

Wanderungen im Morgenlande (“Ceļojumi Austrumzemē”, 1840). Šai ceļojuma aprakstā vēstīts par kristiešu, jūdaistu un musulmaņu ikgadējo pulcēšanos Lieldienās Jeruzalemē, tradīcijām, pieminot Lieldienu notikumus, Bībelē aprakstīto norišu izspēlēšanu, savstarpējiem konfliktiem, īpaši starp armēņiem un grieķiem, luterāņiem un katoļiem.⁷⁴

Korespondences no Durbes novada

Līdzīgi citiem “Latviešu Avīžu” regulārajiem līdzstrādniekiem arī Runclers iesūtīja korespondences no sava novada. Vienu grupu no tām veido ziņas par sensacionāliem notikumiem, piemēram, mācītājmuižas nodegšana, akā noslēcis bērns, laupītāju paveikta slepkavība.⁷⁵ Līdzās tām lasāmas vēstis par neparastiem laikapstākļiem (spēcīgu lietu, plūdiem) un ražu.⁷⁶ Šajā ziņā Runclera iesūtītās ziņas no Durbes tematiski daudz neatšķiras no citu mācītāju korespondencēm. Citkārt viņš aprakstīja imperatora māšas Marijas Pavlovnas (*Maria Pavlovna*, 1786–1859) viesošanos Durbē, draudzes svētkus par godu Augsburgas ticības apliecības trīssimtgadei, jaunas baznīcas celšanu par dāņu konsula Jensa Roha (*Roh*) finansējumu u. tml.⁷⁷ Viņš publicēja arī vairākas vēstules. Ilmājas baznīcas dziedātāja Pētera Švānfelda vēstulē aprakstīta saruna starp lauciniekiem – muižas kalpotājiem un amatniekiem –, kas vienojušies kopā samest naudu “Latviešu Avīžu” iegādei, lai “mēs arī tik gudri būtum kā citos pagastos, kur paši visi avīzes dabū lasīt kā uz Jelgavas pusi”⁷⁸. Savukārt rekrūšos paņemtais Ģeģera Pēteris no Pēterburgas ziņoja, ka ir sveiks un apmierināts ar dienestu.⁷⁹ Tā bija tikai viena no daudzām rekrūšu vēstulēm, kas parādījās “Latviešu Avīžu” lappusēs un bija domāta tuvinieku iedrošināšanai.

Kultūrvēsturiski saistoša ir ziņa par 1830. gadā mūžībā aizgājušo Mangela Klāvu, kurš gandrīz bija sasniedzis simt gadu sliekšni. “Vecais tēvs daudz ko bija redzējis savā mūžā, un ne lēti kāds cilvēks no arāju kārtas to piedzīvos, ko viņš piedzīvojis,”⁸⁰ norāda Runclers un sniedz īsu Klāva dzīves aprakstu. Dzimis saimnieka ģimenē ap 1730. gadu; pieņemts Oktes muižnieka Keizerlinka muižā par sulaini; Jelgavā apguvis galdnieka amatu, pēc tam trīs gadus pavadījis Vācijā kā “vanderzellis”. Klāvam ir bijušas iespējas daudzviet apmesties un palikt, bet “godīgs dzimta vīrs saviem dzimtskungiem līdz nāvei paklausīgs”, atgriezies Kurzemē. Tur Keizerlinks iecēlis viņu par savu kambarsulaini, devies ceļojumos pa Eiropu, kur Klāvs to pavadījis, apmeklējot Berlīni,

74 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā to lielu gavēņu nedēļu un Lieldienas svētkus Jeruzalemē svinējuši 1834tā gadā. *Latviešu Avīzes*, 1840, Nr. 31, 122.-123. lpp.; Nr. 32, 125.-128. lpp.; Nr. 35, 137.-139. lpp.

75 [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes. *Latviešu Avīzes*, 1822, Nr. 33, [1.-2.] lpp.; [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, tai 1 mā august. *Latviešu Avīzes*, 1823, Nr. 33, [1.] lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, 18tā dienā labības mēneša. *Latviešu Avīzes*, 1824, Nr. 36, [2.] lpp.

76 Piemēram: F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, 10tā august mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1825, Nr. 36, [1.-2.] lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, 1mā oktobra mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1826, Nr. 42, [1.-2.] lpp.

77 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes ķirspēja. *Latviešu Avīzes*, 1825, Nr. 42, [1.-2.] lpp.; F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes 18tā jūni m. d. *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 27, [2.] lpp.; [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, 6tā oktobr mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 42, 165.-167. lpp.

78 [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, 26tā oktobra. *Latviešu Avīzes*, 1826, Nr. 45, [1.-2.] lpp.

79 Runtzler [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes. *Latviešu Avīzes*, 1829, Nr. 19, [1.-2.] lpp.

80 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes. *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 21, [1.] lpp.

Pēterburgu, Maskavu, Varšavu, Stokholmu. Reiz Klāvs ticies arī ar Pēteri Bironu. Noslēdzoties kambarsulaiņa gaitām, viņš ieguvis darbu uzrauga amatu.⁸¹ Šis apraksts fascinē ar saimnieka dēla ceļojumu vērienu, lieku reizi atgādinot, ka lauku vidusšķiras pārstāvju dzīvesstāstos atrodams ne viens vien piemērs, kas apliecina latviešu mobilitāti dzimtbūšanas un klaušu laikmetā.⁸²

Vairākkārt Runclers pievērsās problēmām, kas saistītas ar skolu ierīkošanu. 1825. gadā viņš izteicās, ka paši zemnieki nelabprāt sūta savus bērnus skolā, saskatīdami mācībās nevis ieguvumus, bet tikai zaudējumus – saimnieki negrib pieņemt skolas bērnus par kalpiem. Šī tendence ved pie tā, ka ir atrodami novadi, kur vairs nav lasītpratēju, un, kad bērēs lasāmi dievvārdi, tam jāmeklē kāds no kaimiņu novada. Tomēr Runclers steidzas piebilst, ka šis vērojums nav vispārīnāms, – ir arī pozitīvi piemēri. Viņš pauž cerību, kaut skolu jautājums atrisinātos, līdz tiek noslēgta dzimtbūšanas atcelšana un “tas pilnīgas brīvības laiks atnāk”.⁸³ 1826. gadā Runclers ziņoja, ka skolu apmeklējuma ziņā ir vērojams kritums salīdzinājumā ar nesenajiem gadiem uzreiz pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1817. gadā; līdz ar to samazinās lasītpratēju skaits un dažos novados pienāk gadi, kad skolas ir tukšas. Kalpi labprāt tās apmeklētu, bet viņi saskaras ar saimnieku pretestību, jo tie ir ieinteresēti savu gājēju maksimālā nodarbināšanā lauku darbos. Tādējādi Runclera ieskatā latviešu vidū atgriezās “pagāņu tumšums”.⁸⁴ Viņš vairījās negatīvi attēlot muižnieku attieksmi pret skolām, norādot uz pašu zemnieku skepsi kā galveno izglītības kavēkli. 1824. gadā, apmeklējis Ēdoles skolu, Runclers atzinīgi izteicās par tās iekārtojumu: muižnieks finansējis mūra ēkas uzbūvēšanu, viņa mājskolotājs (vēlākais Ēdoles mācītājs) izaudzinājis un apmācījis kādu vietējo zemnieku par skolotāju. Muižnieks finansiāli atbalstījis grāmatu iegādi un izstrādājis skolas likumus. Mācības skolā norit no Miķeļiem līdz Jurgiem, bērni mācās lasīt pēc Kristiāna Launica grāmatas (acīmredzot domāta “Kristīgas bērnu mācības grāmata”, 1808) un lasa ne vien Bībeli, bet arī citas grāmatas, tostarp Kurzemes zemnieku likumus. Tāpat bērni apgūst rakstīšanu, rēķināšanu un vācu valodu, kā arī dziedāšanu, jo skola ir apgādāta ar klavierēm. Brīvajā laikā audzēkņi apgūst rokdarbus, koku stādīšanu un potēšanu, dārzkopību u. c. Ēdoles skolas apraksts ļāva Runcleram secināt, ka “cienīgu kungu mīļģis prāts pie skolas uztaisīšanas netop visur smādēts”⁸⁵.

Atsevišķās Runclera publikācijās parādījās viņa interese par vēsturi. Vēstot par Augsburgas ticības apliecības trīssimtgades svinēšanu, viņš sniedza ieskatu Baltijas provinču 16. gadsimta vēsturē, pieminot Andreasu Knopkeni (*Knöpken*, ap 1468–1539) un tā palīgus, Gotharda Kettera (*Kettler*, 1517–1587) lomu protestantisma izplatīšanā Kurzemē.⁸⁶ Raksturīgi protestantiskajām reģiona vēstures interpretācijām, apcerējumā ieskanējās arī katolicisma kritika vēsturiskā perspektīvā, norādot, ka Kristus vārda sludināšanai laikmetā pirms reformācijas nebija panākumu un latvieši saglabāja savus pagāniskos ticējumus:

81 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes. *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 21, [1.-2.] lpp.

82 Sal., piemēram, ar hernhūtieša Skangaju Jēkaba (1722-1801) dzīvesstāstu: Adamovičs, Ludvigs. Skangaju Jēkabs (1723-1801): Audējs, hercoga Birona skrējējs un ziepju vāritājs. *Senatne un Māksla*, 1938, Nr. 2, 7.-11. lpp.

83 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes. *Latviešu Avīzes*, 1825, Nr. 27, [2.] lpp.

84 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Durbes, 7tā vevrar mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1826, Nr. 9, [1.] lpp.

85 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No skoles būšanas. *Latviešu Avīzes*, 1824, Nr. 24, [1.] lpp.

86 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. “Visas Lutera draudzes ir 13tā jūni [..].” *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 27, [2.-4.] lpp.

Nu gan varētu domāt, te jau būs bijis labs izkopts vīna dārzs un stipri uztaisīta draudzība. Bet kur to ņems! Gan tas vārds Kristus vairāk kā pūstreša simts gadus zināms bijis Kurzemē, bet pagalam maz to augļu! No Dieva neko nezināja ļaudis un bija tikpat tumši pagāni savā sirdī kā viņu tēvi toreiz, kad pirmi vāczemnieki atnāce. Pa mājām visur elkus kope, un dvēseles mite pagāniskās domās. Latvieši gan bija kristīti, tie spiesti tapuši kā kuru brīdi mišu klausīties, vienreiz par gadu to svētu maizi ņemt, svētajus godāt, pa gavēņiem no gaļas atturēties un tos priesterus un mūkus uzturēt un apdāvināt – bet no Dieva viņi neko nezināja, kas ir Dievs un Jēzus Kristus. Tas bija tas, ka neviens viņus nemācīja. Tā miša tape pa latīniski nolasīta, tie mācītāji latviešu valodu nesaprata, tur nebija ne pātaru pantiņš, nei arī kāda dziesma arājiem savā valodā.⁸⁷

Ar šo publikāciju bija saistīta Runclera neīstenotā iecere aprakstīt luterāņu garīgo dziesmu autorus:

Jo mūsu baznīcas dziesmas ir pārlietu dārgs glītums tās evaņģēliuma draudzes, kas caur Dieva apgādāšanu un Mārtaņa Luteru pūliņa no tumsības varas atsvabināta. Viņa laikos maz svētu dziesmu radās iekš tēva valodas. Iekš baznīcām draudzes klusas stāvēja, jo nemācēja latīnisku valodu, iekš kā skolas bērni un dziedātāji vecu laiku dziesmas priekšā dziedāja. Viņš pirmais vācu dziesmas rakstīja un melodiņus izdomāja; daudz citi pēc viņa šo svētīgu ceļu uzņēmuši. [...] Arī latviešu svētas dziesmas tik ne visas no vācu valodas pārceltas.⁸⁸

Runclers paspēja nopublicēt tikai vienu rakstu no iecerētā cikla – par vācu baroka laika garīgo dziesmu autoru Georgu Neimarku (*Neumark*, 1621–1681) –, sniedzot ieskatu viņa biogrāfijā, kā arī informējot par Neimarka tekstu tulkotājiem latviski: Svanti Gustavu Dīcu (*Dietz*, 1670–1723), Kristiānu Lauterbahu (*Lauterbach*, 1663–1720) u. c., arī Gotharda Frīdriha Stendera (*Stender*, 1714–1796) veiktajiem tulkojumu pārstrādājumiem.⁸⁹ Šķiet, ka Runclera raksts varēja iedvesmot Ansi Leitānu sarakstīt grāmatu “Stāsti par to kristīgu dziesmu taisītāju Georg Neimarku” (1845), kurā jau “skanēja mākslinieka varenības un atbildības tēma – viņa māksla atbalso viņa dzīvi un palīdz miljoniem”⁹⁰.

Apcerējumi par kristīgajām misijām

Kā jau teikts, reliģiskajos rakstos Runclers reaģēja uz laikmetam aktuālajām neopiētisma un neoortodoksijas tendencēm, kas nozīmēja soļa speršanu projām no tautas apgaismības

racionālisma. Līdzīgi dažam citam laikabiedram, arī Runclers tulkoja Kristiāna Skrīvera (*Scriver*, 1629–1693) darbu *Gottholds zufällige Andachten* (“Gotholda aizlūgumu mirkļi”, 1667), latviskodams tā varoni kā Gatartu.⁹¹ Viņa tulkoto mācītāju lokā bija arī vācu 18. gadsimta katoļu priesteris un teologs Ignacs Valentīns Hegelīns (*Hegelin*), no kura Runclers aizguva padomus jaunlaulātajiem.⁹² Savukārt vācu luterāņu mācītāja Karla Štēbera (*Steber*) stāsta *Die Tischreden* (“Galda sarunas”) tulkojums “Runāšanas pie maltītes” (1840) latviešu literatūrā nostiprināja beletrizētu Mārtaņa Luteru (*Luther*, 1483–1546) tēlu, atainojot viņa viesošanos kādās zemnieku mājās Altmīles ielejā 1518. gadā.⁹³

Nozīmīgākais Runclera reliģiskais sacerējums bija “Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs” (1840–1842), kas publicēts “Tajā Latviešu Draugā” divdesmit septiņos turpinājumos.⁹⁴ Tajā, apvienojot sprediķa žanra iezīmes ar detalizētiem misiju aprakstiem, sniegtas ziņas par misionāru gaitām Āfrikā, Amerikā, Austrālijā, Atlantijas okeāna salās, Indijā, Grenlandē, Tuvajos Austrumos, Vidusjūras zemēs u. c. Iezīmējot cēloņus nepieciešamībai pēc misionāru darba, Runclers tā sākumu saistīja ar 18. gadsimta Angliju un neslēpa, ka daudzkārt šis darbs saistījies ar panākumu trūkumu un misionāru bojāeju. Lai apraksti būtu pilnīgi, bija nepieciešams sniegt arī populārzinātnisku informāciju par ģeogrāfiju, piemēram, attēlojot misijas darbu Rietumāfrikā, iekļautas šādas ziņas:

Kad mūsu kuģinieki uz tāļiem pasaules gabaliem grib nobraukt, tad viņiem no mūsu jūrmalas *uz vakara pusi* ir jādodās. Tur neganti liela jūra priekšā caur jūras šaurumiem izbraukušiem, un tā top *Atlantes jūra* saukta. Viņa šī pusē pie *Eiropas* galējiem krastiem viņus gāž, proti, pie *Eplantes, francozu un spanijeru* zemes un pie *Portugal* zemes. Otrā pusē viņa pie *Amerika* zemes pieiet. Nu ar to pēdīgu *Portugal* zemes ragu vienā rindē un no turienes *uz dienas vidus pusi* griežoties, pa kreisu roku nāk liela, liela zeme, gar ko kuģiniekiem ir 1000 jūdzes, ko garām braukt, līdz pie gala top. Tā ir tā *Afrika zeme*, ko minējām, un tie krasti, kas pie šīs lielas Atlantes jūras stāv, ir viņas jūrmalas pret vakara pusi. Te papriekš ir viena muamedaneru valsts, ko *Maroko* sauc, tad tuksnesis pie jūras pieiet, kam tā mala ir 300 jūdzes gara un kur arvienu visai iekārsušas smiltis kvēlē un cilvēki nevar mist. – Pēc to pienāk tie visu karstāki gabali, kur mūžam salna un sniega nav, un tās ir pārlietu jaukas un bagātas zemes.⁹⁵

87 Turpat, [3.] lpp.

88 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Jorģis Neumarks. *Latviešu Avīzes*, 1842, Nr. 19, 73. lpp.

89 Turpat, 73.–74. lpp.

90 Apinis, Aleksejs. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*, 158. lpp.

91 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Svētas domas un mācības pār dažādām pasaules lietām un būšanām: no vācu valodas pārtulkots. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 9, 34. lpp. u. c.

92 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā nelaiķa Hegelīna mācītāis Vāczemē pāriniekus pamācīja pie saderināšanas. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 20, 78.–79. lpp.

93 F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Runāšanas pie maltītes. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 13, [2.–4.] lpp.; 1840, Nr. 15, [1.–4.] lpp.; 1840, Nr. 17, [1.–3.] lpp.

94 25 [Runclers, Frīdrihs]. Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs. *Tas Latviešu Draugs*, [kopš] 1840, Nr. 43 [pielikums], [1.–7.] lpp., [līdz] 1842, Nr. 52 [pielikums], [1.–8.] lpp. [ar pārtraukumiem].

95 25 [Runclers, Frīdrihs]. Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs, 1840, Nr. 43 [pielikums], [4.] lpp.

Āfrikas iedzīvotāju aprakstā iezīmējas stereotipisks skatījums, viņu dzīvesveidu interpretējot kā degradāciju un secinot, ka, “kad ierauga, kā viņi ir ieraduši dzīvot un darīt, tad gandrīz tā rādās, ka viņiem arī cita āda nepiekrītās nēsāt, kā vien melna. Jo viss pie šiem melns rādās; visai melna dvēseles tumsība pie tiem ir, visai melna elku kalpošana, visai melna buršana un visai melna bezkaunība”⁹⁶. Līdzās tam gan parādās arī līdzjūtība pret melnādāinajiem vergiem. Skaidrots, kā pirms trim gadsimtiem spāņu un portugāļu tirgotāji ir iepirkuši vergus Rietumāfrikā, lai tos pārvietotu uz Ameriku; attēlotas cilvēku ciešanas, šķērsojot okeānu, kas koloniālisma vēsturē pazīstamas kā *Middle Passage*, un smagais darbs un apspiestība jaunajā mītnes zemē. Tāda prakse turpinājusies visu šo laiku, pārdoto vergu skaitam sasniedzot 100 000 cilvēkus gadā. Runclera izpratnē vergu tirdzniecība izpelnījās nosodījumu, un viņš apsveica Anglijas pieņemtos lēmumus par tās apturēšanu. Tālāk viņš aprakstīja brīvlaisto vergu noņemšanu 1812. gadā nodibināto Rīdžentas pilsētu Sjerraleonē un misionāra Viljama Džonsona (*Johnson*, 1787–1823; tekstā – Jansena) darbību. Viņš piesaistījis kādu no vietējiem iedzīvotājiem, kurš sākotnēji vērsies pie citiem ar bardzību, negūstot īpašus panākumus. Gluži citas sekas izrādījušās kristīgajai mīlestībai. Ir izdevies pilnveidot brīvlaisto vergu dzīves apstākļus un tikumus, kristīgā ticība nostiprinājusies arī, izplatot lasītprasmi. Misijas panākumi te atklājas vienlaikus kā civilizēšanas darbs, izvelkot cilvēkus no degradācijas un netikumības.

Jāpiebilst, ka kolonizācijas un verdzības apraksts pieteica jaunu tendenci latviešu literatūrā, ko ap šo laiku izmantoja arī pirmie latviešu inteliģenti, – zemtekstā runāt par kārtu vienlīdzības ideju.⁹⁷

Šis ir tikai viens piemērs daudzajiem misiju aprakstiem. No tā redzams, ka tajos ieaudās vēsturiska un ģeogrāfiska informācija ar augstu detalizācijas pakāpi. Latviešu kultūrvēstures kontekstā saistoši akcentēt, ka Ziemeļamerikas, Grenlandes u. c. misiju aprakstos tika iezīmēta arī hernhūtiešu darbība. Runājot par Ziemeļameriku, pieminēts ievērojamais hernhūtiešu misionārs Dāvids Ceisbergers (*Zeisberger*, 1721–1808), savukārt par Grenlandi – Kristiāns Dāvids (*David*, 1692–1751), kurš veica diasporas darbu arī Vidzemē. Tāpat vairākkārt pieminēti grāfa Nikolausa Ludviga fon Cincendorfa (*Zinzendorf*, 1700–1760) nopelni misijas darba sekmēšanā.⁹⁸

Atsevišķi aplūkojams Runclera raksts “Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācīšanu iet pie žīdiem” (1841), kurš veltīts ebreju pievēršanai kristietībai. Tajā Runclers negatīvi vērtē kristiešu “cietu prātu” pret ebrejiem, atgādinādam, ka savu ticību kristieši ir saņēmuši no ebrejiem: “Daudz kristīgi cilvēki žīdus it bezdievīgi apsmeij un tā rāda, ka viņi to kristīgu prātu apsmeij, kas svētu dara. Jo, kur svētīga kristīga dzīve mostās, tur arī žīdus ar savādām acīm uzlūko; tur arī labu prātu uz viņiem dabū un citas kaites pie viņiem pārskat[a] [...]”⁹⁹ Runclers sniedz etnogrāfiskas ziņas, minot, ka pasaulē ir ap sešiem miljoniem ebreju un ka tie savā vēsturē daudzkārt saskārušies

ar vajāšanām un kļuvuši par objektu nepatiesām sazvērestības teorijām. Tiesa, 19. gadsimta Eiropā tā vairs nenotiekot, taču citviet pasaulē ebrejiem vēl aizvien jāsaskaras ar uzbrukumiem un apsūdzībām, piemēram, Tuvajos Austrumos. Ebreju nodarbošanās ar tirdzniecību skaidrota ar daudzviet izplatīto aizliegumu viņiem iepirkt zemi. Pateicoties hernhūtiešiem, misijas ebreju pievēršanai kristietībai aizsākušās 1738. gadā; jau desmit gadus agrāk Johans Heinrihs Kallenbergs (*Callenberg*, 1694–1760) Hallē izveidojis skolu misionāriem. Savukārt 1808. gadā Londonā dibināta biedrība ebreju atgriešanai, un pēc šī parauga veidotas biedrības arī Vācijā, Francijā, Ziemeļamerikā, kaut gan tās nav īpaši populāras un nebūt nebauda sabiedrības atbalstu. Aprakstu noslēdz pamācoši stāsti par atgrieztajiem ebrejiem, piemēram, vēstot par ebreju, kurš no Londonas ieceļojis Ziemeļamerikā un apmeties Ohaio, – viņa meita uz nāves gultas piedzīvojusi kristīgu atklāsmi un lūgusi arī tēvam pievērsties kristietībai. Cits stāsts ziņo par kādu ebreju domubiedru grupu Berdičevā, šie ļaudis, saredzēdami krāpšanos rabīnu darbā, nolemj kļūt par kristiešiem, bet tiem nākas saskarties ar savu tautiešu neizpratni un uzbrukumiem. Bēgot uz Varšavu, viņi tur sastop kristiešu misionārus un konvertējas kristietībā.

Nobeigums

Runclers ir viens no daudzajiem tautas apgaismotājiem, kuru darbi ieslīguši aizmirstībā – pa daļai tāpēc, ka vairākums viņa rakstu izkaisīti periodikā. Viņš piederēja pie tiem 19. gadsimta pirmās puses literātiem, kuru darbus visvairāk iekrāsojusi reliģiska refleksija, kas ir klātesoša, gan vēstot par tehnoloģisko progresu, gan sniedzot populārzinātnisku informāciju, gan arī prozā iztīrājot laikmetīgās sociālās problēmas. Tāpēc, domājot par Runclera daiļradi, nevar apiet plūstošās robežas, kādas pastāvēja starp laicīgo un garīgo sfēru tautas apgaismības rakstniecībā. Reizēm tās ir tik neskaistas, ka neatbildams kļūst jautājums, vai autori izplata zināšanas kristīgās celmes veicināšanas nolūkos, vai arī izmanto atsauces uz reliģiju, lai leģitimizētu zināšanu izplatīšanu. Tas zināmā mērā sakāms arī par Runcleru, kaut gan redzams, ka populārzinātniskie elementi viņa rakstos dominē pār kristīgās tautas apgaismības iezīmēm. Ar zinātņu popularizēšanu nodarbojās daudzi autori, kas publicējās presē, bet viņu darbos, kā jau ticis norādīts, šai informācijai piemita gadījuma raksturs, tā bija tik tiešām, kā izteicās kāds laikabiedrs, “savāda zinātniskā kosmētika”¹⁰⁰. 19. gadsimta pirmās puses grāmatniecībā grūti atrast konceptuālu turpinājumu tāda veida sistēmātiskam zināšanu apkopojumam kā Gotharda Frīdriha Stendera “Augstas gudrības grāmata”, ja atskaita “Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” publicēto apcerējumu ciklu par ģeogrāfiju (1837–1844) un Kārļa Kristiāna Ulmaņa (*Ulmann*, 1793–1871) astronomijas mācībgrāmatu “Kādas ziņas par to, ko pie debess redzam” (1837). Pirmais plašākais darbs, kas turpina Stendera aizsāktu, tomēr ir Andreja Šulmaņa (1820–1880) “Pasaule un daudz no tā, kas pasaulē atronams” (1852, 1853, 1855). Arī Runclera raksti iekļaujas šajā tradīcijā, turklāt ir īpaši saistošs kultūrvēsturisks avots, pateicoties viņa interesei par tehnoloģisko progresu un vēlmei sekmēt lasītāju intelektuālo mobilitāti. Savā ziņā tie paliek pusceļā starp progresu patosu un reliģisko ievirzi. Līdzīgs vērojums

96 Turpat, [5.] lpp.

97 “Ātri vien izkristalizējās kārtu vienlīdzības ideja [...] [kas] savijās, gandrīz identificējās ar prasību pēc tautu vienlīdzības. Šo prasību balstīja citzemju kolonizācijas un verdzības šausmu apraksti [...]” Apinis, Aleksjs. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*, 159. lpp.

98 Piemēram: 25 [Runclers, Frīdrihs]. Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs, 1841, Nr. 37 [pielikums], 197. lpp.

99 25 [Runclers, Frīdrihs]. Ziņas, kā ar evaņģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs, 1841, Nr. 49 [pielikums], 274. lpp.

100 Siegart, Reinhart. Enlightenment in the 19th Century – Overcoming or Diffusion, p. lxxxv.

attiecināms uz Runclera prozu, kas līdz ar savu harmonisko izlīdzinājumu paliek pusceļā starp sociālo kritiku un no tās izrietošiem secinājumiem par sabiedrības problēmām. Noteiktu tēmu pieteikums, bet vairīšanās tās novest līdz galam – šī pusceļa identitāte, kas atklājas Runclera daiļradē, var kalpot kā metafora 19. gadsimta otrā ceturkšņa rakstniecībai kopumā. Tajā tiek pieteikti iedīgļi, kas pilnībā atrisās vienīgi 19. gadsimta 50. un 60. gados, un šis pieteikums bieži palicis vēlāko sasniegumu ēnā.

Literatūra

- Adamovičs, Ludvigs. Skangaļu Jēkabs (1723-1801): Audējs, hercoga Bīrona skrējējs un ziepiju vārītājs. *Senatne un Māksla*, 1938, Nr. 2, 7.-11. lpp.
- Alzheimer-Haller, Heidrun. *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780-1848*. Berlin/New York: De Gruyter, 2004.
- Apinis, Aleksejs. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga: Preses nams, 2000.
- Birckmann, Girts. Aizgājušam draugam un tēvam Fr. Runtzler par piemiņu un pateicību. *Latviešu Avīzes*, 1844, Nr. 33, 129.-132. lpp.
- Biša, M. Kāds latviešu draugs kļūst laikus. *Burtņieks*, 1933, Nr. 5, 370.-376. lpp.; Nr. 6, 465.-472. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. "Visas Lutera draudzes ir 13tā jūni [...]" *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 27, [2.-4.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Adolps Hornberg. *Latviešu Avīzes*, 1840, Nr. 44, 173.-176. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Asins nazis (Patiesīgs notikums). *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 1, 1.-4. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Baznīcas pulksteņi. *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 22, 85. lpp.; Nr. 23, 89. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Bomvilla. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 23, 93.-95. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Čūskas. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 28, 110.-112. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Dabas un skuntes iemanīšanas, kas dzīvniekiem piemīt. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 10, [3.-4.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Gaudenajs Jēkabs. Stāsts priekš kristīgiem vārguļiem (No Šuberta kunga vācu rakstiem pārtulkots). *Tas Latviešu Draugs*, 1843, Nr. 23, 89.-92. lpp.; Nr. 25, 97.-100. lpp.; Nr. 27, 105.-108. lpp.; Nr. 31, 123.-124. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Izglābts saimnieks. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 5, 17.-18. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Jorģis Neumarks. *Latviešu Avīzes*, 1842, Nr. 19, 73.-74. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā cukuris top pārvārīts un tīrs un ciets taisīts. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 6, 22.-23. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā grāmatu driķēšana ir izdomāta. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 39, 159.-161. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā nelaiķa Hegelin mācītais Vāczemē pāriniekus pamācīja pie saderināšanas. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 20, 78.-79. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā tagad grāmatu driķēšana top izdarīta. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 40, 163.-164. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kā to lielu gavēņu nedēļu un Lieldienas svētkus Jeruzalemē svinējuši 1834tā gadā. *Latviešu Avīzes*, 1840, Nr. 31, 122.-123. lpp.; Nr. 32, 125.-128. lpp.; Nr. 35, 137.-139. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kādi notikumi ar čūskām. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 34, 134.-136. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Krievu cars Īvans. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 13, 53.-55. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kristīga sieva un bērnu māte. *Tas Latviešu Draugs*, 1841, Nr. 25, 121.-124. lpp.; Nr. 26, 126.-128. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Kurmis. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 26, 102.-103. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Ķirzakas. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 27, [2.-4.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Mātes vaimanas pēc sava bērna. *Latviešu Avīzes*, 1842, Nr. 25, 98. lpp.; Nr. 28, 111.-112. lpp.; Nr. 34, 135. lpp.; Nr. 35, 139.-140. lpp.; Nr. 39, 154.-155. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Nebūs visiem ticēt (Pasaciņa). *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 8, 31. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Nedzirdēta pirkšana. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 7, 26.-27. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes 18tā jūni m. d. *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 27, [2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes ķirspēja. *Latviešu Avīzes*, 1825, Nr. 42, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, 10tā august mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1825, Nr. 36, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, 18tā dienā labības mēneša. *Latviešu Avīzes*, 1824, Nr. 36, [2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, 1mā oktobra mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1826, Nr. 42, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, 7tā vevrar mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1826, Nr. 9, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes. *Latviešu Avīzes*, 1825, Nr. 27, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes. *Latviešu Avīzes*, 1830, Nr. 21, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No skoles būšanas. *Latviešu Avīzes*, 1824, Nr. 24, [1.-2.] lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. No stādiem. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 37, 145.-148. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pašā bēdu dziļumā Dieva palīgs atnāk. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 47, 201.-203. lpp.; Nr. 48, 205.-207. lpp.; Nr. 50, 213.-217. lpp.; Nr. 51, 217.-219. lpp.; Nr. 52, 221.-223. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Patiesīgs stāsts. *Tas Latviešu Draugs*, 1845, Nr. 5, 18.-19. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār cukuru. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 48, 198.-199. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār dzinteri. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 50, 205.-206. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār glāzi. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 49, 201.-202. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār kapeju. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 47, 193.-194. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār papīru. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 46, 189.-191. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār sāli. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 31, 127.-130. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār siļķiem. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 32, 131.-133. lpp.
- F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār tabaku. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 33, 136.-137. lpp.

49. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pār ūdeni. *Latviešu Avīzes*, 1837, Nr. 37, 151.-153. lpp.
50. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Pēterburga. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 8, 30.-32. lpp.; Nr. 13, 49.-52. lpp.; Nr. 15, 58.-60. lpp.; Nr. 17, 66.-68. lpp.; Nr. 20, 77.-80. lpp.; Nr. 22, 86.-88. lpp.
51. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Runāšanas pie maltītes. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 13, [2.-4.] lpp.; 1840, Nr. 15, [1.-4.] lpp.; 1840, Nr. 17, [1.-3.] lpp.
52. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Sīmanis Plāde, vecs sašauts zaldāts. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 25, 97.-100. lpp.
53. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Stādu gabali. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 39, 154.-156. lpp.
54. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Suņu kupčis un vēveris. *Latviešu Avīzes*, 1840, Nr. 40, 157.-159. lpp.; Nr. 41, 161.-163. lpp.
55. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Svētas domas un mācības pār dažādām pasaules lietām un būšanām: no vācu valodas pārtulkots. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 9, 34. lpp.
56. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Svētīga baznīcas iešana. *Latviešu Avīzes*, 1839, Nr. 31, 122.-123. lpp.
57. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tas krokodils jeb levijatāns. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 29, [1.-3.] lpp.
58. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tas Nilupes zirgs jeb beemots. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 49, [3.-4.] lpp.
59. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tās sešpadesmit liepas Smilkteniekos. *Tas Latviešu Draugs*, 1838, Nr. 38, 150.-152. lpp.; Nr. 39, 153.-156. lpp.; Nr. 42, 166.-168. lpp.
60. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Tur vels iekšā! *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 35, 143.-144. lpp.
61. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Ušņas. *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 21, 82.-83. lpp.
62. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Uz ko visu tie stādi der. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 41, 163.-164. lpp.
63. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Vēl no čuskām. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 30, 117.-120. lpp.
64. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Vēl no dabas iemanīšanas, kas dzīvniekiem piemīt. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 22, [1.-3.] lpp.; Nr. 31, [2.-4.] lpp.
65. F. R. [Runclers, Frīdrihs]. Zīde. *Latviešu Avīzes*, 1838, Nr. 20, 82.-83. lpp.; Nr. 21, 85.-88. lpp.
66. Harnisch, Wilhelm (Hrsg.). *Sonntags-Erzählungen des Grafen S. von Rugenroth für große und kleine Kinder*. Leipzig/Darmstadt: C. W. Leske, 1827.
67. Hebel, Johann Peter. *Schwänke des Hebel'schen Rheinländischen Hausfreundes (1808-1831) mit allen spaßhaften Geschichten vom Zundelfrieder, rother Dieter und Heiner*. Erster Theil. Stuttgart: J. Scheible, 1839.
68. Kallmeyer, Theodor. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Bearbeitet, ergänzt und bis zur Gegenwart fortgesetzt von Dr. med. G. Otto. Riga: A. von Grothuß, [1890] 1910.
69. Maurer, Michael. *Aufklärung und Anglophilie in Deutschland*. Göttingen/Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987.
70. R....r. [Runclers, Frīdrihs?]. Cerība. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 11, [3.] lpp.
71. R....r. [Runclers, Frīdrihs?]. Laimes dzīvoklis. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 47, [3.-4.] lpp.
72. R....r. [Runclers, Frīdrihs?]. Pļāvēju ziņģe. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 34, [4.] lpp.
73. [Rihters, Jūliuss Vilhelms fon]. Vecais Juris uz saviem brāļiem. No jaunām avīzēm. *Latviešu Avīzes*, 1832, Nr. 5, [3.] lpp.

74. [Rost, Johann Leonhard]. *Polichrest Meletaons neu eröffnete Tugendsschule. Voll lehrreicher und wahrhafter Geschichten zur bessern Geistesbildung und angenehmen Ergötzung in freyen Stunden. Erster Theil*. Frankfurt/Leipzig: [o. V.], 1796.
75. Runtzler [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes. *Latviešu Avīzes*, 1829, Nr. 19, [1.-2.] lpp.
76. [Runclers, Frīdrihs].]. Drauga vārdi, pie kristīga mācītāja kapa sacīti. *Tas Latviešu Draugs*, 1842, Nr. 31 [pielikums], [8.] lpp.
77. [Runclers, Frīdrihs].]. Kā mīlīgas ir tavas mājas vietas, Kungs Cebaot! Stāsts. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 20 [pielikums], [1.-4.] lpp.
78. [Runclers, Frīdrihs]. Kā pagānu priekšnieks Rarotonga salā pār rakstīšanu ir brīnojis. *Tas Latviešu Draugs*, 1839, Nr. 46 [pielikums], 187.-188. lpp.
79. [Runclers, Frīdrihs]. Kā viens gaudens cilvēks Rarotonga salā pēc Dieva atzišanu ir dzinies. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 3 [pielikums], [3.-4.] lpp.
80. [Runclers, Frīdrihs]. Kristīgas draudzes vaidu un lūgšanas dziesma. *Tas Latviešu Draugs*, 1841, Nr. 51 [pielikums], 287. lpp.
81. [Runclers, Frīdrihs]. Lūgšana lielās bēdās. *Tas Latviešu Draugs*, 1842, Nr. 50 (pielikums), [8.] lpp.
82. [Runclers, Frīdrihs]. Pie bāriņa kapa - Pie jaunekļa kapa - Vecas mātes miršanas dziesma. *Tas Latviešu Draugs*, 1842, Nr. 42 [pielikums], [8.] lpp.
83. [Runclers, Frīdrihs]. Šūpļa dziesmas. *Tas Latviešu Draugs*, 1843, Nr. 14 [pielikums], 56. lpp.
84. [Runclers, Frīdrihs]. Ziņas, kā ar evanģēliuma mācēšanu iet pagānu zemēs. *Tas Latviešu Draugs*, [kopš] 1840, Nr. 43 [pielikums], [1.-7.] lpp., [līdz] 1842, Nr. 52 [pielikums], [1.-8.] lpp., [ar pārtraukumiem].
85. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, 26tā oktobra. *Latviešu Avīzes*, 1826, Nr. 45, [1.-2.] lpp.
86. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, 6tā oktobr mēneša dienā. *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 42, 165.-167. lpp.
87. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes, taī 1mā august. *Latviešu Avīzes*, 1823, Nr. 33, [1.] lpp.
88. [Runclers, Frīdrihs]. No Dorbes. *Latviešu Avīzes*, 1822, Nr. 33, [1.-2.] lpp.
89. Sengle, Friedrich. *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815-1848*. Band 2: Die Formenwelt. Stuttgart: J. B. Metzler, 1972.
90. Siegert, Reinhart. Enlightenment in the 19th Century - Overcoming or Diffusion? In: Böning, Holger; Siegert, Reinhart (Hrsg.). *Volksaufklärung: Biobibliographisches Handbuch zur Popularisierung aufklärerischen Denkens im deutschen Sprachraum von den Anfängen bis 1850*. Band 3. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2016, pp. lxxvii-cxxii.
91. Siegert, Reinhart. *Studien zum Zeitalter der Aufklärung im deutschsprachigen Raum. 1750-1850*. Band 1: Gesammelte Studien zur Volksaufklärung. Bremen: edition lumiäre, 2021.
92. [Stenders, Aleksandrs Johans]. No Pēterburgas pilsāta. *Jauna un veca laika grāmata uz 1797tu gadu*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens, [1796], [33.-37.] lpp.
93. Strods, Heinrihs. *Latvijas lauksaimniecības vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz XX gs. 90. gadiem*. Rīga: Zvaigzne, 1992.
94. Zelče, Vita. *Latviešu avižniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822-1865*. Rīga: Zinātne, 2009.

Durbe pastor Friedrich Runzler's articles in "Latviešu Avīzes" and "Tas Latviešu Draugs"

Summary

The paper presents an insight into the works of Durbe pastor Otto Bernhard Friedrich Runzler (1802-1844), as published in the second quarter of the 19th century in the *Latviešu Avīzes* and *Tas Latviešu Draugs* newspapers. Runzler's short stories, popular scientific and geographical works, correspondence and Christian missionary texts are analysed. In describing Runzler's prose, the paper discloses that they echo the transition from secular rationalism to sentimental piety, typical of this period. A similar interplay between religious and secular aspects can be observed in Runzler's popular science writings, where proto-industrial age technologies and manufactories are often described in a religious context. Industrialisation and technological breakthroughs thus have two sides: the secular, which aroused curiosity and broadened horizons, and the religious, which remind us about the transitory nature of worldly values. The encyclopaedic scope of Runzler's writings was aimed at broadening readers' horizons, at them seeing their surroundings and everyday objects from new perspectives. Now they also serve as a fascinating cultural and historical source. In particular, the paper highlights Runzler's article about St Petersburg, which marks the beginning of the travelogue genre in Latvian literature. Also analysed is the voluminous religious treatise "News of how teaching the Gospel is faring in pagan lands", which, combining features of the sermon genre with detailed descriptions of missions, presents accounts of Christian missionary journeys to Africa, America, Australia, Atlantic islands, India, Greenland, the Middle East, the Mediterranean, etc. Runzler's diverse oeuvre testifies to the branching of subjects and genres in the popular Enlightenment in the first half of the 19th century, which coincided with the emergence of signs of crisis in this movement's manifestations, with neo-orthodox and neo-pietist traits growing in importance.

Keywords: Latvian periodicals, popular Enlightenment, popularisation of science, Christian missions, Friedrich Runzler.

KRISTINA PAPULE

Laikraksta "Latviešu Avīzes" simtgades jubileja latviešu preses vēstures kontekstā

Kopsavilkums

1922. gads iezīmējās ar svarīgu notikumu latviešu kultūrā – laikraksta "Latviešu Avīzes" pirmā numura iznākšanas 100. jubileju. Tā tika atzīmēta ar vērienīgu pasākumu kopumu un plaši atspoguļota periodikā kā latviešu preses simtgades svētki.

"Latviešu Avīžu" simtgades jubileja ietekmēja vairākus būtiskus aspektus Latvijas preses jomā. Pirmkārt, tā veicināja padziļinātu interesi par latviešu periodikas vēstures izpēti. Jubilejas pasākumu programmā tika iekļauta tematiska izstāde Rīgas Pilsētas mākslas muzejā, kā arī publicēts nozīmīgs vēsturiskais pētījums – izdevums "Latvju preses simts gadi" (1922). Otrkārt, aktualizējās diskusijas par preses lomu sabiedrībā. Tas savukārt veicināja izmaiņas Latvijas likumdošanā. Tika izstrādāts un pieņemts jaunais Preses likums (1924), kas noteica preses brīvības rāmjus, būtiski samazināja cenzūras ietekmi, kā arī regulēja attiecības starp valsti un presi. Treškārt, pateicoties latviešu preses jubilejai, tika iedibināta jauna tradīcija – preses balles. Šis fenomens kļuva par svarīgu kultūras aspektu starpkaru Latvijā, daļēji saglabājot savu nozīmi trimdas gados ārpus Latvijas robežām.

Atslēgvārdi: Matīss Ārons, Latvju preses simtgades jubileja, latviešu periodika, periodikas vēsture, Preses likums.

Latvju preses simtgades jubileja un tās atspoguļojums latviešu periodikā

1921. gada 13. novembrī Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrība vienojās par latviešu preses simtgades jubilejas svinību nepieciešamību. Arodbiedrības sapulcē tika piedāvāts organizēt latvju preses jubilejas izstādi, šim nolūkam pieaicinot pazīstamu bibliogrāfu Jāni Misiņu (1862–1944)¹, kā arī sarīkot plašu preses balli "pēc Vakareiropas parauga".²

1 [Anon.]. Latvju avižniecības 100 gadu jubileja. *Latvijas Sargs*, 15.11., 1921, Nr. 260, 1. lpp.

2 [Anon.]. Preses 100 gadu jubileja. *Jaunais Vārds*, 17.11., 1921, Nr. 61, 4. lpp.

Pasākumu programmas izstrādei tika ievēlēta Preses jubilejas komiteja, par kuras goda prezidentu kļuva Krišjānis Barons (1835–1923). Savukārt preses izstādes organizēšanai tika izveidota atsevišķa darba grupa – Latvju preses 100 gadu jubilejas izstādes komisija. To dalībnieku vidū bija daudzi pazīstami literāti un kultūras dalībnieki, tostarp Matīss Ārons (1858–1939), Teodors Zeiferts (1865–1929), Valdis Grēviņš (1895–1968), Arturs Kroders (1892–1973) un citi.³ Komiteja uzsāka darbu 1921. gada 1. decembrī.⁴ Tā kā drīz kļuva skaidrs, ka preses izstādes sagatavošana prasīs ilgāku laiku, nekā tika sākotnēji plānots, 1921. gada nogalē Preses jubilejas komiteja vienojās par to, ka preses jubilejas svētki tiks pārcelti uz 26. februāri.⁵ Tādēļ janvārī latviešu preses simtgade tika atzīmēta šaurajā profesionālajā lokā, savukārt plaša svētku programma publikai tika piedāvāta mēnesi vēlāk.

1922. gada 19. janvārī laikrakstā “Valdības Vēstnesis” publicēts īss paziņojums:

Latviešu preses 100 gadu pastāvēšanas gadījumu atzīmēja 17. janvārī latviešu žurnālistu un rakstnieku aroda biedrība, sarīkodama īsu svinīgu aktu 2. vidusskolā un pēc tam pulcinādama žurnālistus un rakstniekus latvju virsnieku kluba telpās uz draudzīgu kopdzīvi un domu izmaiņu šai svētku gadījumā. Pie tam nolēma uzlikt uz pirmā latviešu redaktora Vatsona kapa vainagu un piesūtīt apsveikuma telegrammu nacionālās aviāniecības celmlauzim Kr. Baronam. Apsveikumi pienāca no Polijas preses biroja un dažiem vecākiem kolēģiem.⁶

Plašāku ieskatu pirmo preses svinību norisē sniedza vairāki citi laikraksti, piemēram, “Zemgalietis” īpaši akcentēja Pāvila Roziša (1889–1937) un Ārona uzrunas par preses un tās darbinieku nozīmi latviešu vēsturē un kultūrā. Biedrības priekšsēdētājs Rozītis uzsvēra preses lielo lomu tautas brīvības un neatkarības iegūšanā, savukārt vecākais no klātesošajiem žurnālistiem – Matīss Ārons – savu runu veltīja pirmajiem latviešu preses darbiniekiem, salīdzinot tos ar zelta vārpām Latvijas aviāniecības druvā. Kopumā svinīgā sēde, kurā piedalījās ap 100 dalībnieku, raksturota kā “klusā un vienkāršā, bez jebkādiem efektiem un greznumiem”⁷. Pasākumam noslēdzoties, preses darbinieki “aizgāja uz “glāzi tējas” virsnieku klubā. Te sacīja daudz sirsniņu un asprātīgu runu, skandināja dziesmas un sumināja vecākos darba biedrus.”⁸

Savukārt 26. februārī plašai publikai tika piedāvāta īpaša svētku programma, kas sastāvēja no trim daļām: Latvju preses simtgades izstāde Rīgas Pilsētas mākslas muzejā, svētku akts Latvijas Nacionālajā operā un preses balle Virsnieku namā.

Izstāde “Latvju preses simts gadi”

Izstāde “Latvju preses simts gadi” Rīgas Pilsētas mākslas muzejā tika izveidota un iekārtota nepilnu trīs mēnešu laikā. Tās mērķis bija ļoti ambiciozs – eksponēt visus latviešu valodā publicētos laikrakstus un žurnālus, kas tika izdoti pēdējo simt gadu laikā gan Latvijā, gan citās valstīs. Ierobežojumi tematiskajam aptvērumam netika noteikti: tika atlasīti gan vispārējā satura, gan specializētie izdevumi. Papildus tika ielānāts izstādīt pēc iespējas daudz preses darbinieku portretus.⁹

Izstādes organizēšanā noteicošā loma bija Latvju preses 100 gadu jubilejas izstādes komisijas dalībniekiem, it īpaši Jānim Misiņam. Lielāka izstādē eksponēto materiālu daļa bija izdevumi no viņa krājumiem. Izstādes tapšanā tika iesaistītas arī laikrakstu un žurnālu redakcijas, kuras izstādes komisija aicināja papildināt eksponātu klāstu ar saviem materiāliem. Preses darbinieku ģimietņu un izstādes plakāta zīmēšanai, kā arī telpu iekārtošanai un dekorēšanai tika pieaicināti mākslinieki Ansis Cīrulis (1883–1942) un Burkards Dzenis (1879–1966).¹⁰

Izstādes eksponāti – periodika un portreti – tika izvietoti Rīgas Pilsētas mākslas muzeja trīs telpās. Papildus uz izstādi tika pārnestas visas Rīgas Latviešu biedrības goda biedru ģimietnes, jo, kā uzsver Hermanis Asars (1882–1942), “nav mūsu pagātnē neviena ievērojama tautas darbinieka, kurš nebūtu reizē arī bijis preses darbinieks”¹¹.

Izstāde tika atklāta 26. februārī plkst. 11.00 Teodora Zeiferta un Jāņa Misiņa vadībā. Atklāšanu apmeklēja vairāk nekā 500 cilvēku, tostarp Latvijas valdības pārstāvji, diplomāti, preses un citi kultūras darbinieki.¹² Atklāšanas runā Zeiferts sniedza pārskatu par latviešu preses vēsturi, noslēdzot to ar secinājumu, ka visiem laikrakstiem ir viens vienotais mērķis – tautas labklājības veicināšana.¹³ Savukārt Misiņš komentēja eksponētos periodiskos izdevumus.¹⁴

Izstādes apmeklētājiem bija iespēja apskatīt ne tikai laikrakstus un žurnālus. Kā rakstīja Zeiferts: “Izstādi papildina vēl arī rokraksti. Krit acīs vecā Dinsberga drukātiem (latīņu) līdzīgiem burti, kas iekārtoti rindās dažādās krāsās, kā tādā kārtā sastādās simetriskas figūras. Pie ievērojamākiem, vērtīgākiem rokrakstiem pieder Jura Alunāna “Dziesmiņu” manuskripts.”¹⁵ Kopumā izstāde saņēma augstu novērtējumu un pozitīvas atsauksmes no preses darbinieku puses, piemēram, laikraksts “Latvis” komentē izstādi šādi: “Izstādes vispārējais iespaids ir ļoti labs, un viņa pārliecinoši rāda latviešu preses lielo darbu, kā arī šī darba darītājus.”¹⁶

3 [Anon.]. Latvju preses jubileja. *Strādnieku Avīze*, 16.11., 1921, Nr. 264, 2. lpp.

4 [Anon.]. Latvju preses 100 g. jubilejas izstāde. *Latvijas Tīrgotājs*, 1922, Nr. 1, 10.–11. lpp.

5 [Anon.]. Latvijas preses jubileja. *Strādnieku Avīze*, 07.12., 1921, Nr. 281, 1. lpp.

6 [Anon.]. [Par latviešu preses 100 gadu pastāvēšanas gadījumu]. *Valdības Vēstnesis*, 19.01., 1922, Nr. 15, 3. lpp.

7 [Anon.]. Latvju preses 100 gadu jubileja. *Zemgalietis*, 20.01., 1922, Nr. 16, 2. lpp.

8 Turpat.

9 [Anon.]. Latvju preses 100 g. jubilejas izstāde, 10.–11. lpp.

10 Turpat, 10.–11. lpp.

11 [Asars, Hermanis]. Latv. preses 100 gadu svētki. *Latvis*, 28.02., 1922, Nr. 149, 1. lpp.

12 [Zeiferts], Teodors. Latviešu preses simts gadu piemiņas svētki. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1922, Nr. 3, 302.–303. lpp.

13 [Asars, Hermanis]. Latv. preses 100 gadu svētki, 1. lpp.

14 [Zeiferts], Teodors. Latviešu preses simts gadu piemiņas svētki, 302. lpp.

15 Turpat, 303. lpp.

16 [Asars, Hermanis]. Latv. preses 100 gadu svētki, 1. lpp.

Savukārt laikraksts “Kurzemes Vārds” savā atsauksmē uzsver preses nozīmi Latvijas sabiedrības izglītošanā:

Šodien Rīgā atklātajā latviešu preses 100 gadu jubilejas izstādē mūsu acu priekšā tiek nostādīts tas milzīgais daudzums garīgā darba, kurš 100 gados pastrādāts latvju tautas un audzināšanas labā. Šī ir latvju tautas gaismas pils! [...] Cik daudzējādā ziņā atšķiras šī brīvas Latvijas avižniecība no pirmskara carisma žņaugos turētajiem latviešu laikrakstiem! Katrai domu īpatnības un uzskatu dažādībai ir ļauts brīvi izteikties. [...] Caur brīvu avižniecību mūsu tauta tiek audzināta brīva valsts pilsoņa cienīgai dzīvei.¹⁷

Sākotnēji bija paredzēts, ka apmeklētājiem izstāde būs pieejama divu nedēļu garumā – līdz 1922. gada 12. martam. Vēlāk komisija pieņēma lēmumu pagarināt to līdz 19. martam ieskaitot, kā arī papildināt izstādes saturu ar jauniem materiāliem – Latvijas pirmajiem periodiskajiem izdevumiem vācu un krievu valodā.¹⁸ Izstāde tika svinīgi slēgta 19. martā plkst. 14.00. Noslēguma ceremonijā piedalījās Latvju preses 100 gadu jubilejas izstādes komisijas pārstāvji, tostarp Jānis Misiņš, Matīss Ārons un Teodors Zeiferts. Muzikālo priekšnesumu sniedza Pērkona koris.¹⁹

Izdevums “Latvju preses simts gadi”

Preses izstādes saturu papildināja speciāli sagatavotais bibliogrāfiskais izdevums “Latvju preses simts gadi”²⁰. Šis izstādes katalogs 140 lappušu apjomā kļuva par pirmo visaptverošo latviešu periodikas vēsturei veltīto izdevumu. Tā ne tikai sniedza ieskatu latviešu periodikas vēsturē un attīstībā, bet arī pildīja izstādes kataloga funkciju. Izdevumā iekļautas trīs daļas.

Latviešu laikrakstniecība (autors – Matīss Ārons). Šajā daļā analizēta latviešu periodiskās preses vēsture no pirmsākumiem līdz 1922. gadam. Autors izdala četrus nacionālās avižniecības attīstības posmus: 1) Vācu avižniecības laikmets (1797–1856); 2) Tautiskais laikmets, kas atbilst pirmajai Atmodai (1856–1886); 3) Demokrātisku centienu laikmets (1886–1905), kas iezīmēja preses idejisko daudzveidību; 4) Lielo pārgrozību laikmets (1905–1918), kas rezultējās ar Latvijas neatkarīgās valsts dibināšanu. Pārskats par sociāldemokrātiskās preses attīstību no 1892. līdz 1922. gadam iekļauts izdevumā tabulas veidā, kurā apkopota informācija gan par legālajiem, gan par pagrīdes preses izdevumiem Latvijā (Rīga), Krievijā (Pēterpils), ASV, Lielbritānijā, Beļģijā un Šveicē.

Hronoloģiskais laikrakstu rādītājs (sastādītājs – Jānis Misiņš). Rādītājā apkopotas bibliogrāfiskās ziņas par 518 periodiskajiem izdevumiem, kas izdoti periodā no 1822. līdz

17 [Anon.]. Preses jubilejas izstādes gadījumā. *Kurzemes Vārds*, 26.02., 1922., Nr. 47, 1. lpp.

18 [Anon.]. [Par latvju preses izstādes pagarināšanu]. *Latvijas Sargs*, 14.03., 1922, Nr. 59, 2. lpp.

19 [Anon.]. [Par latvju preses izstādes noslēguma pasākumu]. *Latvis*, 19.03., 1922, Nr. 165, 2. lpp.

20 [Latvju preses simtgades jubilejas izstādes komisija]. *Latvju preses 100 gadi*. Rīga: Latvju preses simtgades jubilejas izstādes komisija, 1922.

1922. gadam. Nodaļu papildina alfabētiski sistemātiskais rādītājs, kurā izdalītas septiņas tematiskās izdevumu kategorijas: vispārīgā satura laikraksti, vispārīgā satura žurnāli, arodnieciskie un citi speciālie izdevumi, māksla, garīga satura izdevumi, bērnu un jaunības žurnāli, humors un satīra.

Latviešu preses darbinieki (autors – Pēteris Ērmanis (1893–1969)). Nodaļā apkopotas īsas biogrāfiskās ziņas par 486 latviešu preses darbiniekiem: žurnālistiem, redaktoriem un izdevējiem.

Plašāks ieskats izdevuma saturā sniegts vairākos rakstos, tostarp bibliogrāfa un literatūrvēsturnieka Kārļa Egles (1887–1974) recenzijā. Pat ņemot vērā autoru pieļautās kļūdas un neprecizitātes, kopumā Kārlis Egle atzinīgi novērtēja izdevuma saturu un noformējumu: “Grāmata izdota glīti, noderīga, pat nepieciešama kā rokasgrāmata ne vien atklātības darbiniekiem, bet ikvienam, kas interesējas par garīgās dzīves parādībām.”²¹

Grāmatas “Latvju preses 100 gadi” izdošana ne tikai kļuva par svarīgu notikumu Latvijas kultūras vēsturē, bet arī akcentēja nacionālās bibliogrāfijas nozīmi Latvijas zinātnes un kultūras attīstībā, kā arī preses vēstures turpmākās izpētes nepieciešamību. Kopumā 20. gadsimta 20. gadi iezīmējās ar padziļinātiem pētījumiem nacionālās bibliogrāfijas jomā un jaunu nozīmīgu izdevumu publicēšanu, piemēram, jau 1920. gadā izdots Augusta Ģintera (1885–1944) bibliogrāfiskā rādītāja “Latviešu zinātne un literatūra” pirmais sējums²², savukārt 1924. gadā iespiesta Jāņa Misiņa sagatavotā “Latviešu rakstniecības rādītāja” pirmā daļa²³. Tāpat kā “Latvju preses 100 gadi” abi šie izdevumi ir saglabājuši savu nozīmi līdz mūsdienām un tajos apkopotā informācija joprojām tiek izmantota pētnieciskajā un bibliotēku uzziņu darbā.

Svētku akts 1922. gada 26. februārī

Izstādes “Latvju preses simts gadi” 1922. gada 26. februārī atklāšanai sekoja svinīgs akts Latvijas Nacionālajā operā plkst. 13.00. Latviešu presi un rakstniecību pārstāvēja Preses jubilejas komiteja ar Krišjāni Baronu priekšgalā un Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības goda locekļi: Jānis Rainis (1865–1929), Aspazija (1865–1943) un Kārlis Skalbe (1879–1945).²⁴ Akts sastāvēja no divām daļām. Pirmo daļu vadīja goda prezidija loceklis, Satversmes sapulces priekšsēdētājs Jānis Čakste (1859–1927). Atklāšanas runā Čakste īpaši uzsvēra laikraksta “Latviešu Avīzes” pirmā redaktora Kārļa Frīdriha Vatsona (1777–1826) lomu nacionālās avižniecības tapšanā: “Vatsons novērojis, ka latviešiem prāts nesas uz politiku, un sastādījis avīzes programmu, pie kādas galvenos vilcienos turas vēl tagadējie politiskie laikraksti.”²⁵ Runas noslēgumā Jānis Čakste aicināja klātesošos godināt Kārļa Frīdriha Vatsona piemiņu ar piecelšanos.

Satversmes sapulces priekšsēdētāja runai sekoja Latvijas valsts himna Emiļa Melngaiļa (1874–1954) kora izpildījumā un Matīsa Ārona referāts par latviešu preses attīstības vēsturi. Pēc

21 Egle, Kārlis. *Latvju preses 100 gadi. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1922, Nr. 6, [647]–650. lpp.

22 Ģinters, Augusts. *Latviešu zinātne un literatūra*. Periodiskos izdevumos iespiesto rakstu sistemātisks satura un alfabētisks autoru rādītājs. 1920. gads. 1. puse. Rīga: Latvijas Valsts bibliotēka, 1920.

23 Misiņš, Jānis. *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 1. sēj. Rīga: Latvju Grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība, 1924.

24 [Anon.]. *Lieli preses svētki. Valdības Vēstnesis*, 28.02., 1922, Nr. 48, 3. lpp.

25 [Zeiferts], Teodors. *Latviešu preses simts gadu piemiņas svētki*, 302. lpp.

1. attēls. Svētku akts Latvijas Nacionālajā operā 1922. gada 26. februārī.
 Ilustrēts *Žurnāls*, 1922, Nr. 3, 5. lpp.

tam koris izpildīja Melngaiļa skaņdarbu "Mūžīgā piemiņa", kas tika sacerēts par godu slavenākajiem latviešu preses darbiniekiem²⁶ (teksta autors – Rainis). Kā pirmais šajā skaņdarbā tiek pieminēts Kārlis Frīdrihs Vatsons: "Vispirmo pieminam Vatsonu Kārlī, "Latviešu Avīžu" pirmizdevēju, brīvības centienu dedzīgu tulku, kas sauc par tautu zemnieku pulku."²⁷ Tam seko citu nozīmīgu pagātnes publicistu, žurnālistu un izdevēju vārdi: Teodors Pantēnijs (*Pantēnijs*, 1843–1915), Ansis Leitāns (1815–1874), Krišjānis Valdemārs (1825–1891), Juris Alunāns (1832–1864), Atis Kronvalds (1837–1875), Juris Neikens (1826–1868), Kaspars Biezbārdis (1806–1886), Bernhards Dīriķis (1831–1892) un citi.²⁸ Kā nākamais tika izpildīts skaņdarbs "Slavināšana" (teksta un mūzikas autors – Emīls Melngailis), kura tekstā centrālā vieta atvēlta Krišjānim Baronam.²⁹ Interesanti, ka sākotnēji svētku programmā bija ielānota vēl viena preses darbiniekiem veltīta

Melngaiļa kompozīcija "Preses maršs", taču pasākuma apmeklētājiem tas tā arī palika nedzirdēts, jo laika trūkuma dēļ partitūra palika nepabeigta.³⁰

Otrā akta daļa, ko vadīja Preses jubilejas komitejas pārstāvis Pāvils Rozītis, bija veltīta apsveikumiem. Vēlāk Hermanis Asars publikācijā "Latvju preses 100 gadu svētki" atzīmēja, ka sveicēju skaits bija tik liels, ka tas pat nogurdināja klausītājus: "Uzstājas taisni 50 runātāji, un daži no tiem pilnīgi ignorē komitejas prezidija lūgumu neturēt garas runas."³¹ Ievērojamāko delegātu vidū bija ministru prezidents Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925), Rīgas pilsētas galva Alfrēds Andersons (1879–1937), Latvijas Universitātes prorektors Pēteris Šmits (1869–1938), Latvijas Nacionālās operas direktors Jānis Zālītis (1884–1943), profesors Jāzeps Vītols (1863–1948), Latviešu izglītības biedrības pārstāvis Pēteris Blaus (1900–1971). Sveikšanā piedalījās arī daudzu citu sabiedrisko organizāciju delegāti, tostarp daudzi Latvijas un ārvalstu (Igaunijas, Lietuvas, Polijas, Šveices, Baltkrievijas) preses izdevumu pārstāvji. Rakstiskie sveiciens un telegrammas tika saņemti no Lietuvas, Igaunijas, Somijas un Padomju Krievijas diplomātskajiem pārstāvjiem, kā arī Latvijas valsts pārstāvjiem ārvalstīs.³²

6. februārī laikraksts "Valdības Vēstnesis" nopublicēja rakstu "Igaunju preses priekšstāvja iespaidi latvju preses svinībās." Tajā igauņu laikraksta *Päevaleht* redaktors Hanss Rebane (*Rebane*, 1882–1961), atzīmēja:

Prese visai sabiedrībai parādīja savu spēku un varu. To pierādīja nevis jubilejas svinībās ieradušies latvju tautas priekšstāvji, valdības vīri, mākslinieki, rakstnieki [..], bet gan tas gara stāvoklis, tā atmosfēra, kuru šai dienā radīja latviešu prese. Šai svinīgajā dienā sevišķi sajūsminājās tie, kas parasti uzskata avīzi par ikdienišķas maizes aizdaru vai ziņkārības apmierinātāju.³³

Par nākamo – un vislielāko – svētku programmas pasākumu kļuva Preses balle.

Preses balle

Preses balle – pirmais šāda veidā pasākums Latvijas kultūras dzīves vēsturē – notika 26. februāra vakarā Virsnieku namā Rīgā un to apmeklēja gan Latvijas elites pārstāvji, gan ārvalstu diplomāti. Muzikālo programmu izpildīja Milda Brehmane-Štengele (1893–1981), Ada Benefelde (1887–1967), Ādolfš Kaktiņš (1885–1965), Rūdolfs Bērziņš (1881–1949), Emīls Mauriņš (1888–1965), Jānis Niedra (1887–1956) un citi. Teatrālo priekšnesumu Jāņa Akuratera (1876–1937) un Ludviga Šanteklēra (1889–1941) lugās sniedza Nacionālā un Dailes teātra aktieri. Liela loma tika piešķirta telpu dekorēšanai – ar to nodarbojās tādi

26 Turpat, 302. lpp.

27 Melngailis, Emīls. *Preses svētki* [nošu materiāls]. 1922. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Alfrēda Kalniņa Mūzikas lasītavas krājums, NA-2/12088, 1. lpp.

28 Turpat, 1-3. lpp.

29 Turpat, 4. lpp.

30 [Asars, Hermanis.]. *Latv. preses 100 gadu svētki*, 1. lpp.

31 [Asars, Hermanis.]. *Latv. preses 100 gadu svētki*, 1. lpp.

32 [Anon.]. *Lieli preses svētki*, 3. lpp.

33 [Anon.]. *Igaunju preses priekšstāvja iespaidi latvju preses svinībās*. *Valdības Vēstnesis*, 06.03., 1922, Nr. 53, piel., 4. lpp.

pazīstamie mākslinieki kā Konrāds Ubāns (1893–1981), Voldemārs Tone (1892–1958) un Oto Skulme (1889–1967)³⁴, kā arī Latvijas Kultūras veicināšanas biedrības Mākslas skolas audzēkņi.³⁵

Preses balles kā ikgadējā svinīgā pasākuma tradīcija turpinājās līdz 1939. gadam un daļēji saglabāja savu nozīmi līdz pat 21. gadsimta sākumam. Šo pasākumu apmeklēja “viss sabiedrības zieds”: prezidenti, ministri, sūtņi, uzņēmēji, rakstnieki, kultūras darbinieki un, protams, žurnālisti. Jāatzīmē, ka latviešu preses svētki norisinājās arī ārpus Latvijas. Trimdas periodā, sākot ar 20. gadsimta 40. gadu otro pusi, preses balles tika rīkotas Eslingenā un Libekā, vēlāk Londonā, Toronto, Sidnejā, Bostonā un citos trimdas latviešu sabiedriskās dzīves centros. Pateicoties preses ballēm, trimdas latviešu organizācijām bija iespēja iegūt papildu finansējumu kultūras dzīves veicināšanai: šos līdzekļus parasti sadalīja pabalstos skolām un kultūras sarīkojumiem.³⁶

Pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas preses balles tradīcija uz laiku tika atjaunota Rīgā, kur preses svētki tika organizēti no 1992. līdz 1996. gadam. Vēlākajos gados preses balles tika rīkotas galvenokārt par godu reģionālo preses izdevumu jubilejām. Kopumā preses balles fenomēns tieši atspoguļo preses kā masu medija lomu un nozīmi sabiedrībā. 20. gadsimta pirmajā pusē preses balles tika uzskatītas par sabiedriskās dzīves kulmināciju. Turpmākajos gados, līdz ar mediju un tehnoloģiju, it īpaši interneta, attīstību, preses ietekme pakāpeniski samazinājās. Tas savukārt būtiski mainīja gan preses balles kā tradīcijas nozīmi, gan šī pasākuma koncepciju kopumā. Mūsdienās preses balles saglabājušas savu aktualitāti tikai kā reģionāla mēroga pasākumi.

Diskusijas par preses lomu un izmaiņas preses likumdošanā

Latviešu preses jubilejas svinību gaita tika plaši atspoguļota vietējā periodikā, piemēram, 1922. gada februārī publicēts “Ilustrētā Žurnāla” speciālais izdevums – bagātīgi ilustrēts Latvju preses simt gadu jubilejas numurs. Tajā sniegts Teodora Zeiferta pārskats par latviešu preses vēsturi “Simts gadi latviešu avižniecībā”, iespiesti nozīmīgāko preses darbinieku portreti un periodisko izdevumu vāku attēli.³⁷

Publikācijas par preses vēsturi parādījās arī citos laikrakstos un žurnālos. Rakstu autori īpaši uzsvēra preses lomu sabiedrībā un preses brīvības nozīmi demokrātiskās valsts izveidē un uzturēšanā, piemēram, Matiss Ārons runā par godu preses simt gadu jubilejas svinībām atzīmēja, ka “mūsu vēsturiskie apstākļi, mūsu attīstību un labklājību veicinošie, kā arī kavējošie faktori mūsu presē atspoguļojās tik gaiši un pilnīgi, kā nekur citur”³⁸. Savukārt laikraksts “Jaunais Vārds” uzsvēra:

34 [Anon.]. [Par preses izstādes atklāšanu]. *Strādnieku Avīze*, 21.02., 1922, Nr. 42, 2. lpp.

35 [Anon.]. Latvijas kultūras veicināšanas biedrības Mākslas skola. *Nedēļa*, 04.11., 1922, Nr. 8, 8. lpp.

36 Daukste-Silasproģe, Inguna. Latviešu preses biedrības svētkus gaidot... *Laiks*, 10.12., 2005, Nr. 49, 15. lpp.

37 Sk.: *Ilustrēts Žurnāls*. Latvju preses 100 gadu jubilejas numurs. Rīga: LETA, 1922.

38 Ārons, Matiss. Latvju preses attīstība un darbība. *Valdības Vēstnesis*, 28.02., 1922, Nr. 48, 1. lpp.

Drukāts vārds ir tas, kas spēj tuvināt laimei, labklājībai, kas atgādina mūsu pienākumus, modina tiesību apziņu [...]. Tagad, kad latvju tautas dzīvei jārit brīvi, drukātam vārdam – īpaši avižniecībai, kura pastāvīgi stāv sargvietā par tautas dzīvības interesēm, – ir sevišķi liela nozīme.³⁹

Turpmākajos gados preses funkcijas ievērojami paplašinājās un dažādojās, pieauga arī periodisko izdevumu skaits. Lai regulētu preses attiecības ar valsti, bija nepieciešams izstrādāt un pieņemt Latvijas preses likumu. Attiecīgo likumprojektu sagatavoja Ministru kabinets. Likums tika pieņemts Saemā un stājās spēkā 1924. gadā.⁴⁰ Likuma pirmais pants noteica, ka “Latvijā pastāv preses brīvība šī likuma robežās”⁴¹. Pārejos pantos definētas prasības un ierobežojumi preses izdevējiem, aprakstīta periodisko izdevumu reģistrēšanas kārtība, noteikti obligāto eksemplāru piegādes nosacījumi, kā arī konfliktu risināšanas kārtība. Līdz šim preses izdevumu vajāšana un sodīšana bija administratīvo iestāžu pārziņā, savukārt pēc likuma pieņemšanas šos pienākumus pārņēma tiesu iestādes. Līdz ar likuma pieņemšanu tika atcelts 1890. gada preses un cenzūras likums un atbilstošie lēmumi un papildinājumi. Turpmākajos gados Preses likums tika vairākas reizes pārģrozīts un papildināts.

Lai gan kopumā Preses likuma saturs bija diezgan vispārīgs un tam piemīta vairāki būtiski trūkumi, piemēram, nekas nebija teikts par cenzūru, tas bija liels solis uz priekšu žurnālistikas attīstībā Latvijā. Kā savulaik atzīmējis profesors Rihards Treijs (1931–2013), “neviens likums, saprotams, nav ideāls un absolūti visiem pieņemams, taču nav apšaubāms, ka tikai parlamentārajā Latvijā tauta ieguva preses brīvību”⁴².

Otrreiz Latvijas vēsturē preses brīvības jēdziens kļuva noteicošs 1990. gada pieņemtajā Latvijas Republikas likumā “Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”. Līdzīgi kā 1924. gada likumā, tajā definētas prasības attiecībā uz informācijas līdzekļu dibināšanu, reģistrēšanu, darbības organizēšanu u. tml. Kopumā jaunais likums ir daudz detalizētāks un tajā nepārprotami pateikts, ka nav atļauta preses izdevumu un citu masu informācijas līdzekļu cenzūra un monopolizācija, kā arī iejaukšanās to darbībā.⁴³

Secinājumi

1922. gadā laikraksta “Latviešu Avīzes” simtgade tika atzīmēta ar plašu un vērienīgu pasākumu kopu. Tā tika detalizēti atspoguļota latviešu presē kā “Latvju preses 100 gadu jubileja” un “Preses svētki”. Par galvenajiem Preses svētku notikumiem kļuva izstāde “Latvju preses simts gadi” Rīgas Pilsētas mākslas muzejā, zinātniskā izdevuma “Latvju preses simts gadi” publikācija,

39 K. W. S. Latvju preses 100 gadu jubileja. *Jaunais Vārds*, 19.01., 1922, Nr. 6, 3. lpp.

40 Zamoždika, Aija. Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss Latvijas presē (1918–1940). No: Skudra, Ojārs (red.). *Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes*. Rīga: LU SPPI, 2010, 11.–28. lpp.

41 [Saema]. Preses likums. *Valdības Vēstnesis*, 12.02., 1924, Nr. 35, 1. lpp.

42 Treijs, Rihards. Par preses brīvību, pret cenzūru. *Latvijas Vēstnesis*, 12.02., 1999, Nr. 41/42, 9. lpp.

43 Turpat, 9. lpp.

svētku akts Latvijas Nacionālajā operā un pirmā preses balle Latvijas vēsturē. Šie pasākumi kāpināja sabiedrības interesi un rosināja plašas diskusijas par preses vēsturi, tās lomu tautas izglītošanā, demokrātijas izveidē un attīstībā. 1924. gadā tika pieņemts Preses likums, kas regulēja preses attiecības ar valsti. Tādējādi tika noteikts preses statuss, definētas prasības un ierobežojumi preses izdevējiem, kā arī oficiāli izsludināta preses brīvība Latvijā.

Kopumā latviešu preses simtgades jubilejas svinības 1922. gadā pildīja divējādu funkciju. Tās atklāja preses vēsturisko nozīmi latviešu nacionālās identitātes veidošanā, kā arī uzsvēra un nostiprināja tās aktuālo statusu ar daudzveidīgu kultūras pasākumu kopu. Tādējādi var secināt, ka 1922. gada latviešu preses jubilejas programmai ir paliekoša nozīme Latvijas zinātnes un kultūras vēsturē.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Melngailis, Emīls. *Preses svētki* [nošu materiāls]. 1922. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Alfrēda Kalniņa Mūzikas lasītavas krājums, N A-2/12088, 1.-4. lpp.

Literatūra

1. [Anon.]. [Par latviešu preses 100 gadu pastāvēšanas gadījumu]. *Valdības Vēstnesis*, 19.01., 1922, Nr. 15, 3. lpp.
2. [Anon.]. [Par latvju preses izstādes noslēguma pasākumu]. *Latvis*, 19.03., 1922, Nr. 165, 2. lpp.
3. [Anon.]. [Par latvju preses izstādes pagarināšanu]. *Latvijas Sargs*, 14.03., 1922, Nr. 59, 2. lpp.
4. [Anon.]. [Par preses izstādes atklāšanu]. *Strādnieku Avīze*, 21.02., 1922, Nr. 42, 2. lpp.
5. [Anon.]. Igaņu preses priekšstāvja iespaidi latvju preses svinībās. *Valdības Vēstnesis*, 06.03., 1922, Nr. 53, piel., 4. lpp.
6. [Anon.]. Latvijas kultūras veicināšanas biedrības Mākslas skola. *Nedēļa*, 04.11., 1922, Nr. 8, 8. lpp.
7. [Anon.]. Latvijas preses jubileja. *Strādnieku Avīze*, 07.12., 1921, Nr. 281, 1. lpp.
8. [Anon.]. Latvju aviņniecības 100 gadu jubileja. *Latvijas Sargs*, 15.11., 1921, Nr. 260, 1. lpp.
9. [Anon.]. Latvju preses 100 g. jubilejas izstāde. *Latvijas Tirgotājs*, 1922, Nr. 1, 10.-11. lpp.
10. [Anon.]. Latvju preses 100 gadu jubileja. *Zemgaliētis*, 20.01., 1922, Nr. 16, 2. lpp.
11. [Anon.]. Latvju preses jubileja. *Strādnieku Avīze*, 16.11., 1921, Nr. 264, 2. lpp.
12. [Anon.]. Lieli preses svētki. *Valdības Vēstnesis*, 28.02., 1922, Nr. 48, 3. lpp.
13. [Anon.]. Preses 100 gadu jubileja. *Jaunais Vārds*, 17.11., 1921, Nr. 61, 4. lpp.
14. [Anon.]. Preses jubilejas izstādes gadījumā. *Kurzemes Vārds*, 26.02., 1922., Nr. 47, 1. lpp.
15. [Asars, Hermanis]. Latv. preses 100 gadu svētki. *Latvis*, 28.02., 1922, Nr. 149, 1. lpp.
16. Ārons, Matīss. Latvju preses attīstība un darbība. *Valdības Vēstnesis*, 28.02., 1922, Nr. 48, 1. lpp.
17. Daukste-Silasproģe, Inguna. Latviešu preses biedrības svētkus gaidot... *Laiks*, 10.12., 2005, Nr. 49, 15. lpp.

18. Egle, Kārlis. Latvju preses 100 gadi. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1922, Nr. 6, [647].-650. lpp.
19. Ģinters, Augusts. *Latviešu zinātne un literatūra*. Periodiskos izdevumos iespiesto rakstu sistematisks saturs un alfabētisks autoru rādītājs. 1920. gads. 1. puse. Rīga: Latvijas Valsts bibliotēka, 1920.
20. Ilustrēts Žurnāls. Latvju preses 100 gadu jubilejas numurs. Rīga: LETA, 1922.
21. K. W. S. Latvju preses 100 gadu jubileja. *Jaunais Vārds*, 19.01., 1922, Nr. 6, 3. lpp.
22. [Latvju preses simtgades jubilejas izstādes komisija]. *Latvju preses 100 gadi*. Rīga: Latvju preses simtgades jubilejas izstādes komisija, 1922.
23. Misiņš, Jānis. *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 1. sēj. Rīga: Latviešu Grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība, 1924.
24. [Saeima]. Preses likums. *Valdības Vēstnesis*, 12.02., 1924, Nr. 35, 1. lpp.
25. Treijs, Rihards. Par preses brīvību, pret cenzūru. *Latvijas Vēstnesis*, 12.02., 1999, Nr. 41/42, 9. lpp.
26. Zamozdika, Aija. Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss Latvijas presē (1918-1940). No: Skudra, Ojārs (red.). *Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes*. Rīga: LU SPPI, 2010, 11.-28. lpp.
27. [Zeiferts], Teodors. Latviešu preses simts gadu piemiņas svētki. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1922, Nr. 3, 302.-303. lpp.

The centenary of the “Latviešu Avīzes” newspaper in the context of Latvian press history

Summary

1922 was marked by an important event in Latvian culture – the centenary of the *Latviešu Avīzes* newspaper’s first edition. It was commemorated with a number of ambitious events and was widely covered in periodicals as a celebration of the centenary of the Latvian press.

Latviešu Avīzes’ centenary influenced several important aspects in the Latvian press. First of all, it promoted a deeper interest in the study of the history of Latvian periodicals. As part of the anniversary programme, a topical exhibition was held at the Rīga City Art Museum, and an important historical study – the monograph *One Hundred Years of the Latvian Press* (1922) – was published. Secondly, discussion arose on the freedom of the press and the role of the press in society, contributing to changes in Latvian legislation. The new Press Law (1924) was developed and adopted, establishing a framework for the freedom of the press, significantly reducing the influence of censorship, and also regulating the relationship between the state and the press. Thirdly, the anniversary saw a new tradition established – celebratory Press Balls. This phenomenon became an important feature of cultural life in inter-war Latvia, partially retaining its importance during the post-war years in the exile community.

Keywords: Latvian press centenary, Latvian periodicals, history of periodicals, the Press Law.

AVE MATEUS (AVE MATTHEUS)

“Marahwa Näddala-Leht” – eine bunte Bauernzyklopädie, das estnische Pendant zu “Latviešu Avīzes”

Zusammenfassung

In der Geschichte der estnischen und lettischen Schriftkultur gibt es wegen des gemeinsamen deutschbaltischen Einflusses viele Parallelentwicklungen. Im vorliegenden, komparativistisch angelegten Artikel wird die Entstehungsgeschichte der beiden landessprachlichen Zeitungen, des estnischen *Marahwa Näddala-Leht* [Wochenblatt für das Landvolk] und des lettischen *Latweeschu Awises* [Lettische Zeitung] zu Beginn des 19. Jahrhunderts behandelt.

Zunächst wird überprüft, wie gut die damalige bäuerliche Gesellschaft für die Gründung der landessprachlichen Presse vorbereitet war, ob die Voraussetzungen dafür (Leserschaft, die Distributionsmöglichkeiten, Pressefreiheit) vorhanden waren oder nicht. Danach wird ein Blick in die Geschichte des estnischen und lettischen Pressewesens bis zum 19. Jahrhundert geworfen, weil darin viele Gemeinsamkeiten und Parallelentwicklungen zu beobachten sind (Kalender, Fachperiodikum, erste regulär erscheinende Presseerzeugnisse). Der umfangreichste dritte Teil des Artikels stellt *Marahwa Näddala-Leht* vor, das in vieler Hinsicht traditionsbildend war. Es wird eine Übersicht über die Hauptthemen der Zeitung (Aberglauben, Volksbildung, Naturerscheinungen, Geographie, technische Errungenschaften, praktische Hinweise zur Bewältigung des Lebensalltags) gegeben, ihre neuartigen Gattungen (mit Kommentaren ausgestattete Nachricht, längerer programmatischer Artikel, Literaturkritik) vorgestellt und der Stil, die Spracherneuerungen und die typisch volksaufklärerische Haltung des Herausgebers Otto Wilhelm Masing erläutert. Zum Schluss werden die Anfänge der beiden landessprachlichen Zeitungen noch einmal gegenüber gestellt und ihre Bedeutung für die jeweilige Landeskultur hervorgehoben.

Stichwörter: *Marahwa Näddala-Leht*, *Latweeschu Awises*, Otto Wilhelm Masing, Carl Friedrich Watson, deutschbaltische Volksaufklärung, Geschichte des estnischen Pressewesens, Geschichte des lettischen Pressewesens.

Einführung

Mein Hauptanliegen im vorliegenden Beitrag ist es, *Marahwa Näddala-Leht*, die wegen ihres vielseitigen volksaufklärerischen Programms als „bunte Bauernzyklopädie“¹ bezeichnet wurde, vorzustellen und sie stellenweise mit ihrem lettischen Pendant zu vergleichen. Da ich des Lettischen nicht mächtig bin, bleiben mir die Materialien, die in *Latweeschu Awises* abgedruckt wurden, leider unzugänglich, aber über die Gründungsphase und Anfangszeiten der ersten lettischen Zeitung finden sich auch in der themenbezogenen deutsch- und englischsprachigen Forschungsliteratur Informationen, die berücksichtigt wurden.

Die folgende Untersuchung gliedert sich in drei Teile; im ersten Teil wird diskutiert, wie gut der estnische und lettische Sprach- und Kulturraum für die Gründung der Presse zu Beginn des 19. Jahrhunderts vorbereitet war, ob die Voraussetzungen dafür, nämlich die Leserschaft, die Distributionsmöglichkeiten und die Pressefreiheit vorhanden waren oder nicht. Am Beispiel der Herausgabe beider Zeitungen werden die damaligen Zustände erläutert. Im zweiten Teil wird ein Blick auf die Geschichte des estnischen und lettischen Pressewesens bis zum 19. Jahrhundert geworfen und im dritten Teil *Marahwa Näddala-Leht* vorgestellt. Der historische Rückblick lohnt sich, weil periodisch erschienene Druckerzeugnisse auf Estnisch und Lettisch bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mehrere Parallelentwicklungen aufwiesen, was bekanntlich auf den gemeinsamen deutschbaltischen Kultureinfluss zurückzuführen ist. In der deutschbaltischen Kulturgeschichtsschreibung werden estnische und lettische Parallelentwicklungen zwar erwähnt, aber Analysen, die den mehrsprachigen und multikulturellen baltischen Kulturraum als Ganzes behandeln oder zwei Nachbarkulturen mit dem deutschbaltischen Erbe vergleichend gegenüberstellen, gibt es nicht viele.² Erst in den letzten Jahrzehnten hat man Anstrengungen zu einer flächendeckenden komparatistischen Erforschung der älteren Kulturgeschichte der baltischen Ostseeregion, d.h. der historischen Gebiete Estland, Livland und Kurland unternommen.³ Dieser Beitrag trägt zu solchen Analysen bei, die die estnische und lettische Schriftkultur vergleichend untersuchen, wobei hier nicht so sehr die Geschichte des Zeitungswesens im Mittelpunkt der Betrachtung steht, sondern die Art und Weise, wie die Bauernvölker durch ein neues Kommunikationsmedium, die Zeitung, aufgeklärt wurden. Wie durch das Angebot

1 Peegel, Juhan, Aru, Krista, Issakov, Sergei, Jansen, Ea, Lauk, Epp (Hrsg.). *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. [Wege und Kreuzwege des estnischen Pressewesens. Über die Geschichte des estnischen Pressewesens (vom 17. bis zum 20. Jahrhundert)] Tartu/Tallinn: Olion 1994, hier S. 64–65.

2 Taterka, Thomas. Das Volk und die Völker. Grundzüge deutscher Volksaufklärung unter Letten und Esten in den russischen Ostseeprovinzen Livland, Kurland und Estland (1760–1840). In: Reinhart Siegart mit Peter Hoare und Peter Vodosek (Hrsg.). *Volksbildung durch Lesestoffe im 18. und 19. Jahrhundert: Voraussetzungen, Medien, Topographie*. Bremen: edition lumière, 2012, S. 323–358. Eine längere, vervollständigte Version des Artikels: Taterka, Thomas. *Rahvas ja rahvad. Lätlastele ja eestlastele suunatud saksa rahvalgustuse põhijooni Vene Läänemereprovintside Liivi-, Kura- ja Eestimaal (1760–1840)*. [Das Volk und die Völker. Grundzüge deutscher Volksaufklärung unter Letten und Esten in den russischen Ostseeprovinzen Livland, Kurland und Estland (1760–1840)] In: Katre Kaju (Hrsg.). *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis*. [Die Schriftkultur und das Kulturleben der baltischen Region im Spiegel des Aufklärungszeitalters]. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised / Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 21 (28). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, S. 17–67.

3 Lukas, Liina (Hrsg.). *Balti kirjakuultuuri ajalugu I. Keskused ja kandjad*. [Geschichte der baltischen Schriftkultur I. Zentren und Träger] Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021.

an diskursiv, thematisch und sprachlich neuartigen Texten ihr Wissenshorizont erweitert und ihre Mentalität geprägt wurde. Ebenso wird dem nachgegangen, wie durch die Zeitung neue Kulturtechniken wie etwa Lesen und Schreiben, Medien- und Informationskompetenz, ein verändertes Zeit- und Raumverständnis Einzug hielten. Man darf auch nicht vergessen, dass Zeitungen die Voraussetzungen für die Entstehung der Öffentlichkeit schufen und dadurch den Weg zur Entwicklung der eigenständigen Kultur ohne deutschbaltische Vormundschaft.

Voraussetzungen für die Entstehung des Pressewesens

Die Entstehung des Pressewesens setzt mehrere Bedingungen voraus: eine ausreichende Zahl von zahlungsfähigen Lesekundigen, das Vorhandensein von Druck- und Distributionsmöglichkeiten für Schrifterzeugnisse (Druckereien und Transportnetz), die Meinungs- und Pressefreiheit (das Fehlen von Zensurmaßnahmen).⁴ Für Esten und Letten waren diese Bedingungen lange Zeit nicht erfüllt, weshalb die Entwicklung der eigensprachlichen Presse später erfolgte und stockender vonstattenging als für viele andere europäische Völker, darunter auch für baltische Deutsche.

Das größte Hindernis für die Entstehung der eigensprachlichen Presse, eigentlich der gesamten eigensprachlichen Schriftkultur, war der Mangel an ausreichend gebildeten Lesern, was – wie allgemein bekannt – mit den gesellschaftlichen Bedingungen zusammenhing. Zu Beginn des Aufklärungszeitalters, nachdem Estland und Livland infolge des Großen Nordischen Krieges (1700–1721) von der schwedischen unter die russische Krone gefallen waren – Kurland wurde erst 1795 an das Russische Kaiserreich angegliedert –, existierte im baltischen Raum eine bereits voll ausgebildete Kolonialkultur mit ihren festen gesellschaftlichen Barrieren, in der ständische, kulturelle, sprachliche und ethnische Grenzen zusammenfielen. Die estnischen und lettischen leibeigenen Bauern, ca. 95% der Gesamtbevölkerung, fristeten ihr Dasein in äußerster Armut, Hunger und Unbildung. Über sie waltete und wirtschaftete eine dünne Schicht von deutschen Adligen, die über umfangreiche Sonderrechte verfügte (ständische Selbstverwaltung, Deutsch als Amts- und Bildungssprache, lutherische Kirche). Zwischen diesen sozialen Schichten befanden sich die deutschsprachigen Literaten (Pfarrer, Ärzte, Juristen, Hauslehrer u. a.), eine bürgerliche Gesellschaftsschicht, die zwar dem Adel unterstellt war, aber im Grunde nicht nur wegen der Sprache und der Sitten, sondern auch wegen ihres Lebenszuschnitts zur deutschen Oberschicht gehörte.⁵

Der Adel schenkte der Anhebung des Bildungsstandes der Bauern wenig Beachtung, er benötigte vor allem einfache Arbeitskräfte. Das Christentum als missionierende Religion war jedoch an der Bekehrung der Bauernvölker interessiert und die Aufforderung zum muttersprachlichen religiösen Leben durch die Reformation hatte auch für die estnische und lettische Kultur weitreichende Folgen. Die Bauernvölker mussten gebildet und mit eigensprachlichem Lesestoff versorgt werden. Diese gewaltige Aufgabe nahmen die deutschen Landpfarrer auf sich, da sie mit

4 Siehe *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed*, S. 29–46.

5 Siehe näheres dazu Taterka, T. *Rahvas ja rahvad*, S. 17–19; Taterka, T. *Das Volk und die Völker*, S. 323–326. Vgl. auch Plath, Ulrike. *Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russlands. Fremdhheitskonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850*. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts Bd. 11. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011.

der autochthonen Landbevölkerung den nächsten Umgang pflegten. So entstanden seit dem 16. Jahrhundert auf Estnisch und Lettisch erste geistliche Texte, Katechismen und Gesangbücher, die zu den ältesten Sprachdenkmälern der jeweiligen Schriftkultur zählen.⁶ Mit der Zeit erweiterte sich die Auswahl an Genres, aber die geistliche Literatur dominierte in den Sprachen der Bauernvölker auch noch im 17. und 18. Jahrhundert. Seit der Mitte des 18. Jahrhunderts, als die (Volks-)Aufklärungsideen die Ostseeregion erreicht hatten, erschienen erste Texte mit weltlichem Inhalt, praktische Ratgeber zu Landwirtschaft, Tierhaltung, Hygiene, Krankheiten usw., aber auch moralische und pädagogische Belehrungen, erste Gedicht- und Erzählbände.⁷ In dieser Zeit erschienen auch erste periodische Schriften, Kalender, Wochen- und Quartalschriften, Zeitungen, die die Auswahl der Genres und der Inhalte noch mehr erweiterten. Diese eigensprachlichen Texte waren zunächst noch nicht an Bauern gerichtet, weil diese meist Analphabeten waren, sondern an deutsche Geistliche, die ihnen solche Texte entweder von der Kanzel aus vorlasen oder deren Inhalte bei anderen Gelegenheiten mit ihnen besprachen.⁸

Volksbildung und Lesefertigkeit der Bauern

Die ersten erwähnenswerten Schritte in Sachen Volksbildung⁹ wurden in der Ostseeregion im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts unternommen,¹⁰ worauf unter anderem die steigenden Auflagenzahlen von Katechismen, Fibeln und Gesangbüchern hinweisen. Der verheerende Nordische Krieg und der Wechsel der Staatsmacht unterbrachen die in Gang gesetzten Entwicklungen für mehrere Jahrzehnte. Einige Initiativen zur Verbesserung der Volksbildung wurden auch in den 1760er Jahren angestoßen,¹¹ aber größere Erfolge erzielte man erst am Anfang des 19. Jahrhunderts im Zusammenhang mit den Bauernreformen von 1803–1804 und

insbesondere von 1816–1819.¹² Letztere, die zur Aufhebung der Leibeigenschaft in Estland, Livland und Kurland führten, brachten auch ein neues Schulsystem mit sich.¹³ Ein flächendekendes Netz von Bauernschulen bildete sich im baltischen Raum allerdings erst in den 1850er und 1860er Jahren heraus.

Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts spielte in der Volksbildung auch der Hausunterricht eine wichtige Rolle, wobei die Mädchen dabei größere Fortschritte erzielten als die Jungen, da sie mehr im Haushalt halfen und deshalb bessere Bedingungen zum Lernen hatten als die Jungen, die außerhalb des Haushalts, auf dem Feld, im Wald oder im Gutshof arbeiten mussten. Die Mädchen waren auch diejenigen, die später als Mütter oder Tanten die Rolle des Hauslehrers übernahmen.¹⁴

Das Vorhandensein von Schulen und auch des Hausunterrichts sagt aber noch nichts über die Lesefertigkeit der Bauern aus. Angaben über die Anzahl der Lesekundigen unter der Bauernbevölkerung aus dem 18. und 19. Jahrhundert gibt es wenig, sie sind unvollständig und nicht immer vertrauenswürdig. Man hat behauptet, dass die Zahl der Lesekundigen (anhand von Rekruten) in Estland und im estnischsprachigen Teil Livlands in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts zwischen 3–20% schwankte, in den 1820er Jahren in Estland bei 42,7% lag und in der Mitte des 19. Jahrhunderts schon auf 76,9% gestiegen war (über den estnischsprachigen Teil Livlands fehlen entsprechende Zahlen aus dem 19. Jahrhundert).¹⁵ Über den lettischsprachigen Teil Livlands ist bekannt, dass zwei Drittel und in Kurland ein Drittel der Bevölkerung bis zum Ende des 18. Jahrhunderts lesen konnten.¹⁶ Auch wenn man diese Zahlen als Näherungswerte betrachtet, muten sie zu optimistisch an, zumal unklar ist, was hier unter „lesen“ oder Alphabetismus verstanden wird. Bedeutet „lesen“ das Aufsagen des häufig wiederholten Katechismus, das Mithören des Vorgelesenen, das Buchstabieren einer Wortreihe oder tatsächlich die kognitive Verarbeitung eines unbekanntes Textes? Fest steht, dass die soziokulturellen Bedingungen der

6 Annus, Endel (Red.). *Eestikeelne raamat 1525-1850 = Estnisches Buch 1525-1850*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2000; Šiško, Silvija (Hrsg.). *Seniespiedumi latviešu valodā 1525-1855: kopkatalogs = Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525-1855: Gesamtkatalog*. Riga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.

7 Siehe: Grudule, Māra. Volksaufklärung in Lettland. In: Hanno Schmitt, Holger Böning, Werner Greiling und Reinhart Siegart (Hrsg.). *Die Entdeckung von Volk, Erziehung und Ökonomie im europäischen Netzwerk der Aufklärung*. Bremen: edition lumière, 2011, S. 137-156; Mattheus, Ave. Aufklärung in Estland und die deutsche Volksaufklärung des 18. und 19. Jahrhunderts. In: Holger Böning in Zusammenarbeit mit Iwan-Michelangelo D'Aprile und Hanno Schmidt (Hrsg.). *Volksaufklärung ohne Ende? Vom Fortwirken der Aufklärung im 19. Jahrhundert*. Bremen: edition lumière, 2018, S. 405-450.

8 Über die Leser in estnischer und lettischer Sprache und über verschiedene Lesemodelle, die bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in der baltischen Region existierten, siehe: Lukas, L. *Balti kirjakuultuuri ajalugu I*, S. 256-283.

9 Siehe Anspaks, Jānis, Ruberts, Jānis, Staris, Alfrēds u.c. (Hrsg.). *Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam*. [Volksbildung und pädagogische Ideen in Lettland bis 1900]. Riga: Zinātne, 1987; Laul, Endel (Hrsg.). *Eesti kooli ajalugu neljas köites kaugemast minevikust tänapäevani. 1. köide 13. sajandist 1860. aastateni*. [Geschichte des estnischen Schulwesens in vier Bänden von ferner Vergangenheit bis zur Gegenwart. 1. Bd. Vom 13. Jahrhundert bis zu den 1860-er Jahren]. Tallinn: Valgus, 1989.

10 Vgl. Pöldvee, Aivar. Peasant schools in Estland and Livland during the last quarter of the 17th century. In: Kristiina Ross, Pēteris Vanags (Hrsg.). *Common roots of the Latvian and Estonian literary languages*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2008, S. 61-99.

11 Talve, Ilmar. *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. [Kulturgeschichte Estlands. Vom Beginn des Mittelalters bis zur Republik Estland] Tartu: Ilmamaa, 2005, S. 231-232.

12 Über verschiedene pädagogische Initiativen zu Beginn des 19. Jahrhunderts in Estland und im estnischsprachigen Teil Livlands, darunter auch über O. W. Masings pädagogische und linguistische Verdienste siehe Pöldvee, Aivar. Pedagogical Innovations and Estonian Education at the Beginning of the Nineteenth Century: Transnational Influences and Historical Roots. *Acta Historica Tallinnensia* 2021, Nr. 27/1, S. 94-132. <https://doi.org/10.3176/hist.2021.1.04>

13 Die Bauernverordnungen sahen die Gründung von Bauernschulen für jeweils 1000 männliche Seelen in Estland und Kurland und für jeweils 500 männliche Seelen in Livland vor. In Livland wurde für die Bauern ein zweistufiges Schulsystem verordnet; für jeweils 2000 männliche Seelen war auch eine Parochialschule einzurichten. „Die Gegenstände des Unterrichts in den Parochialschulen erstreckten sich auf Schreiben, Rechnen, Singen der Kirchenmelodien, rechten Verstand des Katechismus, und allgemeine Kenntniße zur Verdrängung des Aberglaubens, Verhütung der Gefahren und vernünftige Betreibung der Berufsgeschäfte.“ Zitiert nach Taterka, T. Das Volk und die Völker, S. 335; siehe auch Talve, I. *Eesti kultuurilugu*, S. 234-235.

14 Noodla, Kaja. *Eesti raamatu lugeja XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul*. [Leser des estnischsprachigen Buches am Ende des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts] *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi XI. Tagasivaateid kirjandusluku*. [Ein paar Schritte auf der Wanderschaft der Untersuchung estnischer Literatur. Forschungen XI. Rückblicke in die Literaturgeschichte] Hrsg. von Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat 1986, S. 8-30; hier: S. 10-11.

15 Talve, I. *Eesti kultuurilugu*, S. 235-236; 330.

16 Dajja, Pauls. The Development of Peasants' Reading Habits in Courland and Livonia in the 18th Century. *Knygotyra* 2021, Nr. 76, S. 27-50, hier: S. 33. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.76.74>

Zeit die Verbreitung der Lesefertigkeit unter den Bauern nicht begünstigten und Menschen, die fähig waren einen unbekanntem Text tatsächlich kognitiv zu durchdringen, gab es nicht viele.¹⁷

Wenn wir auch annehmen, dass es in den 1820er Jahren bereits genügend lesende estnische oder lettische Bauern gab, dann war der Preis für die Anschaffung der damaligen Druckerzeugnisse für sie doch zu hoch. Die geistliche Literatur wurde ihnen von den Konsistorien oder seit dem 19. Jahrhundert auch von den Bibelgesellschaften kostenlos oder möglichst billig zugeteilt, auch der Adel steuerte einiges bei. Den Erwerb weltlicher Literatur mussten sie aber mit wenigen Ausnahmen selbst finanzieren. „1810 stand einer Bauernfamilie in Estland für Büchereinkäufe ein Preis von 2–4 Roggenstöße (1 Stof = 1,3 Liter) zur Verfügung, was eine bescheidene Geldsumme – 16–32 Kopeken ausmachte; in anderen Orten waren es etwas mehr: 6, 12 und im Kirchspiel Harju-Jaani (deutsch: *St. Johannis in Harrien*) sogar bis zu 32 Stöße, was entsprechend 48, 96 bzw. 256 Kopeken für Büchereinkünfte bedeutete.“¹⁸ Zum Vergleich: ein gebundener estnischer Kalender für das Jahr 1825 kostete 35 Kopeken,¹⁹ das Jahresabonnement für *Latweeschu Awises* 2 Rubel²⁰ und für *Marahwa Näddala-Leht* ganze 6 Rubel, was einem Scheffel (1 Scheffel = 47–54 Liter) Roggen gleichkam und für eine arme Bauernfamilie ein ganzes Vermögen bedeutete. Man kann resümieren – die Bauern waren arm und konnten sich Bücherkäufe nicht leisten. Sogar der Preis der am meisten verbreiteten Druckschrift des 18. und 19. Jahrhunderts, des Kalenders, war für sie zu hoch, die neugegründeten Zeitungen aber fast unbezahlbar.²¹

Ein Problem, das die Entwicklung der damaligen eigensprachlichen Schrift- und Lesekultur stark beeinflusste und nicht unterschätzt werden darf, ist die Ablehnung der weltlichen Literatur durch die Bauern. Sie betrachteten diese als Sünde und Zeitverschwendung,²² in lettischsprachigen Gebieten als *neeki* – überflüssig, entbehrlich, unwichtig.

17 Vgl. Wittmann, Reinhard. Der lesende Landmann. Zur Rezeption aufklärerischer Bemühungen durch die bäuerliche Bevölkerung im 18. Jahrhundert. In: Dan Berindei, Wolfgang Gesemann, Alfred Hoffmann, Walter Leitsch, Albrecht Timm und Sergij Vilfan (Hrsg.). *Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. Jahrhunderts. Beiträge zu seiner Lage und deren Widerspiegelung in der zeitgenössischen Publizistik und Literatur*. Köln, Wien: Böhlau, 1975, S. 142–196, hier: S. 149–151.

18 Noodla, K. *Eesti raamatu lugeja*, S. 24–25.

19 Annus, Endel. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. [Estnische Kalenderliteratur 1720–1900] Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2000, S. 87.

20 Šemeta, Aiga. Warum sollen Bauern lesen? Zum bäuerlichen ‚impliziten‘ Leser und zur (simulierten) Öffentlichkeit der Bauern in Kurland und Livland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Raivis Bičevskis, Jost Eickmeyer, Andris Levans, Anu Schaper, Björn Spiekermann, Inga Walter (Hrsg.). *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien-Institutionen-Akteure. Bd. 2 Zwischen Aufklärung und nationalem Erwachen*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2019, 335–363, hier: S. 349, Fußnote 35. Darin finden sich auch weitere interessante Informationen über das Preisniveau der damaligen Zeit. Masing bringt in seinem Wochenblatt regelmäßig Angaben über die Preise auf den Märkten der größeren Städte Livlands.

21 Charakteristisch ist hier die Anmerkung von Christoph Friedrich Mickwitz (1773–1851), eines Pastors aus Estland, der Mitarbeiter des Wochenblattes von Masing war: „Masing’s Esthnisches Wochenblatt wurde von den Bauern mit Vergügen gelesen, wenn man es ihnen ohne Zahlung mittheilte; aber pränumerieren wollten auch wohlhabende Bauern nicht, erst im zweiten Jahr, wenn meine Eingepfarreten und ich für unsere Gebiete Exemplare im ersten Jahr unentgeltlich vertheilt hatten, meldeten sich ein paar wohlhabende Bauern, im Verein mit Nachbarn, zur Pränumeration auf dasselbe. Schade, daß dies Blatt aufhörte!“ In: *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland*, Nr. 20, 20. Mai 1831.

22 Noodla, K. *Eesti raamatu lugeja*, S. 12–13.

Druck- und Distributionsmöglichkeiten

Die Druckereilandschaft war in der zu betrachtenden Zeit in den Ostseeprovinzen besser entwickelt als anderswo im russischen Imperium. Der erste Drucker der baltischen Region Nikolaus Mollyn (ca. 1550–1625) wirkte in Riga schon seit 1588. In Estland erfolgten die zwei ersten Druckereigründungen fast zur gleichen Zeit: 1631 wurde eine Druckerei in Tartu (deutsch: *Dorpat*) am Gymnasium, der späteren Universität, und 1633 eine weitere in Tallinn (deutsch: *Reval*), ebenfalls am Gymnasium gegründet. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts gab es in den drei russischen Ostseeprovinzen insgesamt 7–9 Druckereien, in Estland und im estnischsprachigen Teil Livlands fünf, drei davon private. Neben deutsch-, lateinisch- und anderssprachigen Schriften, die ihre Auftraggeber benötigten, druckten sie auch Texte auf Estnisch und Lettisch.

Da Masing, wie auch viele andere damalige deutschbaltische Literaten, die meisten seiner Schriften selbst herausgab, war er mit allen Schwierigkeiten konfrontiert, die zu Beginn des 19. Jahrhunderts den baltischen Druckereibetrieb charakterisierten. Masings Wochenblatt wurde zunächst in Tartu in der Druckerei von J. C. Schünmann gedruckt, der seit 1818 offiziell auch Universitätsdrucker war.²³ Aus dem kulturhistorisch bedeutsamen Briefwechsel von Masing mit seinem Freund und Mitstreiter Johann Heinrich Rosenplänter (1782–1846), eines aus Valmiera (deutsch: *Wolmar*) stammenden Pfarrers der estnischen St.-Elisabeth-Gemeinde im livländischen Pärnu (deutsch: *Pernau*), ist zu erfahren, dass er mit der Tätigkeit von Schünmann nicht zufrieden war. Masings Zusammenarbeit mit Schünmann begann 1818, weil dieser für den Schrifttypenkatalog seiner Druckerei Sonderformen besorgt hatte, die sich für den Druck des neuen Buchstaben „õ“, den Masing ins Estnische einführte, eigneten. Nicht alle Druckereien Estlands und des estnischsprachigen Livlands verfügten über solche Sonderformen, was die Wahl der Druckmöglichkeiten für Masing und seine Mitstreiter einengte. Mit der Zeit verschlechterte sich das Verhältnis zwischen ihnen, weil der Autor dem Drucker Geldgier, die Nichteinhaltung von Terminen, die schlechte Qualität seiner Drucke und die Anfertigung von Raubkopien aus seinem Wochenblatt vorwarf.²⁴ Seit 1822 wandte Masing sich mit Druckaufträgen an Johann Gotthard Marquardt (1780–1859), der von 1809 bis 1840 Drucker in Pärnu war, und ließ bei ihm mehrere seiner Schriften drucken, darunter auch die Jahrgänge 1822 und 1825 seiner Zeitung und einige Nummern des Jahrgangs 1823. Elf Nummern des Jahrgangs 1823 wurden sogar in Riga gedruckt, weil Marquardt in Riga Fuß fassen wollte, was ihm aber nicht gelang. Da die Druckkosten seiner estnischen Schriften stets höher waren als die Einnahmen aus ihrem Verkauf, geriet Masing in große finanzielle Schwierigkeiten und stand am Ende seines Lebens sogar vor dem Bankrott.²⁵

23 Jaanson, Ene-Lille. Johann Christian Schünmanni trükikoda Tartus 1814–1840: tegevuskäik ja trükitoodang. [Die Druckerei von Johann Christian Schünmann in Tartu 1814–1840: Tätigkeit und Druckproduktion]. In: *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 2006–2009*. [Jahrbuch der Universitätsbibliothek Tartu] Vol 11, 2010, S. 106–150.

24 Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Kolmas köide 1821–1823. = *Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter 1814–1832. Dritter Band 1821–1823*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1996, S. 22–24 (Brief 122 vom 28.03.1821, Brief 124 vom 05.05.1821; Brief 128 vom 29.06.1821).

25 Anvelt, Leo. O. W. Masing pankroti lävel. [O. W. Masing vor dem Bankrott] In: ders. *O. W. Masing ja kaasaegsed*. [O. W. Masing und seine Zeitgenossen] Tallinn: Eesti Raamat, 1979, 84–105.

Latweeschu Awises hatte nicht mit Druckproblemen zu kämpfen, weil sie während ihrer ganzen Erscheinungszeit in der Druckerei des Verlags J. F. Steffenhagen und Sohn in Jelgava (deutsch: *Mitau*) gedruckt wurde, der in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts führend in ganz Russland war. In den 1820er Jahren war der Inhaber der Druckerei und des Verlags Johann Martin Peters-Steffenhagen (1766–1838) ein aktives Mitglied der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst (1817–1939), auf deren Initiative die Gründung der ersten lettischen Zeitung zurückzuführen ist.

Der Distributionsprozess war damals im baltischen Raum wie überall in Europa in Form von Pränumerationen und Subskriptionen organisiert. Masing konnte für sein Wochenblatt nur eine bescheidene Anzahl von Pränumeranten gewinnen, bemerkenswert ist jedoch, dass sie sowohl in Estland als auch im estnischsprachigen Livland ansässig waren. Das bedeutet, dass Masings Wochenblatt, das zwar in Livland gedruckt wurde, im ganzen estnischsprachigen Gebiet distribuiert wurde. Im ersten Erscheinungsjahr 1821 gab es 156 Pränumeranten, die meisten von ihnen Deutsche, bei einer Auflagenhöhe von 500 Exemplaren. Im April 1822 wurde die Zeitung 202 Mal verkauft, darunter 27 Freixemplare, die Auflagenzahl betrug 320. Nach Tallinn gingen 62, nach Kuressaare (deutsch: *Arensburg*) 12, nach Tartu 75, nach Valga (deutsch: *Walk*) 5 und nach Viljandi (deutsch: *Fellin*) 4 Exemplare. Im Jahr 1823 wurde die Zeitung 163 Mal und im Jahr 1825 127 Mal verkauft, wobei die Auflagenzahlen jährlich zurückgingen. Im letzten Erscheinungsjahr wurde die Zeitung nur in 250 Exemplaren gedruckt.²⁶ Informationen über die Pränumeranten wurden in den letzten Zeitungsnummern eines Jahrgangs parallel auf Estnisch und Deutsch abgedruckt.

Auch *Latweeschu Awises* hatte zu Beginn ihrer Erscheinungszeit Probleme mit den Abonnentenzahlen,²⁷ ihre erste Auflage betrug 200 Exemplare.²⁸ Ihr langjähriges Bestehen konnte jedoch dadurch gesichert werden, dass sie seit der Gründung institutionelle Unterstützung erhielt. Die Zeitung ging aus der Initiative der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst hervor und suchte von Anfang an verschiedene Wege für die Sicherung ihrer Existenz. Schon in der Planungsphase, die 1817 begann, schlug der erste Redakteur Carl Friedrich Watson vor, dass jedes Kirchspiel, das den Konsistorien der Ostseeprovinzen unterlag, ein Exemplar der Zeitung aus seiner Kirchenlade finanzieren sollte und falls die Mittel dafür fehlten, sollte die Gesellschaft aushelfen.²⁹ Da die Kirchenladen angeblich oft nicht mal die eigenen Bedürfnisse decken konnten, gab es in der Planungsphase auch den Vorschlag, sich für die Unterstützung an die Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Sozietät (1792–1940) zu wenden, damit

26 *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed*, S. 64.

27 Hehn, Jürgen von. Die Anfänge des lettischen Zeitungswesens. *Baltische Monatshefte* 1938, S. 82–92, hier: 83.

28 Zelče, Vita. Auf dem Weg zu einer lettischen Nation. Deutschbaltische Pastoren in den sozialen und nationalen Prozessen von der ersten Hälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Konfession und Nationalismus in Ostmitteleuropa. Kirchen und Glaubensgemeinschaften im 19. und 20. Jahrhundert. Neue Folge Bd. VII/1998, Heft 2.*, S. 417–442, hier: 433.

29 Watson, Carl Friedrich. Plan über die Art und Weise, wie die Gesellschaft auf die Kultivierung des lettischen Landvolkes einwirken könne, vorgelesen am 8ten August 1817 vom Pastor Watson zu Lesten. *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Bd. 1, 1819, S. 45–52, hier: S. 51.

diese jedem Kirchspiel ein Kommunenexemplar anschaffe.³⁰ Diese Initiativen schlugen fehl, aber 1823 wurde von der Obrigkeit angeordnet, dass alle Gemeindegerichte in Kurland mindestens ein Exemplar des Blattes abonnieren sollten,³¹ was ihr weiteres Erscheinen auch sicherte. In den 1840er Jahren wurde die Redaktion der Zeitung von Pastoren übernommen, die gleichzeitig auch in der Lettisch-litterarischen Gesellschaft (gegr. 1824) aktiv waren und ihre Popularität strahlte auch nach Livland aus, die Zahl der Abonnenten stieg ständig (im Jahr 1853 betrug sie schon 2060). 1856 wurde *Latweeschu Awises* durch die Lettisch-Litterarischen Gesellschaft in Pachtbesitz genommen und ging 1870 endgültig in den Besitz der Gesellschaft über.³²

Bei der Distribution der damaligen Zeitungen spielten auch das dünne Transportnetz und die für die baltischen Provinzen charakteristischen Streusiedlungen eine Rolle, was die Kosten erhöhte und die Auslieferung verlangsamte. Durch das dünn besiedelte Land zogen einige große Pferde-Poststraßen; die Post, darunter auch Zeitungen, wurde von Postpferden an die (Pferde-) Poststellen gebracht, die sich in Städten, Ortschaften oder an Wegkreuzungen befanden. Von dort aus organisierten zunächst die Kirchenkonvente, später Gutsherren oder Gemeindevorsteher die Verteilung der Post zu den Adressaten, die in abgelegenen Orten lebten. An die Bauern gelangte die Zeitung meistens durch den Landpastor. Dieses System bestand in den baltischen Provinzen bis zum 20. Jahrhundert. Oft gelangte die Post mit großer Verspätung an den Adressaten, was die rechtzeitige Lieferung von wöchentlich erscheinenden Zeitungen unmöglich machte. Obwohl die Vermittlung aktueller Informationen in den damaligen eigensprachlichen Zeitungen nicht das wichtigste war – volksaufklärerische Materialien dominierten –, brachten sie auch Meldungen von aktuellen Vorkommnissen, die die Leser erst mit großer Verspätung erreichten. Die Verzögerungen traten meistens schon in der Redaktions- und Druckphase auf und ein ein- oder zweimonatiger Verzug von Nachrichten war üblich.

Zensur

„In der Geschichte des estnischen Zeitungswesens gibt es nur ziemlich kurze zensurfreie Perioden“³³, und dasselbe gilt auch für die lettische Presse. Die strengen Zensurmaßnahmen des russischen Imperiums standen im direkten Zusammenhang mit den liberalen, aufklärerischen und aufrührerischen Prozessen in Europa, die man verhüten wollte. Besonders ängstlich wurde im Russischen Kaiserreich auf die Verbreitung der Ideen der großen Französischen Revolution reagiert; im letzten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts, insbesondere während der Regierungszeit Paul I. (1796–1801), schränkte die Staatsmacht den Handel, das Reisen, die Bücher- und Zeitschrifteneinfuhr aus Westeuropa stark ein, schloss alle Privatdruckereien, führte in allen

30 Sonntag, Karl Gottlob. Demandirtes Sentiment über den vorstehenden Plan. (Von dem Generalsuperintendenten Dr. Sonntag, geschrieben am 9ten Oktober 1817). *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Bd. 1, 1819, S. 54–57, hier: S. 56.

31 Zelče, Vita. *Auf dem Weg zu einer lettischen Nation*, S. 435.

32 Siehe dazu auch Hehn, Jürgen von. *Die lettisch-litterarische Gesellschaft und das Lettentum*. Schriften der Albertus-Universität Bd. 21. Königsberg, Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1938.

33 *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed*. S. 37.

größeren Städten – für die Ostseeprovinzen waren dies St. Petersburg, Riga und Tallinn – spezielle Zensurkomitees ein und bildete ein kompliziertes und umfangreiches gesamtstaatliches Zensursystem aus.³⁴ Während der Regierungszeit Alexander I. (1801–1825) wurden die Zensurmaßnahmen zwar gelockert und die Gründung von Privatdruckereien wieder erlaubt. Die Zensurangelegenheiten mussten von nun an vom Bildungsministerium und von den Universitäten geregelt werden. Die Vorzensur aber blieb bestehen, was bedeutete, dass für jede Publikation, Akzidenzdrucke abgeschlossen, eine Druckerlaubnis besorgt werden musste. Der entsprechende Vermerk steht auch entweder auf dem ersten oder letzten Blatt jeder damaligen Nummer der estnischen Wochenzeitung.

Wegen der Zensur dauerte es auch ziemlich lange, bis man die Idee der Gründung einer eigensprachlichen Zeitung in die Tat umsetzen konnte. Die Vorbereitungen dafür begannen 1817, doch bis zum Erscheinen der ersten Nummer dauerte es noch vier (Masing) bzw. fünf (Watson) Jahre. Watson schlug die Gründung einer lettischen (und eigentlich auch einer estnischen) Bauernzeitung auf einer Sitzung der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst vor und skizzierte auch ihren inhaltlichen Plan.³⁵ Die Idee wurde von der Gesellschaft lobend angenommen und das entsprechende Gesuch dem Generalgouverneur Marquis Filippo Paulucci einige Monate später vorgelegt. Da von diesem aber keine Unterstützung kam, verzichtete Watson auf seinen vorläufigen Plan. Als sich die Haltung der Behörden gegenüber den an Bauern gerichteten Presseerzeugnissen änderte, startete er 1821 erfolgreich einen neuen Versuch und am 5. Januar 1822 erschien die erste Nummer der *Latweeschu Awises*. Masing reichte sein Gesuch in Sachen Zeitungsgründung bei Paulucci im November 1818 ein. Da sich die Sache hinauszögerte, wandte er sich über das Kuratorium der Universität Tartu an das Bildungsministerium, welches ihm die entsprechende Erlaubnis im Juni 1819 erteilte.³⁶ Die erste Ausgabe des *Marahwa Näddala-Leht* erschien am 5. Januar 1821. Der Grund für diese Verzögerung lag wahrscheinlich an der Überlastung Masings, da er damals mit der Übersetzung von Bauerngesetzen ins Estnische beschäftigt war.

Die Antwort des Generalgouverneurs auf das Gesuch der Kurländischen Gesellschaft für Kunst und Literatur macht deutlich, welche Zensur damals im russischen Imperium herrschte. Laut Paulucci war in einer Volkszeitung alles unerwünscht, „was keine nahe und nützliche Beziehung auf die Verhältnisse des Bauern hat, wodurch er nur in einen ganz fremden Ideenkreis herüber geführt wird, der ohne beygefügte Erläuterung und Belehrung ihm völlig unverständlich und bey der gegenwärtigen Stufe seiner Kultur auch ohne Interesse für ihn seyn würde“.³⁷ Diese Formulierung lässt einen großen Interpretationsspielraum zu, aber fest steht, dass sowohl politische Themen als auch Berichte über die aktuellen gesellschaftlichen Zustände zum „fremden

34 Reimo, Tiit. *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*. [Die Buchkultur in Tallinn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts] Tallinn: TPÜ Kirjastus 2001, hier S. 295–306.

35 Watson, C.F. Plan über die Art und Weise, S. 49–50.

36 Vinkel, Aarne. O. W. Masingu „Maarahva Nädalaleht“. [„Maarahva Nädalaleht“ von O. W. Masing] *Keel ja Kirjandus* Nr. 4, 1962, 206–216 (1. Teil), Nr. 5, 275–283 (2. Teil), hier: S. 206.

37 Anmerkung des beständigen Sekretärs [der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst]. *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Bd. 1, 1819, S. 52–53, hier: S. 53. In dieser Anmerkung ist die Antwort von Paulucci auf das Gesuch eingefügt.

Ideenkreis“ des geistig unterschätzten Bauern gezählt wurden und deshalb nicht in der Zeitung erscheinen durften. Dasselbe galt auch für die estnische Zeitung.

Man kann resümieren: zu Beginn des 19. Jahrhunderts herrschten in den russischen Ostseeprovinzen keine günstigen Bedingungen für die Entstehung eines volkssprachlichen Pressewesens. Es gab wenig lesekundige Bauern, sie waren arm und an weltlicher Literatur kaum interessiert. Die Bauernreformen schufen neue Möglichkeiten für die Anhebung des Bildungsstandes der Bauern und für die Anschaffung des volkssprachigen Lesestoffes, zu dem auch die Zeitung gehörte. Der Druck einer Zeitung blieb dennoch mit finanziellen Risiken verbunden, vor allem für Einzelunternehmer wie Masing. Hindernisse bereitete die Zensur. Mit stärkerer institutioneller Unterstützung waren die Chancen zum Überleben besser. In beiden Fällen waren sowohl Pränumeranten- und auch Auflagenzahlen niedrig, was zum vorzeitigen Ende des estnischen Volksblattes führte. Wegen der Zensurmaßnahmen fehlten in beiden Zeitungen politische und aktuelle gesellschaftliche Themen, wodurch sie eher als volksaufklärerische Periodika einzustufen sind als Zeitungen im heutigen Sinne. In *Latweeschu Awises*, die länger erschien, kamen allmählich auch politische und gesellschaftliche Themen zur Sprache.

Parallele Entwicklungen des estnischen und lettischen Pressewesens bis zum 19. Jahrhundert

In der Geschichte des estnischen und lettischen Periodikums gibt es auch vor dem 19. Jahrhundert mehrere Berührungspunkte, die im Folgenden kurz angesprochen werden. Gewöhnlich wird der Anfang der periodisch erschienenen Schriftzeugnisse in den Jahreskalendern gesehen, die die populärsten Volksschriften des 18. und 19. Jahrhunderts waren. Die ersten estnisch- und lettischsprachigen Kalender erschienen im 18. Jahrhundert in Druckereien, die damals auch örtliche deutsche Kalender³⁸ druckten, ihre Autoren waren mit großer Wahrscheinlichkeit dieselben, die auch deutsche Kalender zusammenstellten, d. h. lutherische Pastoren. Sichere Beweise dafür gibt es allerdings nicht, denn die ältesten volkssprachlichen Kalender sind lückenhaft überliefert und Informationen über ihre Autoren gibt es wenig.

Das Erscheinen der estnischsprachigen Kalender wird auf das Jahr 1720 datiert, der älteste erhaltene Kalender ist ein Kalender für das Jahr 1732 (Tallinn, Druckerei Köhler). Die zweite estnische Kalenderreihe nahm ihren Anfang im estnischsprachigen Livland 1796 (Tartu, Druckerei Grenzius) und war auf Südestnisch verfasst.³⁹ Die Geschichte des lettischen Kalenders kann auf das Jahr 1758 datiert werden und ist mit dem Namen Georg Wilhelm Krüger (1687/88–1758) verbunden, der der berühmten Familie der Kalendermacher entstammte, die schon seit den 1680er Jahren kurländische deutsche Kalender zusammenstellte. Die lettischsprachigen Kalender von

38 Mix, York-Gothart, Felix Köther, Kristina Kandler. *Die Kalender-, Almanach- und Taschenbuchliteratur Estlands, Livlands und Kurlands (1700–1830)*. *Analytische Bibliographie Teil 1*. Archiv für Geschichte des Buchwesens 73. Berlin: de Gruyter, 2018.

39 Annus, E. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*. Siehe auch: Mattheus, Ave. Das Kalenderwesen in Estland und die ersten estnischen Kalender [ab 1720]. In: Klaus-Dieter Herbst, Werner Greiling (Hrsg.). *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540–1850)*. Bremen: edition lumière. Presse und Geschichte - Neue Beiträge Bd. 124, 2018, 519–548.

Krüger sind nicht erhalten geblieben, aber sein Kalendermanuskript wurde posthum noch bis 1763 verwendet.⁴⁰ Der älteste erhaltene lettische Kalender ist der kurländische Kalender für das Jahr 1761, welcher nur in Fragmenten vorliegt, vom Kalender für das Jahr 1763 ist auch eine Beilage erhalten geblieben.⁴¹ Ab 1781 erschien die zweite Kalenderreihe *Widsemmes Kalenders*, d. h. der livländische Kalender.⁴²

Die volkssprachlichen Kalender ähnelten den damaligen deutschen Kalendern, unterschieden sich jedoch von ihnen inhaltlich und/oder vom Umfang her. Sie alle beinhalteten ein Kalendarium, ein Prognostikon, d.h. verschiedene Vorhersagen und Prophezeiungen, sowie Beilagen. In den estnischen Kalenderbeilagen erschienen zunächst biblische Geschichten und seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts zunehmend praktische Ratschläge, Meldungen über Naturkatastrophen, ethnographische und geographische Berichte, Berichte über politische Ereignisse (Kriege, Unruhen), Gedichte und Erzählungen, weshalb Kalender als wichtige Vorreiter von Zeitungen und Zeitschriften gelten. Andererseits kann man in Zeitungen und Zeitschriften auch Konkurrenten der Kalender sehen. Eine vergleichende Untersuchung der estnischen und lettischen Kalenderreihen miteinander und mit den damaligen deutschen Kalendern wäre eine lohnenswerte Aufgabe, die einiges über die Verbreitung der (volks)aufklärerischen Ideen hierzulande berichten könnte, steht aber noch aus.

In jeder Geschichte des estnischen und lettischen Pressewesens werden die volkssprachlichen Übersetzungen der populärmedizinischen Wochenschrift *Der Landarzt* (1765–1766, 52 Stück) von Peter Ernst Wilde (1732–1785) als wichtige Meilensteine in der Gründungsphase des eigensprachlichen Fachjournalismus hervorgehoben. Auf der Suche nach Arbeit gelangte der aus Pommern stammende Mediziner, praktizierende Arzt und Hauslehrer Wilde über Kurland nach Nordlivland, wo er länger Fuß fasste. In Pölsamaa (deutsch: *Oberpahlen*) gründete er mit wirtschaftlicher Unterstützung des dortigen energischen Gutsherrn eine Privatdruckerei, die im ganzen russischen Imperium ihresgleichen suchte, wurde Leiter eines Krankenhauses, Apotheker und Publizist. Er stand den sozialen Umständen kritisch gegenüber und sah die Armut und Not der Bauernbevölkerung, weshalb er sich bemühte, seine Belehrungen in Sachen Human- und Tiermedizin, Hygiene und Diätetik auch in den Sprachen der Bauernvölker herauszugeben. Die Übersetzung seiner Wochenschrift ins Estnische fertigte der Pfarrer von Pölsamaa August Wilhelm Hupel (1737–1819) an, der auch erst vor kurzem in Livland angekommen war und später

40 Köther, Felix. Am „leichtesten ist die Einwirkung auf das Volk mittelst des Kalenders“: die Anfänge des lettischen Kalenderwesens als Instrument der deutschbaltischen Volksaufklärung. In: Mara Grudule (Hrsg.), *Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā = Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) und die Aufklärung im Baltikum im europäischen Kontext = Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) and the Enlightenment in the Baltics in European contexts*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2018, 99–117, hier: S. 103; Artikel „Krüger, Georg Wilhelm“. In: Herbst, Klaus-Dieter. *Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher von 1550 bis 1750*. URL: https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=krueger_georg_wilhelm (letzter Zugriff 22.05.2023)

41 Lukas, L. (Hrsg.) *Balti kirjakultuuri ajalugu*, S. 147.

42 Daija, Pauls. Lettischsprachige Kalender im 18. Jahrhundert. In: Liina Lukas, Silke Pasewalk, Vinzenz Hoppe, Kaspar Renner (Hrsg.), *Medien der Aufklärung–Aufklärung der Medien. Die baltische Aufklärung im europäischen Kontext*. Berlin/Boston: De Gruyter Oldenbourg. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Bd. 86, 2021, 373–393.

zu einem der wichtigsten Aufklärer der Ostseeprovinzen wurde. Seine Übersetzung trug den Kurztitel *Lūbhike ōppetus* [Kurze Unterweisung], umfasste 41 Stücke und erschien 1766–1767. Ins Lettische wurde die Wochenschrift von Wilde von Jakob Lange (1711–1777) übertragen, der Pfarrer von Smiltene (deutsch: *Smilten*) und Probst von Cēsis (deutsch: *Wenden*) war. Der Text war mit *Latweeschu Ahrste* [Lettischer Arzt] betitelt, umfasste 25 Stücke und erschien 1768–1769. Es wurde vermutet, dass in der Druckerei von Pölsamaa, wo beide volkssprachlichen Versionen von Wildes Wochenschrift gedruckt wurden, ein Setzer fehlte, der des Lettischen mächtig war, weshalb sich mehrere Fehler in den Druck einschlichen und die Schrift unter den Lettischsprachigen keine gute Aufnahme fand.⁴³ Auch die volkssprachlichen Versionen von Wildes Zeitung könnte man in einer künftigen Untersuchung miteinander und mit Wildes Ausgangstext vergleichen, um Parallelen, gegenseitige Verflechtungen und differierende Entwicklungen zweier Nachbarkulturen nachzuzeichnen.

Um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert gingen die Wege des estnischen und lettischen Zeitungswesens auseinander. In Kurland erschien 1797–1798 in acht Teilen und mit jeweils ca. 160 Seiten die Quartalschrift *Latwiska Gadda-Grahmata* [Lettisches Jahrbuch], eine bunte Schriftensammlung mit volksaufklärerischen und literarischen Texten. Die Zeitschrift wurde von Matthias Stobbe (1742–1817), dem Begründer des lettischen Journalismus, redigiert und herausgegeben, mit Veröffentlichungen vieler namhafter Literaten Kur- und Livlands der damaligen Zeit. „Die Hauptziele der *L[atwiska] G[adda]-G[rahmata]* umfassten die Förderung der Bildung, Frömmigkeit, Unterstützung der Abschaffung der Leibeigenschaft, Kritik an Aberglauben und nationalen Vorurteilen, Pädagogik, philosophische Fragen über die bewusste Wahrnehmung der Bedeutung des eigenen Lebens und der Persönlichkeit, Verbesserung des Wohlstands und einer gesunden Lebensweise der Bauern.“⁴⁴ Wegen des Mangels an Pränumeranten, von denen die meisten deutsche Literaten, nicht lettische Bauern waren, wurde die Zeitschrift nach zwei Jahren eingestellt. Wahrscheinlich standen die (hochgesteckten?) Inhalte der Zeitschrift nicht im Einklang mit den Bedürfnissen und dem Wissensstand der Bauern, auch wenn sie von deutschen Pastoren an diese als Endadressaten vermittelt wurden.

Im estnischsprachigen Livland erschien von März bis Dezember 1806 die erste estnischsprachige Zeitung *Tarto maa rahwa Näddali-Leht* [Wochenblatt des Landkreises von Tartu] unter der Redaktion der Pastoren Johann Philipp v. Roth (1754–1818) und Gustav Adolph Oldekop (1755–1838), sowie des Schulinspektors Carl August v. Roth (1756–1835). Sie erschien in Südestnisch, einer regionalen Sprache, die damals noch lebendig war, während des 19. Jahrhunderts zunehmend an Bedeutung verlor und erst seit den 1980er Jahre ihre Renaissance erlebt. Es erschienen 41 Ausgaben (à 4 Seiten *in octavo*), bevor die Zeitung von der Zensur

43 Ischreyt, Irene; Ischreyt, Hans. *Der Arzt als Lehrer. Populärmedizinische Publizistik in Liv-, Est- und Kurland als Beitrag zur volkstümlichen Aufklärung im 18. Jahrhundert*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1990, hier: S. 71–72.

44 Daija, Pauls. Die lettische Quartalschrift *Latwiska Gadda-Grahmata* als Beispiel der baltischen Volksaufklärung in Kurland um 1800. In: Rāivis Bičevskis, Jost Eickmeyer, Andris Levans, Anu Schaper, Björn Spiekermann, Inga Walter (Hrsg.), *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien-Institutionen–Akteure. Bd. 2 Zwischen Aufklärung und nationalem Erwachen*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2019, S. 313–333, hier: S. 321.

verboten und konfisziert wurde. Man glaubte lange, dass die Zeitung von den Behörden vollständig vernichtet worden sei, bis 1995 in einem St. Petersburger Archiv 10 Original Exemplare gefunden wurden, die wertvolle Informationen über diese erste estnische Volkszeitung liefern.⁴⁵ *Tarto maa rahwa Näddali-Leht* adaptierte meistens Materialien aus der *Dörptschen Zeitung* (1789–1875), die in derselben Druckerei von Johann Michael Gerhard Grenzius (1759–1822) gedruckt und herausgegeben wurde. Zwei Drittel ihrer Lesestücke sind Kriegsberichte aus Europa (Napoleonische Kriege) und verschiedene Meldungen aus dem Ausland über außerordentliche Wettererscheinungen, Naturkatastrophen, Kuriositäten usw., Nachrichten aus dem russischen Imperium und aus den Ostseegouvernements sind spärlich. Auch belletristische Texte (Anekdoten, Fabeln), einige praktische Belehrungen, lokale Handels-, Post- und Jahrmarktnachrichten gibt es, kurzum, typisches journalistisches Material.

Obwohl die Kriegsnachrichten sehr allgemein gehalten waren, keine aktuellen Informationen enthielten und jeweils nur ein paar Zeilen umfassten, verbot die Zensur das Erscheinen der Zeitung gerade ihretwegen. Man fürchtete, dass durch die Formierung einer Landmiliz aus Bauern gegen die napoleonischen Kriegszüge, eine gefährliche Situation entstehen könnte. Bewaffnete Bauern hätten durch die eigensprachliche Zeitung Informationen über die damaligen politischen Umstände bekommen und sich möglicherweise gegen den lokalen Adel erheben können. Trotz ihrer kurzen Erscheinungsdauer und angeblich guter, wenn auch begrenzter Verbreitung nur unter den Bauern im livländischen Kreis Tartu spielte die erste estnische Zeitung eine wichtige Rolle bei der Erweiterung des Wissenshorizonts der Landbevölkerung und zeigte, dass den Bauern bereits durchaus die Fähigkeit zugesprochen wurde, politische Sachverhalte zu verstehen.

Tarto maa rahwa Näddali-Leht war zwar die erste estnische Zeitung, aber die Tradition des estnischen Zeitungswesens wurde durch *Marahwa Näddala-Leht* begründet.⁴⁶ Im Folgenden stelle ich zunächst den Gründer und Redakteur des Blattes Otto Wilhelm Masing⁴⁷ und danach seine Zeitung vor.

Redakteur und Herausgeber des estnischen Volksblatts

Otto Wilhelm Masing (1763–1832), der mütterlicherseits schwedisch-deutscher und väterlicherseits estnischer Abstammung war, sich aber als Deutscher identifizierte, ist der wichtigste Volksaufklärer Estlands in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und eine der bemerkenswertesten

45 Tannberg, Tõnu (Hrsg.). *Tarto maa rahwa näddali-leht*. (Faksimiletrükk). [Wochenblatt des Landkreises in Tartu. (Faksimiledruck)] Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, 1998; *Tarto maa rahwa näddali-leht. Uurimusi ja allikmaterjale*. [Wochenblatt des Landkreises in Tartu. Untersuchungen und Quellenmaterialien]. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, 1998.

46 Es ist bekannt, dass in den folgenden Jahrzehnten drei verschiedene Versuche (1833, 1838, 1840) unternommen wurden, eine estnische Volkszeitung zu gründen, dessen Programme dem Inhalt des Wochenblattes von Masing ähnelten. Sie alle wurden entweder von der staatlichen (politischen) oder von der kirchlichen Zensur verboten. Siehe Vinkel, A. O. W. Masingu „Maarahva Nädalaleht“, hier S. 283.

47 Die Informationen über sein Leben und Werk wurden entnommen aus: Anvelt, Leo. *O. W. Masing ja kaasaegsed*. [O. W. Masing und seine Zeitgenossen] Tallinn: Eesti Raamat, 1979; Vinkel, Aarne (Hrsg.). *Eesti kirjanduse ajalugu. I köide Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni*. [Geschichte der estnischen Literatur. Erster Band. Von den ersten Anfängen bis zu den 1840er Jahren]. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, 343–369.

Persönlichkeiten in der älteren Kulturgeschichte Estlands. Er war Sohn eines Küsters, erhielt eine deutschsprachige Ausbildung zunächst in Estland (1777–1780, Stadtschule von Narva), später in Deutschland (1780–1782, Gymnasium von Torgau) und studierte anschließend an der Universität Halle Theologie (1783–1786). Sein Werdegang war typisch für einen deutschbaltischen Literaten des 18. Jahrhunderts. Nach seiner Heimkehr war er zunächst als Hauslehrer bei einer baltischen Adelsfamilie und seit 1788 als Pastor in verschiedenen Gemeinden in Estland und im estnischsprachigen Livland tätig. Später wurde er zu einem einflussreichen Geistlichen, Assessor des livländischen Konsistoriums (ab 1818) und Propst von Tartu (ab 1821).

Das geistige Erbe von Masing ist umfangreich und in vielen Bereichen wegweisend. Er verfasste sowohl geistliche als auch weltliche Texte auf Deutsch und auf Estnisch. Mit einer Ausnahme, einem Abc-Buch (1795), erschienen alle seine estnischsprachigen Texte erst im zweiten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts. Der Grund dafür lag zum einen in der veränderten gesellschaftlichen Situation (Bauernreformen zu Beginn des 19. Jahrhunderts), die günstige Bedingungen zur Anhebung des Bildungsstands der Bauern und der Verbreitung des estnischsprachigen Lesestoffes schuf, zum anderen an den hohen Anforderungen, die er an seine Estnischkenntnisse stellte. Er war zum Beispiel mit der Sprache seines Abc-Buchs sehr unzufrieden, obwohl es für die damalige Zeit in gutem Estnisch verfasst war. Da im Buch zum ersten Mal in der estnischen Schulbuchtradition weltliche Lesetexte, das Einmaleins und eine gründliche Erklärung zur Lautiermethode vorgestellt wurden, wurde es maßgebend für die estnische Schulbuchtradition.⁴⁸ Als Pfarrer hat Masing auch geistliche Schulbücher (1821, 1823, 1825) und biblische Geschichten (1819, 1824) veröffentlicht. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts entwickelte sich aus dem sprachbegabten und -bewussten Pfarrer einer der wichtigsten Experten der estnischen Sprache; er führte den Buchstaben „õ“ in das estnische Alphabet ein, lancierte mehrere neue Wörter für die Bezeichnung von Natur- und Technikerscheinungen und nahm in seinem Briefwechsel und in zahlreichen deutschsprachigen Publikationen Stellung zum Sprachgebrauch seiner Zeitgenossen. Das Estnisch-Deutsche Wörterbuch, mit dem er sich am Ende seines Lebens befasste, konnte er nicht fertigstellen, das Manuskript ging später verloren.

Als Volksaufklärer bemühte Masing sich um hochwertige Volksschriften. 1818 gab er eine vierteilige Publikation *Pühhapäwa Wahhe-luggemissed* [Erholungslektüre an Sonntagen] heraus, die dem Bauer „eine Welt von natürlichen Wundern zu seiner Belehrung und Unterhaltung“ vorstellen sollte und in der Tat eine Fülle von geographischen und ethnographischen Informationen vor allem über Asien und Afrika enthielt. Schon diese seine erste volksaufklärerische Publikation, wie auch die spätere Zeitung, wurde in der Forschung als Bauernzyklopädie bezeichnet. In den 1820er Jahren war er auch Kalenderautor (Tartu, Druckereien Marquart, später Schünmann), wobei die von ihm verfassten Kalender sprachlich und inhaltlich höher geschätzt werden als die anderen Kalender der damaligen Zeit.⁴⁹ Die volksaufklärerische Publizistik spielte in Masings

48 Mattheus, Ave. Otto Wilhelm Masing valgustusliku laste- ja noortekirjanikuna. [Otto Wilhelm Masing als aufklärerischer Kinder- und Jugendbuchautor] *Keel ja Kirjandus* Nr. 7, 2012, 518–537; Põldvee, A. *Pedagogical Innovations*, S. 108–127.

49 Annus, E. *Eesti kalendrikirjandus 1720–1900*, S. 82–87.

Schaffen eine zentrale Rolle, aber die Fragen, welche spezifische Themen, auf welche Art und Weise, gestützt auf welche Quellen, er bearbeitete oder in welchem Verhältnis seine Schriften durch zahlreiche Querverweise zueinander stehen (unter anderem auch in der Zeitung) und inwiefern sie sich von denjenigen seiner Mitstreiter der anderen deutschbaltischen Volksaufklärern des 18. und 19. Jahrhunderts unterscheiden oder ähneln, muss noch näher untersucht werden.

1819 hat Masing Bauerngesetze ins Estnische übersetzt. Von 1824 bis 1826 redigierte (übersetzte) er das offizielle Anzeigenblatt der Livländischen Ritterschaft *Tallorahwa kulutaja* (1824–1889) [Anzeigenblatt für das Bauernvolk]. Darüber hinaus gilt Masing als Gründer der estnischen Essayistik. In seiner deutschsprachigen Schrift *Ehstnische Originalblätter für Deutsche* (1816), die als Hilfsmittel für die Sprachlehre gedacht war, erschien ein Essay in estnischer Sprache, aber mit deutschem Titel, der über die Frage polemisiert, ob der Literat nur in einem engen Fach tiefe Kenntnisse benötige oder eher von umfangreicheren Kenntnissen in verschiedenen Lebensbereichen profitiere.⁵⁰

Marahwa Näddala-Leht – eine bunte Bauernzyklopädie

Das Wochenblatt, das in vier Jahrgängen (1821–1823 und 1825) und insgesamt auf 1668 Seiten (á 8 Seiten, einige Nummern auch 12 oder 14 Seiten, *in octavo*) erschien, ist die umfangreichste weltliche estnische Publikation von Masing und gleichzeitig auch des ganzen estnischsprachigen Kulturraumes während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Trotz seiner knappen Erscheinungszeit und relativ geringer Verbreitung wurde es noch Jahrzehnte später gern gelesen, denn unverkaufte Jahrgänge wurden zusammengebunden und zum halben Preis als Volksbücher verkauft.⁵¹ Wahrscheinlich war die Zeitung von Anfang an als eine Publikation in Buchform geplant, weil einzelne Jahrgänge fortlaufend nummeriert waren und am Ende jeden Jahrgangs ein alphabetisch geordnetes Inhaltsverzeichnis erschien, in dem einzelne Artikel entweder je nach Rubriken, Überschriften oder charakteristischen Schlagwörtern geordnet waren. Auf diese Weise lassen sich alle Artikel, die zu bestimmten Themen gehören, leicht auffinden (z. B. die Vulkanausbrüche, die ansonsten im Nachrichtenteil zusammen mit anderen Nachrichten abgedruckt waren). Auch drucktechnisch sieht das Wochenblatt wie ein Buch aus – der Text ist nicht in Spalten angeordnet, wie es bei (heutigen) Zeitungen üblich ist, sondern in einem Blocksatz.

50 Metste, Kristi. „Ma olen 100 aastat enneaegu kirjutatud“ O. W. Masing eesti esseistika alustajana. [„Ich habe 100 Jahre zu früh geschrieben“ O. W. Masing als Gründer der estnischen Essayistik] *Akadeemia* Nr. 4, 2001, 657–667.

51 In den Jahren 1883–1886 wurden ausgewählte Texte aus Masings Wochenblatt unter dem Titel „O. W. Masingi kirjad“ [Briefe von O. W. Masing] in vier Ausgaben (insgesamt ca. 400 Seiten) von Mattias Johann Eisen herausgegeben. Darüber hinaus wurden einige Texte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Schullesebüchern und auch in Zeitungen wieder abgedruckt, was vom Dauererfolg seiner Lesetexte spricht.

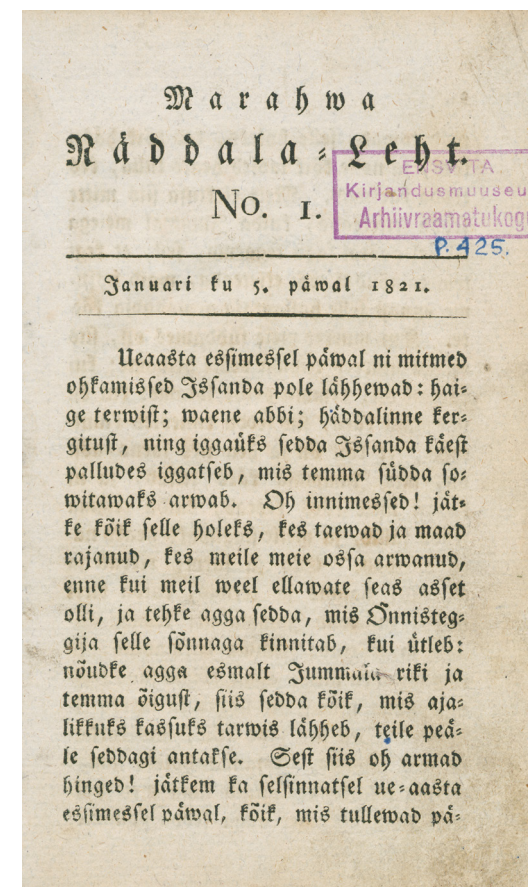

Abb. 1. Titelblatt der ersten Nummer der Zeitung Marahwa Näddala-Leht. 1821. Eesti Kirjandusmuuseum (Tartu)

Erste Informationen über die Pläne Masings, ein estnisches Volksblatt herauszugeben, stammen aus seinem Briefwechsel vom Herbst 1817.⁵² Im Gesuch, das er 1818 beim Ministerium für Religions- und Bildungsangelegenheiten einreichte, hatte er das Programm der Zeitung skizziert. Sie sollte folgendes beinhalten: 1. Bauern betreffende offizielle Verordnungen und Anzeigen; 2. verschiedene inländische und innerstaatliche Nachrichten, insofern sie für Bauern angemessen sind; 3. diverse Meldungen über Dinge, Erfindungen und Entdeckungen, die für Bauern in der Landwirtschaft, Tierhaltung, Gesundheit usw. von Nutzen sind; 4. kurze Berichte, Erzählungen und Gedichte zur Stärkung der religiösen Gesinnung, Informationen über empfehlenswerte Erbauungs- und andere Literatur, Nachrichten über die Bibelgesellschaften; 5. private Anzeigen; 6. Marktpreise, Silberkurse, Anzeigen über Jahrmärkte.⁵³ Dieses vielseitige

52 Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. *Esimene köide 1814–1818 = Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter 1814–1832. Erster Band 1814–1818.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1995, S. 201, 203, 205.

53 Vinkel, A. O. W. Masingu „Maarahwa Näddalaleht“, S. 208.

Programm hat er auch realisiert.⁵⁴ Im Vergleich zum Programm, das Watson für die lettische Volkszeitung ein Jahr früher vorgelegt hatte,⁵⁵ ist das Programm von Masing realistischer und trägt den damaligen gesellschaftlichen Zuständen besser Rechnung. Es fehlen darin sensitive politische und soziale Themen bzw. die sog. Bauernfrage.

Die erste Nummer der Zeitung⁵⁶ erscheint am 5. Januar 1821 ohne jeglichen Hinweis über den zu bietenden Inhalt, der Leser wird nicht einmal angesprochen. Am Anfang steht eine titellose Ausführung über die göttliche Fürsorge, die den Eindruck erweckt, als wende sich hier der Herausgeber an den Allmächtigen, um Unterstützung für sein Vorhaben zu bitten. Daraufhin folgen Berichte über außerordentliche Wetterereignisse in St. Petersburg, Riga und Tallinn, die durch alle Jahrgänge hindurch zu den wesentlichen geographischen und administrativen Eckpunkten der Zeitungsbeiträge zählen. Die Nummer wird abgeschlossen mit einer bekannten Fabel von Äsop über den Wettstreit zwischen Wind und Sonne um den Mantel des Wanderers, die in estnischen Schullesebüchern des 19. Jahrhunderts in Bearbeitung anderer Autoren mehrmals abgedruckt wurde.

Wenn man versucht Masings Volksblatt nach den vorgestellten Inhaltspunkten etwas genauer zu charakterisieren, ist dies gar nicht so einfach, weil verschiedene Diskurse, Themen und Genres miteinander eng verflochten sind. Zum Beispiel beinhaltet ein Bericht, wie ein Baron auf der Insel Hiiumaa (schwedisch und deutsch: *Dagö*), spanische (Merino-)Schafe einführt, Überlegungen zur Schafszucht, den Vergleich zwischen einheimischen und Merinoschafen, aber auch einen längeren Exkurs über den Gewinn, den die Kirgisen, ein Volksstamm im russischen Imperium mit nomadischer Lebensweise – wie der Leser erfährt –, aus der Schafshaltung erzielen (Nr. 18–19, 1825). In diesem Artikel vermischen sich (land)wirtschaftliche, zoologische und ethnographische Darstellungen mit Überlegungen zur Handelspolitik und eine Nachricht geht in eine schulbuchartige Beschreibung über. Die Zeitung hatte auch Rubriken, z. B. „Über Lebens- und Haushaltssachen“ (praktische Ratschläge), „Über die Schrift“ (Bücherbesprechungen und –werbung), „Nachrichten“ und andere. Oft jedoch wurden die Zeitungstexte mit Überschriften versehen oder ohne Titel auch außerhalb dieser Rubriken abgedruckt, weshalb man besser von einer thematischen Gliederung sprechen sollte.

54 Es soll auch eine Anzeige über die bald zu erscheinende Zeitung vom 14. November 1820 gegeben haben. Siehe: Vinkel, A. *Eesti rahvaraamat*, S. 122. Wahrscheinlich ist sie am Ende eines anderen Druckes des Schönmannschen Verlags erschienen, aber wo genau, ist mir unbekannt. Darin soll Masing erwähnt haben, dass er in der Zeitung auch ausländische Nachrichten, Darstellungen über Heimatgeschichte und Berichte über Esten, die wegen ihrer Klugheit und guter Manieren Ruhm erlangt haben, bringen möchte. Dieses Versprechen konnte er allerdings nicht einlösen, bestimmt aus Zensurgründen. Es ist möglich, dass die Abschaffung der Leibeigenschaft Masing Hoffnung machte, sein Programm umfangreicher zu gestalten als anfangs geplant, aber die Realität verlief dann doch anders.

55 Watson stellte 1817 auf einer Sitzung der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst einen Plan für die lettische Volkszeitung vor, der in vier thematische Rubriken unterteilt war: 1. längere erklärende Abhandlungen über die Stellung der Bauern nach der Aufhebung der Leibeigenschaft; 2. politische Meldungen aus dem In- und Ausland; 3. literarische Texte, Bücheranzeigen; 4. offizielle Verordnungen und Gesetze, Anzeigen über Versteigerungen, Jahrmärkte, Preise etc. Siehe: Watson, C. F. Plan über die Art und Weise..., S. 49–50. Wie bereits erwähnt, fand dieser Plan bei den Behörden keine Unterstützung.

56 *Marahwa Näddala-Leht* ist vollständig digitalisiert und zugänglich unter: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=c&cl=CL1&sp=marahwa> Im Folgenden wird auf den jeweiligen Zeitungstext nur mit der Nummer und dem Jahrgang verwiesen.

Hauptthemen

Manche Themen treten stärker hervor als andere. Eines davon ist der Kampf gegen den Aberglauben, dem separate Artikel gewidmet sind, der aber auch in vielen anderen Darstellungen über unterschiedliche Themen zur Sprache kommt. Laut Masing rühren abergläubische Vorstellungen des Bauernvolkes aus Unwissenheit und Dummheit her, gegen die er ankämpfen will. So kann man zum Beispiel in der Zeitung lesen, dass Schratte eigentlich Meteoriten seien (Nr. 1, 1821) und dass es keine Nixen gäbe, die Menschen ins Wasser ziehen, sondern man aus ganz anderen Gründen ertrinke, beispielsweise weil man mit vollem Bauch schwimmen gehe (Nr. 4, 1821). In der Zeitung finden sich zahlreiche Berichte über abergläubische Sitten und Vorstellungen des Volkes. Auffallend ist die Beschreibung der sog. domestizierten Schlangen, die unter dem Boden einer Bauernhütte leben und von einer Familie mit Milch und sonstigem Futter versorgt werden, weil man glaubte, sie würden Glück bringen (Nr. 1, 1822). Man kann auch von der Eichhörnchenjagd auf einem Bauernhof lesen (Nr. 31, 1823). Die Bauern glaubten, dass das Tier eine Feuersbrunst vorhersagen würde. Beide volksgläubigen Sitten habe Masing in seiner Kindheit bzw. in jungen Jahren mit eigenen Augen gesehen. Die letztgenannte Erinnerung gibt Anlass zu einer längeren, noch in zwei weiteren Zeitungsnummern fortgesetzten Darstellung von Sitten und Bräuchen der Esten am St. Georgstag (23. April) und an Pfingsten in Bezug auf die Feld- und Viehwirtschaft, an Weihnachten in Bezug auf die Zubereitung von Speisen und bei bäuerlichen Hochzeitsfesten. Alle geschilderten Fälle gehen unglücklich aus (Verletzung des Viehs, Todschatz aus Neid auf den Nachbarn, weil der weniger Erfolgreiche glaubte, seinem Nachbar werde von einem Zauberer geholfen usw.), womit Masing deutlich macht, dass die althergebrachten Traditionen dumm und schädlich sind. Beschwörern, Zauberern und Hellsehern steht die Zeitung durchgehend kritisch gegenüber. Aus der heutigen Sicht stellen die verschiedene Aspekte des Volksglaubens (z. B. Traditionen bei Vermählung und Hochzeit, Verhaltensregeln bei Sterbefällen, Anfertigung von Schraten und Wünschelruten, Umgang mit Wiedergängern usw.), die Masing in seiner Zeitung beschreibt, ein interessantes, aber noch zu wenig beachtetes Forschungsmaterial für Volkskundler dar.

In *Marahwa Näddala-Leht* wird auch der Glaubenseifer der Herrnhuter Brüdergemeinde scharf verurteilt. Es gibt Berichte über extatische Tobsüchtige (Himmelsgänger), vom Teufel Besessene und Geisterseher, die Masing Lügner oder Schwindler nennt, weil sie mit ihren Geschichten und Taten viel Verwirrung unter dem Volk stifteten (Nr. 15–18, 32–34, 41–42, 1822; Nr. 5–6, 11–12, 1823). Der Kampf gegen die Herrnhuter Brüdergemeinde nahm in der Tätigkeit des aufgeklärten und rationalistisch veranlagten Masing eine wichtige Stelle ein, weshalb er in Konflikt mit vielen estnischen Bauern geriet, die damals der Brüdergemeinde anhängen. Seine negative Einstellung gegenüber den Herrnhutern ist einer der Hauptgründe, warum sich seine

Zeitung unter den Bauern nicht weiter verbreitete.⁵⁷ Masings Kampf gegen die Herrnhuter ist ein umfangreiches Thema, das bereits eingehend erforscht ist, aber an dieser Stelle aus Platzgründen nicht gründlicher erläutert werden kann. So viel sei gesagt, dass Masing in diesem Kampf nicht nur journalistische, sondern auch administrative und gerichtliche Mittel einsetzte (Klage- und Bittschriften über Herrnhuter an kirchliche und weltliche Mächte, Gerichtsverfahren gegen konkrete Führungspersonlichkeiten, in denen er als Zeuge auftrat etc.).⁵⁸ In seiner Zeitung musste er sich mit Kritik ihnen gegenüber allerdings zurückhalten und führte nur die markantesten Vorfälle an, die auch die Aufmerksamkeit der Behörden auf sich zogen. Zu starke Kritik an den Herrnhutern hätte ihm Schwierigkeiten bei der Herausgabe der Zeitung eingebracht, denn die Herrnhuter, deren Tätigkeit in der Zwischenzeit verboten gewesen war, konnten sich seit 1817 im Russischen Kaiserreich wieder frei entfalten und standen unter besonderem Schutz der Behörden.

Da bekanntlich Unwissenheit und Dummheit, aber auch der religiöse Fanatismus mit Bildung bekämpft werden kann, war das dritte tragende Thema des *Marahwa Näddala-Leht* die Volksbildung und die Bauernschulen. Masing befürwortet die Gründung von Bauernschulen, bringt Erfahrungsberichte von Orten, wo solche Schulen bereits existieren (z. B. Nr. 8, 29, 1822). Es sind allerdings noch zu wenige, in seiner Propstei nur 5 oder 6. Das Problem der fehlenden Bildung illustriert er an zahlreichen Beispielen. In seinen Berichten führt er gewöhnlich eine reale Situation vor Augen, in der abergläubische oder primitive Vorstellungen von Bauern beschrieben werden, woraufhin er mit Hilfe von wissenschaftlichen Argumenten darlegt, wie die Sache eigentlich zu verstehen oder zu interpretieren ist. In vielen solchen Texten geht seine Argumentation fließend in die Befürwortung von Bauernschulen über, wobei zunächst die Gründung eines Lehrerseminars mit einheitlichem Curriculum empfohlen wird, dessen Absolventen dann als Volksschullehrer angestellt werden könnten, um andere Bauern zu unterrichten (Nr. 44, 1825). Masing ist Befürworter einer sog. halbierten oder gekürzten Volksaufklärung,⁵⁹ was bedeutet, dass man die Bauern nur insoweit aufklären muss, wie es für ihren Stand nötig ist. Jeder Stand dient der Gesellschaft im Rahmen der für ihn festgelegten Aufgaben und der Bauer solle nicht hoffen, dass aus seinem Sohn ein Arzt, Pfarrer oder ein anderer Gelehrter werde, ein sog. Stiefelträger anstatt eines Bundschuhträgers, wie er sich metaphorisch ausdrückt. Diesen Standpunkt erläutert er in einer Artikelserie, die durch mehrere Zeitungsnummern läuft (Nr. 11, 13, 14, 16, 17, 18, 1825), und auch in anderen Artikeln (z. B. Nr. 8, 1822). Masing spricht sich gegen die höhere, d.h. deutschsprachige Bildung für Bauern aus. Die Kosten dafür seien sehr hoch, das Deutsche zu kompliziert, um es erlernen zu können, und aus Kindern würden nur Halbgebildete werden, die in eine Identitätskrise geraten würden. Einerseits würden sie nicht mehr wissen, wie man auf

57 In einem zeitgenössischen Zeitungsbericht wird erwähnt, dass der erste Jahrgang der Zeitung sowohl unter den Esten als auch unter den Deutschen wohlwollend aufgenommen wurde, die anderen Jahrgänge dagegen aber nur von den Deutschen gelesen wurden, weil die Leiter der Herrnhuter Brüdergemeinde das Blatt geächtet haben. Siehe: -x. Berichtigung und Vergleichung. *Literärischer Begleiter des Provinzblattes*, 04.07.1828, Nr. 14, S. 56; Vinkel, A. *Eesti rahvaraamat*, S. 134.

58 Pöldmäe, Rudolf. Ratsionalistide võitlus vennastekoguduse ja selle kirjandusega. [Der Kampf der Rationalisten gegen die Herrnhuter Brüdergemeinde und ihre Schriften] In: ders. *Vennastekoguduse kirjandus*. [Werke der Herrnhuter Brüdergemeinde]. Tartu: Ilmamaa, 2011, S. 425-470.

59 Taterka, T. *Rahvas ja rahvad*, S. 22-30.

dem Feld arbeitete, andererseits würden sie als Halbdeutsche (Estnisch: *kaddaka saksad*) auch nicht von der deutschen Gesellschaft akzeptiert werden. Masing erzählt von Vätern, die sich an ihn wandten, weil sie nicht mehr wussten, was sie mit ihren halbgebildeten Söhnen anfangen sollten, deren Bildungsweg aus Armut oder aus anderen Gründen abgebrochen wurde. Er weist den Vorwurf zurück, in ihm spräche Neid auf strebsame Bauern oder er setze sie herab, im Gegenteil, sagt er, er habe nichts anderes gewollt, als „den armen Landmann seines Vaterlandes, der noch von der tiefsten Finsternis überschattet ist, auf den Weg der Wahrheit zu bringen, damit er die fruchtbare Güte in allem gottgefälligen Recht erkennen, auffinden und aufnehmen weiß“ (Nr. 11, 1825, S. 86). Masings Bildungsprogramm festigt die damalige soziale Ordnung, er setzt sich gegen die soziale Mobilität der Bauern durch Bildung ein.

Das vierte Thema, das hier umfangreicher als je zuvor im estnischsprachigen Schrifttum behandelt wird, ist die Wirtschaft, vor allem im letzten Jahrgang der Zeitung. Es gibt Abhandlungen über die Entwicklung von Industrie und Handel, wobei mehrmals die Meinung vertreten wird, dass Rohstoffe (z. B. Flachs, Hanf) nicht ausgeführt werden sollten, um dann aus ihnen gemachte Produkte wieder teuer einzukaufen, sondern sie müssten vor Ort verarbeitet und veredelt werden (Nr. 32, 34, 35, 1825). Zum ersten Mal in estnischer Sprache erscheinen in der Zeitung Nachrichten über einheimische Manufakturen (Sägewerk, Glasfabrik, Textilfabrik), die den Leuten alternative Verdienstmöglichkeiten ermöglichen und den Handel und Geldverkehr begünstigen. Regelmäßig werden Berichte über die Ein- und Ausfuhr von Waren in größeren Häfen Livlands, Riga und Pärnu abgedruckt. Masing, der auch seinen Pfarrhof bewirtschaftete, propagiert auf den Seiten seines Volksblattes einen für die damalige Zeit sehr fortschrittlichen Unternehmer- und Innovationsgeist.

Weitere Themen der Zeitung könnte man unter die Kategorie volksaufklärerisches Wissen summieren, wozu auch der Kampf gegen den Aberglauben gehört. Diese Themen decken fast alle Bereiche der Volksaufklärung ab⁶⁰ und können in zwei Hauptgruppen unterteilt werden; zum einen die Erweiterung des Wissenshorizontes im Bereich der Naturwissenschaften und technischer Errungenschaften, zum anderen praktische Hinweise zur Bewältigung des Lebensalltags auf dem Bauernhof.

Zunächst zum Wissenshorizont. Ähnlich wie seine *Erholungslektüre an Sonntagen* bringt auch das Volksblatt zahlreiche Lesestücke über Geographie, Flora und Fauna und Ethnographie. Während in der *Erholungslektüre* eher exotische und entlegene Gebiete vorgestellt werden (tropisches Afrika, Indien, Asien, Lappland, Grönland),⁶¹ liegt in der Wochenzeitung das Augenmerk auf der näheren Umgebung. Es werden die eigene livländische Heimat, Kurland, aber auch einige entferntere Orte des Russischen Kaiserreichs (Kamtschatka, die Halbinseln Kola und Krim, Sibirien) und manche ausländischen Regionen (Norwegen, Türkei, Persien) vorgestellt. Separate

60 Vgl. Siegert, Reinhart. Volksaufklärung - die bibliographische Erfassung eines geisteswissenschaftlichen Phänomens. Methode - Stand - Nutzerperspektiven. In: *Volksbildung durch Lesestoffe im 18. und 19. Jahrhundert*, S. 17-48, hier: S. 41-46.

61 Es wurde behauptet, dass eine seiner Quellen hierzu eine mehrbändige Sammlung mit dem Kurztitel „Allgemeine Historie der Reisen zu Wasser und zu Lande...“ (1748-1778, Leipzig) war und die andere eine dreibändige Reisebeschreibung von Adam Johann von Krustenstern (1770-1846) „Reise um die Welt“ (1810-1812). Siehe Vinkel, A., *Eesti rahvaraamat*, S. 117. Weitere Quellen sind möglich.

Artikel sind den Inseln (Saaremaa (deutsch: Ösel), Muhumaa (deutsch, schwedisch: *Moon/Mohn*)), den Seen (Peipsi (deutsch: *Peipussee*)) und Städten (Tartu, Narva (deutsch: *Narwa*), Kuressaare) des estnischsprachigen Livlands gewidmet. Die einheimischen Regionen/Städte beschreibt Masing systematisch, in dem er dazu auch landschaftliche, administrative und wirtschaftliche (Rohstoffe, Wirtschaftsproduktion, Warenumsatz) Charakteristiken bringt und einen Überblick über ihre Geschichte bietet.

Zum volksaufklärerischen Programm von Masing trugen zweifellos auch Behandlungen von historischen Themen bei, wobei darin eher die aber- bzw. volksgläubischen Sitten des Landvolkes behandelt wurden als konkrete historische Ereignisse. In der Artikelserie „Über die Vorzeit unseres Landes“ (Nr. 2–4, 1822) wird der alte Volksglaube der Esten, der Taaraglaube, vorgestellt, in der Artikelserie „Die alte Zeit und die heutige Zeit“ (Nr. 50–52, 1825) geht es um mittelalterliche Hexereien und ihre Entlarvungen, Mordanschläge und andere Wildheiten, die einst den hiesigen heidnischen Völkern eigen waren.⁶² Die Grundannahme dieser Artikel besteht darin, die autochthonen Völker seien vor der Ankunft des Christentums wild, primitiv und ungebildet gewesen, jedoch gerettet worden, nachdem sie Christus und seine Lehre kennengelernt hatten. Interessant ist, dass der zuerst erwähnte Artikel zu verstehen gibt, dass die heidnischen Esten mit den heidnischen Letten ständig auf Kriegsfuß standen, aber mit fremdländischen Kaufleuten, die baltische Häfen ansegelten, gegenseitig einträgliche Handelsbeziehungen pflegten. Leider bricht die Darstellung nach drei Teilen ab und man erfährt nicht, wie Masing das spätere Verhältnis zwischen den christlichen (und kaufmännischen) Eroberern des Landes, und den von ihnen versklavten einheimischen Völkern dargestellt hätte. Es handelt sich um eine frühe estnischsprachige Darstellung der Geschichte der baltischen Region, unserer Vorfahren, wie es im Text ausgedrückt wird, die ganz deutlich in der Tradition der deutschbaltischen Geschichtsschreibung steht.

Über die neuere Geschichte gibt es eine Artikelserie „Erinnerungen an den französischen Krieg“, in der auf die napoleonische Kriegszüge nach Russland zurückgeblickt wird, wobei Masing eindeutig patriotische Positionen vertritt, den russischen Kaiser und seine cleveren Feldherren preist und Napoleon als Räuber und Kriegsverbrecher verdammt (Nr. 12–13, 36–39, 1822). Darüber hinaus erfährt der Zeitungsleser auch vom Beginn der griechischen Freiheitskämpfe gegen das Osmanische Reich (1821–1828), die jedoch nicht als politisches Ereignis, sondern als Beispielgeschichte dargestellt werden. Eine tapfere junge griechische Frau Wanula, deren Mann von den Türken gequält und umgebracht wurde, versammelt Kriegsschiffe um sich und kämpft gegen die überlegene türkische Flotte an (Nr. 5, 1822). Zu den politischen Berichten können auch Nachrichten über Rundfahrten des russischen Kaisers und seiner Familienmitglieder gezählt

62 Mit diesem Text, in dem Masing dagegen polemisiert, dass die Vergangenheit besser als die Gegenwart sei, hört seine Zeitung auf. Die zwei letzten Nummern beinhalten nur diesen einen Text, der der christlichen Lehre für die Wegweisung dankt, da dies dem vernünftigen Leser helfe, das Richtige vom Falschen zu unterscheiden. Der Anfangs- und der Endtext der Zeitung korrespondieren somit miteinander – beide sind als Treuebekenntnisse zum Christentum zu verstehen. Über das Einstellen der Zeitung wird der Leser nicht informiert. Aus Masings Briefwechsel mit Rosenplänter erfahren wir, dass er wegen Geldsorgen und gesundheitlicher Probleme (Händezittern) auf die Herausgabe der Zeitung verzichten musste. Siehe: *Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Neljas köide 1824–1832.* = *Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplänter 1814–1832. Vierter Band 1824–1832.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997, S. 114. Eine nicht unwichtige Rolle könnten dabei auch Konflikte mit den Herrnhutern gespielt haben.

werden, aber ansonsten fehlen in *Marahwa Näddala-Leht* Darstellungen von historischen oder politischen Angelegenheiten.

Einen umfangreichen Teil von Texten bilden Darstellungen von Naturerscheinungen. Die Natur ist für Masing ein Beweis für die Weisheit und Allmächtigkeit Gottes, aber gleichzeitig bringt er auch eine offenbar auf Carl von Linné (1707–1778) zurückgehende Taxonomie des Naturreiches (Nr. 43–46, 1822) und gibt naturwissenschaftlich relevante Erklärungen über den Blitz, über Mond- und Sonnenfinsternis, Vulkane, Schneelawinen, Spinnen, Schwalben, Eichhörnchen, menschliche Sinneswahrnehmungen usw. Seine Vorgehensweise ist nicht systematisch, sondern zufällig. Eine Nachricht oder ein Vorfall werden zum Anlass genommen, das Volk auch in naturkundlichen Phänomenen aufzuklären. In einigen Texten vermischt sich das Erkenntnisinteresse mit dem Kampf gegen den Aberglauben.

Von den Errungenschaften der Wissenschaft und Technik werden das Fernrohr, der Blitzableiter, der Heißluftballon und das Dampfschiff vorgestellt, wobei in den Bericht über Dampfkraftmaschinen auch Ausführungen über das Sumpfgas eingebettet werden, sowie damit verbundene volksgläubische Vorstellungen, die der Zeitungsredakteur mit naturwissenschaftlichen Argumenten widerlegt (Nr. 22–24, 1822). In mehreren Nummern wird der Leser über die Erfindung der Schrift und die Entwicklung der Druckkunst bis hin zur Geschichte der estnischen Kirchenliteratur bis zum Erscheinen der Vollbibel 1739 informiert (Nr. 35–38, 1823). Die Behandlung des letzteren Themas ist zugleich einer der ersten Überblicke über die estnische (Kirchen-)Literatur auf Estnisch. Angeblich veranlasste die Frage eines Bauers, wie das Papier auf die Welt kam, Masing dazu, einen Überblick über die Erfindung des Papiers zu schreiben (Nr. 37–38, 1823).

Die zweite Hauptgruppe der volksaufklärerischen Texte bilden praktische Ratschläge zur Landwirtschaft, Schädlingsbekämpfung, Hygiene, Behandlung von Human- und Tierkrankheiten, Aufbewahrung und Zubereitung von Lebensmitteln usw. Im Bereich des Gartenbaus gibt die Zeitung Anregungen zur Vielfältigung von Bodenkulturen, zum Beispiel für den Anbau von Hopfen und Hülsenfrüchten (Bohnen und Erbsen) und für die Ausweitung des Flachsbaus. Ein Artikel berichtet davon, wie die Kartoffel im 16. Jahrhundert nach Europa und im 18. Jahrhundert nach Livland gelangte, die nun, am Anfang des 19. Jahrhunderts, sowohl von Gutsherren als auch Bauern schätzen gelernt und angebaut wurde (Nr. 48–49, 1821). Ein separater Artikel ist der Forstwirtschaft gewidmet. Fragen der Tierzucht werden im Zusammenhang mit anderen Themen behandelt, wie der vorhin erwähnte Bericht über die Einführung von Merinoschafen zeigt, nicht aber in einzelnen Artikeln. Durch mehrere Jahrgänge laufen Artikel, die vom Kampf gegen Wölfe berichten. Masing bringt zahlreiche Meldungen von Verwüstungen durch Wölfe (Angriffe auf Haustiere und Menschen), rechnet sogar die Schäden zusammen, die die Wölfe verursachen (z. B. in Nr. 6, 1823). Er muss jedoch konstatieren, dass der Glaube an Werwölfe unter der Landbevölkerung so stark ist, dass sie die Wolfsjagd scheut. Interessant ist, dass in der Zeitung ein Artikel über die Aufbewahrung von Fischbeständen mit dem Titel „Schleppnetze“ (Nr. 9, 1823) erschien, der die erste diesbezügliche Darstellung in estnischer Sprache ist.

Zum Bereich der medizinischen Volksaufklärung gehören Artikel und öffentliche Verordnungen über Pocken und Pockenimpfung, Masern, Aderlass und eines der Lieblingsthemen der Volksaufklärung, Scheintote. Auch Tierkrankheiten und ihre Behandlung (z. B. Leber- und Lungenkrankheiten des Viehs) sowie Schädlingsbekämpfung bleiben nicht außer Acht.

Zu sonstigen Themen der praktischen Volksaufklärung gehört der Feuerschutz, zu dem die Zeitung dadurch beiträgt, dass sie zunächst auflistet, aus welchen Gründen die zahlreichen Brände entfacht wurden und danach Vorschläge anbietet, wie sie zu vermeiden sind, z. B. sollten Öfen und Schornsteine regelmäßig gereinigt und repariert werden, in jedem Dorf sollten eine Feuerwehrlleiter, eine Feuerwehrspritze und sonstige Mittel zur Verfügung stehen, anstatt des Spanfeuers sollte man Öllampen verwenden, denn Späne, die man über Nacht brennen lässt, seien gefährlich usw. (Nr. 38–39, 1825). Im Bereich der Kindererziehung werden in der Zeitung mehrmals Fragen der freien Partnerwahl besprochen –Eltern sollten ihre Kinder nicht in eine Ehe zwingen, sondern frei entscheiden lassen, welchen Partner sie heiraten wollen. Die Liebesheirat im Gegensatz zur arrangierten Heirat wurde auch in anderen damaligen Texten besprochen und blieb in den estnischsprachigen Schriften während des ganzen 19. Jahrhunderts aktuell. Problemkreise, die mit der Erziehung von Kleinkindern zusammenhängen, werden in der Zeitung nicht behandelt.

Im Allgemeinen und im Vergleich zu manchen anderen zeitgenössischen Darstellungen sind die volksaufklärerischen Texte des Volksblattes vom Medium bedingt zwar knapp, decken aber viel mehr Themen ab als irgendeine andere zeitgenössische estnische Publikation. Darüber hinaus führen sie ganz neue Themen in die volksaufklärerische Diskussion ein, wie zum Beispiel die Aufbewahrung von Fischbeständen oder die Forstwirtschaft im Bereich der praktischen Volksaufklärung, zahlreiche technische Errungenschaften und Industriefragen im Bereich der Erweiterung des Wissenshorizontes. Themen, die in der Zeitung weniger ausführlich behandelt werden, stammen aus dem medizinisch-hygienischen und ökonomisch-landwirtschaftlichen Bereich. Der Trunksucht werden keine separaten Artikel gewidmet, aber das Problem wird in zahlreichen Berichten über Unsitten des Volkes zur Sprache gebracht. Die historische Volksaufklärung ist bescheiden vertreten und politische und juristische Darstellungen fehlen gänzlich. Letztere hätte angesichts der Abschaffung der Leibeigenschaft eigentlich unumgänglich sein sollen, aber Zensurmaßnahmen taten hier wahrscheinlich das Ihrige.

Ein unumgänglicher Bestandteil einer Zeitung sind die Nachrichten. Diesbezüglich dominieren in *Marahwa Näddala-Leht* Meldungen über Naturkatastrophen im In- und Ausland (Überschwemmungen, Gewitterstürme, Erdbeben, Vulkanausbrüche, von Tieren angerichtete Verwüstungen), über aus Fahrlässigkeit oder Vorsätzlichkeit von Menschen verursachte Unfälle (Morde, Brandstiftungen, Diebstähle) oder über sonstige außerordentliche Vorkommnisse (Geburt von Mehrlingen). Berichte über das alltägliche Leben der Bauern, die nicht in die Rubrik Extremes gehören, wie z. B. (positive) Meldungen aus ihrem sozialen Leben, über ihre Erfolge bei der Anwendung neuer Arbeitsmethoden oder der Aneignung neuer Kenntnisse, über ihre Fortschritte beim Lesen- und/oder Schreibenlernen oder Ähnliches, gibt es kaum.

In sehr vielen Zeitungsnummern findet sich zumindest eine Nachricht aus dem lettischsprachigen Teil Livlands. Zum Beispiel wird von einem archäologischen Fund auf dem Gut Biriņi (deutsch: *Kolzen*) berichtet (Nr. 11, 1822). Der dortige Gutsherr Graf Mellin bemerkte in einer Bauernstube, die er betreten hatte, ein Kind, das mit einer kleinen wohlgeformten Kupferstatue Nüsse knackte. Der Vater des Kindes berichtete, dass er auf seinem Ackerland mehrere solcher exotischer Gegenstände gefunden habe, beispielsweise einen großen runden Kupferschild, einen großen Topf, der mit Blei zugelötet gewesen sei und worin sich Asche, einige gebrannte Knochenstücke, Silber- und Kupfermünzen befanden. Den Schild und den Topf habe er bereits umgießen lassen. Die Statuen und die Münzen aber, die aus dem vorzeitlichen Phönizien, antiken Griechenland und Rom stammten, wie der Graf sofort feststellte, wurden ihm für gutes Geld abgekauft und der Kunstsammlung der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Jelgava geschenkt. Typisch für den Stil von Masing ist, dass er die Nachricht für weitere Ausführungen nutzt. Zum Beispiel erklärt er hier, worum es sich bei dem Fund handeln könnte und wie dieser nach Livland gelangte (mögliche Begräbnisstätte antiker Seefahrer). Die Tendenz, das Volk vielseitig aufzuklären, ist auch im Nachrichtenteil der Zeitung offensichtlich.

Es ist noch nicht genauer untersucht worden, auf welche Quellen sich Masing stützte. Wahrscheinlich gab (übersetzte) er Nachrichten aus den regionalen deutschsprachigen Zeitungen wider. Einige praktische Belehrungen über die Landwirtschaft und Tiermedizin stammen aus dem *Oekonomischen Repertorium für Liefland* (1808–1811), das auf Kosten der Livländischen Gemeinnützigen und Ökonomischen Sozietät (1792–1939/1940) herausgegeben wurde. Die Geburten- und Todesstatistik und Angaben über die Trauungen stammen mit großer Sicherheit aus dem offiziellen Anzeigenblatt, das Masing eine Zeit lang herausgab. Im Volksblatt gibt es aber auch einige Berichte, die ausdrücklich aus *Latweeschu Awises* stammen. In der 12. Nummer des Jahres 1823 wird von einem Scheintoten berichtet, der bis zur Anfertigung seines Sarges in einem anderen Sarg aufbewahrt wurde, um den Leichnam vor Ratten zu schützen. Als man den Mann fünf Tage später in seinen Sarg legen wollte, entdeckte man, dass er sich inzwischen umgedreht und sein Gesicht und seine Finger angenagt hatte, was bedeutet, dass er zunächst noch nicht tot, sondern nur in Ohnmacht gefallen war. Dieser Bericht wurde aus der 48. Nummer des ersten Jahrgangs der *Latweeschu Awises* übernommen und möglicherweise durch den Freund von Masing J. H. Rosenplänter, der auch des Lettischen mächtig war, vermittelt. In Masings Blatt finden sich auch aus der lettischen Zeitung entnommene regionenspezifische Informationen, wie z. B. die Bekanntmachung der administrativen Gliederung Kurlands, die aus der 30. Nummer übernommen wurde (Nr. 31, 1823) oder der Bericht über den begabten bäuerlichen Dichter, den blinden Indrik (Nr. 24, 1823). Es ist bekannt, dass Rosenplänter Masing um Erlaubnis bat, aus seiner Zeitung etwas an Watson zu schicken,⁶³ aber wie viele Texte gegenseitig vermittelt wurden und um welche konkreten Artikel es sich jeweils handelte,

63 Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Kolmas köide 1821–1823, S. 129, 131 (Brief vom 25.03.1822).

muss noch eingehender untersucht werden. Fest steht, dass die Redakteure der volkssprachlichen Zeitungen sich gegenseitig wahrnahmen.

Schöngeistige Texte, obwohl im Programm von Masing an exponierter Stelle angeführt, sind in der Zeitung relativ spärlich vertreten. Die meisten von ihnen erschienen im ersten und im letzten Jahrgang und waren typische volksaufklärerische Lesestoffe, entweder Allegorien (Parabel, Fabel), Beispielerzählungen, (Sinn-)Gedichte, Anekdoten oder Rätsel. Erzählungen und Gedichte, die im Gesuch „für die Belebung der religiösen Gesinnung“ ausdrücklich erwähnt wurden, fehlen. Im ganzen Schaffen von Masing findet sich recht wenig geistliche Literatur; er veröffentlichte zwar biblische Geschichten und in seinen Lehrmaterialien finden sich Gebete und einige religiöse Gedichte, aber von einem Pfarrer hätte man mehr religiösen Lesestoff erwartet. Vielleicht ist dies mit seiner rationalistischen Veranlagung zu erklären – Literatur sollte für ihn vor allem belehrend und darüber hinaus auch unterhaltsam sein. Auch Beispiele der Volksdichtung fehlen in Masings Zeitung, da er ihre Bedeutung verkannte.⁶⁴ Die Abwertung des alliterierenden archaischen estnischen Volksliedes (*regilaul*) steht im Zusammenhang mit seiner Ablehnung der althergebrachten Traditionen der Esten, aber auch im Widerspruch zu seiner Bemühung, die Sprache vom Volk zu lernen, da sich in diesen Liedern der ganze Reichtum der Ausdrucksmittel des Estnischen äußerte.

Bei den literarischen Texten, die in *Marahwa Näddala-Leht* abgedruckt wurden, handelt es sich zum einen um Adaptionen von international bekannten Stücken (Fabeln von Äsop und La Fontaine, „Tanzbär“ von Chr. F. Gellert, Lyrik von Hölty) und zum anderen um Originalschöpfungen von Masing. Zu Letzteren gehören einige Gedichte und eine Beispielgeschichte „Maddi Rein“, die von einem arbeitsamen und gutherzigen Bauer erzählt, der als Waisenkind bei Fremden aufwächst, sich als Gärtner im Gutshof hocharbeitet und später wiederum Waisenkinder unter seine Obhut nimmt (Nr. 36–37, 1821). Typisch für die Tradition der volksaufklärerischen Belletristik wird hier mittels Dialogform Kontrastbildungen (Maddi Rein vs. herzloser und robuster Speicherwächter) dem Guten, Selbstlosen, Barmherzigen und Gottesgläubigen am Ende zum Glück verholfen. Bemerkenswert an diesem Text ist, dass ihm Masing ein unpaginiertes Extrablatt mit einer Radierung beilegte, die Maddi Rein zeigt, wie er dem Gutsherrn, der ihm beim Eintritt ins Leben geholfen hatte, die Hand reicht.⁶⁵ Die Proportionen der Figuren sind bei näherer Betrachtung zwar etwas unnatürlich und die Männer begrüßen sich mit der linken Hand (weil die Druckplatte die Zeichnung spiegelbildlich abdruckt), doch ihr Aussehen und ihre Bekleidung entsprechen den damaligen Gegebenheiten. Aus seinem Briefwechsel erfahren wir, dass Masing die Radierung selbst angefertigt hat; während seiner Studienjahre in Halle zeichnete und radierte er gern und verdiente Geld als Zeichenlehrer.⁶⁶ Bei der Radierung handelt es sich um eine der ersten Binnen-Illustrationen des estnischen Zeitungswesens (Titelillustrationen gab es schon früher, z. B. auch in *Tarto maa*

Abb. 2. Maddi Rein. Radierung von Otto Wilhelm Masing. 1821. Eesti Kirjandusmuuseum (Tartu)

rahwa Näddali-Leht).⁶⁷ Einzelne Illustrationen fügte Masing auch seinen anderen Publikationen bei; von ihm stammt zum Beispiel auch die Titelillustration seines Abc-Buches (1795).

Die literarischen Texte, die im Volksblatt abgedruckt wurden, fügen sich gut in die bereits vorhandene Tradition der estnischsprachigen volksaufklärerischen Belletristik ein. Einige von ihnen wurden bereits früher in Bearbeitung von anderen Autoren (F. W. v. Willmann, J. W. L. v. Luce, F. G. Arvelius, R. J. Winkler u. a.) in damaligen Kalendern oder Lesebüchern vorgelegt (z. B. Fabeln), andere waren ihnen stilistisch ähnlich (Beispielsgeschichten). Die Tradition der zugleich belehrenden und unterhaltenden volksaufklärerischen Lesestoffe wurde während des ganzen 19. Jahrhunderts aufrechterhalten, denn dieselben Texte erschienen auch in späteren

64 Eesti kirjanduse ajalugu, S. 351.

65 Die beigefügte Illustration befindet sich nicht in jeder erhaltenen Ausgabe des gebundenen Volksblattes.

66 Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Kolmas köide 1821–1823, S. 65, 69 (Brief vom 13.08.1821).

67 Erm, Voldemar. Otto Wilhelm Masing illustraatorina. [Otto Wilhelm Masing als Illustrator] In: *Tõid kunstiteaduse ja -kriitika alalt 1. Artiklite kogumik*. [Arbeiten zu Kunstwissenschaft und -Kritik 1. Artikelsammlung] Tallinn: Kunst, 1976, 133–141, hier: S. 137.

Lese- oder Lehrbüchern, teilweise in neuer Bearbeitung, teilweise unverändert. Es wäre interessant der Frage nachzugehen, welche Texte von welchen Autoren, in welchen Formen und in welchen Textsammlungen seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zum Ende des 19. Jahrhunderts in estnischer Sprache im Umlauf waren.

Journalistische Genres, Sprache, Stil

In der Geschichte des estnischen Pressewesens wird hervorgehoben, dass Masings Zeitung nicht nur aufgrund der vielseitigen Themen wegweisend war, sondern auch aufgrund ihres Stils und ihrer Genres. In der Zeitung erschienen erstmals Genres, die die spätere journalistische Tradition prägten. Zum einen wird das Genre der Nachricht hervorgehoben, in der Masing Fakten oder Ereignisse kommentiert, bewertet und mit neuen Informationen anreichert, so dass die Nachricht zu einer umfangreichen volksaufklärerischen Darstellung oder zu einem reportagehaften Bericht anwachsen kann. So zum Beispiel gibt die Nachricht über den Vulkanausbruch in Island im Dezember 1821 dem Redakteur die Möglichkeit, den Leser über geographische, klimatische und wirtschaftliche Einzelheiten von Island aufzuklären (Nr. 23, 1822). Manche Nachrichten wie z. B. über Diebstähle werden schon fast zu Reportagen ausgebaut (z. B. eine Nachricht über eine listige Diebin, die einen betrunkenen Kneipengänger um sein Geld und seine Wertsachen brachte, indem sie sich als seine Frau ausgab Nr. 5, 1822). In der Zeitung gibt es auch Kurznachrichten, die im knappen, sachlichen Stil verfasst sind. Ein anderes für die Zeitung von Masing charakteristisches Genre ist eine längere Darstellung oder ein längerer Bericht, die/der gestützt auf Fakten oder verschiedene Daten zu Verallgemeinerungen, programmatischen Stellungnahmen oder Handlungsanweisungen führt und stark persönlich gefärbt ist. Hierzu gehören Artikel über Naturerscheinungen, Bildungsfragen, wirtschaftliche oder andere Themen. Die Nachfolger von Masing auf dem estnischsprachigen journalistischen Feld, Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882) mit seiner populärwissenschaftlichen Zeitschrift *Ma-ilm ja mõnda mis seal sees leida on* [Die Welt und so manches, was es darin zu finden gibt] (1848–1849, 5 Ausgaben à 32 Seiten) und Johann Voldemar Jannsen (1819–1890) mit seiner *Perno Postimees ehk Näddalileht* [Pernauer Postbote oder Wochenblatt], das 1857 gegründet wurde, und als älteste kontinuierlich erscheinende Zeitung bis heute unter dem Namen *Postimees* [Postbote] erscheint (seit 1886 als Tagesblatt), sind ganz bewusst in seine Fußstapfen getreten.⁶⁸ Auch ihnen war die starke volksaufklärerische Tendenz zu eigen, die in längeren persönlich gefärbten Darstellungen und kommentierenden Berichten zum Tragen kam.

Marahwa Näddala-Leht ist in der estnischen Kulturgeschichte auch deswegen bemerkenswert, weil sie die Tradition der Literaturkritik in der Presse begründete. In der Zeitung finden sich kurze Bücherannoncen, meistens von Publikationen, die Masing selbst verfasste und herausgab sowie Rezensionen estnischer Druckerzeugnisse, hauptsächlich von Kalendern (Nr. 12, 1823; Nr. 10, 1825). Dabei hat Masing mindestens einmal, wahrscheinlich aber mehrmals

seine eigenen Publikationen selbst lobend rezensiert und dies verschleierte. Die ausführliche Besprechung seines Kalenders für das Jahr 1823 (Pärnu, Druckerei Marquardt) ist ein Beispiel dafür. Der Redakteur der Zeitung habe die Rezension von einem deutschen Gutsherrn erhalten und ins Estnische übersetzt (Nr. 48, 1822), tatsächlich stammt der Text jedoch von ihm selbst.⁶⁹

Eines der Themen, das in Bezug auf Masings journalistische und volksaufklärerische Tätigkeit stets hervorgehoben wird, ist seine Sprache, die für die damalige Zeit sehr hoch geschätzt wird. Er war sprachbewusst und –gewandt, beschäftigte sich in seinem Briefwechsel und auch in seiner Publizistik viel mit sprachlichen Themen. Masings Sprachgebrauch ist volkstümlich, wort- und variantenreich, voll von Vergleichen, Phraseologismen, Aphorismen und Sprichwörtern. Seinem Stil sind Fabulierlust, detail- und situationsreiche Schilderungen eigen. Er verwendet zahlreiche Stilmittel, um seine Berichte und Darstellungen dem noch ungeübten Leser verständlicher zu machen und sein Interesse zu wecken, z. B. die *Wir*-Form in Augenzeugenberichten, Lesersprachen, stilistisch markierte direkte Rede, die Dialogform, um gegensätzliche Meinungen darzustellen, Rückblicke oder Exkurse bei der Wiedergabe von Ereignissen usw.

Ausgehend von den Themen, die er behandelte, führte Masing ins Estnische mehrere neue Lehnwörter ein, die bis heute im Gebrauch sind, zum Beispiel *armee*, *kandidaat*, *kapital*, *invaliid*, *metall*, *minister*, *protokoll*, mit den entsprechenden Bedeutungen Armee, Kandidat, Kapital, Invalide, Metall, Minister, Protokoll. Er kreierte auch neue Wörter, die zwar nicht alle bestehen geblieben sind, einige aber doch (*aurulaev* – Dampfschiff; *pikkilm* – Fernrohr; *saarestik* – Archipel u. a.). Seine Arbeit im Bereich des Wortschatzes ist bereits gründlich untersucht worden.⁷⁰ Sprachthemen behandelte er in seiner Zeitung auch in separaten Abhandlungen, zum Beispiel schrieb er über Sprachen, die dem Estnischen verwandt sind und im weiten Osten Russlands gesprochen werden. Ebenso schrieb er über estnische Dialekte (Nr. 49, 1822), propagierte dem Estnischen eigentümliche Nachnamen und den Gebrauch von „õ“, eines Buchstaben, den er selbst in die Sprache einführte und auch in seiner Zeitung verwendete (Nr. 6, 1822). Mit seiner Zeitung, die auf Nordestnisch verfasst war, aber in Livland, wo damals Südestnisch dominierte, herausgegeben wurde und die meisten Abonnenten hatte, festigte Masing die führende Position des Nordestnischen, der heutigen Landessprache. Debatten darüber, welche der Sprachvarianten zu bevorzugen sei, wurden zu Beginn des 19. Jahrhunderts unter den estophilen Geistlichen in deutschsprachigen Publikationen heftig geführt und Masing, der selbst aus dem nordöstlichen Teil Estlands stammte, gehörte zu den Befürwortern des Nordestnischen. Es wurde nämlich beobachtet, dass lese- und schriftkundige Bauern, die aus dem südestnischen Sprachraum stammten, ihre Leserbriefe⁷¹

⁶⁹ Siehe Vinkel, A. *Eesti rahvaraamat*, S. 11; Annus, E. *Eesti kalendrikirjandus 1720-1900*, S. 85-86.

⁷⁰ Kingisepp, Valve-Liina (Hrsg.). *Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Lehe“ sõnastik*. [Das Wörterverzeichnis des Marahwa Näddala-Leht on Otto Wilhelm Masing]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020.

⁷¹ Die Briefe von einzelnen estnischen Bauern an Masing (und auch an manche andere deutsche Volksaufklärer) wurden mit wenigen Ausnahmen nicht im Volksblatt abgedruckt und kommentiert, sondern in der von Rosenplänter herausgegebenen deutschen Zeitschrift *Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache* (1813-1832, insgesamt 20 Ausgaben), der ersten sprach- und kulturwissenschaftlichen Zeitung über die estnische Sprache, Folklore und Literatur. In ihren Leserbriefen äußerten sich schriftkundige Bauern über estnischsprachige Publikationen, darunter auch über Masings Abc-Buch, *Pühhapäwa Wahheluggemissed* und seine Zeitung, über die estnische Sprache und über ihren Lebenslauf. Diese Briefe wurden veröffentlicht in den Ausgaben der *Beiträge* XIII (1821), XIV (1822) und XVI (1823). Siehe auch: Pöldmäe, R. *Ratsionalistide võitlus*, S. 460-470.

⁶⁸ *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed*, S. 74, 76-81; 92-102.

eigentlich auf Nordestnisch verfassten, was die Annahme untermauerte, dass das Nordestnische zur gemeinsamen Schriftsprache werden sollte, was im 19. Jahrhundert auch geschah.

Masing redigierte und stellte die Zeitung vorwiegend alleine zusammen. Er hatte zwar ca. 20, möglicherweise sogar 30 Berichtersteller, die meisten davon deutsche Geistliche, aber auch einige estnische Bauern waren darunter. Weniger als zehn von ihnen sind mit Namen bekannt.⁷² Von seinen Korrespondenten erfährt man aus seinem Briefwechsel, in der Zeitung werden sie nur vereinzelt namentlich genannt. Masing rief seine Leser regelmäßig auf, ihm Beiträge und lokale Nachrichten zuzuschicken, die Zuschriften erfolgten aber nicht im gewünschten Maß. Zum Beispiel berichteten sie von herrnhutischen Himmelsgängern, von Unfällen und sonstigen Vorkommnissen, die man je nach Ortschaft, seltener nach Namen identifizieren kann. Ein namentlich genannter Este, dessen Nachrichten Masing veröffentlichte, war der Bauernschullehrer Kõrendo Kaarel bzw. Kaarel Reinwald (1792–1860), der mit Masing in Kontakt stand und dessen Leserbriefe auch in den Ausgaben von *Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache* veröffentlicht wurden. Seine Berichte über den Einschlag eines Meteoriten am 4. Juli 1821 in Kaiavere (deutsch: *Kayafér*), über einige Unfälle daselbst und eine barmherzige Witwe im nahegelegenen Gutshof, die Waisenkinder unter ihre Obhut nahm, sind allesamt in der Zeitungsnummer 33 des Jahrganges 1822 abgedruckt. Möglicherweise hat Masing noch mehr Nachrichten von ihm veröffentlicht, denn es gibt in der Zeitung weitere Meldungen, die aus derselben Gegend stammen, aber sein Name wird nicht mehr genannt. Eine Artikelserie über die Insel Saaremaa (Nr. 26, 28, 31, 40, 41, 1822; Nr. 3, 1823) stammt von Johann Wilhelm Ludwig von Luce (1756–1842), der eine deutschsprachige ethnographische Beschreibung über die Insel und ihre Einwohner veröffentlichte und neben Masing ein weiterer wichtiger deutschbaltischer Volksaufklärer im estnischsprachigen Livland zu Beginn des 19. Jahrhunderts war. Luce gehörte zu den Abonnenten des *Marahwa Näddala-Leht* in Saaremaa. Da Masing die Beiträge seiner Berichtersteller redigierte, vervollständigte, stilistisch vereinheitlichte und, falls nötig, auch übersetzte, können sie nicht von seinen eigenen unterschieden werden.

Es gibt noch ein Thema, das im Zusammenhang mit dem Volksblatt von Bedeutung ist, nämlich das Selbstverständnis des Redakteurs oder allgemeiner gesprochen seine weltanschauliche Position. Diese kommt nirgendwo explizit zum Ausdruck, sondern muss sozusagen zwischen den Zeilen herausgelesen werden. Mit seiner Haltung gegenüber den Endadressaten seiner Zeitung, den estnischen Bauern, gehört Masing zusammen mit anderen deutschen Volksaufklärern der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (Willmann, Arvelius, Luce u. a.) zu den Volkslehrern, die den Landmann unter seine Obhut nahmen und ihn vielseitig aufklären wollten, aber seine Gedanken oder Erfahrungen für nicht wertvoll genug hielten, um sie ernst zu nehmen und beispielsweise in der Zeitung abzdrukken. Dem Bauer wird selten das Wort erteilt, sein eigentliches Leben, seine Gedanken und Empfindungen werden kaum beleuchtet. Er wird nicht als Partner des Volkslehrers (Zeitungsredakteurs) gesehen, sondern als ein Mündel, das vom höher gebildeten Mann an der

Hand geführt wird. Der sogenannte Wissens- und Erkenntnistransfer ist eine Einbahnstraße. Der Bauer wird zwar grundsätzlich als lese- und lernfähig angesehen, was im Vergleich zu den deutschen Geistlichen der früheren Generationen ein Fortschritt ist, er darf aber nur innerhalb seiner sozialen Schicht gebildet werden. Von seiner kulturellen Eigenart wird noch gar nicht gesprochen.

In der estnischen Kulturgeschichte gilt Masing als einer der Ersten, der in Bezug auf die historische, soziale und sprachliche Lage des estnischen Bauernvolkes sozusagen auf der Seite des Volkes stand⁷³ – man möchte glauben, dass dies auf seine halbestnische Abstammung zurückzuführen ist –, aber untersucht man seine Schriften und seine Tätigkeit genauer, versteht man, dass dies eine Illusion ist und dass er durch und durch ein deutscher Volksaufklärer war, der die eigentliche Situation des Landvolkes nicht wahrhaben wollte oder (aus Zensurgründen?) nicht konnte. In seiner Zeitung ist der Lebensalltag der Bauern meistens durch Unglücksfälle und Diebstähle, Brandstiftungen und Todschläge, Trunksucht und Ehebruch charakterisiert die angeblich allesamt aus Dummheit, Unbildung und Aberglauben herrühren. Über die eigentlichen Gründe des antisozialen Verhaltens, d. h. über die Armut und den Hunger, über die Rechtslosigkeit und die Sklavenarbeit, über den 25 Jahre währenden Heeresdienst, Krankheiten, miserable Wohnverhältnisse usw. erfahren wir wenig. Die sozialen Umstände werden manchmal sogar beschönigt. In der Nr. 44 des Jahrgangs 1823 wird vom Jahrmarkt am Michaelistag berichtet, wo der Zeitungsredakteur die üppigen, zum Verkauf oder Tausch mitgebrachten Viehbestände des Bauernvolkes bewundert – der Großteil des Viehs sei wahrscheinlich für den Eigengebrauch noch zu Hause geblieben –, was ein Zeichen von Wohlstand, von der ertragreichen Erde und von Gottesseggen sei. Es werden zahlreiche Beispiele von Bauern aus anderen europäischen Ländern angeführt, um zu zeigen, dass es diesen weniger gut ging als den einheimischen Bauern. Man kann also sagen, dass das Bild, das *Marahwa Näddala-Leht* vom estländischen- und livländischen Bauernvolk der 1820-er Jahre zeichnete, den Vorstellungen des deutschen Volksaufklärers von ihm entspricht, aber nicht unbedingt der Wirklichkeit.

Zusammenfassung

In den ersten Dekaden des 19. Jahrhunderts fanden in den russischen Ostseeprovinzen große gesellschaftliche Umbrüche statt (Abschaffung der Leibeigenschaft in Estland 1816, in Kurland 1817 und in Livland 1819), die das Leben der Bauernvölker einschneidend veränderten und ihnen völlig neue Entwicklungsperspektiven eröffneten. Baltischen Aufklärern, die diesen Umbruch vorbereitet hatten, wurde nun ein neuer Impuls für ihre zivilisatorische Aufgabe verliehen. Am dringendsten war die Anhebung des Bildungsstandes der Bauernvölker, wozu Bauernschulen gegründet und Bauernvölker mit eigensprachlichem Lesestoff ausgestattet werden mussten. Neben Schulbüchern und anderen Textsammlungen gehörten dazu auch neuartige Kommunikationsmedien, die Zeitungen.

72 Anvelt, Leo. Täiendavat „Marahwa Näddala-Lehe“ kaastöolistest. [Ergänzungen zu den Mitarbeitern von Marahwa Näddala-Leht] In: ders. O. W. Masing ja kaasaegsed. [O. W. Masing und seine Zeitgenossen] Tallinn: Eesti Raamat, 1979, 57–70.

73 *Eesti kirjanduse ajalugu*, S. 348, 350.

Die Gründung einer volkssprachlichen Zeitung seitens der deutschbaltischen Literaten, lutherischer Landpastoren wurde im estnischsprachigen Livland und im lettischsprachigen Kurland zur gleichen Zeit vorgenommen (1817) und auch ihre Programme ähnelten sich; da aber Otto Wilhelm Masing in Livland weniger radikal vorging als Carl Friedrich Watson in Kurland, weil er sensitive politische und soziale Themen ausklammerte, konnte er sein Vorhaben etwas früher verwirklichen als Watson, der zwei Anläufe nehmen musste. Es ist möglich, dass Masing von den Hindernissen, auf die die Gründung der lettischen Volkszeitung stieß, wusste und diese zu vermeiden wusste, denn als hoher Geistlicher (Assessor des livländischen Konsistoriums) pflegte er einen engen Umgang mit seinen Amtsbrüdern im lettischsprachigen Livland, die unter anderem auch Mitglieder der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst waren. Die erste Nummer seiner *Marahwa Näddala-Leht* erschien am 5. Januar 1821 und genau ein Jahr später, am 5. Januar 1822 wurde die erste Nummer der *Latweeschu Awises* herausgegeben. Der weitere Verlauf der Dinge gestaltete sich unterschiedlich, obwohl die Probleme, mit denen die beiden Volkszeitungen zu kämpfen hatten (niedrige Abonnentenzahlen und Druckauflagen, Zensurvorschriften) ähnlich waren; die estnische Zeitung erschien nur in vier Jahrgängen, während die lettische Zeitung fast ein Jahrhundert (bis 1915) überdauerte. Die längere Erscheinungsdauer der lettischen Zeitung ist sowohl mit der unterschiedlichen institutionellen und behördlichen Unterstützung, mit dem größeren Mitarbeiterkreis und womöglich auch mit ihren Inhalten zu erklären. *Latweeschu Awises* ging aus der Initiative der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst hervor, wurde zwischenzeitlich durch Abonnements der kurländischen Gemeindegerichte unterstützt und in den 1850er Jahren unter die Obhut der Lettisch-Literarischen Gesellschaft genommen. Sie konnte mehr Leser ansprechen und mehr Mitarbeiter für sich gewinnen als es Masing für seine Zeitung gelang, so dass sie nach anfänglichen Schwierigkeiten bald zu einer überregionalen Zeitung heranwuchs, die Lettisch sprechende Bevölkerung in Kur- und Livland vereinte. Masings Zeitung war ein Einmannunternehmen, das trotz vielseitiger Inhalte und volkstümlicher Sprache bei den Adressaten keine gute Aufnahme fand. Sie hatte zwar Berichterstatter, aber fast alle blieben anonym und Masing redigierte die Zeitung alleine. Eine nicht unwichtige Rolle bei ihrer geringen Verbreitung spielte die Herrnhuter Brüdergemeinde, der damals viele Bauern anhängen, die aber von Masing bekämpft wurde. Erst Jahre später wurden die zusammengebundenen Jahrgänge der estnischen Zeitung als Volksbücher gelesen und als spannende Lesestoffe anerkannt. Erst im Laufe der späteren Zeit hat man ihre Vorreiterrolle in der Geschichte des estnischen Pressewesens erkannt.

Inwiefern die Inhalte der beiden volkssprachigen Zeitungen einander ähneln oder nicht, sollen weitere Untersuchungen zeigen, feststeht, dass die 1820er Jahre, als ein neuartiges, regelmäßig erscheinendes Schriftmedium, das Wochenblatt, aufkam, kulturell prägend waren. Mit neuen Diskursen (im estnischen Fall z. B. Wirtschaft, Technologie u. a.), Textgattungen (im estnischen Fall z. B. mit Kommentaren erweiterte Nachricht, informativer, programmatischer Artikel, Literaturkritik) und vielen neuen Themen aus verschiedenen Lebensbereichen erweiterte die eigensprachliche Zeitung den Wissenshorizont des Bauern enorm, auch wenn sie ihm vorgelesen oder mit ihm besprochen wurde, da er Analphabet war. Man kann sich heute kaum vorstellen, wie die Zeitung das Zeitgefühl und das Lebenstempo auf dem Bauernhof veränderte,

weil sie neue Informationen viel schneller lieferte, als es die Menschen bisher gewohnt waren. Ebenso wurde das Raumverständnis grundlegend verändert, als Nachrichten aus aller Welt in die Bauernstube gelangten. Durch die Aufnahme lokaler Meldungen von Berichterstattern und durch die überregionale Verbreitung trugen die Zeitungen zur Herausbildung einer Öffentlichkeit in der jeweiligen Landessprache bei. Das estnische Volksblatt trug zur Gemeinschaftsbildung auch durch die Bevorzugung des Nordestnischen bei, das auch von Bauern aus dem livländischen Teil, wo damals noch Südestnisch dominierte, als Schriftsprache anerkannt wurde. Für das nationale Erwachen der Esten und Letten ab der Mitte des 19. Jahrhunderts, haben beide Volkszeitungen die Weichen gestellt. *Latweeschu Awises* führte das kulturelle Erwachen der Letten an, *Marahwa Näddala-Leht* stand den Erweckern des estnischen Volkes als nachahmenswertes Beispiel vor Augen.

Literatur

- [Anon.] Anmerkung des beständigen Sekretärs [der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst]. In: *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Bd. 1, 1819, S. 52-53.
- Annus, Endel (Red.). *Eestikeelne raamat 1525-1850 = Estnisches Buch 1525-1850*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 2000.
- Annus, Endel. *Eesti kalendrikirjandus 1720-1900* [Kalenderliteratur von Estland 1720-1900]. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2000.
- Anspaks, Jānis; Ruberts, Jānis; Staris, Alfrēds u. c. (sast.). *Tautas izglītība un pedagogiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam* [Volksbildung und pädagogische Ideen in Lettland bis 1900]. Rīga: Zinātne, 1987.
- Anvelt, Leo. *O. W. Masing ja kaasaegsed* [O. W. Masing und seine Zeitgenossen]. Tallinn: Eesti Raamat, 1979.
- Anvelt, Leo (Hrsg.) *Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplānterile 1814-1832*. Esimene köide 1814-1818 = *Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplānter 1814-1832*. Erster Band 1814-1818. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1995.
- Anvelt, Leo (Hrsg.) *Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplānterile 1814-1832*. Kolmas köide 1821-1823 = *Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplānter 1814-1832*. Dritter Band 1821-1823. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1996.
- Anvelt, Leo (Hrsg.) *Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplānterile 1814-1832*. Neljas köide 1824-1832 = *Die Briefe von Otto Wilhelm Masing an Johann Heinrich Rosenplānter 1814-1832*. Vierter Band 1824-1832. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997.
- Daija, Pauls. Die lettische Quartalschrift *Latwiska Gadda-Grahmata* als Beispiel der baltischen Volksaufklärung in Kurland um 1800. In: Bičevskis, Raivis; Eickmeyer, Jost; Levāns, Andris; Schaper, Anu; Spiekermann, Björn; Walter, Inga (Hrsg.). *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien-Institutionen-Akteure*. Bd. 2. Zwischen Aufklärung und nationalem Erwachen. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2019, S. 313-333.
- Daija, Pauls. Lettischsprachige Kalender im 18. Jahrhundert. In: (Hrsg.). Lukas, Liina; Pasewalk, Silke; Hoppe, Vinzenz; Renner Kaspar. *Medien der Aufklärung-Aufklärung der Medien. Die baltische Aufklärung im europäischen Kontext*. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Bd. 86. Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2021, S. 373-393.
- Daija, Pauls. The Development of Peasants' Reading Habits in Courland and Livonia in the 18th Century. *Knygotyra*, 2021, Nr. 76, S. 27-50. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.76.74>.

12. Eisen, Mattias Johann (Hrsg.). *O. W. Masingi kirjad*. 1.–4. anne. [Briefe von O. W. Masing. Bände 1–4]. Tartu: Schnakenburg, 1883–1886.
13. Erm, Voldemar. Otto Wilhelm Masing illustraatorina [Otto Wilhelm Masing als Illustrator]. In: Ellert, Mart (Koost.). *Toid kunstiteaduse ja –kriitika alalt 1. Artiklite kogumik*. [Arbeiten zu Kunstwissenschaft und –Kritik 1. Artikelsammlung]. Tallinn: Kunst, 1976, lk. 133–141.
14. Grudule, Māra. Volksaufklärung in Lettland. In: Schmitt, Hanno; Böning, Holger; Greiling, Werner; Siegert, Reinhart (Hrsg.). *Die Entdeckung von Volk, Erziehung und Ökonomie im europäischen Netzwerk der Aufklärung*. Bremen: edition lumière, 2011, S. 137–156.
15. Hehn, Jürgen von. Die Anfänge des lettischen Zeitungswesens. *Baltische Monatshefte*, 1938, S. 82–92.
16. Hehn, Jürgen von. *Die lettisch-litterarische Gesellschaft und das Lettentum*. Schriften der Albertus-Universität Bd. 21. Königsberg, Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1938.
17. Herbst, Klaus-Dieter. *Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher von 1550 bis 1750*. URL: https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=krueger_georg_wilhelm (letzter Zugriff 22.05.2023.).
18. Ischreyt, Irene; Ischreyt, Hans. *Der Arzt als Lehrer. Populärmedizinische Publizistik in Liv-, Est- und Kurland als Beitrag zur volkstümlichen Aufklärung im 18. Jahrhundert*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1990.
19. Jaanson, Ene-Lille. Johann Christian Schünmanni trükikoda Tartus 1814–1840: tegevuskäik ja trükitoodang [Die Druckerei von Johann Christian Schünmann in Tartu 1814–1840: Tätigkeit und Druckproduktion]. In: Hallik, Martin (Koost.). *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 2006–2009* [Jahrbuch der Universitätsbibliothek Tartu]. Vol. 11. 2010, lk. 106–150.
20. Kingisepp, Valve-Liina (Hrsg.). *Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Lehe“ sõnastik* [Das Wörterverzeichnis des „Marahwa Näddala-Leht“ von Otto Wilhelm Masing]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020.
21. Köther, Felix. Am „leichtesten ist die Einwirkung auf das Volk mittelst des Kalenders“: die Anfänge des lettischen Kalenderwesens als Instrument der deutschbaltischen Volksaufklärung. In: Grudule, Mara (Hrsg.). *Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā = Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) und die Aufklärung im Baltikum im europäischen Kontext = Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) and the Enlightenment in the Baltics in European contexts*. Riga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2018, S. 99–117.
22. Laul, Endel (Hrsg.). *Eesti kooli ajalugu neljas köites kaugemast minevikust tänapäevani*. 1. köide 13. sajandist 1860. aastateni [Geschichte des estnischen Schulwesens in vier Bänden von ferner Vergangenheit bis zur Gegenwart. 1. Bd. Vom 13. Jahrhundert bis zu den 1860er Jahren]. Tallinn: Valgus, 1989.
23. Lukas, Liina (Hrsg.). *Balti kirjakuultuuri ajalugu I. Keskused ja kandjad* [Geschichte der baltischen Schriftkultur I. Zentren und Träger]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021.
24. *Marahwa Näddala-Leht* [Wochenblatt für das Landvolk]. URL: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=cl&cl=CL1&sp=marahwa> (letzter Zugriff 26.06.2023.).
25. Mattheus, Ave. Aufklärung in Estland und die deutsche Volksaufklärung des 18. und 19. Jahrhunderts. In: Böning, Holger; D'Aprile, Iwan-Michelangelo; Schmidt, Hanno (Hrsg.). *Volksaufklärung ohne Ende? Vom Fortwirken der Aufklärung im 19. Jahrhundert*. Bremen: edition lumière, 2018, S. 405–450.
26. Mattheus, Ave. Das Kalenderwesen in Estland und die ersten estnischen Kalender [ab 1720]. In: Herbst, Klaus-Dieter; Greiling, Werner (Hrsg.). *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540–1850)*. Bd. 124. Presse und Geschichte – Neue Beiträge. Bremen: edition lumière, 2018, S. 519–548.
27. Mattheus, Ave. *Otto Wilhelm Masing valgustusliku laste- ja noortekirjanikuna* [Otto Wilhelm Masing als aufklärerischer Kinder- und Jugendbuchautor]. *Keel ja Kirjandus*, 2012, Nr. 7, lk. 518–537.

28. Metste, Kristi. „Ma olen 100 aastat enneaegu kirjutanud.“ O. W. Masing eesti esseistika alustajana [„Ich habe 100 Jahre zu früh geschrieben.“ O. W. Masing als Gründer der estnischen Essayistik]. *Akadeemia*, 2001, Nr. 4, lk. 657–667.
29. Mickwitz [Christoph Friedrich]. Zur Chronik der Ostseeprovinzen... Aus Leal vom 29sten April. *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland*, 20.05., 1831, Nr. 20, S. 77–78.
30. Mix, York-Gothart; Köther, Felix; Kandler, Kristina. *Die Kalender-, Almanach- und Taschenbuchliteratur Estlands, Livlands und Kurlands (1700–1830)*. *Analytische Bibliographie*. Teil 1. Archiv für Geschichte des Buchwesens 73. Berlin: de Gruyter, 2018.
31. Noodla, Kaja. Eesti raamatute lugeja XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul [Leser des estnischsprachigen Buches am Ende des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts]. In: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline kirjandusmuuseum (Hrsg.). *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed*. Uurimusi XI. Tagasivaateid kirjanduslukkude [Ein paar Schritte auf der Wanderschaft der Untersuchung estnischer Literatur. Forschungen XI. Rückblicke in die Literaturgeschichte]. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, S. 8–30.
32. Peegel, Juhan; Aru, Krista; Issakov, Sergei; Jansen, Ea; Lauk, Epp (Hrsg.). *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)* [Wege und Kreuzwege des estnischen Pressewesens. Über die Geschichte des estnischen Pressewesens (vom 17. bis zum 20. Jahrhundert)]. Tartu, Tallinn: Olion, 1994.
33. Plath, Ulrike. *Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russlands. Fremdekonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850*. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts Bd. 11. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011.
34. Pöldmäe, Rudolf. Ratsionalistide võitlus vennastekoguduse ja selle kirjandusega [Der Kampf der Rationalisten gegen die Herrnhuter Brüdergemeinde und ihre Schriften]. In: Pöldmäe, Rudolf (Koost.). *Vennastekoguduse kirjandus* [Werke der Herrnhuter Brüdergemeinde]. Tartu: Ilmamaa, 2011, lk. 425–470.
35. Pöldvee, Aivar. Peasant schools in Estland and Livland during the last quarter of the 17th century. In: Ross, Kristiina; Vanags, Pēteris (eds.). *Common roots of the Latvian and Estonian literary languages*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2008, pp. 61–99.
36. Pöldvee, Aivar. Pedagogical Innovations and Estonian Education at the Beginning of the Nineteenth Century: Transnational Influences and Historical Roots. *Acta Historica Tallinnensia*, 2021, Nr. 27/1, pp. 94–132. <https://doi.org/10.3176/hist.2021.1.04>.
37. Reimo, Tiiu. *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel* [Die Buchkultur in Tallinn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts]. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2001.
38. Rosenplänter, Johann Heinrich (Hrsg.). *Beiträge zur genauern Kenntniss der esthnischen Sprache*. Perna: Marquardt, 1813–1832.
39. Siegert, Reinhart. Volksaufklärung – die bibliographische Erfassung eines geisteswissenschaftlichen Phänomens. Methode–Stand–Nutzerperspektiven. In: Siegert, Reinhart; Hoare, Peter; Vodosek, Peter (Hrsg.). *Volksbildung durch Lesestoffe im 18. und 19. Jahrhundert. Voraussetzungen, Medien, Topographie*. Bremen: edition lumière, 2012, S. 17–48.
40. Sonntag, Karl Gottlob. Demandirtes Sentiment über den vorstehenden Plan. Von dem Generalsuperintendenten Dr. Sonntag, geschrieben am 9ten Oktober 1817. In: *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Bd. 1. 1819, S. 54–57.
41. Šemeta, Aiga. Warum sollen Bauern lesen? Zum bäuerlichen ‚impliziten‘ Leser und zur (simulierten) Öffentlichkeit der Bauern in Kurland und Livland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Bičevskis, Raivis; Eickmeyer, Jost; Levāns, Andris; Schaper, Anu; Spiekermann, Björn; Walter, Inga (Hrsg.). *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. Bis 19. Jahrhundert. Medien-Institutionen-Akteure*. Bd. 2 Zwischen Aufklärung und nationalem Erwachen. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2019, S. 335–363.

42. Šiško, Silvija (Hrsg.). *Seniespiedumi latviešu valodā 1525-1855*. Kopkatalogs = *Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525-1855*. Gesamtkatalog. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
43. Talve, Ilmar. *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni* [Kulturgeschichte Estlands. Vom Beginn des Mittelalters bis zur Republik Estland]. Tartu: Ilmamaa, 2005.
44. Tannberg, Tõnu (Hrsg.). *Tarto maa rahwa näddali-leht. Uurimusi ja allikmaterjale* [Wochenblatt des Landkreises in Tartu. Untersuchungen und Quellenmaterialien]. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, 1998.
45. *Tarto maa rahwa näddali-leht*. (Faksimiletrükk) [Wochenblatt des Landkreises in Tartu. (Faksimiledruck)]. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, 1998
46. Taterka, Thomas. Das Volk und die Völker. Grundzüge deutscher Volksaufklärung unter Letten und Esten in den russischen Ostseeprovinzen Livland, Kurland und Estland (1760-1840). In: Siegert, Reinhart; Hoare, Peter; Vodosek, Peter (Hrsg.). *Volksbildung durch Lesestoffe im 18. und 19. Jahrhundert: Voraussetzungen, Medien, Topographie*. Bremen: edition lumière, 2012, S. 323-358.
47. Taterka, Thomas. Rahvas ja rahvad. Lätlastele ja eestlastele suunatud saksa rahvalgustuse põhijooni Vene Läänemereprovintside Liivi-, Kura- ja Eestimaal (1760-1840). [Das Volk und die Völker. Grundzüge deutscher Volksaufklärung unter Letten und Esten in den russischen Ostseeprovinzen Livland, Kurland und Estland (1760-1840)]. In: Kaju, Katre (Hrsg.). *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustajastu peeglis* [Die Schriftkultur und das Kulturleben der baltischen Region im Spiegel des Aufklärungszeitalters]. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised / Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 21 (28). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, lk. 17-67.
48. Vinkel, Aarne (Hrsg.). *Eesti kirjanduse ajalugu*. I köide Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni [Geschichte der estnischen Literatur. Erster Band. Von den ersten Anfängen bis zu den 1840-er Jahren]. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.
49. Vinkel, Aarne. *Eesti rahvaraamat*. Tallinn: Eesti Raamat, 1966.
50. Vinkel, Aarne. O. W. Masingu „Maarahva Nädalaleht“ [„Maarahva Nädalaleht“ von O. W. Masing]. *Keel ja Kirjandus*, 1962, Nr. 4, lk. 206-216 [1. Teil]; Nr. 5, lk. 275-283 [2. Teil].
51. Watson, Carl Friedrich. Plan über die Art und Weise, wie die Gesellschaft auf die Kultivierung des lettischen Landvolkes einwirken könne, vorgelesen am 8ten August 1817 vom Pastor Watson zu Lesten. In: *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Bd. 1. 1819, S. 45-52.
52. Wittmann, Reinhard. Der lesende Landmann. Zur Rezeption aufklärerischer Bemühungen durch die bäuerliche Bevölkerung im 18. Jahrhundert. In: Berindei, Dan; Gesemann, Wolfgang; Hoffmann, Alfred; Leitsch, Walter; Timm, Albrecht; Vilfan, Sergij (Hrsg.). *Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. Jahrhunderts. Beiträge zu seiner Lage und deren Widerspiegelung in der zeitgenössischen Publizistik und Literatur*. Köln, Wien: Böhlau, 1975, S. 142-196.
53. -x. Berichtigung und Vergleichung. *Literärischer Begleiter des Provinzblattes*, 04.07., 1828, Nr. 14, S. 56.
54. Zelče, Vita. Auf dem Weg zu einer lettischen Nation. Deutschbaltische Pastoren in den sozialen und nationalen Prozessen von der ersten Hälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Konfession und Nationalismus in Ostmitteleuropa. Kirchen und Glaubensgemeinschaften im 19. und 20. Jahrhundert*. Neue Folge Bd. VII, Heft 2, 1998, S. 417-442.

“Marahwa Näddala-Leht” –
a colourful encyclopaedia for peasants,
the Estonian counterpart to
“Latviešu Avīzes”

Summary

In the cultural history of today's Estonia and Latvia, there are many parallel developments due to the common Baltic-German roots. The article deals with the emergence of the newspapers in Estonian and Latvian in the 1820s, when the Baltic-German Enlightenment among the autochthonous peasants was at its height. The article joins recent comparative studies analyzing the cultural history of the Baltic region across countries, languages, and nations.

The first number of *Marahwa Näddala-Leht* [Peasant's Weekly] appeared on January 5, 1821, under the editorship of Otto Wilhelm Masing (1763–1832). Although it was not the first Estonian newspaper, it created content and formal criteria for later newspapers. Due to lack of subscribers, it appeared in only four volumes, 1821–1823 and 1825. Exactly one year later, on January 5, 1822 began *Latweeschu Awises* [Latvian Newspaper], the first Latvian newspaper, which continued until 1915. Its first editor was Carl Friedrich Watson (1777–1826).

The main goal of the article is to introduce *Marahwa Näddala-Leht*, but also to compare it with its Latvian counterpart. The newspapers have many similarities – both were initiated and edited by German pastors and both have a strong popular enlightenment program – but also some differences. What differed was the duration of the newspaper, which resulted from the different institutional support, but also the circle of its contributors and its content. Masing's newspaper was a one-man enterprise with a few correspondents, but it was still able to spread throughout Estonia and Estonian-speaking Livland; *Latweeschu Awises*, on the other hand, was able to engage a broad staff and spread throughout both Courland and Latvian-speaking Livland.

The article is divided into three parts. The first part examines how well prepared the society of the time was for the establishment of the vernacular press, whether or not the prerequisites for it were present (e. g. readership, distribution possibilities and freedom of the press). The analysis has shown that at the beginning of the 19th century in the Baltic provinces of Russia, in Estonia, Livonia and Courland there were no favorable conditions for the emergence of a vernacular press. There were only few literate peasants, they were poor and hardly interested in secular literature. The peasant reforms of 1816–1819 created new opportunities for raising the educational level of peasants and for acquiring popular reading materials, including newspapers. Printing a newspaper nevertheless remained associated with financial risks, especially for sole proprietors like Masing. Obstacles were also caused by censorship. With stronger institutional support, which in the case of the *Latweeschu Awises* was provided by the Courland Society for Literature and Art, the chances of survival were better. In both cases, both prenumerant and circulation numbers of the newspapers were initially low, which led to the premature ending of the Estonian weekly. Due to censorship measures, both newspapers lacked political and current

social issues, which makes them more likely to be classified as popular enlightenment periodicals than newspapers in today's sense.

The second part of the article takes a look at the history of the Estonian and Latvian press up to the 19th century, in which many similarities and parallel developments can be observed. A brief overview is given of the annual calendars which, parallel to the local German calendars, appeared since the 18th century in various languages used at that time in Estonia, Livonia and Courland. After that, the translations into Estonian (1766–1767, translated by August Wilhelm Hupel, 41 pieces) and Latvian (1768–1769, translated by Jakob Lange, 25 pieces) of the popular medical weekly *Der Landarzt* (1765–1766, 52 pieces) by Peter Ernst Wilde are mentioned, which mark the beginning of professional journalism in both cultural areas. At the turn of the 18th and 19th centuries, the paths of Estonian and Latvian press history diverged. In Courland, in 1797–1798, Matthias Stobbe published the quarterly *Latwiska Gadda-Grahmata* [Latvian Yearbook], a colorful collection of popular enlightenment and literary texts. In Estonia, in 1806, the first Estonian newspaper, *Tarto maa rahwa Näddali-Leht* [Tartu Peasant's Weekly] was published in 41 issues, but it was banned and confiscated by the censors in the same year because of political news.

In the third part of the article, the *Marahwa Näddala-Leht* is presented, starting with a brief outline of the life and work of the editor, Otto Wilhelm Masing, *Marahwa Näddala-Leht*, which has been called a “colorful encyclopedia for peasants” by researchers because of its multifaceted popular enlightenment program, became a model for several later press publications not only because of its numerous topics, but also because of its journalistic genres and vernacular language. The article reviews the main topics of the newspaper (superstitions, people's education, natural phenomena, geography, technical achievements, practical advice), introduces its novel journalistic genres (news enriched with comments, longer programmatic article, literary criticism), one special illustration originated by Masing himself, as well as characterizes its style and language. It also briefly discusses the newspaper editor's class-related and typical popular enlightenment ideology, which still mentally underestimates the native peasant.

Finally, the importance of the two vernacular newspapers from the 1820s as broadeners of the knowledge horizons of the Estonian and Latvian peasant's, as mediators of new mentalities, and as benefactors of public space is once again emphasized.

Keywords: Marahwa Näddala-Leht, Latweeschu Awises, Otto Wilhelm Masing, Carl Friedrich Watson, Baltic German cultural influence, popular enlightenment, history of Estonian press, history of Latvian press.

“Marahwa Näddala-Leht” – krāsaina enciklopēdija zemniekiem, igauņu analogs “Latviešu Avīzēm”

Kopsavilkums

Mūsdienu Latvijas un Igaunijas kultūras vēsturē ir daudz kopīga, kas sakņojas vācbaltiešu radītajos pamatos. Raksts veltīts latviešu un igauņu laikrakstu tapšanai 19. gadsimta 20. gados, kad vācbaltiešu apgaismības ietekme vietējo iedzīvotāju vidū bija visspēcīgākā. Raksts iekļaujas jaunākajos salīdzinošajos pētījumos, kas analizē Baltijas reģiona kultūras vēstures īpatnības dažādās zemēs, valodās un tautās.

Pirmais laikraksta *Marahwa Näddala-Leht* (“Zemnieku Nedēļas Avīze”) numurs iznāca 1821. gada 5. janvārī redaktora Oto Vilhelma Masinga (*Masing*, 1763–1832) vadībā. Kaut arī tas nebija pirmais igauņu valodā izdots laikraksts, tas radīja paraugu vēlāk izdoto laikrakstu saturam un to formālajai struktūrai. Abonentu skaita trūkuma dēļ 1821.–1823. un 1825. gadā iznāca tikai četri laikraksta numuri. Tieši gadu vēlāk, 1822. gada 5. janvārī, sāka iznākt “Latviešu Avīzes” – pirmais laikraksts latviešu valodā, kas turpināja pastāvēt līdz pat 1915. gadam. Tā pirmais redaktors bija Karls Frīdrihs Vatsons (*Watson*, 1777–1826).

Raksta mērķis ir iepazīstināt ar laikrakstu *Marahwa Näddala-Leht*, salīdzinot to ar analogu izdevumu latviešu valodā. Abos izdevumos ir daudz līdzīgu iezīmju – to izdošanu aizsāka un rediģēšanu veica vācu mācītāji, abiem raksturīga izteikta apgaismības programma, taču ir konstatējamas arī atšķirības. Atšķirīgs bija laikrakstu iznākšanas laiks, kas bija atkarīgs no tiem pieejamā institucionālā atbalsta; atšķirīgs bija arī abu laikrakstu līdzstrādnieku loks un saturs. Masinga vadītais laikraksts bija viena cilvēka uzņēmums, kam bija tikai daži korespondenti, un tomēr šis laikraksts izplatījās Igaunijā un Vidzemes provinces igauņu daļā. Savukārt “Latviešu Avīzes” spēja izveidot plašu redakciju un izplatīties gan Kurzemē, gan Vidzemes provinces latviešu daļā.

Raksts sastāv no trim daļām. Pirmajā daļā aplūkots jautājums, cik labi tā laika sabiedrība bija piemērota vietējā mēroga preses izdevumu izveidošanai, vai bija sastopami tam nepieciešamie priekšnoteikumi (piemēram, lasītprasme, preses brīvība un izdevumu izplatīšanas iespējas). Pētījumā noskaidrots, ka 19. gadsimta sākumā Krievijas impērijas Baltijas provincēs – Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē – apstākļi vietējās preses attīstībai nebija labvēlīgi. Lasītpratēju zemnieku bija maz, viņi bija nabadzīgi un neinteresējās par laicīga satura literatūru. Dzimtībušanas atcelšana 1816.–1819. gadā deva jaunas iespējas zemnieku izglītības līmeņa paaugstināšanai un populāras lasāmvielas aprītei, ieskaitot laikrakstus. Tomēr avīžu izdošana joprojām bija saistīta ar finansiālu risku, īpaši, ja to darīja individuāls privātuzņēmējs. Šķēršļus laikrakstu attīstībai radīja arī cenzūra. Spēcīgs institucionālais atbalsts, ko “Latviešu Avīzes” saņēma no Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības, deva labākas iespējas izdzīvot. Abos gadījumos laikrakstu abonentu skaita un izplatības rādītāji sākumā bija zemi, kas izraisīja pāragro igauņu nedēļas laikraksta nāvi. Cenzūras noteikumu dēļ abos laikrakstos trūka aktuālo politisko un sociālo

problēmu apskata, tādēļ tie vairāk atbilst tautas apgaismības periodiskajiem izdevumiem nekā laikrakstiem mūsdienu izpratnē.

Raksta otrajā daļā aplūkota igauņu un latviešu preses vēsture līdz 19. gadsimtam, fiksējot daudzas līdzīgas iezīmes un paralēles to attīstībā. Sniegts īss pārskats par gadskārtējiem kalendāru izdevumiem, kas, tāpat kā vietējie kalendāri vācu valodā, tika publicēti kopš 18. gadsimta dažādās valodās, kuras tolaik lietoja Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē. Pēc tam sekoja Pētera Ernsta Vildes (*Wilde*, 1732–1785) populārā medicīnas tematikas nedēļas izdevuma *Der Landarzt* (1765–1766, 52 numuri) tulkojums igauņu valodā (1766–1767, tulkojis Augusts Vilhelms Hupels (*Hupel*, 1737–1819), 41 numurs) un latviešu valodā (1768–1769, tulkojis Jakobs Lange (*Lange*, 1711–1777), 25 numuri), šis notikums iezīmēja profesionālās žurnālistikas sākumu igauņu un latviešu kultūrā. 18. un 19. gadsimta mijā igauņu un latviešu preses attīstības ceļi nošķīrās viens no otra. Kurzemē Matīss Štobe (*Stobbe*, 1742–1817) 1797.–1798. gadā publicēja ceturkšņa izdevumu “Latviska Gada Grāmata”, krāsainu tautas apgaismības un literāro tekstu apkopojumu. 1806. gadā Igaunijā sāka iznākt pirmais igauņu laikraksts *Tarto maa rahwa Näddali-Leht* (“..Tartu Zemnieku Nedēļas Avīze”), tika izdots 41 numurs, pirms cenzūra tajā pašā gadā aizliedza laikraksta izdošanu un konfiscēja tā tirāžu avīzē publicētās politiskās informācijas dēļ.

Raksta trešā daļa veltīta avīzei *Marahwa Näddala-Leht*, sākumā sniedzot īsu ieskatu redaktora Oto Vilhelma Māsinga dzīvē un darbā. *Marahwa Näddala-Leht*, ko pētnieki dēvē par “krāsainu enciklopēdiju zemniekiem”, jo tajā bija lasāma daudzveidīga tautas apgaismības ideju programma, kļuva par paraugu vairākiem vēlāk izdotajiem laikrakstiem ne tikai satura daudzveidības dēļ, bet arī tādēļ, ka tajā bija pārstāvēti dažādi žurnālistikas žanri vietējā valodā. Rakstā aplūkotas galvenās tēmas, par kurām laikrakstā tika publicēti materiāli (māņticība, ļauzu izglītošana, dabas parādības, ģeogrāfija, tehnikas sasniegumi, praktiski padomi), atzīmēta tā loma jaunu žurnālistikas nozaru veidošanā (ziņu papildināšana ar komentāriem, apjomīgāki ievadraksti, literatūras kritika), kāda īpaša, paša Māsinga darināta, ilustrācija, kā arī raksturota laikraksta stilistika un valoda. Tāpat īsumā aplūkota avīzes redaktora pārstāvētā, kārtu sabiedrībai un tautas apgaismībai tipiskā ideoloģija, kas joprojām augstprātīgi izturējās pret vietējiem zemniekiem.

Nobeigumā vēlreiz uzsvērta abu vietējo laikrakstu nozīme igauņu un latviešu zemnieku zināšanu apvāršņa paplašināšanā kopš 19. gadsimta 20. gadiem, to loma jaunas mentalitātes veidošanā un publiskās telpas attīstīšanā.

Atslēgvārdi: *Marahwa Näddala-Leht*, “Latviešu Avīzes”, Oto Vilhelms Māsing, Karls Frīdrihs Vatsons, vācbaltiešu apgaismība, igauņu preses vēsture, latviešu preses vēsture.

DANGIRS MAČULIS (*DANGIRAS MAČIULIS*)

Latvijas lietuvieši un lietuviešu periodiskā prese no 19. gadsimta beigām līdz 1915. gadam: no nelegālās preses izplatīšanas talciniekiem līdz preses izdevējiem

Kopsavilkums

Krievijas impērijas valdība, sodīdama lietuviešu iedzīvotājus par piedalīšanos 1863.–1864. gada Janvāra sacelšanās notikumos, aizliedza drukāt un izplatīt lietuviešu izdevumus ar latīņu burtiem. Aizliegums bija spēkā līdz 1904. gadam. Šajā periodā lietuviešu prese tika izdota ārzemēs un Krievijas impērijā iekļuva nelegāli. Raksta mērķi:

- 1) aplūkot Latvijas teritorijā (Krievijas impērijas latviešu guberņās) dzīvojošo lietuviešu ieguldījumu, organizējot nelegālas lietuviešu preses izdošanu un izplatīšanu;
- 2) raksturot laikā no 1904. gada līdz Pirmajam pasaules karam Rīgā izdoto periodisko presi lietuviešu valodā.

19. gadsimta beigās Latvijā sāka veidoties plaša lietuviešu iedzīvotāju kopiena. Latvijā mītošie lietuvieši, it īpaši inteliģences pārstāvji un zinātnieki, piedalījās nelegālas lietuviešu preses veidošanā un izplatīšanā, kā arī to atbalstīja finansiāli. Lietuviešu preses legalizācija 1904. gadā un potenciālo lasītāju loka izveidošanās radīja pamatu lietuviešu periodikas izdošanai Rīgā. Tā atspoguļoja dažādus sociālos procesus lietuviešu kopienā un atšķirīgus izdevēju mērķus: sekmēt lietuviešu kopienas kultūras un politiko emancipāciju; iezīmēt viedokļu un pasaules uzskata atšķirības kopienā; izmantot presi kā instrumentu lietuviešu kopienas konsolidācijai; padarīt lietuviešu preses izdošanu komerciāli ienesīgu.

Rīgā izdotajai lietuviešu preseī bija būtiska loma: tā vienoja lietuviešu kopienu, pārstāvēja un aizsargāja tās intereses. Prese daudz uzmanības veltīja tam, lai Latvijā dzīvojošie lietuvieši saglabātu savu nacionālo identitāti un aktīvi piedalītos lietuviešu sabiedrisko organizāciju darbā. Lietuviešu laikrakstu izdošana Latvijā pārtrūka Pirmā pasaules kara laikā.

Atslēgvārdi: lietuviešu periodiskie izdevumi, lietuviešu preses aizliegums, Krievijas impērija, lietuviešu prese Latvijā, lietuvieši Latvijā.

Ievads

Par lietuviešu periodiskās preses sākumu tiek uzskatīts 1760.–1763. gadā Viļņas Universitātes izdots laikraksts poļu valodā *Kurier Litewski* (“Lietuviešu Kurjers”).¹ Pirmie periodiskie izdevumi lietuviešu valodā parādījās 19. gadsimta pirmajā pusē Prūsijas pārvaldītajā Mazajā Lietuvā.² Pirmā avīze bija *Lietuwininkų Prietelis* (“Lietuviešu Draugs”), kopš 1849. gada 5. aprīļa to izdeva Klaipēdā. Tas patiesībā bija laikraksta *Memeler Wochenblatt* (“Mēmeles Nedēļas Lapa”) pielikums lietuviešu valodā, tā redaktors bija luterāņu mācītājs Rūdolfs Andreass Cipels (*Zippel*, 1813–1894).³ Krievijas impērijā 19. gadsimta vidū vairākkārt mēģināja sākt izdot laikrakstu lietuviešu valodā, taču cara valdība atļauju nedeķa. Vēlāk Lietuvas preses dabisko attīstības gaitu apturēja cara valdības represijas pēc nežēlīgi apspiestās 1863.–1864. gada Janvāra sacelšanās. Sodīdama Lietuvas guberņu iedzīvotājus par dalību sacelšanās procesā, cara valdība līdz ar citiem represīviem pasākumiem ieviesa arī aizliegumu drukāt un izplatīt lietuviešu izdevumus latīņu burtiem. Aizliegums bija spēkā līdz 1904. gadam, par tā pārkāpšanu preses izdevējus un izplatītājus cara valdība vajāja un bargi sodīja.

Taču cara valdības ieviestie aizliegumi nepārtrauca lietuviešu preses attīstību – tās izdevējdarbība pārcēlās ārpus Krievijas impērijas robežām. Lietuvā šī prese nokļuva nelegāli ar tā saukto grāmatnešu palīdzību un tur tika slepeni izplatīta. 1883. gadā Mazajā Lietuvā iznāca laikraksta *Auszra* (“Ausma”) pirmais numurs. Lai arī to dēvēja par avīzi, tomēr saturs, apjoma un periodiskuma ziņā tai bija žurnāla formāts. *Auszra* iznāca nepilnus četrus gadus, tika publicēti 40 avīzes numuri. Izdevumam bija sevišķi nozīmīga loma Lietuvas vēsturē, jo lietuviešu tautiskās atmodas laikmets un nacionālās kustības sākums simboliski saistās ar pirmo šīs avīzes numuru. Par laikraksta galveno veidotāju tiek uzskatīts Jons Basanavičs (*Basanavičius*, 1851–1927), kurš tiek dēvēts arī par 19. gadsimta lietuviešu nacionālās kustības “tēvu”.

Lietuviešu nacionālās kustības sākums būtiski sakrita ar kādu citu procesu, proti, ar strauju lietuviešu kopienas izaugsmi Krievijas impērijas latviešu guberņās (Kurzemē un Vidzemē) 19. gadsimta nogalē. Tās cēlonis galvenokārt bija Lietuvas iedzīvotāju ekonomiskā migrācija uz Kurzemes un Vidzemes pilsētām. Šajā rakstā ir izvirzīti divi mērķi. Pirmais mērķis – aplūkot Latvijā dzīvojošo lietuviešu ieguldījumu nelegālās lietuviešu preses izdošanas un izplatīšanas organizēšanā, kā arī atklāt “latviskās” pēdas Lietuvas preses vēsturē. Otrais mērķis – aplūkot lietuviešu valodā izdotos periodisko izdevumus, kas publicēti Latvijā, sākot no 1904. gada, kad tika atcelts aizliegums iespiest tekstus lietuviešu valodā latīņu burtiem, līdz pat Pirmajam pasaules karam.

1 Urbonas, Vytas. *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 8.

2 Mazā Lietuva - etnogrāfisks reģions Austrumprūsijas ziemeļu daļā, kuru apdzīvoja Prūsijas lietuvieši.

3 Urbonas, Vytas. *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, p. 17.

Lietuvas prese aizlieguma laikā

1923. gadā tika publicētas Jona Basanaviča atmiņas par laikraksta *Auszra* tapšanu un izdošanu. Viņš apgalvoja, ka ideja par avīzes izdošanu viņam radusies, studējot Maskavā un dzīvojot lietuviešu studentu vidē. Starp pamudinājumiem, kas rosināja avīzes izdošanu, rodams arī latviskas pēdas. 19. gadsimtā Maskavas Universitātē studējošie lietuvieši veidoja sakarus ar latviešu studentiem, apmeklēja viņu rīkotos pasākumus. Starp šiem studentiem bija arī Jons Basanavičs, kurš 1873. gada rudenī uzsāka studijas Maskavas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, bet gadu vēlāk pēc stipendijas saņemšanas pārgāja uz Medicīnas fakultāti, kuru absolvēja 1879. gadā. Atceroties tolaik notikušo saskarsmi ar latviešiem, Jons Basanavičs rakstīja:

Vēl studējot Vēstures un filozofijas fakultātē un draudzējoties ar latvieti Andri Šlēziņu (tās pašas fakultātes studentu), man bija iespēja iepazīties ar tolaik Maskavā dzīvojošajiem latviešiem, kuru vidū bija tādi slaveni vīri kā Krišjānis Valdemārs, krievu, latviešu un vācu vārdnīcas autors, folklorists Fricis Brīvzemnieks un citi, ar kuru darbiem un nopelniem mēs nebūt nevarējām sacensties un no kuriem mēs varējām daudz mācīties. Apmeklējot latviešu saietus, es varēju iepazīt viņu literatūru, it īpaši laikrakstus, viņu tautiskos ideālus un literāro darbību. Vienā šādā tikšanās reizē pie latviešu studenta Krīgera, kurā piedalījās arī K. Valdemārs, cik atceros, izskanēja jautājums par mūsu literatūru: mums ieteica dibināt avīzi pēc toreizējā “Baltijas Vēstneša” parauga.⁴

Nevarētu teikt, ka latviešu preses piemērs un latviešu aicinājums būtu liktenīgi, jo bija arī citi faktori, kas pamudināja pieņemt lēmumu izdot laikrakstu *Auszra*. 1881. gadā sākās Jona Basanaviča sadarbība ar Prūsijā izdoto laikrakstu *Lietuviška Ceitunga*, izveidojās domubiedru grupa laikraksta izdošanai. Iedrošinājums un atbalsts laikraksta izdošanai nāca arī no citām personām, kuru vidū bija, piemēram, sorbu izcelsmes poliglots, sabiedriskais darbinieks un publicists Jurgis Zauerveins (*Zauerveinas*, arī *Sauerwein*, 1831–1904), taču lietuviešiem vislabāk noderēja latviešu preses piemērs.

Par ciešām saitēm ar latviešu studentiem Maskavā liecina vēl kāds cilvēks, kurš stāvējis pie laikraksta *Auszra* pirmsākumiem un bijis šīs avīzes redaktors, – Jons Šļūps (*Šliūpas*, 1861–1944). Viņš 1880. gadā uzsāka studijas Maskavas Universitātē un, pēc viņa teiktā, esot darbojies Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) vadītajā latviešu inteliģences pulciņā. Jona Šļūpas saikne ar latviešiem un zināšanas par Latviju bija vēl plašākas nekā Basanavičam, jo Šļūps bija beidzis Jelgavas (Mītavas) ģimnāziju un, studējot Maskavā, dzīvojis kopā ar citiem šīs ģimnāzijas absolventiem. Viņš daudz vairāk zināja par latviešu presi, jo piedalījās akadēmiskās vienības “Austrums” darbībā un Maskavā

4 Basanavičius, Jonas. Iš lietuvių atgimimo ir “Aušros” istorijos. Iš: *40-metinės “Auszros” sukaktuvės, 1883-1923*. Vilnius: Ruch, 1923, p. 29.

viesojās latviešu studentu vakaros. Jāpiebilst, ka viņš visu mūžu bija interesējies par Latviju un bijis konsekvents Lietuvas un Latvijas politiskās un kultūras tuvināšanās idejas piekritējs.

Iespējams, pateicoties Jonam Šļūpam, starp *Auszra* līdzstrādniekiem parādījās latviešu sabiedriskais darbinieks, valodnieks, publicists un tulkotājs Andrejs Dīriķis (1853–1888), jo zināms, ka viņš draudzējās ar Jonu Šļūpu. Andrejs Dīriķis prata lietuviešu valodu un *Auszra* izdošanas pirmajā gadā publicēja pāris rakstus. Etnogrāfs Eduards Volteris (*Volteris*, 1856–1941) viņu atzina par vienu no tā laika labākajiem lietuviešu valodas speciālistiem Latvijā.⁵

Starp *Auszra* līdzstrādniekiem redzam arī Jāzepu Miliausku-Miglovaru (*Miliauskas-Miglovaras*, 1845–1937). Šis lietuviešu dzejnieks un publicists no 1872. līdz 1885. gadam dzīvoja Rīgā un dienēja policijā. Taču tas viņam netraucēja sadarboties ar cariskās varas vajāto lietuviešu nelegālo presi un īstenot aktīvu sabiedrisko darbību. Pateicoties viņam, 1881. gadā Rīgā tika nodibināta lietuviešu dziedātāju biedrība “Aušra”. Viņa līdzdarbība Lietuvas presē atspoguļo vienu tendenci, proti, dažādu apstākļu dēļ Latvijā nonāca lietuviešu inteliģenti un aktīvi iesaistījās lietuviešu preses darbībā – rakstot tai tekstus, finansiāli atbalstot tās izdošanu un rūpējoties par tās izplatīšanas organizēšanu.

Laikraksta *Auszra* izdošanas laikā (1883–1886) Latvijas pilsētās vēl bija maz lietuviešu inteliģentu un skolu audzēkņu. To skaits sāka strauji pieaugt 19. gadsimta pēdējā desmitgadē. Der atgādināt, ka cara valdības politikas dēļ lietuviešu tautības un katoļticīgiem inteliģentiem Lietuvā bija grūti atrast darbu. Tāpēc, nespēdami apmesties savā dzimtenē, viņi centās iekārtoties vismaz tuvāk Lietuvas robežai esošās latviešu guberņu pilsētās. Šādu pieredzi, piemēram, atspoguļo rakstnieka Prana Mašiota (*Mašiots*, 1863–1940)⁶ un valodnieka Jona Jablonska (*Jablonskis*, 1860–1930) biogrāfijas⁷ – viņi kļuva par skolotājiem Latvijas ģimnāzijās. 1889. gadā Mazajā Lietuvā sāka izdot literāru, politisku un zinātnisku ikmēneša laikrakstu *Varpas* (“Zvans”) un 1890. gadā katoļu žurnālu *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga* (“Žemaišu un Lietuvas Apskats”). Tieši *Varpas* izdošanas laiks (iznāca līdz 1905. gadam) sakrita ar strauju lietuviešu skaita pieaugumu Latvijas pilsētās – arvien vairāk lietuviešu mācījās ģimnāzijās un strādāja fabrikās.

Par lietuviešu presi galvenokārt rūpējās inteliģences pārstāvji. Latviešu guberņu pilsētās nokļuvušie nacionāli noskaņotie lietuviešu inteliģenti bija ne tikai lietuviešu preses lasītāji, bet arī aktīvi tās atbalstītāji. 1895. gadā uz Jelgavas katoļu draudzi pildīt vikāra pienākumus bija nosūtīts priesteris Juozas Tumo-Vaižgants (*Tumas-Vaižgantas*, 1869–1933). Ieradies pilsētā, viņš satika nelielu lietuviešu inteliģences grupu, kuru pārstāvēja Jelgavas ģimnāzijas skolotājs Jons Jablonskis, juristi Matejs Lozoraitis (*Lozoraitis*, 1866–1907) un Antans Kriščukaitis (*Kriščukaitis*, 1864–1933), žurnālists un rakstnieks Mečislovs Davainis-Silvestraitis (*Davainis-Silvestraitis*, 1849–1919), kuru Vaižgants raksturoja kā “amerikāņu avižu reportieri bezdarbnieku”, un vēl vairāki citi lietuviešu

inteliģenti. Davainis-Silvestraitis kopš 1883. gada bija laikraksta *Auszra* korespondents, vēlāk sadarbojās ar citām Lietuvas laikrakstu redakcijām, savukārt Vaižganta ierašanās brīdī Jelgavā viņš bija ASV lietuviešu nedēļas laikraksta *Vienybė Lietuvininkų* (“Lietuviešu vienotība”) korespondents. To atgādinādam, Vaižgants vēlāk rakstīja, ka tolaik Jelgavā lietuviešu inteliģences galvenās rūpes un raizes bijušas lietuviešu preses aizliegums – Mazajā Lietuvā izdoto laikrakstu *Varpas* un *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga* atbalstīšana gan ar naudas līdzekļiem, gan ar saviem oriģinālajiem rakstiem vai literāriem sacerējumiem un to izplatīšanas organizēšana. Vaižgants aktīvi iesaistījās, viņa vārdiem sakot, “inteliģentos rakstu darbos”⁸. Šīs literārās kopas līderis bija Jons Jablonskis, kurš no 1889. līdz 1896. gadam strādāja par klasisko valodu skolotāju Jelgavas ģimnāzijā.⁹ Viņš bija ievērojamākais lietuviešu valodas standartizētājs, kuram bija īpaši nozīmīga loma lietuviešu literatūras pārejā no dialektiem uz normatīvās valodas lietojumu. Atcerēsimies, ka valodas standartizācija notika arī ar Jablonska aktīvu līdzdalību lietuviešu presē.

Laikraksta *Varpas* izdošanas ideja radīja arī savus “zvanītājus” – slepeni lietuviešu nacionālu organizāciju. Šai sabiedriskai organizācijai nebija formāla biedrības statusa. Tā darbojās no 1888. līdz 1905. gadam Lietuvā, Mazajā Lietuvā un ārzemēs. Kā galveno mērķi tā izvirzīja lasītāju izglītošanu, laižot klajā un izplatot lietuviešu presi, pirmām kārtām savu laikrakstu *Varpas*, domātu inteliģencei, un laikrakstu *Ūkininkas* (“Lauksaimnieks”), paredzētu lauciniekiem. No 1901. līdz 1903. gadam šī organizācija izdeva informatīvu nepolitisku laikrakstu *Naujienos* (“Jaunami”). Galvenais “zvanītāju” pārvaldes orgāns bija gadskārtējās sanāksmes, viena no tām notika Jablonska dzīvoklī Jelgavā. Apgalvo, ka viņa vadītie Jelgavas lietuviešu inteliģenti bijuši aktīvākie izdevumu *Varpas* un *Ūkininkas* atbalstītāji. Laikā, kad Jablonskis dzīvoja Jelgavā, šajā pilsētā no 1890. līdz 1895. gadam atradās tā dēvētais literārās komisijas centrs, un viņš bija šīs komisijas priekšsēdētājs, kurš rūpējās par presi iesniegto rakstu, daļēji literatūras oriģināldarbu un tulkotās literatūras tekstu sagatavošanu un rediģēšanu.¹⁰ Latvijā dzīvojošo lietuviešu aktīvo iesaistīšanos lietuviešu preses izdošanā apliecina arī “zvanītāju” publikācijas iepriekš minētajos laikrakstos. Laika posmā no 1889. līdz 1905. gadam publicētas daudzas korespondences no Rīgas, Jelgavas un Liepājas, to autori bijuši minētajās pilsētās dzīvojošie lietuvieši.¹¹

Lai gan lietuviešu preses aizliegums bijis spēkā arī Rīgā, tomēr līdz pat 19. gadsimta pēdējai desmitgadei valdības kontrole šeit nav bijusi īpaši stingra. Toreizējo situāciju labi raksturo kāda epizode žurnālista un rakstnieka Ludvika Jakaviča (*Jakavičius*, 1871–1941) atmiņās. Lai izvairītos no vajāšanām lietuviešu preses izplatīšanas dēļ, Jakavičs 1891. gadā no Kauņas guberņas pārcēlās uz dzīvi Rīgā. Jau pirmajā svētdienā Rīgā viņš devies uz pilsētas centru – uz Sāpju Dievmātes baznīcu, kuras tuvumā ieraudzīja ainu, kas viņu ļoti pārsteidza:

Ak, māmiņ tu svētā, ko gan es ieraudzīju! Tad nu tu, mans grāmatnesējs, Šiuše pie pašas baznīcas bija novietojis lielu galdu, apkrāvis to lietuviešu grāmatām un atklāti

5 Volteris, Eduards. Aušros 40 metų sukaktuvių paminėjimui. Iš: *40-metinės "Auszros" sukaktuvės, 1883–1923*. Vilnius: Ruch, 1923, p. 40.

6 Mašiots, Pranas. *Kai knygas draudė*. Kaunas: Šviesa, 1993, p. 112.–114.; Pranyš Ašakaitis [Mašiots, Pranas]. Iš mano atsiminimų, *Lietuva*, 04.03., 1923, Nr. 51, p. 3.–7.

7 Merkelis, Aleksandras. Jonas Jablonskis. *Kalba*, 1930, Nr. 2, p. 7.–36.; Avižonis, Petras. Žodis kitas apie Joną Jablonskį. *Kalba*, 1930, Nr. 2, p. 48.–55.; Mašiots, Pranas. Šis tas iš Rygiškių Jono sunkaus gyvenimo. *Kalba*, 1930, Nr. 2, p. 44.–48.

8 Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. Mintaujoje. *Lietuvos aidas*, 03.05., 1928, Nr. 75, p. 3.–5.

9 Mašiots, Pranas. *Kai knygas draudė*, p. 114.–119.

10 Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 224.

11 Miknys, Rimantas. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, p. 181.

tās pārdod. Es, pārsteigts par šādu skatu, prasu Šiušem, kā viņš uzdrīkstējās tik brīvi pārdot lietuviešu grāmatas, vai šeit ir atļauts tā tirgoties? Viņš man atbildēja, ka Rīgā tirgot lietuviešu grāmatas nav nedz atļauts, nedz aizliegts. Ņemot vērā, viņš teica, ka Rīgā policisti ir tikai vācieši, tad par lietuviešu grāmatām un to aizliegšanu viņiem nav ne jausmas un viņi tās uzskata par “poļu grāmatām”. Tāpēc šeit grāmatas lietuviešu valodā var droši gan pārdot, gan lasīt.¹²

Mēs redzam, ka aizliegtā lietuviešu prese Rīgā tika izplatīta daudz drosmīgāk. Taču šādas, Jakaviča vārdiem runājot, lietuviešiem laimīgās dienas ilgi neturpinājās, jo drīz vien sākās to personu kratīšanas, aresti un izsūtīšanas, kuras tika turētas aizdomās par masveida lietuviešu preses izplatīšanu Rīgā. Arī iepriekš minētais grāmatu tirgotājs Boļeslovs Šiušis (*Šiušis*, ap 1860–?) tika arestēts un vēlāk izsūtīts uz Krievijas dziļumiem.¹³

19. gadsimta pēdējā desmitgadē policija latviskajās guberņās sāka aktīvi vajāt lietuviešu preses izplatītājus un lasītājus. Tās uzmanības centrā atradās ne tikai lietuviešu nelegālās preses izplatītāji, bet arī legāli Latvijā darbojošās lietuviešu biedrības, jo, lai gan tās bija vērstas uz pašpalīdzību vai kulturālu brīvā laika organizēšanu, tās vienlaikus pulcināja arī Lietuvas preses interesentus, tād tās tika uzskatītas par potenciālām preses izplatīšanas vietām, piemēram, 1894. gadā policija un žandarmi uzsāka represijas pret Rīgā savu darbību īstenojošās Lietuvas palīdzības biedrības vadību un aktīvākajiem biedriem. Viņu dzīvokļos tika veikta kratīšana, meklēta nelegāla lietuviešu prese, un, ja to atrada, tad attiecīgās personas tika arestētas un ieslodzītas. Tas atkārtojās arī 1898. gadā, kad Rīgas Centrālcietumā ieslodzīja vairāk nekā 10 minētās biedrības pārstāvjus, bet vairāki bija spiesti emigrēt uz ASV.¹⁴ 1899.–1901. gadā lietuviešu prese vairākkārt ziņoja par lietuviešu izdevumu izplatītāju un lasītāju arestiem Jelgavā.¹⁵

19. gadsimta pēdējā desmitgadē latviešu guberņās valdības aktīvā lietuviešu preses vajāšana galvenokārt bija izskaidrojama ar nelegāli ievesto preses izdevumu skaita palielināšanos, jo, kā jau minēts iepriekš, strauji pieauga šīs preses lietotāju – lietuviešu – kopiena. Vēlāk lietuviešu emigrantu uzmanību piesaistīja arī īpašie grāmatneši: dažus uz latviešu guberņām izraidīja varas iestādes, daži tur apmetās pēc pašu vēlēšanās, citi, redzot augošo pieprasījumu pēc preses izdevumiem, speciāli ieradās tos tirgot.¹⁶ Rīga, Liepāja un Jelgava kļuva par dzīvākajiem šādas literatūras izplatīšanas centriem Krievijas impērijā. Tajā laikā šajās pilsētās parādījās daudz jaunu lietuviešu preses lasītāju, jo 19. gadsimta beigās daudzi lietuviešu jaunieši mācījās Liepājas, Jelgavas un Rīgas ģimnāzijās. Pēc 1892. gadā laikrakstā *Varpas* publicētajiem datiem, no 1890. līdz 1891. gadam Jelgavas ģimnāzijā lietuviešu tautības skolēni bija aptuveni viena trešdaļa no

kopējā ģimnāzistu skaita.¹⁷ Starp lietuviešu preses izplatītājiem bija lietuvieši, kuri kļuva par pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kā arī lietuviešu skolēni, kuri mācījās dažādās skolās. Viņi ik dienu redzēja atšķirību Latvijas un Lietuvas preses situācijā. Toreizējais Liepājas ģimnāzijas skolnieks, nākamais rakstnieks Bronus Prapolenis (*Prapuolenis*, 1878–1965), savulaik rakstīja, ka toreiz ar skaudību vērojās, kā vienkāršie latviešu važoni un kalpi, brīvi un neviena nevajāti, publiski lasīja presi savā dzimtajā valodā, piemēram, Rīgas avīzi “Dienas Lapa”. Toreiz viņš jautājās sev, kad lietuvieši varēs lasīt presi savā dzimtajā valodā.¹⁸ Šī uzkrītošā atšķirība lietuviešu un latviešu preses situācijā darbojās kā stimulējošs noskaņotajiem lietuviešu skolēniem un rosināja viņus iesaistīties lietuviešu preses izplatīšanā.

19. gadsimta beigās lietuviešu studentu slepenās grupas veidojās visur, kur vien bija lietuviešu skolu jaunatne, arī latviešu guberņu pilsētās. Atceroties to tapšanu, sociāldemokrātu politiķis Kiprs Bielinis (*Bielinis*, 1883–1965), kurš mācījies Jelgavas reālskolā, vēlāk kādā Rīgas ģimnāzijā, apgalvoja:

[Tās] veidojušās spontāni, neviena netika diriģēta no malas, tās vadīja agrākie studenti ar ātrāku un vieglāku uztveri, atstājot malā tos, kuriem tā laika lietuviešu problēmas neinteresēja. Un šādu kopu mērķi bija vienkārši: iemācīties savu dzimto valodu, iegūt aizliegtos lietuviešu rakstus, plašāk izziņāt Lietuvas vēsturi.¹⁹

Pazīstamākā tolaik aktīva lietuviešu skolēnu slepenā biedrība tika nosaukta par *Kūdikis* (“Zīdāinis”). 1890./1891. mācību gadā to nodibināja Jelgavas ģimnāzijas vecāko klašu skolēni.²⁰ Jelgavas lietuviešu inteliģence, jo īpaši Jons Jablonskis, patronēja šo biedrību, palīdzot ar padomiem un vairākkārt ar grāmatām un laikrakstiem. Šai biedrībai piederēja arī sava neliela bibliotēka, kurā galvenokārt bija lietuviešu grāmatas. Skolēni nāca šurp lasīt nelegāli atvesto lietuviešu presi un mācīties lietuviešu rakstu valodu.²¹ To, starp citu, var uzskatīt arī par topošās inteliģences gatavošanos nākt talkā lietuviešu preseī. Varētu vēl piebilst, ka Jelgavas audzēkņus ar lietuviešu presi apgādāja arī ievērojamākais lietuviešu grāmatnesējs Jurģis Bielinis (*Bielinis*, 1846–1918).²²

Studentu biedrības darbojās arī citās pilsētās. Jonas Biliūns (*Biliūns*, 1879–1907), kurš no 1891. līdz 1899. gadam bija mācījies Liepājas ģimnāzijā, šajā pilsētā organizēja lietuviešu audzēkņu slepeno pulciņu, kas piepildīja bibliotēku ar izdevumiem lietuviešu valodā. Šī pulciņa biedri izplatīja aizliegto literatūru, gatavoja lūgumus cara valdības iestādēm, lai iegūtu atļauju legalizēt lietuviešu presi latīņu burtiem.²³

12 Jakavičius, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*. Šiauliai: Išleido Liudas Jakavičius, 1939, p. 15.–16.

13 Turpat, p. 16.–17.

14 Grigaitis-Grigaliūnas, Jonas. *Atsiminimai. Naujienos*, 28.–30.04., 1954, 04.–08.05., 1954, Nr. 100–102, 105–109.

15 Žmogus. *Kratos šių metų. Ukinjikas*, 1900, Nr. 12, p. 178.–180.; Šiurpulijū Saujukė. *Lietuviai svetur. Liepojus. Ukinjikas*, 1901, Nr. 3, p. 22.–23.; [Anon.]. *Antra didi politiška byla. Varpas*, 1901, Nr. 2, p. 16.–17.

16 Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai*, p. 223.

17 Aišbė [Kriščiukaitis, Antanas]. *Iš Mintaujos. Varpas*, 1892, Nr. 1, p. 13.

18 Prapuolenis, Bronius. *Atsiminimai. Lietuvas mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, f. 87–190, p. 70.–71.

19 Bielinis, Kipras. *Dienojant: spaudos draudimo laikų atsiminimai*. New Yorkas: Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos Literatūros fondas, 1958, p. 305.–309.

20 Ruseckas, Petras (red.). *Knygnešys, 1864–1904*. T. 1. Kaunas: “Spaudos fondo” leidinys, 1926, p. 59.

21 Jons Jablonskis: jubiliato, jo mokinių, draugų ir pažįstamų atsiminimai. *Lietuvas mokykla*, 1921, Nr. 12, p. 530.

22 Ruseckas, Petras (red.). *Knygnešys, 1864–1904*. T. 1, p. 59.–60.

23 Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai*, p. 225.–226.

19. gadsimta pēdējā desmitgadē Rīgā sāka pulcēties lietuviešu ierēdņu, amatnieku un strādnieku kopa. 1901. gadā tā sev piešķīra nosaukumu *Šviesa* (“Gaisma”).²⁴ Tās biedri lasīja, izplatīja un atbalstīja lietuviešu presi. Šajā biedrībā līdzdarbojās arī jaunieši, kuri tolaik mācījās Rīgā. Par to liecina biedrības valdes sastāvs: priekšsēdētājs bija ģimnāzists, vēlākais Lietuvas armijas ģenerālis un Vītauta Dižā Kara muzeja (*Vytauto Didžiojo karo muziejus*) dibinātājs Vlads Nagevičs (*Nagevičius*, 1880–1954); kasieris – aptiekārs, vēlāk politiķis un muzeju darbinieks Ādams Mačus (*Mačius*, 1882–1974), bet bibliotekārs – jau minētais Ludviks Jakavičs. Pēdējais, kā šīs biedrības bibliotekārs, rūpējās par lietuviešu preses atgādāšanu no Tilzītes uz Rīgu.²⁵

Pirmie lietuviešu laikraksti Rīgā

Krievijas valdība 1904. gada 7. maijā pieņēma lēmumu legalizēt lietuviešu druku ar latīņu rakstzīmēm. Varēja cerēt, ka, atgūstot drukas brīvību pēc 40 gadu aizlieguma, nekavējoties parādīsies virkne periodisko izdevumu lietuviešu valodā, taču to dibinātājiem nācās pārvarēt birokrātiskus kavēkļus, tostarp lietuviešu cenzoru trūkumu – tas bija valdības pamatarguments iesniegtā laikraksta izdošanas lūguma noraidīšanai (*sic!*). Pirmais legālais lietuviešu periodiskais izdevums parādījās 1904. gada 1. decembrī Krievijas impērijas galvaspilsētā Pēterburgā. Tas bija nedēļas laikraksts *Lietuvių laikraštis* (“Lietuviešu laikraksts”). Drīz vien, 1904. gada 23. decembrī, Viļņā parādījās pirmais legālais lietuviešu dienas laikraksts *Vilniaus žinios* (“Viļņas ziņas”).²⁶

Avīžu izdošanu Rīgā nekavējoties sāka apsvērt arī šai pilsētā dzīvojošie lietuviešu sabiedriskie darbinieki. Uz šādu rīcību tāpat mudināja pilsētā strauji augošā lietuviešu kopiena. 1913. gada tautas skaitīšanas dati Rīgā liecina, ka no 100 000 pilsētā dzīvojošo katoļu 37 000 bija lietuvieši un 46 000 – poļi. Lietuviešu sabiedriskie darbinieki uzskatīja, ka daļa katoļu iedzīvotāju, kas bija deklarējuši kā savu poļu vai latviešu identitāti, patiesībā bija lietuvieši, kas šādu pašidentifikāciju izvēlējās, tiecoties pēc augstāka sociālā statusa.²⁷ Taču kopējā kontekstā lietuviešu skaits arī 37 000 apmērā izskatījās iespaidīgi, īpaši ņemot vērā tā laika lietuviešu iedzīvotāju skaitu Lietuvas pilsētās, piemēram, Viļņā, vadoties pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, dzīvoja tikai trīs tūkstoši lietuviešu. Tad nu Pirmā pasaules kara priekšvakarā laikabiedri pamatoti apstiprināja, ka vislietuviskākā pasaules pilsēta (pēc pilsētā dzīvojošo lietuviešu kopskaita) ir Rīga. Pazīstamais lietuviešu rakstnieks Vaižgants atmiņās norāda, ka daži lietuviešu sabiedriskie darbinieki, salīdzinādami lietuviešu kopienu izmērus Viļņā un Rīgā, pat apsvēra: varbūt būtu vērts lietuviešu izdevējdarbību pārcelt uz Rīgu kā uz lietuviešiem “tāpat ne svešu pilsētu”, jo šeit jau agrāk darbojās lietuviešu biedrības, bet lietuviešu inteligencei bija labvēlīgāki apstākļi, lai atrastu darbu. Pēc Vaižganta teiktā, preses darbinieks Jons Krjaučūns (*Kriaučiūnas*, 1864–1941), iepriekš minēto *Vilniaus žinios* redaktors, kopā ar Kauņas grāmatu iespiedēju Saļamonu Banaiti (*Banaitis*, 1866–1933) nopietni apsvēra pārcelt lietuviešu dienas laikraksta izdošanu no Viļņas

24 Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai*, p. 227.

25 Jakavičius, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*, p. 56.–57.

26 Urbonas, Vytas. *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, p. 33.–34.

27 Vaižgantas. *Raštai*. T. 12. Vilnius: LLI, 2000, p. 221.–223.

uz Rīgu, jo Viļņā trūka potenciālo lasītāju, proti, lietuviešu pilsētnieku un vidusšķiras pārstāvju, bet Rīga izskatījās pēc pilsētas, kur, kā tika cerēts, lietuviskās pilsonības slānis strauji veidosies un augs.²⁸

Pat ņemot vērā labvēlīgos priekšnoteikumus lietuviešu preses izdošanai Rīgā, pirmais izdevums parādījās tikai divarpus gadus pēc lietuviešu preses legalizēšanas. Lieti piebilst, ka atgūtā preses brīvība aktivizēja lietuviešu kopienas sabiedrisko darbību. Paveroties plašām kultūras darbības iespējām, 1904. gadā Rīgā tika nodibināta biedrība *Kanklės* (“Kokles”). Kultūras attīstības veicināšanas cerību piepildītā un nacionālo inteligenci vienojošā biedrība drīz kļuva par Rīgas lietuviešu kultūras dzīves centru, tajā veidojās visas svarīgākās kopienas kultūras dzīves iniciatīvas. Tikko kā radusies, biedrība nekavējoties sāka apspriest lietuviešu laikraksta izdošanas jautājumu un mēģināja šo ieceri īstenot. Biedrības iniciatīva, protams, bija arī valdībai iesniegtais lūgums atļaut Rīgā izdot laikrakstu *Žinios* (“Ziņas”) lietuviešu valodā, taču lūgums tika noraidīts, pamatojot, ka Rīgā nav valdības cenzora, kas prastu lietuviešu valodu.²⁹ Šo šķērslī laikraksta izdošanas iniciatori nespēja pārvarēt – nācās gaidīt, līdz valdība atrisinās cenzūras jautājumu un pagaidām izmantot tiesības brīvi lasīt lietuviešu presi, kas izdota citur.

Tomēr 1904. gadā līdz ar latīņu drukas aizlieguma atcelšanu pavērās iespēja legalizēt lietuviešu preses izplatīšanu un tirdzniecību. Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, Katoļu ielā blakus Rīgas Sv. Franciska baznīcai Ludviks Jakavičs atvēra pirmo lietuviešu grāmatnīcu. Grāmatnīcas atrašanās vietas izvēle nebija nejauša – priekšpilsētā dzīvoja daudzi lietuvieši, kuri, kā tika cerēts, iedami uz baznīcu, iegriezīsies arī grāmatnīcā. Drīz Jakavičs ķērās arī pie izdevējdarbības. 1906. gada decembrī Rīgā iznāca viņa izdotais pirmais lietuviešu laikraksts *Juokdaris* (“Jokdaris”) ar apakšvirsrakstu: “Literārs, politisks un satīriski-humoristisks (joku) mēnešraksts ar ilustrācijām.” Tā izdošana apliecināja Jakaviča ieceri celt savu tautiešu izglītošanās līmeni un cīnīties pret viņu analfabētismu.³⁰ Laikraksta redaktors un galvenais autors bija pats Jakavičs. Viņam bija maz līdzstrādnieku. Iespieddarba valodu un korektūru rūpīgi uzraudzīja Jozs Tūbelis (*Tūbelis*, 1882–1939), kurš tolaik studēja Rīgas Politehniskajā institūtā, bet vēlāk, jau starpkaru Lietuvā, ilgu laiku bija Lietuvas valdības vadītājs. Jakavičs, atsaucot atmiņā *Juokdaris* iznākšanu, rakstīja, ka tolaik Tūbelis laikam Rīgā esot bijis vienīgais, kurš zinājis pareizo lietuviešu valodu.³¹ Laikraksta izdošana pēc gada apstājās. Izdevējs norādīja, ka izdošanu nācies pārtraukt divu iemeslu dēļ: tā bijusi nerentabla un viņam vairs neesot bijis laika ar to nodarboties. Tomēr var uzskatīt, ka iemesls bija tikai viens – izdevums nesa lielus zaudējumus. Domājams, ka, redzot Rīgā strauji augošo lietuviešu kopienu, Jakavičs cerēja uz ienesīgu pasākumu, un tieši tāpēc sāka Rīgā izdot lietuviešu humoristisko avīzi, taču plāns neattaisnojās. Izdevējs neparedzēja, ka vakardienas zemnieks, nokļuvījis Rīgā, pārvērtās pilsētniekā tikai ārēji, bet tāds brīvā laika pavadīšanas veids kā lasīšana viņam palika svešs. Turklāt daudziem lietuviešiem, kas kļuva par jaunajiem rīdziniekiem, lasītprasme bija niecīga.

28 Vaižgantas. *Raštai*. T. 12, p. 252.–253.

29 Binoklis. Rygos “Kanklės”. *Rygos Garsas*, 03.10., 1909, Nr. 29, p. 2.–3.

30 [Anon.]. Nuo redakcijos. *Juokdarys*, 1906, Nr. 1, p. 3.

31 Jakavičius, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*, p. 194.

Var sacīt, ka īstā pilnvērtīgā lietuviešu periodiskas vēsture Rīgā sākās 1909. gadā. Tad parādījās divi jauni lietuviešu laikraksti – *Rygos Garsas* (“Rīgas Skaņa”) un *Rygos Naujienos* (“Rīgas Ziņas”). Šie laikraksti atspoguļoja divu atšķirīgu pasaules uzskatu virzienus Rīgas lietuviešu kopienā, ko nosacīti var saukt par labējo un kreiso virzienu.³² Jakavičs izdeva *Rygos Naujienos*, nedaudz simpatizējot kreisajiem, turklāt reizēm nelaida garām iespēju pasmieties par Baznīcu, kaut arī pats nebija ateists. Kopumā ir ļoti grūti precīzi raksturot viņa pasaules uzskatu.

Pirmais *Rygos Garsas* numurs iznāca 1909. gada 19. martā. Šī nedēļas laikraksta parādīšanās datums simboliski liecināja par Rīgas lietuviešu kopienas nostiprināšanos – tajā pašā dienā, demonstrējot savu politisko un kultūras emancipāciju, Rīgas lietuvieši piedalījās pilsētas domes vēlēšanās. Lietuvieši ar savu laikrakstu dzimtajā valodā vairs nebija klusējoša lielpilsētas minoritāte.

Rygos Garsas izdošanu uzņēmās Rīgas Lietuviešu biedrība, kurā bija vairāki desmiti biedru. Sapulcē rūpējies par visām laikraksta vajadzībām tika izraudzītas trīs personas: literāti Kazimirs Vizbars (*Vizbaras*, 1854–1912), Antans Macijausks (*Macijauskas*, 1874–1950) un Jurgis Linarts (*Linartas*, 1884–1946).³³ Patiesībā izdevniecības ideja radās un nobrieda biedrībā *Kanklēs*, kas jau sen ticās pēc atļaujas izdot laikrakstu. Turklāt lietuviešu laikraksta parādīšanos Rīgā ilgi kavēja arī naudas līdzekļu trūkums, kas visbeidzot tika atrisināts, izveidojot 32 noguldītāju biedrību un tā sakrājot izdošanas sākumam nepieciešamos līdzekļus.³⁴

Uzsākot *Rygos Garsas* izdošanu, laikraksta redakcija sludināja centienus ar preses palīdzību panākt Rīgā dzīvojošo lietuviešu apvienošanos. Avīzes ievadraksts pievērsa uzmanību tam, ka tieši Rīgā dzīvo visvairāk lietuviešu, turklāt viņi ir izklīduši pa visu pilsētu, bet “izglītoto un to, kam rūp vienotības saiknes, ir tikai nedaudz. Tādu iestāžu, kas viņus visus apvienotu vienā kopienā, taču nav. Šobrīd Rīgas biedrībās pulcējas tikai neliela daļa lietuviešu. Bet kas notiek šajās biedrībās, ar ko tās atšķiras, kas tām ir svarīgs, pat paši biedri īsti labi nezina”³⁵. Redakcija konstatēja, ka Rīgas lietuviešus savstarpēji tikpat kā nekas nesaista. Turklāt viņi pilsētā “kā cittautieši reizēm tiek izsmieti”, tāpēc “vairākums centās un vēl arvien cenšas neizrādīt savu patieso izcelsmi, mēģina līdzināties tiem, kuru starpā dzīvo, – latviešiem, krieviem un poļiem –, runādami viņu valodā, lasīdami viņu rakstus un sekodami līdzīvi viņu parašām. Ne viens vien tā pazudis svešā jūrā”³⁶. Redakcija par savu mērķi pasludināja rūpes par Rīgā dzīvojošajiem tautiešiem un solīja strādāt, lai laikraksts kļūtu “kā magnēts”, kas “visus saliedētu vienā lielā pulkā, mudinātu kopīgam darbam un vestu pie viena mērķa”³⁷. Tā jaunais laikraksts tika uzskatīts galvenokārt par lietuviešu kopienas saliedēšanas instrumentu. Laikrakstam bija jāklūst par lietuviešu kopienas balsi, jārunā tās vārdā un jāaizstāv tās intereses. Laikraksta dibinātāji līdz ar to būtībā veidoja visas kopienas izdevumu. Viņi vēlējas, lai līdz šim klusējusi kopiena runātu publiski un laikraksts kļūtu par tās kolektīvo balsi. Nav šaubu – nacionāli apņēmīgie *Rygos Garsas* veidotāji cerēja, ka

32 Vaižgantas. *Raštai*. T. 12, p. 233.

33 [Anon.]. Nuo Redakcijas. *Rygos Garsas*, 19.03., 1909, Nr. 1, p. 1.

34 Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 11.02., 1927, Nr. 34, p. 3.-5.

35 [Anon.]. Nuo Redakcijas. *Rygos Garsas*, 19.03., 1909, Nr. 1, p. 1.

36 Turpat.

37 Turpat.

šis laikraksts viņu dzimtajā valodā stiprinās kopienas biedru nacionālo pašapziņu un lietuviešu nacionālo identitāti.

Ludviks Jakavičs izdeva otro lietuviešu nedēļas laikrakstu *Rygos Naujienos*, kura pirmais numurs iznāca 1909. gada 29. novembrī. Avīzes izdevējs deklarēja līdzīgus mērķus kā *Rygos Garsas*, solot, ka laikraksts “centīsies, cik vien tā spēkos, modināt no dziļā nacionālā miega nabaga Rīgas lietuviešus, kuri šeit dzīvo skaitā ap 40 000 un ir tumši, panīkuši ļaudis”³⁸. Tika lēsts, ka “Lietuvā nav neviena nostūrīša, kur kāds brālis vai māsa, dēls vai meita nebūtu ieradušies uz Rīgu strādāt, jo Rīgā ir ļoti plaši attīstījusies tirdzniecības nozare un no visas Lietuvas mūsu brāļi plūst uz šejieni darbu meklēt”³⁹. Tādējādi abi laikraksti, kā *Rygos Naujienos*, tā arī *Rygos Garsas*, pretendēja kļūt par Rīgas lietuviešu kopienu saliedējošu avīzi, taču tā palika tikai deklarācija. Jakaviča izdotā avīze galvenokārt bija komerciāls projekts.

Kopš 1909. gada nogales Rīgā katru nedēļu iznāca divi lietuviešu nedēļas laikraksti, kas savstarpēji konkurēja par plašāku lasītāju loku. Par spīti lielajam pilsētā dzīvojošo lietuviešu skaitam, laikraksti nevarēja lepoties ar daudziem lasītājiem un abu izdevumu finansiālā situācija bija sarežģīta. Var pieņemt, ka *Rygos Garsas* izdošanai tika dibināta noguldītāju biedrība, tomēr idejas īstenošana neritēja tik gludi, kā cerēts, jo, Vaižganta vārdiem izsakoties, biedri uzdevumus pieņēma, bet “līdzekļus vāca kūtri”. 1909. gada rudenī *Rygos Garsas* finansiālais stāvoklis kļuva tik sarežģīts, ka laikraksta izdevējs Jurgis Linarts bija spiests ņemt kredītu un izdot laikrakstu pats par saviem līdzekļiem.⁴⁰ It kā ar to jau nebūtu gana, *Rygos Garsas* izdevēji 1909. gada novembrī ambiciozi nolēma, ka laikraksts no 1910. gada janvāra iznāks nevis reizi, bet gan divas reizes nedēļā.⁴¹ Tika cerēts, ka tas palīdzēs laikrakstam kļūt aktuālākam un populārākam. No vienas puses, tas nāca laikrakstam par labu – tas nūdien kļuva aktuālāks, informatīvāks un arī interesantāks lasītājiem, kas palielināja to skaitu, bet, no otras puses, ievērojami pieauga laikraksta izdošanas izmaksas. Beidzot viss noslēdzās ar to, ka lielo izdošanas izmaksu dēļ 1910. gada oktobrī laikraksts atkal sāka iznākt reizi nedēļā, bet jau maijā Linarts atteicās rūpēties par tā izdošanu. Tobrīd par izdevēju un redaktoru piekrita kļūt turīgais Rīgas lietuvietis Antans Šimoliūns (*Šimoliūnas*), bet kā atbildīgais redaktors vēlāk piekrita parakstīties Doms Šidlauskis (*Šidlauskas*, 1878–1944). Kopumā 1910. gads *Rygos Garsas* izdevējiem bija ļoti nemierīgs. Gaisā virmoja nopietnas bažas, ka laikraksta izdošana varētu pārtrūkt, tāpēc jau iepriekš bija sagādātas atļaujas jauniem laikrakstiem. 1910. gadā Jona Atkočiūna (*Atkočiūnas*) vārdā tika saņemta atļauja izdot laikrakstu *Rygos Varpas* (“Rīgas Zvans”), bet *Rygos Garsas* administrācijas darbinieka Martina Podera (*Poderis*, 1885–?) vārdā – atļauja izdot laikrakstu *Lietuvos Jaunikaitis* (“Lietuvas Jaunietis”).⁴²

Rygos Garsas centās kļūt par respektablu lietuviešu kopienas ruporu, ieturot katoļu laikrakstam atbilstošu konservatīvu toni. Kā stāsta Vaižgants, ievadrakstu autors bija Jozs Tūbelis, kas laikrakstam jau no paša sākuma piešķīra “mierīgi pozitīvu toni”. Avīzes *Rygos Garsas* izdošanu

38 [Anon.]. Nuo Redakcijas. *Rygos Naujienos*, 29.11., 1909, Nr. 1, p. 1.

39 Turpat.

40 Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 11.02., 1927, Nr. 34, p. 3.-5.

41 [Anon.]. “Rygos Garso” valdybos pranešimas. *Rygos Garsas*, 01.01., 1910, Nr. 1, p. 1.

42 Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 11.02., 1927, Nr. 34, p. 3.-5.

1911. gadā pārņēma Sv. Kazimira biedrība – katoļu preses izdošanas sabiedriskā organizācija. Situācija manāmi uzlabojās, kad laikraksts nonāca tādas biedrības pārziņā, kurai bija zināma pieredze izdevējdarbībā: iepriekš bijuši tikai 84 abonenti un tika pārdoti tikai 300 eksemplāri, bet jaunajam redaktoram izdevās pacelt laikraksta tirāžu līdz 2500 eksemplāriem. Kā ievērojis Vaižgants, laikraksta popularitāti cēla arī kāds tobrīd ar izdevumu saistīts skandāls. Tas izcēlās pēc tam, kad pēc Krievijas impērijas premjerministra Pjotra Stolpina (*Stolypin*, 1862–1911) nāves atentātā 1911. gada rudenī laikrakstā parādījās viņam veltīts kritisks nekrologs, par kuru tam nācās samaksāt 300 rubļu naudas sodu.⁴³ Te jāpiebilst, ka iepriekš minētā tirāža lietuviešu laikrakstam tobrīd neskaitījās maza, jo svarīgāko lietuviešu laikrakstu tirāža 1914. gadā svārstījās no 3000 līdz 7500 eksemplāriem.⁴⁴

Rygos Garsas izdošanu pārņēmušās Sv. Kazimira biedrības vadītājs priesteris Adams Jakšts (*Jakštas*, 1860–1938) plānoja, ka par šī laikraksta faktisko redaktoru tapušais, izdevniecībā nepieredzējušais priesteris Jozs Bikins (*Bikinas*, 1875–1956) strādās neilgi – līdz redaktora vietu ieņems jau pieredzējušais preses darbinieks Vaižgants, kurš tobrīd bija Laižuvas draudzes virsmācītājs. Tomēr personīgu iemeslu dēļ Vaižgants atteica Sv. Kazimira biedrības piedāvājumam, lai gan neatteicās Bikinam palīdzēt. Kā liecina Vaižganta biogrāfs Aleksandrs Merķelis (*Merķelis*, 1907–1994), par redaktoru kļuvašais Bikins sāka bieži uzturēties Laižuvas virsmācītāja mājā, kas bija divu stundu vilciena brauciena attālumā no Rīgas. Redaktoram trūka pieredzes, tādēļ viņam bija nepieciešami gan profesionālie padomi, gan cienīgs darbabiedrs. Pamazām Bikins pierunāja Vaižgantu sadarboties ar *Rygos Garsas*, un šī sadarbība kopš 1913. gada sāka nostiprināties.⁴⁵

1914. gadā, ņemot vērā cilvēku pastiprināto interesi par jaunākajām ziņām kara sākumā un nepieciešamību pēc operatīvākas informācijas, tika nolemts laikrakstu *Rygos Garsas* sākt izdot jau trīs reizes nedēļā, taču vispirms vajadzēja nostiprināt redakcijas darbinieku rindas. Šoreiz izdevās Vaižgantu pierunāt kļūt par redakcijas biedru. Pēc Vaižganta atmiņām, bīskaps Francisks Karevičs (*Karevičius*, 1861–1945) esot atstādinājis viņu no Laižuvas draudzes pienākumiem ar vārdiem: “Ne tev laicīgos darbus strādāt, ej rakstīt.”⁴⁶ Nokļūstot *Rygos Garsas* redakcijā, Vaižgants uzņēmās trīs reizes nedēļā rakstīt pirmo un ceturto, bet Bikins rūpējās par otro un trešo lappusi. Šai divu cilvēku redakcijai 1915. gadā izdevās sasniegt rekordaugsto 13 000 eksemplāru tirāžu.⁴⁷ Pateicoties Vaižganta publicista talantam, avīze it kā atžirga, jo, kā precīzi ievērojis Merķelis, Vaižgants laikrakstā iedvesa “to sabiedrisko kultūras dvēseli, kas laikrakstu dara dzīvu un sabiedrības gaidītu”⁴⁸.

Latvijas lietuviešiem *Rygos Garsas* bija īpaši nozīmīga. Tā vienoja lietuviešu kopienu, pārstāvēja un aizstāvēja tās intereses. Daudz uzmanības laikrakstā tika pievērsts tam, lai latviešu guberņās dzīvojošie lietuvieši saglabātu savu tautisko un reliģisko identitāti – paliktu katoļticīgi lietuvieši. Tāpēc laikrakstā tika izteikti mudinājumi bērniem mācīt lietuviešu valodu, lasīt lietuviešu

presi un aktīvi piedalīties lietuviešu sabiedrības organizāciju darbībā. Tika minēts, ka šī laikraksta izdevēji tiecās panākt, lai laikraksts kļūtu par lietuviešu kopienu vienojošu instrumentu, un būtībā tas viņiem arī izdevās. Tādus pašus mērķus bija izteikusi arī *Rygos Naujienos* redakcija, kas tāpat mudināja lasītājus pasargāt un aizstāvēt savu lietuviešu identitāti, taču katolistiskās identitātes svarīgumu neakcentēja. *Rygos Garsas* kļuva par patiešām respektablu lietuviešu laikrakstu, kuram svarīgākā bija lietuviskās identitātes aizsardzība un pasaulredzējuma principu pārstāvēšana. Tai pašā laikā *Rygos Naujienos* tiecās atbilst pēc iespējas plašākai mazprasīgu lasītāju loka gaumei, tāpēc ne veltī Vaižgants šo laikrakstu vērtēja par sliktāko bulvāra literatūras piemēru.⁴⁹ Viņa kategorisko viedokli apstiprināja arī citi Ludvika Jakaviča Rīgā izdotie mazvērtīgie laikraksti, kurus Vaižgants nosauca par “lietuviešu literatūrā līdz šim neredzētu draņķību”, piemērinādams, ka tur jau “viss esot derējis drukāšanai, kas vien var radīt sensāciju [...] un dabūt kādu kapeiciņu”⁵⁰.

Šādam Vaižganta vērtējumam būtībā var piekrist. *Rygos Naujienos* patiešām orientējās ne tik daudz uz ziņām, cik sensacionālām baumām, visos iespējamajos veidos cenšoties ieinteresēt lasītāju, kurš, lai gan bija iemācījies lasīt lietuviski, tomēr bija mazizglītotā un ar neizkoptu gaumi. Redaktors izdeva tādu avīzi, kas, pēc viņa domām, bija pievilcīga vienkāršam lasītājam. *Rygos Naujienos* asi kritizēja katoļu Baznīcu un garīdzniekus un izlikās atbalstām sociālistiskas idejas, taču tā izdevējam nebija nekā kopīga ar brīvdomātāju, ateistu vai kreiso kustībām, tāpēc var piekrist viedoklim, ka tie bija vien centieni vairot lasītāju skaitu, bet laikraksta izdošanas iemesls bija tikai peļņas ieguve. To apstiprina paradoksālā laikraksta izdevēja pozīcija – viņš izdeva avīzi, kurā kritizēja Baznīcu, tai pašā laikā pelnot no tirdzniecības ar katoļu devocionālījām. Lai gan *Rygos Naujienos* tiecās piesaistīt lasītājus dažnedažādākajos veidos, šķiet, ka šis izdevums nekļuva par veiksmīgu komerciālu projektu. Redakcija lasītājus pievilināja ar bezmaksas avīzes pielikumiem, bet izdevējs organizēja izprieču vakarus, kur iegūtā peļņa tika veltīta *Rygos Naujienos* izdošanai.⁵¹

Kritiski izvērtējot *Rygos Naujienos*, derētu ieklausīties arī kāda cita laikabiedra – rakstnieka Broņus Prapoleņa – viedoklī. It kā oponējot Vaižgantam, viņš rakstīja:

Izpratne par necilu vai augstvērtīgu presi reizēm mēdz būt ļoti relatīva. Ļaužu masas, kas vispār neko nelasa, pie nopietnākas lasāmvielas ķeras tikai pēc tam, kad sākuši lasīt vieglus “mazvērtīgus” iespieddarbus; apmeklējot kumēdiņu izrādes, viņš galu galā iemil īsto teātri. Masu izglītošanā tam ir liela nozīme: lasot, pat ja tā ir lubu un sēnalu lasāmviela, apmeklējot teātri, vienkāršais cilvēks tiek atrauts no žūpošanas, kāršu spēlēšanas un citādi nelietderīgi pavadīta laika. Tas bija ārkārtīgi svarīgi mūsu lietuviešu masām, kas, pat lasot “mazvērtīgus” rakstus un apmeklējot primitīvas ludziņas, nonāca pie nopietnākas izglītības un nacionālās apziņas. Sliktas vai labas preses relativitāti pats esmu pieredzējis no preses izdevumu izplatīšanas prakses.⁵²

43 Turpat.

44 Raguotienė, Genovaitė. *Spaudą atgavus*. Vilnius: Stepono leidykla, 1996, p. 243.

45 Merķelis, Aleksandras. *Juozas Tumas Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 200.–212.

46 Turpat.

47 Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 11.02., 1927, Nr. 34, p. 3.–5.

48 Merķelis, Aleksandras. *Juozas Tumas Vaižgantas*, p. 216.

49 Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai, *Lietuva*, 11.02., 1927, Nr. 34, p. 3.–5.

50 Turpat.

51 Vaižgantas. *Raštai*. T. 12, p. 247.–249.

52 Jakavičius, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*, p. 81.–82.

Broņus Prapolenis ievēroja, ka lasītāja ceļš uz nopietnu presi bieži bija aizsācies ar Mikaldas pareģojumiem vai ar citas viegla satura preses lasīšanu. Ja lasītājs attīstījās, tad agri vai vēl viņa rokās nonāca vērtīgāks izdevums. Tieši tādā veidā ilgtermiņā izveidojās nopietnākā un kuplākā lietuviešu preses lasītāju auditorija. Tāpēc, pēc Prapoleņa domām, lietuviešu ideoloģiskā prese biežāk izplatījās starp tiem lasītājiem, kuri “lasīja tā sauktos “draņķus”, nevis starp tiem, kuri vispār neko nelasīja”, un Jakavičs bija izdevējs, kurš jūtīgāk un precīzāk nekā daudzi citi preses darbinieki centās “notvert masu noskaņojumu”.⁵³

Broņus Prapoleņa ieskats, ka *Rygos Naujienos* pelnīja, mudinot mazizglītos lietuviešus lasīt, ir uzmanības vērts, un grūti noliegt tā pamatotību. Turklāt pat mazvērtīga satura prese kalpoja tam, lai tiktu atbalstīta Latvijas lietuviešu tautiskā identitāte. Pati *Rygos Naujienos* eksistence un tās arvien uzturamā konkurence ar *Rygos Garsas* lietuviešu preseī nāca tikai par labu. Konkurences dēļ *Rygos Garsas* bija spiesta raitāk pilnveidoties – būt aktuālāka, informatīvāka un pievilcīgāka saviem lasītājiem. Turklāt abi konkurējošie laikraksti tika izplatīti un abonēti arī Lietuvā. Pieejamā fragmentārā informācija par abonentu skaitu ļauj apgalvot, ka Lietuvas lasītāji biežāk izvēlējās *Rygos Naujienos* nekā *Rygos Garsas*.⁵⁴ Visticamāk, laikraksta popularitāti noteica vieglais, neizvēlīgam lasītājam piemērotais saturs.

Sociāldemokrātiem simpātizējošā Latvijas lietuviešu kopienas daļa pulcējās ap *Rygos Naujienos*. Tomēr koncentrēšanos ap šo izdevumu noteica “mazākā ļaunuma” princips: sociāldemokrāti nespēja izdot savu laikrakstu, bet ar katoļu *Rygos Garsas* viņiem nebija pa ceļam, savukārt Jakaviča izdots laikraksts puda simpātijas kreisajiem un Baznīcas kritikā. Kreisie lieliski saprata, ka *Rygos Naujienos* pasaules uztverei un sabiedrības sociālajai kritikā nav nekā kopīga ar sociāldemokrātu ideoloģiju un to nosaka tikai izdevēja centieni piesaistīt plašāku lasītāju loku. Neapmierinātība ar šā laikraksta pozīciju mudināja kreisos ķerties pie sava laikraksta izdošanas. 1913. gada novembrī ar Rīgā toreiz esošās sociāldemokrātu virziena lietuviešu darbinieku kopienas *Giedra* iniciatīvu savu darbu uzsāka trešais lietuviešu laikraksts *Vilnis* (“Banga”).⁵⁵ Taču jaunajam laikrakstam nebija lielas ietekmes uz Latvijas lietuviešu kopienu, turklāt tā izdošana apstājās pēc deviņiem mēnešiem.

Rīgā izdodamo lietuviešu laikrakstu iznākšana beidzās Pirmā pasaules kara gados: 1914. gadā savu darbību beidza *Vilnis*, 1915. gadā – *Rygos Naujienos*, bet 1917. gadā – *Rygos Garsas*. Taču lietuviešu preses vēsture Latvijā nebeidzās. Lietuviešu periodiskā prese atjaunojās 20. gadsimta 20.–30. gados – starpkaru – Latvijas Republikā.

Nobeigums

Lietuviešu kopienā Latvijā (latviešu guberņās Krievijas impērijā) no 19. gadsimta beigām līdz Pirmajam pasaules karam atspoguļojās visi izaicinājumi, ar kuriem tobrīd sastapās lietuviešu

53 Turpat, p. 82.

54 Raguotienē, Genovaitē. *Spaudz atgavus*, p. 240.–257.

55 [Anon.]. Rygos lietuviai. *Rygos Garsas*, 23.04., 1914, Nr. 32, p. 1.

periodiskās preses attīstība. Par lielāko izaicinājumu lietuviešu preseī kļuva cara valdības 1864. gadā ieviestais aizliegums drukāt un izplatīt lietuviešu izdevumus ar latīņu burtiem, kas bija spēkā līdz 1904. gadam. Tobrīd lietuviešu prese tika izdota ārzemēs un Krievijas impērijā nogādāta un tajā izplatīta nelegāli.

Lietuviešu preses aizlieguma periods 19. gadsimta otrajā pusē sakrita ar laiku, kad sakarā ar ekonomisko migrāciju uz Latvijas pilsētām šeit strauji pieauga lietuviešu kopiena. Latvijas teritorijā dzīvojošie lietuvieši, īpaši inteliģences pārstāvji un zinātnieki, iesaistījās nelegālās lietuviešu preses satura veidošanā, izdošanā un izplatīšanā, kā arī atbalstīja to finansiāli.

1904. gadā, kad Krievijas impērijā tika legalizēta prese lietuviešu valodā, Rīgā un citās Latvijas pilsētās jau bija izveidojušās lielas lietuviešu kopienas. Līdz ar to potenciālā lasītāju loka izveidošanās radīja pamatu periodiskās preses izdošanai lietuviešu valodā Rīgā. Tā atspoguļoja dažādus lietuviešu kopienas sociālos procesus, kā arī atšķirīgus izdevēju nolūkus: emancipēt lietuviešu kopienas kultūru un politiku, sadalīt lietuviešu kopienu dažādu pasaules uzskatu nometnēs, censties izmantot presi kā instrumentu lietuviešu kopienas konsolidācijai, kā arī lietuviešu preses izdošanu pārvērst biznesā.

Rīgā izdotā lietuviešu periodiskā prese Latvijas lietuviešu kopienā spēlēja nozīmīgu lomu. Tā kļuva par lietuviešu kopienu vienojošu, tās intreses pārstāvošu un aizsargājošu rīku. Prese daudz uzmanības veltīja tam, lai Latvijā dzīvojošie lietuvieši saglabātu savu tautisko identitāti. Laikrakstu izdevēji aicināja lasītājus sargāt savu tautisko identitāti, lasīt lietuviešu presi un aktīvi piedalīties lietuviešu sabiedrisko organizāciju darbā. Lietuviskā identitātes saglabāšanai bija noderīga pat mazvērtīga satura lietuviešu prese, jo tā palīdzēja formēt lasīšanas prasmes lietuviešu valodā mazrakstošajiem. Tādā veidā pat bulvāra prese lietuviešu valodā kalpoja tam, lai Latvijas lietuviešu tautiskā identitāte tiktu saglabāta.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Prapuolenis, Bronius. *Atsiminimai*. Lietuvas mokslu akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 87–190, p. 70.–71.

Literatūra

1. Aišbē [Kriščiukaitis, Antanas]. Iš Mintaujos. *Varpas*, 1892, Nr. 1, p. 13.
2. [Anon.]. Antra didi politiška byla. *Varpas*, 1901, Nr. 2, p. 16.–17.
3. [Anon.]. Nuo Redakcijos. *Juokdarys*, 1906, Nr. 1, p. 3.
4. [Anon.]. Nuo Redakcijos. *Rygos Garsas*, 19.03., 1909, Nr. 1, p. 1.
5. [Anon.]. Nuo Redakcijos. *Rygos Naujienos*, 29.11., 1909, Nr. 1, p. 1.
6. [Anon.]. “Rygos Garso” valdybos pranešimas. *Rygos Garsas*, 01.01., 1910, Nr. 1, p. 1.
7. [Anon.]. Rygos lietuviai. *Rygos Garsas*, 23.04., 1914, Nr. 32, p. 1.
8. Avižonis, Petras. Žodis kitas apie Joną Jablonskį. *Kalba*, 1930, Nr. 2, p. 48.–55.

9. Basanavičius, Jonas. Iš lietuvių atgimimo ir "Aušros" istorijos. Iš: *40-metinės "Ausros" sukaktuvės, 1883-1923*. Vilnius: Ruch, 1923, p. 29.
10. Bielinis, Kipras. *Dienojant: spaudos draudimo laikų atsiminimai*. New Yorkas: Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos Literatūros fondas, 1958.
11. Binoklis. Rygos "Kanklės". *Rygos Garsas*, 03.10., 1909, Nr. 29, p. 2.-3.
12. Grigaitis-Grigaliūnas, Jonas. Atsiminimai. *Naujienos*, 28.-30.04., 1954, Nr. 100.-102., 105.-109.
13. Jakavičius, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*. Šiauliai: išleido Liudas Jakavičius, 1939.
14. Jonas Jablonskis: jubilato, jo mokinių, draugų ir pažįstamų atsiminimai. *Lietuvos mokykla*, 1921, Nr. 12, p. 513.-604.
15. Mašiotas, Pranas. Šis tas iš Rygiškių Jono sunkaus gyvenimo. *Kalba*, 1930, Nr. 2, p. 44.-48.
16. Mašiotas, Pranas. *Kai knygas draudė*. Kaunas: Šviesa, 1993.
17. Merkeliš, Aleksandras. Jonas Jablonskis. *Kalba*, 1930, Nr. 2, p. 7.-36.
18. Merkeliš, Aleksandras. *Juozas Tumas Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 200.-212.
19. Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
20. Miknys, Rimantas. *Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995.
21. Pranas Aškaitis [Mašiotas, Pranas]. Iš mano atsiminimų, *Lietuva*, 04.03., 1923, Nr. 51, p. 3.-7.
22. Raguotienė, Genovaitė. *Spaudą atgavus*. Vilnius: Stepono leidykla, 1996.
23. Ruseckas, Petras (red.). *Knygnešys, 1864-1904*. T. 1. Kaunas: "Spaudos fondo" leidinys, 1926.
24. Šiurpulių Saujukė. Lietuviai svetur. Liepojus. *Ukinjkas*, 1901, Nr. 3, p. 22.-23.
25. Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 11.02., 1927, Nr. 34, p. 3.-5.
26. Tumas, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. Mintaujoje. *Lietuvos aidas*, 03.05., 1928, Nr. 75, p. 3.-5.
27. Urbonas, Vytas. *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.
28. Vaižgantas. *Raštai*. T. 12. Vilnius: LLTI, 2000.
29. Volteris, Eduardas. Aušros 40 metų sukaktuvių paminėjimui. Iš: *40-metinės "Ausros" sukaktuvės, 1883-1923*. Vilnius: Ruch, 1923, p. 40.
30. Žmogus. Kratos šių metų. *Ukinjkas*, 1900, Nr. 12, p. 178.-180.

Lithuanians in Latvia and the Lithuanian periodical press from the end of the 19th century to 1915: from facilitators of illegal press distribution to press publishers

Summary

Punishing the inhabitants of Lithuania (Lithuanian provinces) for their participation in the 1863-1864 uprising, the Russian Tsarist authorities banned the printing and distribution of Lithuanian publications in the Latin alphabet. This prohibition remained in force until 1904. Over this period, Lithuanian periodicals were published abroad and entered the Russian Empire illegally. The aims of this paper are: to review the contribution of Lithuanians who lived in Latvia (Latvian governorates of the Russian Empire) in organising the publication and distribution of illegal Lithuanian press; to describe the Lithuanian periodicals published in Rīga between 1904 (when the ban was lifted) and the First World War.

From 1883, following the efforts of Lithuanian public figures, Lithuanian-language periodicals intended for Lithuania were printed in the German Empire and illegally delivered to and distributed in the Russian Empire. At the end of the 19th century, Lithuanian communities began to form in Latvia, primarily thanks to economic migration. Lithuanians living in Latvia, mainly representatives of the intelligentsia and academia, participated in the publishing and distribution of illegal Lithuanian periodicals and supported this financially.

In 1904, when Lithuanian-language press was legalised in the Russian Empire, large Lithuanian communities had already been established in Rīga and other Latvian towns. The legalisation of the Lithuanian press and the formation of a potential circle of readers created the conditions for the publication of Lithuanian-language periodicals in Latvia. Lithuanian newspapers began to be published in Rīga. The publication of these newspapers reflected various social processes in the Lithuanian community and the differing intentions of the publishers: the cultural and political emancipation of the Lithuanian community, the division of the Lithuanian community into different ideological camps, the aspiration to use the press as an instrument for the consolidation of the Lithuanian community, and the aspiration to commercialise Lithuanian-press publication.

Lithuanian periodicals published in Rīga played a significant role in Latvia's Lithuanian community. They became an instrument bringing together the community, representing and defending its interests. The press paid much attention to Lithuanians settled in Latvia preserving their national identity. Newspaper publishers urged their readers to protect their national identity, read the Lithuanian press and actively participate in the activities of Lithuanian public organisations. Publication of Lithuanian newspapers in Latvia ceased during World War I.

Keywords: Lithuanian periodical press, prohibition of Lithuanian press, Russian Empire, Lithuanian press in Latvia, Lithuanians in Latvia.

MĀRIS BALTIŅŠ

“Latviešu Avīzes” un terminoloģijas attīstība līdz 19. gadsimta vidum¹

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota terminoloģijas veidošanās latviešu valodā no 18. gadsimta vidus, kad sāka iznākt pirmie kalendāri un padomgrāmatas. Analizējot konkrētas publikācijas, aprakstīta kopējā tendence, ka pāreja no epizodiski iznākošām grāmatām uz turpinājumiem (sākotnēji kalendāriem) prasa mērķtiecīgāku un sistemātiskāku apzīmējumu izvēli, dažos gadījumos nevaicējoties no terminrades šī vārda šaurākajā nozīmē. Līdzīga likumsakarība bija vērojama arī īslaicīgi iznākošajā žurnālā “Latviska Gada Grāmata”, kura kopējais apjoms ļāva ievietot plašākus sarežģītu tēmu apcerējumus: par iedzīvotāju dabisko kustību, skaitļu pieraksta principiem, dzīvnieku pasauli. Tomēr visspilgtāk tas izpaudās līdz ar pirmā nedēļas laikraksta “Latviešu Avīzes” tapšanu, kad jau pirmajos numuros tā veidotājiem vajadzēja apcerēt sarežģītas un daudzveidīgas tēmas. “Latviešu Avīzēs” un tam līdzīgo īsāku laiku iznākušo laikrakstu lappusēs sākusies vairāku nozīmīgu jomu – astronomijas, tiesību zinātnes, militāro jautājumu, finanšu operāciju u. c. – terminoloģijas mērķtiecīga veidošana latviešu valodā.

Atslēgvārdi: latviešu valoda, terminoloģija, “Latviešu Avīzes”, 18. un 19. gadsimts, leksikas bagātināšanās.

Ievads

Ikvienas dzīvas valodas attīstības procesa gaita nosaka vajadzību pēc tās nepārtrauktas tālākizveides, kas saistīta ar žanrisko un stilistisko diferenciaciju, kuras rezultātā leksikā ienāk jauni vārdi un bagātinās izteiksmes līdzekļi. Šī likumsakarība īpaši labi pamanāma valodas (un vienlaikus arī nācijas) agrīnajos attīstības posmos, kad sākotnēji visai skopajam grāmatu klāstam, kas galvenokārt aprobežojas ar garīga rakstura literatūru, pievienojas cita veida izdevumi. Latviešu valodā šāda pāreja vērojama kopš 18. gadsimta 50. gadiem, kad parādās pirmie kalendāri un pagaidām vēl retās padomgrāmatas, kurās sniegtas lasītājam noderīgas ziņas un saimniecības kopšanas vai noteiktu problēmsituāciju risināšanas ieteikumi.

Katras jaunas izdevumu grupas veidošanās nacionālā valodā neizbēgami rada nepieciešamību pēc precīzākas valodiskās izteiksmes jauno jēdzienu un reāliju apzīmēšanai. Tādēļ pat visai izkopta valoda garīgo rakstu jomā kopumā maz līdzēja valodas veidotājiem reizēs, kad paplašinājās aplūkojamo tēmu loks un tapa jauni publikāciju tipi: padomliteratūra, izglītojoši vai informatīvi materiāli laikrakstos, skolas grāmatas u. c.² Šo atziņu precīzi izvērsis ilggadējais Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas faktiskais vadītājs (1959–1976) Rūdolfs Grabis (1906–1996):

Pārmaiņām, kas valodā nepārtraukti noris, pamatā arvien ir sabiedrības attīstības radīts pieprasījums pēc izteiksmes līdzekļiem jaunajām komunikatīvajām vajadzībām. Viens no tādiem valodas tālākveidošanās stimulētājiem ir zinātnes atziņu ienākšana kādas tautas dzīvē. Lai [...] skaidrotu [...] pašus vienkāršākos pamatjēdzienus, tūliņ valodas leksikas krājumos ir jāatrod vai, ja to nav, jārada jauni līdzekļi šīs nozares specifisko jēdzienu apzīmēšanai.³

Latviešu valodas attīstības gaitā šādi paplašināšanās posmi bijuši vairāki, tādēļ terminoloģijas vēsturē atbilstoši rakstu valodas funkcionālajai, žanriskajai un stilistiskajai diferenciacijai ieteikts nošķirt četrus attīstības posmus.⁴ Tie ir:

- 1) garīgās literatūras laikmets (līdz 18. gadsimta pēdējām desmitgadēm);
- 2) padomgrāmatu laikmets (līdz 19. gadsimta 50. gadiem, konkrētāk – līdz 1855. gadam);
- 3) populārzinātniskās literatūras laikmets (no 1856. gada līdz valstiskās neatkarības nodibināšanai);
- 4) zinātniskās terminoloģijas laikmets (aptuveni pēdējie 100 gadi).

Šāds iedalījums nepieciešams, lai izceltu to publikāciju grupu, kurā attiecīgajā valodas attīstības posmā visaktīvāk noris terminrade. Ņemot vērā katru šī ilgā laikposma neviendabību, to iespējams iedalīt sīkāk. Šai rakstā detalizēti aplūkota ar latviešu preses izdevumu tapšanu saistītā terminrade, kuru pēc tās nozīmības pamatoti var uzlūkot kā būtiski jaunu attīstības pakāpi padomgrāmatu laikmetā.

Kaut gan 2022. gadā tika atzīmēta divsimtā jubileja, kopš sācis iznākt pirmais latviešu nedēļas laikraksts “Latviešu Avīzes”, tomēr raksta autoram šķiet pareizāk rīkoties tā, kā to darīja, svinot latviešu preses pirmo gadsimtu un reizē godinot arī pirmo mēģinājumu izdot žurnālu, proti,

2 Jansons-Brauns, Janis. Latviešu sabiedriskā kultūrālā attīstība un latviešu literatūra. No: Grigulis, Arvīds (sast.). *Latviešu literatūras kritika*. 3. sēj. (1912–1917). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 810.–832. lpp.

3 Grabis, Roberts. Ieskats latviešu zinātnes valodas veidošanās sākumos. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976, Nr. 6, 114.–131. lpp.

4 Baltiņš, Māris. Kristaps Rudzītis latviešu medicīnas terminoloģijas vēsturē. No: Baltiņš, Māris (sast.). *Profesors Kristaps Rudzītis (1899–1978)*. Rīga: Zinātne, 1999, 63.–90. lpp.; Baltiņš, Māris. Bībeles stils un terminoloģiski meklējumi Bībeles latviešu tulkojumos. No: Tēraudkalns, Valdis; Veisbergs, Andrejs (red.). *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Rīga: Zinātne, 2009, 24.–32. lpp.

1 Raksts sagatavots ar valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

“Latviešu Gada Grāmatu” (1797–1798).⁵ Turpinājumiždevums “Latviešu Ārste” (1768–1769) īsti neiekļaujas periodikas kategorijā, turklāt pēc nozīmes un satura ir tuvāks padomgrāmatām.⁶

Terminoloģiskās leksikas nepilnības laikā, kad tikko sāka veidoties laicīgā literatūra, visai precīzi savā gramatikā raksturojis Vecais Stenders (Gothards Frīdrihs Stenders, *Stender*, 1714–1796),⁷ norādot, ka latviešu valodā trūkst “gan tādu vārdu, kas pieder mākslām un zinātnēm, gan tādu, kas nozīmē šeit nesastopamas lietas, piemēram, *alejas, oranžērijas, manufaktūras*”, nav arī “ne terminu, ne jēdzienu visam, kas attiecas uz matemātiku”⁸. Tas labi saprotams, jo termini valodā nemēdz rasties tāpat vien, bet tikai tad, kad izveidojusies nepieciešamība ar tiem apzīmēt jaunus jēdzienus.

Kalendāri

Tematiskā loka paplašinājumu var vērot jau īsi pirms padomgrāmatām – līdz ar pirmo kalendāru parādīšanos, no kuriem senākie apzinātie datēti ar 1758. gadu, bet pētniekiem pieejami, sākot ar 1761. gadu izdotie.⁹ Žanram atbilstošas papildu ziņas solītas jau izdevuma titullapā, jo tajā ļaudis, “kas Latviešu Valodu prot un lasīt māc, Laikus, Dienas Garumu, Mēneša Starpas un citas lietas zināt var”¹⁰. Jau pie datējuma bez politiskās vēstures norādīts arī, ka apritējuši 326 gadi “no tās Izdomāšanas Grāmatas rakstos iespiest”, bet kalendārijā pie janvāra atvēruma labajā pusē sāka apcere “Kas ir apakš tās valdīšanas tā Kurzemes Liel=Kunga Fridriha Kazimira noticis?”¹¹.

Ja līdz 1772. gadam kalendārija daļai tika pievienotas ziņas par Kurzemes hercogiem un pamācīgi fabulveida dzejojumi, tad ar šo gadu parādās veselības padomi, tostarp, kā lietot koku mizas pret cilvēku un lopu slimībām, kā cīnīties pret cērmēm, kā arī dots padoms “pret Ēdāju Pirkstos”.¹² Saprotams, ka šādu padomu izklāstam vajadzīgie vārdi nav atrodamī garīgos rakstos, tie jānoklausās tautā, papildus vēl precizējot un konkretizējot to nozīmi. Lai visu iecerēto tekstu kalendārā ietilpinātu, pieaug arī tā apjoms, sākotnējo 32 lappušu vietā nonākot pie 48, kāds tas paliek līdz 19. gadsimta 40. gadiem.

Savukārt 1785. gada kalendāram pievienoti skaidrojumi par Mēnesi un zvaigžņoto debesi: “Redzi ka mēnes neir tāda zeme kā mūsu zeme, bet daudz mazāka, in pēc viņas spīduma tās nedēļas top līdzinātas.” Par ķermeņa uzbūvi: “Caur degonu ir nāsīm mēs smirdumus saozam, ka mēs ko laba ostīdami galvu spirdzināt, bet no negantiem puešiem smirdumiem kas neveselīgi,

5 Arons, Matīss. Latviešu laikrakstniecība (Vēsturisks apskats). I. Vācu avižniecības laikmets. 1797.–1956. g. No: *Latvju preses 100 gadi*. Rīga: Latv. Preses 100 g. jubilejas izstādes komisija, 1922, 1.–7. lpp.; Teodors. Simts gadu latviešu avižniecībā. *Ilustrēts Žurnāls*, 1922, Nr. 2, 2.–4. lpp.

6 Sk. plašāk: Viksna, Arnis. P. E. Vilde un “Latviešu Ārste”. No: Blinkena, Aina (zin. red.). *P. E. Vilde. Latviešu ārste*. Rīga: Zvaigzne, 1991, 175.–197. lpp.

7 Stenders, Gothards Frīdrihs. *Latviešu gramatika*. 1783. Tulkojusi Zigrīda Frīde. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 297. lpp.

8 Ar matemātikas vārdu domātas eksaktās zinātnes plašākā nozīmē.

9 Apinis, Aleksejs (zin. red.). *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999, 111.–114. lpp.

10 *Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1766. gadu*. Jelgava: Krišjanis Liedtke, [1765], 1. lpp.

11 Turpat, 7.–17. lpp.

12 *Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1772. gadu*. Jelgava: J. F. Steffenhagen, [1771], 25.–27. lpp.

pie laika sargāties varam, tos no istabas caur atdarītu logu aizdzīdami.”¹³ Arī par lauku pareizu mēslošanu un aparšanu.

No gada gadā lasot un pārļasot 18. gadsimtā izdotās “Jaunas un vecas latviešu laiku grāmatas”, iespējams secīgi iepazīt Kārļa Ferdinanda Humiusa (*Humius*, 1724–1788) un Gotharda Kristofa Branta (*Brandt*, 1734–1790) sniegtos padomus, kas, aplūkojot tos tikai kādā atsevišķā gadagājumā, šķiet fragmentāri un nepilnīgi. Līdz ar to tieši šī kalendāru daļa saglabāja savu nozīmību lasītāju vērtējumā arī tad, kad attiecīgais gads bija aizritējis un informācija kļuvusi maz aktuāla. Tādēļ var izdarīt pieņēmumu, ka aptuveni četrdesmit gadu ilgā šo Jelgavā iespiesto kalendāru iznākšana (Vidzemē tā bija pāris gadus īsāka) varēja sagatavot lasošos latviešu zemniekus periodisku izdevumu uzņemšanai. Domājams, ka to varēja sekmēt arī vajadzības pēc īsākā laikā aktualizējamās informācijas, jo kalendāros ievietotās ziņas bez labi zināmām periodiskām astronomiskām norisēm varēja darīt zināmu vienīgi mainīgos dažādu konfesiju reliģisko svētku datumus un tirgus dienas. To apliecina kaut vai 1796. gada laidiens, kurā vienlaikus norādīts, ka apritējuši 23 gadi “no uzcelšanas tās augst. Pētera Skolas Jelgavā”, bet divi (*sic!*) “no tās mums visiem par laimi notikušas savienošanas mūsu zemes ar Krievu valstības”¹⁴.

Jāuzsver, ka kalendāros un padomgrāmatās risināmā problēma daudzkārt nosaukta aprakstoši, piemēram, kas darāms, “kad cilvēks birgā pamiris”¹⁵. Jāpatur prātā, ka šie padomi adresēti iztēlotiem, nevis reāliem zemniekiem,¹⁶ kas autoriem aprūtināja pareizāko vārdu izvēli. Nevar piekrist, ka šāda pieeja ir primitīva un augstprātīga vērsšanās pie mazizglītota lasītāja,¹⁷ jo tā uzskatāma par didaktiski attaisnojamu paņēmieni teksta izpratnes nodrošināšanai, turklāt skaidrojumu līdz tam nelietota vārda nozīmes atklāšanai izmantoja arī jaunlatviešu publicisti un to arī mūsdienās dara svešvārdu vārdnīcu sastādītāji.¹⁸

“Latviska Gada Grāmata”

Būtisku valodas izteiksmes līdzekļu paplašināšanos var vērot pirmajā latviešu valodā iznākušajā ceturkšņa žurnālā “Latviska Gada Grāmata”, jo jau pirmajā tā numurā redzams būtisks informācijas apjoma pieaugums (tajā ir 160 lappuses salīdzinājumā ar kalendāros ierastajām 48 lpp.) un aplūkojamo tematu loka paplašināšanās. Daudzi raksti, piemēram, “Kā ar vienas govns pienu 4 jeb 5 teļus var dzirdināt”, “Kaņepes tik smalkas kā linus taisīt”, “Labs padoms, kādā vīzē izpujušās vietas rudzulaukā atkal var apstādīt”, “Kā Margriete savas saplucinātās kājas dziedināja”, iekļaujas klasiskā padomliteratūras klāstā, sniedzot īsus ieteikumus par rīcību noteiktās situācijās. Arī šajos gadījumos rakstu veidotājiem vajadzēja nosaukt daudzas līdz tam rakstu valodā retāk

13 *Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1785. gadu*. Jelgava: J. W. Steffenhagen, [1784], 32.–43. lpp.

14 *Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1796. gadu*. Jelgava: J. W. Steffenhagen, [1795], 3. lpp.

15 Baltiņš, Māris. Latviešu valoda medicīnā: vēsture, tagadne un skats nākotnē. *Latvijas Ārsts*, 2017, Nr. 9, 80.–87. lpp.

16 Daija, Pauls. *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.

17 Skujiņa, Valentina. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 2002, 14. lpp.

18 Baltiņš, Māris. Terminrades process un principi. No: Veisbergs, Andrejs (red.). *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.–433. lpp.

vai gandrīz nemaz nepieminētas lietas, piemēram, "bomelju" (kokvilnas eļļu). Savukārt plašais apcerējums "Mājas putni", kas aizsākts šajā laidienā, detalizēti aplūkojot dažādus vistu kopšanas aspektus, bija iecerēts kā pirmais turpinājums rakstu virknei nākamajos laidienos.

Vislielāko uzmanību pelna laidiena sākumā ievietotais plašais Matīsa Štobes (*Stobbe*, 1742–1817) apcerējums "Gudras rēķināšanas"¹⁹, ko pamatoti var uzskatīt par pirmo demogrāfijas pamatjēdzienu skaidrojumu, norādot visai precīzi tās matemātiskās likumsakarības, kuras ļauj šādus aprēķinus veikt. Varam lasīt, ka kopējais zemeslodes iedzīvotāju skaits varētu sasniegt "vairāk nekā trīs tūkstošas miljones", bet reāli atbilstoši tālaika aprēķiniem no tā ir tikai "treša daļa jeb 1000 miljones".²⁰ Tas puslīdz saskan arī ar mūsdienu vērtējumu, ka 18. gadsimta beigās pasaules iedzīvotāju skaits beidzot sasniedza vienu miljardu. Aprēķini veikti, balstoties uz pieņēmumu, ka paaudzes nomainās reizi 33 gados un "tas skaitlis to nomirušu, pret to skaitli to piedzimušu līdzinājās kā 10 pret 12; jeb kur 10 mirst, tur 12 top piedzimuši"²¹. Turpat skaidrota arī iedzīvotāju dabiskās uzskaites kārtība (autors to iedēvējis par "miroņu grāmatu"), ļaujot apkopot ziņas par visiem, kuri piedzimuši un nomiruši.

Rakstā pietiekami saprotami izklāstīts mirstības jēdziens, proti, kādā teritorijā "no 36 viens mirons rēķenēts; no 1000 cilvēkiem ik gads 28 mirst"²². plašāk aplūkojot arī bērnu mirstību (no 100 dzimušajiem tikai 64 sasniedz sešu gadu vecumu). Rakstā uzsvērts, ka retāk mirst bērni, kuri saņem mātes pienu, salīdzinājumā ar tiem, kurus aprūpē zīdītājas. Pārlicinoši pierādīts, ka no 100 bērniem, kas "paši baķes dabū", mirst astoņi, bet no 300 bērniem, kam "baķes iedēstītas top", tikai viens mirst. Rakstā skaidrots arī vidējā paredzamā un vidējā atlikušā mūža aprēķina princips, nevairoties no tabulu veidā apkopotiem skaitļiem, kas uzskatāmāk ļauj noprast kopīgās likumsakarības. Var, protams, diskutēt, cik daudz no visa izklāstītā pilnībā izprata žurnāla lasītāji, bet kaut vai šis raksts vien ļauj noraidīt savulaik izteiktos pārmetumus²³ par primitīvu saturu.

Otrajā laidienā līdztekus citiem padomiem un literarizētiem apcerējumiem īpašu ievēribu pelna divi plašāki raksti: "No skaitļiem" un "No zirgiem". Pirmajā no tiem vienkāršoti, bet saprotami izklāstīts arābu ciparu lietošanas princips, skaidrojot skaitļu pozicionālā pieraksta sistēmu, kas ļauj, izmantojot "deviņas ģēdīgas skaitļu zīmes" un "vienu tukšnieku jeb tukšu zīmi 0", "brīnum lielus skaitļus, no simtiem, tūkstošiem, miljoniem, bilioniem, trilioniem un vēl daudz lielākus rakstīt un izsacīt".²⁴ Tiesa, termina "nulle" vietā konsekventi lietots vārds "tukšnieks", piemēram, skaidrojot skaitļa 3408 pierakstu, teikts, ka tajā "desmiti nevaids un tanī vietā tukšnieks".²⁵ Zirgu audzēšanai veltītajā rakstā sniegti padomi, kā pareizi vērtēt to vecumu, veselību un darbības, lai izvairītos no blēdībām, jo "muļķis kas uz to nevaids mācīts,

kad īstena zirgu kupča jeb mietnieka rokās krīt, var neganti pievilts kļūt"²⁶. Īpaši skaidrots, kā pēc zobiem var pareizi novērtēt zirga vecumu. Nosauktas dažādas zirgu šķirnes: Arāberi, Barberi, Spāneri, Englenderi, Neapolitāneri, Olsteineri un Meklenburgeri, kā arī Ukraineri, Poļi, Ungāri, Sāmszemnieki un Dunski.²⁷ Kā pielikums šim rakstam solīti padomi, kā palīdzēt slimības gadījumā, šajā laidienā aprakstot pareizo saimnieka rīcību reizēs, kad zirgu moka vēveles.²⁸

Īpaša nozīme no sistemātiskās terminoloģijas izveides viedokļa bija Matīsa Štobes apcerējumam "No tām trim dabas valstīm" 1797. gada trešajā laidienā,²⁹ kurā atbilstoši tālaika zinātnes uzskatiem aplūkots dzīvnieku valsts iedalījums. Šajā rakstā piedāvāto būtisko leksikas bagātināšanu vislabāk pamanīt sastatījumā ar XV nodaļu pirms gada iznākušajā Gotfrīda Frīdriha Stendera "Augstas gudrības grāmatas" otrajā izdevumā.³⁰ Stendera tekstā mēģināts aprakstīt interesantus piemērus, kas raksturo dabas daudzveidību, tādēļ ilustrācijas nolūkā nosaukti daži visai atšķirīgi dzīvnieki, tostarp elevanti, rinoceros, lauvi, tīģeri, hijēnes, meža-zirgi, ērmi jeb mērkaķi, ūranutāns, cobeli no zīdītājiem, strausi, kolibriši, "Indijas zemes Vālodze, ko Vācieši papagoj sauc", zivīm pieskaitītie valviši, siļķes un ēriņi, kā arī krokodiļi, "kaulkažoku apbruņoti rupučī" u. c.³¹

Daudzi šī laikmeta autori bieži vien apzināti nemeklēja latviskas atbilstmes citvalodu terminiem, bet bija mierā ar perifrastisku skaidrojumu, dodot pamatu ironiskajam apzīmējumam "terminoloģija bez terminiem".³² Šo pieeju daļēji atbalstīja Vecais Stenders, uzstādam, ka neesot pareizi Bībelē rakstīt "eršķis, kamiels, ēzelis, strausis", jo "šos vārdus vajag latviešiem pielāgot": *ein Hirsch* – Vāczemes briedis; kamielis – mežuzirgs (vēl skaidrāk, ja piebilstu "ar kupru"); ēzelis – nastunesējs zirgs; strausis – tas lielais pagānu zemes putns.³³

Turpretim Matīss Štobe savā izklāstā cenšas ievērot taksonomijas principus, turoties pie Aristoteļa ieteiktā iedalījuma trīs valstīs:

- 1) lopu valsts;
- 2) stādu valsts;
- 3) akmiņu valsts.

Sīkāk pakavējoties pie dzīvnieku valsts (Štobes lietotajā apzīmējumā "lopu valsts"), Štobe skaidro tās iedalījumu sešās ciltīs atbilstoši to asinsrites sistēmai un ķermeņa termoregulācijai:

- 1) *Zidami lopi*, kas dzīvus bērnus dzemdina un pie krūtīm zīdina.

19 M. S. Gudras rēķināšanas. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 1, 9.–21. lpp.

20 Turpat.

21 Turpat.

22 Turpat.

23 Grigulis, Arvids; Treijs, Rihards. *Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne, 1992, 12.–15. lpp.

24 M. S. No skaitļiem. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 2, 127.–136. lpp.

25 Turpat.

26 [Anon.]. No zirgiem. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 2, 144.–156. lpp.

27 Turpat.

28 [Anon.]. No vēvelēm. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 2, 157.–160. lpp.

29 M. S. No tām trim dabas valstīm. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 3, 54.–72. lpp.

30 Stenders, Gothards Frīdrihs. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem*. Rīga: Liesma, 1988, 175.–185. lpp.

31 Turpat.

32 Ozols, Arturs. Internacionālismu liktenis latviešu tautības valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1964, Nr. 8, 35.–46. lpp.

33 Stenders, Gothards Frīdrihs. *Latviešu gramatika*, 297.–298. lpp.

- 2) *Putni*, kas pautus dēj, no kā bērņus izperina.
- 3) *Abejādi*, kas ūdenī un gaisā var dzīvot.
- 4) *Zivis*, kas ūdenī vien dzīvo, un no ikriem piedzem.
- 5) *Kukaiņi*, kam sešas jeb vairāk kājas iraid, un divi reiz jeb daudzkārt piedzem,
- 6) *Tārpi*, kas bez kājām un tikai rāpdami staigā.³⁴

Ja Stendera darbā zīdītājdzīvnieku apzīmēšanai lietots visai pārprotamais "zvēri un lopi", tad Štobem šī grupa jau definēta konkrēti.

Arī katru dzīvnieku tipu (cilti) Štobe centies iedalīt sīkāk, norādot, ka "astoņas kārtas iraid, kuras pie lopiem [resp. zīdāmiem lopiem – *M. B.*] izšķirtas top": 1) *pirmaji* (= primāti), t. sk. *cilvēks, pērtiķis*, (ērms) *ķēms*; 2) *lopi* (eklektiska grupa, kurā pārstāvēti kā mūsdienu snuķaiņi un nagaiņi, tā bruņneši un nepilnzobji), tostarp *elevants, degunragis, skudrurijējs, zvīņulops, glēvis, jostulops*; 3) *zvēri* (= plēsēji), kas vienīgā sīkāk iedalīta sīkāk, proti, *suņu tautas, kaķu tautas, āpšu tautas, žebru tautas un lāču slakas*; 4) *cūkas* (atkal neviendabīgs apkopojums): *cūka, ezis, kurmis, maku-cūka, sikspārne* u. c.; 5) *žurkas* (= grauzēji un zaķveidīgie); 6) *govis* (= atgremotāji): *kamiels, briedis, ērķšķis, stirna, rentīrs, kaza, kalnakaza, gous* u. c.; 7) *zirgi* (= nepārnadži): *zirgs, ūdenszirgs (Nilazirgs), ēzelis, mežaēzelis*; 8) *vallviši* (= vaļi un delfīni), piemēram, *narvals, grienlenderu vallvišs, potvišs, delpīns*.³⁵

Šajā rakstā, kurā skaidrota dzīvnieku valsts daudzveidība,³⁶ pirmo reizi sastopami vairāku dzīvnieku grupu un sugu apzīmējumi. Daudzi ir tie paši, kas tiek lietoti joprojām, kaut daļā gadījumā, piemēram, *abējādi, degunragis, kamiels, pirmaji*, aktuālā termina forma mūsdienās ir cita, tomēr tie itin viegli atpazīstami. Vairākus citus rakstā lietotos vārdus, piemēram, *ērms* jeb *ķēms, glēvis, jostulops, skudrurijējs, vallvišs*, nav viegli sasaistīt ar mūsdienu terminiem (attieci: *pērtiķis, slinķis, bruņnesis, skudrulācis* un *valis*). Jāuzsver, ka lielākoties autors no tiešiem aizguvumiem vairījies, tādēļ tādu ir samērā maz: *rentīrs, kraliņš (kaninķīns), vallvišs, potvišs*. Lielākas grūtības radušās, izvēloties virsklases apzīmējumus, tādēļ, piemēram, vārds *lops* lietots vismaz trijās nozīmēs: 1) 'dzīvnieki vispār pretstatā augiem' (*Lopu valsts*); 2) kā formants vārdkopterminos un salikteņos (*zīdāmi lopi, zvīņulops, jostulops*); 3) kā konkrētas grūti definējamas apkopjošas grupas apzīmējums.

Jāteic, ka plašie izglītojošie apcerējumi vairāk atrodami "Latviskās Gada Grāmatas" pirmajā gadagājumā, jo, šķiet, žurnāla sastādītāji un izdevēji vadījušies no lasītāju atsauksmēm par tāda veida materiālu grūto uztveramību un lielo apjomu. Tomēr var droši apgalvot, ka būtisku impulsu terminoloģijas attīstībā tie deva, un, rūpīgi pētot, tajā atrodamos tekstus nereti var konstatēt daudzu tagad plaši zināmu vārdu agrīnus lietojumus, piemēram, 1798. gada ceturtajā laidienā publicēts raksts "Īsa ziņa priekš Latviešiem kas dažureiz ne zina, ko zemes un baznīcas likumi pavēl", kurā skaidrotas dažas likumu normas par naudas noguldīšanu, ceļošanu, laulību

noslēgšanu un sūdzību iesniegšanu.³⁷ Lasāms, piemēram, ieteikums: "Kad Dievs tev apsvētījis un tu esi naudu iekrājies, un tu to gribi tiem tavējiem par labu ne vien kā pūķis apvaktēt, bet vēl godīgi vairot, tad izdod to uz augļiem (*Interessen*). Vidzemē uz simts dālderiem mēdz 5 dālderus un Kurzemē 6 dālderus par gadskārtu augļus dot."³⁸ Tālāk minēti termini *parādu grāmata* (= parādzīme), *tiesas grāmatas* (= parādu reģistrs tiesā), *zīmēts papīrs (Stempelpapier)* (= zīmogpapīrs), *tiesas siķeters* (= tiesas sekretārs), *ceļa grāmata* (= ceļošanas atļauja zemniekiem), *tiesas nospriešanas* (= tiesas spriedumi un nolēmumi) un citi. Zīmīgi, ka no 12 numurētiem padomiem deviņi skar laulību slēgšanu un šķiršanu, kas arī tolaik, iespējams, bijusi gana aktuāla, kaut gan paredzēta arī samierināšana: "6. Visiem laulātiem draugiem kas nesaderīgi un grib šķirties, vajag papriekš pie sava mācītāja iet un mēģināt, arig tie ne ir savienojami."³⁹

Par ierobežojumu vēl sekmīgākai jaunu jēdzienu un to vārdisko apzīmējumu ienākšanai latviešu valodā kļuva nelielais izdevuma periodiskums (reizi ceturksnī), kas neļāva veidot pasaules jaunumu apskatu, šai ziņā būtiski neatšķiroties no kalendāriem un padomgrāmatām. Lai spertu soli tālāk, bija nepieciešams īsts periodisks izdevums, kas iznāktu gana bieži (ik nedēļu) un varētu sniegt lasītājiem ziņas par dažāda rakstura norisēm iekšzemē un ārzemēs.

"Latviešu Avīzes" un citi 19. gadsimta pirmās puses laikraksti

1822. gada 5. janvārī pēc mācītāja Kārļa Fridriha Vatsona (*Watson*, 1777–1826) iniciatīvas sāka iznākt pirmais laikraksts latviešu valodā "Latviešu Avīzes".⁴⁰ Pirmajā tā numurā postulētas laikraksta izglītojošās funkcijas, proti, "latviešu zināšanas vairot, dažas ziņas no klātienē un tālenes atnesdami, dažu labu padomu dodami, dažas gudrības izpaudddami"⁴¹.

Aplūkojamo jautājumu loka paplašināšana, ko noteica nedēļas izdevuma raksturs, labi saredzama jau pirmajā laikraksta numurā, kurā bez iepriekš pieminētā ievadraksta bija vēl citas rubrikas un ziņu virsraksti:

- "Rīge, tanī 20tā December 1821", kurā pausts vēlējums, lai Kurzemē izdotajā laikrakstā būtu derīgas ziņas arī Vidzemē dzīvojošajiem, saņemot redakcijas apliecinājumu, ka ar Vidzemes mācītāju atbalstu "varētu tā rakstīt, ka visai Latviešu Tautai, kā Kurzemē tā arī Vidzemē, par labu nāktu";⁴²
- "Izgājuša gada mācības" – pārskats par notikumiem pērnajā gadā, plašāk rakstot par lielo ugunsgrēku Cēsu apriņķa Odzianas muižā;

34 M. S. No *tām trim dabas valstīm*, 54.–72. lpp.

35 Turpat.

36 Turpat.

37 Stenders, Aleksandrs Johans. Īsa ziņa priekš Latviešiem kas dažureiz ne zina, ko zemes un baznīcas likumi pavēl. *Latviska Gada Grāmata*, 1798, Nr. 4, 78.–80. lpp.

38 Turpat.

39 Turpat.

40 Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865*. Rīga: Zinātne, 2009, 106.–107. lpp.

41 [Anon.]. Jelgava, 2trā Janvar 1822. *Latviešu Avīzes*, 05.01., 1822, Nr. 1.

42 [Anon.]. Rīge, tanī 20tā December 1821. *Latviešu Avīzes*, 02.01., 1822, Nr. 1.

- "Tiesas sludināšanas" – aktuāla ziņa par triju zirgu pārdošanu ūtrupē Jaunjelgavā 19. janvārī;
- "Citas sludināšanas" – par nozagtiem zirgiem, iespēju iegādāties sienu un jaunu grāmatu;
- "Darba meklēšana" – meklē ziemai darbu balķu zāģēšanai;
- "Ziņas" – padomi, "kā Avīzes apstēlēt", un pieteikums par turpmāko numuru saturu, uzsverot, ka vienmēr būs tirgus ziņas par cenām;
- "Izdāvāšanas", ar to saprotot saimnieciskus piedāvājumus, šajā reizē – iespēju nomāt krogu, proti, Klīges muižas teritorijā esošo Ošu krogu un Jaunpils draudzes Struteles muižas sudmalu krogu;
- "Rīges labības un naudas tirgus priekš Ziemas Svētkiem".

Šajā izdevumā, kuram bija lemts kļūt par visilgāk iznākušo latviešu laikrakstu (1822–1915), visspilgtāk (līdz 19. gadsimta beigām) izpaudās konservatīvo vācbaltiešu aprindu ietekme un klerikāla ideoloģija.⁴³ "Latviešu Avīžu" redaktorus, kuri to vadīja pēc Karla Frīdriha Vatsona nāves, – Johānu Kristoforu Kēleru (*Köhler*, 1775–1853), Vilhelmu fon Rihteru (*von Richter*, 1808–1892) un Rūdolfu Šulcu (*Schulz*, 1807–1866) –, ierasti mēdz kritizēt, cildinot vienīgi Vilhelmu Kristiānu Pantēniusu (Pantēniju; *Pantenius*, 1806–1849), tomēr šādu vērtējumu nevar pamatot nedz ar saturiskām pārmaiņām, nedz abonentu skaita dinamiku.⁴⁴

Neilgu laiku 19. gadsimta pirmajā pusē Vidzemē iznāca laikraksts "Tas Latviešu Ļaužu Draugs" (1832–1846) Johana Hermaņa Treija (*Trey*, 1794–1849) redakcijā un "Ziņas par Notikumiem iekš Dieva Valstības" (1833–1834) Georga Gustava Sokolovska (*Sokolowsky*, 1792–1834) redakcijā, kas kopīgi veidoja vācbaltiešu mācītāju rediģētās preses tradīciju. Kaut gan šo izdevumu programmas nedaudz atšķīrās, pēc Vitas Zelčes⁴⁵ vērtējuma, visplašāk tā bijusi Hermaņa Treija laikrakstam, kurā galvenais akcents bija jaunāko ziņu sniegšana.

Kaut gan nelielais "Latviešu Avīžu" apjoms – četras lappuses – neļāva drukāt tik plašus rakstus kā "Latviskā Gada Grāmatā", tomēr daudz plašākais tēmu loks no rakstu sacerētājiem prasīja visai lielas pūles vārdu izvēlē. Jau pirmā mēneša numuros parādījās spriedumi par to, kas tad būtu lasītājiem noderīgs un kas mazāk vērtīgs, nosacīti vērstoties pret nesvarīgām ziņām no tālienes un izsakot šaubas par ārzemju ziņu nepieciešamību: "Ko mums būs Jums rakstīt no Vācijas, kāds tur tas laiks bijis, jeb cik tur tā labība maksā? Jūs to ne gribat zināt. [...] Voi būs sludināt, ka Minhena pilsātā gan drīz Landage taps turēta, ka iekš Karlsrue cits Ministers iecelts, ka uz Elbes-upi jauna rulle priekš lielām laivām iecelta?"⁴⁶ Jāatzīst, ka jebkuram laikrakstam līdzsvaru starp vietējām un pasaules ziņām allaž nākas grūti uzturēt un nebūt nav skaidrs, vai ideāls risinājums maz iespējams.

Netika aizmirstas arī dabas parādības, visai poētiski aprakstot astronomisku fenomenu, ko mēdz saukt par planētu parādi:

Tā jauka skatīšana, kas izgājušā mēnešā pie Debes bij, nu gan drīz beigsies. Jo pret pulkstiņ 7 vakara varēja uz reisi 4 brangas gāju-zvaigznes redzēt, un tie, kas maģenīt no zvaigznēm prot, caur tādu redzēšanu dikti tape priecināti. Jo no visām gāju-zvaigznēm, kas apkārt sauli tek, tikai 5 vien var ar veselām acīm, bez glāzēm redzēt, un no šām piecām tās četras brangākās uz reizi pie Debesu-velves spīguļoja. Vis klātāki pie saules bija tā koša lēna vakara-zvaigzne, ko arī mīlestības-zvaigzni var saukt, jo viņa patiesi mīlīgā skaidra zvaigzne un pie viņas spožuma, kas tā balts kā piens jeb sniegs, sirds it ne var rimties priecāties.⁴⁷

Visai plašā rakstā par lībiešu tautu⁴⁸ aprakstītas viņu dzīves vietas Kurzemes ziemeļos un viņu nodarbošanās ar zveju, pieminot arī to, ka vāciskais vārds Vidzemes apzīmēšanai ir Līvu zeme (*Livland*) un ka arī Jelgavas vārds no šīs valodas cēlies. Uzsvērts, ka lībieši runā tikai savā valodā, taču, "Kurzemes valodu skaidri saprazdami Dievu iekš šīs valodas pielūdž un godā, iekš savām mājām mūsu Sprediķu grāmatas lasa un mūsu dziesmas dziedā", jo "viņu tēvu valodā ne ir ne viena grāmata sarakstīta, viņiem it ne viena lūgšana Lībišķi, ir tā svēta lūgšana nav"⁴⁹. Tomēr pat šādā šķietami etnogrāfiskā aprakstā autors nav varējis izvairīties no terminu skaidrojuma, norādot, ka lībieši "pazīst, tāpat kā tie Kuģinieki, to ziemeļa rādītāju (*Kompass*), bez kā ar savām laivām ne kur ne iet"⁵⁰.

Šis piemērs skaidri parāda, kā laikrakstā ievietotie teksti it kā nemanot strauji paplašina valodas izteiksmes līdzekļus un liek domāt par terminiem. Turklāt vairīšanās no aizgūtiem terminiem par labu aprakstošai izteiksmei, kas 19. gadsimta pirmajā trešdaļā vērojama gan padomgrāmatās un presē, gan skolām domātajos iespieddarbos, nebūtu vienkāršoti uzskatāma par autoru terminoloģiskās nespējas vai nekompetences pazīmi.⁵¹ Kaut gan daudzkārt tā bija situacionāla izlīdzēšanās sarežģītā situācijā, pilnībā nevar izslēgt, ka te lietots tautā noklausīts apzīmējums, kas patiesi valodā eksistējis.

Informējot par aprīņa tiesu sastāva atjaunošanu, laikrakstā atrodami atšķirīgi statusa apzīmējumi gan muižnieku kārtas pārstāvjiem, proti, *tiesas kungs* (domājams, attiecīgā aprīņa tiesas priekšsēdētājs) un *mieru spriedēis* (= mirtiesnesis), gan zemniekus pārstāvošs *piesēdētāis* (= piesēdētājs) katrā tiesā.⁵² Rakstot par muižniekiem, latviešu tekstā vācu uzvārda sastāvdaļa *von* konsekventi aizstāta ar latvisko atbilstmi *no* (piemēram, *Ludvig no Kleist, Dionisius no Klopman*), turklāt gadījumos, ja uzvārdam pievienots tituls vai dienesta pakāpe, tad personvārds netiek minēts (*Palkavniks no Landsberg, Barons no Roenne*).⁵³

47 [Anon.]. No tagad redzamām zvaigznēm. *Latviešu Avīzes*, 09.03., 1822, Nr. 10.

48 [Anon.]. No tiem Lībiešiem, ko arī Livus sauc. *Latviešu Avīzes*, 16.03., 1822, Nr. 11.

49 Turpat.

50 Turpat.

51 Baltiņš, Māris. Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. No: Joma, Daiga (sast.). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne, 2007, 401.–439. lpp.

52 [Anon.]. No Jelgavas, 1mā Jūli, *Latviešu Avīzes*, 06.07., 1822, Nr. 27.

53 Turpat.

43 Grigulis, Arvids; Treijs, Rihards. *Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam*, 17.–26. lpp.

44 Zelče, Vita. *Latviešu avīzniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865*, 118.–119. lpp.

45 Turpat, 112.–114. lpp.

46 [Anon.]. No Vācijas. *Latviešu Avīzes*, 26.01., 1822, Nr. 4.

Kaut gan norises pasaulē neietilpa laikraksta pamattēmu lokā, tomēr informācija par laikmeta aktualitātēm ārpus Baltijas nebija iespējama bez iepazīstināšanas ar konkrētās nozares pamatjēdzieniem. Paša pirmajā “Latviešu Avīžu” gadagājumā parādījās atmiņas par 1810. gadā angļu flotes nodarītajiem zaudējumiem Engures zvejniekiem.⁵⁴ 1828.–1829. gada krievu-turku kara laikā parādījās pirmie militāro terminu skaidrojumi,⁵⁵ ko tādēļ pamatoti uzskata par pirmo militāriem jautājumiem veltīto rakstu latviešu valodā.⁵⁶ Laikraksta 1828. gada 15. novembra numurā ievietota baznīcās nolasāmā ziņa par karadarbību.⁵⁷ Redakcija pamattekstam parindes piezīmēs pievienojusi vairāku militāro terminu – *divizione, baterija, valvis, brigāde, dižgabals, miezeris, haubice, adjutants* – skaidrojumu, pasakot, piemēram, ka “*divizione* nozīmē karaspēku, pie kura 4 vai 6 pulki jeb reģimentes kopā saistīti top”⁵⁸. Kara ziņām 1829. gada vasarā sekoja rakstu sērija par Turciju un turku paradumiem, viņu ticību un vēsturi.

Redaktoru izpratnē latviešu valodas bagātināšana un nepieciešamo vārdu aizgūšana bija skaidri nošķirama no virspusīgas vāciskošanas teikuma konstrukcijās un vēlmes izteikties šķietami smalki. 1835. gadā Vilhelms Kristiāns Pantēniuss skaidri iestājas pret vārdu salikšanu “uz vācu vīzi” un vācu vārdu lietošanu latviešu tekstā.⁵⁹ Valodas bagātību viņš skaidri saista ar tās prasmi (tikai tad iespējams “stipri un svarīgi”, “koši un mīlīgi” un “gudri un samanīgi tanī sarunāties”), tādēļ svarīgi, lai lasīšana veicinātu prātu, jo, kad “prāts būs gaišāks, gan tad radīsies vārdi”.⁶⁰ Ironiski norādīts, ka daži vecus un parastus vārdus saucot par prastiem un meklējot citus (ne *bērnu sieva* jeb *bērnu auklis*, bet *bērnu gaspaža* “pie tā un tā kunga”; ne *darbavīrs*, bet *strādnieks*; ne *mans vīrs*, *mans laulāts draugs*, bet – *mans kungs* vai *mana gaspaža*; ne *zadzis*, bet *man bijuse sajukšana pie muižas siena vai pienašķējos pie kaimiņa rudziem*).⁶¹

Apzinoties, ka Bībelē atrodami daudzi vārdi, kuru nozīmi bez skaidrojuma grūti izprast, jau 1840. gadā norādītas trīs iespējas, kā šādos gadījumos iespējams rīkoties:

Pirmā ir, ka to lietu ar maz vārdiem skaidri nozīmē un tā sakot apraksta; tā, par provi, var teikt: Dieva lūgšanas, kas no mācītājiem altāra priekšā tiek nodziedātas, un ikkatrs labi sapratīs, no kā runa. Otra vīze ir, kā kādu Latviešu vārdu izdomā, jeb no veciem pazīstamiem tā saliek un iztaisa, ka tā izteicamā lieta, kā nekā top nozīmētu; tā tās minētās dziedamas lūgšanas mēdz saukt par altāra dziesmām. – Trešā vīze ir, ka pašu svešas valodas vārdu, kas tulkojams, visai netulkotu patur;

tā tās pašas altāra dziesmas arī vieni mēdz saukt par kolektēm, pēc latīniskas valodas vārda.⁶²

Tā kā aprakstīšana ir neērta un tikai retumis izmantojama (katrai “lietai savs īpašs vārds jādāvā”), tad, salīdzinot abas pārējās iespējas, par vēlāmāko atzīta otrā no tām.⁶³ Lieki aizguvumi padara valodu raibu un nekošu, turklāt var radīt pārpratumus, tādēļ “no tādiem jāsarģājas, cik tik var, un labāki jārauga kādu skanīgu un labi saprotamu Latviešu vārdu izdomāt un uzmeklēt”⁶⁴. Tomēr attieksme pret Bībelē atrodamajiem aizguvumiem tādēļ nekļūst kategoriska:

Kad arī dzenamies, savu valodu skaidru turēt no svešādiem vārdiem, tomēr gan it visus neizdzīsīm. Daži tā ir pieglaudījušies un sen ierasti, ka reti kāds mana, ka sveši vārdi. Nu tie tad lai arī paliek. Citi atkal no Jūdu valodas jau Grieķeru valodā iegājuši, un no tās atkal citās valodās. Tādi arī jāpatur, jo svētos rakstos tiem mēdz kāda īpaša un it skaidri neiztulkojama ziņa būt.⁶⁵

Plašāks terminu skaidrojums par nekustamajiem īpašumiem un finanšu pakalpojumiem atrodams 1846. gada “Latviešu Avīzēs”, jo tad arī zemnieki varēja sākt izmantot šādas iespējas. Reizē ar pakalpojumu aprakstu atrodams izvērstas dažu apzīmējumu skaidrojums:

Original ir Latieneru vārds un iezīmē tādu rakstu, kas nav no cita raksta norakstīts, bet kas ir pirmais raksts; [...] [kad to] dabū no cita norakstītu, tad tev vairs nav tā [...] oriģinālis, bet tikvien viena **kopia** jeb **norakstīts papīris**. Ja tāds oriģināls ir daudz vērtībā, tad to sauc **dokuments** [...], latviski tad nu tas vārds dokuments tik daudz iezīmē, kā papīris, kas par kādu lietu skaidru liecību izdod.⁶⁶

Daļai skaidroto terminu pievienota vācu atbilsme: *ciltsmuiža* (*Majorat* jeb arī *fideikom-mis-muiža*); *gruntes-nauda* (*Antritts-Summe*); *obligaciones* jeb *naudas-ķīlas zīmes* (*Sandbrief*); turpretim citi transkribēti latviski kopā ar atbilstošo latviešu vārdu (“*augļus*, ko nauda ienes sauc vāciski: *interessen* jeb *cins*, un tos papīrus, kas apzīmē cik augļu gaidām: *cins-kupon*; mēs to vārdu *cins-kupon* esam latviski pārcēlušī: *augļu-izrādītājs*”).⁶⁷ Līdzīgā veidā skaidroti arī termini *Komerz* (nozīmē *andele, tirgošanās, precēšanās*), *bank, rekte, direkcione, kredit-komiteja, shēma, obligacione, sekreteris, kredit-biedrība, kapitāle, komercibankas billetes, kasa, kasieris*. Nosacīti šo

54 Ars. Pirmais militārraksts latvju periodiskā presē. *Latvijas Kareivis*, 01.02., 1930, Nr. 26.

55 Ošs, Juris. H. F. Vatsona “Latviešu Avīzes”, krievu-turku 1828.–29. g. karš. Kara ziņas. Militāro terminu izskaidrojumi. *Latvijas Kareivis*, 07.04., 1935, Nr. 82.

56 Ars. Pirmais militārraksts latvju periodiskā presē.

57 [Anon.]. Pārtulkošanu to baznīcās lasāmu ziņu no Krievu kara spēka darbiem Turku zemē. *Latviešu Avīzes*, 15.11., 1828, Nr. 46.

58 Turpat.

59 W. P. Ziņa par vienu jaunu grāmatu un kāds vārds no svešām valodām. *Latviešu Avīzes*, 02.05., 1835, Nr. 18.

60 Turpat.

61 Turpat.

62 [Anon.]. Kas tie tādi vārdi, ko voi lasa Dieva rakstos, voi dzird pie Dieva kalpošanas. *Tas Latviešu Draugs*, 25.01., 1840, Nr. 4; 01.02, 1840, Nr. 5.

63 Turpat.

64 Turpat.

65 Turpat.

66 P. Tie sveši vārdi izstāstāmi, kas tais jaunās krāšanas lādes likumos ir lasāmi. *Latviešu Avīzes*, 15.08., 1846, Nr. 33.

67 Turpat.

publikāciju var uzlūkot par pirmo terminu biļetenu latviešu valodā, jo tajā sistēmiski skaidroti svešu jēdzienu apzīmējumi, kas ņemti no konkrēta tiesību akta un veido tematiski vienotu kopu.

“Latviešu Avīžu” veidotāji līdz Tautiskās atmodas laikmetam savā ziņā bija pūristisku tradīciju iedibinātāji, jo viņi nenogurstoši uzsvēra, cik aplam, ja grāmatās un rakstos “Latviešu vārdi Vāciski salikti; jeb kā nel. mīļš Pantenius mēdze teikt: “Tas Vāciski domājis un Latviski rakstījis.””⁶⁸. Tādēļ topošajiem autoriem ieteikts rīkoties šādi: “[.] sarakstījis savu stāstu eij vēl pie gudriem vīriem, Latviešu valodas pratējiem cien. mācītājiem jeb skolmeisteriem un lūdzies, lai tie tavus rakstus pārlabo un pārpuccē [..]”⁶⁹. Cits jautājums, vai viņiem pašiem vienmēr izdevās šos ieteikumus ievērot. Lai gan šie un līdzīgi ieteikumi dažkārt uzlūkotī par vēlmi saglabāt mācītāju garīgo aizbildniecību pār latviešu autoriem,⁷⁰ taču tie drīzāk domāti paškritikas un iepriekšējas teksta pārbaudes veicināšanai.

Var pilnībā piekrist Zigrīdai Frīdei, ka “Latviešu Avīzes” radīja iespēju un pat mērķtiecīgi sekmēja pirmo etnisko latviešu autoru ievirzīšanu rakstniecībā,⁷¹ izlolojot pirmo publicistu un literātu paaudzi, kā arī liekot pamatus daudzu nozaru terminoloģijai.

Secinājumi

Pāreja no garīgo rakstu dominantes uz plašas un daudzveidīgas laicīgās literatūras veidošanas prasīja būtisku latviešu valodas leksikas bagātināšanos, lai pilnvērtīgi varētu rakstīt par tēmām, kas līdz tam tikpat kā nemaz vai gluži nemaz nebija apcerētas. Turklāt lielākas grūtības tas radīja rakstu sacerētājiem brīdī, kad sāka veidoties turpinājumizdevumi (sākotnēji kalendāru veidā), kas daudz noteiktāk prasīja sistemātisku pieeju apzīmējumu veidošanai. Vēl lielāku valodiskās jaunrades intensitāti prasīja regulāra nedēļas laikraksta veidošana, jo gan īsas ziņas hronikas daļā, gan plašāks ikvienas jaunas tēmas iztirzājums lika rakstu autoriem un redaktoriem pieņemt lēmumus par vispiemērotākajiem apzīmējumiem, paplašinot vārdu krājumu un aizsākot noteiktu terminoloģisko tradīciju.

Avotu un literatūras saraksts

Avoti

- [Anon.]. Jelgava, 2trā Janvar 1822. *Latviešu Avīzes*, 05.01., 1822, Nr. 1.
- [Anon.]. Kas tie tādi vārdi, ko voi lasa Dieva rakstos, voi dzird pie Dieva kalpošanas. *Tas Latviešu Draugs*, 25.01., 1840, Nr. 4; 01.02., Nr. 5.
- [Anon.]. No Jelgavas, 1mā Jūli. *Latviešu Avīzes*, 06.07., 1822, Nr. 27.
- [Anon.]. No tagad redzamām zvaigznēm. *Latviešu Avīzes*, 09.05., 1822, Nr. 10.
- [Anon.]. No tiem Libiešiem, ko arī Līvus sauc. *Latviešu Avīzes*, 06.03., 1822, Nr. 11.
- [Anon.]. No Vāczemes. *Latviešu Avīzes*, 26.01., 1822, Nr. 4.
- [Anon.]. No vīvelēm. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 2, 157.-160. lpp.
- [Anon.]. No zirgiem. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 2, 144.-156. lpp.
- [Anon.]. Pārtulkošanu to baznīcās lasāmu ziņu no Krievu kara spēka darbiem Turku zemē. *Latviešu Avīzes*, 15.11., 1828, Nr. 46.
- [Anon.]. Rīge, tanī 20tā December 1821. *Latviešu Avīzes*, 02.01., 1822, Nr. 1.
- Ars. Pirmais militārraksts latvju periodiskā presē. *Latvijas Kareivis*, 1930, Nr. 26, 1. februāris.
- E. F. S. Kāds vārds par grāmatas un avižu rakstīšanu. *Latviešu Avīzes*, 1854, Nr. 49, 2. decembris.
- Jansons-Brauns, Janis. Latviešu sabiedriski kulturālā attīstība un latviešu literatūra. No: Grigulis, Arvīds (sast.). *Latviešu literatūras kritika*. 3. sēj. (1912-1917). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 810.-832. lpp.
- Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1766. gadu*. Jelgava: Krišjānis Liedtke, [1765].
- Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1772. gadu*. Jelgava: J. F. Steffenhagen, [1771].
- Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1785. gadu*. Jelgava: J. W. Steffenhagen, [1784].
- Jauna un veca latviešu laiku grāmata uz to 1796. gadu*. Jelgava: J. W. Steffenhagen, [1795].
- M. S. Gudras rēķināšanas. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 1, 9.-21. lpp.
- M. S. No skaitļiem. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 2, 127.-136. lpp.
- M. S. No tām trim dabas valstīm. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, Nr. 3, 54.-72. lpp.
- Ošs, Juris. H. F. Vatsona “Latviešu Avīzes”, krievu-turku 1828.-29. g. karš. Kara ziņas. Militāro terminu izskaidrojumi. *Latvijas Kareivis*, 07.04., 1935, Nr. 82.
- P. Tie sveši vārdi izstāstāmi, kas tais jaunās krāšanas lādes likumos ir lasāmi. *Latviešu Avīzes*, 15.08., 1846, Nr. 33.
- Stenders, Aleksandrs Johans. Īsa ziņa priekš Latviešiem kas dažureiz ne zina, ko zemes un baznīcas likumi pavēl. *Latviska Gada Grāmata*, 1798, Nr. 4, 78.-80. lpp.
- Stenders, Gothards Frīdrihs. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem*. Rīga: Liesma, 1988.
- Stenders, Gothards Frīdrihs. *Latviešu gramatika. 1783*. Tulkojusi Zigrīda Frīde. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015.
- Teodors. Simts gadu latviešu avižniecībā. *Ilustrēts Žurnāls*, 1922, Nr. 2, 2.-4. lpp.
- W. P. Ziņa par vienu jaunu grāmatu un kāds vārds no svešām valodām. *Latviešu Avīzes*, 1835, Nr. 18, 2. maijs.

68 E. F. S. Kāds vārds par grāmatas un avižu rakstīšanu. *Latviešu Avīzes*, 02.12., 1854, Nr. 49.

69 Turpat.

70 Deglavs, Augusts. *Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģeneralkomisijā, 1893, 20.-21. lpp.; Bērziņš, Jānis. Latviešu tautskolotāji un 1905. gada revolūcija (Daži vēsturiski materiāli). *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926, Nr. 9, 193.-200. lpp.; Nr. 10, 300.-309. lpp.

71 Frīde, Zigrīda. *Ienest sveci istabā. Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga: LU Folkloras, literatūras un mākslas institūts, 2011, 124.-128. lpp.

Literatūra

1. Apinis, Aleksejs (zin. red.). *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855. Kopkatalogs*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
2. Arons, Matīss. Latviešu laikrakstniecība (Vēsturisks apskats). I. Vācu avīžniecības laikmets. 1797.–1956. g. No: *Latvju preses 100 gadi*. Rīga: Latv. Preses 100 g. jubilejas izstādes komisija, 1922, 1.–7. lpp.
3. Baltiņš, Māris. Kristaps Rudzītis latviešu medicīnas terminoloģijas vēsturē. No: Baltiņš, Māris (sast.). *Profesors Kristaps Rudzītis (1899–1978)*. Rīga: Zinātne, 1999, 63.–90. lpp.
4. Baltiņš, Māris. Terminrades process pēdējo piecpadsmit gadu laikā: pagātnes mantojums un nākotnes perspektīvas. No: Joma, Daiga (sast.) *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne, 2007, 401.–439. lpp.
5. Baltiņš, Māris. Bībeles stils un terminoloģiski meklējumi Bībeles latviešu tulkojumos. No: Tēraudkalns, Valdis; Veisbergs, Andrejs (red.). *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisijas raksti*. 5. sēj. Rīga: Zinātne, 2009, 24.–32. lpp.
6. Baltiņš, Māris. Terminrades process un principi. No: Veisbergs, Andrejs (red.). *Latviešu valoda*. Rīgā: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.–433. lpp.
7. Baltiņš, Māris. Latviešu valoda medicīnā: vēsture, tagadne un skats nākotnē. *Latvijas Ārsts*, 2017, Nr. 9, 80.–87. lpp.
8. Bērziņš, Jānis. Latviešu tautskolotāji un 1905. gada revolūcija (Daži vēsturiski materiāli). *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926, Nr. 9, 193.–200. lpp.; Nr. 10, 300.–309. lpp.
9. Daija, Pauls. *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.
10. Deglavs, Augusts. *Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģenerālkomisijā, 1893.
11. Frīde, Zigrīda. *Ienest sveci istabā. Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga: LU Folkloras, literatūras un mākslas institūts, 2011.
12. Grabis, Rūdolfs. Ieskats latviešu zinātnes valodas veidošanās sākumos. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1976, Nr. 6, 114.–131. lpp.
13. Grigulis, Arvids; Treijs, Rihards. *Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne, 1992.
14. Ozols, Arturs. Internacionālismu liktenis latviešu tautības valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1964, Nr. 8, 35.–46. lpp.
15. Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 2002.
16. Vīksna, Arnis. P. E. Vilde un "Latviešu Ārste". No: Blinkena, Aina (zin. red.). *P. E. Vilde. Latviešu ārste*. Rīga: Zvaigzne, 1991, 175.–197. lpp.
17. Zelče, Vita. *Latviešu avīžniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865*. Rīga: Zinātne, 2009.

"Latviešu Avīzes" and the development of terminology until the mid-19th century

Summary

This paper deals the formation of terminology in the Latvian language from the 18th century. middle, when the first calendars and advisory books began to appear. Analysing specific articles, the general trend appears that the transition from episodic books to continued editions (initially calendars) requires a more targeted and systematic choice of designations, in several cases not avoiding terminology work in the narrowest sense of the word. A similar regularity appeared in the temporarily published magazine "Latviska Gada Grāmata" (1797–1798), there larger number of printed pages, made possible to include broader reflections on complex topics (about the natural movement of the population, the principles of notation of numbers, the world of animals). However, especially clearly it manifested with the creation of the first weekly newspaper "Latviešu Avīzes", when already in the first issues its creators had to consider complex and diverse topics. In the pages of "Latviešu Avīzes" and similar shorter-term newspapers at the same age, the purposeful formation of the terminology of several important fields (astronomy, law, military affairs, financial operations, etc.) in the Latvian language began.

Keywords: Latvian language, terminology, "Latviešu Avīzes", 18th and 19th century, vocabulary enrichment.

NADEŽDA GRUŅAHINA, DIĀNA ŠERMANE

Krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku grāmatas Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir izzināt un atklāt Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā esošās pirmā krievu emigrācijas viļņa rakstnieku un dzejnieku grāmatas. Pētījumā noskaidrots, ka LNB krājumā ir pārstāvēti šī perioda 163 autoru 2567 dažādi izdevumi, kas izdoti no 1875. līdz 2020. gadam. Pārsvārā šīs grāmatas glabājas LNB Galvenās krātuves centra krātuvēs un Reto grāmatu un rokrakstu krājumā. Rakstā iekļauts pētījuma kvantitatīvā materiāla apkopojums par aplūkoto izdevumu valodām, izdošanas gadiem un vietām.

De visu pētīt līdz 1940. gadam izdotās grāmatas, atklājās, ka 94 autoru darbi padomju laikā glabāti bibliotēkas specfondā – 544 eksemplāros konstatētas specfonda atzīmes. Izdevumos atrasti 109 dažādu bibliotēku zīmogi, kā arī ieraksti, autogrāfi un veltījumi. Izdevumu skaits ir arī Rakstnieku grāmatu bodes Maskavā autogrāfiskais izdevums – Mihaila Osorgina rokraksta grāmata *Kak dobyt' drov.*

Atsevišķi izdalīti 17 krievu trimdas autori, kuri saistīti ar Latviju, – dzīvoja, strādāja Latvijā –, īpašu uzmanību pievēršot Sergejam Minclovam un viņa grāmatām LNB krājumā. Aplūkoti grāmatu eksemplāri ar viņa autogrāfiem un veltījuma ierakstiem, kā arī viņam pašam piederošas grāmatas, piemēram, grāmatu *Knigohranilišhe Sergeja Rudol' foviča Minclova* viņš uzdāvināja savai meitai Marijai. Grāmatā saglabājies laikrakstā publicēts raksts par Minclovu un viņa personīgo bibliotēku, ielīmes un meitas Marijas piezīmes.

Šis ir pirmais pētījums LNB Galvenās krātuves centra milzīgā un bagātīgā krājuma apzināšanā.

Atslēgvārdi: Krievu emigrācijas pirmais vilnis, LNB krājums, krievu trimdas autori Latvijā, Sergejs Minclovs, cenzūra.

Ievads

Ikdienā gadās sastapties ar to, ka ne visi Latvijas iedzīvotāji zina – Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB) tiek glabāti izdevumi arī krievu valodā, starp kuriem ir vērtīgas 20. gadsimta

sākumā izdotas grāmatas. Daļā šo grāmatu atrodami bibliotēku zīmogi, autogrāfi vai ieraksti un citas atzīmes.

Strādājot ar grāmatu krājumu krievu valodā LNB Galvenās krātuves centra krātuvēs, plauktos konstatējām eksemplārus ar specfonda atzīmi (padomju laikā šīs grāmatas nebija pieejamas visiem, bet tika izsniegtas tikai ar speciālu atļauju). Tas radīja interesi – kuru autoru darbi tika aizliegti padomju okupācijas gados? Sākot pētīt un meklējot informāciju, atklājās, ka daudzi no šiem autoriem bija krievu rakstnieki un dzejnieki, kuri politisku iemeslu dēļ emigrēja no Krievijas uz ārzemēm pēc 1917. gada Oktobra apvērsuma un Krievijas Pilsoņu kara (1918–1921). Tas bija krievu emigrācijas pirmais vilnis jeb pirmā krievu emigrācija. Turklāt daži no šiem rakstniekiem bija saistīti ar Latviju – dzīvojuši Latvijā vai emigrējuši no Krievijas uz ārzemēm caur Latviju.

Pētījuma mērķis – apzināt un popularizēt pirmā krievu emigrācijas viļņa autoru grāmatu klāstu, kas glabājas LNB krājumā, atspoguļojot to daudzveidību un unikalitāti.

Krievu emigrācijas posmi

Viena no galvenajām īpatnībām 20. gadsimta krievu kultūrā bija tās noslāņošanās. Šis process sākās pēc Oktobra apvērsuma 1917. gadā un turpinājās visa gadsimta garumā. Krievu kultūra sadalījās divās daļās: oficiālajā un neoficiālajā, atļautajā un neatļautajā, radītajā Padomju Krievijas teritorijā un ārpus tās.¹

Krievu emigrāciju pēc atšķirīgām pazīmēm var iedalīt vairākos posmos. Pētījuma autore par pamatu izvēlējās Tatjanas Skrjabinas (*Skrjabina*) pieeju,² krievu emigrācijas veidošanās procesā 20. gadsimtā izdalot trīs posmus jeb trīs emigrācijas viļņus:

- pirmais vilnis – no 1918. gada līdz 1940. gadam;
- otrais vilnis – 20. gadsimta 40. un 50. gadi;
- trešais vilnis – 20. gadsimta 60.–80. gadi.

Pirmā emigrācijas viļņa iemesls bija Oktobra apvērsums un tam sekojošais Pilsoņu karš, otrais vilnis bija saistīts ar Otro pasaules karu un tā sekām, bet trešais – reakcija uz ideoloģiskā diktāta pastiprināšanos pēc “atkušņa” perioda (1953–1964).

Visus trīs emigrācijas viļņus raksturo kultūras un intelektuālo spēku aizplūšana no valsts. Kultūras, ideju un pat politiskajā ziņā emigrācija veidoja sava veida pretsparu Padomju Krievijai. Pēc būtības krievu trimda bija otra krievu kultūra, kas pastāvēja paralēli padomju kultūrai un literatūrai.³

1 Matveeva, Julia. *Russkaja literatura zarubezh'ja: tri volny jemigracii XX veka*. Ekaterinburg: Ural'skij universitet, 2017, s. 4.

2 Skrjabina, Tat'jana. *Literatura russkogo zarubezh'ja. Universal'naja nauchno-populjarnaja jenciklopedija Krugosvet*. Dostup: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/LITERATURA_RUSSKOGO_ZARUBEZHJA.html (skatīts 15.01.2022.).

3 Matveeva, Julia. *Russkaja literatura zarubezh'ja: tri volny jemigracii XX veka*, s. 4; Raef, Mark. *Rossija za rubezhom: istorija kul'tury russkoj jemigracii*. Moskva: Progress-Akademija, 1994.

Krievu trimdas literatūra ir krievu literatūras atzars, kas radās pēc 1917. gada un tika izdota ārpus Krievijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS). Tā ir sadalīta trīs periodos, kas atbilst trim viļņiem krievu emigrācijas vēsturē.

Pirmais krievu emigrācijas vilnis (1918–1940). Pēc 1917. gada no Krievijas izbrauca ap diviem miljoniem cilvēku.⁴ Emigrācijā devās sairusās Krievijas impērijas dažādu slāņu pārstāvji: gan krievu aristokrātija un bagāti tirgotāji, gan pretboļševiku karaspēku karavīri, gan brīvo profesiju pārstāvji (ārsti, juristi), kā arī rakstnieki, mākslinieki, sabiedriskie darbinieki, kuriem jaunajā politiskajā sistēmā neatradās vieta. Krieviju pameta liela daļa krievu inteliģences – ļoti daudzi filozofi, rakstnieki un mākslinieki tika izsūtīti no valsts vai emigrēja. Šeit jāmin vairāki “filozofu kuģu” izsūtījumi: 1922. gadā politiskajiem noziedzniekiem nāves sods tika aizstāts ar izsūtīšanu no valsts, un no 1922. līdz 1923. gadam ar ne mazāk kā pieciem tvaikoņu reisiem no PSRS izsūtīja vairāk nekā 200 inteliģences pārstāvju.⁵

Prom no dzimtenes devās tādi ievērojami rakstnieki kā Arkādijš Averčenko,⁶ Konstantīns Baļmonts, Ivans Buņins, Saša Čornijs, Dons-Aminado, Zinaīda Gipiusa, Aleksandrs Kuprins, Aleksejs Remizovs, Igors Severjaņins, Ivans Šmeļovs, Teffi, Boriss Zaicevs. Uz ārzemēm izbrauca arī jaunie literāti: Marina Cvetajeva, Georgijs Adamovičs, Marks Aldanovs, Vladislavs Hodasevičs, Georgijs Ivanovs.

Ģeogrāfiski pirmās emigrācijas galvenais virziens bija Rietumeiropas valstis, ar būtiskākajiem centriem Konstantinopolē, Berlīnē, Parīzē, Beļgradā, Sofijā un Prāgā, bet austrumos – Harbinā un Šanhajā. Daudzi krievu emigranti devās arī uz Dienvidameriku un Ziemeļameriku – Kanādu un ASV.

20. gadsimta 20. gadu sākumā par krievu emigrācijas literatūras galvaspilsētu kļuva Berlīne. No 1918. līdz 1928. gadam Berlīnē bija reģistrētas 188 krievu izdevniecības.⁷ Neskaitot lielāko krievu izdevniecību *Grzhebin*⁸, kas 1920. gada beigās pārcēla savu darbību no Petrogradas uz Stokholmu un pēc tam uz Berlīni, Vācijas galvaspilsētā strādāja tādas izdevniecības kā *Slovo*, *Ladyzhnikov*, *Jepoha*, *Gelikon*, *Grani*, *D'jakova*, *Russkoe tvorchestvo*, *Universal'noe izdatel'stvo*, *Mednyj vsadnik*.

4 Pirmā krievu emigrācijas viļņa laikā aizbraukušo skaits joprojām ir diskusiju jautājums, tomēr 20. gadsimta 20. gadu emigrācijas avoti un padomju autori min skaitli no 1,5 līdz 2 miljoniem cilvēku. Sk.: Skrjabina, Tat'jana. *Literatura russkogo zarubezh'ja. Universal'naja nauchno-populjarnaja jenciklopedija Krugosvet*. Dostup: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/LITERATURA_RUSSKOGO_ZARUBEZHJA.html (skatīts 15.01.2022.).

5 Šiliņš, Jānis. Jaunā ekonomiskā politika. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/2398> (skatīts 20.05.2023.).

6 Šeit un turpmāk tekstā minēto krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku personvārdu atveidojumu oriģinālvalodā un dzīves datus skatīt 1. pielikumā. Citām tekstā minētajām personām, kas nav saistītas ar krievu emigrācijas pirmo vilni, to uzvārdu transliterācija un dzīves gadi norādīti pamattekstā.

7 Skrjabina, Tat'jana. *Literatura russkogo zarubezh'ja*.

8 Turpmāk tekstā izdevumu un izdevniecību nosaukumi krievu valodā doti transliterētā formā un likti slīprakstā. Latvijā latviski izdoto grāmatu un izdevniecību nosaukumi likti pēdējās.

Šajā periodā Berlīnes krievu literārās dzīves īpatnība bija brīva saskarsme starp trimdas un padomju rakstniekiem. Vēl nebija sākusies atgrūšanās, negācijas un nesamierinātība, kas tika kultivēta Staļina režīmā. Gan vieni, gan otri vēl apzinājās sevi kā vienotu krievu kultūras daļu.⁹

Kad cerības drīzumā atgriezties Krievijā sāka gaist un Vācijā sākās ekonomiskā krīze, 20. gadu vidū emigrācijas centrs pakāpeniski pārvietojās uz Parīzi. Parīzē dzīvoja Ivans Buņins, Aleksejs Remizovs, Zinaīda Gipiusa, Dmitrijs Merežkovskis, Vladislavs Hodasevičs, Gaito Gazdanovs, Marina Cvetajeva u. c. literāti. Ar Parīzi bija saistīta ievērojamāko literāro pulciņu un grupu darbība. Līderpozīcijas ieņēma svētdienu literāri filozofiskā biedrība *Zeljonaja lampa*, kuru dibināja Gipiusa un Merežkovskis. Šī biedrība apvienoja dažādu paaudžu literātus un visu pirmskara laiku bija aktīvākais Parīzes literārais centrs.

Krievu emigrācijas zinātniskais centrs ilgu laiku bija Prāga. Tur tika dibināta Krievu tautas universitāte, kurā bez maksas mācījās krievu studenti. Ar Prāgu cieši saistīta Marinas Cvetajevas daiļrade. Čehijā viņa uzrakstīja savus labākos darbus. Lidz Otrā pasaules kara sākumam Prāgā tika izdots ap 20 literāro žurnālu un 18 avīzes krievu valodā.

Krievu emigrācija skāra arī Skandināviju, Dienvidameriku, Kanādu, ASV. Krievu rakstnieks Georgijs Grebenščikovs 1924. gadā pārcēlās uz ASV un nodibināja tur krievu izdevniecību *Alatas*. Dažas izdevniecības bija arī Ņujorkā, Detroitā un Čikāgā.¹⁰

Pat ņemot vērā ierobežotu lasītāju loku un lielas daļas rakstnieku sarežģīto finansiālo situāciju, krievu trimdas literatūra aktīvi attīstījās.

Īpašs notikums bija Nobela prēmijas literatūrā piešķiršana Ivanam Buņinam 1933. gadā par “māksliniecisko spēku, turpinot krievu klasiskās prozas tradīcijas”.¹¹ Visa emigrācijas sabiedrība un pats Buņins uztvēra šo faktu kā ilgi gaidītu atzinību trimdas krievu kultūrai.¹²

Gļebs Strūve (*Struve*, 1898–1985) savā darbā *Russkaja literatura v izgnanii*¹³ izšķir pirmā viļņa krievu emigrācijas rakstnieku vecāko un jaunāko paaudzi. Vecāko paaudzi pārstāv autori, kuri ieguva atzinību jau pirmsrevolūcijas Krievijā: Ivans Buņins, Ivans Šmeļovs, Aleksejs Remizovs, Aleksandrs Kuprins, Zinaīda Gipiusa, Dmitrijs Merežkovskis, Mihails Osorgins u. c. Jaunākās paaudzes rakstnieku daiļrade pārsvarā veidojās ārzemēs: Vladimirs Nabokovs, Gaito Gazdanovs, Marks Aldanovs, Mihails Agejevs, Ņina Berberova, Irina Odojevceva, Nikolajs Ocuks, Jurijs Mandelštams, Jurijs Terapiano u. c. Starpposmu starp vecāko un jauno paaudzi veido dzejnieki, kuru pirmie dzejas krājumi tika izdoti Krievijā vēl pirms revolūcijas, – Vladislavs Hodasevičs, Marina Cvetajeva, Georgijs Adamovičs.

Pirmā viļņa krievu emigrācijas literatūra ir milzīga daudzslāņu parādība ar neaptverami lielu tekstu daudzumu. Teksti ir dažādi gan tematiskajā, gan žanru, gan stila ziņā. Krievu

9 Kostikov, Vjacheslav. *Ne budem proklinat' izgnan'e: puti i sud'by russkoj jemigracii*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1990, s. 40–41.

10 Skrjabina, Tat'jana. *Literatura russkogo zarubezh'ja*.

11 The Nobel Prize in Literature 1933. *NobelPrize.org*. Available: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1933/summary/> (skatīts 15.01.2022.).

12 Matveeva, Julia. *Russkaja literatura zarubezh'ja: tri volny jemigracii XX veka*, s. 10.

13 Struve, Gleb. *Russkaja literatura v izgnanii*. Moskva: Russkij put', 1996.

trimdas rakstnieki pievērsās noteiktam tēmu lokam, kas skar visus cilvēkus neatkarīgi no viņu politiskajiem vai estētiskajiem uzskatiem, – tās ir krievu revolūcijas un pilsoņu kara tēmas, Krievijas vēsturisko likteņu tēma, pagātne un nacionālā kultūra un dzīve emigrācijā.¹⁴ Par vienu no vissvarīgākajiem uzdevumiem pirmā viļņa krievu emigrācijas autori uzskatīja krievu kultūras un krievu valodas saglabāšanu.

Otrais krievu emigrācijas vilnis (20. gadsimta 40. un 50. gadi), ko izraisīja Otrais pasaules karš, nebija tik plašs kā pirmais. Otrā viļņa laikā Padomju Savienību atstāja kara gūstekņi un pārvietotās personas, kuras vācieši aizdzina spaidu darbos uz Vāciju. Emigrantu vairākums apmetās Vācijā (pārsvārā Mīnhenē un tās apkārtnē) un ASV.

Ārpus dzimtenes nokļuva tādi rakstnieki kā Ivans Jelagins (*Elagin*, 1918–1987), Dmitrijs Kļenovskis (*Klenovskij*, 1893–1976), Boriss Narcisovs (*Narcissov*, 1906–1982), Igors Činnovs (*Chinnov*, 1909–1996), Valentīna Sinkeviča (*Sinkevich*, 1926–2018), Nikolajs Narokovs (*Narokov*, 1887–1969), Nikolajs Moršens (*Morshen*, 1917–2001), Sergejs Maksimovs (*Maksimov*, 1916–1967), Vladimirs Markovs (*Markov*, 1920–2013), Boriss Širjajevs (*Shirjaev*, 1889–1959), Leonīds Rževskis (*Rzhevskij*, 1903–1986), Vladimirs Jurasovs (*Jurasov*, 1914–1996) u. c.

20. gadsimta 40. gadu smagie pārbaudījumi atsaucās uz literātu pasaules izjūtām. Visizplatītākās tēmas otrā viļņa rakstnieku daiļradē bija kara radītās grūtības un zaudējumi, gūsts, boļševiku terora šausmas.¹⁵

Trešais krievu emigrācijas vilnis (20. gadsimta 60.–80. gadi) sākās pēc Ņikitas Hruščova (*Khrushchev*, 1894–1971) “atkušņa” un aizveda ārpus Krievijas tādus ievērojamus autorus kā Aleksandru Solžeņicinu (*Solzhenicyn*, 1918–2008), Josifu Brodski (*Brodskij*, 1940–1996), Sergeju Dovlatovu (*Dovlatov*, 1941–1990). 60. gadu vidū PSRS atsākās radošās inteliģences, it īpaši rakstnieku, vajāšanas. Uz ārzemēm izbrauca daudzi rakstnieki, tostarp Vasilij Aksjonovs (*Akjonov*, 1932–2009), Vladimirs Maksimovs (*Maksimov*, 1930–1995), Vladimirs Voinovičs (*Vojnovich*, 1932–2018), Dina Rubina (*Rubina*, 1953), Fidrihs Gorenšteins (*Gorenshtejn*, 1932–2002), Aleksandrs Gaļičs (*Galich*, 1918–1977), Andrejs Siņavskis (*Sinjavskij*, 1925–1997) u. c. Daudz rakstnieku emigrēja uz ASV, Franciju un Vāciju.

Par vienu no raksturīgākajām trešā viļņa krievu emigrācijas literatūras iezīmēm kļuva tās tieksme uz avangardu un postmodernismu. Īpaša vieta krievu dzejas vēsturē ir Brodskim, kuram 1987. gadā tika piešķirta Nobela prēmija literatūrā¹⁶.

Šī pētījuma tēma ir saistīta ar krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstniekiem, jo tieši viņu daiļradei, pēc literatūrzinātnieku domām, bija lielāka nozīme un vērtība kultūrā un literatūrā¹⁷, turklāt tā skar arī mazāk pētīto LNB krājuma daļu.

Krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku grāmatas LNB krājumā

Darba gaitā ar LNB krātuvēs esošo krājumu krievu valodā autores sākotnēji konstatēja atsevišķus krievu emigrācijas autoru darbu izdevumus, turpinot darbu, pētnieciskā interese padziļinājās. Tādēļ, izmantojot LNB elektronisko katalogu, skenēto alfabētisko kartīšu katalogu un darba alfabētisko kartīšu katalogu, sākās mērķtiecīgs pētnieciskais darbs, lai identificētu krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku darbus bibliotēkas krājumā.

Balstoties uz krievu emigrācijas autoru sarakstu Gleba Strūves grāmatā *Russkaja literatura v izgnanii*,¹⁸ grāmatu *Russkoe Zarubezh'e. Zolotaja kniga jemigracii: pervaja tret' XX veka*¹⁹ Jurija Abizova (*Abyzov*, 1921–2006) publikāciju *Latvijasķaja vetv' rossijsķoj jemigracii*²⁰ tika apzināti vairāk nekā 300 rakstnieki un dzejnieki, kuri pētāmajā laika posmā bija emigrējuši no Krievijas. No tiem **163 autoru** (sk. 1. pielikumu) **grāmatas ir LNB krājumā** (dati uz 01.01.2021.), veidojot **2567 izdevumu kolekciju** (sk. 1. attēlu). Pētījumā iekļautas visas krievu emigrācijas pirmā viļņa autoru grāmatas, kas glabājas LNB krājumā, arī tās publikācijas, kas iznākušas pirms un pēc emigrācijas. No tām 532 grāmatas ir izdotas laikā no 1875. līdz 1917. gadam, 910 izdevumi – no 1918. līdz 1940. gadam (pirmā emigrācijas viļņa laikā), 385 izdevumi – otrā un trešā emigrācijas viļņa laikā no 1941. līdz 1989. gadam, bet 521 izdevums – no 1990. līdz 2020. gadam, savukārt 219 izdevumiem izdošanas gads nav zināms, tomēr, vadoties pēc bibliotēkas krājuma kārtotošanas principiem un izdevumiem piešķirtajiem šifriem, papīra kvalitātes un citām vizuālām pazīmēm, lielākā daļa šo grāmatu varētu būt 20. gadsimta sākuma izdevumi. Līdz ar to var apgalvot, ka visplašāk LNB krājumā pārstāvēti pirmā krievu emigrācijas viļņa autori, kuru darbi izdoti laikposmā no 1918. līdz 1940. gadam. LNB krājumā ir pārstāvēti 59 autori, kuru darbi izdoti no 1875. līdz 1917. gadam, 124 autori – no 1918. līdz 1940. gadam, 64 autori – no 1941. līdz 1989. gadam un 90 autori – no 1990. līdz 2020. gadam. Izdošanas gads nav zināms 63 autoru grāmatām.

Autores nepretendē uz vispusīgu un pilnīgu tēmas atspoguļojumu. Šis ir pirmais raksts par tajā aplūkoto tēmu, tādēļ krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku emigrantu saraksts nav pilnīgs. Piemēram, var minēt Olgu Bebutovu (*Bebutova*, 1879–1952). Šīs aktrises un rakstnieces darbi nav aplūkoti pētījumā, bet LNB krājumā ir 38 viņas grāmatas krievu valodā un tulkojumi latviešu valodā, šīs grāmatas izdotas pārsvārā Rīgā, bet ir arī ārvalstu izdevniecībās publicētās. Tāpat pētījumā nav iekļautas grāmatas, kuru autori starpkaru periodā atgriezās PSRS pēc emigrācijas un līdz ar to tika atzīti kā padomju rakstnieki, piemēram, Maksims Gorkijs (*Gorkij*, 1868–1936) un Aleksejs Tolstojs (*Tolstoj*, 1883–1945).

Vecākā pirmā krievu emigrācijas viļņa rakstnieku grāmata, kas atrodas LNB krājumā, izdota 1875. gadā Sanktpēterburgā Tranšēja tipogrāfijā – Vasilija Ņemiroviča-Dančenko

14 Matveeva, Julia. *Russkaja literatura zarubezh'ja: tri volny jemigracii XX veka*, s. 13.

15 Skrjabina, Tat'jana. *Literatura russkogo zarubezh'ja*.

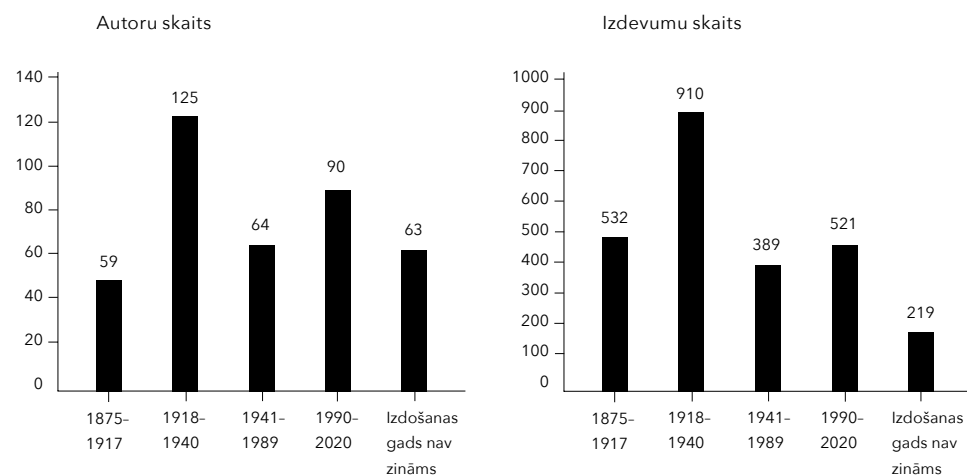
16 Turpat.

17 Turpat.

18 Struve, Gleb. *Russkaja literatura v izgnanii*, s. 276–386.

19 Shelohaev, Valentin (red.). *Russkoe Zarubezh'e. Zolotaja kniga jemigracii: pervaja tret' XX veka: jenciklopedicesķij biograficesķij slovar'*. Moskva: ROSSPJEN, 1997.

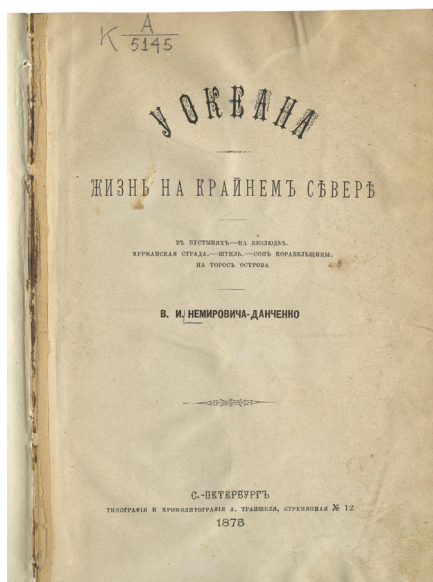
20 Abyzov, Jurii. *Latvijasķaja vetv' rossijsķoj jemigracii. Russkie Latvii*. Dostup: <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/y-abizov-latv-vetvj/> (skatīts 15.01.2022.).

1. attēls. Krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku grāmatas LNB krājumā pēc izdošanas gadiem un autoru skaits

grāmata *U okeana: zhizn' na Krajnem Severe* (sk. 2. attēlu). Savukārt visjaunākā krievu trimdas rakstnieku grāmata LNB krājumā ir Maskavas izdevniecībā AST 2020. gadā izdotā Marinas Cvetajevas un Anastasijas Cvetajevas (*Cvetaeva*, 1894–1993) grāmata *Dve sestry: vospominaniya, avtobiograficheskaia proza, stihy*.

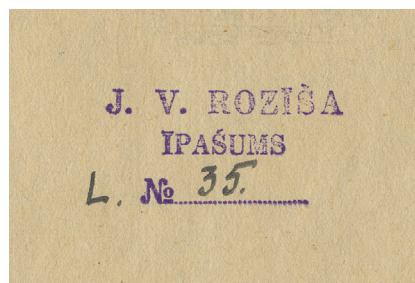
90 procenti jeb 2307 grāmatas no krievu emigrācijas autoru grāmatu kopskaita izdotas krievu valodā, 174 tulkotas un izdotas latviešu valodā, bet 86 – citās svešvalodās (vācu valodā (43), angļu (21), franču (6), poļu (4), ivritā (4), igauņu (3), jidišā (2), lietuviešu (2) un esperanto (1): 1992. gadā Ventspilī izdevniecībā “Mondcivitano” izdotā Nikolaja Rēriha grāmata *Ladak*.

2. attēls. Vasilijš Nemirovičs-Dančenko. *U okeana: zhizn' na Krajnem Severe*. Sanktpēterburga, 1875

3. attēls. Zīmogi pirmā krievu emigrācijas viļņa autoru grāmatās LNB krājumā

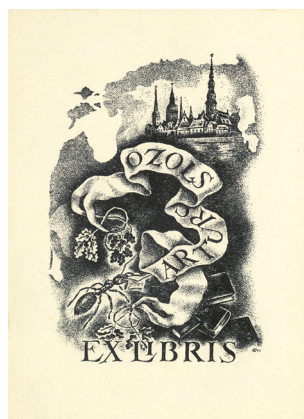

4. attēls. Īpašuma zīmoga (ekslibra) piemērs

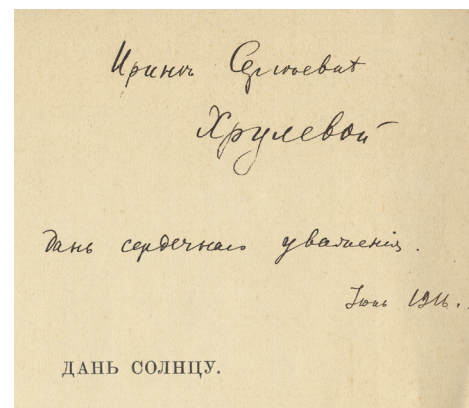
Pētījuma fokusā esošo autoru grāmatas izdotas dažādās valstīs, lielākā daļa – 1348 grāmatas – Krievijā, Latvijā – 341 izdevumi, 877 grāmatas izdotas 28 citās valstīs: Vācijā (349), Francijā (214), ASV (60), Serbijā (33), Igaunijā (22), Čehijā (23), Bulgārijā (17), Ukrainā (19), Ķīnā (13), Polijā (15), Lielbritānijā (11), Baltkrievijā (13), Moldovā (8), Beļģijā (6), Zviedrijā (5), Somijā (3), Turcijā (7), Lietuvā (5), Šveicē (4), Austrijā (3), Izraēlā (2), Spānijā (1), Rumānijā (1), Uzbekistānā (1), Azerbaidžānā (2), Gruzijā (1), Horvātijā (1) un Indijā (1). Savukārt 38 grāmatām izdošanas vieta nav zināma. LNB krājumā esošās krievu emigrantu grāmatas izdotas 109 dažādās pilsētās (sk. 2. pielikumu), tostarp Latvijā izdotās grāmatas publicētas: Rīgā – 313, Valkā – 10, Liepājā – 7, Jelgavā – 4, Valmierā – 3, Alūksnē – 1, Cēsīs – 1, Madonā – 1, Ventspilī – 1.

Pārbaudot un pētot līdz 1940. gadam izdoto 1661 grāmatu (ieskaitot izdevumus, kuriem izdošanas gads nav zināms), pētījuma autores konstatēja 109 dažādus zīmogus 598 LNB krājumā esošajos izdevumu eksemplāros (sk. 3. pielikumu). Starp tiem ir dažādu pilsētu bibliotēku, izglītības iestāžu un biedrību bibliotēku zīmogi, kā arī grāmatu veikalu zīmogi (sk. 3. attēlu). Visvairāk grāmatu LNB krājumā ir no Rīgas krievu kluba, Daugavpils skolotāju bibliotēkas un izdevniecības “Literatūra” bibliotēkas *Poslednie novinki*.

Daudzās grāmatās ar šādu zīmogu ir ielīmēti arī bibliotēkas *Poslednie novinki* grāmatu izmantošanas noteikumi. Zīmogā norādīta bibliotēkas adrese – Brīvības iela 8. Izdevniecība

5. attēls. Ekslibru (ielīmju) piemēri

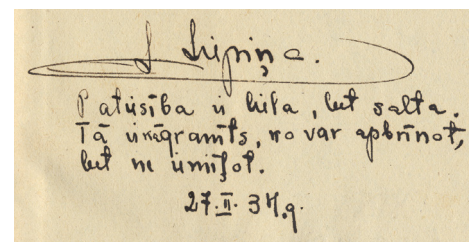
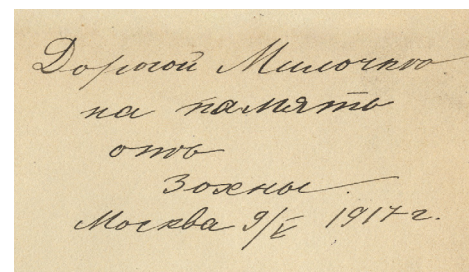
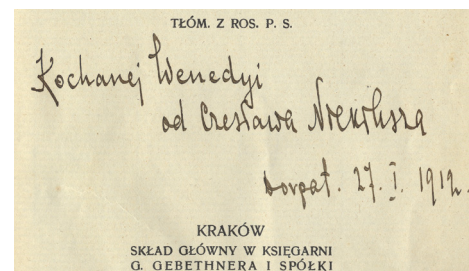
6. attēls. Iespējams, Ivana Thorževska veltījuma ieraksts Irīnai Hruļovai grāmatā *Dan' solncu: vtoroj sbornik stihov*. Petrograda, 1916

“Literatūra” bija Kārļa Rasiņa (1886–1974) vadītais apgāds Rīgā, kura nozīmīgākais darbības laiks bija 20. gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadi. Tajā pašā laikā arī Berlīnē bija izdevniecība ar tādu pašu nosaukumu – *Literatura*. LNB krājumā ir abu apgādu publicētie izdevumi.

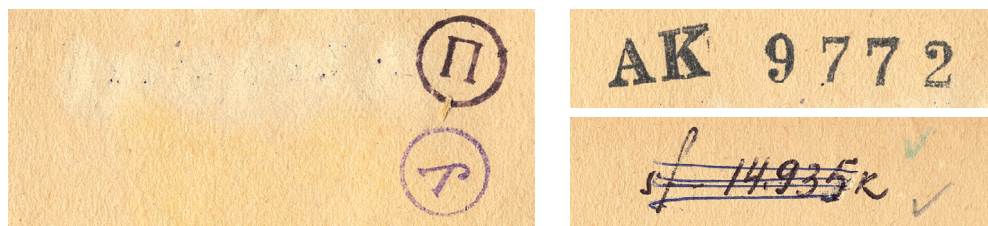
Grāmatās ir arī īpašuma zīmogi – ekslibri, piemēram H. Volperta un Ēriha Geļmana (*Jerih' Jul'evich' Gel'man*) zīmogs (sk. 4. attēlu).

Grāmatās ir arī ekslibri – ielīmes, piemēram, valodnieka Artura Ozola (1912–1964) ekslibris 1940. gadā apgādā “Valters un Rapa” izdotajā grāmatā *Latyšskie pojety v perevodah Viktora Treťjakova*. 1963. gadā latviešu valodā izdotajā Leonīda Andrejeva grāmatā “Pie loga” ielīmēts teologa Haralda Biezā (1909–1995) ekslibris. Savukārt 1910. gadā Sanktpēterburgā izdotajā Anatolija Kamenska grāmatā *Ljudi* ir īpatnējs bibliotēkas ekslibris (sk. 5. attēlu). Grāmatās konstatētas arī interesantas bibliotēkas lietošanas noteikumu ielīmes.

Ivana Thorževska 1916. gadā Petrogradā izdotajā grāmatā *Dan' solncu: vtoroj sbornik stihov*, iespējams, ir paša autora veltījuma ieraksts Irīnai Hruļovai (*Irine Sergeevne Hrulevoj*) (sk. 6. attēlu). Aleksandra Kuprina 1928. gadā latviešu valodā izdotajā grāmatā “Granatu aproce un citi stāsti” ir tulkotāja Kārļa Egles (1887–1974) veltījuma ieraksts. Arī Andreja Reņņikova grāmatā *V strane chudes: pravda o*

7. attēls. Veltījuma ierakstu piemēri

8. attēls. Specfonda atzīmju piemēri

pribaltijskih nemcab (Petrograda, 1915) ir veltījuma ieraksts. Veltījuma ieraksts ir arī Ivana Buņina grāmatā “Arseņjeva dzīve” (Rīga: Grāmatu draugs, 1933). Grāmatās fiksēti arī citi ieraksti (sk. 7. attēlu).

Starp pētītajām grāmatām atrasti vairāki eksemplāri, kuri piederējuši Ivanam Žigļevičam (*Zhiglevich*, 1871–1934) – ievērojamam krievu bibliofilam un trimdiniekam, kurš no 1918. gada līdz savai nāvei dzīvoja Latvijā.

No *de visu* izpētītajiem 1661 izdevumu eksemplāriem, kas izdoti laikposmā no 1875. līdz 1940. gadam, 33 procentos gadījumu jeb 544 grāmatās konstatētas specfonda atzīmes (sk. 8. attēlu). Lielākoties tie ir pirmās krievu emigrācijas laika izdevumi – 94 no 163 krievu trimdas rakstnieku un dzejnieku darbiem (sk. 1. pielikumu), turklāt vairāk nekā puse – 56 procenti – izdotas laikā no 1918. līdz 1940. gadam.

Specfonds

Specfonds ir apzīmējuma “speciālais fonds” saīsinājums, kas attiecas uz noteiktu bibliotēkas krājuma daļu. Padomju Savienības bibliotēkās tika ierīkoti slēgti grāmatu fondi, kuriem lasītāji varēja piekļūt tikai ar speciālām atļaujām, jo viens no PSRS totalitārā režīma galvenajiem balstiem bija cenzūra ar mērķi slēpt informāciju, kas varētu kaitēt režīma pastāvēšanai – saturēt aģitāciju pret padomju varu, izpaust militārus noslēpumus, režīmam bīstamā veidā ietekmēt sabiedrisko domu, rosināt uz nacionālu un reliģisko fanātismu. Bija divu līmeņu specfondi: vienā bija Latvijas brīvvalsts laika literatūra un vācu okupācijas laika periodika un publicistika, kā arī latviešu trimdas literatūra.²¹ 1940. gada rudenī Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Galvenā literatūras un izdevniecību pārvalde sāka darbu pie aizliegtās literatūras sarakstu veidošanas. Vadoties pēc šiem sarakstiem, bibliotekāri un grāmatveikalu darbinieki izņēma no aprītes padomju lasītājam aizliegto literatūru.²² 1946. gadā LPSR Valsts bibliotēkā izveidoja Speciāli glabājamās literatūras nodaļu jeb specfonda pretpadomju un “novecojušās” literatūras glabāšanai. Bibliotēkas specfondā 1980. gadu beigās bija 88684 glabājamo vienību²³. Informācijas

21 Štrāle, Aina. Sešstūru zīmogs. *Noziegumi pret cilvēci*, 05.08.2005. Pieejams: http://lpra.vip.lv/Sessturu_zimogs.html (skatīts 10.05.2022.).

22 Turpat.

23 Turpat.

ierobežojumu atcelšana aizsākās tikai 1988. gadā, bet nodaļa likvidēta – 1990. gadā.²⁴ Tāpēc daudzās krievu trimdas rakstnieku grāmatās ir specfonda atzīmes.

Pirmā krievu emigrācijas viļņa laikā (1918–1940) izdoto un LNB krājumā esošo grāmatu kolekciju veido 124 autoru 910 grāmatas, lai gan to ir vairāk, jo nav pieskaitīti 219 izdevumi, kuru izdošanas gads nav zināms. No minētajiem 910 izdevumiem 825 ir krievu valodā, 66 – tulkojumi latviešu valodā, savukārt 19 izdevumi ir tulkojumi citās svešvalodās: vācu valodā – astoņi (Dmitrijs Merežkovskis, Pjotrs Krasnovs, Sergejs Volkonskis, Marks Aldanovs, Ivans Soloņevičs, Sergejs Minclovs), angļu valodā – trīs (Nikolajs Rērihs, Sergejs Volkonskis), ivritā – divi (Leonīds Andrejevs), jidišā – divi (Aleksandrs Vertinskis, Iļja Ērenburgs), lietuviešu – divi (Sergejs Minclovs), igauņu – viens (Leonīds Andrejevs), poļu valodā – viens (Leonīds Andrejevs). Tās izdotas 24 valstu 47 dažādās pilsētās (sk. 4. pielikumu), tostarp 252 grāmatas izdotas Vācijā (Berlīnē, Esenē, Frankfurtē pie Mainas, Jēnā, Leipcigā, Minhenē, Pāderbornā), 198 – Latvijā (Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Valkā, Valmierā), 174 – Francijā (Parīzē), 132 – Krievijā (Maskavā, Sanktpēterburgā, Vladimirovā), 31 – Serbijā (Belgradā, Novisadā), 21 – Čehijā (Prāgā), 14 – Bulgārijā (Sofijā), 14 – Igaunijā (Tartu/Jurjevā, Tallinā/Rēvelē, Narvā), 12 – Ķīnā (Tjaņdziņā, Harbinā, Šanhajā), 12 – Polijā (Gdaņskā/Dancigā, Varšavā), 11 – ASV (Ņujorkā, Sautberijā), 5 – Beļģijā (Briselē), 5 – Zviedrijā (Stokholmā), 4 – Lietuvā (Kauņā, Viļņā), 4 – Turcijā (Stambulā/Konstantinopolē), 2 – Somijā (Helsinkos/Helsingforsā), 2 – Austrijā (Vīnē), 2 – Baltkrievijā (Gomeļā, Minskā), 2 – Krimā (Sevastopolē, Simferopolē), 1 – Lielbritānijā (Londonā), 1 – Izraēlā (Jeruzalemē), 1 – Indijā (Allahābādā), 1 – Horvātijā (Zagrebā), 1 – Rumānijā (Bukarestē), 1 – Šveicē (Frauenfeldē), bet sešiem izdevumiem izdošanas vieta nav zināma. Krievu emigranti no 1918. līdz 1940. gadam pārsvarā publicēja savus darbus ārzemēs, tādēļ LNB krājumā dominē ārvalstu izdevumi – 580 grāmatas.

Iepriekš minēts, ka Berlīnē kā krievu emigrācijas literatūras galvaspilsētā no 1918. līdz 1928. gadam bija reģistrētas 188 krievu izdevniecības. LNB krājumā ir pārstāvētas 45 tā laika posma Berlīnes izdevniecības (sk. 5. pielikumu).

No Latvijā izdotajām 198 krievu trimdas rakstnieku grāmatām (Rīgā – 183, Valkā – 7, Liepājā – 3, Jelgavā – 3, Valmierā – 2) 130 ir krievu valodā, 66 – tulkojumi latviešu valodā, viena grāmata vācu valodā un viena jidišā. Vācu valodā izdotā ir Sergeja Volkonska grāmata *Die Dekabristen*, kas publicēta 1926. gadā Rīgā izdevniecībā *Verlag der Buchhandlung G. Löffler*. Jidišā 1928. gadā Rīgā izdevniecībā *Extra* izdota Aleksandra Vertinska grāmata “Divpadsmit dziesmiņas”, uz grāmatas vāka norādīts tās nosaukums latviešu valodā.

LNB krājumā ir pārstāvēti 43 emigrācijas rakstnieki un dzejnieki, kuru darbi izdoti Latvijā pirmā krievu emigrācijas viļņa laikā. Šie autori ir: Arkādijs Averčenko, Marks Aldanovs, Aleksandrs Amfiteatovs, Mihails Arcibaševs, Nikolajs Belocvetovs, Ņina Berberova, Nikolajs Breško-Breškovskis, Ivans Buņins, Aleksandrs Vertinskis, Sergejs Volkonskis, Jurijs Gaļičs, Modests Gofmans, Romāns Guļs, Aleksandrs Drozdovs, Osips Dimovs, Kalistrats Žakovs, Boriss Zaicevs, Leonīds Zurovs, Viktors Ireckis, Pjotrs Krasnovs, Vera Križanovska-Ročestere,

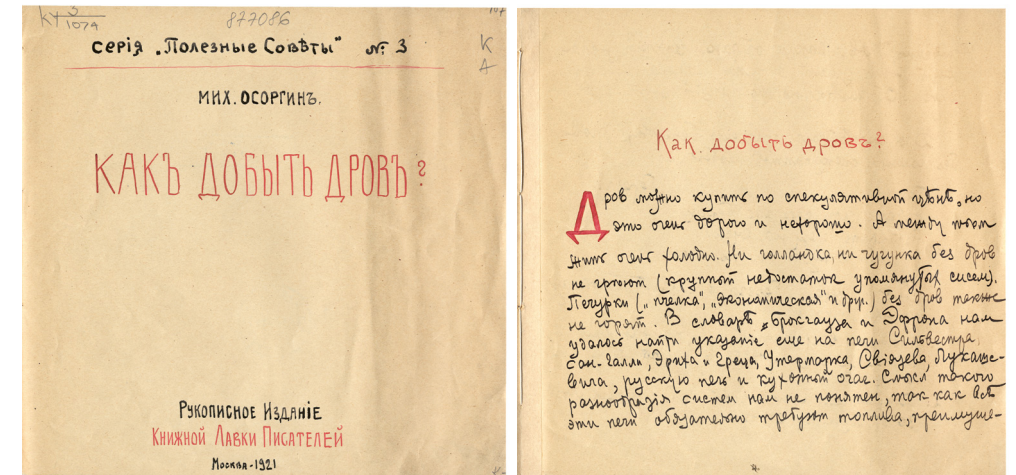
24 [LNB]. Latvijas Nacionālās bibliotēkas vēsture laiku lokos. Konferences “Valstiski nozīmīgas zinātnes, izglītības, tautsaimniecības un kultūras institūcijas Latvijai” materiāli. [Rīga]: LU, 2009. Pieejams: <https://www.lu.lv/konferencelatvijai/konferences-materiali/latvijas-nacionala-biblioteka/> (skatīts 02.03.2023.).

Vladimirs Krimovs, Aleksandrs Kuprins, Boriss Lazarevskis, Nadežda Lappo-Daņilevska, Ivans Lukašs, Dmitrijs Merežkovskis, Sergejs Minclovs, evdokija Nagrodskaja, Ivans Naživins, Vasilijš Ņemirovičs-Dančenko, Mihails Osorgins, Mihails Pervuhins, Aleksandrs Perfiļjevs, Pjotrs Piļskis, Aleksejs Remizovs, Nikolajs Rērihs, Irina Saburova, Ilja Surgučovs, Viktors Tretjakovs, Nadežda Teffi, Jevgeņijs Čirikovs, Ilja Ērenburgs. Krievu trimdas autoru darbus izdeva 54 Latvijas izdevniecības un izdevēji: “Uguns”, Ansis Gulbis, Andrejs Jesens, “Astra”, A. Lācis, “Ābelīte”, “Dsintars”, “Extra”, “Fiļin”, “Grāmatu draugs”, Greiers, Jāņa Rauska (1873–1967) “Grāmatu Spiestuve”, Kārlis Dūnis (1889–1942), *Knīga dlja vseh, Lukomorje*, “Laiks”, “Latgrāmata”, “Latvijas Provinces Prese”, “Latvijas Izglītības Komisariāta Apgādiens”, “Latvju Kultura”, “Leta”, “Liepājas dienas avīze”, “Limes”, “Limitiskās filosofijas biedrība”, “Liesma”, “Literatūra”, Maksims Didkovskis, *Mir, Obščedostupnaja biblioteka*, “Oriens”, “Renaissance”, “Roeriha b-ba Latvijā”, “Saule”, “Vaiņode”, “Valters un Rapa”, *Verlag der Buchhandlung, J. B. Bürgers*, “Vilnis”, “Vēsture”, “Zelta ābele”, “Akadēmija”, *Alatas, Vostok*, D. Cimlovs, M. J. Zariņš, Nikolajs Gudkovs, Oskars D. Stroks (1893–1975), *Obščedostupnaja biblioteka*, “Pārsla”, “Salamandra”, *Sibirskoe knigoizdatel'stvo, Skif*, “Pressa”, Kārlis Upesleja.

Latviešu valodā izdoti 22 krievu pirmā emigrācijas viļņa autoru darbu tulkojumi: Arkādija Averčenko, Marka Aldanova, Mihaila Arcibaševa, Ņinas Berberovas, Nikolaja Breško-Breškovska, Ivana Buņina, Modesta Gofmana, Romāna Guļa, Osipa Dimova, Kalistrata Žakova, Pjotra Krasnova, Veras Križanovskas-Ročesteres, Aleksandra Kuprina, Dmitrija Merežkovska, Sergeja Minclovs, Jevdokijas Nagrodskas, Vasilija Ņemiroviča-Dančenko, Nikolaja Rēriha, Iļjas Surgučova, Nadeždas Teffi, Jevgeņija Čirikova, Iļjas Ērenburga. Sērijā “A. Gulbja romānu bibliotēka” izdoti Marka Aldanova un Dmitrija Merežkovska romānu tulkojumi latviešu valodā, A. Jesena izdevniecības sērijā “Jaunības bibliotēka” – Aleksandra Kuprina un Vasilija Ņemiroviča-Dančenko romāni, apgāda “Grāmatu draugs” sērijā “Vērtīgu grāmatu virkne” – Merežkovska romāna tulkojums, Jāņa Rauska izdevniecības sērijā “Dramatiskā bibliotēka” – sešas Averčenko grāmatas latviešu valodā.

LNB krājumā atrodas vairāki vērtīgi krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku un dzejnieku darbu izdevumi. Starp tiem ir 1923. gadā Berlīnes izdevniecībā *Grzhebin* krievu valodā izdotā Marinas Cvetajevas grāmata *Psiheja*. Tiešaistes resursos par antikvārajām kolekcijām šis izdevums tiek uzskatīts kā pats retākais no visiem Cvetajevas darbu izdevumiem un tirgū praktiski nav pieejams²⁵. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājumā atrodas Nikolaja Rēriha grāmata *Nekotorye drevnosti Shelonskoj pjatiny i Bezheckogo konca*, kas izdota Sanktpēterburgā 1899. gadā. Grāmatā ir Nikolaja Rēriha veltījuma ieraksts.

Rets izdevums ir arī 20. gadsimta 20. gadu sākumā Berlīnē izdotā Lolo (Leonīds Munšteins) un Leri (Vladimirs Klopotovskis; *Klopotovskij*, 1883–1944) satīriskās dzejas grāmata *Tam! Kartinki sovetskogo raja*. Tā bija cenzūras aizliegta grāmata un agrāk glabājās LNB specfondā.

9. attēls. Mihaila Osorgina autogrāfisks izdevums *Kak dobyt' drov?* Maskava, 1921

Mihaila Osorgina 1929. gadā Parīzē izdotajā grāmatā *Veshhi cheloveka. Portret materi. Dnevnik otca* ir paša autora autogrāfs.

Mihails Osorgins, *Moskovskaja knizhnaja lavka pisatelej*,²⁶ autogrāfiskie izdevumi

LNB krājumā atrodas vērtīgs un neparasts izdevums (sk. 9. attēlu) – Mihaila Osorgina grāmata *Kak dobyt' drov?* (sērija *Poleznye sovety* Nr. 3). Tas ir 1921. gada izdevums rokrakstā (autogrāfisks izdevums) – 10 lapašpušu brošūra. Izdevējs – *Knizhnaja lavka pisatelej*. Grāmata ir numurēta – *Jekz. № 4* – un tajā ir Osorgina autogrāfs. Spriežot pēc grāmatas inventāra numura, tā LNB krājumā nonākusi 1925. gadā.

Mihails Osorgins bija rakstnieks, žurnālists, literatūras kritiķis, tulkojājs, publicists, viens no vairāku krievu masonu ložu vadītājiem Francijā. Viņa īstais vārds bija Mihails Iļjins (*Mihail Il'in*). 1922. gadā Osorgins tika izsūtīts no Padomju Krievijas, sākumā viņš dzīvoja Berlīnē, vēlāk Parīzē, nomira vienā no Francijas komūnām (*Chabris*).

Krievijā padomju varas pirmajos gados Pilsoņu kara smagajos apstākļos visur tika slēgtas izdevniecības un tipogrāfijas, arī grāmatu tirdzniecībā bija novērojamas ļoti lielas grūtības. Grāmatu iespēja kļuva rakstniekiem praktiski nepieejama līdzekļu trūkuma dēļ. Tad autori pievērsās tādām publicēšanas veidam kā savu darbu izdošanai rokrakstā. Šie autogrāfiskie izdevumi iznāca nelielās tirāžās (reti vairāk nekā desmit eksemplāros), bet deva iespēju to radītājiem iegūt vismaz kādus eksistences līdzekļus. Maskavā rokraksta grāmatu tirdzniecību organizēja “Rakstnieku

25 [AntiqueBooks.ru]. Vse przhiznennye izdanija M. Cvetaevoj. Polnaja kollekcija. *Antikvarnye knigi*. Dostup: <https://antiquebooks.ru/category.php?ch=book&book=113472> (skatīts 28.06.2022.).

26 Tulkojumā: “Rakstnieku grāmatu bode Maskavā”, nodarbojās ar grāmatu tirdzniecību un darbojās arī kā grāmatu antikvariāts.

grāmatu bode”, kas dibināta 1918. gadā un pastāvēja līdz 1922. gadam. Viens no tās dibinātājiem, paju biedriem un darbiniekiem bija Mihails Osorgins²⁷.

Rakstnieku un dzejnieku atbalstam grāmatu izdošanas krīzes laikā “Rakstnieku grāmatu bodes” īpašnieki piedāvāja akciju – “autogrāfiskā izdevniecība”. Osorgins par to rakstīja:

Kad kļuva neiespējami izdot savus darbus, mēs izdomājām izdot īsus darbiņus vienā eksemplārā, rakstītus rokrakstā. Pamēģinājām, un autogrāfu mednieki ieinteresējās. Virkne rakstnieku uztvēra šo domu, un mūsu vitrīnā parādījās dzejnieku, rakstnieku, mākslas vēsturnieku grāmatiņas-autogrāfi, kas bija nelielas paštaisītas burtnīcas – parasti ar pašā autora zīmējumu uz vāka. Grāmatas tika labi pirktas un novērtētas, bet mums radās ilūzija, ka mūsu literātu jaunrades produkti joprojām tiek izdoti un nonāk pie lasītāja.²⁸

Sākumā šis izdevums likās kā joks, it kā delverība, bet tad izrādījās, ka šāda grāmatiņa spēj pabarot autoru, un daudzi sāka ar to nodarboties nopietni. Šādu grāmatiņu izdeva maz, bet tās pārdeva ļoti dārgi, orientējoties uz autogrāfu cienītājiem. Tika “izdotas” aptuveni 250 grāmatiņas (33 autori), un visas līdz pēdējai tika pārdotas.²⁹

Starp Rakstnieku grāmatu bodes Maskavā autoriem, kuri publicēja darbus “autogrāfiskajā izdevniecībā” bija arī rakstnieki, kuri vēlāk emigrēja vai tika izsūtīti no Padomju Krievijas, piemēram, Andrejs Belijs, Pāvels Muratovs, Aleksejs Remizovs, Vladislavs Hodasevičs, Marina Cvetajeva, kā arī pats Mihails Osorgins, kura unikālā autogrāfiskā grāmata glabājas LNB krājumā.

Krievijas Valsts literatūras un mākslas arhīvā (*Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva; RGALI*) atrodas Maskavas Rakstnieku grāmatu bodes rokraksta grāmatu kolekcija³⁰, kura ietver 38 autogrāfiskos izdevumus, bet starp tiem nav iepriekš minētās Osorgina grāmatas *Kak dobyt' drov?*. Nav informācijas par šo izdevumu arī Krievijas Nacionālās bibliotēkas (*Rossijskaja nacional'naja biblioteka; RNB*) un Krievijas Valsts bibliotēkas (*Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka; RGB*) elektroniskajos katalogos. Tas piešķir īpašu vērtību eksemplāram, kas ir LNB krājumā.

Krievu emigrācijas pirmā viļņa Latvijas zars

Pirmā krievu emigrācijas viļņa pārstāvji nonāca arī Latvijā. Sākot ar 1918. gadu, no Padomju Krievijas uz Latviju devās bēgļi un politiskie emigranti. Emigrantu statusā, nemainot

dzīvesvietu, nokļuva arī Vitebskas un Pleskavas guberņu rietumu daļas iedzīvotāji, kuri kļuva par Latvijas iedzīvotājiem, kad šīs Krievijas impērijai piederošās teritorijas kļuva par Latvijas Republikas sastāvdaļu.

Emigranti no Krievijas lielākoties devās tālāk uz Eiropas emigrācijas centriem, tomēr daļa palika Latvijā. Tā laika krievu sabiedrības centrs bija Rīga, kur koncentrējās lielākā daļa krievu inteligences. Rīgas multikulturālās un multietniskās tradīcijas pievilka daudzus cilvēkus. Šīs tradīcijas izveidojās un nostabilizējās ilgi pirms Krievijas impērijas sabrukuma. Pakāpeniski Latvijas galvaspilsēta kļuva par vienu no krievu trimdas reģionāliem centriem.³¹

Emigrācijas sociālā kopaina Latvijā bija raiba – tur bija gan pretboļševistisku spēku karavīri, gan zemnieki, gan inteligence un radošo profesiju pārstāvji, kā arī uzņēmēji, ierēdņi, studenti u. c. Latvijā viņus saistīja dzimtenes tuvums, krievu vide un līdzīga mentalitāte,³² brīva krievu valodas izmantošana, vēsturiska sasaiste (daudzi Krievijas impērijas laikā strādāja vai mācījās Rīgā), garīgais moments – pareizticība u. c.

Krievu emigrantu stāvoklis Latvijā lielā mērā atšķīrās no citām valstīm, jo Latvijā jau bija daudz krievu izcelsmes pamatiedzīvotāju. Krievu kopiena veidoja apmēram 12 procentus no visu Latvijas iedzīvotāju skaita. Nav iespējams noteikt precīzu emigrantu skaitu, jo liela daļa pat neuzskatīja sevi par emigrantiem, daudzi salīdzinoši ātri “emigranta” statusu nomainīja uz “pavalstnieka” statusu, bet pēc 1935. gada tautas skaitīšanas rezultātiem oficiāli 226758 krievi bija Latvijas pavalstnieki, 2532 – ārzemju pavalstnieki un 3953 – emigranti³³ jeb tā dēvētie nansenisti – bezpavalstnieki, politiskie emigranti, kam pavalstniecība savā valstī jau bija atņemta, bet citā vēl nebija iegūta. Viņi bija saņēmuši tā dēvētās “Nansena pases” (*Passeport Nansen*) – 1922. gadā Tautu Savienības ieviesto starptautisko personu apliecinājošu dokumentu. Šo projektu izstrādāja Tautu Savienības (*The League of Nations/Société des Nations*) komisārs, Nobela miera prēmijas laureāts, norvēģu polārpētnieks un politiķis Fritjofs Nansens (*Nansen*, 1861–1930). Dokuments sākotnēji bija paredzēts krievu emigrantiem, kuri zaudēja Krievijas pilsonību pēc 1921. gadā padomju Krievijā pieņemtās deklarācijas, kļūstot par cilvēkiem bez pilsonības (apatrīdiem), bet vēlāk to varēja saņemt arī citi bēgļi, kas zaudēja pilsonību un nespēja ātri naturalizēties apmešanās valstīs. Dokumenta īpašnieki varēja pretendēt uz legālu darbu, naturalizāciju un citām priekšrocībām salīdzinājumā ar beztiesiskajiem apatrīdiem.³⁴

Vietējās varas lojalitāte pret emigrantiem ļāva viņiem iekļauties krievu diasporas kultūras un sabiedriskajā dzīvē. Tāpat kā Latvijā dzimušie krievi, arī krievu emigranti nodarbojās ar

27 Torchilin, Vladimir. Avtograficheskie izdaniya 1919- nachala 1920-h godov. *Pro knigi: zhurnal bibliofila*, 2015, No. 4(36), s. 60.–69. Dostup: http://nsb-bibliophile.ru/fi/36_04_2015.pdf (skatīts 19.01.2022.).

28 Osorgin, Mikhail. Knizhnaja lavka pisatelej. *Nashe nasledie*, 1989, No. 6, s. 124–132.

29 Berkov, Pavel. Istorija sovetskogo bibliofilstva. Dostup: <https://www.you-books.com/book/P-N-Berkov/Istorija-sovetskogo-bibliofilstva> (skatīts 28.02.2023.).

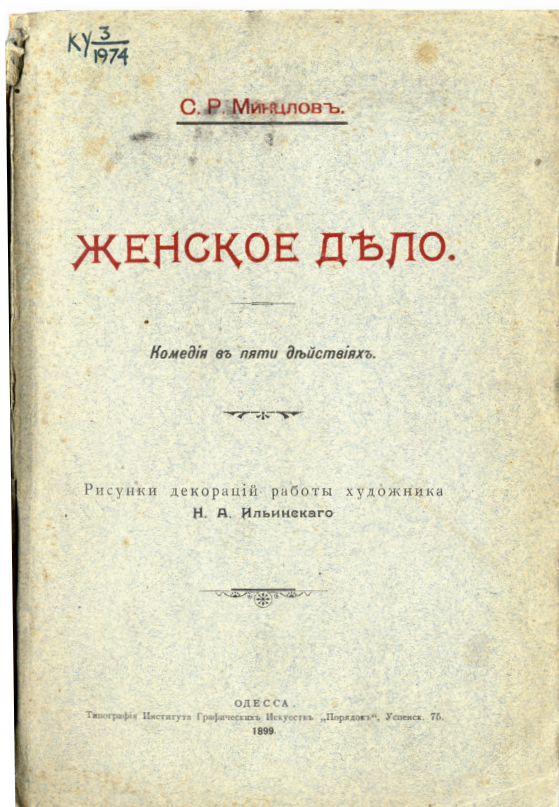
30 Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva (RGALI). Kolekcija rukopisnyh knig Moskovskoj knizhnoj lavki pisatelej. Jelektronnyj katalog Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva. Dostup: <https://rgali.ru/storage-unit?fundId=7193&fieldForSort=shifr&elementsOnPage=20¤tPage=1> (skatīts 19.01.2022.).

31 Koval'chuk, Svetlana. *Nastojashhij izgnannik s soboj vsjo unosit: sud'by uchenyh-jemigrantov v Latvii 1920-1944 gg.* Moskva: Novyj hronograf, 2017, s. 10.

32 Hudenko, Kristina. Ot krest'jan do knjazej i gospod-oficerov. 100 let russkoj jemigracii v Latviju. *Novostnoj portal Rus.Delfi*, 20.01.2020. Dostup: <https://rus.delfi.lv/news/daily/story/ot-krestyan-do-knyazej-i-gospod-oficerov-100-let-ruskoj-emigracii-v-latviju.d?id=51799133&all=true> (skatīts 15.01.2022.).

33 Abyzov, Jurii. *Latvijas kaja vetv' rossijskoj jemigracii.*

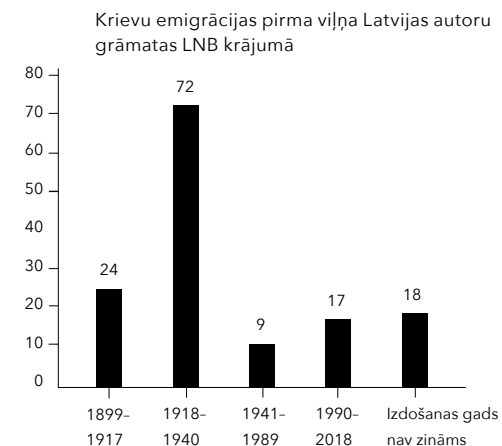
34 Gusačenko, Andrejs. Krievu pretboļševiku kustības “monarhisma” mīts Latvijas Republikā 1920.–1940. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 2018, Nr. 6, 86.–100. lpp.; Gavrilin, Aleksandr. Russkie jemigranty v mezhvoennoi Latvii: pravovoi status i popytki samoorganizacii. In: Gavrilin, Aleksandr i. dr. (red.). *Rossija i Latvija v potoke istorii. 2-ja polovina XIX – 1-ja polovina XX v.* Moskva: IVI RAN, 2015, s. 239.

10. attēls. Sergeja Minclova senākā grāmata LNB krājumā – *Zhenskoe delo*. Odesa, 1899

uzņēmējdarbību, strādāja vidējās un augstākās izglītības iestādēs, nodarbojās ar izdevējdarbību.³⁵ Populārākais krievvalodīgais izdevums Latvijā bija avīze *Segodnja*, kas tika izdota no 1919. līdz 1940. gadam. Starp tās Latvijas un ārzemju līdzstrādniekiem daudzi autori bija emigranti, piemēram, Arkādijs Averčenko, Marks Aldanovs, Aleksandrs Amfiteatrovs, Konstantīns Baļmonts, Jurijs Gaļičs, Augusta Damanska, Leonīds Munšteins (Lolo), Sergejs Minclovs, Vasilijš Ņemirovičs-Dančenko, Mihails Pervuhins, Pjotrs Piļskis, Igors Severjaņins, Viktors Tretjakovs u. c.

Latvijā krievu diasporas vidū krievus tomēr dalīja emigrantos un pamatiedzīvotājos. Jurijs Abizovs savā rakstā *Latvijskaja vetv' rossijskoj jemigracii* kā piemēru min personāliju sarakstu. Viņš norāda, kurus Latvijas krievus uzskatīja par pamatiedzīvotājiem (*korennye*) un kurus par iebrāucējiem (*naezzbie*). Pie pamatiedzīvotājiem pieskaitīti tādi autori kā Andrejs Zadonskis (*Zadonskij*, 1893–1941), Arsenijs Formakovs (*Formakov*, 1900–1983), Elizabete Knauf-Magnusgofska (*Knauf-Magnusgofska*, 1890–1939), Semjons Ļebedevs (*Lebedev*, 1895–1943), Gerasims Ļevins (*Levin*, 1900–1942?), Pjotrs Plotņikovs (*Plotnikov*, 1908–1945). Savukārt par iebrāucējiem nosaukti Nikolajs Belocvetovs, Jurijs Gaļičs, Sergejs Minclovs, Vsevolods Pastuhovs,

11. attēls. Krievu pirmā emigrācijas viļņa Latvijas autoru grāmata LNB krājumā pēc izdošanas gadiem

Pjotrs Piļskis, Aleksandrs Perfiljevs, Irina Saburova, Vasilijš Sinaiskis, Viktors Tretjakovs, Leonīds Zurovs, Kalistrats Žakovs.³⁶ Šajā pētījumā aplūkoti tieši krievu emigrācijas rakstnieki un dzejnieki, kurus Abizovs min kā “iebrāucējus”, kā arī tādi autori kā Georgijs Ivanovs, Ivans Lukašs, Irina Odojevceva, Tatjana Ratgauza, Dmitrijs Verguns, Anna Prismanova, kuri arī ir saistīti ar Latviju, kādu laiku dzīvojuši Latvijā vai emigrējuši uz ārzemēm caur Latviju.³⁷ Kopumā šajā pētījumā aplūkoti 17 ar Latviju saistītie ievērojamākie krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieki: Belocvetovs, Gaļičs, Minclovs, Pastuhovs, Piļskis, Perfiljevs, Saburova, Sinaiskis, Tretjakovs, Zurovs, Žakovs, Ivanovs, Lukašs, Odojevceva, Ratgauza, Verguns, Prismanova (sk. 6. pielikumu). Šo autoru saraksts sastādīts, balstoties uz krievu trimdas biogrāfisko vārdnīcu Gļeba Struves grāmatā *Russkaja literatura v izgnanii*³⁸ un Jurijs Abizova publikāciju *Latvijskaja vetv' rossijskoj jemigracii*³⁹. Iespējams, ka šis saraksts var tikt papildināts, izmantojot vēl citus informācijas avotus.

LNB krājumā ir minēto 17 ar Latviju ciešāk saistīto krievu trimdas autoru 140 grāmatas, no kurām 129 grāmatas ir krievu valodā, 7 – latviešu, 2 – vācu un 2 – lietuviešu valodā. Latviešu valodā ir divas Sergeja Minclova un piecas Kalistrata Žakova grāmatas. Lietuviešu valodā – divas Minclova grāmatas, kas izdotas Kauņā 1929. un 1932. gadā. Vācu valodā divas grāmatas – 1929. gadā izdota Minclova grāmata un 1979. gadā Irinas Saburovas grāmata. Vissenākā LNB krājumā ir Minclova grāmata *Zhenskoe delo*, kas izdota 1899. gadā Odesā. Grāmata ir iespiesta vecajā ortogrāfijā, tai ir saglabājušies oriģinālie vāki (sk. 10. attēlu).

Sadalot LNB krājumā esošās ar Latviju ciešāk saistīto krievu emigrācijas pirmā viļņa autoru grāmatas nosacītos vēsturiskos posmos, 24 grāmatas izdotas laika posmā no 1899. līdz 1917. gadam; 72 grāmatas – no 1918. līdz 1940. gadam; deviņas grāmatas izdotas no 1941. līdz 1989. gadam, 17 grāmatas – no 1990. līdz 2018. gadam, savukārt 18 grāmatām izdošanas gads nav zināms (sk. 11. attēlu).

36 Abyzov, Jurii. *Latvijskaja vetv' rossijskoj jemigracii*.

37 Struve, Gleb. *Russkaja literatura v izgnanii*, s. 276–386.

38 Turpat.

39 Abyzov, Jurii. *Latvijskaja vetv' rossijskoj jemigracii*.

35 Bakuncev, Anton. *Russkie diaspori Pribaltiki v 1920-30-h gg. Portal ZhZ: russkij tolstij zhurnal kak jesteticheskij fenomen*, 2011. Dostup: <https://magazines.gorky.media/nj/2011/262/russkie-diaspori-pribaltiki.html> (skatīts 15.01.2022.).

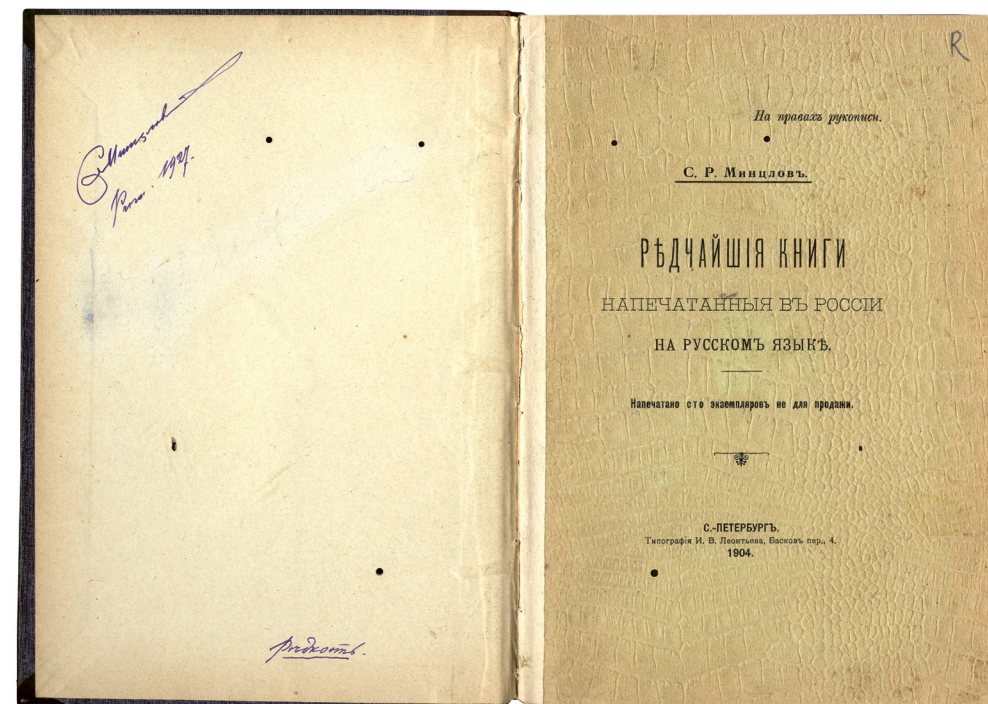
Puse no visām pirmā krievu emigrācijas viņa ar Latviju ciešāk saistīto autoru grāmatām LNB krājumā izdotas laika posmā no 1918. līdz 1940. gadam. To izdošanas vietas ir dažādas: ASV (5), Vācija (17), Bulgārija (5) Lietuva (2), Igaunija (2), Serbija (1), Krievija (28), Francija (8), Turcija (3), Ukraina (1), divām grāmatām izdošanas vieta nav zināma, bet lielākā daļa grāmatu izdotas Latvijā (65) – Rīgā (63), Liepājā (1) un Valkā (1).

Krievu emigrācijas pirmā viņa Latvijas zars. 1918.–1940. gads

No pirmā krievu emigrācijas viņa autoriem, kas starpkaru periodā bija saistīti ar Latviju, trīspadsmit autoru grāmatas tika publicētas Latvijā laikā no 1918. līdz 1940. gadam. Šie autori bija: Nikolajs Belocvetovs, Dmitrijs Verguns, Jurijs Gaļičs, Kalistrats Žakovs, Leonīds Zurovs, Georgijs Ivanovs, Ivans Lukašs, Sergejs Minclovs, Irina Odojevceva, Aleksandrs Perfiļjevs, Pjotrs Piļskis, Irina Saburova, Viktors Tretjakovs. LNB krājumā ir 72 viņu grāmatas, kas izdotas minētajā laika posmā. 63 grāmatas ir krievu valodā, sešas – latviešu valodā (Žakova grāmatu tulkojumi latviešu valodā), divas Minclova grāmatas izdotas lietuviešu valodā un viena viņa grāmata – vācu valodā. 49 grāmatas izdotas Rīgā, pārējo 23 grāmatu izdošanas vietas: Parīze (8), Berlīne (6), Ņujorka (3), Kauņa (2), Sofija (2), Leipciga (1), Belgrada (1), Tallina (1), Pēterburga (1). Turklāt aplūkotajā laikposmā desmit no šiem rakstniekiem publicēja savus darbus Rīgā: Belocvetovs, Gaļičs, Žakovs, Zurovs, Lukašs, Minclovs, Perfiļjevs, Piļskis, Saburova, Tretjakovs. Līdz ar to vairāk nekā puse (68 procenti) ar Latviju ciešāk saistīto pirmā krievu emigrācijas viņa autoru grāmatām, kas izdotas laika posmā no 1918. gada līdz 1940. gadam, publicētas Rīgā. Tas nav pārsteigums, jo tajā laikā Rīgā bija vērojams dažādu izdevniecību uzplaukums. Rīgas izdevniecības, kurās minētie autori izvēlējās publicēt savas grāmatas, bija: Maksims Didkovskis (10), “Grāmatu draugs” (5), “Fiļin” (4), *Vostok* (4), “Limes” (3), “Salamandra” (3), “Valters un Rapa” (3), M. J. Zariņš (2), *Mir* (1), *Sibirskoe knigoizdatel'stvo* (2), “Literatūra” (2), “Pressa” (1), Kārlis Upesleja (1), “Limitiskās filosofijas biedrība” (1), “Vēsture” (1), *Kniga dlja vseh* (1), *Lukomorje* (1), *Obshhedostupnaja biblioteka* (1).

Maksims Didkovskis, “Grāmatu draugs”, “Fiļin” un *Vostok* bija izdevniecības, kuras publicēja visvairāk krievu emigrācijas autoru darbu. Maksims Didkovskis izdeva Jurija Gaļiča, Nikolaja Belocvetova, Viktora Tretjakova, Sergeja Minclova darbus, savukārt apgādā “Grāmatu draugs” – Gaļičs un Piļskis, bet izdevniecībā “Fiļin” – Gaļičs, Tretjakovs, Saburova, Perfiļjevs. Izdevniecībā *Vostok* – Minclovs un Piļskis.

No 13 ar Latviju ciešāk saistīto autoru 12 autoru darbi (vismaz viena grāmata) bija iekļauta specfondā. Šie autori bija Nikolajs Belocvetovs, Dmitrijs Verguns, Jurijs Gaļičs, Kalistrats Žakovs, Leonīds Zurovs, Georgijs Ivanovs, Ivans Lukašs, Sergejs Minclovs, Aleksandrs Perfiļjevs, Pjotrs Piļskis, Irina Saburova, Viktors Tretjakovs. Tāpat atrasti 20 dažādi zīmogi, tomēr visvairāk grāmatu ir no Rīgas krievu kluba, Daugavpils skolotāju bibliotēkas un no izdevniecības “Literatūra” bibliotēkas *Poslednie novinki*. Grāmatās ir arī citu institūciju zīmogi latviešu valodā

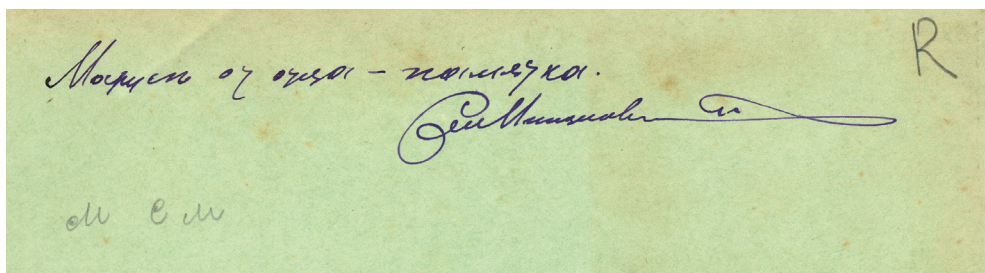
12. attēls. Sergeja Minclova autogrāfs grāmatā *Redchajshie knigi, napechatannye v Rossii na russkom jazyke*. Sanktpēterburga, 1904

(sk. 4. pielikumā Nr. 4, 12, 15, 23, 27, 30, 33, 34, 39, 54, 63) un krievu valodā (sk. 4. pielikumā Nr. 73, 77, 79, 82, 95, 109).

Sergejs Minclovs (pseud. Galē, 1870–1933)

Par spilgtāko pirmā krievu emigrācijas viņa ar Latviju ciešāk saistīto rakstnieku pārstāvi var uzskatīt Sergeju Minclovu – ievērojamu krievu rakstnieku, daudzu vēsturisku romānu autoru, vēsturnieku, arheologu un literatūrzinātnieku. Viņš cēlies no senas bibliogrāfu un bibliofilu ģimenes. Viņa vectēvs Rūdolfs Minclovs (*Minclov*, 1811–1883) arī bija ievērojams vēsturnieks, bibliogrāfs un bibliofils, savukārt vecmāmiņa Ernestīne de Galē (*de Gallais*, 1815–1867) bija talantīga franču dzejniece, bet tēvs Rūdolfs Minclovs (*Minclov*, 1845–1904) – ievērojams jurists, publicists un arī bibliofils.

Minclovam piederēja unikāla bibliotēka. Līdzīgi savam vectēvam un tēvam viņš vāca retas un vērtīgas grāmatas, rokrakstus un vēsturiskus dokumentus. Viņš vairākus gadus apceļoja Krieviju, veidojot savas bibliotēkas kolekciju un vācot iespaidus par šiem ceļojumiem. Gūtos iespaidus Minclovs aprakstīja Berlīnes izdevniecībā *Sibirskoe knigoizdatel'stvo* izdotajā apcerējumā grāmatā *Za mjortvymi dushami*, kas ir pirmā savdabīgā parādība krievu literatūrā – bibliofila

13. attēls. Sergeja Minclova veltījuma ieraksts meitai Marijai grāmatā *Knigohranilishhe Sergeja Rudol'fovicha Minclova*. Sanktpēterburga, 1913

ceļojuma romāns⁴⁰. Grāmatas titullapā izdošanas gads nav minēts (kā arī citos tā laika trimdas izdevumos), bet krievu bibliogrāfs un grāmatu vēsturnieks Arlens Blūms (*Bljum*, 1933–2011) raksta, ka pēc dažiem netiešiem datiem un liecībām izdošanas gads jādatē ar 1921. gadu.⁴¹ Krievijas Nacionālajā bibliotēkā šai grāmatai kā izdošanas gads ir norādīts 1925. gads. LNB krājumā ir gan šis, gan arī 1991. gada izdevums.

Minclova personīgā bibliotēka bija unikāla, un īpašs viņa lepnums bija cara cenzūras aizliegto un nelegālo izdevumu – grāmatu, brošūru, avīžu un žurnālu – kolekcija. Diemžēl Minclova bibliotēkas likteni var saukt par traģisku, jo kādā no bēgļu gaitu posmiem viņš bija spiests savu bibliotēku (15 000 sējumu) pārdot. To nopirka antikvāra firma Leipcigā, kura par divreiz augstāku cenu to pārdeva Prūsijas Valsts bibliotēkai (*Preussische Staatsbibliothek*). Berlīnes grāmatu krātuvē tika izveidota Sergeja Minclova vārdā nosaukta zāle. Pirms savas bibliotēkas pārdošanas Minclovs mēģināja sazināties ar krievu ārzemju literatūras un vēstures iestādēm, bet atbalstu neguva.⁴²

Minclovs ir publicējis savas bibliotēkas krājumā esošo grāmatu trīs katalogus: *Redchajshie knigi, napechatannye v Rossii na russkom jazyke* (1904), *Opis' knigohranilishha Sergeja Rudol'fovicha Minclova* (1905) un *Knigohranilishhe Sergeja Rudol'fovicha Minclova* (1913). Tie ir ļoti reti izdevumi, kuriem bija maza tirāža un kurus nebija paredzēts izplatīt tirdzniecībā. LNB krājumā tiek glabāti grāmatas *Redchajshie knigi, napechatannye v Rossii na russkom jazyke* divi eksemplāri. Šī grāmata izdota tikai 100 eksemplāru lielā tirāžā, turklāt viens no LNB krājumā esošajiem eksemplāriem ir ar Sergeja Minclova autogrāfu (sk. 12. attēlu).

Sergeja Minclova grāmatu katalogs *Knigohranilishhe Sergeja Rudol'fovicha Minclova* izdots tikai 50 eksemplāros, no kuriem viens eksemplārs atrodas arī LNB krājumā. Šis eksemplārs ir unikāls, jo Minclovs to dāvināja savai meitai Marijai (*Minclova*, 1892–1937), grāmatā ierakstot veltījumu: *Maruse ot otca – pamjatka* (sk. 13. attēlu). Grāmatā ir arī Marijas ar roku rakstītas piezīmes, ielīmēti dažādi avīžu rakstu izgriezumi par Minclovu un viņa bibliotēku.

LNB krājumā ir vēl citu Minclova grāmatu unikāli eksemplāri, piemēram, 1925. gadā Berlīnē izdotās grāmatas *Sinodik bibliotek, arhivov i kolekcij, pogibshih vo vremja Velikoj vojny i revoljucii* viens no 100 eksemplāriem. Minclova 1911. gadā Sanktpēterburgā izdotajā grāmatā *Litva* ir autora veltījuma ieraksts māksliniekam Fjedoram Pļetņovam (ist. v. Fjodors Gekers, *Gekker*), kurš ilustrēja Minclova grāmatas: *Staromu dorogomu drugu-mogikanu Fedoru Karlovichu Gekkeru na pamjat' S. Minclov. 15 okt. 1913 g.*

LNB krājumā atrodas arī 1925. gadā Berlīnē izdotā Sergeja Minclova grāmata *Sny zemli* ar autora veltījuma ieraksta ielīmi Leokādijai Rammai: *Miloj Leokadii Ramm na pamjat' o vstreche v Rige, ot Minclov. 17 janv. 1927.*

Sākot ar 1917. gadu, Minclova trimdas klejojumi turpinājās deviņus gadus. No sākuma viņš devās uz Somiju, pēc tam uz Norvēģiju, Portugāli, Spāniju, Franciju. Bet viņš gribēja būt tuvāk savai dzimtenei Krievijai, tāpēc pārcēlās uz Rīgu, ar kuru viņu saistīja daudz labu atmiņu. No 1924. gada līdz pat savai nāvei 1933. gadā Minclovs dzīvoja un strādāja Rīgā, kura toreiz, līdzīgi kā Parīzē un Berlīnē, bija viens no krievu emigrācijas centriem. Šeit viņš daudz rakstīja un bieži publicēja savus darbus avīzē *Segodnja*⁴³. No 1928. līdz 1931. gadam Minclovs bija Rīgas izdevniecības *Vostok* īpašnieks⁴⁴.

Sergeja Minclova literārais mantojums ir plašs un daudzveidīgs, viņš uzrakstīja un izdeva ap 60 grāmatu. LNB krājumā ir 49 dažādi Minclova darbi (52 izdevumi).

LNB krājumā atrodas 50 Minclova grāmatas, kas izdotas laika periodā no 1899. līdz 1933. gadam Latvijā, Lietuvā, Krievijā, Vācijā, Bulgārijā. Latvijā izdotas 20 viņa grāmatas, no kurām viena – izdevniecībā “Liepājas dienas avīze”, bet 19 – dažādās izdevniecībās Rīgā: Maksims Didkovskis, *Sibirskoe knigoizdatel'stvo, Vostok, Kniga dlja vseh*, “Valters un Rapa”, “Vēsture”. Divas Minclova grāmatas tulkotas latviešu valodā un viena no tām – “Lietuvas mežos” – iespiesta vecajā ortogrāfijā izdevniecībā “Liepājas dienas avīze” 20. gadsimta pirmajā desmitgadē, latviešu valodā tulkojis kāds E. Rītenis. Otra Minclova grāmata latviešu valodā ir “Ar krustu un uguni: vēsturisks romāns no Latvijas un Lietuvas senatnes”, ko tulkojis Otto Krolls (1888–1969). Arī šī grāmata ir iespiesta vecajā ortogrāfijā, kuru izdevusi izdevniecība “Vēsture” Rīgā 1928. gadā. LNB krājumā ir arī divas Minclova grāmatas lietuviešu valodā, kas izdotas Kauņā 1929. un 1932. gadā, un viena grāmata vācu valodā, izdota 1929. gadā Leipcigas izdevniecībā *Brockhaus*.

Sergejs Minclovs bija spilgtākais krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieku pārstāvis Latvijā. Viņa literārais mantojums LNB krājumā ir plašs un vērtīgs.

Nobeigumā

Veicot pētījumu, autore apzināja LNB krājuma daļu, kas saistīta ar pirmā krievu emigrācijas viļņa autoriem, un konstatēja, ka LNB krājumā atrodas ļoti plašs krievu emigrantu grāmatu klāsts, kas izdotas dažādos gados, valodās, valstīs un izdevniecībās. Krājumā atrodas

40 Bljum, Arlen. *Mertvyje dushi i zhivye knigi*. In: Minclov, Sergei. *Za mertvymi dushami*. Moskva: Kniga, 1991, s. 391.

41 Turpat.

42 Rakitjanskij, Aleksandr. *Pokrovskoe kladbishhe. Slava i zabvenie. Sergej Rudol'fovich Minclov. Russkie Latvii*. Dostup: <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/pokrovskoe-cemetery/lica-37.html> (skatīts 20.06.2022.).

43 Rakitjanskij, Aleksandr. *Pokrovskoe kladbishhe*.

44 Struve, Gleb. *Russkaja literatura v izgnanii*, s. 338.

Ļoti retas grāmatas, kuras antikvārajā tirgū ir sastopamas reti, tāpat ir grāmatas ar autogrāfiem, autoru veltījuma ierakstiem un ekslibriem, kas piešķir tām unikālītāti.

Grūtības pētījuma gaitā sagādāja tas, ka joprojām ne visām grāmatām ir bibliogrāfiskie apraksti elektroniskajā katalogā. Tāpēc informācija bija jāmeklē arī skenēto alfabētisko kartiņu katalogā un darba alfabētiskajā kartiņu katalogā.

LNB Galvenās krātuves centra krājumos turpinās grāmatu rekatalogizācijas darbs. Kad šis darbs tiks paveikts un viss krājums būs pieejams elektroniskajā katalogā, varēs atlasīt pirmā krievu emigrācijas viņa autoru grāmatas LNB krājumā kā atsevišķu kolekciju.

Šobrīd, balstoties pētījuma rezultātos, iespējams veidot krājuma izlasi vai plašāku izstādi. Turpinot darbu ar krājumu, varētu pievērsties otrā un trešā krievu emigrācijas viņa autoru grāmatu pētīšanai.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājuma bagātības piedāvā pētniekiem unikālus, taču daudzos aspektos joprojām maz zināmus resursus. Raksta autore pievērsa uzmanību dažādās LNB krājuma daļās – Grāmatu krātuvē, Reto grāmatu un rokrakstu krājumā, kā arī Repoitārijā – saglabātajiem izdevumiem, kas sniedz vērtīgas kultūrvēsturiskas liecības par krievu emigrācijas pirmā viņa autoru darbiem 20. gadsimta starpkaru periodā Latvijā.

Avotu un literatūras saraksts

Avoti

1. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva (RGALI). Kolekcija rukopisnyh knig Moskovskoj knizhnoj lavki pisatelej. *Jelektronnyj katalog Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva*. Dostup: <https://rgali.ru/storage-unit?fundId=7193&fieldForSort=shifr&elementsOnPage=20¤tPage=1> (skatīts 19.01.2022.).
2. The Nobel Prize in Literature 1933. *NobelPrize.org*. Dostup: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1933/summary/> (skatīts 15.01.2022.).
3. [AntiqueBooks.ru]. Vse prizhiznennye izdaniya M. Cvetaevoj. Polnaja kolekcija. *Antikvarnye knigi*. Dostup: <https://antiquebooks.ru/category.php?ch=book&book=113472> (skatīts 28.06.2022.).

Literatūra

1. Abyzov, Jurii. Latvijskaja vet' rossijskoj jemigracii. *Russkie Latvii*. Dostup: <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/y-abizov-latv-vetj/> (skatīts 15.01.2022.).
2. Bakuncev, Anton. Russkie diasporj Pribaltiki v 1920-30-h gg. *Portal ZhZ: russkij tolstij zhurnal kak jesteticheskij fenomen*, 2011. Dostup: <https://magazines.gorky.media/nj/2011/262/russkie-diasporj-pribaltiki.html> (skatīts 15.01.2022.).
3. Berkov, Pavel. *Istorija sovet'skogo bibliofil'stva*. Dostup: <https://www.you-books.com/book/P-N-Berkov/Istorija-sovet'skogo-bibliofil'stva> (skatīts 28.02.2023.).
4. Bljum, Arlen. Mertvyje dushi i zhivyje knigi. In: Minclov, Sergej. *Za mertvyimi dushami*. Moskva: Kniga, 1991.

5. Gavrilin, Aleksandr. Russkie jemigranty v mezhvoennoi Latvii: pravovoi status i popytki samoorganizacii. In: Gavrilin, Aleksandr i. dr. (red.). *Rossija i Latvija v potoke istorii. 2-ja polovina XIX – 1-ja polovina XX v.* Moskva: IVI RAN, 2015, 234.-250. lpp.
6. Gusačenko, Andrejs. Krievu pretboļševiku kustības “monarhisma” mīts Latvijas Republikā 1920.-1940. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 2018, Nr. 6, 86.-100. lpp.
7. Hudenko, Kristina. Ot krest'jan do knjazej i gospod-oficerov. 100 let russkoj jemigracii v Latviju. *Novostnoj portal Rus.Delfi*, 20.01.2020. Dostup: <https://rus.delfi.lv/news/daily/story/ot-krestyan-do-knyazej-i-gospod-oficerov-100-let-russkoj-emigracii-v-latviyu.d?id=51799133&all=true> (skatīts 15.01.2022.).
8. Kostikov, Vjacheslav. *Ne budem proklinat' izgnan'e: puti i sud'by russkoj jemigracii*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1990.
9. Koval'chuk, Svetlana. *Nastojashhij izgnannik s soboj vsjo unosit: sud'by uchenyh-jemigrantov v Latvii 1920-1944 gg.* Moskva: Novyj hronograf, 2017.
10. [LNB]. Latvijas Nacionālās bibliotēkas vēsture laiku lokos. No: *Konferences “Valstiski nozīmīgas zinātnes, izglītības, tautsaimniecības un kultūras institūcijas Latvijai” materiāli*. [Rīga]: LU, 2009. Pieejams: <https://www.lu.lv/konferencelatvijai/konferences-materiali/latvijas-nacionala-biblioteka/> (skatīts 02.03.2023.).
11. Matveeva, Julia. *Russkaja literatura zarubezh'ja: tri volny jemigracii XX veka*. Ekaterinburg: Ural'skij universitet, 2017.
12. Osorgin, Mikhail. Knizhnaja lavka pisatelej. *Nashe nasledie*, 1989, No. 6, s. 124-132.
13. Raef, Mark. *Rossija za rubezhom: istorija kul'tury russkoj jemigracii*. Moskva: Progress-Akademija, 1994.
14. Rakitjanskij, Aleksandr. Pokrovskoe kladbishhe. Slava i zabvenie. Sergej Rudol'fovich Minclov. *Russkie Latvii*. Dostup: <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/pokrovskoe-cemetery/lica-37.html> (skatīts 20.06.2022.).
15. Shelohaev, Valentin (red.). *Russkoe Zarubezh'e. Zolotaja kniga jemigracii: pervaja tret' XX veka: jenciklopedicheskij biograficheskij slovar'*. Moskva: ROSSPJeN, 1997.
16. Skrjabina, Tat'jana. Literatura russkogo zarubezh'ja. *Universal'naja nauchno-populjarnaja jenciklopedija Krugosvet*. Dostup: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/LITERATURA_RUSSKOGO_ZARUBEZHJA.html (skatīts 15.01.2022.).
17. Struve, Gleb. *Russkaja literatura v izgnanii*. Moskva: Russkij put', 1996.
18. Šiliņš, Jānis. Jaunā ekonomiskā politika. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/2398> (skatīts 20.05.2023.).
19. Štrāle, Aina. *Sešstūru zīmogs. Noziegumi pret cilvēci*, 05.08.2005. Pieejams: http://pra.vip.lv/Sessturu_zimogs.htm (skatīts 10.05.2022.).
20. Torchilin, Vladimir. Avtograficheskie izdaniya 1919- nachala 1920-h godov. *Pro knigi: zhurnal bibliofila*, 2015, No. 4(36), s. 60-69. Dostup: http://nsb-bibliophile.ru/f/36_04_2015.pdf (skatīts 19.01.2022.).

1. pielikums

Krievu emigrācijas pirmā viļņa rakstnieki,
kuru grāmatas ir LNB krājumā

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Adamovičs Georgijs	<i>Adamovich Georgij Viktorovich</i> , 1894–1972	7	7	0	0	+
Agejevs Mihails	<i>Ageev Mihail</i> , īst. v. <i>Levi Mark Lazarevich</i> , 1898–1973	4	4	0	0	+
Aldanovs Marks	<i>Aldanov Mark</i> , īst. v. <i>Landau Mark Aleksandrovich</i> , 1886–1957	34	31	1	2	+
Amfiteatrovs Aleksandrs	<i>Amfiteatrov Aleksandr Valentinovich</i> , 1862–1938	68	68	0	0	+
Amfiteatrovs-Kadaševs Vladimirs	<i>Amfiteatrov-Kadašev Vladimir Aleksandrovich</i> , 1889–1942	3	3	0	0	–
Andrejevs Leonīds	<i>Andreev Leonid Nikolaevich</i> , 1871–1919	98	68	21	9	–
Andrejevs Vadims	<i>Andreev Vadim Leonidovich</i> , 1902/03–1976	4	4	0	0	–
Aņņņkovs Jurijs	<i>Annenkov Jurij Pavlovich</i> , 1889–1974	5	5	0	0	+
Arcibaševs Mihails	<i>Arcybashev Mihail Petrovich</i> , 1878–1927	28	24	4	0	+
Aronsons Grigorījs	<i>Aronson Grigorij Jakovlevich</i> , 1887–1968	2	2	0	0	+
Arsenjevs Nikolajs	<i>Arsen'ev Nikolaj Sergeevich</i> , 1888–1977	1	1	0	0	–
Averčenko Arkādijs	<i>Averchenko Arkadij Timofeevich</i> , 1881–1925	52	44	8	0	+
Baikovs Nikolajs	<i>Bajkov Nikolaj Apollonovich</i> , 1872–1958	2	2	0	0	+
Baļmonts Konstantīns	<i>Bal'mont Konstantin Dmitrievich</i> , 1867–1942	45	45	0	0	+
Barjatinskis Vladimirs	<i>Barjatinskij Vladimir Vladimirovich</i> , 1874–1941	3	3	0	0	–
Belijs Andrejs	<i>Belyj Andrej</i> , īst. v. <i>Bugaev Boris Nikolaevich</i> , 1880–1934	69	69	0	0	+
Belocvetovs Nikolajs	<i>Belocvetov Nikolaj Nikolaevich</i> , 1892–1950	4	4	0	0	+
Bems Alfrēds	<i>Bem Al'fred Ljudvigovich</i> , 1886–1945	4	4	0	0	–
Berberova Ņina	<i>Berberova Nina Nikolaevna</i> , 1901–1993	19	18	1	0	+

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Berjuzovs Rodions	<i>Berjuzov Rodion Mihajlovich</i> , 1896–1988	1	1	0	0	–
Bisks Aleksandrs	<i>Bisk Aleksandr Akimovich</i> , 1883–1973	1	1	0	0	–
Boborikins Pjotrs	<i>Boborykin Petr Dmitrievich</i> , 1836–1921	17	14	0	3	–
Bobriščevs-Puškins Aleksandrs	<i>Bobrišhev-Pushkin Aleksandr Vladimirovich</i> , 1875–1937	1	1	0	0	–
Boldirevs Ivans	<i>Boldyrev Ivan (Shkott Ivan Andreevich)</i> , 1903–1933	1	1	0	0	+
Božņevs Boriss	<i>Bozhnev Boris (Gershun Boris Borisovich)</i> , 1898–1969	1	1	0	0	–
Breško-Breškovskis Nikolajs	<i>Breshko-Breshkovskij Nikolaj Nikolaevich</i> , 1874–1943	50	48	2	0	+
Britans Ilja	<i>Britan Il'ja Aleksandrovich</i> , 1885–1941	3	3	0	0	+
Buņins Ivans	<i>Bunin Ivan Alekseevich</i> , 1870–1953	98	92	4	2	+
Burļuks Dāvids	<i>Burljuk David Davidovich</i> , 1882–1967	1	1	0	0	–
Burovs Aleksandrs	<i>Burov Aleksandr (Burd Aleksandr Pavlovich)</i> , 1871–1967	2	2	0	0	+
Cetlins Mihails	<i>Cetlin Mihail Osipovich</i> , 1882–1945	2	2	0	0	–
Čornijs Saša	<i>Chernyj Sascha (Glikberg Aleksandr Mihajlovich)</i> , 1880–1932	27	27	0	0	+
Čirikovs Jegeņijs	<i>Chirikov Evgenij Nikolaevich</i> , 1864–1932	60	48	12	0	+
Curikovs Nikolajs	<i>Curikov Nikolaj Aleksandrovich</i> , 1886–1957	1	1	0	0	–
Cvetajeva Marina	<i>Cvetaeva Marina Ivanovna</i> , 1892–1941	66	62	1	3	+
Damanska Augusta	<i>Damanskaja Avgusta (Avgustina) Filippovna</i> , 1875–1959	6	6	0	0	+
Derentāls Aleksandrs	<i>Derental' A. (Dikgof Aleksandr Arkad'evich)</i> , 1885–1939	1	1	0	0	–
Dioneo	<i>Dioneo (Shklovskij Isaak Vladimirovich)</i> , 1865–1935	8	8	0	0	+
Dimovs Osips	<i>Dymov Osip (Perel'man Iosif Isidorovich)</i> , 1878–1959	7	3	3	1	–
Dons-Aminado	<i>Don-Aminado (Shpoljanskij Aminad Petrovich)</i> , 1888–1957	6	6	0	0	+
Drozdovs Aleksandrs	<i>Drozdov Aleksandr Mihajlovich</i> , 1895–1963	16	15	1	0	+

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Ērenburgs Ilja	<i>Ĵerenburg Il'ja Grigor'evich</i> , 1891–1967	100	87	10	3	+
Gagarins Jevgeņijs	<i>Gagarin Evgenij Andreevich</i> , 1905–1948	2	0	0	2	–
Galīčs Jurijs	<i>Galich Jurij (Georgij Ivanovich Goncharenko)</i> , 1877–1940	13	13	0	0	+
Gazdanovs Gaito	<i>Gazdanov Gajto (Georgij Ivanovich)</i> , 1903–1971	7	6	0	1	+
Gefters Aleksandrs	<i>Gefter Aleksandr Aleksandrovič</i> , 1885–1956	2	2	0	0	+
Gipiusa Zinaīda	<i>Gippius Zinaida Nikolaevna</i> , 1869–1945	29	29	0	0	+
Gofmans Modests	<i>Gofman Modest Ljudvigovič</i> , 1887–1959	9	8	1	0	–
Goļeņiščevs-Kutuzovs Ilja	<i>Golenishhev-Kutuzov Il'ja Nikolaevich</i> , 1904–1969	8	8	0	0	–
Golohvastovs Georgijs	<i>Golohvastov Georgij Vladimirovič</i> , 1882–1963	1	1	0	0	–
Gomoļickis Ļevs	<i>Gomolickij Lev Nikolaevich</i> , 1903–1988	3	1	0	2	–
Grebenščikovs Georgijs	<i>Grebenshikov Georgij Dmitrievich</i> , 1882–1964	16	16	0	0	+
Gronskis Nikolajs	<i>Gronskij Nikolaj Pavlovič</i> , 1909–1934	1	1	0	0	+
Guļš Romāns	<i>Gul' Roman Borisovich</i> , 1896–1986	18	17	1	0	+
Gusevs-Orenburgskis Sergejs	<i>Gusev-Orenburgskij S. (Gusev Sergej Ivanovich)</i> , 1867–1963	23	23	0	0	–
Hodasevičs Vladislavs	<i>Hodasevich Vladislav Felicianovich</i> , 1886–1939	32	32	0	0	+
Jevreinovs Nikolajs	<i>Evreinov Nikolaj Nikolaevich</i> , 1879–1953	25	25	0	0	+
Joanss (Dmitrijs Šahovskojs)	<i>Ioann (arhiep. San-Franciskij i Zapadno-Amerikanskij)</i> , 1902–1989	10	10	0	0	–
Ireckis (Viktors Gļikmans)	<i>Ireckij (Glikman Viktor Jakovlevich)</i> , 1882–1936	8	8	0	0	+
Ivanovs Fjodors	<i>Ivanov Fedor Vladimirovič</i> , 1892–1923	2	2	0	0	+
Ivanovs Georgijs	<i>Ivanov Georgij Vladimirovič</i> , 1894–1958	9	9	0	0	+
Ivanovs Vjačeslavs	<i>Ivanov Vjačeslav Ivanovich</i> , 1899–1907	14	14	0	0	–
Ivaskis Jurijs	<i>Ivask Jurij (Georgij Pavlovič)</i> , 1907–1986	1	1	0	0	–

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Jabonovskis Aleksandrs	<i>Jablonovskij (Snadzskij) Aleksandr Aleksandrovič</i> , 1870–1934	6	6	0	0	–
Janovskis Vasilijs	<i>Janovskij Vasilij Semenovich</i> , 1906–1989	1	1	0	0	–
Juškevičs Semjons	<i>Jushkevich Semen Solomonovich</i> , 1869–1927	20	19	1	0	+
Kamenskis Anatolijs	<i>Kamenskij Anatolij Pavlovič</i> , 1876–1941	14	14	0	0	+
Kondratjevs Aleksandrs	<i>Kondrat'ev Aleksandr Alekseevič</i> , 1876–1967	4	4	0	0	–
Korovins Konstantīns	<i>Korovin Konstantin Alekseevič</i> , 1861–1939	5	5	0	0	+
Korsaks Venjamins	<i>Korsak V. (Zavadskij Ven'jamin Valerianovich)</i> , 1884–1944	11	11	0	0	+
Korvins-Piotrovskis Vladimirs	<i>Korvin-Piotrovskij Vladimir Lvovich</i> , 1891–1966	4	4	0	0	+
Krandievska Natālija	<i>Krandievskaja Natalija Vasil'evna</i> , 1888–1963	5	5	0	0	–
Krasnovs Pjotrs	<i>Krasnov Petr Nikolaevich</i> , 1869–1947	38	34	2	2	+
Krečetovs Sergejs	<i>Krechetov Sergej (Sokolov Sergej Alekseevič)</i> , 1878–1936	2	2	0	0	–
Krimovs Vladimirs	<i>Krymov Vladimir Pimenovich</i> , 1878–1968	16	16	0	0	+
Križanovska Ročestere Vera	<i>Kryzhanovskaja-Rochester Vera Ivanovna</i> , 1857–1924	71	49	22	0	+
Kuprins Aleksandrs	<i>Kuprin Aleksandr Ivanovich</i> , 1870–1938	100	79	20	1	+
Kuzmina-Karavajeva Jeļizaveta	<i>Kuz'mina-Karavaeva (Skobcova) Elizaveta Jur'evna</i> , 1891–1945	3	3	0	0	–
Kuzņecova Gaļina	<i>Kuznecova Galina Nikolaevna</i> , 1900–1976	2	2	0	0	+
Ladinskis Antoņins	<i>Ladinskij Antonin Petrovič</i> , 1896–1961	14	14	0	0	+
Lappo-Daņilevska Nadežda	<i>Lappo-Danilevskaia Nadezhda Aleksandrovna</i> , 1874–1951	16	16	0	0	+
Lazarevskis Boriss	<i>Lazarevskij Boris Aleksandrovič</i> , 1871–1936	12	12	0	0	+
Lolo (Leonīds Munšteins)	<i>Lolo (Munshtein Leonid Grigor'evich)</i> , 1866/67–1947	4	4	0	0	+
Lukašs Ivans	<i>Lukash Ivan Sozontovich</i> , 1892–1940	14	14	0	0	+
Ļebedevs Vladimirs	<i>Lebedev Vladimir Ivanovich</i> , 1883–1956	1	1	0	0	–

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Ļifars Sergejs	<i>Lifar' Sergej (Serzh) Mihajlovich, 1905–1986</i>	12	11	0	1	+
Makovskis Sergejs	<i>Makovskij Sergej Konstantinovich, 1877–1962</i>	4	4	0	0	+
Mandelštams Jurijs	<i>Mandel'shtam Jurij Vladimirovich, 1908–1943</i>	1	1	0	0	–
Margolins Jūlijs	<i>Margolin Julij Borisovich, 1900–1971</i>	1	1	0	0	–
Merežkovskis Dmitrijs	<i>Merezhkovskij Dmitrij Sergeevich, 1865–1941</i>	100	70	8	22	+
Minclovs Sergejs	<i>Minclov Sergej Rudol'fovich, 1870–1933</i>	49	44	2	3	+
Minskis Nikolajs	<i>Minskij N. (Vilenkin Nikolaj Maksimovich), 1855–1937</i>	8	8	0	0	–
Mislinska (Krestinska) Marija	<i>Myslinskaja Marija (Krestinskaja Marija Mechislavovna), 1903–1990</i>	1	1	0	0	–
Močuļskis Konstantīns	<i>Mochul'skij Konstantin Vasil'evich, 1892–1948</i>	6	6	0	0	–
Muratovs Pāvels	<i>Muratov Pavel Pavlovich, 1881–1950</i>	17	17	0	0	–
Nabokovs Vladimirs	<i>Nabokov Vladimir Vladimirovich, 1899–1977</i>	86	65	5	16	+
Nagrodskaja Jevdokija	<i>Nagrodskaja Evdokija Apollonovna, 1866–1930</i>	13	10	3	0	+
Naživins Ivans	<i>Nazhivin Ivan Fedorovich, 1874–1940</i>	42	42	0	0	+
Ņemirovičs-Dančenko Georgijs	<i>Nemirovich-Danchenko Georgij Vladimirovich, 1889–1939</i>	2	2	0	0	–
Ņemirovičs-Dančenko Vasilij	<i>Nemirovich-Danchenko Vasilij Ivanovich, 1848/49–1936</i>	162	149	13	0	+
Ņesmelovs Arsenijs	<i>Nesmelov, Arsenij (Mitropol'skij Arsenij Ivanovich), 1889–1945</i>	3	3	0	0	+
Ocupi Nikolajs	<i>Ocup Nikolaj Avdeevich, 1894–1958</i>	3	3	0	0	–
Odojevceva Irina	<i>Odojevceva Irina Vladimirovna, 1895–1990</i>	4	4	0	0	–
Osorgins Mihails	<i>Osorgin Mihail Andreevich (Il' in Mihail Andreevich), 1878–1942</i>	18	18	0	0	+
Pastuhovs Vsevolods	<i>Pastuhov Vsevolod Leonidovich, 1894–1967</i>	1	1	0	0	–
Perfiljevs Aleksandrs	<i>Perfil'ev Aleksandr Mihajlovich, 1895–1973</i>	4	4	0	0	+

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Pervuhins Mihails	<i>Pervuhin Mihail Konstantinovich, 1870–1928</i>	5	5	0	0	+
Petruševskis Vladimirs	<i>Petrushevskij Vladimir Aleksandrovich, 1891–1961</i>	1	1	0	0	+
Piļskis Pjotrs	<i>Pil'skij Petr Moseevich, 1879–1941</i>	9	9	0	0	+
Poļakovs Solomons	<i>Poljakov Solomon L'vovich, 1875–1945</i>	2	2	0	0	+
Poplavskis Boriss	<i>Poplavskij Boris Julianovich, 1903–1935</i>	4	4	0	0	+
Potjomkins Pjotrs	<i>Potemkin Petr Petrovich, 1886–1926</i>	4	4	0	0	–
Pozners Vladimirs	<i>Pozner Vladimir Solomonovich, 1905–1992</i>	3	2	1	0	–
Prismanova Anna	<i>Prismanova Anna (Prisman Anna Semenovna), 1892–1960</i>	2	2	0	0	–
Rafalovičs Sergejs	<i>Rafalovich Sergej L'vovich, 1875–1944</i>	5	4	1	0	–
Ratgauza Tatjana	<i>Ratgauz Tat'jana Danilovna, 1909–1993</i>	1	1	0	0	–
Ratgauzs Daniils	<i>Ratgauz Daniil Maksimovich, 1868–1937</i>	2	2	0	0	+
Remizovs Aleksejs	<i>Remizov Aleksej Mihajlovich, 1877–1957</i>	58	58	0	0	+
Reņņikovs Andrejs	<i>Rennikov Andrej Rennikov (Selitrennikov Andrej Mitrofanovich), 1882–1957</i>	15	13	2	0	+
Rērihs Nikolajs	<i>Rerih Nikolaj Konstantinovich, 1874–1947</i>	61	47	11	3	+
Riss Pjotrs	<i>Ryss Petr Jakovlevich, 1870–1948</i>	3	3	0	0	+
Roščins Nikolajs	<i>Roshhin Nikolaj (Fedorov Nikolaj Jakovlevich), 1892–1956</i>	3	3	0	0	+
Saburova Irina	<i>Saburova Irina Evgen'evna, 1907–1979</i>	3	2	0	1	+
Savinkovs Boriss	<i>Savinkov Boris Viktorovich, 1879–1925</i>	10	10	0	0	+
Severjaņins Igors	<i>Severjanin Igor' (Lotarjov Igor' Vasil'evich), 1887–1941</i>	40	39	1	0	+
Skobcovs-Kondratjevs Daņiils	<i>Skobcov-Kondrat'ev Daniil Ermolaevich, 1885–1969</i>	1	1	0	0	–
Soloņevičs Ivans	<i>Solonevich Ivan Luk'janovich, 1891–1953</i>	5	4	0	1	+
Sosinskis Vladimirs	<i>Sosinskij Vladimir (Sosinskij-Semihat Bronislav Bronislavovich), 1900–1987</i>	1	1	0	0	–

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Stepuns Fjodors	<i>Stepun Fedor Avgustovich</i> , 1884–1965	9	9	0	0	+
Stolica Ļubova	<i>Stolica Ljubov' Nikitichna</i> , 1884–1934	2	2	0	0	–
Struve Gļebs	<i>Struve Gleb Petrovich</i> , 1898–1985	1	1	0	0	–
Surgučovs Ilja	<i>Surgučev Il'ja Dmitrievich</i> , 1881–1956	6	5	1	0	+
Šmeļovs Ivans	<i>Šmeljov Ivan Sergeevich</i> , 1873–1950	47	44	3	0	+
Šteigers Anatolijs	<i>Shtejger Anatolij Sergeevich</i> , 1907–1944	1	1	0	0	–
Šulģins Vasilij	<i>Šul'gin Vasilij Vital'evich</i> , 1878–1976	13	13	0	0	+
Talovs Marks	<i>Talov Mark Vladimirovich</i> , 1892–1969	1	1	0	0	–
Teffi Nadežda	<i>Tjeffi (Buchinskaja Nadezhda Aleksandrovna)</i> , 1872–1952	35	33	2	0	+
Terapiano Jurijs	<i>Terapiano Jurij Konstantinovich</i> , 1892–1980	1	1	0	0	–
Thorževskis Ivans	<i>Thorževskij Ivan Ivanovich</i> , 1878–1951	2	2	0	0	–
Tirkova-Viljamsa Ariadna	<i>Tyrkova-Vil'jams Ariadna Vladimirovna</i> , 1869–1962	7	7	0	0	–
Tretjakovs Viktors	<i>Tret'jakov Viktor Vasil'evich</i> , 1888–1961	6	6	0	0	+
Turoverovs Nikolajs	<i>Turoverov Nikolaj Nikolaevich</i> , 1899–1972	2	2	0	0	–
Varšavskis Vladimirs	<i>Varšavskij Vladimir Sergeevich</i> , 1906–1978	2	2	0	0	–
Veidle Vladimirs	<i>Vejdle Vladimir Vasil'evich</i> , 1895–1979	7	5	0	2	–
Veļičkovskis Anatolijs	<i>Velichkovskij Anatolij Evgen'evich</i> , 1901–1981	1	1	0	0	–
Verguns Dmitrijs	<i>Vergun Dmitrij Nikolaevich</i> , 1871–1951	3	3	0	0	+
Vertinskis Aleksandrs	<i>Vertinskij Aleksandr Nikolaevich</i> , 1889–1957	5	4	0	1	–
Vetlugins A. (Vladimirs Rindzjuns)	<i>Vetlugin A. (Ryndzjun Vladimir Il'ich)</i> , 1897–1950	5	5	0	0	+
Viļkina Ludmila	<i>Vil'kina Ljudmila Nikolaevna</i> , 1873–1920	1	1	0	0	–
Volkonskis Sergejs	<i>Volkonskij Sergej Mihajlovich</i> , 1860–1937	14	11	0	3	+

Autors	Autora vārds, uzvārds, tēvavārds oriģinālvalodā, dzīves gadi	Grāmatu skaits LNB krājumā	No tām krievu valodā	No tām latviešu valodā	Citās valodās	Spec-fonda atzīmes
Zaicevs Boriss	<i>Zajcev Boris Konstantinovich</i> , 1881–1972	37	37	0	0	+
Zamjatin Jevgenijs	<i>Zamjatin Evgenij Ivanovich</i> , 1884–1937	23	22	1	0	–
Zdaņevičs Ilja	<i>Zdanevich Il'ja Mihajlovich</i> , 1894–1975	1	1	0	0	–
Zenzinovs Vladimirs	<i>Zenzinov Vladimir Mihajlovich</i> , 1880–1953	5	5	0	0	+
Znosko-Borovskis Jevgeņijs	<i>Znosko-Borovskij Evgenij Aleksandrovich</i> , 1884–1954	2	2	0	0	+
Zurovs Leonīds	<i>Zurov Leonid Fedorovich</i> , 1902–1971	2	2	0	0	+
Žakovs Kalistrats	<i>Zhakov Kallistrat Falaleevich</i> , 1866–1926	15	10	5	0	+
Kopā:		2567	2307	174	86	

2. pielikums

Grāmatu titullapās norādītās izdošanas vietas, 1875–2020

Eksemplāru skaits	Izdošanas vieta
766	Maskava
514	Sanktpēterburga/Pēterburga/Petrograda/Ļeņingrada
313	Rīga
308	Berlīne
210	Parīze
39	Ņujorka
30	Belgrada
23	Prāga
17	Sofija, Rēvele/Tallina
15	Leipcīga
14	Mīnhene, Rostova pie Donas
13	Varšava
12	Minska

Eksemplāru skaits	Izdošanas vieta
10	Kijeva, Valka
8	Kišiņeva, Londona, Tomska
7	Liepāja, Tjaņdziņa
6	Brisele, Sautberija
5	Jekaterinburga/Sverdlovskā, Stokholma
4	Jelgava, Kemerovo, Novosibirskā, Petrozavodska, Konstantinopole, Tartu/Jurjeva
3	Francija, Harbina, Helsingforsā, Novisada, Orindža (Konektikuta), Sanfrancisko, Šanhaja, Štutgarte, Trebizonda, Tula, Valmiera, Viļņa, Vīne, Volgograda
2	Baku, Bērklī, Frankfurte pie Mainas, Harkova, Irkutska, Kalifornija, Kauņa, Kēnigsberga, Krasnojarska, Odesa, Oklenda, Saratova, Simferopole
1	Allāhabāda, Alūksne, Barnaula, Bāzele, Bukarestē, Cēsis, Cīrihe, Donecka, Enārbora, Esene, Frauenfelda, Danciga, Gomeļa, Gorkija, Habarovska, Halle, Hannoverē, Harmondsvorta, Jaroslavlja, Jeruzaleme, Jēna, Kazanā, Kirova, Krakova, Krasnodara, Lečvorta (Hertvordšīra), Madona, Madride, Mineapole, Narva, Nica, Novgoroda, Pāderborna, Penza, Perma, Prinstonā (Oksforda), Samara, Sandjogo, Saranska, Sevastopole, Siktivkara, Taškenta, Tbilisi, Telaviva, Ufa, Užhoroda, Ventspils, Vladimirova, Vladivostoka, Vologda, Zagreba, Ženēva
38	Izdošanas vieta nav zināma

3. pielikums

Konstatētie zīmogi grāmatās

Saglabāta zīmogu tekstu oriģinālrakstība.
Saraksts kārtots latīņu un krievu alfabēta secībā

1. *A. Balošerio biblioteka Kaunas.*
2. A. Polagaevski grāmatu un rakstamleetu tirgotava un biblioteka.
3. Aderkasu Bessemneeku Deputatu Padome = *Sovet Bezzemel'nyh Deputatov Adarkaskoj volosti.*
4. Ārlietu ministrijas bibliotēka.
5. B-ba krievu strādņu klubs "Osvobožd. Truda" = *O-vo Russkij rabochij klub "Osvobozhdenie truda".*
6. B-bas "Darba jaunātnē" Ludzas nodaļa, biedrības "Perec klubs" Ludzas nod.
7. *Bibliotek des Kaufmannischen Vereins zu Riga.*
8. Biblioteka "ARS".
9. *Bibliothek des Gewerbe-Vereins zu Riga.*

10. *Biblioteka Korp. "Venedya" Dorpat.*
11. Biedrība "Strādnieku Sports un Sargs", "Daiņas" nodaļa Rigā.
12. B-ka pie Ebreju izglītības biedrības Latvijā.
13. Daugavpils skolotāju bibliotēka = *Biblioteka Dvinskogo uchitel'skogo sojuza.*
14. Daugavpils Tautas palīdzības Komiteja.
15. Iekšlietu ministrija. Preses un biedrību nodaļa.
16. Izglītības Kooperatīvs "Kultūras Balss". Valkas nodaļa.
17. *Y.M.C.A. Schools Russian dept. Poland.*
18. J.K.S. bibliotēka. Jaunekļu [...] Jura Alunāna 7.
19. Jaunlatgales apriņķa krievu skolotāju b-ka.
20. Jaunlatgales krievu Kultūras veicināšanas biedrība Jaunlatgalē.
21. Kara muzeja bibliotēka.
22. Karaskolas bibliotēka.
23. Kaŗa ministrijas bibliotēka.
24. Korsovas bibliotēka.
25. Krievu izglītības Ļ. N. Tolstoja vārda biedrība.
26. Krievu kultūras veicināšanas biedrība.
27. Latv. PSR Daugavpils apriņķa Krāslavas pilsētas bibliotēka = *Kraslavskaja gor. biblioteka. Daugavpilskogo uezda Latv. SSR.*
28. Latv. Strādņu. Kop. Arodbiedr. Latg. pr. nod.
29. Latv. strādņu. pretalk. b-bas "Apziņa" Daugavpils nod. bibliotēka.
30. Latvešu Mācoŗas Jaunatnes saveenība.
31. Latvijas dzelzsceļnieku savienība, bibliotēka.
32. Latvijas K(b)P CK bibliotēka un *Lektorskij kabinet CK KP(b)L.*
33. Latvijas komivojaŗieru biedrības bibliotēka.
34. Latvijas Pareizticīgo Atturības biedrība.
35. Latvijas Pareizticīgo Atturības Biedrības Aksenovas nodaļa.
36. Latvijas Pareizticīgo Atturības Biedrības Rugāju nodaļa.
37. Latvijas PSR finansu tautas komisariāts.
38. Latvijas Sozial-demokrat. Strādnieku Partija. Zentralā komiteja.
39. Latvijas strādnieku kopējā arodbiedrība.
40. Latvijas vecticībnieku zinību veicināšanas biedrības = *Obshhestvo rasprostraneniya znaniy sredi staroobrjadcev Latvii.*
41. Latveeschu Strehlneeku padomju Pulka izglītības beedriba.
42. Leepajas Juhneeku beedriba "Neptuns".
43. *Lesehallen-Verein. Jena.*
44. Liepājas un apkārtnes strādnieku bibliotēku biedrība.
45. O. Sļeiera bibliotēka.

46. P. Sahģera biblioteka "Brihwiba" Jaun-Peebalgas Ķeiķos.
47. Pieminekļu valdes bibliotēka.
48. Preilu Krievu Kult. Veic. b/bas Biblioteka.
49. *Raamatikogu Riia Eesti Ha.duse ja Abiandmise Se* [..].
50. Rīgas Katrīndambja palihdsibas beedribas biblioteka.
51. Rīgas apvienotā strādnieku bibliotēka.
52. "Rīgas krievu klubs" – biedrība, bibliotēka.
53. Rīgas pilsētas 10. vācu pamatskola.
54. Rīgas pilsētas 3. bibliotēka.
55. Rīgas pilsētas 4. bibliotēka.
56. Rīgas pilsētas 5. biblioteka.
57. Rīgas pilsētas pamatskola.
58. Rundānu krievu izglītības biedrība Ludzas apriņķī.
59. *S.D.A.P. Russlands. Zürcher Sektion der Sozialdemokratie Lettlands.*
60. Talsu ebreju Tautas kluba bibliotēka.
61. Tautas augstskolas bibliotēka.
62. III Rīgas pilsētas brīv bibliotēka un lasītava.
63. Valmieras pilsētas bibliotēka.
64. Vežaku salu labieriecības biedrība.
65. Vispārējā darbinieku biedrība. Jelgavas nodaļa.
66. *A. Polagaevskij knizhnyj pischebumazhnyj magazin i biblioteka* [..].
67. *Amerikanskij hristianskij sojuz molodyh ljudej.*
68. *Biblioteka "Bukinista".*
69. *Biblioteka "Kul'tura", Riga, Sarajnaja ul. 11.*
70. *Biblioteka Vilenskago shahmatnogo sobranija.*
71. *Biblioteka L. Kontr. C.*
72. *Biblioteka "Perec kluba".*
73. *Biblioteka pri Vseobshhem Sojuze Sluzhashhih.*
74. *Biblioteka Rizhskago real'nago uchilishha Imperatora Petra I.*
75. *Biblioteka CK LKSM Latvii.*
76. *Biblioteka "Poslednija Novinki" izd. "Literatura".*
77. *Biblioteka Augshpil'skago Kul'turno-Prosvetitel'nago O-va im. A. S. Pushkina.*
78. *Biblioteka Lifljandskoj kazennoj palaty.*
79. *Biblioteka Muzhskoj Voskresnoj shkoly v Rige.*
80. *Biblioteka Russk. Kluba v Rige.*
81. *Biblioteka M. I. Maksimova.*
82. *B-ka A. N. Bogojavlenskago.*

83. *B-ka obshh. vzaimnoj pomoshhi prikashhikov-evreev g. Rigi.*
84. *Dvinskago real'nago uchilishha, Valsts Davgavpils vidusskola.*
85. *Dvinskaja zhenskaja gimnazija.*
86. *Dvinskij demokratichesko-respublik. Klub.*
87. *Dinaburgskaja zhenskaja gimnazija.*
88. *Kandavskoe kazenno-prihodskoe uchilishhe.*
89. *Knizhnyj magazin Iv. Iv. Konako, Moskva* [..].
90. *Kollegija kluba 8-go latyshskago str. Sov. Polka.*
91. *Komitet russkih studentov-jemigrantov v Latvii.*
92. *Lektorskij kabinet CK KP(b)L.*
93. *Normal'naja apteka V. Gel'd v m. Preli Viteb. g.*
94. *Oblastnaja komsomol'skaja biblioteka.*
95. *O-vo vzaimopomoshhi byvshih russkih voennosluzhashhih.*
96. *Omskaja oblastnaja biblioteka A. S. Pushkina un Blagoveshh ofic lazaret.*
97. *Pervaja Rizhskaja platnaja narodnaja biblioteka.*
98. *Publichnaja biblioteka Petra I.*
99. *Rezhickoe blagotvoritel'n. i prosvetitel'n. o-vo imeni A. S. Pushkina.*
100. *4-e Rizhskoe pravitel'stvennoe nachal'noe uchilishhe.*
101. *Rus. Knizhnaja torgovlja F. I. Treskinov prezhde F. I. Vitlinoj, g. Riga* [..]
102. *Russkaja Publ. Biblioteka g. Jur'ev.*
103. *Russkoe pravoslavnoe studencheskoe edinenie.*
104. *Tal'senskago vysshago nachal'nago uchilishha.*
105. *Uchenicheskaja biblioteka Kandavskogo gorodskogo uchilishha.*
106. *Uchenicheskaja biblioteka Rizhskogo gorodsk. uchilishha Imperatricy Ekateriny II.*
107. *Fundamental'naja biblioteka Pribaltijskoj uchitel'skoj Seminarii.*
108. *Central'naja biblioteka Dvinskogo otdela narodnogo obrazovanija.*
109. *Chital'nja popechitel'stva o narodnoj trezvosti v gor. Vol'mare.*

4. pielikums

Grāmatu izdošanas valstis starpkaru perioda izdevumiem, 1918–1940

Izdošanas vieta	Grāmatu skaits LNB krājumā
Amerikas Savienotās Valstis	11
Austrija	2

Balkrievija	2
Beļģija	5
Bulgārija	14
Čehija	21
Francija	174
Horvātija	1
Igaunija	14
Indija	1
Izraēla	1
Krievija, Padomju Krievija, Padomju Savienība	134
Ķīna	12
Latvija	198
Lielbritānija	1
Lietuva	4
Polija	12
Rumānija	1
Serbija	31
Somija	3
Šveice	1
Turcija	4
Vācija	252
Zviedrija	5
Izdošanas vieta nav zināma	6

5. pielikums

Krievu emigrantu izdevniecības Berlīnē (1918–1928), kuru izdotās grāmatas atrodas LNB krājumā

Academia	Mysl'
Arbat	Moskva
Argonavty	Nakanune
Blagov	Neva
D'jakova i Ko	Obelisk
Detinec	Ogon'ki

Druck Lutze&Vogt	Otto Kirhner i Ko
Dvuglavyj orel	Peterburg
Gamajun	Petropolis
Gelikon	Polyglotte
Glagol	Russkoe tvorchestvo
Grad Kitezih	Russkoe universal'noe izdatel'stvo
Grani	Sever
Grzhebin	Sfinks
Gutnov	Sibirskoe knigoizdatel'stvo
Ikar	Sijaľskij i Krejšman
Izdatel'stvo zhurnala "Teatr"	Skify
Jepoha	Slovo
Knigoizdatel'stvo pisatelej	Teatr
Ladyzhnikov	Trirema
Literatura	Trud
Manfred	Zavety
Mednyj vsadnik	

6. pielikums

Pirmā krievu emigrācijas viļņa autori, kuri bijuši saistīti ar Latviju

Belocvetovs Nikolajs (*Belocvetov Nikolaj Nikolaevich*, 1892–1950) – dzejnieks, rakstnieks, tulkotājs, filozofs. Rīgā dzīvoja no 1933. līdz 1941. gadam. LNB krājumā ir četras viņa grāmatas: divas izdotas Vācijā, divas – Latvijā (Rīgā) 1932. un 1936. gadā (izdevējs Maksims Didkovskis).

Gaļičs Jurijs (īst. v. Jurijs Gončarenko, *Galich Jurij, Goncharenko Jurij*, 1877–1940) – armijas komandieris, publicists, rakstnieks un dzejnieks. Rīgā dzīvoja no 1923. gada līdz savai nāvei. LNB ir 13 viņa grāmatas krievu valodā, viens tulkojums latviešu valodā (1927. gadā izdotā grāmata "Zirgs") un Frederika Butē (*Boutet*, 1874–1941) romāns, kuru Gaļičs pārtulkoja no franču valodas krievu valodā. Grāmatas izdotas Rīgā laika posmā no 1926. līdz 1936. gadam dažādās izdevniecībās: "Grāmatu draugs", *Lukomor'e*, Maksims Didkovskis, "Literatūra", "Fiļin", *S. Kal'f i V. Romanovskij*.

Ivanovs Georgijs (*Ivanov Georgij Vladimirovich*, 1894–1958) – dzejnieks, literatūras kritiķis, tulkotājs, rakstnieks. Rīgā dzīvoja no 1932. līdz 1933. gadam. LNB krājumā ir deviņas viņa grāmatas. Viena grāmata izdota Pēterburgā (1921), parējās (1928–2013) – Krievijā, Francijā un ASV.

Lukašs Ivans (*Lukash Ivan Sozontovich*, 1922–1940) – rakstnieks, dzejnieks, dramaturgs, literatūras kritiķis, žurnālists. Rīgā dzīvoja no 1925. līdz 1927. gadam. LNB krājumā ir 14 viņa grāmatas, kas izdotas no 1922. līdz 1938. gadam Berlīnē, Parīzē, Sofijā, Beogradā, kā arī viena grāmata, kas izdota Rīgā 1931. gadā izdevniecībā *Mir*. Divas grāmatas (1991, 1995) izdotas Maskavā.

Minclovs Sergejs (pseud. Galē, *Minclov Sergej Rudol'fovich*, 1870–1933) – rakstnieks, vēsturnieks, literatūrzinātnieks, bibliogrāfs, bibliofils. Izdevniecības *Vostok* īpašnieks. Rīgā dzīvoja no 1924. gada līdz savai nāvei. LNB krājumā ir 52 viņa grāmatas, no tām 50 izdotas (1899–1933) Latvijā, Lietuvā, Krievijā, Vācijā, Bulgārijā. Latvijā izdotas 20 grāmatas: viena Liepājā “Liepājas dienas avīzes izdevniecībā” un 19 – Rīgā, izdevniecībās: Maksims Didkovskis, *Sibirskoe knigoizdatel'stvo, Vostok, Kniga dlja vseh*, “Valters un Rapa”, “Vēsture”. Latviešu valodā tulkotas divas Minclova grāmatas: “Lietuvas mežos” (tulkojis E. Rītenis, izdota Liepājā, izdevniecībā “Liepājas dienas avīze”, precīzs izdošanas gads nav zināms) un “Ar krustu un uguni. Vēsturisks romāns no Latvijas un Lietuvas senatnes” (tulkojis Otto Krolls (1888–1969), izdota 1928. gadā Rīgā izdevniecībā “Vēsture”). LNB krājumā ir arī divas viņa grāmatas lietuviešu valodā un viena vācu valodā.

Odojevceva Irina (*Odoevceva Irina Vladimirovna*, 1895–1990) – dzejniece, prozaikē, literatūras kritiķe, tulkotāja. Dzimusi Rīgā, vēlāk dzīvoja Petrogradā, 1923. gadā emigrēja no Padomju Krievijas, dzīvoja Parīzē, uz neilgu laiku atgriezās un dzīvoja Rīgā (1930–1932). LNB krājumā ir četras viņas grāmatas: 1929. gadā Parīzē izdots romāns *Izol'da* un trīs Maskavā izdotas grāmatas (1988–1998).

Pastuhovs Vsevolods (*Pastuhov Vsevolod Leonidovich*, 1894–1967) – pianists, dzejnieks, prozaikis, mūzikas, mākslas un literatūras kritiķis, mūzikas pedagogs. 1921. gadā no Petrogradas emigrēja uz Latviju un līdz 1939. gadam dzīvoja Jelgavā. LNB krājumā ir viena viņa grāmata – dzejas krājums krievu valodā *Hrupkij poljot*, 1967, Ņujorka.

Perfiljevs Aleksandrs (*Perfil'ev Aleksandr Mihajlovich*, 1895–1973) – dzejnieks, publicists, literatūras kritiķis. Rīgā dzīvoja no 1921. līdz 1944. gadam. LNB krājumā ir četras viņa grāmatas, visas izdotas Rīgā. Trīs no tām publicētas (1924–1937) izdevniecībās “*Pressa*”, “*Salamandra*” un “*Filjin*”, viena (2017) izdevniecībā *Ulej*.

Piļskis Pjotrs (*Pil'skij Petr Moseevich*, 1879–1941) – žurnālists, literatūras kritiķis, prozaikis, publicists. Vadīja avīzes *Segodnja* literatūras nodaļu, izdevniecības “*Literatūra*” darbinieks un žurnāla *Literatura i zhizn'* redaktors. Rīgā dzīvoja no 1926. gada līdz savai nāvei. LNB krājumā ir deviņas viņa grāmatas, no kurām četras izdotas (1907–1917) Pēterburgā, četras (1927–193?) – Rīgā izdevniecībās “*Grāmatu draugs*”, *Vostok*, “*Literatūra*”, *Obshhedostupnaja biblioteka*, vēl viena Rīgā (2002) – izdevniecībā *Ulej*.

Prismanova Anna (*Prismanova Anna Semjonovna*, 1892–1960) – dzejniece, prozaikē. Viņa rakstīja gan krievu, gan franču valodā. Dzimusi Liepājā, 1922. gadā ieguva Latvijas pilsonību un caur Latviju devās uz Berlīni, vēlāk dzīvoja Parīzē. 1946. gadā ieguva PSRS pilsonību, taču PSRS neatgriezās. LNB krājumā ir divas viņas grāmatas: *Tumannoe zveno* (Tomska, 1999), kurā iekļauti arī viņas vīra Aleksandra Gingera (*Ginger Aleksandr Samsonovich*, 1897–1965) dzejoļi; otra viņas grāmata LNB krājumā ir 2014. gadā Rīgā izdots dzejas krājums *O daljokoj, daljokoj Libave*.

Ratgauza Tatjana (*Ratgauz Tat'jana Danilovna*, 1909–1993) – dzejniece, prozaikē, aktrise. Dzīvoja Rīgā no 1935. gada līdz savai nāvei. LNB krājumā ir viena viņas grāmata – 1987. gadā izdevniecībā “*Liesma*” izdots dzejas krājums *Vsja moja zhizn'*.

Saburova Irina (*Saburova Irina Evgen'evna*, 1907–1979) – rakstniece, žurnāla *Dlja vas* darbiniece, dzejnieka un publicista Aleksandra Perfiljeva sieva. Vienīgā romāna par t. s. “krievu Rīgu” (*Korabli Starogo Goroda*) autore. LNB krājumā ir trīs viņas grāmatas: 1938. gadā Rīgas izdevniecībā “*Filjin*” izdotā grāmata *Ten' sinego marta*; viena grāmata vācu valodā *Die Stadt der verlorenen Schiffe* (Hanovere, 1979), kuras izdevums krievu valodā *Korabli Starogo Goroda* (Rīga: Latvijas krievu kultūras biedrība, 2005) arī ir LNB krājumā.

Sinaiskis Vasilij (*Sinajskij Vasilij Ivanovich*, 1876–1949) – jurists, vēsturnieks, dzejnieks, Latvijas Universitātes profesors. Latvijā dzīvoja no 1922. līdz 1944. gadam. LNB krājumā ir 70 (nav iekļautas šajā pētnieciskajā darbā) viņa grāmatas gan tiesību zinātnēs un vēsturē, gan citās nozarēs, un viena viņas dzejas grāmata, kas 1997. gadā izdota Rīgā izdevniecībā “*Jumi*”.

Tretjakovs Viktors (*Tret'jakov Viktor Vasil'evich*, 1888–1961) – dzejnieks, latviešu dzejas tulkotājs, gleznotājs un žurnālists. Latvijā dzīvoja no 1921. gada līdz savai nāvei. LNB krājumā ir trīs viņa dzejas grāmatas, kas izdotas (1930–1940) Berlīnē, Rīgā (izdevniecībā “*Filjin*”) un Tallinā, kā arī divas viņa latviešu valodā atdzejotās grāmatas (Rīga: “*Valters un Rapa*”, 1931, 1940). Viņš pārtulkojis Edvarta Virzas (1883–1940) poēmu “*Straumēni*” krievu valodā, tulkojums publicēts Rīgā 1939. gadā, izdevis Maksims Didkovskis. Grāmatā *Latyshskie pojety v perevodah Viktora Tret'jakova* ir Artura Ozola ekslibris.

Verguns Dmitrijs (*Vergun Dmitrij Nikolaevich*, 1871–1951) – vēsturnieks, dzejnieks un rakstnieks, tulkotājs, sabiedriska darbinieks. Rīgā dzīvoja no 1921. līdz 1922. gadam. LNB krājumā ir trīs viņa grāmatas, kas izdotas Ņujorkā (1920).

Zurovs Leonīds (*Zurov Leonid Fedorovich*, 1902–1971) – rakstnieks, vēsturnieks, arheologs amatieris. Dzīvoja Rīgā no 1920. līdz 1922. gadam un no 1924. līdz 1929. gadam. 20. gadsimta 30. gados viņš faktiski kļuva par Ivana Buņina sekretāru. LNB krājumā ir četras viņa grāmatas, divas no tām izdotas Parīzē (1934, 1938), divas grāmatas 1928. gadā izdotas Rīgā izdevniecībā *Salamandra*.

Žakovs Kalistrats (*Zhakov Kallistrat Falaleevich*, 1866–1926) – krievu filozofs, etnogrāfs, rakstnieks un dzejnieks. Rīgā dzīvoja no 1921. gada līdz savai nāvei. LNB krājumā ir 15 viņa grāmatas (1904–1990). Lielākā daļa ir filozofijas izdevumi, bet četras – dzejas un prozas grāmatas. Deviņas grāmatas izdotas Latvijā (“*J. Rauskas apgāds*”, “*Limes*”, izdevējs M. Zariņš, Kārlis Upesleja, “*Limitiskās filosofijas biedrība Latvijā*”), pārējās grāmatas izdotas Krievijā un Igaunijā. LNB krājumā ir piecas viņa filozofisku apcerējumu grāmatas latviešu valodā.

The Books of the First Wave Russian Émigrés in the Collection of the National Library of Latvia

Summary

The aim of this article is to discover and contextualize the books published by authors representing the first wave of Russian Émigrés in the 20th century. There are 2567 editions of various kind created by 163 poets and essayists belonging to this community, published from 1875 to 2020 and mostly stored at the Main Depository Centre and the Rare Books and Manuscripts Collection of the National Library of Latvia (NLL). The article comprises a summary of the quantitative data about the languages as well as the locations and time of publishing these editions.

While investigating *de visu* this bibliographical complex of books published until 1940 it was discovered that 544 editions created by 94 authors were placed in the 'special' i.e. closed collection of the library during the Soviet occupation period in Latvia (1944–1991) for political reasons. The editions are complemented by historical seals of 109 libraries as well as personal inscriptions and dedications. Among the rarities in this collection there is, for instance, the autographic edition of the book by Mikhail Osorgin (1878–1942) *Kak dobyt' drov.*

A particular group within this community was shaped by the 17 authors having connections with Latvia, the literates who lived and worked here like Sergei Minclov (1870–1933) paying attention to his books preserved at the NLL bearing valuable biographical information about Minclov and his family residing in the Republic of Latvia during the interwar period.

The article is the first attempt to discover the treasures stored at the Main Depository Centre of the National Library of Latvia.

Keywords: the first wave of Russian Émigrés, collection of the NLL, Russian literates in exile residing in Latvia, Sergei Minclov, censorship.

DMITRIJS ZINOVJEVS

Žaka Kallo un viņa interperu darbi Latvijas Nacionālās bibliotēkas Mākslas centra ārzemju grafikas krājumā

Kopsavilkums

Žaka Kallo nelielā gravīru kolekcija ieņem nozīmīgu vietu Latvijas Nacionālās bibliotēkas ārzemju grafikas krājumā. Bibliotēkā glabājas astoņi Kallo pašrocīgi darinātie oforti, kā arī dažas 17. gadsimta kopijas no viņa darbu oriģināliem. Kallo radīja ap pusotru tūkstoši grafisko lapu, kas liecina par viņa māksliniecisko meklējumu plašo diapazonu. No bibliotēkas kolekcijā esošajiem Kallo darbiem uzmanību piesaista daži monumentālo gravīru fragmenti, kas veltīti nozīmīgiem 17. gadsimta militāras vēstures notikumiem (Bredas, Larošelas un Senmartenas pilsētas aplenkums). Savas radošās attīstības virsotni Kallo sasniedza dzīves pēdējos gados, kad veidoja divas drūmas ofortu sērijas par tēmu "Kara briesmas". Mākslinieks strādāja arī citos žanros. Kallo bieži izmantoja reliģisko kā ērtu aizsegu savām antiklerikālajām, politiskajām vai pat ikdienas satīrām un humoreskām. Šajā sakarā interesanta ir arī nāves grēku tēmas interpretācija – septiņu miniatūru ofortu cikls (1618), ko LNB krājumā pārstāv alegorisks slinkuma attēlojums. Jāatzīmē arī oforti "Krusta nešana" (1619–1624) no sērijas "Lielās ciešanas" un "Svētīšana" (1627–1628). Kallo darbos atspoguļojas visa viņa dzīve un tās laikā veiktie ceļojumi – viņš attēloja Lotringas, Itālijas, Francijas ļaužu tipus un skatus, iemūžināja dažādu sociālo slāņu pārstāvjus, fiksēja dažādu cilvēku tēlus. Lielajās panorāmiskajās kompozīcijās un mazo gravīru ciklos Kallo atveidoja daudzveidīgo un dažkārt arī nežēlīgo realitāti, sava laika dramatiskos notikumus. Starp Kallo darbu kopijām LNB krājumā īpaši interesanti ir divi oforti no sērijas "Čigāni". Kallo noslēpmaino darbu interpretācijas uzdod daudz jautājumu, uz kuriem, šķiet, nav iespējams atbildēt; rada jaunas versijas un hipotēzes. Lai gan slavenākie un nozīmīgākie Kallo darbi LNB krājumā neietilpst, arī diezgan neliels ofortu klāsts atspoguļo mākslinieka daiļrades svarīgākās līnijas.

Atslēgvārdi: kolekcija, ornamenti, gravīra, oforts, panorāma, aplenkums, svētīšana, interpreti, kopija.

Ievadam

Izcilā franču oforta meistara un zīmētāja Žaka Kallo (*Callot*, 1592–1635) (1. att.) nelielā gravīru kolekcija ieņem nozīmīgu vietu Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) ārzemju grafikas

1. attēls. Nezināms vācu (?) mākslinieks. Žaka Kallo portrets (1629?). Papīrs, oforts; attēls (plātne): 15,1 x 10,4 cm; lapas izmērs: 27,4 x 18,7 cm. Zem attēla: *Jacob Calot / Kupfferstecher aus Lothringen, / A.1629.* LNB, LNBIE-W/Böttger/Ne-94

krājumā.¹ Bibliotēkā glabājas astoņi Kallo pašrocīgi izpildītie oforti, dažas 17. gadsimta kopijas no viņa oriģināliem, kā arī divi, iespējams, 19. gadsimta sākumā radīti zīmējumi pēc mākslinieka darināto ofortu motīviem.² Jāuzsver, ka LNB krājumā esošā Kallo darbu kopa nevar dod pilnu un konsekventu priekšstatu par mākslinieka grafiskā mantojuma nozīmi, viņa izkopto tehnisko virtuozitāti, stila savdabību un plašo radošā darba diapazonu, tomēr tajā atrodami daži nozīmīgi Kallo darbi, bez kuriem nevar iedomāties oforta tehnikas ģenēzi Eiropā 17. gadsimtā.

Šajā rakstā, kā arī LNB grafikas kolekcijas zinātniskās apstrādes darbā un elektroniskā kataloga veidošanā izmantoti Londonas Britu muzeja (*British Museum*), Amsterdamas Reiksmuzeja (*Rijksmuseum*), Parīzes Luvras (*Musée du Louvre*), kā arī dažu citu muzeju un kolekciju grafikas katalogi tiešsaistē (*collection online*), kas ļāva iepazīties ar Kallo mantojuma aktuālajām atribūcijām, unikāliem materiāliem, kas pārsvarā nav pieejami ikdienā, jo atrodas muzeju krātuvēs. Jāmin arī Francijas Nacionālās bibliotēkas (*Bibliothèque nationale de France*) digitalizētais un tiešsaistē pieejamais krājums *Gallica* (un arī bibliotēkas kopkatalogs), kurā izsmelši un bagātīgi pārstāvēts Kallo mantojums. Žaka Kallo darbu katalogizācijā palīdzēja arī jaunākās tehnoloģijas, gravīru digitalizācija, to publikācija elektroniskajos katalogos, iespēja maksimāli palielināt augstas

1 Latvijā Žaka Kallo oforti atrodami arī mākslas muzeja Rīgas Birža grafikas krājumā, kur ietilpst apjomīga mākslinieks darbu kolekcija. Sk.: Derkusova, Iveta. *Žaka Kallo (1592-1635) darbu kolekcija Ārzemju mākslas muzeja grafikas nodaļā*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 1998.

2 Visi Kallo un viņa interpretu darbi ienāca LNB krājumā 2016. un 2019. gadā kopā ar Pitera Betgera (Böttger, dz. 1936) estampu un zīmējumu kolekciju. Sk.: Zinovjevs, Dmitrijs (sast.). *Kolekcija. Iespiedgrafika Latvijas Nacionālās bibliotēkas Mākslas krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2022], 21.–25. lpp.

izšķirtspējas attēlu atsevišķus fragmentus un detaļas, skrupulozi salīdzināt un analizēt ofortus no LNB krājuma un ārzemju kolekcijām. Dažreiz darbu apgrūtināja oficiāli pieņemto darbu nosaukumu variācijas un to latviskošana. Tomēr tā informācija, kas patlaban pieejama LNB elektroniskajā katalogā, atbilst autoritatīvajos Eiropas mākslas muzejos pieņemtajām mākslinieka darināto grafikas darbu atribūcijām un datējumiem.

Šis raksts nav Žaka Kallo daiļrades monogrāfisks vai historiogrāfisks pētījums, vai mēģinājums aplūkot Francijas 17. gadsimta sākuma iespiedgrafikas procesus Kallo mākslas kontekstā. Tas nav arī Latvijā esošo Kallo darbu kolekciju apskats vai salīdzinājums, bet LNB Mākslas centra iespiedgrafikas krājuma Kallo darbu publikācija, pirmais mēģinājums apzināt un izvērtēt mākslinieka mantojumu, tā unikalitāti un nozīmi tieši LNB kolekcijā. Autora uzdevums nav LNB glabāto Kallo darbu kolekcijas zinātniskā kataloga veidošana, jo visi krājumā esošie darbi jau ir katalogizēti un digitalizēti, tie pieejami ikvienam interesentam LNB elektroniskajā katalogā. Raksta apjoms neļauj detalizēti apskatīt visus darbus un dziļāk pieskarties Kallo mantojuma interpretācijas problemātikai.

Laika smiltis

Ofortu³ kā jauna dobspieduma tehnika parādījās 16. gadsimta sākumā un 17. gadsimtā sasniedza neredzētus panākumus, ieguva izteikti mūsdienīgu valodu. Manierisma un agrīnā baroka mākslinieki, daudz meklējot un eksperimentējot, panāca ārkārtīgu brīvību oforta tehnikas izmantošanā un pilnīgi jaunu izpratni par estampa specifiku. 17. gadsimtā gleznotāji ļoti bieži paši radīja gravīras pēc saviem zīmējumiem; bija ierasts apvienot gleznotāja un graviera amatu. Tomēr Kallo, būdams profesionāls gravieris ar starptautisku reputāciju, kas ietekmēja grafikas nozares attīstību Eiropā kopumā,⁴ nebija profesionāls gleznotājs.⁵ Svarīgi piebilst, ka Kallo daiļrade bija patiesi spilgta multikulturāla parādība, kurā savienojās gan Francijas, gan Itālijas mākslas tradīcijas.⁶

Žaka Kallo grafiskais mantojums ir milzīgs: tas ietver ap 1500 iespieddarbu un 2000 zīmējumu,⁷ kas liecina par viņa interešu universālumu, kā arī par viņa māksliniecisko meklējumu plašo diapazonu. Māksliniekam izdevās pilnveidot oforta tehniskas iespējas līdz pilnībai. Izmantojot speciālu irbuli,⁸ kopš 1617. gada arī pret skābēm noturīgo cieto t. s. florenciešu

3 No franču *eau-forte* - 'stiprais ūdens'. Sk.: Zinovjevs, Dmitrijs (sast.). *Kolekcija*, 78.–79. lpp.

4 Bechtel, Edwin de Turk. *Jacques Callot*. New York: G. Braziller, 1955, p. 5.

5 Šajā ziņā Kallo nav unikāls piemērs: 17.–18. gadsimtā bija daudz gravīru un oforta meistaru, kuri nebija gleznotāji, piemēram, Abrahams Boss (*Bosse*, 1604–1676), bet bieži vien bija ārkārtīgi prasīgi zīmēšanā. Viņi gravēja gan savas, gan citu mākslinieku plātnes un dažos gadījumos radīja zīmētus oriģināldarbus citiem gravieriem. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography: An Introduction to European Printmaking, 1550–1820*. London: British Museum Press, 2016, p. 262.

6 Pauls Kristellers (*Kristeller*, 1863–1931) atzīmē Kallo izcelsmi no Lotringas savienojumā ar viņa "itālisko" māksliniecisko izglītību. Sk.: Kristeller, Paul. *Istorija evropejskoj gravjuri XV–XVIII veka*. [Leningrad]: Iskustvo, 1939, s. 358.

7 Turner, Jane (ed.). *The Dictionary of Art*. Vol. 5. New York: Grove, 1996, p. 439.

8 17. gadsimta otrajā desmitgadē Kallo izgudroja instrumentu, ko sauc par *échope*: oforta adatu ar noapaļotu galu. Iespējams, ka īstenībā viņš pilnveidoja un sāka aktīvi lietot speciālu adatu-grebli, ko izmantoja zeltkaļi. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 474.; Glikman, Aleksandr (sost.). *Francuzskaja gravjura XVI–XVII vekov. Katalog vystavki*. Leningrad: Avrora, 1970, s. 8.

laku,⁹ kā arī īpašu plātnes kodinājuma metodi,¹⁰ kopā ar virtuozu sausās adatas tehniku, spēcīgu formas izjūtu, vieglu un lakonisku līniju, Kallo sasniedza sava vienreizējā stila galvenās īpašības. Lielākajai ofortu daļai Kallo izmantoja nelielu vai pat mazu izmēru, radot miniatūru attēlu ciklus.¹¹ Atsevišķus ofortus varēja apkopot un sasiet kopā vienā grāmatā (albumā) vai arī ielīmēt vairākos albumos.¹² Tas kļuva par spēcīgu stimulu un piemēru gan topošajiem iespiedgrafikas meistariem, gan kolekcionāriem.¹³ Kallo izmainīja estampu ražošanas un izplatīšanas modeli, kā arī mākslinieku, izdevēju un kolekcionāru psiholoģiju. Viņš radīja agrāk nebijušu interesi par iespieddarbu kolekcionēšanu turīgo kolekcionāru vidū, bet galvenais – jaunu kolekcionēšanas stilu vai metodi, kas ļāva sistemātiski attīstīt un pilnveidot kolekciju, iegūstot viena graviera darbus, tiklīdz tie parādās pārdošanā.¹⁴

Diemžēl nav iespējams detalizēti izsekot Žaka Kallo agrīnajai biogrāfijai, rūpīgi izpētīt viņa radošā ceļa sākumu, jo nav saglabāties daudz dokumentu un mākslinieka biogrāfijas apcerējumi ir pārpildīti ar leģendām līdzīgiem faktiem, ko nav iespējams pārbaudīt.¹⁵ Tomēr būtu lietderīgi ieskicēt svarīgākos Kallo dzīves notikumus. Ir zināms, ka mākslinieks dzimis 1592. vai 1593. gadā¹⁶ Nansī, Lotringas vēstneša Žana Kallo lielajā ģimenē. Nav skaidri zināms, kas bija Kallo skolotājs bērībā, kurš ietekmēja viņa gaumi un radīja kaisli kļūt par mākslinieku un vai viņš vispār apguva zīmēšanu, sistemātiski to mācoties.¹⁷ Kopš 1608. gada Kallo dzīvoja Romā, kur strādāja graviera Filipa Tomasena (*Thomassin*, 1562–1622) darbnīcā. Romā viņš iepazinās ar gravieri Antonio Tempestu (*Tempesta*, 1555–1630). 1611. gadā Kallo pārcēlās uz Florenci, kur

- 9 Plātņu sagatavošanai Kallo pirmais sāka lietot nevis miksto, bet cieta laku (*vernis dur*), ko izmantoja Florences galdnieki. Tas māksliniekam ļāva sasniegt līdz tam neredzētu meistarību zīmējumā. Labas kvalitātes vara plātnes izgatavoja tikai lielajos gravēšanas centros. Strādājot Florencē 1618. gadā, Kallo vara plātnes vajadzēja pasūtīt no Romas. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 29; Glikman, Aleksandr (sost.). *Francuzskaja gravjura XVI-XVII vekov*, s. 8.
- 10 Lai gan Kallo turpināja lietot Žaka Belanža (*Bellange*, ap 1575–1616) ieviesto atkārtotās kodināšanas tehniku, dažkārt tieši viņam piedēvē šī paņēmiens izgudrošanu, kas viņam ļāva panākt īpaši plānu līniju elastību un skaidrību, niansēto tonālo pāreju dziļumu un maigumu. Sk.: Glikman, Aleksandr (sost.). *Francuzskaja gravjura XVI-XVII vekov*, s. 8.
- 11 Gravīru cikli bija plaši izplatīti, tie bija dažāda izmēra (gan plāksnes, gan papīra ziņā), dažāda apjoma. Parasti estampu cikli sastāvēja no četriem līdz divpadsmit attēliem, tiem parasti bija kāds kopīgs faktors, kas apvienoja grafikas lapas un veidoja kopu. Tā varēja būt attēlu numerācija, bet bieži vien arī kopīgs izmērs, stils, izkārtojums, literatūras avots vai tēma. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 170.
- 12 Estampu albumu veidošanas vēsture liecina, ka jau Kallo dzīves laikā viņa darbi tika plaši kolekcionēti. Kolekcionāri augsti vērtēja arī mākslinieka proves novilkumus, ko viņš iezīmēja ar sarkano ogli. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, pp. 427, 437.
- 13 Turpat, p. 23.
- 14 Turpat, p. 179.
- 15 Par mākslinieka biogrāfiju sk., piemēram: Thieme, Ulrich; Becker, Felix. *Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Band 5. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1911, S. 406–408; Meißner, Günter (Hrsg.). *Allgemeines Künstlerlexikon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Band 15. München; Leipzig: Saur, 1992–2022, S. 608–610; Bénédit, Emmanuel. *Dictionary of Artists*. Volume 3. Paris: Gründ, 2006, pp. 221–223.
- 16 Mākslinieka dzimšanas gads nav precīzi zināms. Piemēram, Joahims fon Zandrarts (*Sandrat*, 1606–1688), kurš personīgi pazina Kallo un tikās ar viņu Utrehtā, savā fundamentālajā darbā *Academia nobilissimae artis pictoriae* (1653) uzrāda 1589. gadu. Citi Kallo biogrāfijai uzskata, ka viņa dzimšanas gads varētu būt 1592. gads, jo Kallo kapakmeņi ir rakstīti, ka mākslinieks miris 1635. gada 23. martā, kad viņam bija četrdesmit trīs gadi. Sk.: Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*. Leningrad, Moskva: Iskusstvo, 1959, s. 109.
- 17 Daži pētnieki uzskata, ka viņa pirmais skolotājs bija Klods Anrjē Jaunākais (*Henriet*, ap 1540–ap 1605), bet citi pieļauj, ka viņš mācījies pie slavenā Žaka Bellanža. Jau 15 gadu vecumā viņam pietika drosmes ieilgt tēvam, kurš gribēja, lai dēls iestājas jezuitu koledžā Pont-a-Musonā (*Pont-à-Mousson*). Sk.: Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 14; Thieme, Ulrich; Becker, Felix. *Allgemeines Lexicon*, S. 406.

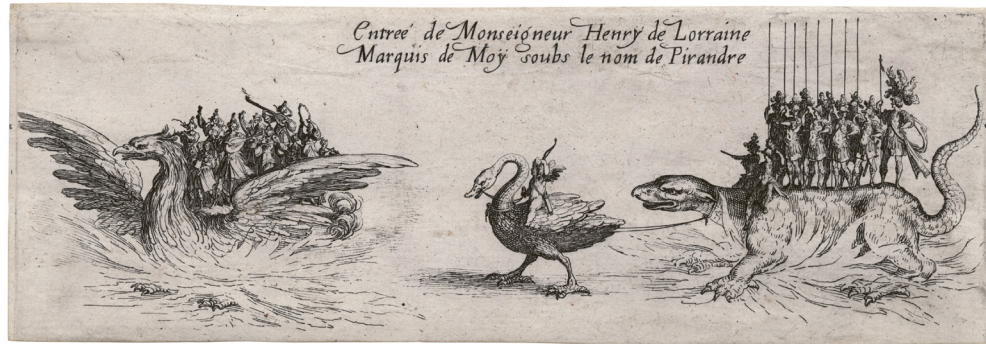
2. attēls. Žaks Kallo. Briežu medības. No "Itāļu ainavu" jeb "Mediči ainavu" cikla. Izdevējs: Izraels Anrjē. Papīrs, oforts; lapas izmērs: 11,4 x 24,7 cm; malas nogrieztas. Attēla lejasdaļā, kreisajā pusē: *Callot in. f.; Israel ex cum privit Regis*. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-6

uzturējās desmit gadus. 1614. gadā Kallo tika pieņemts Kozimo Mediči (*Medici*, 1590–1621) galmā un sadarbojās ar slaveno teātra mākslinieku, gleznotāju, gravieri un ainavu arhitektu Džulio Paridži (*Parigi*, ap 1590–1655), kurš palīdzēja Kallo attīstīt savu virtuozu manieri. Kallo stilu ietekmēja arī teātra izrāžu apmeklējumi. No 1621. līdz 1628. gadam viņš dzīvoja un strādāja Nansī, kur ieguva Lotringas hercoga Kārļa IV (*Charles de Lorraine*, 1604–1675) galma mākslinieka titulu, bet 1627. gada ceļoja uz Nīderlandi. Pēc tam sekoja īslaicīgs (1629–1630) darbs Parīzē, kur mākslinieks izpildīja vairākus karaļa pasūtījumus un sadarbojās ar gravieri un izdevēju Izraelu Anrjē (*Henriet*, 1590–1661).¹⁸ Pēdējos dzīves gadus Kallo pavadīja dzimtajā Nansī, kur arī devās mūžībā 1635. gada 23. martā.

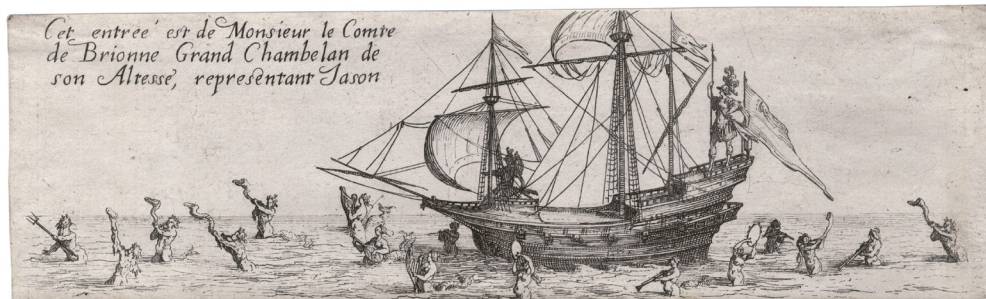
Galma mākslinieks: maizes darbs jeb dzīve ir teātris

Žaks Kallo strādāja dažādos žanos, gan radoši interpretējot ierastus klasiskus sižetus un motīvus, gan atklājot jaunu aktuālu tēmu klāstu. Viņa darinātajiem ofortiem bija būtiska nozīme ainavas žanra attīstīšanā. 1618. gadā Kallo strādāja pie desmit ofortiem no tā saukta Mediči ainavu cikla (*Diverse vedute designate in Fiorenza; Paysages italiens*) pēc Toskānas lielhercoga Ferdinanda I (*Medici*, 1549–1609) ārļaulības brāļa Džovanni de Mediči (*Medici*, 1567–1621) pasūtījuma. Šo ainavu ciklu izdeva Izraels Anrjē apmēram starp 1618. un 1635. gadu. Kallo 1618. gada jūlijā nosūtīja savam patronam divas vēstules un lūdza papildu samaksu, jo darbs pie cikla prasīja ļoti daudz viņa laika un veselības, turklāt tās bija pirmās ainavas, ko viņš jebkad

18 Izraels Anrjē, Žaka Kallo bērības draugs, gravīru izdevēja karjeru uzsāka nejausi. Viņš kļuva par gravieri Parīzē un attīstīja klientūru Francijas karaļa galmā. Kad Kallo vēlējās pārdot savus ofortus Parīzes tirgū, Izraels Anrjē kļuva par viņa aģentu. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, pp. 283–284.

3. attēls. Žaks Kallo. Anri de Lorēna ierašanās. Fragments (augšdaļa) no Anri Ambēra grāmatas *Combat à la barrière, fait en cours de Lorraine le 14 février en l'année présente 1627...* ilustrācijas (Nancy: Sébastien Philippe, 1627). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 8,4 x 24,3 cm; malas un oforta lejasdaļa nogriezta. Lapas (attēla) augšdaļas centrā: *Entrée de Monseigneur Henry de Lorraine / Marquis de Moy sous le nom de Pirandre*. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-509

4. attēls. Žaks Kallo. Brionas grāfa ierašanās. Fragments (augšdaļa) no Anri Ambēra grāmatas *Combat à la barrière, fait en cours de Lorraine le 14 février en l'année présente 1627...* ilustrācijas (Nancy: Sébastien Philippe, 1627). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 6,9 x 24 cm; malas un oforta lejasdaļa nogriezta. Lapas (attēla) augšdaļas kreisajā pusē: *Cet entrée est de Monsieur le Comte / de Brionne Grand Chambelan de / son Altesse, representant Jason*. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-508

5. attēls. Žaks Kallo. Kārļa IV, Lotringas hercoga ierašanās. Fragments (augšdaļa) no Anri Ambēra grāmatas *Combat à la barrière, fait en cours de Lorraine le 14 février en l'année présente 1627...* ilustrācijas (Nancy: Sébastien Philippe, 1627). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 7 x 24 cm; malas un oforta lejasdaļa nogriezta. Lapas (attēla) augšdaļas labajā pusē: *Entrée de son Altesse / représentant le soleil*. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-510

bija gravējis.¹⁹ Šajos darbos, kam vajadzēja slavēt Džovanni de Mediči statusu un diženumu, mākslinieks neko neizdomā un nekārto pēc gatavām dekoratīvas mākslas shēmām vai klasiski heroiskiem paraugiem Annibale Karači (*Carracci*, 1560–1609) un viņa skolas gaumē. Šeit viņš ir daudz tuvāks nīderlandiešu tradīcijai nekā itāļu ainavu meistariem. Viņa ainavu ofortu pamatā ir reālas dabas skices, kas tapušas Florences apkaimē. Attēlojot kokus, kalnus, upes, mākoņus, Kallo stingri ievēro patieso dabas objektu formu autentiskumu un apliecina sevi kā smalku meistar, kurš izjūt niansētu dabas skaistumu. Mierīgas, ļoti romantiskas un pat idilliskas ainavas apbur ar vieglu, bet ļoti precīzu dabas un arhitektūras motīvu interpretāciju. Mākslinieks savās ainavās vienmēr cenšas ieviest žanra motīvus (pārsvārā tās ir ainas no parastu cilvēku ikdienas dzīves), kā arī dažās no tām – gleznainas “antikas” drupas. Taču tās nav romantiski abstraktas teatrālas dekorācijas. Mākslinieks fiksē tā laika itāļu ikdienu dzīvei raksturīgo detaļu – seno celtņu palieku – izmantošanu sadzīves vajadzībām. LNB kolekcijā atrodama viena šī cikla ainava ar briežu medībām (2. att.), ko nereti dēvē par “Ainavu ar medniekiem zirgos un kājām un suņiem, kas vajā briedi, kalnainās ainavas ar divām ēkām fonā”. Arī ņemot vērā nelielo izmēru, horizontāli izstieptā taisnstūra formas kompozīcija, kā arī visas pārējās šī cikla ainavas rada monumentālas panorāmas efektu.²⁰ Mākslinieks attēlojis raksturīgo Toskānas ainavu un lauku muižas arhitektūru, kuras fonā notiek medības. Edvīns Behtels de Turks (*Bechtel*, 1880–1957) uzskata, ka mākslinieks iemūžinājis sava patrona muižu vai citus zemes īpašumus Triestas apkaimē. Mākslinieks lieliski pārvalda gaisa perspektīvas likumus, attēlojot gandrīz impresionistisku mitras miglas un saules piepildītas atmosfēras efektu.

Galma mākslinieka amats dažreiz paredzēja arī citas mākslinieciskas aktivitātes.²¹ 1626. gada rudenī Ševrezas hercogiene Marija Emē de Roāna (*de Rohan*, 1600–1679), kura bija iesaistīta savvērestībā pret kardinālu de Rišeljē (*de Richelieu*, 1585–1642), ja ne pret pašu monarhu Luiju XIII (*Louis XIII*, 1601–1643), atrada patvērumu Lotringas galmā. Sakarā ar šo notikumu bija izlemts sarīkot grandiozus svētkus 1627. gada karnevāla laikā, kur viņas brālēns Lotringas hercogs un Falsbūras princis Luijs de Gīzs (*de Guise*, 1588–1631) gatavojās pagodināt viņu ar izsmalcinātu konkursu un turnīru ar nosaukumu “Cīņa pie barjeras”. Falsbūras princis bija baņķieris un šo svētku sponsors.²² Kallo un mākslinieks Klods Derē (*Deruet*, 1588–1660) tika aicināti vadīt konkursu un izstrādāt tam nepieciešamos tērpus, dažādus attēlus un svētku ratus. Turklāt Kallo saņēma svarīgu uzdevumu: iemūžināt šos svētkus zīmējumos un ofortos. Būdam labs Parīdži skolnieks, Kallo atveda uz Nansī krāšņo Florences galma svētku garu un radīja izcilas šo svinību ilustrācijas oforta tehnikā. Svinības un turnīrs notika hercoga pils t. s. briežu zālē, katram dalībniekam ierodoties fantastiskos svētku ratus vai svinīgā gājienā. Pirmais bija Falsbūras princis, bet pēdējais – hercogs Kārlis IV Saules tēlā.

19 Bechtel, Edwin de Turk. *Jacques Callot*, p. 18.

20 Turpat.

21 Piemēram, Kallo bija jāstrādā kā sudrabkalim un jāgravē divi sudraba gabali pēc de Mediči pasūtījuma. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 108.

22 Bechtel, Edwin de Turk. *Jacques Callot*, p. 26.

Ofortu cikls – ilustrācijas ar tekstu – sastāv no titullapas un deviņām lielām lapām. Oforti tika iespiesti greznā grāmatā²³ ar tekstu dzejā un prozā, ko bija sacerējis Kallo kaimiņš un draugs, 17. gadsimta sākuma dzejnieks Anrī Ambērs (*Humbert*). Mūsdienu lasītājam viņa panti varbūt izklausītos pompozi un nogurdinoši, bet tomēr stāsts par šo notikumu ir valdzinošs. Kallo oforti dod ļoti labu priekšstatu par krāšņajiem baroka svētkiem, pārpildītiem ar izsmalcinātām alegorijām un simboliem, sarežģītiem inscenējumiem un grandiozām konstrukcijām, teiksmainiem jūras briesmoņiem un kuģiem, velniem un eņģeļiem, kalpiem ar lāpām, bundziniekiem un taurētājiem, drakoniem un neredzētiem karnevāla ratiem, strūklakām un uguns efektiem, mūziku un horeogrāfiju, kur katram dalībniekam ir sava svarīga loma. LNB kolekcijā atrodas trīs fragmenti no trim šīs grāmatas ilustrācijām: “Lorēnas Anrī ierašanās” (*Entrée de Monseigneur Henry de Lorraine Marquis de Moy sous le nom de Pirandre*, 3. att.), “Brionas grāfa ierašanās” (*Cet entrée est de Monsieur le Comte de Brionne Grand Chambelan de son Altesse, représentant Jason*, 4. att.) un “Lotringas hercoga Kārļa IV ierašanās” (*Entrée de son Altesse représentant le soleil*, 5. att.). Lai gan gravīras tika sadalītas: tām ir nogrieztas malas, kā arī daļa no attēliem un teksta, tās joprojām sniedz zināmu priekšstatu par grezno baroka svētku scenogrāfiju un Kallo lomu šajā jomā.

Pavisam citas īpašības piemīt miniatūrai “Vecs zemnieks un veca zemiece” (ap 1621–1624), tā ir piecpadsmītā lapa no ofortu cikla “Dažādas figūras” (*Varie Figure di Iacopo Callot*). Diemžēl oforts LNB kolekcijā ir saglabājies ar nogrieztu augšdaļu; kādreiz tas bija papildināts ar zīmējumu.²⁴ Atšķirībā no fantastisko baroka svētku fiksācijas, šeit redzam mākslinieka interesi par parasto cilvēku dzīves attēlojumu, raksturīgu tautas tēlu izpēti. Šajos Kallo darinātajos ofortos var izjust arī Nīderlandes grafikas iespaidus. Varētu teikt, ka jauno sižetu un motīvu meklējumi māksliniekam palīdzēja izstrādāt individuālo formu sistēmu un, kas ir svarīgi, jauniem sižetiem atbilstošu tehniku. Veidojot šī cikla ofortus, mākslinieks zināmā mērā cenšas fiksēt attēloto varoņu iekšējo stāvokli. Tiesa, viņš necenšas iekļūt viņu garīgajā pasaulē (psiholoģiskās analīzes joma nekad nav bijusi Kallo stiprā puse), bet aprobežojas ar vienkāršāko emociju un nodomu izpaušmi.²⁵ Taču viņš pamana, kā dzīves apstākļu iespaidā dažas no šīm jūtām vienai sociālai grupai izrādās dabiskākas nekā citai. Oforts attēlo vecu zemnieku pāri, kas atpūšas ceļa malā un gatavojas ieturēties, nenotņemot no pleciem lielus kārklu grozus. Oforta kompozīcija ir lakoniska, bet zīmējums ir skaidrs un viegls, tas atgādina natūras skiču stilu, kas bija iezīmīgs visiem šāda tipa darbiem. Izteismīga cilvēcisko jūtu atveide, kas raksturīga gan šim, gan daudziem citiem šī cikla ofortiem, liecina par reālistisko meklējumu padziļināšanos Kallo daiļradē. Šī tendence atspoguļojas arī izpildījuma manierē, kas ir daudz vienkāršāka un pārliecinošāka, salīdzinot ar, piemēram, ofortiem no cikla “Kapriči” (*Capricci*), kur gravieris dažreiz upurēja formas materialitāti attēla silueta, līnijas vai plankuma ornamentālā skaistuma dēļ.

6. attēls. Žaks Kallo. Slinkuma alegorija (*Pigritia*). No cikla “Septiņi nāves grēki” (1618–1625). Papīrs, oforts, dzelis; lapas izmērs: 7,4 x 5,4 cm; malas nogrieztas. Zem attēla: *Pigritia*; labajā apakšstūrī: 2. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-5

Reliģiskie sižeti: starp meditāciju, ciešanām un smaidu

Žaks Kallo reliģisko stāstu bieži izmantoja kā ērtu aizsegu savām antiklerikālajām, politiskajām vai pat ikdienas satīrām un humoreskām. Šajā sakarā interesanta ir arī nāves grēku tēmas interpretācija (1617–1621) – septiņu miniatūru ofortu cikls, no tā LNB krājumā ietilpst alegorisks slinkuma attēlojums (6. att.). Cikls sastāv no godkāribas (*Superbia*), slinkuma (*Pigritia*), tieksmes labi paēst (*Gula*), saldkaules (*Luxuria*), skaudības (*Invidia*), dusmu (*Ira*) un skopuma (*Avaritia*) alegoriskiem attēlojumiem. Katrā kompozīcijā apvienotas netikuma personifikācijas – alegoriskas sievietu figūras ar pavadošiem zvēriem un mazi dēmoni, Martina Šongauera (*Schongauer*, 1448–1491) stilā veidoti velniņi, kas līdinās virs katras figūras,²⁶ it kā provocējot un pavadot grēkus. Šķiet, oforti no pirmā acu uzmetiena pēc satura neatšķiras no citiem līdzīgiem 17. gadsimta grafikas darbiem; kā zināms, alegoriskie attēli tajos aizgūti no tolaik plaši izplatītajām iespēstajām ikonoloģijām, bet tieši šo graciozi veiklo un nerātno velniņu integrēšana ofortu simboliskajā programmā piešķir Kallo alegorijām novitātes un unikalitātes sajūtu. Ja atkāpjamiem no cikla humoristiskā kolorīta kopumā un padomājam par tā slēpto saturu, varam nonākt pie secinājuma, ka mākslinieks ne tikai izsmej mūžseno cilvēka ieradumu attaisnot savus nedarbus ar ļauno garu iejaukšanos, bet arī norāda uz to, ka daži cilvēku netikumi var radīt šausmas pašiem elles spēkiem, kuri ir tikai nožēlojami cilvēku imitatori.²⁷

23 *Combat à la barrière, fait en cours de Lorraine le 14 février en l'année présente 1627...* Nancy: Sébastien Philippe, 1627.

24 Oforts dublēts uz veca papīra pamatnes, pie tās ir pielīmēta attēla zīmētā (ar melnu tušu?) augšdaļa.

25 Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 29–30.

26 Slinkuma alegorija atšķiras no pārējām kompozīcijām ar to, ka mākslinieks attēlo divus velnus blakus aizmigušai slinkai meitenei: viens aizlido un aiznes līdzīgu grēcinieku, otrs sēž blakus un gaida.

27 Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 34.

7. attēls. Žaks Kallo. Svētīšana (*Le Bénédicite*, ap 1627–1628). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 19 x 16,8 cm; malas nogrieztas. Attēla lejasdaļas kreisajā pusē: *Jac. Callot In.*; labajā pusē: *et fec. Nancey.* Zem attēla: *Eia age care puer, calicem bibe, te manet alter / qui tensis manibus non nisi morte cadet.* LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-4

Runājot par reliģisko sižetu interpretāciju Kallo daiļradē, obligāti jāmin divi oforti no LNB krājuma: “Krusta nešana / Krusta ceļš” (*Le Portement de Croix*) un “Svētīšana” (*Le Bénédicite*). Salīdzinot ar daudziem citiem Kallo darbiem, 1627.–1628. gadā radītā grafika “Svētīšana”²⁸ (7. att.) pārsteidz ar zināmu meditativismu un miera izjūtu. Mākslinieks interpretējis bibelisko sižetu kā sadzīves žanra ainu, attēlojot kādu franču ģimeni, kas gatavojas vakariņot: Marija pie galda ar bumbieri rokā skatās uz Sv. Jāzepu, kurš dod Jēzus bērnam padzerties.²⁹ Te nav barokālas daudzbalzības, sakāpinātas slavināšanas un teatrālas eksaltācijas, nav arī Kallo mākslai dažkārt raksturīgās tieksmes uz pārspīlētu grotesku un deformāciju. Te valda metafiziskā realitāte un skanīgs klusums. “Svētīšana” ir ļoti neierasts oforts Kallo mākslas kontekstā. Kontrastainais, karavadžistu³⁰ darbiem tuvais nakts apgaismojums rada iespaidu, ka darbības un kustības te palēninātas, kā tas mēdz būt kādā mistiskā vīzijā, sapnī, uzmācīgā nakts murgā, kad žesti vai kustības atkārtojas vēl un vēl, tas, savukārt, padara attēloto ainu it kā nereālu, piešķirot tai pat

28 *Le Bénédicite* – katoļu lūgšana, kas tiek teikta vai dziedāta pirms maltītes.

29 Baroka mākslā kļūst populāri Svētas ģimenes ikdienas dzīves attēlojumi un to interpretācijas, piemēram, Marija var sēdēt ar grāmatu vai rokdarbiem klēpī, bet galdnieks Jāzebs atrodas pie sava ēvelsola. Abi var būt pagriezušies, skatoties uz bērnu šūpuļi. Vai arī visi trīs var sēdēt pie galda un ēst. Šajā gadījumā redzama atturīga klusā daba: krūze un maize uz galda (mājiens uz Eiharistiju) var ienest kompozīcijā simbolisku nokrāsu. Sk.: Majkapar, Aleksandr. *Novyj Zavet v iskusstve: Očerki ikonografii zapadnogo iskusstva*. Moskva: KRON-press, 1998, s. 205.

30 Karavadžos (*Caravaggio*, 1571–1610) – itāļu gleznotājs, viens no 17. gadsimta Eiropas glezniecības reālistiskā virziena pamatlicējiem. Karavadžisms ir māksliniecisko līdzekļu sistēma, kas raksturīga 17. gadsimta Eiropas glezniecības reālisma veidošanās sākuma stadijai un attīsta Karavadžos radošās pieejas principus. Šīs sistēma īpašu uzmanību pievērš attēla realitātei, gaismas un ēnas kontrastu aktīvajai lomai. Pievēršanās Karavadžos reālisma koncepcijai bija nozīmīgs solis 17. gadsimta vadošo meistaruru radošajā attīstībā. Sk.: Vlasov, Viktor. *Novyj jenciklopedičeskij slovar' izobrazitel'nogo iskusstva*. Tom 4. Sankt Peterburg: Azbuka-klassika, 2004–2010, s. 339–343; Turner, Jane (ed.). *The Dictionary of Art*, pp. 702–722.

8. attēls. Žaks Kallo. Krusta nešana. No ofortu cikla “Lielās ciešanas” (1619–1624). Papīrs, oforts; attēls (plātne): 11,5 x 21,5 cm; lapas izmērs: 12 x 22 cm. Attēla lejasdaļas kreisajā stūrī: *Jac. Callot In. et Fe.*; zem attēla: *Quid Simon huic tentas onerj succedere, solus Ille potest tantae pondera ferre crucis*. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-7

sirreālu noskaņu. Lai saprastu šīs it kā negaidītās izmaiņas Kallo stilā, jāatceras, kā 1627. gadā pēc infantas Izabellas (*Isabel Clara Eugenia de Austria*, 1566–1633) uzaicinājuma viņš apmeklēja Nīderlandi,³¹ kur Utrehtā satika “gaismēnu meistaruru” Gerardu (Geritu) van Honthorstu (*van Honthorst*, 1592–1656), vienu no galvenajiem Utrehtas karavadžistu mākslas skolas pārstāvjiem.³² Acīmredzot Kallo nespēja ignorēt šo aktuālo un progresīvo baroka mākslas virzienu un radīja savam rokkrakstam diezgan neierastu “Svētīšanas” kompozīciju Honthorsta darbu iespaidā. “Svētīšanā” Kallo lieliski atrisināja ļoti sarežģītu uzdevumu, attēlojot no nakts tumsas izplūstošas figūras sveces gaismā, kā arī mistisku mirdzumu, kas staro no mazuļa un Madonnas galvas.³³ Tomēr pēc šī oforta mākslinieks nekad vairs neatgriezās pie barokam tipiskās kiaroskuro manieres. Nakts apgaismojuma problēmas palika svešas Kallo zīmētāja talantam, kurš vispilnīgāk izjuta lidojošas līnijas skaistumu un izteiksmīgumu.³⁴

31 Ceļojums bija saistīts ar infantas Izabellas pasūtījumu attēlot Bredas aplenkumu. 1627. gadā Briselē Kallo tikās ar Antoniju van Deiku (*van Dyck*, 1599–1641), kurš uzgleznoja viņa portretu, ko vēlāk iegravēja Lukass Vorstermans (*Vorsterman*, 1595–1675). Šis portrets tika iekļauts slavenajā ikonogrāfijas sērijā.

32 Pirms Kallo atgriezās Nansi, viņa draugs nīderlandiešu gleznotājs Kornelis van Puleburgs (*van Poelenburgh*, 1594–1667) uzaicināja mākslinieku apmeklēt Utrehtu. Šajā braucienā Kallo acīmredzot satika arī slaveno Honthorstu, kuram Utrehtā bija glezniecības skola. Jau būdams Itālijā, Honthorsts iepazinās ar Karavadžos stilu un interesējās par kiaroskuro efektiem, par ko interesējās arī Kallo. Sk.: Bechtel, Edwin de Turk. *Jaques Callo*, p. 28.

33 Gliksman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 78; Bechtel, Edwin de Turk. *Jaques Callo*, p. 28.

34 Kallo grafiskajā mantojumā ir vēl viens līdzīgs darbs – “Azartspēļu perēklis” (*Le Brehan*, 1627) radīts Honthorsta iespaidā. Kāršu spēļu un visādu midzeņu attēlojumi kļuva populāri 17. gadsimta sākumā karavadžistu mākslā Itālijā, Nīderlandē, Francijā, kur darbojās, piemēram, Žoržs de Latūrs (*de La Tour*, 1593–1652) un Valentīns de Buloņs (*de Boulogne*, 1591–1632).

“Svētīšana” skatītāja uzmanību sākumā piesaista tikai drebošā sveces liesma, bet tad pēkšņi atklājas, ka gaismas nāk no Jaunavas Marijas un Kristus nimbiem, kuru spilgtais dievišķais mirdzums šķiet salīdzināms ar elektrisko gaismu. Šajā darbā, tāpat kā daudzos citos, mākslinieks, šķiet, vienlaicīgi fiksē ikdienas realitātes fantastiku un kāda fantastiska momenta reālismu. Kallo reprezentē sevi arī kā smalku klusās dabas meistarū. Priekšmeti šajā kompozīcijā nozīmē ļoti daudz, pārvērtoties kādā sakrālā formulā.³⁵ Bet tā nav nepamatoti liela uzmanība, kas pievērsta priekšmetu pasaulei vai priekšmetu abstrakta fiksācija, izredzēto detaļu “saraksts” vai graviera virtuozas meistarības pierādījums. Kallo izvēlas priekšmetus – svarīgas kompozīcijas un pieticīgās iedzīves detaļas (alvas trauki, svečturis ar sveci, liela stikla glāze ar ūdeni, maize, bumbieri, krēsls, galds, ķebulis, kā arī personāžu kostīmi), un šīs detaļas ir vienīgās, kas šeit un tagad ir nepieciešamas un kas veido iecerēto patieso tēlu. Izteiksmīgas detaļas ir nepieciešamas māksliniekam, lai vispārināšanas procesā ar pārmērīgu īsumu nesabojātu spilgtumu.

Konceptuāli atšķirīgi interpretēts viens no nežēlīgākajiem Bībeles stāstiem – “Krusta nešana” (starp 1619–1624) (8. att.) no cikla “Lielās ciešanas” (*Le Grande Passion*), kas sastāv no septiņām lapām. Cikls nebija pabeigts, par ko liecina Četsvortas (*Chatsworth House*, Dārbišīrā) kolekcijā glabātie divpadsmit sagatavošanas zīmējumi. Tagad grūti saprast, kāpēc un kādu iemeslu dēļ šo ofortu ciklu nepabeidza pats Žaks Kallo. Zināms, ka 18. gadsimtā franču gravieris Nikolass Košēns (*Cochin*, 1715–1790) iztrūkstošās kompozīcijas iegravējis, tomēr nevis pēc Kallo zīmējumiem, bet atdarinot viņa manieri. Lai gan Košēna darbi ir diezgan manāmi atšķirīgi pēc stila, turklāt tiem ir nedaudz atšķirīgi izmēri. Pēc vairāku pētnieku domām, Kallo sērija tika publicēta Nansī, bet zīmējumi tai tika izveidoti jau Florencē. Pirmās septiņas no iecerētajām divpadsmit kompozīcijām meistars iegravēja pakāpeniski – par to liecina izmaiņas signatūras raksturā – laikā no 1619. līdz 1624. gadam.

Žaks Kallo bija pirmais franču mākslinieks, kurš pievērsās liela ļaužu pūļa tēlam tā daudzveidībā. Viņš prasmīgi interpretēja masu ainas kā spilgtu, sociālajiem kontrastiem piesātinātu izrādi, izmantojot augsto horizontu un it kā vērojot notikumu no putna lidojuma, bet citkārt ar zema horizonta palīdzību padarot niecīgu dzīves momentu monumentālu un pārspilēti svarīgu. Šāda panorāmas konstrukcija ļāva māksliniekam aptvert milzīgu telpu un notikumu kopumā un tajā pašā laikā ietvert attēlā visdažādākās ainas un epizodes. “Krusta nešana” Kallo attēlo ārkārtīgi daudzus cilvēku tipāžus un raksturus, novēro un fiksē cilvēku mežonīgās būtības izpausmes, viņu kaislības un bailes, trūkumus un diženumu. Maza, ar tēliem pārblīveta lapa, kurā attēlots viens no galvenajiem un labi pazīstamajiem Bībeles sižetiem, pārsteidz ar vēsturiska un vienlaikus it kā ikdienišķa notikuma monumentalitāti, kas uztverta ar īsteni kosmisku vērienu. Mākslinieks notikumu attēlo nosacīta telpā, kur Golgātas kalna un Jeruzālemes arhitektūras motīvs pārveidots līdz abstraktai, plakanas teātra dekorācijas formulai. Šis moments piešķir attēlotajam

35 Piemēram, maize – Kristus miesas simbols un dzīvības pamats; svece – garīgās apskaidrības, Kristus, žēlastības un iekšējās gaismas simbols; ūdens – atdzimšanas un atjaunošanās simbols; bumbieris – Kristus mīlestības pret visu cilvēci simbols. Sk.: Apostolos-Kappadona, Diane. *Slovar' khristianskogo iskusstva*. Chelyabinsk: Ural LTD, 2000, s. 45, 57, 200, 229. Tomēr iespējams, ka, būdams pārliecināts reālists, Kallo, strādājot pie šī oforta un traktējot Svētās ģimenes dzīves mirkli žanra ietvaros, nepavisam nedomāja par kristiešu simboliem un reliģiskajām alegorijām.

9. attēls. Žaks Kallo. *Tabula Obsidionis Bredanae* (Bredas aplenkums 27.08.1624.–05.06.1625.). Attēla augšdaļas kreisā daļa (plātne) no sešām, 1628. gads. Papīrs, oforts; lapas izmērs: 54,5 x 46 cm; malas nogriezta. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-49

notikumam zināmu teatrālismu. Šķiet, Kallo pats veido dzīves un nāves teātra mūžīgo traģēdiju. Autors droši lauž stereotipus un pieņemtos ikonogrāfiskos kanonus. Golgātas fonā mutuļo ļaužu straume, tur redzam jātniekus un karavīrus, kļaidoņus, ziņkārīgus vērotājus, triumfējošus nevēģas un dikdieņus, līdzjutējus un līdzpārdzīvojošos Kristus sekotājus un mācekļus, kompozīcijas priekšplānā – nesamaņā pakritusi Marija, un dziļumā beidzot ieraugām Kristu, kuru krusta smagums nospiedis līdz zemei,³⁶ un svēto Veroniku uz ceļiem, kura cenšas noslaucīt asiņaino Kristus seju ar baltu lakatu.³⁷ Proporcijās iegarenās figūras ir apveltītas ar neparastu mobilitāti. Parastais un groteskais, traģiskais un komiskais apvienojas ikdienas dzīvē. Bet dzīvi Kallo uztver kā grandiozu teātra izrādi tās daudzveidībā, nepārtrauktā plūdamā, mainīgumā. Vienu no Bībeles stāsta kulminācijas momentiem Kallo attēlojis kā globāla mēroga traģēdiju – nežēlīgo cilvēces teātri,³⁸ kur šeit un tagad notiek reāla uzkāpšana Golgātā un pacelšanās nemirstībā.

Karadarbības teātris: aplenkumu topogrāfija, posts un nelaimes

Briesmīgajos karos, kuros bija ierauta Eiropa visa 17. gadsimta garumā, radās iespaidīgi kauju un laupīšanas ainu, briesmu un vardarbības grafiskie attēlojumi, kas salīdzināmi ar mūsdienu reportāžām no karadarbības zonām. No LNB kolekcijā esošajiem Kallo darbiem uzmanību piesaista daži fragmenti no monumentālām gravūrām, kas veltītas nozīmīgiem 17. gadsimta militāras vēstures notikumiem. Tāds ir augšējās kreisās daļas fragments (kvadrāts) no grandioza, 119 x 139,5 cm liela, topogrāfiskā plāna, kurā attēlots Bredas aplenkums no 1624. gada 27. augusta līdz 1625. gada 5. jūnijam (9. att.). Milzīgā gravūra, kurā detalizēti attēlots Bredas cietokšņa aplenkums Brabantē,³⁹ bija ļoti svarīgs Dienvidu Nīderlandes valdnieces infantas Izabellas pasūtījums,⁴⁰ un saistībā ar to Kallo apmeklēja Briseli un Bredu.⁴¹ 1627. gadā gravūra bija pabeigta, un 1628. gadā Antverpenē pie Baltasara Moreta (*Moretus*, 1574–1641), Plantēna izdevniecības īpašnieka, tika drukāti pirmie novilkumi, kā arī pavadošais teksts ar paskaidrojumiem četrās valodās. Infantai Izabellai veltītais efektīgais monumentālais darbs bija svarīgs

36 Kallo koncentrējis uzmanību uz epizodi, kad Jēzus nokrita zem sava krusta smaguma un Kirēnes Simani piespieda nest Jēzus krustu.

37 Majkapar, Aleksandr. *Novyj Zavet v iskusstve*, s. 241–245.

38 Dīvainā kārtā Kallo kompozīcija tiešām atgādina teātra iestudējumu uz skatuves ar dekorācijām, kulisēm, greznu masu skatu un galveno varoni.

39 Gravūra risināta kā liela "ģeogrāfiska karte". To veido sešas daļas vienotā ietvarā – divas teksta daļas (skaidrojoša leģenda) no kreisās un labās puses. 17. gadsimts ir kartogrāfijas zelta laikmets, kad parādījās milzīgs skaits kartogrāfisko izdevumu. Ģeogrāfiskās kartes, apkopotas daudzsejumu atlantos, kļūst ārkārtīgi populāras, vispirms kā universālas informācijas avots. Šo unikālo parādību varētu nosaukt par "ģeogrāfisko eksploziju". Kartes kā dekoratīvs elements bieži tika izmantotas interjera dekoram, tās var redzēt, piemēram, Jana Vermēra (*Vermeer*, 1632–1675) vai t. s. mazo holandiešu darinātajos interjeru attēlojumos. Iespējams, arī Kallo veidotā gravūra ar aplenkuma skatu savu monumentālo izmēru dēļ varēja kalpot šim nolūkam.

40 Infantas Izabellas vēstule grāfam Olivaresam (*Olivares*, 1587–1645) liecina, ka Kallo samaksāti 2550 livri par 200 gravūru komplektiem. Plātnes palika Kallo īpašumā, un viņš mēģināja tās pārdot kādam Parīzes izdevējam par 8000 livriem. Tas neizdevās, un plāksnes palika mākslinieka īpašumā līdz viņa nāvei. Infantas Izabellas samaksātā cena par komplektu, kas pārsniedza 100 livrus, bija milzīga subsidija. Iespējams, tā sedza Kallo izmaksas un darbam patērēto laiku. Visi pārējie pārdošanas apjomi bija mākslinieka tīra peļņa. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 321.

41 Borisovskaja, Natal'ja. *Starinnye gravirovannye karty i plany XV–XVIII vekov: kosmografii, karty zemnye i nebesnye, plany, veduty, batalii*. Moskva: Galaktika, 1992, s. 79.

propagandas instruments, ko paredzēja izplatīt Eiropas katolisko zemju galmos. Savā darbā Kallo izmantoja kara inženiera Džovanni Frančesko Kantagalinas (*Cantagallina/Cantagallina*, ?–1656) zīmējumu. Interesanti, ka gravūras lejasdaļas kreisajā stūrī Kallo attēlojis sevi un Kantagalīnu, kurš sniedz viņam norādījumus darbā pie skicēm.⁴²

Darbā "Bredas aplenkums" (*Tabula Obsidionis Bredanae*) Kallo veido plašu, pat monumentālu panorāmu, kurā iekļautas daudzas notikuma ainas un epizodes, viņš veiksmīgi apvieno dažādus žanrus, maina redzes līmeni, sākot ar figurālo kompozīciju (spāņu armijas nometne kādā ciemā) avanscēnā un beidzot ar Bredas cietokšņa attēlojumu dziļumā, kas risināts kā topogrāfiskais plāns, ko skatītājs vēro no putna lidojuma. Mākslinieks atsakās no pompozas valdnieka glorifikācijas, kas baroka batāliju attēlojumos bija ļoti izplatīta, un interpretē notikumu vēsturiski dokumentālā un sadzīvīskā plāksnē, rādot kara ikdienu.⁴³ Kallo seko savai gaumei vai tieksmei precīzi reālistiski attēlot kara norises, kas viņam bija ļoti pazīstamas arī no personīgajiem novērojumiem.⁴⁴

Drīz pēc darba "Bredas aplenkums" pabeigšanas Kallo saņēma vēl vienu nozīmīgu pasūtījumu, tagad no Francijas karaļa Luija XIII – tas bija uzdevums attēlot Larošelas aplenkumu.⁴⁵ Šajā sakarā viņš radīja gan pašas Larošelas, gan tās tuvumā esošā Senmartēnas cietokšņa aplenkumu attēlojumus.⁴⁶ Māksliniekam šajā darbā palīdzēja Izraels Anrjē un viņa mācekļi: Abrahams Boss (*Bosse*, 1602–1676) un Mišels Lans (*Lasne*, 1590–1667), kuri piedalījās dekora un dažu dekoratīvo apmales kompozīciju veidošanā. Interesanti, ka Kallo pie šīm gravūrām strādāja dažus gadus pēc notikumiem, taču attēloja visu ar tik izsmieļošu – varētu teikt, dokumentālu – detalizāciju, ka daži šo norišu dalībnieki bija pārliecināti, ka mākslinieks pats piedalījies aplenkumā un redzējis visas kara darbības.⁴⁷ Senmartēnas un Larošelas aplenkumu atainojumos netrūkst pārsteidzoši trāpīga skatījuma, izteiksmīguma un spožas meistarības.

Atšķirībā no "Bredas aplenkuma", gravūrā "Senmartēnas de Rē aplenkums 1627. gada jūlijā – novembrī" (*Obsidio Arcis Sammartianianae*) redzamais milzīgais topogrāfiskais plāns (izmēra 116,5 x 113,5 cm) ar avanscēnas figurālo kompozīciju lejasdaļas kreisajā pusē, novatorisko, gandrīz impresionistisko, ūdens, viļņu, dažādu šķietami "lidojošu" buru kara kuģu attēlojumu ieslēgts greznā dekoratīvā apmalē ar kartušķām, gravētiem portretiem, karadarbības teātra ainām, ģerboņiem, trofejām un paskaidrojošo tekstu.⁴⁸ LNB kolekcijā atrodami divi 1629.–1631. gadā darināti gravūras apmales fragmenti: "Angļu sakāve" (*Deffaicte des Anglois*, 10. att.) un "Francijas

42 Sk.: Borisovskaja, Natal'ja. *Starinnye gravirovannye karty i plany XV–XVIII vekov*, s. 79, 81–83.

43 Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 76.

44 Kristeller, Paul. *Istorija evropejskoj gravjury*, s. 361.

45 Larošela, pēdējais protestantisma balsts Francijā, tika iekarota 1628. gada 28. oktobrī pēc trīspadsmit aplenkuma mēnešiem. Sk.: Borisovskaja, Natal'ja. *Starinnye gravirovannye karty i plany*, s. 80.

46 Īstenībā divus monumentālus Larošelas un Senmartēnas cietokšņa aplenkumu projektus Kallo pasūtīja Šarls Delorms (*de Lorme*, 1584–1678), Luija XIII personīgais ārsts, kurš bija ļoti zināms kā estampu kolekcionārs un entuziasts. Kallo plātnes vēlāk sastopamas Delorma mantinieku īpašumu sarakstos. Tas gan nenozīmē, ka Delorms šos divus ārkārtīgi dārgos projektus kūrēja pēc savas iniciatīvas un atbildības. Līgumā, ar kuru Kalo pārdeva plāksnes Delormam, teikts, ka plāksnes tika izgatavotas "pēc Viņa Majestātes dotajiem zīmējumiem", kas nozīmē, ka Delorms bija projekta tiešais vadītājs un viņa atbildība bija mākslinieka plātņu paturēšana savā īpašumā. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, pp. 321–323.

47 Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 88.

48 Turpat, s. 88–89.

10. attēls. Žaks Kallo. Anġļu sakāve. Ietvara fragments no panorāmas "Senmartēnas pilsētas uz Rē salas aplenkums 1627. gadā jūlijā–novembrī". Lejasdaļas labās puses grafiska ietvara fragments (1629–1631). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 17,2 x 61,8 cm. Attēla lejasdaļā: *deffaicte des Anglois*. Numurēts lapas lejasdaļā kreisajā pusē: 6. No *Siège de la Citadelle de St-Martin dans L'Île de Ré*. Iespējams, pēc Šarla Delorma zīmējuma. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-51

11. attēls. Žaks Kallo. Francijas karaspēka izcelšanās Re salā. Ietvara fragments no panorāmas "Senmartēnas pilsētas un Rē salas aplenkums 1627. gadā jūlijā–novembrī". Augšdaļas kreisās puses grafikas ietvara fragments (1629–1631). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 16,2 x 59,7 cm. Attēla augšdaļā: *Obsidio A[rcis Sammartinae]*; lejasdaļā: *Dessante de Monsieur de Toyras en Lisle de Re*; kreisajā pusē pie malas: *L// 1*. No *Siège de la Citadelle de St-Martin dans L'Île de Ré*. Iespējams, pēc Šarla Delorma zīmējuma. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-50

karaspēka izcelšanās Rē salā" (*Dessante de Monsieur de Toyras en Lisle de Re*, 11. att.), kuros Kallo attēlojis nozīmīgas kara epizodes. Kartušās iekļautās mazās batālijas nevar mēroties ar "centrālās lapas" nepieredzēto spožumu un izteismīguma spēku, tomēr tām piemīt gan ikonogrāfiski dokumentālas (protams, nosacīti), gan smalkas mākslinieciski dekoratīvas īpašības. Senmartēnas grafiskā apmale ir agrīnā baroka ornamentālās grafikas meistardarbs. Skaidri strukturētie apmales ornamentālie motīvi pārsteidz ar neizsmeļamas fantāzijas lidojumu, mākslinieka rokas spēku un maksimālo redzes precizitāti.

Savas radošās attīstības virsotni Kallo sasniedza dzīves pēdējos gados. Pieredzējis brutālu karu dzimtenē, karaļa karaspēka ieņemtajā Lotringā, mākslinieks veidoja divus drūmus ofortu ciklus par kara briesmu tēmu: "Lielās kara šausmas" (*Les Grandes Misères de la guerre*) un "Mazās kara šausmas" (*Les Petites Misères de la guerre*) (1632–1633), kur viņa reālistiskā uztvere sasniedz vislielāko un spilgtāko kritisko asumu. Tēlotā notikuma vērienīguma iespaidīgā spēka, uztveres dziļuma ziņā ar "Kara šausmām" nevar salīdzināt nevienu 17. gadsimta pirmajā ceturksnī gravēto vai gleznoto kara notikumu attēlojumu. Šķiet, ka vienā vai vairākos attēlos būtu ļoti grūti vai pat

12. attēls. Žaks Kallo. Fermas izlaupīšana (ap 1633). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 7,8 x 18,2 cm; malas nogrieztas. Attēla lejasdaļā centrā: *Israel ex. Cum Privilegio Reg.* Numurēts zem attēla plates lejasdaļā, labajā stūrī: 5. Zem attēla Mišela de Marolē teksts trīs slejās: *Voilà les beaux exploits de ces coeurs inhumains / Ils ravagent par tout rien n'échappe a leur mains // L'un pour avoir de l'or, invente des Supplices, / L'autre a mil forfaits anime ses complices, // Et tous d'un mesme accord commettent mechamment / Le vol, le rapt, le meurtre, et le violement.* Piektā lapa no cikla "Lielās kara šausmas" (*Les Grandes Misères de la guerre*). Izdevējs: Izraels Arnjē. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-46

neiespējami attēlot strauji mainīgo notikumu dinamiku, to sarežģītību, daudzveidību, kustību laikā. Mūsdienās to veiksmīgi dara, piemēram, fotogrāfija, kino vai plaši izplatītie komiksi. 17. gadsimta sākumā tikai gravētos attēlos un tieši ofortos – to viskustīgākajā formā – bija iespējams atveidot to mijiedarbību, neviendabīgumu, secību un ciešo savstarpējo saistību.

LNB kolekcijā atrodams viens no slavenākajiem Kallo darbiem – ap 1633. gadu darinātais neliela formāta oforts "Fermas izlaupīšana" vai "Iebrukums fermā"⁴⁹ (12. att.) no cikla "Lielās kara šausmas",⁵⁰ kas tapis Trīsdesmitgadu kara (1618–1648) notikumu, it sevišķi franču karaspēka iebrukuma Lotringā, ietekmē. Atvēris cikla lapas, skatītājs uzreiz iegrimst notikumu biežņā. Šeit, kā vienmēr Kallo darbos, ir divējāda dzīves interpretācija. No vienas puses, rodas aizraujošs iespaids par notiekošā realitāti, no otras puses, visu iekrāso divainais mākslinieka redzējums: mēroga attiecību nekonsekvence, nedabiska skaidrība tālu objektu detaļās, radot gandrīz irreālu sajūtu. Mākslinieka metodes īpatnība šeit izpaužas groteskā pārspilējumā un deformācijā, sarežģītos leņķos un pagriezienos, sarežģītu trauksmainu kustību attēlojumā.

49 Eksistē šī oforta nosaukuma varianti: *Le pillage* ("Laupīšana") un *Le pillage d'une ferme* ("Fermas izlaupīšana" vai "Iebrukums fermā").

50 Cikla tradicionālais nosaukums – "Lielās kara šausmas" (vai arī "Lielās kara bēdas un nelaimes", "Kara posts un nelaimes" – *Les misères et les malheurs de la guerre*), to veido 18 oforti. Ciklu "Mazās kara šausmas" veido seši oforti.

Aptverot un no jauna traktējot kara tēmu, Kallo interpretē tā postu un nelaiimes ar mākslinieka ilustratora, zinātnieka, pētnieka vai pat novērotāja dokumentālista auksto prātu,⁵¹ bet tas nebūt nav naturālists: tas ir vispārināts milzīga spēka tēls. Tēlojot asiņainos kara notikumus, Kallo vienmēr paliek mākslinieks. Ar vispārinājuma brīnumaino spēku viņš pārvērš mākslinieciskos tēlos visbriesmīgāko, kam nav iespējams noticēt un kas tomēr pastāv. Kallo rada maksimāli izteiksmīgas, ārkārtīga emocionāla spēka piesātinātas ainas, kas paliek skatītāja atmiņā uz visiem laikiem. Jau no pirmās kompozīcijas skatītājs uzreiz iegrimst notikumam blīvajā audumā. Spīdzināšanas un nāvessodu ainas, karātavas, liķu kalni, iebrucēju zvērības un notikumu dalībnieku nepārspējamā drosme – viss ir attēlots ar aculiecinieka autentiskumu. Attēlojot kara necilvēcisko cietsirdību, Kallo pirmo reizi pievērs galveno uzmanību vienkāršajai tautai, kā arī kara algotņu grūtajam un kopumā traģiskajam liktenim. Fiksējot reālās vēsturiskās norises, mākslinieks, šķiet, veido pavisam jaunu fantastisku realitāti, episku pastardienas mistēriju un nāves triumfu ar briesmīgām publisko nāvessodu vietām un sagrautām baznīcām, nodedzinātiem ciemiem un izlaupītām fermām, satracinātiem zaldātiem un kļedzošiem cilvēkiem, ar mūžsenām kaislībām un briesmām. Mākslinieka attēloto karadarbības teātri raksturo nežēlīgu izvarošanu, asiņainu slaktiņu, spīdzināšanu, mocību un tamlīdzīgas ainas, kurās kara samaitātie kareivji spēlē marodieru, varmāku, slepkavu, kā arī nežēlīgi sodītu upuru lomas.⁵² Autora vizuālā valoda ir skaidra un precīza, tā atšķiras ar zīmējuma virtuozitāti un plastiskā risinājuma dinamismu, izpaužas melodiskā kontūru kustībā, līniju harmoniskā sasprindzinājumā, plaknes lineāri ornamentālā risinājumā, dažādu ritmisku tēmu savienojumā. Izcilais zīmētājs Kallo ar tikai divām vai trim šķietami nejaušām līnijām varēja attēlot pozu, žestu, raksturu, spēcīgāko un smalkāko, gandrīz nemanāmo vienu vai vairāku cilvēku kustību. Dramatiskais “Iebrukums fermā” ir mākslinieka plašā sociālā vispārinājuma paraugs, kas stāsta par svarīgām filozofiskām problēmām un vērtībām, tas ir mūžsenā postošā ļaunuma un tautas traģēdijas simbols.

Kopēšanas laikmets: jautājumi bez atbildēm

LNB kolekcijā uzmanību piesaista arī senas Kallo oriģinālu kopijas, dažas no tām izceļas ar ļoti augstu māksliniecisko līmeni. Kopēšana 17. gadsimtā bija ļoti plaši izplatīta, tā bija nozīmīga estampu iespiešanas un izplatīšanas biznesa daļa. Masveida kopēšanas apjoms liecināja par

51 Attēlu pavada franču garīdznieka, atdzejotāja un kolekcionāra Mišela de Marolē (*de Marolles*, 1600-1681) teksts trīs slejās: *Voyla les beaux exploits de ces coeurs inhumains / Ils ravagent par tout rien n'échappe a leur mains // L'un pour avoir de l'or, invente des Supplices, / L'autre a mil forfaits anime ses complices, // Et tous d'un mesme accord commettent mechamment / Le vol, le rapt, le meurtre, et le violement* (Lūk, šo necilvēcīgo siržu lielie varoņdarbi. / Viņi posta visur. Viņi neko nepalāz garām. // Viens izdomā spīdzināšanu, lai iegūtu zeltu, / cits mudina savus līdzdalībniekus veikt tūkstoš nedarbus, // un visi vienprātīgi izdara zādzību, / laupīšanu, slepkavību un izvarošanu).

52 Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 94.

milzīgo pieprasījumu pēc iespieddarbiem, ko nebija iespējams apmierināt⁵³ augsto izmaksu dēļ, kā arī par nespēju juridiski novērst nelegālo kopiju izgatavošanu. Tā bija estampu ražošanas un pārdošanas ikdienas prakse zemākajā darījumu līmenī.⁵⁴ Pirmais kopēšanas bums radās Itālijā un it īpaši Romā jau 16. gadsimtā. Vēl viens kopēšanas uzplaukuma posms vērojams Parīzē no 16. gadsimta 90. līdz 17. gadsimta 30. gadiem.⁵⁵ Kopēšana bija daļa no tā laika estampu kultūras, tā sāka mazināties tikai 17. gadsimta 40. gados, kad tika ieviestas gravieru privilēģijas.⁵⁶ Tajā laikā starptautiskā mērogā Eiropas grafikas tirgū visvairāk pārdotie bija flāmu gravieru estampi, tos plaši izmantoja, pielāgoja vietējam tirgum un kopēja lielā skaitā.⁵⁷ Estampu tirgus bija pārpildīts ar gravīru grāmatām, kurās bija ietvertas visdažādākās attēlu antoloģijas, ņemtas no augstā mākslinieciskajā un tehniskajā līmenī darināto grafikas darbu avotiem. Šādas antoloģijas vienmēr bija pieprasītas gan kā interesantu universālu attēlu avoti, gan kā zīmēšanas paraugu grāmatas.⁵⁸

No 16. līdz 18. gadsimtam tika izgatavots un izplatīts milzīgs skaits dažādās tehnikās veidotu iespieddarbu kopiju. Daudziem vidēja un zemāka ranga gravieriem šāds darbs bija ikdienas sastāvdaļa. Tomēr šodien joprojām ir ļoti grūti noteikt kopēšanas apjomu, jo kopijas bieži netiek atpazītas. Dažreiz tas ir saistīts ar kopiju ļoti augsto māksliniecisko līmeni. Tikai tad, kad divus iespiedumus var novietot blakus, dažas kopijas uzreiz ir iespējams identificēt.⁵⁹ Kopijas bieži atrodamas senos, pārsvarā 16. un 17. gadsimta, gravīru albumos, dažkārt ielīmētas blakus oriģināliem.⁶⁰ Vēlākās kolekcionāru un tirgotāju paaudzes atsijāja to, ko, viņuprāt, ir vērts paturēt, un kopijas tradicionāli tika noraidītas, tiklīdz oriģināls bija atpazīts. Bet ne vienmēr. Žaka Kallo darbi tika tik bieži kopēti, ka līdz šim visi mēģinājumi katalogizēt kopijas, kas veidotas pēc viņa oriģināliem, ir bijuši neveiksmīgi.⁶¹

Analizējot mākslinieka oriģinālus un salīdzinot tos ar kopijām, nepieciešams ņemt vērā daudzus faktorus, kam ir noteicoša loma kopiju un oriģinālu (arī repliku) atpazīšanā. 17. gadsimtā parasti uz vienas papīra loksnes iespieda attēlus no daudzām plātnēm vienlaikus. Pēc tam loksnes

53 Te noteikti jāatzīmē, ka oforta plātnes nodrošināja daudz mazāku tirāžu (iespiedumu skaitu) nekā vara grebuma plātnes. Tas radīja zināmu unikalitātes momentu mākslinieku un izdevēju darbā, lai gan pieprasījums bija ļoti liels. Austriešu mākslas zinātnieks, kurators un mākslinieks Johans Ādams Bernhards Riters fon Barčs (*Ritter von Bartsch*, 1757-1821) uzskatīja, ka oforta tehnikā var iegūt līdz 500 labus iespiedumus un vēl 500 viduvējas vai sliktas kvalitātes iespiedumus. Tomēr jāpiebilst, ka oforta plātne ar vienkāršu zīmējumu, vienāda dziļuma līnijām un vieglu ēnojumu var izturēt diezgan lielas tirāžas. Barča vecmeistaru iespieddarbu katalogs *Le Peintre Graveur* (1812) ir iespiedgrafikas vēstures fundamentāls zinātnisks pētījums, kas nav zaudējis aktualitāti līdz mūsdienām. Sk.: Sorensen, Lee (ed.). Bartsch, Adam von. In: *Dictionary of Art Historians*. Available: <https://arthistorians.info/bartscha> (skatīts 28.07.2023.).

54 Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 128.

55 Acīmredzot šo procesu radīja straujā tirgus pāreja no kokgriezuma uz vara grebumu un ofortu. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, pp. 128-129.

56 Turpat, p. 130.

57 Turpat, p. 129.

58 Turpat, p. 128.

59 To bija grūti vai pat nereāli panākt laikmetā pirms fotogrāfijas izgudrošanas. Iespējams, ka digitālo kameru lielā attīstība pēdējos gados palīdzēs daudz joprojām neatpazītu kopiju identificēšanā nākotnē.

60 Piemēram, LNB kolekcijā vienā paspirtū montētī trīs oforti no sērijas “Lielās kara šausmas”: viens pašrocīgs Kallo oriģināls un divas 17. gadsimta kopijas.

61 Pēdējais mēģinājums neizdevās, tika atrasti 15 “Sfesānijas deju” (*Balli di Sfessania*), 22 “Kuprišu” (*Gobbi*) un 42 “Ubagu” (*Les Gueux*) kopiju komplekti. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 115.

tika saplēstas vai sagrieztas divās, četrās vai astoņās atsevišķās daļās, izveidojot gravīras, kuras pēc tam tika sašūtas kopā un nodotas mazumtirdzniecībai. Kallo saglabāja visas savas mazo iespieddarbu sērijas šādos kopā sašūtos bukletos. Gadījumā, kad tika drukāts vesels plātņu komplekts ar nolūku iesiet to albumā, plākšņu izvietojums uz papīra to atspoguļoja, atstājot mazākas malas starp plātnēm un lielākas – iesējuma pusē.⁶² Arī gravīras tekstuālajai daļai ar darba nosaukumu, poētisku tekstu, izdevēja adresi, izdošanas privilēģijām, veltījumu u. tml. vai tās trūkumam ir svarīga nozīme. Uzraksti vai teksti zem attēla varēja tikt pievienoti (iegravēti) laika posmā starp oforta pabeigšanu un tā publikāciju. Jebkāda teksta trūkums un tukša (tīra) vieta zem attēla, atšķirībā no eksemplāriem ar tekstiem, nozīmēja, ka šie eksemplāri ir pirmie iespiedumi no plātnes. Tā kā iespieddarbi kļuva arvien izplatītāki un auga pieprasījums pēc kvalitatīvākajiem, kā arī reti iespiedumiem, izdevēji sāka pieprasīt augstāku cenu par “tīrajiem” pirms teksta iespiedumu eksemplāriem.⁶³ Uz viduvējas vai sliktas kvalitātes iespiedumiem (kopijām) nereti redzami neprecīzi mākslinieku un gravieru vārdi. Neprecizitātes var būt arī apzinātas. Žaka Kallo ofortus interpretēja daudzi kopētāji, lielākā daļa no viņiem, pat būdami ļoti talantīgi mākslinieki, kas spēja pietuvoties Kallo stilam un rokrakstam, parakstīja darbu *Callot inv.*, neuzrādot savu vārdu.⁶⁴ Dažreiz kopijas vai replikas izgatavoja pats mākslinieks. Kad Kallo pameta galma mākslinieka darbu Florencē, viņam bija jāatstāj daudzas savas ofortu plātnes Ufici, jo tās bija Toskānas lielhercogu īpašums.⁶⁵ Atgriežoties mājās Nansī, viņš izgatavoja to kopijas, kas bija gandrīz identiskas oriģināliem, izņemot nelielu atšķirību detaļās.⁶⁶

Noslēpumainais anonīms: Kazembrūts un ceļojums ar čigāniem

Laikā starp 1621. un 1631. gadu Kallo strādāja pie ofortiem no cikla “Čigāni” (*Les Bohemians*).⁶⁷ Čigānu cikls sastāv no četrām kompozīcijām, kurām pievienoti anonīma autora

62 Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 77.

63 Jau 1635. gadā Izraels Anrjē sāka izdot Kallo sērijas ar iespiedumiem pirms un pēc tekstu pievienošanas. Tā bija regulāra prakse 17. gadsimta otrajā pusē. Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 43.

64 Eksistē pārsteidzošs apzināti viltoto ofortu, Kallo darbu imitāciju, apzīmējums: cipars ar signatūru *Callot fe*, tādējādi apgalvojot, ka viņš tos ir iegravējis. Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 93.

65 Plātnes varēja “pazust” uz gadu desmitiem, bet pēc tam atkal parādīties, piemēram, Kallo agrīno sēriju plātnes, kas tika pasūtītas Florencē 1614. gadā, glabājās Toskānas lielhercoga kolekcijā un daudzus gadus netika atkārtoti lietotas, bet 18. gadsimtā tika iespiestas no jauna. Protams, Kallo pašrocīgi darinātie eksemplāri šajā sērijā salīdzinājumā ar jauniespiedumiem bija lielāks retums un dārgums, lai gan ar laiku arī 18. gadsimta eksemplāri kļuva par retumu. Slaveni mākslinieku plātnes varētu būt ļoti vērtīgas. Kallo lielo plātņu komplekts ar Bredas un Rē salas aplenkuma attēliem 1740. gadā tika novērtēts par astronomisku summu: 2400 livriem. Sk.: Griffiths, Antony. *Print before Photography*, p. 142.

66 Turpat, p. 120.

67 Nav zināms, kad tieši šī sērija tika radīta. Agrāk uzskatīja, ka tas noticis 1625.–1627. vai 1628. gadā. Par iespējamiem datējumiem sk.: Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 113. Amsterdamas Rijksmuzejā, kā arī Britu muzejā ofortus no šīs sērijas datē starp 1621. un 1631. gadu, piemēram, *Procession of gypsies*... Available: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_X-4-193 (skatīts 13.07.2023.); *Roma met paarden en kar onderweg Roma*. Available: <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=callot&p=37&ps=12&st=Objects&ii=3#/RP-P-OB-20.892.435> (skatīts 13.07.2023.); Francijas Nacionālajā bibliotēkā ciklu datē starp 1621. un 1625. gadu. Piemēram, LNB kopiju oriģināli. Disponible: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8495811n?rk=42918;4> (skatīts 13.07.2023.) vai <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84958337?rk=21459;2> (skatīts 13.07.2023.).

13. attēls. Nezināms mākslinieks. Ceļojošie čigāni (1621–1658). Papīrs, oforts; attēls (plātne): 12,4 x 23,7 cm; lapas izmērs: 17,8 x 26,4 cm. Attēla lejasdaļas kreisajā pusē – viltus signatūra: *Callot fec.* Attēla augšdaļas kreisajā pusē: *Ne voila pas de braves messagers / qui vont errant par pays estrangers.* Kopija pēc Žaka Kallo oforta no cikla “Čigāni” (1621–1631). LNB, LNBIE-W/Böttger/Ne-506

14. attēls. Nezināms mākslinieks. Čigānu nometne: zilnieces (1621–1658). Papīrs, oforts; attēls (plātne): 12,4 x 23,9 cm; lapas izmērs: 19,3 x 26,7 cm. Attēla lejasdaļas kreisajā pusē – viltus signatūra: *Callot fec.* Attēla augšdaļas kreisajā pusē: *Vous qui prenez plaisir en leurs parolles, / gardez vos blancs vos testons et pistoles.* Kopija pēc Žaka Kallo oforta no cikla “Čigāni” (1621–1631). LNB, LNBIE-W/Böttger/Ne-507

dzejoļi. Katrai ainai ir savs sižets, kas saistīts ar čigānu ikdienas dzīvi. Gravīras izceļas ar kompozīciju frīzei līdzīgo struktūru, kur darbība risinās no labās uz kreiso pusi un otrādi. Šī ofortu sērija jau sen ir piesaistījusi pētnieku un Kallo darbu pazinēju uzmanību, jo ir saistīta ar leģendāru epizodi mākslinieka dzīvē. Zināms, ka 11 gadu vecumā Kallo aizbēga no mājām un kopā ar čigānu taboru devās uz Itāliju, kur viņš gribēja apgūt oforta tehnikas noslēpumus.⁶⁸ Protams, romantiskais ceļojums ar čigāniem izklausās vairāk kā aizraujoša vēsturiskā anekdote, nevis reāls dzīves notikums. Tomēr iespējams, ka čigānu cikla rašanās cēlonis tiešām bija saistīts ar viņa bērnības iespaidiem, tieksmi attēlot neparastus, gandrīz fantastiskus sižetus un groteskus tēlus. Iespējams, ka gravīru cikls tika radīts jau mākslinieka uzturēšanās laikā Lotringā ap 1621. gadu,⁶⁹ bet tika izdots krietni vēlāk, 1630.–1631. gadā, laikā, kad Kallo sāka sadarboties ar savu Parīzes izdevēju Izraelu Anrjē.

LNB kolekcijā atrodas divas ofortu kopijas no šī cikla: “Ceļojošie čigāni” (*Ne voila pas de braves messagers qui vont errant par pays estrangers*, 13. att.) un “Čigānu nometne; zilnieces”⁷⁰ (*Vous qui prenez plaisir en leurs parolles, gardez vos blancs vos testons et pistoles*, 14. att.). Abiem ofortiem piemīt izcila mākslinieciska kvalitāte: perfekts zīmējums, līnijas virtuozitāte, detaļu smalkums, kustību, tipāžu un raksturu precizitāte un daudzveidība. Kallo ir momentskices meistars, kas prot ar dažām līnijām attēlot emocijas un raksturus, parādīt “dzīva” cilvēka figūru kustībā. Tomēr abi oforti uzdod arī daudzus jautājumus, galvenais no tiem: kam pieder šo mākslas darbu autorība? Būtu vilinoši izteikt hipotēzi, ka abi oforti ir Kallo replikas no paša oriģināliem, bet šo minējumu diemžēl nav iespējams dokumentāli pierādīt. Vecajos paspartū, kuros abi oforti ievietoti, saglabājušies uzraksti ar zīmuli, ka tās ir senas izcila kopijas (*vorzügliche alte Kopie* – vācu val.), kas tiešām liecina par šo ofortu neordināro statusu. Šo darbu atribūcija ir neskaidra. Iespējams, ofortu autors varētu būt Nīderlandes mākslinieks Abrahams Kazembrūts (*Casembroot*, pirms 1593–1658), kurš izgatavojis vairākas pazīstamas kopijas no šī cikla oriģināliem.⁷¹ Tomēr Kazembrūta atribūcija šķiet apšaubāma. Rūpīgi salīdzinot ofortu detaļas, piemēram, līniju raksturu, varoņu sejas u. tml., mēs droši varam apgalvot, kā abi LNB kolekcijas oforti atšķiras no Kazembrūta izgatavotajām Kallo darbu kopijām. Tās nav sliktākas vai labākas, tās ir atšķirīgas pat neapzinātā līmenī, bet vienlaikus ļoti tuvu un precīzi saglabājot Kallo oriģināliem raksturīgo manieri. Interesanti, ka gan Kazembrūta kopijas, gan LNB kolekcijā esošie oforti izpildīti nevis

15. attēls. Nezināms mākslinieks. Aklais un viņa pavadoņi (ap 1622–1670?). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 13,7 x 8,4 cm; malas nogrieztas. Kopija spoguļattēlā pēc Žaka Kallo oforta no cikla “Ubagi” (*Les Gueux*, 1622–1623). Iespējams, oforts radīts starp 1622.–1670. gadu (vai vēlāk). Iespējams, 18. gadsimta kopija. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-273

spoguļattēlā, bet precīzā atveidojumā, kas arī liecina par zināmu autora meistarību.⁷² Jāatgādina, ka 17. gadsimtā slavenu mākslinieku gravīru kopiju izgatavošana bija ļoti izplatīta. Tas liecināja par šī mākslinieka vai graviera milzīgo popularitāti vai lielu pieprasījumu pēc kādas noteiktas gravīras. Visbiežāk kopijas gravieriem pasūtīja gravīru izdevēji, kuri paši bieži bija pieredzējuši gravieri. Ir saglabāties ārkārtīgi daudz dažāda līmeņa kopiju, kas liecina par kopiju izgatavotāju talantu un atšķirīgo meistarības līmeni, lai gan, protams, gravīru izdevējiem gribējās sasniegt oriģināldarba kvalitātes līmeni.

LNB kolekcijā glabājas trīs Kallo ofortu spoguļattēlā izgatavotās kopijas no 25 gravīru cikla “Ubagi” (*Les Gueux*).⁷³ Tās ir: “Aklais un viņa pavadoņi” (*L'Aveugle et son Compagnon*, 15. att.)⁷⁴, “Veca ubazde ar labo roku uzroci” (*La Borgnesse*)⁷⁵ un “Virietis ar kruķiem” (*Le Mendiant aux Béquilles Coiffé d'un Chapeau et Vu de Dos*)⁷⁶. Iespējams, šīs kopijas radītas starp 1622. un 1670. gadu vai vēlāk, varbūt 18. gadsimtā. Būdam labs fizionomists, Kallo attēlojis Itālijas (?) ubagus dažādos dzīves apstākļos un situācijās. Šīs sērijas darbos Kallo iemūžina cilvēkus, kurus nebeidzamās nelaimes noveda nevis pie paradīzes sapņiem, bet gan līdz izmisumam un sīvai cīņai par dzīvi. Mākslinieks attēlojis nelaimīgo cilvēku emocionālās izpausmes: nogurumu, ciešanas, skaudību, dusmas u. tml. Zināms, ka pie šī cikla mākslinieks sāka strādāt, vēl būdam Florencē,

68 Par to liecina franču mākslas zinātnieks, Luija XIV laika vēsturnieks Andrē Felibjēns (*Félibien*, 1619–1695) savā daudzsējumu darbā *Entretiens sur les vies et sur les ouvrages des plus excellents peintres anciens et modernes* (“Sarunas par izcilu gleznotāju dzīvi un daiļradi pagātnē un tagadnē”), kas pirmo reizi izdots Parīzē 1666. gadā. Protams, iespējams, ka pati Kallo ofortu sērija iedvesmoja Felibjēnu sacerēt šo romantisko stāstu. Sk.: Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*, s. 78.

69 Par šo faktu liecina tas, ka pirmās tirāžas iespiestas uz papīra, kas ražots Lotringā ar dubulto C vai viņogu ķekaru ūdenszīmēm. Sk.: Choné, Paulette (dir.). *Jacques Callot, 1592–1635. Catalogue de l'exposition, Nancy, Musée historique lorrain, juin-septembre 1992*. Paris: Editions de la Réunion des Musées nationaux, 1992, p. 282.

70 *Les Bohémiens en Marche, pièce aussi appelée L'Avant-Garde; La Halte des Bohémiens: Les Diseuses de Bonne Aventure*. Oforta cits nosaukums: “Čigāni pie kroga”, sk. 71. atsauci.

71 Piemēram, Rijksmuzejā Kazembrota ofortus nosacīti datēti starp 1603. un 1658. gadu. Sk.: <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?p=1&ps=12&f.principalMakers.name.sort=Abraham+Casembroot&st=Objects&ii=3#/RP-P-BI-5633,3> un <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?p=1&ps=12&f.principalMakers.name.sort=Abraham+Casembroot&st=Objects&ii=10#/RP-P-BI-5635,10> (skatīts 13.07.2023.).

72 Oforta vai jebkuras gravīras gravēšanas un drukāšanas procesa galarezultāts ir novilkums spoguļattēlā. Lai iegūtu precīzu gravīras kopiju, gravierim vajag zīmēt (gravēt) uz plates uzreiz spoguļattēlā.

73 Citi cikla nosaukumi: *Les Mendians*; *Les Baroni*; *Les Barons*.

74 Lapas otrās puses lejasdaļā uzraksts rokrakstā ar zīmuli: 643 / Callot, Lieure 487. Se[...]. Kopie.

75 Lapas otrās puses lejasdaļā uzraksts rokrakstā ar zīmuli: Callot, Lieure 492 Se[...]. Kopie.

76 Lapas otrās puses lejasdaļā uzraksts rokrakstā ar zīmuli: Callot, Lieure 483 Se[...]. Kopie.

16. attēls. Izraels Anrjē (ap 1590–1661). Zemniece ar groziņu (ap 1630–1661). Papīrs, oforts; lapas izmērs: 14,3 x 9,2 cm; malas nogrieztas. Pēc Žaka Kallo oriģināla. Attēla lejasdaļas labajā pusē: *Israel f. et excu.* Pētera Betgera grafikas kolekcija. LNB, LNBIE-W/Böttger/Fr-508

veidojot daudzas skices un zīmējumus no dabas, bet vēlāk, 1622.–1623. gadā, jau Francijā, Nansī, iegravēja iecerētos attēlus oforta tehnikā.⁷⁷ Šķiet, ka tas ir visvairāk kopētais un atdarinātais Kallo darbu cikls. Viņa gravīras ļoti iedvesmoja arī Rembrantu (*Rembrandt*, 1606–1669), kad viņš strādāja pie saviem slavenajiem darbiem par ubagu tēmu; tas ir jo ticamāk, ja zinām, ka Rembrantam piederēja Kallo gravīru kolekcija. Tikai divām gravīrām no Kallo radītā cikla ar svētcēlnieku attēlojumu ir fons, divas kompozīcijas sastāv no divām ubagu figūrām un viena no trim, pārējās ietver pa vienai figūrai uz neitrāla, neaizskarta fonā. Visi iespiedumi eksistē divos stāvokļos. Kallo pats nav numurējis ofortus, un nav zināms, cik svarīga viņam bija attēlu secība, tāpēc iespējams, ka mūsdienās pieņemtā numerācija ir sava veida mākslinieka ieceres rekonstrukcija. Par šo kopiju autorību grūti kaut ko pateikt. Nezināmā graviera vārdu atšifrēt pagaidām nav iespējams, bet tieši šīs kopijas izceļas ar ļoti labu kvalitāti. Pastāv arī citu gravieru darinātē tā paša darba varianti. Jāpiebilst, ka kopiju meistaram ir vieglāk strādāt ar skrupulozi izpildītām, “pabeigtām” gravīrām, bet imitēt Kallo oforta “skices”, atdarināt viņa vieglo, brīvo un diezgan spontāno līniju, lai rezultāts būtu iespējami līdzīgs oriģinālam, ir augstākā pilotāža.

Vienīgā kopija LNB kolekcijā, kas, iespējams, darināta pēc Kallo oriģināla, kuras autors mums ir droši zināms, ir Izraels Anrjē oforts “Sieviete ar groziņu”⁷⁸ (16. att.), ko zinātnieki datē ar laika posmu starp 1630. un 1661. gadu. Par Izraels Anrjē autorību, protams, liecina viņa paraksts uz plātnes attēla lejasdaļas labajā pusē. Maza izmēra oforts, kas atgādina vieglu

spalvas zīmējumu, ir stilistiski tuvs Kallo ielu tipu attēliem un it sevišķi ubagu sērijai. Būdam nenogurdināms ielu un ceļu ainavu pētnieks, Kallo attēloja pilsētniekus un lauciniekus, dažreiz vieglprātīgus un komiskus, bet dažreiz nemierīgus, par savu likteni nobažījušos cilvēku tēlus, bezpajumtniekus un kļaidoņus, kurus skārušas visas vētras, kas satricināja Eiropu 17. gadsimta pirmajā trešdaļā, laikmetā, kas bija vienlaikus izsmalcināts un nežēlīgs. Kā zīmētājs un gravieris Anrjē perfekti “reproducē” nevis attēlu, bet vispirms sava drauga darba manieri, Kallo raksturīgo virtuozu zīmējumu.

Uzmanību piesaista arī kāda nezināma graviera oforts “Nāves spriedums” (*La Condamnation à mort*), tas darināts pēc Kallo trešā oforta no sērijas “Lielās ciešanas”, kas ir ļoti tuvs Kallo ofortam, bet no oriģināla atšķiras ar zināmu zīmējuma sausumu. Par ofortu sēriju “Lielās kara šausmas”, no kuras LNB krājumā diemžēl ietilpst tikai viens Kallo oriģināls, dod priekšstatu arī divas vecas kopijas spoguļattēlā “Zemnieku atreibība” (*La revanche des paysans*) un “Balvu piešķiršana” (*Distribution des récompenses*). Iespējams, abi oforti radīti starp 1633. un 1680. gadu vai vēlāk. Vēl viens darbs, kas jauši vai nejauši saistīts ar Žaka Kallo vārdu, ir miniatūra ar kādas batālijas ainas attēlojumu. Nav skaidrs, vai tā ir kopija pēc kāda Kallo darināta oforta, vai darbs, kas hipotētiski varētu piederēt pašam māksliniekam. Par nosacītu hipotētisku piederību Kallo liecina vecais Pītera Betgera uzraksts ar zīmuli paspartū lejasdaļā, kas acīmredzot vēlāk tika papildināts ar jaunu atribūcijas versiju: Stefano della Bella (*Bella*, 1610–1664), pārsvītrots (ar divām jautājuma zīmēm), virs tā uzraksts: “Drīzāk Kallo!” Pagaidām pierādīt vienu vai otru versiju nav izdevies. Protams, batālijas motīvs – kavalērijas vienība kādas kaujas fonā – stilistiski ir diezgan tuvs dažiem abu mākslinieku ofortiem, bet atrast tos starp viņu darbiem pagaidām nav iespējams.

Noslēgumam

Visa Žaka Kallo īsā dzīve un viņa ceļojumi atspoguļojas mākslinieka izteikti savdabīgajos darbos: viņš attēloja Lotringas, Itālijas un Francijas ļaužu tipus un skatus, iemūžināja dažādu sociālo slāņu, dažāda statusa cilvēku tēlus: cirka un teātra aktierus un kareivjus, dejojājus, aristokrātus un zemniekus, kļaidoņus un ubagus. Lielās panorāmas kompozīcijās un mazu gravīru ciklos Kallo atveidoja daudzveidīgu, dažkārt nežēlīgu realitāti, sava laika dramatiskos notikumus. Mākslinieks pievērsās arī reliģiskām, mitoloģiskām, svētku un teātra tēmām, kā arī ainavas žanram. Šķiet, Kallo pirmais sāka strādāt ar tādiem sižetiem kā čigānu dzīves peripetijas vai arī delartiskās komēdijas (*commedia dell'arte*) teatrālā bufonāde.⁷⁹ Realisms Kallo darinātajos ofortos nereti apvienots ar grotesku, patiesi bufonādisku ekspresivitāti un fantastisku dzīves interpretāciju. Ar mākslinieka vārdu saistīti izcili sasniegumi oforta jomā. Izejot no manierisma stilistikas, kas ietekmēja viņa daiļrades agrīno posmu, mākslinieks kardināli izmainīja oforta iespējas, pilnveidojot tā tehnoloģisko pusi, pārvērta gravīras estētiku, kā arī, zināmā mērā, pat tās eksistenci. Daudzos aspektos Kallo apsteidza savu laiku, atklājot jaunus horizontus viņa

77 Cikla ofortu izmēri ir ļoti līdzīgi, izņemot trešo attēlu ar diviem svētcēlniekiem, kas ir nedaudz garāks (14,4 x 8,9 cm, pārējie cikla oforti ap 13,7–13,9 x 8,6–9,1 cm) un, iespējams, nepiederēja Kallo sākotnējai iecerai, bet tika pievienots ciklam vēlāk.

78 Ofortam ir arī ar citi nosaukuma varianti: “Zemniece” (*La Paysanne*) un “Sieviete ar groziņu” (*Femme avec panier, de profil, face vers la gauche*).

79 Glikman, Aleksandr (sost.). *Francuzskaja gravjura XVI–XVII vekov*, s. 8.

pēctečiem, paredzēja 19. gadsimta otrās puses un pat 20. gadsimta atklājumus gan cilvēku tipāžu, gan vēsturisko notikumu analīzē un attēlojumā. Žaks Kallo bija spilgts 17. gadsimta iespaidgrafikas meistaru plejādes pārstāvis, kas atklāja oforta maģisko spēku, piepildīja to ar jaunu saturu, psiholoģismu un intelektu, strādājot visos žanros un izdomājot jaunus.

LNB ārzemju estampu krājumā Kallo oforti piesaista īpašu uzmanību, bet viņa darbu noslēpumaino interpretu sniegums uzdod daudz jautājumu, uz kuriem, šķiet, patlaban vēl nav iespējams atbildēt, rada jaunas versijas un hipotēzes. Lai gan LNB krājumā trūkst slavenāko un nozīmīgāko Kallo darbu, tomēr mākslinieka diezgan nelielais ofortu klāsts atspoguļo viņa daiļrades svarīgākās līnijas un dzīves posmus. Gribētos cerēt, ka šis raksts palīdz ieskatīties nelielajā LNB estampu krājuma daļā, kas līdz šim, šķiet, nebija pazīstama Latvijas grafikas interesentu lokam, lai gan pēdējos gados veikta plānveidīga Kallo un viņa interpretu darbu izpēte, tehniskā apstrāde, klasifikācija un katalogizācija, ieskaitot arī dažu ofortu konservācijas un rūpīgas restaurācijas darbus, ko veica LNB Krājuma saglabāšanas centra speciālisti. Kallo oforti ir eksponēti LNB Mākslas centra izstādēs un publicēti LNB zinātniskajos izdevumos, un tas ir svarīgs solis kolekcijas popularizēšanā, kā arī iekļaušanā bibliotēkas un Rīgas kultūras dzīvē.

Gribētos izteikt pateicību kolēģiem Mārtiņam Mintauram, Katrīnai Teivānei, Edvardai Šmitei, Aleksandrai Zamatajevai, Valentīnai Opolais un Ingrīdai Burānei, kuru palīdzība, vērtīgie komentāri un ieteikumi veicināja šī pētījuma tapšanu.

Avotu un literatūras saraksts

Nepublicētie avoti

1. Derkusova, Iveta. *Žaka Kallo (1592–1635) darbu kolekcija Ārzemju mākslas muzeja grafikas nodalī. Maģistra darbs*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 1998.

Literatūra

1. Apostolos-Kappadona, Diane. *Slovar' khristianskogo iskusstva*. Chelyabinsk: Ural LTD, 2000.
2. Bechtel, Edwin de Turk. *Jacques Callot*. New York: G. Braziller, 1955.
3. Bénézit, Emmanuel. *Dictionary of Artists*. Vol. 1–14. Paris: Gründ, 2006.
4. Borisovskaja, Natal'ja. *Starinnye gravirovannye karty i plany XV–XVIII vekov: kosmografii, karty zemnye i nebesnye, plany, veduty, batalii*. Moskva: Galaktika, 1992.
5. Daniel, Howard. *Callot's etchings*. New York: Dover Publications, 1974.
6. Choné, Paulette (dir.). *Jacques Callot, 1592–1635. Catalogue de l'exposition, Nancy, Musée historique lorrain, juin-septembre 1992*. Paris: Editions de la Réunion des Musées nationaux, 1992.
7. Glikman, Aleksandr (sost.). *Francuzskaja gravjura XVI–XVII vekov. Katalog vystavki*. Leningrad: Avrora, 1970.
8. Glikman, Aleksandr. *Zhak Kallo*. Leningrad, Moskva: Iskusstvo, 1959.
9. Griffiths, Antony. *Print before Photography: An Introduction to European Printmaking, 1550–1820*. London: British Museum Press, 2016.

10. Hanovs, Deniss; Liniņa, Kristīne (sast.). *B kā baroks: izstādes izdevums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2022].
11. Kristeller, Paul. *Istorija evropejskoj gravjury XV–XVIII veka*. [Leningrad]: Iskusstvo, 1939.
12. Majkapar, Aleksandr. *Novyj Zavet v iskusstve: Očerki ikonografii zapadnogo iskusstva*. Moskva: KRON-press, 1998.
13. Meißner, Günter (Hrsg.). *Allgemeines Künstlerlexikon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Band 1–115. München; Leipzig: Saur, 1992–2022.
14. Sorensen, Lee (ed.). *Dictionary of Art Historians*. Available: <http://arthistorians.info> (skatīts 17.03.2023.).
15. Thieme, Ulrich; Becker, Felix. *Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Band 1–37. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1908–1950.
16. Turner, Jane (ed.). *The Dictionary of Art*. New York: Grove, 1996.
17. Vlasov, Viktor. *Novyj jenciklopedičeskij slovar' izobrazitel'nogo iskusstva*. Sankt-Peterburg: Azbuka-klassika, 2004–2010.
18. Zinovjevs, Dmitrijs. (sast.). *Kolekcija. Iespiedgrafika Latvijas Nacionālās bibliotēkas Mākslas krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2022].

Nozīmīgākie tiešsaistes resursi

1. British Museum Collection Database. London British Museum. Available: <https://www.britishmuseum.org/collection> (skatīts 17.03.2023.).
2. Bibliothèque Nationale De France. Gallica. Disponible: <https://gallica.bnf.fr/accueil/en/> (skatīts 17.03.2023.).
3. Bibliothèque Nationale De France. Catalogue general. Disponible: <https://catalogue.bnf.fr/> (skatīts 17.03.2023.).
4. Gosudarstvennyj Ėrmitazh. Kolekcii onlajn. Dostup: <https://collections.hermitage.ru/> (skatīts 17.03.2023.).
5. Louvre The Collections Database. Disponible: <https://collections.louvre.fr/en/> (skatīts 17.03.2023.).
6. Rijksmuseum. Rijkstudio. Beschikbaar: <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken> (skatīts 17.03.2023.).
7. The Metropolitan Museum of Art. Search the collection. Available: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search?> (skatīts 17.03.2023.).

The works of Jacques Callot
and his interpreters in the collection of
foreign graphic art of the Art Centre
at the National Library of Latvia
Summary

The small collection of Jacques Callot's (1592–1635) engravings occupies a significant place in the National Library of Latvia collection of foreign graphic art. The Library holds eight of Callot's own etchings, as well as some 17th-century copies of his original works. Callot produced around 1 500 prints, which attests to the wide range of his artistic explorations. In the Library's works by Callot, a few fragments of monumental engravings commemorating important events in 17th-century military history (the sieges of Breda, La Rochelle and St. Martin) stand out. Callot attained the height of his creative development in the last years of his life, when he produced two sombre series of etchings *The Great Miseries of War*. The artist also worked in other genres. Callot often used religious as a convenient veneer for his anticlerical, political or even everyday satires and humoresques. In this context, his interpretation of the theme of mortal sin is also interesting – a cycle of seven miniature etchings (1618), represented in the NLL collection by an allegorical depiction of sloth. Also worthy of note are the etchings *Carrying the Cross* (1619–1624) from the series *Great Suffering* and *Blessing* (1627–1628). Callot's entire life and travels are reflected in his works: he portrayed the types and sights of people in Lorraine, Italy and France, capturing members of different social classes and images of different people. In his large panoramic compositions and series of small engravings, Callot depicted the diverse and sometimes cruel realities and dramatic events of his time. Among the copies of Callot's works in the NLL collection, two etchings from the series *Gypsies* are particularly interesting. Interpretations of Callot's enigmatic works raise many questions that seem impossible to answer, create new versions and hypotheses. Although Callot's most famous and important works are not included in the NLL's collection, even this relatively small number of etchings reflects the most important directions in the artist's oeuvre.

Keywords: collection, ornament, engraving, etching, panorama, siege, blessing, interpreters, copy.

INGRĪDA PELDEKSE

Poētiskās pasaules
uztveres atspulgi mākslinieces
Dzidras Ezergailes grafikā¹

Kopsavilkums

Tēmas aktualitāti nosaka apstākļu kopums, kas ļauj skatīt pusgadsimtu senus mākslas procesus plašākā kontekstā; tie ir sabiedriski procesi mijiedabībā ar mākslinieka individuālu radošu izaugsmi. Viens no būtiskiem jaunrades procesu ietekmējošiem faktoriem sabiedriskā līmenī bija izmaiņas, kas vērstas uz atvērtību jaunām vēsmām un dēvētas par “atkusni” 20. gadsimta 60. gados Latvijā, tolaik Padomju Savienības sastāvā. Tam sekojušais intensīvu radošu meklējumu posms latviešu mākslā 70. gados bija spilgtu individuālu māksliniecisko rokrakstu veidošanās laiks, līdz ar to svarīga ir personības loma šajā procesā.

Ieskatu latviešu grafiķu ieguldījumā mākslas procesos šodienas skatījumā paver grafikas vecmeistares Dzidras Ezergailes (1926–2013) apjomīgais un daudzpusīgais radošais mantojums. Uzmanības centrā paturot Ezergailes poētiskās pasaules uztveres komponenti, šī pētījuma mērķis ir izsekot mākslu – dzejas, dziesmas un grafikas – saskarsmes punktiem, lai izprastu kopsakarības, kurās aktualizējas kultūras atmiņa un tiek veicināti starpdisciplināri asociāciju līmeņi. Vienlīdz svarīgi ir rast apstiprinājumu, vai poētiskā komponente, kas uzskatāma par Dzidras Ezergailes rokrakstam raksturīgu iezīmi, bija attiecināma uz konkrētu viņas radošās darbības posmu, vai arī tā caurvija visu daiļradi.

Pētījumam ir divas daļas: pirmajā daļā uzmanības centrā ir Dzidras Ezergailes daiļrades vērtējums laikabiedru skatījumā, ieskats grafiķes idejiskajā pasaulē valodas telpā – stājdarbu nosaukumos, literārajā gaumē, dabas vērojumos un izteiksmes formās vēstulēs, kā arī aplūkota mūzikas nozīme mākslinieces radošajā darbībā; otrā daļa ietver Dzidras Ezergailes poētiskās pasaules uztveres izpaudumus grāmatu mākslinieciskajā noformējumā, latviešu tautasdziesmu vizuālā izteiksmē un nošu saspēlē ar stājdarbu reprodukcijām žurnālos, kā arī mūziķiem veltītos ekslibros.

Atslēgvārdi: latviešu grafika, 20. gadsimta 60. un 70. gadi, latviešu tautasdziesmas, kultūras atmiņa, poētiskā pasaules uztvere.

1 Pētījumu finansē Latvijas Republikas Kultūras ministrija, projekts "Latvijas kultūras ekosistēma kā resurss valsts izturēspējai un ilgtspējai" /CERS, projekta numurs: VPP-MM-LKRVA-2023/1-0001.

Šā pētījuma uzmanības centrā ir grafiķes Dzidras Ezergailes (1926–2013) pasaules uztverē dziļi sakņotais poētiskums un tā izpausmes grafikā. Laikabiedru – mākslas vērtētāju – ieskatā šīs tendences izpaudās mākslinieces radošajā darbībā 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē pēc Latvijas Mākslas akadēmijas (tolaik Latvijas Valsts mākslas akadēmijas, LVMA) absolvēšanas, kā arī 60. un 70. gados, kad veidojās viņas mākslinieces rokraksts, lai turpmāk attīstītos visa radošā mūža garumā līdz pat 21. gadsimta pirmajai desmitgadei. Ezergailes mākslinieciskais devums liecina, ka viņas pasaules uztvere bija un palika dziļi sakņota tautasdziesmās, to ētiskajā pamatā.

Ar Dzidras Ezergailes daiļrades vērtējumu galvenokārt iespējams iepazīties rakstu krājumos par grafikas tendencēm Latvijā un periodikā publicētās recenzijās par konkrētām izstādēm. Līdz šim Ezergailes daiļrades pētniecībai pievērsusies Dace Kaprāne (dz. 1980) maģistra darbā “Grafiķe Dzidra Ezergaile”, kas izstrādāts Latvijas Mākslas akadēmijā.² Savukārt šajā pētījumā poētiskās sākotnes meklējumos avotu klāsts ir paplašināts, iekļaujot Dzidras Ezergailes nepublicētās esejas, kā arī saraksti ar laikabiedriem, kas glabājas vairākās atmiņas institūcijās un atrodas privātpersonu arhīvos; minētie avoti aptver laikposmu no 1991. līdz 2011. gadam. Līdz šim ir apzināts Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) 2697. Ezergailes fonds, Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) Konrāda Ubāna mākslas lasītavas krājums un Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas (LU AB MR) Jāņa Liepiņa fonds, kā arī Alūksnes muzeja fonds. Šajā pētījumā izmantoti arī grāmatās un periodikā reproducēti Ezergailes stādarbi un to fragmenti, kā arī apzināti izstāžu katalogi. Nenosakāmi liela, tomēr ievērojama Ezergailes radošā mantojuma daļa atrodas arī privātpersonu – viņas savulaik plašā paziņu loka un to mantinieku – īpašumā. Minētais izpētes materiāls ne vien papildina esošo priekšstatu par mākslinieces grafisko rokrakstu, bet arī sniedz iespēju, jo īpaši viņas vēstulēs un esejās, ieraudzīt viņas pasaules uzskatus, kas ļauj pilnvērtīgāk izprast grafikas darbos vizuālu izteiksmi radušās atziņas.

Ieskats Ezergailes pasaules uztverē ir dokumentēts viņas laikabiedru vērtējumos izstāžu recenzijās, un tas mudināja rast skaidrojumu grafiķes daiļrades piesātinātās poētikas pirmcēloņiem. Ezergailes radošie meklējumi saskanēja ar laikmeta vēsmām; tās precīzi raksturojusi mākslas zinātniece Laima Reihmane (dz. 1942), 1982. gadā izdotā reprodukciju albuma ievadā vispārīgi raksturojot 20. gadsimta grafiku kā **savdabīga poētiskuma piesātinātu**³, kas raksturīgs latviešu tautasdziesmām un tautas mākslai.⁴ Runājot par 20. gadsimta 70. gadiem, viņa uzsvēra, ka pastāvēja arī jaunu mākslinieciskās **tēlainības atklājumu** tendences, kas cieši saistītas ar dzīves iespaidu bagātināšanos un jaunām iezīmēm **pasaules izjūtā**.⁵ Akcentējot katra mākslinieka kā spilgtas radošas individualitātes garīgās kultūras izaugsmi,⁶ Laima Reihmane secināja, ka **70. gadi** bija laiks, kuru pārliecinoši raksturo intensīva mākslinieciskās tēlainības evolūcija.⁷

2 Kaprāne, Dace. *Grafiķe Dzidra Ezergaile*. Maģistra darbs. Vad. Laima Reihmane. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2008.

3 Šeit un turpmāk raksta autore izcēlums

4 Reihmane, Laima. *Latviešu padomju stājgrafika*. Reprodukciju albums. Rīga: Liesma, 1982, 3. lpp.

5 Turpat, 5. lpp.

6 Turpat, 6. lpp.

7 Turpat, 6. lpp.

Līdz ar to pavērās iespējas “sniegt **daudzslāņaināku idejas atklāsmi**, turklāt vienlaikus vairākos aspektos, ļaujot tēlu brīvi tvert arvien plašākā un daudzveidīgākā skatījumā”⁸. Šī laikposma vērtējumā ar vairāku gadu desmitu distanci mākslas kritiķis Jānis Borgs (dz. 1946) secinājis, ka 60. gadiem bija raksturīga visai liela māksliniecisko rokrakstu dažādība;⁹ tā bija vide, kurā Ezergaile izkopa savu individuālo grafisko valodu. Viņa piederēja tai grafiķu plejādei, kuriem arvien lielāku nozīmi tēla veidošanā ieguva metafora un asociācijas.¹⁰

Šīs poētiskās stīgas meklējumos noderīgi iedziļināties Dzidras Ezergailes **valodas izjūtā**, kādu to iepazīstam viņas vēstulēs, atmiņu pierakstos un stādarbu nosaukumu izvēlē, muzikālajā gaumē, dzejas izjūtā un tautasdziesmā sakņotā pasaules uzskatā. Ezergailes saskarsmes punkti ar valodu un **mūziku** rodami arī izteiksmes veidā, kādā viņas daiļradi raksturojuši mākslas vērtētāji tā laika presē.

Poētiskās sākotnes meklējumos Ezergailes stādarbos runa ir par starpdisciplināru jomu, kurā, apzinot redzamo – grafikas lapu – un neredzamo – mūziku, kurai nav vizuālas izteiksmes, ja vien runa nav par notīm, –, atbalsta punktus vērts meklēt valodā, jo vārdos ietvertā doma attiecināma gan uz vienu, gan otru mākslinieciskās izpausmes formu. Lai gan dziesmā izmantotā dzeja uzskatāma par augstākas pakāpes abstrakciju, tā tomēr paliek piesaistīta konkrētu parādību nosaukšanai vārdā. Tāpat izpētē tika iekļauts ne vien starpdisciplinārs skatījums, bet arī mākslas darbu ikonogrāfiskie un semantiskie aspekti, kas atsedz to saikni ar poētisko sākotni. Mākslu sintēzes punktus aktualizējas kopīgā kultūras atmiņa; un vizuālā māksla mijiedarbojas ar vārdos – dzejā, dziesmā – izteikto domu. Mākslinieks un komponists Mikalojs Konstantīns Čurļonis (*Čiurlionis*, 1875–1911), kalpojot abām mākslu mūžām, ir uzskatījis, ka radošajā procesā runa ir nevis par mūzikas un tēlotājas mākslas vienotību kā mērķi, bet gan kā radošā procesa sākumpunktu. Viņš savulaik uzsvēris, ka starp mākslām nav nodalošas sienas, jo mūzika ietver sevī dzeju un glezniecību.¹¹ Savukārt latviešu dzejniece Aspazija (1865–1943) autobiogrāfijā “Mana dzīve” dzejas un mūzikas mijiedarbību ietvērusi šādos vārdos: “Lirika ir smalks dvēseles savīļojums, īstenībā muzikalitāte.”¹² Apliecinājums tam, ka dzejas un mūzikas mijiedarbīgā ietekme caurstrāvo uztveri paaudžu paaudzēs, apliecina, piemēram, arī mākslas zinātnieka Normunda Naumaņa (1962–2014) paustais: “Dzejas vārds prasa sarunāšanos citā limenī, ne velti tas tuvojas mūzikas iedarbes svīram.”¹³ Tādējādi Ezergailes poētiskās uztveres sākotne meklējama starpdisciplinārā vidē – mākslā, mūzikā, dzejā –, un valoda grafiķei ir izrādījis svarīgs izteiksmes līdzeklis jaunrades procesā.

8 Reihmane, Laima. *Latviešu padomju stājgrafika*, 6. lpp.

9 Borgs, Jānis. Lūzuma anatomija. No: Krastiņa, Sandra (sast.). *Uz lielās dzīves trases. 20. gadsimta 60. gadu grafiskā valoda Latvijā*. Rīga: Raktuve, 2016, 20. lpp.

10 Reihmane, Laima. *Latviešu padomju stājgrafika*, 7. lpp.

11 Maur, Karin von. *The sound of Painting*. Munich: Prestel, 1999, p. 26. Citēts no izstādes kataloga: M. K. Čiurlionis (exh. cat.). Cologne: Wallraf-Richartz-Museum, 1998, p. 53.

12 Aspazija. *Mana dzīve: autobiogrāfija*. No: Aspazija. *Kopotī raksti*. 6. sēj. Rīga: Liesma, 1988, 259. lpp.

13 Naumanis, Normunds. *Māksla kā kritērijs. Māksla*, Nr. 2, 1988, 28. lpp.

Idejiskā pasaule valodas telpā Dzidras Ezergailes laikabiedru skatījums

Apkaisības filozofiskās domas gaisotnē Vilhelms fon Humbolts (*von Humbolt*, 1767–1835), kurš pazīstams ne tikai kā filozofs, bet arī kā vispārējās valodniecības pamatlicējs, vērtējis valodu kā līdzekli, ar kuru cilvēks vienlaikus veido sevi un pasauli.¹⁴ Dzidras Ezergailes idejiskās pasaules izziņāšanu ir vērts sākt tieši ar valodu; par atbalsta punktu kalpo Humbolta secinājumi attiecībā uz valodas un cilvēka domāšanas saistību – “[...] esam izveidojuši valodu tikai pakāpeniski vienīgi domāšanas nolūkos un tikai ar domāšanas palīdzību [...], arī valoda nemitīgi atgādina par mūsu gara darbību[...]”¹⁵. Savukārt, akcentējot vārda saikni ar vidi, vārdnīcā “Tautlietu vārdene” literatūrzinātniece un valodniece Janīna Kursīte (dz. 1952) definē **telpu**, raugoties uz to **no valodas viedokļa**, norādot, ka vārdi rada savu telpu: “Kādus vārdus savāc, tāda tā telpa izskatās. Latvieša telpā ir ļoti daudz lietu zīmju. [...] Šķiet tomēr, ka latvietim lieta ir pamats, uz kura viņš ceļ un veido visu nākamo, līdz pat pavisam garīgajiem jēdzieniem un garīgai telpas daļai.”¹⁶ Tādējādi norādes mākslas darba atšifrēšanai iespējamas ar citas disciplīnas – valodniecības – palīdzību.

Kopš pirmajām recenzijām Ezergailes darbu raksturojumam viņas laikabiedri nereti izvēlējās terminu “poētisks”, lai pilnīgāk raksturotu iespaidus par stājgrafikas darbiem. 1962. gadā kāds vērtētājs, kas parakstījies ar iniciāļiem Z. G., daloties iespaidos par Dzidra Ezergailes ainavām, rakstīja, ka Ezergailes heroiski romantiskā dabas uztvere skatītājam atklāj **poētisko** dabas daili. Uzsverot ritmu, gleznieciski bagāto virsmas taktējumu un ekspresīvo kompozīcijas risinājumu, minētais rada “izjūtām bagātu **skanējumu**”¹⁷.

Ezergailes daiļrades pārzinātājs mākslas zinātnieks Jānis Kaksis (1926–2002) ne bez pamata nodēvēja viņu par ritmu meistari. Daloties iespaidos par mākslinieces ainavu grafikas izstādi 1969. gadā, viņš minēja, ka līdzīgi dzejai vai mūzikai “**skan** tēmas un motīvi, variācijas, emocionāli zemteksti, vispārinājumi smalkā grafiskā valodā”¹⁸. Savukārt grafiķu Jāņa Liepiņa (1930–1991) un Dzidras Ezergailes kopizstādes Ogres sanatorijā “Saulstari” recenzijā I. Lāses raksturojumā Ezergailes darbos dominēja **lirisms** un iejūtība.¹⁹ Citā izstādē 1986. gadā, kurā bija izstādīti grafiķu Artūra Ņikitina (1936–2022) un Dzidras Ezergailes darbi Rūjienas Ādama Alkšņa (1864–1897) piemiņas muzejā, tā vadītāja Vineta Hermane Ezergailes stājdarbu raksturojumam izvēlējās filozofiska dziļuma mērogus, kas raksturīgi Raiņa (īst. v. Jānis Pliekšāns, 1865–1929) **dzejas** krājumā “Gals un sākums” paustajām domām.²⁰ Arī mākslas zinātnieks Oļģerts Biete (1937–2000) apliecinājis grafiķes darbu iederību **poētiskajā grafikā** virzienā, norādot, ka

Ezergailes mākslinieciskais rokraksts lielā mērā atšķīrās “ar tādu īpatnu līniju vijīgumu un smalkumu, ar daudziem un sarežģītiem plāniem, ar **dzejiskumu** un pacilātību”²¹.

Zīmīgi, ka vienprātība izteiksmes līdzekļu izvēlē Ezergailes stājdarbu raksturojumam sakrita gan latviešu valodas skolotājam un dzejnieci Adīnai Ķirškalnei (1915–2009), gan māksliniekam un grafiķim Mārtiņam Ozoliņam (1905–1989). Adīna Ķirškalne arī izvēlējās Ezergailes raksturojumam muzikālus terminus, norādot uz viņas “daudzveidīgajos **ritmos skanošajām** grafikas lapām, kuras **daudz balsīgi** slavina sauli un zemi. Kur māksliniece ņemusi tik īpatnēju dzidru un savdabīgu **balsi**, kuru nesajaukt ne ar vienu citu?”²². Muzikālus terminus, raksturojot Ezergailes devumu, izvēlējies arī grafiķis Mārtiņš Ozoliņš, akcentējot, ka gan akvareļglezniecība, gan grafikas lapas “veidotas **pilnskanīgos, plašos akordos**”²³. Ezergailes radošā veikuma vērtējumā pilnīgi nesaistīti laikā un telpā viņas mākslas darbu vērtētāji diezgan lielā vienprātībā uzskatījuši muzikālus terminus par piemērotiem, lai paustu iespaidus par izstādēs redzēto.

Dzidras Ezergailes stājdarbu nosaukumi

Dzidras Ezergailes idejiskās pasaules raksturojumu atklājušas gan recenzijas, kurās vērtēti viņas grafikas darbi, gan viņas personīgie uzskati par radošo procesu, valodu, mūziku un tautasdziesmām kā iedvesmas avotu.

To, kāda ir Dzidras Ezergailes tēlu pasaule, ļauj izprast viņas izteiksmes bagātē stājdarbu nosaukumi. To bija uzsvērusi Veronika Kučinska (1929–2016) jau 1969. gada recenzijā, izceļot šādus piemērus: “Gaišums” (1967), “Spožums” (1967), “Gaismas ceļš” (1967), “Sauls ritenītis” (1968), “Mēnešņi” (1967), “Zvaigžņu ceļi” (1966), “Dienā” (1966), “Pret vakaru” (1966), “Lido augsti, dziesma!” (1966). Turpinot tēmu par nosaukumu nozīmi Ezergailes darbos, Kučinska secināja, ka šie nosaukumi ir tiešā saikne, kas savieno ar mākslinieces iztēles avotiem: “[...] būtībā jebkurā Dzidras Ezergailes grafikas lapā **skan un vibrē** gaismas viļņi. Šiem gaismas rakstiem piemīt apbrīnojama **asociatīva ietilpība**.”²⁴ Arī turpmākajā daiļradē grafiķe bija konsekventa stājdarbu nosaukumu izvēlē, akcentējot dabas un lauku dzīves ritmu. Ezergailes 60 gadu jubilejai veltītajā retrospektīvajā izstādē 1986. gadā bija izstādīti darbi: “Kādu ceļojumu lappuses” (1973), “Māti godinot” (1974), “Vienlaikus” (1974), “Rudens akordi” (1977), “Izmaiņas” (1978), “Reizē” (1978), “Ceļš uz kalti” (1980), “Jaunās vagas” (b. g.), “Siena laiks” (1980), “Apkoptie tūrumi” (1984), “Bagātība” (1984), “Pirms negaisa” (1984).²⁵

Citā retrospektīvā Ezergailes izstādē “Dzidra Ezergaile. Pārveidu dažādība”²⁶ Mākslinieku savienības galerijā 2006. gada novembrī tika eksponēti darbi par folklorai un dziedāšanai veltītām tēmām: “Sauls ritenis” (1969), “Tek saulīte tecēdama” (1970), “Dziedoša” (1970), “Lai

14 Humbolts, Vilhelms. No vēstules Fridriham Šilleram, kas rakstīta Parīzē pēc 1800. gada 10. septembra. No: Eduards Daugats (sast.). *Vilhelms Humbolts. Izlase: fragmenti no valodnieciskiem darbiem*. Rīga: Zvaigzne, 1985, 51. lpp.

15 Turpat.

16 Kursīte, Janīna. *Tautlietu vārdene*. [Rīga]: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009, 9. lpp.

17 Z. G. Radošajās darbnīcās. Pie māksliniekiem. *Māksla*, 1962, Nr. 3, 50. lpp.

18 Kaksis, Jānis. Ritmu meistare. *Literatūra un Māksla*, 22.02., 1969, Nr. 8, 4. lpp.

19 Lāse I. Ir interese, ir jauni iespaidi. *Padomju Ceļš* (Ogre), 12.05., 1979, Nr. 56, 3. lpp.

20 Hermane, Vineta. Uz jūtīgu sirdi. *Liesma* (Valmiera), 24.10., 1986, Nr. 167, 3. lpp.

21 Biete, Oļģerts. Sudraba dzīpari no saules kamola. *Malienas Ziņas*, 06.10., 1993, Nr. 83, 2. lpp.

22 Ķirškalne, Adīna. Sauls un zemes ritmu māksliniece. *Stars* (Madona), 09.04., 1983, Nr. 43, 2. lpp.

23 Ozoliņš, Mārtiņš. Tikšanās ar grafiķu un plakātu. *Rīgas Balss*, 14.12., 1971, Nr. 292, 4. lpp.

24 Kučinska, Veronika. Gaismas kustība. *Rīgas Balss*, 19.02., 1969, Nr. 42, 6. lpp.

25 Circene, Baiba (sast.). *Dzidra Ezergaile: buklets*. Rīga: LPSR Mākslas muzeju un izstāžu apvienotā direkcija, 1986, 3. lpp.

26 Zariņa, Aija (sast.). *Dzidra Ezergaile. Pārveidu dažādība*. Izstādes katalogs. Rīga: Mākslinieku savienības galerija, 2006, 3. lpp.

trīc visi mežu gali” (1974), “Folkloras tēli” (1975), “Mūzikas stunda” (1979), “Dziesmu svētkos” (1981), “Rindām auga ozoliņi” (1983). Nosaukumi ir verbāli pausta mākslas darba sastāvdaļa²⁷, un Ezergailes izkoptā valodas izjūta neatstāj vietu šaubām par nejaušu vārdu izvēli. Tie vedina skatītāju fokusēt uzmanību uz konkrētām detaļām attiecīgā darba daudzšķautņainajā vizuālajā izteiksmē, izsmalcinātā veidā galveno saturu pārveidojot visa darba saturā.²⁸ Ezergailes darbu nosaukumi satur atsauci uz notikumu, bet Veronikas Kučinskas pieminētā asociatīvā ietilpība ietver plašu interpretatīvo līmeni.²⁹

Kārļa Skalbes fenomens

Ezergailes arhīva materiāli, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 2697. Ezergailes fondā, liecina, ka starp literārajiem avotiem, kas bagātinājuši viņas pasauli, bija **Kārļa Skalbes** (1879–1945) **dzeja**, jo atsevišķus šī dzejnieka pantus, izrakstītus uz papīra lapām, grafiķe saglabājusi cauri gadiem.³⁰ Galvenokārt tie ir saules tēmai veltīti dzejoļi. Grafiķes uzmanību piesaistījušas rindas no krājuma “Zāles dvaša” (1931). Šāds piemērs ir dzejolis “Viss paiet”: “Esat priecīgi kā saule, / Dienas paiet drīz. / Gan šīs vasaras un ziemas / Reiz mūs aiznesīs”³¹; kā arī dzejoļa “Saules kodeļa” rindas: “Apkārt naktīm garām / Saule zelta dziju tin, / Spītēdama tumsas varām, / Pavasara vārdu min.”³² Tāpat iedvesmas bagātas bija izrādījušās rindas no dzejoļa “Jaunā gadā”: “Zvanu skaņas viņo gaisā, / Vecā gada stundas drūp. / Cerību un sapņu biķeris / Atkal man uz galda kūp.”³³ Piezīmēs Ezergaile ir fiksējusi atziņas par Skalbes ietekmi uz viņas daiļradi: “Tagadējā Skalbes popularitāte nav izskaidrojama tikai ar to, ka lielais vairums domā tādus pašos priekšstatos kā autors, bet ka šiem priekšstatiem ir savs izteiksmes spēks (ekspresija), ka tanīs ir māksliniecisks uztvērumš – **stils**. [...] Šo mākslinieka personību jūtam Skalbes rakstos.”³⁴

Savukārt dzejnieks Imants Ziedonis (1933–2013) sev raksturīgi veltījis šim dzejniekam jaunvārdu “skalbiskums”, secinādams – “no laika tāluma redzams, ka Skalbe nāk reizē ar tautasdziesmām”.³⁵ Šajā ziņā vietā ir Ezergailes laikabiedres vecpiebaldzēnietes skolotājas Adīnas Ķirškanes pieminēšana, par kuru Latvijas teātru vēsturnieces un kritiķes Lilijas Dzenes (1929–2010) atmiņās ierakstīti šādi vārdi: “Varbūt kādreiz skolotājam jūsmas bija par daudz, bet mūsu jaunās sirdis tai atsaucās, un mēs bijām aizkustinoši patiesi savās piederības jūtās Kronvaldam, Piebalgai, **Skalbem**, Latvijai.”³⁶ Tādējādi secināms, ka dzejnieka Skalbes vārds šai paaudzei saistās ar

jēdzienu kopumu. Tieši Adīnas Ķirškalnes dzejoļu krājums “Pie saulespuķes pieturos” (1995) bija viena no retajām grāmatām, kurām Ezergaile veidojusi māksliniecisko ietēru.

Spēka avoti – latviešu tautasdziesmās

Ar terminu “tautasdziesma” asociējas mutvārdu dzeja³⁷ jeb mutvārdu poēzija³⁸, kura attiecināma uz **dziedāšanas tradīciju**. Gunta Šmidchena (dz. 1963) pētījumā gūstams apstiprinājums, ka tautasdziesmu tradīcijas uzturētāji gan laukos, gan Rīgā bija dziedātāji.³⁹ Savulaik vācu rakstnieks un filozofs Johans Georgs Hāmanis (*Hamann*, 1730–1788), kurš ar pārtraukumiem dzīvojis Latvijā, bija dzirdējis latviešu tautasdziesmu dziedāšanu,⁴⁰ un šajā tēmā ieinteresējis arī domātāju Johanu Gotfrīdu Herderu (*Herder*, 1744–1803). Vērā ņemams ir tautasdziesmu apzināšanas darba turpinātāja latviešu pedagoga un komponista Jāņa Cimzes (1814–1881) celmlauža cienīgais darbs, apkopojot 86 latviešu tautasdziesmu **melodijas**.⁴¹

Arī jaunāko laiku mākslas apskatnieku recenzijās ir norādes uz tautasdziesmu ietekmi Ezergailes daiļradē. Mākslas zinātniece Velta Lapacinska (1941–2010) Ezergailes kompozīcijās saskatījusi tuvību latviešu tradicionālajai tautas mākslai ar **tautasdziesmām** tipisko ritmiku.⁴² Grafiķis Arnis Martinelli (dz. 1973) Ezergailes stājdarbos akcentējis dabisko **ikdienas folkloru**, “[...] kas tiek pārstrādāta, pārdomāta, pārsacerēta improvizētos vispārinātos tēlos, tādējādi pārveidojot ārējus iespaidus emocionāli intelektuālās atmiņu ainās”⁴³. Eva Rotčenkova (dz. 1983), organizējot grafiķes atceres izstādi Daugavpils Marka Rotko mākslas centrā 2016. gadā ar nosaukumu “Saules dziesma”, akcentējusi Ezergailes lielo mīlestību pret folkloru – “etniskie motīvi kārtojas viņas kompozīcijās ritmiski un stabili kā **tautasdziesmu četrindes**”⁴⁴.

Tautasdziesmas vārmās dziedāšanai vai teikšanai⁴⁵ pavadīja ļaudis ikdienas gaitās; Janīna Kursīte grāmatā “Dainu kodekss” uzsvērusi, ka tautasdziesmu pasaulē gandrīz visas apkārtējās lietas, būtnes un parādības, ar kurām saskārās cilvēks, bija vienlīdz svarīgas: “Tās tika atsevišķi izceltas un ieguva simbolisku nozīmi atkarībā no situācijas.”⁴⁶ Tautasdziesmām raksturīgā konkrētība un vienlaikus spēja ietvert vairāku simbolisko nozīmju slāņus⁴⁷ ieraugāma arī Ezergailes grafikās. Viņas pasaules uztveres ētiskais pamats sakņojas **tautasdziesmās** noslīpētajā vērtību sistēmā, un tam ir ne mazums apliecinājumu – konkrētā un abstraktā līmenī.

27 Levinson, Jerrold. *Music, Art, and Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, 2011, p. XV.

28 Turpat, p. 171.

29 Turpat, p. 174.

30 LNA LVA 2697. f., 1. v apr., 79. l., 16. lp.

31 Skalbe, Kārlis. *Zāles dvaša*. Rīgā: A. Gulbis, 1931, 68. lpp.

32 Turpat, 129. lpp.

33 Turpat, 137. lpp.

34 Sk.: LNA LVA 1839. f., 1. v apr., 412. l., 12 lp.

35 Ziedonis, Imants. Skalbiskums. No: Volkova, Līvija (sast.). *Varavīksne: literārā mantojuma gadagrāmata*. Rīga: Preses nams, 1996, 210.–212. lpp.

36 Dzene, Lilija. Sešdesmit gadu kopā ar savu skolotāju. *Latvijas Vēstnesis*, 14.08., 1998, Nr. 235/236, 6. lpp.

37 Šmidchens, Guntis. *Dziesmu vara. Nevardarbīga nacionālā kultūra Baltijas dziesmotājā revolūcijā*. Rīga: Mansards, 2016, 47. lpp.

38 Turpat, 65. lpp.

39 Turpat, 49. lpp.

40 Bērziņš, Ludis. *Greznas dziesmas*. Rīga: Zinātne, 2007, 87. lpp.

41 Kārness, Kevins K. Dziesmu rota dziedātājtautai. Krievijas vēstures epizode, Herdera tradīcija un Baltijas nacionālisma uzplaukums. *Mūzikas Akadēmijas Raksti*, 2007, Nr. 3, 8. lpp.

42 Lapacinska, Velta. Mākslinieci godinot. *Kultūras Forums*, 2006, Nr. 18, 14. lpp.

43 Martinelli, Arnis. Tradicionālā grafika netradicionālā pasaulē. *Studija*, 2002, Nr. 24, 76. lpp.

44 Rotčenkova, Eva. Saulīt' tecēj tecēdama... *Studija*, 2016, Nr. 106, 50. lpp.

45 Tautasdziesma. No: Ceplītis, Laimdota (atb. red.). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. 2. d. Rīga: Zinātne, 1991, 469. lpp.

46 Kursīte, Janīna. *Dainu kodekss*. Rīga: Rundas, 2018, 13. lpp.

47 Turpat, 12. lpp.

Gan laukos vadītie bērības gadi Ezergailes mātes dzimtajā pusē Blīdenē, gan vasaras kopš 1976. gada pagāja **ikdienas lauku darbos** Alūksnes novada Alsviķu Sniedzēs dzīvesbiedra – mazpazīstamā literāta un dievtura – Vidara Balta (alias Aleksandra Miškina, 1911–1994) mājās. Tolaik galvenais saziņas līdzeklis ar masām Ritu Ezergaili (dz. 1924) un Steigu Ezergaili (1927–2021), kā arī draugiem un domubiedriem bija vēstuļu apmaiņa. Kādā no vēstulēm viņa raksturoja savu darbošanos ar tautasdziesmu: ““Pati māku sienu pļaut, / pati izkapti asināt, / Tik vien lūdzu tautu dēlu, / lai sameta kaudzītē.” Kā lai nepriecājas, ka mana gabaliņa zālājs nopļauts, jāiet savākt. Jāsamet vecajās vagu pēdās gar malu.”⁴⁸ Kādā citā vēstulē Ezergaile apraksta jūlija noskaņas: “Katra debess mala grib parādīt sauli. Kļūst gaišāk. Mēs taču saules zeme!!! “Parādies tu, saulīte, / Trīs reizītes dieniņā. / Rītiņā, pusdienā, / vakarā noejot.”⁴⁹ Metafora un konkrētība valodā nereti lika Ezergailei meklēt kodolīgu izteiksmi tieši tautasdziesmā. **Dabas vērojumos** Alūksnes ziemas ainavas raksturojumam Ezergaile piešķīra tautasdziesmā izteiktu domu: “Šorīt bija liela salna, / liela skāde notikusi: / briedim ragi nosaluši, / meža cūkai sivēntiņi.”⁵⁰

Vēstuļu valoda

Dzidra Ezergaile vairākkārt ir uzsvērusi, ka nav runātāja, bet gan rakstītāja. Sarakste ar Dr. Jāni Liepiņu (1930–2022) un Gunti Višņevski daudzu gadu garumā liecina par izkoptu, tēlainu valodu: “Bet uz manas gultas malas **sēd mana ikdiena** un gaida”⁵¹, “viss kā pa vecam, tik **laiks pasteidzinājis savu ritmu**”⁵², “[...] šaurajos logos ielūkojas **vakara tumšās acis**”⁵³, “es tā klusi pieklauvēšu pie jūsu **aizņemtības durvīm**”⁵⁴, “novakars **sarokojies** ar vakaru”⁵⁵. Valodā Ezergaile nereti bija uzbūrusi vizuālas ainas: “Vēl tikai pāris nedēļas, un **laika rats ar gaismas spieķiem** rīpos citādāki.”⁵⁶ Dabas personifikācija bija viens no Ezergailes izteiksmes līdzekļiem: “**Pie saulītes** šorīt mūspusē ciemojās ziemeļvējš. Viņš grib runāties ar saulīti viens pats.”⁵⁷

Ezergailes stājdarbu motīvos ir iemūžinātas dabas pārvērtības, kas radušas izteiksmi arī vārdos. Dr. Jānim Liepiņam adresētā vēstulē Ezergaile raksturoja Alūksnes puses **ziemas dabas** noskaņas: “Vecais gads dabā no mums aizgāja ar saulainu žestu un dziļu, dziļu sarmu. Viendien, atverot durvis, redzu, ka apkārt biezs baltums un spoža saulainība. Eju līdz mūsu mini birztaļņai, kura spocīgi sastingusi, ne cauri redzēt, zariņš pie zariņa biezi balts.”⁵⁸ Vēstulēs

48 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 11.08.2003. Šeit un turpmāk raksta autores personīgais arhīvs, ja nav citas norādes.

49 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 13.07.2008.

50 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 24.09.2002.

51 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 01.12.2002.

52 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 06.02.2005.

53 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 30.04.2005.

54 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 14.05.2006.

55 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 26.07.2007.

56 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 10.12.2000. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 281, 30.

57 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 02.05.2001. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 214, 30.

58 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 14.01.1996. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 189, 5.

lasāms par Ezergailes gadalaiku izvēli: “Rudens – mans mīļākais gadalaiks patreiz atgādina pavasari, kokos lapu vairs nav. Tikai šur tur zaros karājas āboliši un košie pilādžķekari savā pārpilnībā.”⁵⁹ Kādā citā vēstulē – ģimenes draugiem Lāriņu ģimenei – tam veltītas sekojošas rindas: “Arī es biju ekskursijā tālu projām Slīteres mežos. Jūs, ceļotāj, priecājieties, es arī. Jūs par svešo, nezināmo, es – par mīlo, pazīstamo. Kur gar ceļmalām bija bērzi, kļavas, zeltu varēja grābt ar acīm. Tik krāšņu **rudens krāsainību**, lapu zelta bagātību man vairs šogad neredzēt. Kļavas dega savā sārtumā uz priežu mežmalas fona kā klīriģi apģērbusās modeles.”⁶⁰ Paša mūža nogalē Ezergaile rakstīja: “Dzīvoju **laika telpā** nejaušības pārsteigta. [...] Man patik daudzveidība. Ne tikai redzamajā, bet tajā, ko jūtam, kas netverams, neredzams.”⁶¹

Mūzika Ezergailes grafiskajā rokrakstā

Ezergailes pierakstītās atmiņas liecina par muzikālās gaumes izkopšanu jau arhitektūras studiju gados. Kādā no vēstulēm viņa atcerējās izglītošanos klasiskās mūzikas jomā: “Vai tad es būtu iekritusi klasikā, ja mana vec[ākā] māsa [Rita Ezergaile], filoloģe, toreiz nebūtu aicinājusi uz muzikologa Jēkaba Vītoļņa [1898–1977] lekcijām. “Nāc trešdienās, tad būs muzikālie paskaidrojumi.” Atmetu ar roku būvmateriālu lekcijām arhitektiem [Latvijas Valsts Universitātes Arhitektūras fakultātē] un klausījos, kā [pedagoģe] M[aija] Saiva [1924–2006] vai kāds cits ilustrēja stāstīto.”⁶² Padomju Savienības Mākslas fonda Jaunrades namā pieredzēto Ezergaile atcerējās šādi: “Šķiet, ka dienas Palangā aizvilņoja uz negausīgo mūzikas klausīšanos. [...] Tā es “saslimu”. Sāku pirkt skaņu plates, iegādājos radio ar atskaņotāju. Sāku cītīgi apmeklēt koncertus, resp., izkopu tik vajadzīgo **ritma izjūtu**.”⁶³ Par “ritmu meistari”⁶⁴ dēvētā grafiķe mērķtiecīgi pievērsusies tā izkopšanai ar mūzikas starpniecību. Ritmu Ezergaile saistījusi ne vien ar mākslinieces radošo darbību, bet ar pienākumiem žurnāla redakcijā: “Lai orientētos jaunumos [darbā žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” redakcijā par māksliniecisko redaktori], bija daudz jāredz, jālasa, bija jāklausās klasiskā mūzika **dvēseles ritma** izkopšanai.”⁶⁵ Par muzikālajām izvēlēm Ezergaile reflektēja kādā no vēstulēm: “Pianists [no Francijas] tik tiešām bija frants. **Skaņas** bira kā stikliņi, mirdzoši un auksti. [...] Kas tā bija par **skaņu** bagātību. Sirsniņa siltin sila. Tagad zinu, ka ar klavierēm var uzburt to pašu vareno noskaņu, ko orķestris. Ērģeles joprojām man pasvešas.”⁶⁶

Viena no spilgti izteiktām Dzidras Ezergailes idejiskās pasaules dominantēm – lirisms – ir radusi izpausmi tiklab vārdu, kā dzejas un mūzikas izvēlē. Vēl jo spilgtāki poētiskās pasaules uztveres piemēri meklējami viņas stājdarbos un ekslibros.

59 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 21.10.2000.

60 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Lāriņu ģimenei*. 13.10.2009. Īras Zanerības personīgais arhīvs.

61 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 09.01.2011.

62 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 28.11.2001.

63 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 2006. gada janvāris.

64 Kaksis, Jānis. Ritmu meistare, 4. lpp.

65 Ezergaile, Dzidra. *Par ko es varēju kļūt jeb piecas dūmu grīstes*. Eseja. Rokraksts. 29.06., 2001, 5. lpp. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.

66 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 2006. gada janvāris.

Grāmatas, tautasdziesmas, nošu mūzika, ekslibri Grāmatu mākslinieciskais noformējums

Laima Reihmane pārskatā par latviešu stājgrafiku uzsvēra poētiskās struktūras tuvību jaunākajai latviešu dzejai. Turpinot domu, viņa norādīja, ka grāmatniecībā atspoguļojas savdabīga stājgrafikas un grāmatu mijiedarbība, kurā **ilustrācija iegūst arvien lielāku patstāvību**.⁶⁷

Lai gan Ezergaile nav uzskatāma par grāmatu ilustratoru, viņa iekļāvusi dažu turpmāk pieminēto dzejoļu krājumos savus stājdarbu vai tušas zīmējumu reprodukcijas. Simbiozē ar dzeju šie Ezergailes darbi piešķir dzejai jaunu asociatīvu līmeni; tas attiecināms uz dzejoļu krājumiem: Ārija Elksne (1928–1984) “Klusuma krastā” (1973), Adīna Ķirškalne “Pie saulespuķes pieturos” (1995), Jānis Grots (1901–1968), Elza Ķezbere (1911–2011) “Pēra Ginta un Solveigas vēstules” (1950), rokrakstā divas tautasdziesmu izlases pašas sakārtojumā – “Kr. Barona 100-gades atcerei” (domāts 150 gadu atcerei) (1985) un “Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā” (1986). Savā ziņā vārda poētiskā gaisotne jūtama arī vienīgā prozas darba – Ilzes Indrānes (dz. 1927) romāns “Īdensnesējs” (1977) – Dzidras Ezergailes mākslinieciskajā risinājumā.

Dzejnieces Ārijas Elksnes dzejoļu krājumā “Klusuma krastā”⁶⁸ iekļautas četras grafikas. Lai gan Jānis Rozenbergs recenzijā vērtējis tikai dzejnieces devumu, tomēr nojaušama arī dzejas rindās iekļauto vizuālo tēlu nozīmība. Ezergaile šim dzejoļu krājumam piedāvāja sev vien raksturīgus mākslinieciskus līdzekļus, jo Elksnes “dzejas irklī piestājuši klusuma krastā, lai labāk **saskatītu** [...] “trešo dimensiju”⁶⁹. Par dzejas vizuālajām un skaniskajām īpašībām liecina recenzenta atsauces uz tēlotāju mākslu – “padziļināta **dzejas glezna**”⁷⁰ – vai mūziku – “ārējās pasaules **ritmi**”⁷¹. Visticšāk abu iepriekšējo mākslu izteiksmes forma izteikta citātā: “Ārijas Elksnes pārdomu, izjūtu un sapņu loki mijas dažādās **skanās un nokrāsās**, veidojot saskanīgu plūdumu [...]”⁷² Recenzijā nepieminot krājuma vizuālo ietērpu, Jānis Rozenbergs atsauca uz tautasdziesmu, kas tik tuva Ezergailes pasaules uztverei norādot, ka dzejoļu krājumā plaši tiek izmantoti tautasdziesmu elementi – gan atsevišķi motīvi, gan ritmika.⁷³ Šie vārdi vienlīdz lielā mērā attiecināmi uz Ezergailes stājdarbu dzejoļu krājuma 79. lappusē – viņņojošā ainavā ar dziedošiem putniem vairāku sauļu ritmiskā kārtojumā.

Latviešu valodas un literatūras skolotājas un dzejnieces Adīnas Ķirškalnes dzejoļu krājumā “Pie saulespuķes pieturos”⁷⁴ iekļautas grafikas lapas ar saules stariem izgaismotu pastorālu ainavu. Adīnu Ķirškalni, Triju zvaigžņu ordeņa kavalieri (1994)⁷⁵, viņas skolniece Lilija Dzene raksturoja šādi: “Bet Vecpiebalgai paliek leģenda par neaizmirstamo skolotāju, tur vienmēr atvērtas durvis

67 Reihmane, Laima. *Latviešu padomju stājgrafika*, 15. lpp.

68 Elksne, Ārija. *Klusuma krastā*. Māksliniece Dzidra Ezergaile. Rīga: Liesma, 1973.

69 Rozenbergs, Jānis. Dzejas loki klusuma krastā. *Karogs*, 1973, Nr. 6, 163. lpp.

70 Turpat, 164. lpp.

71 Turpat, 164. lpp.

72 Turpat, 165. lpp.

73 Turpat.

74 Ķirškalne, Adīna. *Pie saulespuķes pieturos*. Māksliniece Dzidra Ezergaile. Madona: Stars, 1995.

75 Ķirškane, Adīna. Par sevi – pati. *Latvijas Vēstnesis*, 14.08., 1998, Nr. 235/236, 6. lpp.

bijušajiem skolēniem, paliek Imanta Kalniņa komponētā himna ar Adīnas Ķirškalnes vārdiem: “Pie tevis eju, Vecpiebalga, / Tu novads – senatnīgs un skaists.”⁷⁶ Par dzejas un smalkās līnijās vibrējošo Ezergailes tušas zīmējumu saskanību liecina arī tas, ka literatūrvēsturnieks Valdemārs Ancītis (1921–2006) savas gadagrāmatas “Senču kalendārs” (1992–2007) 2007. gada laidienā rubrikā “Prieka ķēdīte” izcēlis Ezergailes devumu Ķirškalnes dzejoļu krājumam,⁷⁷ pārpublicējot visus, kopskaitā piecus, tušas tehnikā tapušos zīmējumus; tas liecina, ka šie grafikas darbi uzskatāmi par vērtīgiem arī ārpus dzejas ietvara.

Trešais izdevums, kura grafisko ietēru (dzeja kaligrāfiskā rokrakstā ar tušu, desmit krāsaini zīmējumi) Dzidra Ezergaile veidojusi, ir “Pēra Ginta un Solveigas vēstules”⁷⁸, ko par ziedojumiem izdeva Rīgas ekslibristu biedrība 2011. gadā, sveicot mākslinieci 85. dzimšanas dienā. Izdevuma ievadā Ezergaile rezumēja, ka viņai “mīļš bija zīmējums, sacerēšana un traukšanās gaisa dārzos”⁷⁹. Izdevuma pēcvārdā mākslas zinātniece Ingrida Burāne (dz. 1949) uzrakstījusi rindas arī par Ezergailes 1950. gadā ilustrēto grāmatu: “Šis izdevums pirmo reizi mākslas interesentus un grāmatniecības vēsturniekus iepazīstina ar Dzidras Ezergailes agrīnajiem redzējumiem. Viena no ilustrācijām rāda jaunu **tautumeitu**, kura sapņaini veras zilgojošos tālumos. Mākslinieces radošais gājuma piepildījums ir bijis un ir šo **sapņu izpauzumē**. Ar smalkajiem stigojumiem, kas ir viņas dzīves un darba neatņemama daļa.”⁸⁰

Vārda un grafiskās valodas simbioze ir saskatāma arī Ilzes Indrānes romāna “Īdensnesējs”⁸¹ lappusēs, kurās iekļautas astoņas Ezergailes grafikas; tās ir vizuālas refleksijas par Latvijas ainavu: gaismas pielietiem tūrumiem mežu ielokā, dzērvju kāšiem debesu plašumos un saules staru ieskautiem akas grodiem. Ezergailei raksturīgā Latvijas ainavas izjūta saskan ar Ilzes Indrānes romāna rindām: “Bals bezvēja tveicē noplok tepat pagalmā un tuvīnajos aplokos. Saimniece ņem akmeni, un vārtu stabā pakārtais lemesis saskalda tveicīgo priekšpusdienas klusumu asos skaņu iesmos, pat bezdelīgas pašaujas augšā gar jumta kori, bet pretī no rietumu puses jau cits citam uz galvas kāpj dūkani mākoņi.”⁸²

Kādā no Ezergailes esejām noskaidrojās, ka šo grafiku izvēle savam tekstam bija romāna autore rokās: “Gandrīz piemirsu, kā manā darbnīcā kopā ar Klitiju [Asbergu, 1933–2020] (arh[itekti]) ieradās Ilze Indrāne, nop[elniem] bagātā rakstn[iece]. Pavisam negaidīti darbā pie manis ieradās izdevniecības mākslas redaktors Arv[īds] Jēgers [1922–2008]. Tas gan man šķita pagodinājums. Viņam steidzīgi vajagot manas ilustrācijas Indrānes rom[ānam] “Īdensnesējs” – otram izdevumam. Man esot zirgu kodinājumi. Bet es taču nebiju šo darbu lasījusi. Viņam arī nebija grāmatas. Grāmatu dabūju, izlasīju, sarunāju tikšanos ar autori, kura nāks pēc darbiem.

76 Dzene, Lilija. Sešdesmit gadu kopā ar savu skolotāju. *Latvijas Vēstnesis*, 14.08., 1998, Nr. 235/236, 6. lpp.

77 Ancītis, Valdemārs. Prieka ķēdīte. Grafikas klasiķe. No: Ancītis, Valdemārs (galv. red.). *Senču kalendārs*. Saldus: Signe, 2007, 113.–114. lpp.

78 Grots, Jānis; Ķezbere, Elza. *Pēra Ginta un Solveigas vēstules*. Dzidras Ezergailes mākslinieciskais noformējums. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Rīgas ekslibristu biedrība, 2011.

79 Turpat, 2. lpp.

80 Turpat, 36. lpp.

81 Indrāne, Ilze. *Īdensnesējs*. 2. izd. Dzidras Ezergailes mākslinieciskais noformējums. Rīga: Liesma, 1977.

82 Turpat, 96. lpp.

Atnāca ar pašceptu rupjmaizes kukuli, atlasījām darbus grāmatai abas. Iedevu vēl citus līdz. Grāmata bija nodrukāta ar lielām zirga bildēm, man ļoti nepatika. Kad notika kārtējā grāmatu ilustrāciju izstāde, Inārs Helmūts [dz. 1934] man vaicāja, vai piedalīšos. Es taču neesmu ilustratore. Izstādē redzu I[nāra] Helmuta nelielos kokdzelumus Indrānes “Īdensnesējam”. Kāpēc viņa izbrāķēja? Vēlāk Helmūts teica, ka mani darbi viņai pie sienas.”⁸³

Atmiņu pierakstos par pievēršanos grāmatu noformēšanai Ezergaile atcerējās: “Mans sapnis bija strādāt pie grāmatu ilustrēšanas. Biju tāpat vien kādas trīs grāmateles uzmeistarojusi: “[Pēra Ginta un] Solveigas vēstules”, Skalbes pasaku par ķēniņu [“Brīnumu vācēlīte”]⁸⁴, kas atgriezās pie bērnības avota, un Liepas stāstu par apzagto. Šis prieks man žigli aiztecēja garām. Tāpat nedrīkstēju kavēties pie ainavu darināšanas linogriezumā. Man bija nolemts plakāta ceļš.”⁸⁵ Pēc studijām Mākslas akadēmijas Grafikas nodaļas plakāta specialitātē, diplomdarba vadītājs Pāvils Ļubomudrovs (1916–1984), Ezergailes turpmākā mākslinieciskā darbība nesaistījās ar iegūto izglītību; šīs zināšanas viņa izmantoja ekslibru darināšanā – piecdesmit gadu garumā, teju vai ik dienu vingrinot roku, tapa vairāki tūkstoši grāmatzīmju, jo, šīs jomas eksperta mākslas zinātnieka Arnolda Salenieka (1924–2015) vērtējumā, veiksmīga ekslibra saturam jābūt kodolīgam kā plakātam⁸⁶.

Arī grāmatu mākslinieciskais noformējums aprobežojās ar minētajiem piemēriem, kuros vienīgi “Pēra Ginta un Solveigas vēstules” uzskatāmas par ilustrācijām, pārējie Ezergailes piedāvātie grāmatās iekļautie teksta un grafikas vizuālie risinājumi drīzāk ir uztverami kā vārda saspēle ar patstāvīgiem stājgrafikas darbiem.

Latviešu tautasdziesmu vizuālā interpretācija

Ezergaili saistīja latviešu tautasdziesmās cildinātās tēmas, jo viņa pati izbaudīja zemniekiem raksturīgo dabai tuvo dzīvi Blīdenē vadītajā bērnībā un pusmūžā Alūksnes puses Sniedzēs. Daudzas latviešu mākslas estētiskās vērtības vēsturiski sakņojās etnogrāfiskajā tautas kultūrā, un cilvēks bija organiski iesaistīts dabas procesu aprītē. Jānis Borgs etnogrāfijas tēlainībā saskatīja attīstītu intelektuālo potenciālu, kas parādās racionālās, abstrahētās un universālās formās.⁸⁷ Tieši tautasdziesmās dziļi sakņota pasaules uztvere radusi izpausmi Ezergailes stājdarbos.

Latviešu tautasdziesmās, līdzīgi kā indiešu vēdās, iekodētajā skaistuma un ētikas filozofijā Ezergaile saskatījusi senu gudrību avotu: “Tā tika nodrukātas mūsu dainas. Vecajā drukā. Arī pasakas, sakopotas melodijas. Tas ir garš un savdabīgs stāsts. Apņēmība, neatlaidība, cieņa pret cilvēkiem, iejūsmināšana utt. [...] Mēs esam bagāta kultūras tauta. Ne visiem ir tāda saprašana

un tāda sevis vērtības apziņa.”⁸⁸ Arī ilggadīgais vēstuļu draugs Dr. Jānis Liepiņš jau izsenis bija konstatējis Ezergailes saikni ar tautasdziesmām, norādīdams, ka daudz gadus pirms sabiedrības nodošanās folklorai, Ezergaile bez jebkādas mudināšanas sajuta tās klātesamību, “[...] itin kā viņa būtu gulējusi ar Barona Latvju dainām pagalvi [...]”⁸⁹. Ezergailes daiļrades pazinējs Dr. Liepiņš arvien izcēlis viņas folkloras tematiem veltītos darbus kā vienus no nopietnākajiem mudinājumiem uz Krišjāņa Barona (1835–1923) un viņa darbu “pazemīgu bijāšanu”; viņa ieskatā tāda attieksme izraisa neatvairāmu cieņu arī pret pietātes uzturētāju.⁹⁰ Savukārt mākslas zinātniece Baiba Circene (dz. 1944) uzsvērusi, ka gadsimtos pārbaudītie tautas dzīves ētiskie principi ir Dzidras Ezergailes mākslas vitālais pamats: “Tautas folkloras [...] bagātību neizsmēlamību māksliniece apjautusi jau ilgi pirms Krišjāņa Barona simtpiecdesmitgades jubilejas zvaniem.”⁹¹

Mūža nogalē, 85 gadu vecumā, divus gadus pirms aiziešanas mūžībā, rakstītā vēstulē Ezergaile ar domām par sauli, kuras motīvi caustrāvoja viņas daiļradi, citējusi tautasdziesmu: “Laime, laime tai meitai, / Kas piedzima saulītē, / Tai Laimiņa saktas lēja, / Sudrabā mērcēdama.”⁹² Ne velti saules tēls tika izvēlēts arī viņas atceres izstādē “Sauls dziesma” Rotko mākslas centrā Daugavpilī 2015. gadā, jo mākslinieces daiļradē centrālais vadmotīvs ir daba, kas izteikta caur **tautasdziesmām** un sentēvu **dabas izjūtu**.⁹³

Ezergaile vēlējās tautasdziesmās saskatīt vairāk nekā vārdos izteiktās domas ilustrāciju, to paužot esejā par Zigurdu Zuzi (1929–2003): “Reiz Zuzem bija Turaidas pilstonņa augšējā izstāžu zālē plaša izstāde linogriezumā par **tautasdziesmām**. To gribējās redzēt. [...] Kā man gribējās viņa realitātes vietā redzēt **fantāzijas noslēpumainību**. Taču šoreiz viņš bija palicis skoln[iek] P[ētera] Up[īša] [1899–1989] labajās tradīcijās.”⁹⁴

Paturot prātā fantāzijas noslēpumainības aspektu, folkloras pētniece Beatrise Reidzāne (dz. 1942) ir uzsvērusi, ka tautasdziesmu valoda atšķiras no citām valodas apakšsistēmām ar visu struktūras elementu īpašo semantisko piesātinājumu: “Gan folkloristu, gan lingvistu galamērķis ir viens – pēc iespējas pilnīgāka tekstā pausto ideju atklāsmē.”⁹⁵ Ezergaile savās tautasdziesmu interpretācijās ietvēra savu pasaules uzskatu, kas sakrita ar tautasdziesmu vērtībām, un atklājusi tautasdziesmu **semantisko piesātinājumu** vizuāliem līdzekļiem. Te vietā ir mākslas kritiķa Pētera Savicka (1925–2015) jau 1970. gadā paustais novērojums, kas attiecināms arī uz Ezergailes interpretatīvo jaudu, norādot, ka viņas daiļrade ir labs piemērs izteiksmes līdzekļu izcilai nozīmei **satura atklāsmē**,⁹⁶ tas vispārinot attiecināms arī uz tautasdziesmām.

83 Ezergaile, Dzidra. *Mākslinieku nams un estampu darbnīca*. Eseja. Rokraksts. 2006. gada ziema, 31. lpp. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.

84 Kaprāne, Dace. *Grafīke Dzidra Ezergaile*, 155. lpp.

85 Ezergaile, Dzidra. *Grāmatzīme manā dzīves gājumā*. Eseja. Rokraksts. Sniedzēs, 15.04.1991. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.

86 Gurtiņš, Indulis. Kas ir ekslibris. *Padomju Druva* (Cēsis), 29.10., 1983, Nr. 129, 3. lpp.

87 Borgs, Jānis. Pretpēku spriegumā dziedāta māksla. Ieskats avangardisma attīstībā Latvijā. No: Holtfreter, Jürgen (Hrsg.). *Lettsche Avantgarde*. Izstādes katalogs. Berlin: Elefanten Press, 1988, 76. lpp.

88 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 13.05.2010.

89 Liepiņš, Jānis. Līdzsvara uzturētāja. *Karogs*, 1986, Nr. 6, 185. lpp.

90 Turpat.

91 Circene, Baiba. *Dzidra Ezergaile*. Buklets. Rīga: LPSR Mākslas muzeju un izstāžu apvienotā direkcija, 1986, 3. lpp.

92 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 05.04.2011.

93 Minova, Inese. Rotko mākslas centrā atklāja septiņas jaunas izstādes. *Latgales Laiks*, 24.11., 2015, Nr. 90, 7. lpp.

94 Ezergaile, Dzidra. *Zigurds Zuze*. Eseja. 21.11.2003.

95 Reidzāne, Beatrise. *Latviešu tautasdziesmu semantika. Dabas tēli tautas dziesmās*. Rīga: Zinātne, 2015, 35. lpp.

96 Savickis, Pēteris. Melnbaltajā mākslā jaunas līnijas. No: Belmane, Ausma; Ņefedova, Ināra (sast.). *Latvijas tēlotāja māksla*. Rīga: Liesma, 1970, 80. lpp.

1. attēls. Dzidra Ezergaile. Kr. Barona simtgades atcerei, 1985. Tuša, 135 x 85 mm. Andreja Māra Eizāna privātais arhīvs

Tautasdziesmas ne vien aizpildīja Ezergailes vēstuļu papīra līnijas, bet guva atbalsis grafiskā veidolā. Līdz šim zināms par vismaz diviem Dzidras Ezergailes tautasdziesmu cikliem, kuriem darināts vizuālais ietērpis tušas zīmējuma tehnikā. Viens no tiem **Krišjāņa Barona simtgades atcerei** veltītais cikls (domāts – 150 gadu atcerei) tapis 1985. gadā – tās ir astoņas grafikas lapas tušas zīmējuma tehnikā (1. att). Ar tāss aplikāciju noformētā krājumā minēto grafikas lapu kopijām izveidota pašdarināta klade ar mātai Ritai dzimšanas dienā 1987. gadā veltītu *ex libris* tušas zīmējuma tehnikā.⁹⁷ Tajā ir iekļauta arī dziedāšanas tēmai veltīta tautasdziesma: “Meitiņās, māsiņās, / Tāda jauka dzīvošana: / Iet meitiņas, kur iedamas, / Iet raženi dziedādamas.”⁹⁸

Krišjāņa Barona 150 gadu jubilejas atskaņās, 1986. gadā, grafiķe veidojusi ciklu **“Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā”**⁹⁹. (2. att.) Tā ir 18 tautasdziesmu vizuāla interpretācija tušas zīmējuma tehnikā, krājuma ievadā liktas literāta Arnolda Auziņa (dz. 1931) dzejoļa “Krišjāņa Barona mātei Valpenes kapos” pēdējā panta rindas: “Laika dzelmē nogrimst gadi, / tautas dziesmu dzird vēl skanam. / Sena dziesma jaunu rada, / Mūžs ir liela dziedāšana.”¹⁰⁰

Tā kā dainās reālais un ireālais ir cieši savīts kopā, bieži vien pat viena teksta robežās,¹⁰¹ poētiskās uztveres meklējumos uzmanības centrā paliek **dziedāšanai** veltītas tautasdziesmas. Savulaik valodnieks Konstantīns Karulis (1915–1997) saskatījis kopsakarības vārdos “dziesma”

97 Ezergaile, Dzidra. *Kr. Barona 100-gades atcerei*. Tušas zīmējuma tehnika, 8 lpp. 1985, Andreja Māra Eizāna privātais arhīvs.

98 Turpat, 6. lpp.

99 Ezergaile, Dzidra. *Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā*. Tušas zīmējuma tehnika. Kopija uz fotopapīra. Rīga, 1986, [39] lpp. Andreja Māra Eizāna privātais arhīvs.

100 Auziņš, Arnolds. Krišjāņa Barona mātei Valpenes kapos. *Draugs*, 1976, Nr. 6, 35. lpp.

101 Kursīte, Janīna. *Dainu kodekss*, 14. lpp.

2. attēls. Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā, 1986, [37]. lpp. Kopija, tuša, 235 x 175 mm. Andreja Māra Eizāna privātais arhīvs

un “gaisma”: “Senajos sakrālajos ritos ar skaļām gaviļēm apsveica rīta gaismu un sauli. [...] dziet ‘dziedāt’ un dziet ‘tapt gaišam’, gan arī ‘ar gaviļēm apsveikt gaismu; ar dziedāšanu pavēstīt gaismas aušanu.’”¹⁰² Tādējādi dziesma un gaisma izsaka pasaules sakārtošanas ideju, Janīnas Kursītes vārdiem: “[...] kosmizētu telpu raksturo gaisma, bet **kosmizētu darbību** – dziedāšana. Abi atspoguļo garīgo pasauli, bet ietekmē materiālo.”¹⁰³ Tieši šādā gaismā, vērtējot Ezergailes tēlu sistēmu grafikā, par dziesmas, nemateriālā, klātbūtni ainavā, uzmanību pievērš tautumeitas tēls un zvaigžņu sakša/segā, ar to domājot tautasdziesmas, kā arī dziedoši putni saules staru pielietā ainavā. Atbilstoši pieteiktajai pētījuma tēmai ārpus uzmanības loka paliek ritms – tautasdziesmā, mūzikā un vizuālajā izpausmē, piemēram, ornamentā, kas arī raksturīgs grafiķes daiļradei.

No vairākām tautasdziesmām, kurām Ezergaile devusi grafisku ietērpju, ir arī **dziedāšanai** veltītas, piemēram, ciklā “Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā”: “Lai trīs visi mežu gali, / Kad dziedāju, gaviļēju; / Lai dzird mani bāleliņi, / Lai brīnās sveši ļaudis.”¹⁰⁴ Zīmīgi, ka šīs tautasdziesmas vizuālajā interpretācijā uz vasarīgas ainavas fona redzama dziedoša meitene, kas pakāpusies uz akmens, un ir iespējams nolasīt arī citu zemteksta tautasdziesmu: “Bēdu manu lielu bēdu, / Es par bēdu nebēdāj; / Liku bēdu zem akmeņa, / Pāri gāju dziedādām.”¹⁰⁵ (2. att.) Šīs tušas zīmējums acimredzami ir bijis svarīgs māksliniecei, un minētajai tautasdziesmai bijusi spēcinoša loma ikdienas gaitās; tā apliecinājumam Ezergaile šīs grafikas novilkuma fotokopijas

102 Karulis, Konstantīns Vārds dziesma un gaisma. Etimoloģijas risinājums. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr. 10, 76. lpp.

103 Kursīte, Janīna. *Dainu kodekss*, 124. lpp.

104 Ezergaile, Dzidra. *Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā*, [38.] lpp.

105 Barons, Krišjānis; Visendorfs, Henrijs. *Latvju dainas*. Faksimilizdevums. [zinātniskais konsultants Kārlis Arājs]. Rīga: Zinātne, 1989, 1. sēj., 15. lpp.

3. attēls. Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā, 1986, [39]. lpp. Kopija, tuša, 230 x 160 mm. Andreja Māra Eizāna privātais arhīvs

otru pusi izmantojusi vēstules rakstīšanai¹⁰⁶, kā arī mērogotu kopiju pievienojusi kādai citai vēstulei¹⁰⁷. Bez gaušanās par dzīves grūtumiem šī tautasdziesma ne bez iemesla atkārtojās Ezergailes vēstulēs, jo dzīve Alsviķu pagasta Sniedzēs mūža nogalē tik tiešām liecināja par **skarbu ikdienu** – ar dzeramā ūdens avotu līdz tuvējo kaimiņu akai divu kilometru attālumā. “Katrā ziņā Sniedzēs nelielas piemērotas, lai tajās uzturētos ziemas aukstumā. Tomēr mājā tālu no lielceļa, bez sava transporta un telefona sakariem ir sastopama tās saimniece – Latvijā pazīstamā grafiķe Dzidra Ezergaile”¹⁰⁸ – tā 2004. gada 8. janvārī rakstīts laikrakstā “Alūksnes Ziņas”. Ezergaile, bez gaušanās par sadzīves apstākļiem, aizvien meklēja patvērumu tautasdziesmu gudrībās un savā mākslā: “Jāturas saules pusē, tad aukstums un sliktas domas atkāpsies. To esmu pārbaudījusi, to iesaku katram, ceļā dodoties.”¹⁰⁹ Tā viņa rakstīja sava garā mūža 84. gadā.

Izsekojot kaut vai dažām no dziedāšanai veltītajām tautasdziesmām, secināms, ka tautasdziesmās pieminētā “zvaigžņu sega” vairākkārt piesaistījusi Ezergailes domas; tādējādi tapa viens no darba “**Ar zvaigžņu segu II**”¹¹⁰ variantiem, kas datēts ar 1989. gadu. Akcentējot vienu no tautasdziesmās iekļauto metaforisko līmeņi, “zvaigžņu sega” Friča Brīvzemnieka (1846–1907) sakārtojumā izdotās grāmatas pielikumā, kurā apkopotas tautasdziesmas par dziedāšanu, minēts piemērs: “Mēnešņiis naktī brauca, / Es mēneša ormaniņš; / Mēnešņiis man iedeva / Savu zvaigžņu mētelīti”; pielikuma skaidrojumos un komentāros norādīts, ka zvaigznes uz apmetņa

domātas dziesmas.¹¹¹ Ciklā “Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā” arī iekļauta tautasdziesma “Lai vajaga, kam vajaga, / Man uguņa nevajaga: / Es paņēmu līgaviņu, / **Zvaigžņu segas** audējiņu”¹¹²; kompozīcijas fonā naksnīgā zvaigžņotā ainavā zirgam mugurā ir rotāta sega¹¹³ (2. att.), kas vedina uz secinājumu, ka tas ir Mēness zirgs, kam “zvaigžņu sega mugurā”¹¹⁴. Ezergaile smēla iespaidus dabā, kā to mācījis viņas pedagogs grafiķis Pēteris Upītis (1899–1989); 1976. gadā Madonas laikrakstā “Stars” viņa rakstīja: “Profesors Pēteris Upītis Mākslas akadēmijā mācīja arī mani gaiši un gudri raudzīties dabā, prasmīgi risināt kompozīcijas.”¹¹⁵ Arī kādā vēstulē jaušams apliecinājums minētajam: “Kad pavēršos augšup, uz mani raugās **zvaigžņainais debess** deķis. Tāds silts un mīlīgs. Gaiss gluži tāds pats. Stāvu un gribu saskatīt spožo sasaukšanos.”¹¹⁶

Plašākā semantisko līmeņu skaidrojumā Janīnas Kursītes “Dainu kodeksā” sega jeb deķis kā pārklājs simbolizē radītās pasaules gabalu, daļu no kosmosa telpas;¹¹⁷ turpat gūstams apstiprinājums, ka “zvaigžņu sega” dievību līmenī ir zvaigžņu klājs pie debesīm. Saikne ar dziesmām, kā to skaidrojis Fricis Brīvzemnieks, sakņojas arī atziņā, ka zvaigžņu sega nav cilvēkam sasniedzama, toties redzama, bet dziesmu sega ir drīzāk dzirdama nekā redzama;¹¹⁸ tieši redzamā un neredzamā paralēles meklējamas arī Ezergailes pasaules uztverē un tās izpaudumos grafikā. Tādējādi tautasdziesmu, proti, vārda mākslas un grafikas, simbiozē atklājas vēl vairāk – Johana Gotfrīda Herdera vārdiem: “Tā [māksla] ir padarījusi redzamas ne vien domas, bet arī **domāšanas formas**, mūžīgus tēlus, ko ar tādu enerģiju nespēja izteikt nedz valoda, nedz mūzika, nedz kāda cita cilvēku pūliņu sfēra.”¹¹⁹

Nošu mūzika žurnālos

Pateicoties periodiskajiem izdevumiem, kuros tika publicētas mākslas darbu reprodukcijas, tiesa, mainīgā poligrāfiskā kvalitātē, Padomju Latvijas kopainā 20. gadsimta 60. un 70. gados veidojās vienota kultūrtelpa. Te noteicošā loma bija tādiem žurnāliem kā literatūras mēnešraksts “Karogs” (1940–2010), mākslinieku, arhitektu, komponistu, kinematogrāfijas darbinieku savienību un Teātra biedrības žurnāls “Māksla” (1959–1996) un vairākiem sabiedriski politiskiem un literāri mākslinieciski ilustratīviem žurnāliem: “Liesma” (1958–1995), “Zvaigzne” (1950–1994), “Padomju Latvijas Sieviete” (1952–1990), kā arī rakstnieku, komponistu, mākslinieku, arhitektu un kinematogrāfijas darbinieku savienību laikrakstam “Literatūra un Māksla” (1945–1994).

111 Treiland (Brīvzemnieks), Fric Ja. (pod. red.). *Materialy po etnografii latyšskago pelmeni*. Moskva: Imperatorskoe obschchestvo ljubitelei obschestvoznaniija, antropologii i etnografii, 1881. Tom XL, kniga VI, s. 219.

112 Ezergaile, Dzidra. *Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafiskā devumā*. [36.] lpp.

113 Turpat, [37.] lpp.

114 Kursīte, Janīna. *Dainu kodekss*, 701. lpp.

115 Ezergaile, Dzidra. Vēlu atraduma prieku. *Stars* (Madona), 13.04., 1976, Nr. 44, 3. lpp.

116 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 02.10., 2005. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 312, 16.

117 Kursīte, Janīna. *Dainu kodekss*, 452. lpp.

118 Turpat, 453. lpp.

119 Herders, Johans Gotfrīds. Vēstules humanitātes veicināšanai. No: Herders, Johans Gotfrīds. *Darbu izlase*. Vēstules humanitātes veicināšanai. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 173. lpp.

106 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 13.07.2008.

107 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 14.07.2008.

108 Dzene, Māriete. Rosinām piešķirt grafiķei mūža stipendiju. *Alūksnes Ziņas*, 08.01., 2004, Nr. 3, 1. lpp.

109 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 29.01.2010.

110 Ezergaile, Dzidra. *Ar zvaigžņu segu II*. Tuša, 210x158 mm. 1989, LNA LVA 1839. f., 1. v. apr., 250. l., 7. lp.

Jau 1960. gadā izdotajā albumā “Latviešu padomju grafika” tika secināts, ka ievērojams grafiķu skaits darbojās žurnālu ilustrācijas nozarē.¹²⁰ Plašu popularitāti bija ieguvuši žurnāls “Zvaigzne”, lielā tirāžā iznāca arī “Padomju Latvijas Sieviete”, jaunatnes žurnāls “Liesma”, bērnu žurnāli “Bērniņa” (1945–1964) – žurnāla “Draugs” (1964–1997) priekštecis – un “Zilīte” (1958–2016). Statistikas dati par 1975. gadu liecina, ka avīzes un žurnāli bija populāri un ar lasītāju pirktpējai atbilstošu cenu. Pateicoties plašam abonētu lokam, piemēram, laikraksta “Padomju Jaunatne” metiens 1975. gadā bija 171 tūkstoši, šajā pašā gadā žurnāla “Zvaigzne” metiens – 132 tūkstoši, bet “Padomju Latvijas Sieviete” – 197 tūkstoši.¹²¹

Pateicoties periodisko izdevumu plašajai pieejamībai, bija iespējams arī veicināt koru kustību, publicējot nošu materiālu korim vai solo dziesmām ar klavieru pavadījumu. Ievērojams skaits dziesmu ar pavadījumu tika publicēts laikrakstā “Padomju Jaunatne” (vairāk nekā 100 dziesmas), tiesa gan, bez vizuālā noformējuma. Liela daļa dziesmu tika publicēta arī populārajos žurnālos: “Liesma” (vismaz 60 dziesmas), “Zvaigzne” (vismaz 20 dziesmas), “Padomju Latvijas Sieviete” (vismaz 50 dziesmas), “Draugs” (vismaz 20 dziesmas). Žurnālos notis visbiežāk tika drukātas vāka 2. lappusē vai vāka 3. lappusē, jo vāka papīrs ir ilgmūžīgs un ērti lietojams mēģinājumos, turklāt vēl jāņem vērā apstākli, ka nebija mūsdienās ierasto tekstu pavairošanas iespēju kopējot vai skenējot. Visbiežāk žurnālā notis un dzeja tika papildināta ar vizuālu izteiksmi, piešķirot estētisku vērtību mūzikas, dzejas un vizuālās mākslas saskarsmes punktā.

Žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” mākslinieciskā redaktore jeb, kā tolaik skanēja formulējums, “mākslinieciskā iekārtotāja” divus gadu desmitus (1956–1976) bija Dzidra Ezergaile. Esejā “Atmiņu uzmetums” viņa atcerējās darba gaitu sākšanu: “Jāpiebilst, ka pēc aizstāvības runas [Valsts Mākslas akadēmijas diplomdarba aizstāvēšanā] mani uzaicināja darbā “[Padomju Latvijas] Sievietes” žurnāla redakcijā par iekārtot[āju] mākslinieciskās redakt[ores] vietniece, mūsu krievu mākslas pasniedzēja I. Kreituse. Tā kā visus iepriekšējos piedāvājumus biju atraidījusi, piekritu. Nostrādāju šai vietā līdz izdienas pensijai.”¹²² Šī žurnāla tirāža jau 1972. gadā sasniedza 178 tūkstošus eksemplāru¹²³, turklāt ar popularitātes pieaugumu nākamajos gados. Ar žurnāla starpniecību Latvijas iedzīvotājiem bija iespēja iepazīt 60. un 70. gadu izcilu grafiķu darbus – gan reprodukcijās, gan tekstu ilustrācijās.

Žurnālā “Padomju Latvijas Sieviete” Dzidras Ezergailes priekšgājējs mākslinieciskā iekārtotāja lomā bija R. Dzenis, kurš nošu partitūru un teksta ilustrēšanai izmantoja anonimizētas fotogrāfijas, piemēram, tautasdziesma “Lakstīgala maksu prasa”¹²⁴ vai dziesma “Gaiziņš”¹²⁵, vai arī “Latgalē”¹²⁶. Ezergaile mākslinieciskās iekārtotājas lomā tikai pašos pirmsākumos turpināja

iesāko tradīciju, piemēram, dziesma “Rokas”¹²⁷ vai dziesma “Uz Donavas zilās...”¹²⁸. Vēl 1957. gada aprīļa numurā “Zvejnieka atvadu dziesmas”¹²⁹ ilustrācijai Ezergaile izvēlējās anonīmu fotogrāfiju ar viļņojošu jūru. Savā ziņā tās ir uzskatāmas par atvadām no šīs koncepcijas, ar izņēmumu dziesmai “Jūra un sirds”¹³⁰, kurā izmantota Vladimira Gaiļa (1917–2009) fotogrāfija.

Turpmāk žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” dziesmas nošu materiāla un dzejas asociatīvo līmeni kāpināja daudzu labi zināmu mākslinieku darbi kā papildinājums notīm un dziesmas tekstam, piemēram, Kārļa Freimaņa¹³¹ (1909–1987), Gunāra Krollļa¹³² (dz. 1932), kā arī Jāzepa Pīgožņa¹³³ (1934–2014), Izoldes Bebres¹³⁴ (1929–2019), Ēvalda Vilka¹³⁵ (1928–1985), Karmenas Dāles¹³⁶ (1921–1998) vai Gunāra Kļavas¹³⁷ (1933–1989), Līvijas Kiršfeldes¹³⁸ (dz. 1934) un Nellijas Darkēvičas¹³⁹ (1940–2022) zīmējums.

Ezergailes redakcionālā izvēle neaprobežojās ar dziesmas ilustratīvu ievirzi, bet gan piedāvāja lasītājiem patstāvīgu vizuālās mākslas darbu reprodukcijas grafiķu veikumā. Šāds spilgts piemērs ir **Pētera Upīša** 1957. gada kokzdelums no cikla “Gauja” dziesmai “Dabas ritmā”¹⁴⁰ ar Ata Ķeniņa (1874–1961) vārdiem, kuru Arvids Žilinskis (1905–1993) veltījis “Ziemeļblāzmas” sieviešu korim. Grafiķa **Aleksandra Čaupova** (1929–1992) griezumus Elīnas Zālītes (1898–1955) dzejas rindām Arvida Žilinska muzikālajā risinājumā dziesmā “Zaļā linu druvā gāju”¹⁴¹. **Daiņa Rožkalna** (1928–2018) kokzdelums “Gaujas liču siens” saspēlē ar tautasdziesmu “Balta eju, balta teku”¹⁴² (Aldoņa Kalniņa (dz. 1928) mūzika), **Oto Medņa** (1925–1976) griezumus stiklā bija iederīgs dziesmai “Zvaigžnotā Rīga”¹⁴³ (Oļģerta Grāviša (1926–2015) mūzika, Birutas Riemeres vārdi).

Žurnālā “Padomju Latvijas Sieviete” Dzidrai Ezergailes bija **divējāda loma** – gan mākslinieciskās iekārtotājas statusā, gan pašai publicējot savu stājdarbu reprodukcijas pie dziesmu teksta un notīm.

Atkāpei vērts pieminēt, ka grafiķe Ezergaile ieguva lielu popularitāti ar stājdarbu reprodukcijām gan žurnālā “Karogs”, “Māksla”, “Liesma”, “Zvaigzne”, “Draugs”, gan laikrakstā “Literatūra un Māksla”. Ezergailes stājdarba reprodukcija atradusi vietu pat šauras nozares žurnālā

127 [Anon.]. Rokas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 9, vāka 2. lpp.

128 [Anon.]. Uz Donavas zilās... *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 10, vāka 2. lpp.

129 [Anon.]. Zvejnieka atvadu dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1957, Nr. 4, vāka 2. lpp.

130 Gailis, Vladimirs. Jūra un sirds. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1968, Nr. 6, vāka 2. lpp.

131 Freimanis, Kārlis. Zili stikli, zaļi ledi. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1958, Nr. 1, vāka 2. lpp.

132 Krollis, Gunārs. Silavas valsis. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 11, vāka 2. lpp.

Kalnu upe. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1962, Nr. 6, vāka 2. lpp.

133 Pigožnis, Jāzeps. Meitenes pavasaris. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 4, vāka 2. lpp.

134 Bebre, Izolde. Rudens nāc. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1962, Nr. 1, 15. lpp.

135 Vilks, Ēvalds. Lai mūsu kolhozs krāšņi posts. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 10, vāka 3. lpp.

136 Dāle, Karmena. Mēs visas esam māsas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1963, Nr. 5, 4. lpp.

137 Kļava, Gunārs. Laudis, vēl nav par vēlu! *Padomju Latvijas Sieviete*, 1963, Nr. 1, 5. lpp.

138 Kiršfelde, Līvija. Ziedoņa un laimes gadi. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1962, Nr. 5, vāka 3. lpp.

139 Darkēviča, Nellija. Nēģeru meitenes dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1964, Nr. 9, 17. lpp.

140 Upītis, Pēteris. Dabas ritmā. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1958, Nr. 6, vāka 2. lpp.

141 Čaupovs, Aleksandrs. Zaļā linu druvā gāju. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1958, Nr. 11, 20. lpp.

142 Rožkalns, Dainis. Balta eju, balta teku. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 3, vāka 2. lpp.

143 Mednis, Oto. Zvaigžnotā Rīga. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1957, Nr. 1, 22. lpp.

120 Ivanovs, Miķelis. *Latviešu padomju grafika*. Albums. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 34. lpp.

121 Lendiņa, M., Neilande, I. Prese, radio un televīzija. No: Drizulis, Aleksandrs (atb. red.). *Rīga sociālais laikmetā*. Rīga: Zinātne, 1980, 455. lpp.

122 Ezergaile, Dzidra. *Atmiņu uzmetums*. Eseja. Rokraksts. 20.02., 2011, 13. lpp. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.

123 Bērziņš, V. Vispopulārākais un vissievīšķīgākais. *Zvaigzne*, 1972, Nr. 5, 13. lpp.

124 [Anon.]. Lakstīgala maksu prasa. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 4, vāka 2. lpp.

125 [Anon.]. Gaiziņš. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 6, vāka 2. lpp.

126 [Anon.]. Latgalē. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 7, vāka 2. lpp.

4. attēls. Vitas [Mālnieces] grāmata, [1998].
Kopija, jaukta tehnika, 158 x 138 mm.
Dr. Jāņa Liepiņa privātais arhīvs

“Veselība” – vāka asējums “Saulē”¹⁴⁴ –, gan šī paša žurnāla cita numura vāka 2. lappusē – “Mirdzošā zeme”¹⁴⁵. Savukārt žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” lapās Ezergailes darbu reprodukcijas ir vien retumis, piemēram, zīmējumi, ilustrējot Laumas Mežābeles miniatūru “Likais bērzs”¹⁴⁶ un Leona Spingas (1936–1999) miniatūru “Skaļums”¹⁴⁷, kā arī grafikas reprodukcija “Miera jūra” (cinks, augstspiede)¹⁴⁸ un grafikas reprodukcija bez nosaukuma Dainas Avotiņas (dz. 1926) dzejolim “Uz manas Daugavas”¹⁴⁹; pie minēto grafikas darbu reprodukcijām lasāms Dzidras Ezergailes uzvārds.

20. gadsimta 60. gados Ezergaile žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” vizuālajā ietērpā pie dziesmām ar notīm anonīmi publicējusi savu darbu reprodukcijas. Tikai Ezergailei raksturīgais grafiskais rokraksts ļauj secināt, ka tie ir viņas darbi. Pirmais no tiem ir darbs no Ezergailes akvareļu cikla, kas veltīts Rudolfa Blaumaņa (1863–1908) muzejam Brakos “Braku pagalmā”, tā ir dziesma sieviešu korim “Mazā taka”¹⁵⁰ (Jāņa Ozoliņa (1908–1981) mūzika, Gunāra Selgas (1929–1986) vārdi). “Mazās takas” pirmās rindas skan šādi: “No vecās istabas uz aku... / Es tagad atceros to taku.” Akas motīvs nereti izrādījies klātesošs ne vien Ezergailes stājdarbos, bet arī vairākos ekslibros mākslas zinātniekam Arnoldam Saleniekam – ekslibru izstāžu iekārtotājam vairāku gadu desmitu laikā; konkrētā akvareļa mērogotā fotokopija radusi vietu arī Vitai Mālniecei (1960–2011) adresētā jauktas tehnikas ekslibrī 1998. gadā (4. att.).

60. gadu pirmajā pusē publicētajai dziesmai “Roze uz sirds”¹⁵¹ (Elgas Īgenbergas (1921–2003) mūzika, Valda Rūjas (1928–2020) vārdi), atbilstoši pirmajām rindām “Sals pieņemas, ir tikko sācis snigt, / Kur nosalušo rožu klēpi likt?” un noskaņai Ezergaile piedāvājusi sniegoti viļņojošu ainavu ar sniegpārslu puteni. Dziesmai “Draudzības jūra”¹⁵² (Romualda Kalsona (dz. 1936) mūzika, Gunāra Selgas vārdi) izvēlētajā stājdarbā jaušams labi atpazīstamais Ezergailes rokraksts ar mākoņu vāliem un viļņojošas jūras šalkoņu, kuru pāršķel kaiju klaigas. Tā paša gada oktobra numurā “Bibliotekāru dziesma”¹⁵³ (Arvīda Žilinska mūzika, Emīlijas Tiltiņas vārdi) izmantots dziedošu putnu motīvs. Dziesmai “Lido droši, dziesma!”¹⁵⁴ (Romualda Kalsona mūzika, Valda Grenkova (1927–1989) vārdi) Ezergaile izvēlējās teju identiska nosaukuma stājdarbu “Lido augsti, dziesma!”¹⁵⁵; tas, līdzās diviem citiem cinkotipijas tehnikā tapušiem stājdarbkiem “Pret vakaru” un “Zvaigžņu ceļi”, ir iekļauts ciklā “Dzejas ritmi” (1966)¹⁵⁶.

Izsekojot nošu publicējumiem, Ezergaile nereti piedāvājusi t. s. “kosmiskās tēmas” – iztēli rosinošu zvaigžņotu debess jumu. Šādi visuma tālēs domas vedinoši stājdarbi raduši vietu līdzās dziesmu nošu pierakstam: “Mazā dziesma”¹⁵⁷ (Jāņa Ozoliņa mūzika, Imanta Lasmaņa (1937–1977) vārdi), “Miega dziesma mazam bērnam”¹⁵⁸ (Arvīda Žilinska mūzika, Ziedoņa Purva (1923–1989) vārdi), “Jūra un tu”¹⁵⁹ (Jāņa Ķepiņa (1908–1989) mūzika, Laimoņa Pēlmaņa (1914–1990) vārdi). Šo abstrakto stājdarbu fragmenti turpināja dzīvi ekslibros; Ezergaile pati nodēvēja tos par “kosmiskiem” ekslibriem: “Sagraizot vecos, neizdekušos kodinājumus, atrodo interesantus līniju ritmus, dažādas kombinācijas. Sāku meistarot “kosmiskās” grāmatzīmes,” tā atcerējās Ezergaile esejā “Dzīves brīnumi: par *ex libri* jeb grāmatzīmi”.¹⁶⁰ Ezergailes pieminētie līniju ritmi uz papīra sasauca ar nemateriālo mūzikas ritmu, radot noskaņu dziesmai “Vasarai aizejot”¹⁶¹ (Arvīda Žilinska mūzika, Annas Brodeles (1910–1981) vārdi). Vēl viens grafiķei Ezergailei raksturīgs motīvs ir saules pielietis tūrum ar ceļu pār to – tādu saderību māksliniece savulaik saskatījusi ar dziesmu “Lai tu vienmēr man būtu”¹⁶² (Aldoņa Kalniņa mūzika, Martas Bārbalas (1933–2003) vārdi).

Dziesmu vārdus un notis žurnālā “Padomju Latvijas Sieviete” tika aicināti ilustrēt dažādi plaši pazīstami mākslinieki, kuru radošā darbība neaprobežojās ar lietīšķo grafiķu. Pildot žurnāla mākslinieciskās iekārtotājas pienākumus, Ezergaile nošu materiālu papildināja arī ar grafiķu stājdarbu reprodukcijām. 60. gadu gaitā dziesmai piemērotu vizuālo atveidu Ezergaile dažreiz

144 Ezergaile, Dzidra. Saule. *Veselība*, 1968, Nr. 7, vāka 1. lpp.

145 Ezergaile, Dzidra. Mirdzošā zeme. *Veselība*, 1975, Nr. 7, vāka 2. lpp.

146 Mežābele, Lauma. Likais bērzs. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 3, 6.–7. lpp.

147 Spinga, Leons. Skaļums. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 3, 6.–7. lpp.

148 Ezergaile, Dzidra. Miera jūra. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1965, Nr. 8, 5. lpp.

149 Avotiņa, Daina. Uz manas Daugavas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1968, Nr. 1, 1. lpp.

150 [Ezergaile, Dzidra]. Mazā taka. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1963, Nr. 3, vāka 3. lpp.

151 [Ezergaile, Dzidra]. Roze uz sirds. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1964, Nr. 12, vāka 2. lpp.

152 [Ezergaile, Dzidra]. Draudzības jūra. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1965, Nr. 7, 20. lpp.

153 [Ezergaile, Dzidra]. Bibliotekāru dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1965, Nr. 10, vāka 3. lpp.

154 [Ezergaile, Dzidra]. Lido droši, dziesma! *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 2, 12. lpp.

155 [Ezergaile, Dzidra]. Lido augsti, dziesma! (1966, 141 x 109 mm, cinkotipija, kopija), LU AB MR Liepiņa f. 214, 4.

156 Kaprāne, Dace. *Grafiķe Dzidra Ezergaile*, 74. lpp.

157 [Ezergaile, Dzidra]. Mazā dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 12, vāka 2. lpp.

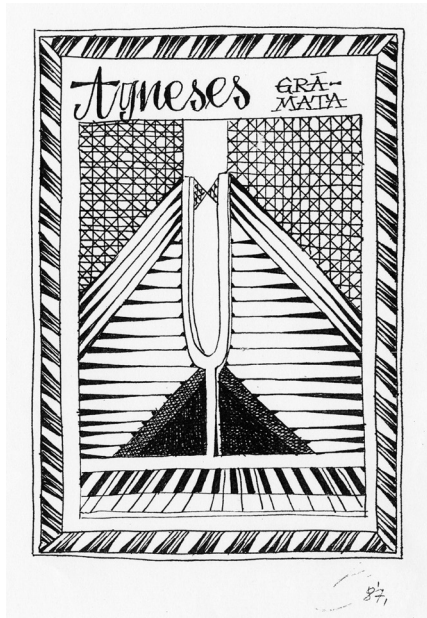
158 [Ezergaile, Dzidra]. Miega dziesma mazam bērnam. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 1, 23. lpp.

159 [Ezergaile, Dzidra]. Jūra un tu. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1967, Nr. 8, vāka 2. lpp.

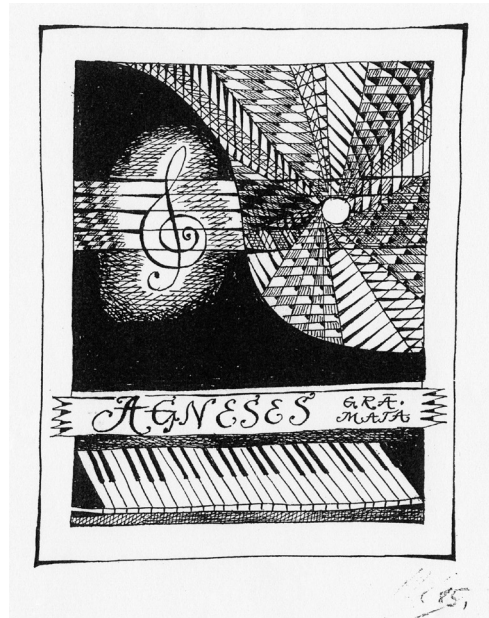
160 Ezergaile, Dzidra. *Dzīves brīnumi: par ex libri jeb grāmatzīmi: esēja*, 2004. gada janvāra vidū, rokraksts.

161 [Ezergaile, Dzidra]. Vasarai aizejot. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1967, Nr. 11, vāka 3. lpp.

162 [Ezergaile, Dzidra]. Lai tu vienmēr man būtu. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1968, Nr. 3, vāka 3. lpp.

5. attēls. Agneses [Krastenbergas] grāmata, 1987. Kopija, tuša, 164 x 114 mm. Arnolda Salenieka kolekcija, privāts arhivs

6. attēls. Agneses [Krastenbergas] grāmata, 1985. Kopija, tuša, 122 x 99 mm. Arnolda Salenieka kolekcija, privāts arhivs

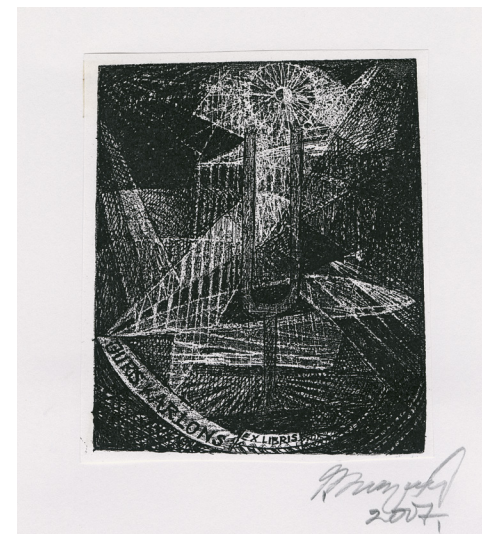
izvēlējās no savu stājdarbu krājuma, un tad tie tika publicēti anonīmi. Tomēr dominējošais dziedošu putnu motīvs aizvien sasauca ar tautasdziesmās iekodēto dziedāšanas un gaismas piesaukšanas dubulto interpretatīvo līmeni. Dzidras Ezergailes stājdarbu reprodukcijas papildina dziesmas vārdu un mūzikas kopīgo noskaņu kā pašvērtīgi mākslas darbi, par vadmotīvu izvēloties neredzamā – mūzikas – un redzamā – dziesmas vārdu un vizuālās noskaņas – saskanīgu līdzspastāvēšanu.

Ekslibris

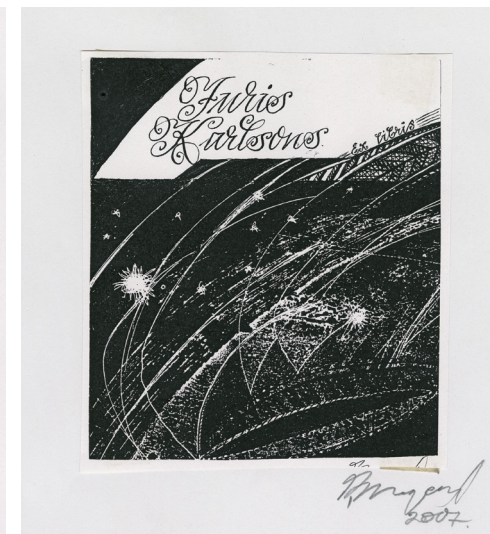
Labs māksliniecisks ekslibris ne tikai lakonisks, trāpīgs un nepārprotams, bet arī dzejiskuma pilns; ekslibra definīcijas meklējumos tas salīdzināts ar **miniaturu dzeju**¹⁶³, jo, tāpat kā dzejolis, tas vēsta par cilvēka dvēseli, par viņa iekšējo pasauli. Iespējams, ka Ezergaile izvēlējās visu radošo mūžu piecdesmit gadu garumā darināt ekslibrus tāpēc, ka tajos ir ietverts plakāta lakonisms un vienlaikus semantiskā daudzslāņainība, kas raksturīga viņas daiļradei kopumā. Par ekslibrim piemītošo lakonismu ir izteicies neseno laiku tā labākais pazinējs mākslas zinātnieks Arnolds Salenieks, kurš par grāmatzīmes tiešo uzdevumu uzskatīja lakonisko, trāpīgo, līdzīgi “mazam plakātam”, spēju raksturot grāmatu īpašnieku.¹⁶⁴ Ezergaile šīs prasmes bija izkopusi

163 Žuravļovs, Sergejs. Kas ir ex libris? *Padomju Ceļš* (Ogre), 17.07., 1980, Nr. 85, 3. lpp.

164 Gurtiņš, Indulis. Kas ir ekslibris. *Padomju Druva* (Cēsis), 29.10., 1983, Nr. 129, 3. lpp.

7. attēls. Ex libris Juris Karlsons, 2007. Kopija, jaukta tehnika, 90 x 75 mm. LNA LVA 2697.f., 1-v apr., 73, 9

8. attēls. Ex libris Juris Karlsons, 2007. Kopija, jaukta tehnika, 120 x 100 mm. LNA LVA, 2697.f., 1-v apr., 73, 2

LVMA, pabeidzot Grafikas nodaļu plakāta specialitātē. Pēc ekslibru kolekcionāra Andreja Māra Eizāna (dz. 1952) aplēsēm, Ezergailes darināto ekslibru skaits ir vairāki tūkstoši.¹⁶⁵ Turpmāk ieskats Agnesei Krastenbergai (dz. 1954), Jurim Karlsonam (dz. 1948), Ainai Karlsonai (1935–2012) un Vidaram Baltam (1911–1994) adresēto ekslibru vizuālajā izteiksmē, kuros poētiskā komponente ir visvairāk izteikta.

Ezergaile vairākus ekslibrus veltījusi pianistei un mūzikas pedagoģei Anitai Krastenbergai, kuras māti Edīti Krastenbergu (1929–2016) ar grafiķi vienoja ne tikai kopīga dalība izstādēs gan 1962. gadā¹⁶⁶, gan 2002. gadā¹⁶⁷, bet arī draudzības saites. Kādā no vēstulēm Krastenberga abu mākslinieču dzīves novakarā raksturoja Dzidras Ezergailes daiļradi: “Tavi darbiņi dveš apskaidrību, garīgumu, muzikalitāti.”¹⁶⁸ Pļaviņās dzīvojušā Edīte Krastenberga un viņas meita Agnese, ne reizi vien pieminēta vēstulēs, aprakstot ciemošanos Sniedzēs Alūksnes pusē: “Viņas abas mājā palīdzēja sakraut man malku. Mēs viņu [Agnesi] iesaucām par Puikiņu, un ar tādu iesauku viņa dabūja no manis grāmatiņu ar *librišiem* no dienām Sniedzēs.”¹⁶⁹ Tā kā Agneses Krastenbergas profesionālā izvēle saistās ar pianistes profesiju un mūzikas pedagoģiju, vairākos Ezergailes darinātajos ekslibros ieraugāma klavieru melnbalto taustiņu izteiksmība tušas zīmējuma tehnikā. Grafikā tik raksturīgais melnbalto krāsu pretstatījums klavieru taustiņu kārtojumā

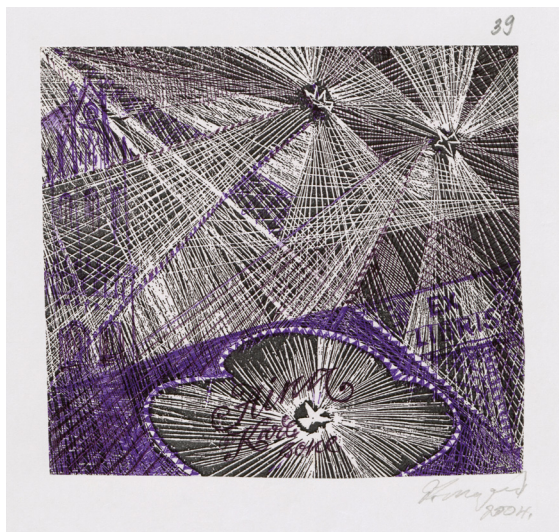
165 Eizāns, Andrejs Māris. Latviešu grāmatzīmes vecmeistare – Dzidra Ezergaile. *Iespiedgrafika*, 2012, Nr. 1, 60. lpp.

166 Salenieks, Arnolds. E. Krastenbergas, K. Dāles un Dz. Ezergailes darbu izstāde. *Stars* (Madona), 29.03., 1962, Nr. 37, 8. lpp.

167 Alberte, Ginta. Aicina uz trīs mākslinieču darbu izstādi. *Madonas Ziņas*, 19.02., 2002, Nr. 20, 12. lpp.

168 Krastenberga, Edīte. Vēstule Dzidrai Ezergailei. 4.11.2000. LNA LVA 2697. f., 1. v. apr., 12. l., 14. lpp.

169 Ezergaile, Dzidra. Vēstule Guntim Višņevskim. 23.12.2002.

9. attēls. *Ex libris* Aina Karlsona, 2004.
Jaukta tehnika, 148 x 163 mm. LNA LVA
2697. f., 1-v apr., 42, 39

raisa asociācijas ar ritmu, un kamertonis itin kā ievibrē gaisu; 1987. gadā darinātais ekslibris ir stingri ģeometrizēts, to ierāmē ritmisks līniju ornaments (5. att.), savukārt cits ekslibris, kas tapis 1985. gadā, raisa lirisku iespaidu – muzikālā notācija ar nošu atslēgu centrā burtiski saplūst ar visos virzienos vēršiem saules stariem, paplašinot melodijas amplitūdu (6. att.).

Komponistam **Jurim Karlsonam** veltītie ekslibri vairāk asociējas ar muzikāliem iespaidiem un domu lidojumu tālēs; kompozīcijas centrā ir kamertonis, kas sazēmē saules staru pielietās debesis ar zemi (7. att.). Otrs Jurim Karlsonam veltītais ekslibris ir muzikālā iespaids vizuāla fiksācija, kas vedina uz kosmiskām tālēm zvaigžņotās debesis. (8. att.) Te vietā ir arī Ezergailes atmiņas par Latvijas Mūzikas akadēmijas, tolaik Latvijas Konservatorijas, studentu koncertiem: “Šovakar eju klausīties A[nša] Saukas [dz. 1963] klases dziedātājus – mūsu daudzsološo nākotni ērģeļu zālē Konservatorijā. [...] Piekdienās visu gadu bija šādas mūzikas reizes par velti. Kā lai neiet klausīties oriģinālā, nevis atskaņotāju viņos?”¹⁷⁰

Tā kā Ezergaile ne vienu vien reizi atgriezies pie stājgrafikas darba “Lido augsti, dziesma!” motīva, tas saskatāms arī vairākos ekslibros, kurus māksliniece veidojusi jauktā tehnikā, izmantojot grafikas darbu novilkumus, piemēram, ekslibris gleznotājai un grafiķei **Ainai Karlsonai** (9. att.).

Noslēgums

Grafiķes Dzidras Ezergailes radošā mantojuma daudzšķautņainībā jaušamas lirisma piesātinātas tendences Latvijas 20. gadsimta 70. gadu mākslas ainavā. Poētiskums caurstrāvo visu viņas daiļradi, un šīs tendences saskatāmas kopš radošā rokraksta veidošanās pirmsākumiem; to izcēluši mākslas apskatnieki – no pirmajām recenzijām 1962. gadā līdz retrospektīvu izstāžu

vērtējumiem grafiķes garā radošā mūža nogalē; nereti recenzijās izmantota mūzikai raksturīga terminoloģija, lai precīzi paustu iespaidus par redzēto.

Pēc akadēmiskās izglītības iegūšanas Ezergaile radošā rokraksta izkopšanā rada iedvesmu mūzikas, dzejas un tautasdziesmu daudzslāņainībā, kur harmoniski līdzās pastāv redzamais un neredzamais vēstījums, kas saskan ar grafiķes pasaules uzskatu.

Poētiskā komponente teju netveramā veidā caurauž visu Ezergailes daiļradi – tiklab stājdarbus, kuros nosaukums fokusē uzmanību uz galvenajiem akcentiem un atveidoto tēlu sistēmu kopumā, kā arī stājdarbu reprodukcijas grāmatu mākslinieciskajā noformējumā; dzejiskums vienlīdz lielā mērā rod atbalsi arī tautasdziesmu vizuālajā atveidā, ekslibros un dziesmu nošu materiāla vizuālajā noformējumā žurnālos.

Avotu un literatūras saraksts Dzidras Ezergailes npublicētie darbi

1. Ezergaile, Dzidra. Lido augsti, dziesma! 1966, 141 x 109 mm, cinkotipija, kopija. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka (LU AB MR) Jāņa Liepiņa fonds, 214, 4.
2. Ezergaile, Dzidra. *Kr. Barona 100-gades atcerei*. Kopija. 1985, Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.
3. Ezergaile, Dzidra. *Tautas dziesmas Dzidras Ezergailes grafišķā devumā*. Kopija uz fotopapīra. Rīga, 1986, [39. lpp.], Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.
4. Ezergaile, Dzidra. Ar zvaigžņu segu II. 210 x 158 mm, tuša, 1989, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA) 1839. fonds, 1. vienotais apraksts, 250. lieta, 7. lp..

Nepublicētie avoti

1. [Alūksnes novadpētniecības un mākslas muzejs]. *Grafiķes Dzidras Ezergailes jubilejas izstāde*. Alūksnes novadpētniecības un mākslas muzeja ielūgums. Fotokopija. 13.04.1996.
2. Ezergaile, Dzidra. *Atmiņu uzmetums*. Eseja. Rokraksts. 20.02.2011. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.
3. Ezergaile, Dzidra. *Dzīves brīnumi. Par exlibri jeb grāmatzīmi*. Eseja. Rokraksts. 2004. gada janvāra vidus.
4. Ezergaile, Dzidra. *Grāmatzīme manā dzīves gājumā*. Eseja. Rokraksts. Sniedzēs 1991. gada 15. aprīlī, Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.
5. Ezergaile, Dzidra. LNA LVA 2697. f., 1. v. apr., 79. 1., 16. lp.
6. Ezergaile, Dzidra. *Mākslinieku nams un estampu darbnīca*. Eseja. Rokraksts. 2006. gada ziema. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs
7. Ezergaile, Dzidra. *Par ko es varēju kļūt jeb piecas dūmu grīstes*. Eseja. Rokraksts. 29.06.2001. Andreja Māra Eizāna personīgais arhīvs.
8. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 02.05.2001. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 214, 30.
9. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 02.10.2005. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 312, 16.
10. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 14.01.1996. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 189, 5.

170 Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 17.04.2007.

11. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Dr. Liepiņam*. 10.12.2000. LU AB MR Jāņa Liepiņa f., 281, 30.
12. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 01.12.2002. Raksta autores personīgais arhīvs.
13. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 05.04.2011. Raksta autores personīgais arhīvs.
14. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 06.02.2005. Raksta autores personīgais arhīvs.
15. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 09.01.2011. Raksta autores personīgais arhīvs.
16. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 11.08.2003. Raksta autores personīgais arhīvs.
17. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 13.05.2010. Raksta autores personīgais arhīvs.
18. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 13.07.2008. Raksta autores personīgais arhīvs.
19. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 14.05.2006. Raksta autores personīgais arhīvs.
20. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 14.07.2008. Raksta autores personīgais arhīvs.
21. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 17.04.2007. Raksta autores personīgais arhīvs.
22. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 2006. gada janvāris. Raksta autores personīgais arhīvs.
23. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 21.10.2000. Raksta autores personīgais arhīvs.
24. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 23.12.2002. Raksta autores personīgais arhīvs.
25. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 24.09.2002. Raksta autores personīgais arhīvs.
26. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 26.07.2007. Raksta autores personīgais arhīvs.
27. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 29.01.2010. Raksta autores personīgais arhīvs.
28. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Guntim Višņevskim*. 30.04.2005. Raksta autores personīgais arhīvs.
29. Ezergaile, Dzidra. *Vēstule Lāriņu ģimenei*. 13.10.2009. Īras Zaneribas īpašums.
30. Ezergaile, Dzidra. *Zigurds Zuze*. Eseja. Rokraksts. 21.01.2003. Raksta autores personīgais arhīvs.
31. Kaprāne, Dace. *Grafīke Dzidra Ezergaile*. Maģistra darbs. Vad. Laima Reihmane, Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2008.
32. Krastenberga, Edīte. *Vēstule Dzidrai Ezergailei*. 04.11.2000. LNA LVA 2697. f., 1. v. apr., 12. l., 14. lp.

Literatūra

1. Alberte, Ginta. Aicina uz trīs mākslinieču darbu izstādi. *Madonas Ziņas*, 19.02., 2002, Nr. 20, 12. lpp.
2. Ancītis, Valdemārs. Prieka ķēdīte. Grafikas klasiķe. No: Ancītis, Valdemārs (galv. red.). *Senču kalendārs*. Saldus: Signe, 2007, 113.-114. lpp.
3. Aspazija. Mana dzīve: autobiogrāfija. No: Aspazija. *Kopotī raksti*. 6. sējums. Rīga: Liesma, 1988, 247.-361. lpp.
4. Auziņš, Arnolds. Krišjāņa Barona mātei Valpenes kapos. *Draugs*, 1976, Nr. 6, 35. lpp.
5. Avotiņa, Daina. Uz manas Daugavas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1968, Nr. 1, 1. lpp.
6. Barons, Krišjānis; Visendorfs, Henrijs. *Latvju dainas*. Faksimilizdevums. 1. sēj. Zinātniskais konsultants Kārlis Arājs. Rīga: Zinātne, 1989.
7. Bērziņš, Ludis. *Greznas dziesmas*. Rīga: Zinātne, 2007.
8. Bērziņš, V. Vispopulārākais un vissievīšķīgākais. *Zvaigzne*, 1972, Nr. 5, 12.-13. lpp.

9. Biete, Oļģerts. Sudraba dzīpari no saules kamola. *Malienas Ziņas*, 06.10., 1993, Nr. 83, 2. lpp.
10. Borgs, Jānis. Lūzuma anatomija. No: Krastiņa, Sandra (sast.). *Uz lielās dzīves trases: 20. gadsimta 60. gadu grafiskā valoda*. [Rīga]: Raktuve, 2016, 11.-58. lpp.
11. Dzene, Lilija. Sešdesmit gadu kopā ar savu skolotāju. *Latvijas Vēstnesis*, 14.08., 1998, Nr. 235/236, 6. lpp.
12. Dzene, Mārīte. Rosinām piešķirt grafiķei mūža stipendiju. *Alūksnes Ziņas*, 08.01., 2004, Nr. 3, 1. lpp.
13. Eizāns, Andrejs Māris. Latviešu grāmatzīmes vecmeistare – Dzidra Ezergaile. *Iespiedgrafika*, 2012, Nr. 1, 60.-61. lpp.
14. Elksne, Ārija. *Klusuma krastā*. Māksliniece Dzidra Ezergaile. Rīga: Liesma, 1973.
15. Ezergaile, Dzidra. Miera jūra. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1965, Nr. 8, 5. lpp.
16. Ezergaile, Dzidra. Saule. *Veselība*. 1968, Nr. 7, vāka 1. lpp.
17. Ezergaile, Dzidra. Mirdzošā zeme. *Veselība*, 1975, Nr. 7, vāka 2. lpp.
18. Ezergaile, Dzidra. Vēlu atraduma prieku. *Stars* (Madona), 13.04., 1976, Nr. 44, 3. lpp.
19. Grots, Jānis; Kezberes, Elza. *Pēra Ginta un Solveigas vēstules*. Dzidras Ezergailes mākslinieciskais noformējums. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Rīgas ekslibristu biedrība, 2011.
20. Gurtiņš, Indulis. Kas ir ekslibris. *Padomju Druva* (Cēsis), 29.10., 1983, Nr. 129, 3. lpp.
21. Herders, Johans Gotfrīds. Vēstules humanitātes veicināšanai: Vēstules humanitātes veicināšanai. No: Herders, Johans Gotfrīds. *Darbu izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 128.-193. lpp.
22. Hermāne, Vineta. Uz jūtīgu sirdi. *Liesma* (Valmiera), 24.10., 1986, Nr. 167, 3. lpp.
23. Humbolts, Vilhelms. No vēstules Frīdriham Šilleram, kas rakstīta Parīzē pēc 1800. gada 10. septembra. No: Daugats, Eduards (sast.). *Vilhelms Humbolts. Izlase: fragmenti no valodnieciskiem darbiem*. Rīga: Zvaigzne, 1985, 51.-53. lpp.
24. Indrāne, Ilze. Ūdensnesējs. 2. izd. Dzidras Ezergailes mākslinieciskais noformējums. Rīga: Liesma, 1977.
25. Ivanovs, Miķelis. *Latviešu padomju grafika*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1960.
26. Kaksis, Jānis. Ritmu meistare. *Literatūra un Māksla*, 22.02., 1969, Nr. 8, 4. lpp.
27. Karulis, Konstantīns. Vārdi dziesma un gaisma. Etimoloģijas risinājums. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr. 10, 75.-77. lpp.
28. Kārness, Kevins. Dziesmu rota dziedātājtautai: Krievijas vēstures epizode, Herdera tradīcija un Baltijas nacionālisma uzplaukums. *Mūzikas Akadēmijas Raksti*, 2007, Nr. 3, 7.-32. lpp.
29. Kučinska, Veronika. Gaismas kustība. *Rīgas Balss*, 19.02., 1969, Nr. 42, 6. lpp.
30. Kursīte, Janīna. *Tautlietu vārdene*. [Rīga]: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009.
31. Kursīte, Janīna. *Dainu kodekss*. Rīga: Rundas, 2018.
32. Ķirškalne, Adīna. Saules un zemes ritmu māksliniece. *Stars* (Madona), 09.04., 1983, Nr. 43, 2. lpp.
33. Ķirškalne, Adīna. *Pie saulespuķes pieturos*. Māksliniece Dzidra Ezergaile. Madona: Stars, 1995.
34. Ķirškalne, Adīna. Par sevi – pati. *Latvijas Vēstnesis*, 14.08., 1998, Nr. 235/236, 6. lpp.
35. Lapacinska, Velta. Mākslinieci godinot. *Kultūras Forums*, 2006, Nr. 18, 14. lpp.
36. Lāse, I. Ir interese, ir jauni iespaidi. *Padomju Ceļš* (Ogre), 12.05., 1979, Nr. 56, 3. lpp.

37. Lendiņa, M., Neilande, I. Prese, radio un televīzija. No: Drīzulis, Aleksandrs (atb. red.). *Rīga sociālisma laikmetā*. Rīga: Zinātne, 1980, 454.-459. lpp.
38. Levinson, Jerrold. *Music, Art, and Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
39. Liepiņš, Jānis. Līdzsvara uzturētāja. *Karogs*, 1986, Nr. 6, 185. lpp.
40. Martinelli, Arnis. Tradicionālā grafika netradicionālā pasaulē. *Studija*, 2002, Nr. 24, 76. lpp.
41. Maur, Karin von. *The Sound of Painting*. Munich: Prestel, 1999.
42. Mežābele, Lauma. Līkais bērzs. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 3, 6-7. lpp.
43. Minova, Inese. Rotko mākslas centrā atklāja septiņas jaunas izstādes. *Latgales Laiks*, 24.11., 2015, Nr. 90, 7. lpp.
44. Naumanis, Normunds. Māksla kā kritērijs. *Māksla*, Nr. 2, 1988, 25.-28. lpp.
45. Ozoliņš, Mārtiņš. Tikšanās ar grafiku un plakātu. *Rīgas Balss*, 14.12., 1971, Nr. 292, 4. lpp.
46. Reidzāne, Beatrise. *Latviešu tautasdziesmu semantika. Dabas tēli tautasdziesmās*. Rīga: Zinātne, 2015.
47. Reihmane, Laima. *Latviešu padomju stājgrafika*. Reprodukciju albums. Rīga: Liesma, 1982.
48. Rotčenkova, Eva. Saulīt' tecēj tecēdama... *Studija*, 2016, Nr. 106, 49.-50. lpp.
49. Rozenbergs, Jānis. Dzejas loki klusuma krastā. *Karogs*, 1973, Nr. 6, 163.-165. lpp.
50. Savickis, Pēteris. Melnbaltajā mākslā jaunas līnijas. No: Belmane, Ausma; Ņefedova, Ināra (sast.). *Latvijas tēlotāja māksla*. Rīga: Liesma, 1970, 72.-80. lpp.
51. Salenieks, Arnolds. E. Krastenbergas, K. Dāles un Dz. Ezergailes darbu izstāde. *Stars* (Madona), 29.03., 1962, Nr. 37, 8. lpp.
52. Skalbe, Kārlis. *Zāles dvaša*. Rīgā: A. Gulbis, 1931.
53. Spinga, Leons. Skaļums. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 3, 6.-7. lpp.
54. Šmidchens, Guntis. *Dziesmu vara. Nevardarbīga nacionālā kultūra Baltijas dziesmotajā revolūcijā*. Rīga: Mansards, 2016.
55. Tautasdziesma. No: Ceplītis, Laimdots., (atb. red.). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. 2. d. Rīga: Zinātne, 1991, 655. lpp.
56. Treiland (Brivzemnieks), Fric Ja. (pod. red.). *Materialy po etnografii latyshskago pelmeni*. Moskva: Imperatorskoe obschestvo ljubitelei obschestvoznaniya, antropologii i etnografii, 1881. Tom XL, kniga VI, s. 219.
57. Ziedonis, Imants. Skalbiskums. No: *Varavīksne: literārā mantojuma gadagrāmata*. Rīga: Preses nams, 1996, 210.-212. lpp.
58. Z. G. Radošajās darbnīcās. Pie māksliniekiem. *Māksla*, 1962, Nr. 3, 50. lpp.
59. Žuravļovs, Sergejs. Kas ir ex libris? *Padomju Ceļš* (Ogre), 17.07., 1980, Nr. 85, 3. lpp.

Dziesmas ar notīm žurnālā “Padomju Latvijas Sieviete” (1956–1968)

1. [Anon.]. Gaiziņš. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 6, vāka 2. lpp.
2. [Anon.]. Lakstīgala maksu prasa. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 4, vāka 2. lpp.
3. [Anon.]. Latgalē. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 7, vāka 2. lpp.
4. [Anon.]. Rokas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 9, vāka 2. lpp.

5. [Anon.]. Uz Donavas zilās... *Padomju Latvijas Sieviete*, 1956, Nr. 10, vāka 2. lpp.
6. [Anon.]. Zvejnieka atvadu dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1957, Nr. 4, vāka 2. lpp.
7. Bebre, Izolde. Rudens nāk. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1962, Nr. 1, 15. lpp.
8. Čaupovs, Aleksandrs. Zaļā linu druvā gāju. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1958, Nr. 11, 20. lpp.
9. Dāle, Karmena. Mēs visas esam māsas. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1963, Nr. 5, 4. lpp.
10. Darkēviča, Nellija. Nēģeru meitenes dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1964, Nr. 9, 17. lpp.
11. [Ezergaile, Dzidra]. Bibliotekāru dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1965, Nr. 10, vāka 3. lpp.
12. [Ezergaile, Dzidra]. Draudzības jūra. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1965, Nr. 7, 20. lpp.
13. [Ezergaile, Dzidra]. Jūra un tu. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1967, Nr. 8, vāka 2. lpp.
14. [Ezergaile, Dzidra]. Lai tu vienmēr man būtu. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1968, Nr. 3, vāka 3. lpp.
15. [Ezergaile, Dzidra]. Lido droši, dziesma! *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 2, 12. lpp.
16. [Ezergaile, Dzidra]. Mazā dziesma. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 12, vāka 2. lpp.
17. [Ezergaile, Dzidra]. Mazā taka. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1963, Nr. 3, vāka 3. lpp.
18. [Ezergaile, Dzidra]. Miega dziesma mazam bērnam. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1966, Nr. 1, 23. lpp.
19. [Ezergaile, Dzidra]. Roze uz sirds. *Padomju Latvijas Sieviete*. 1964, Nr. 12, vāka 2. lpp.
20. [Ezergaile, Dzidra]. Vasarai aizejot. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1967, Nr. 11, vāka 3. lpp.
21. Freimanis, Kārlis. Zili stikli, zaļi ledi. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1958, Nr. 1, vāka 2. lpp.
22. Gailis, Vladimirs. Jūra un sirds. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1968, Nr. 6, vāka 2. lpp.
23. Kiršfelde, Livija. Ziedoņa un laimes gadi. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1962, Nr. 5, vāka 3. lpp.
24. Krollis, Gunārs. Silavas valsis. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 11, vāka 2. lpp.
25. Krollis, Gunārs. Kalnu upe. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1962, Nr. 6, vāka 2. lpp.
26. Kļava, Gunārs. Ļaudis, vēl nav par vēlu! *Padomju Latvijas Sieviete*, 1963, Nr. 1, 5. lpp.
27. Pigoznis, Jāzeps. Meitenes pavasaris. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 4, vāka 2. lpp.
28. Rožkalns, Dainis. Balta eju, balta teku. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 3, vāka 2. lpp.
29. Uptis, Pēteris. Dabas ritmā. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1958, Nr. 6, vāka 2. lpp.
30. Vilks, Ēvalds. Lai mūsu kolhozs krāšņi posts. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1959, Nr. 10, vāka 3. lpp.
31. Mednis, Oto. Zvaigžņotā Rīga. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1957, Nr. 1, 22. lpp.

Izstāžu katalogi

1. Borgs, Jānis. Pretspēku spriegumā diedzēta māksla. Ieskats avangardisma attīstībā Latvijā. No: Holtfreter, Jürgen (Hrsg.). *Lettische Avantgarde*. Izstādes katalogs. Berlin: Elefant Press, 1988, 76.-77. lpp.
2. Circene, Baiba. *Dzidra Ezergaile*. Buklets. Rīga: LPSR Mākslas muzeju un izstāžu apvienotā direkcija, 1986.
3. Zariņa, Aija (sast.). *Dzidra Ezergaile. Pārveidu dažādība*. Izstādes katalogs. Rīga: Mākslinieku savienības galerija, 2006.

Reflections of a Poetic World Perception in the Graphic Art of Latvian Artist Dzidra Ezergaile

Summary

The topicality of this subject was determined by a set of circumstances that allow us to view half-century-old artistic processes in a broader context; these are social processes in interaction with the artist's individual creative growth. One of the important factors influencing the creative process at the societal level was the change towards openness to new trends in 1960s Latvia, at that time part of the Soviet Union. The subsequent period of intensive creative development in Latvian art in the 1970s was a time of the emergence of vivid artistic individualities; therefore the role of personality was of extreme importance in this process.

The extensive and diverse creative legacy of graphic artist Dzidra Ezergaile (1926–2013) provides an insight into the contribution of Latvian graphic artists to artistic processes from a present-day perspective. Concentrating on components of Ezergaile's poetic world perception, the purpose of this study is to trace the intersection between the arts – poetry, song and graphic art – in order to understand the interconnections in which cultural memory is made relevant and interdisciplinary levels of association promoted. It is equally important to find out whether the poetic component can be attributed to any particular period of Ezergaile's graphic art, or if it permeates through her entire creative legacy.

Dzidra Ezergaile's poetic world perception is manifested in her prints, ink drawings, illustrations in several poetry books, in her *exlibris* designed for musicians, and reproductions of prints for songs published with sheet music in magazines.

Thus, in deciphering the poetic component in Ezergaile's graphics, intertwining elements can be traced between the tangible and intangible – interest in classical music, as well as Latvian folk songs, the source of inspiration being the semantic multi-layering of folk poetry and the philosophical values encoded in it.

Key words: Latvian graphic art, 1960s, 1970s, Latvian folk songs, cultural memory, poetic approach.

DITA PFEIFERE UN BAIBA TJARVE

Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu izpratnes problemātika

Kopsavilkums

Latvijas kultūrpolitikā kultūras pieejamības nodrošināšana pēdējās desmitgadēs ir bijusi viena no valsts kultūrpolitikas prioritātēm. Kultūras pieejamība, piekļūstamība un plašāka sabiedrības līdzdalība kultūras procesos ir būtiski kultūrpolitikas jautājumi, kas regulāri tiek aktualizēti gan starptautiskajā, gan Latvijas kultūrpolitikas dienaskārtībā un iezīmē virzību uz demokrātiska un iekļaujoša kultūras modeļa attīstību. Kultūras pieejamības un piekļūstamības pamatprincipi saistāmi ne tikai ar starptautisko kultūrpolitikas dienaskārtību, bet arī ar starptautisko kultūras tiesību izpratni un regulējumu. Lai gan attiecībā uz kultūras pieejamības saturisko skaidrojumu starptautiskajos kultūrpolitikas un normatīvajos dokumentos tiek attiecināti divi savstarpēji saistīti angļu valodas termini – *availability* (pieejamība) un *accessibility* (piekļūstamība) –, tomēr Latvijā kultūrpolitikas dokumentos, normatīvajos aktos, akadēmiskajos un lietišķajos pētījumos, kā arī praksē līdz šim pārsvarā ticis lietots termins “kultūras pieejamība”, tā traktējumā bieži ietverot abu iepriekš minēto angļu valodas vārdu saturisko nozīmi. Raksta mērķis ir aplūkot šo jēdzienu izpratnes attīstības dinamiku Latvijas un starptautiskajā kontekstā, lai izpētes procesā nonāktu līdz secinājumiem un varētu sniegt ieteikumus par šo terminu nošķirumu Latvijas kultūrpolitikā. Pētījumā izmantotas kvalitatīvajiem pētījumiem atbilstošas datu ieguves un analīzes metodes: zinātniskās literatūras salīdzinošā analīze, dokumentu analīze, kā arī sekundāro datu analīze. Kā datu analīzes metode tika izmantota kvalitatīvā kontentanalīze jeb satura analīze.

Atslēgvārdi: kultūras pieejamība, kultūras piekļūstamība, kultūrpolitika, vides piekļūstamība, informācijas piekļūstamība, kultūras tiesības.

Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu ģenēze starptautiskajā kultūras tiesību un kultūrpolitikas arēnā

Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu attīstības dinamika lielā mērā saistīta ar starptautisko kultūras tiesību izpratni un regulējumu. Vairākos nozīmīgos Apvienoto Nāciju organizācijas (ANO; *The United Nations, UN*) un tās aģentūras ANO Izglītības, zinātnes un

kultūras organizācijas (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO*) pamatdokumentos ir definētas ikviena cilvēka kultūras tiesības: “Kultūras tiesības ir daļa no cilvēktiesībām, kas ir vispārējas, nedalāmas un savstarpēji atkarīgas.”¹ Kultūras tiesību pamatprincipi definēti jau 1948. gada ANO dokumentā “Vispārējā cilvēktiesību deklarācija”²:

Katram cilvēkam kā sabiedrības loceklim ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu un viņa personības pašcieņas uzturēšanai un brīvai attīstībai nepieciešamo tiesību īstenošanu ekonomiskajā, sociālajā un kultūras jomā ar nacionālo pasākumu palīdzību un starptautiskās sadarbības ceļā un atbilstoši katras valsts struktūrai un resursiem [22. pants]; [...] katram cilvēkam ir tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē, baudīt mākslu, piedalīties zinātnes progresā un izmantot tā labumus [27. pants].³

Šīs deklarācijā ietvertās kultūras tiesību normas tika konkretizētas 1966. gadā pieņemtajā ANO dokumentā “Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām”, nosakot, ka dalībvalstis atzīst ikvienas personas tiesības “(a) piedalīties kultūras dzīvē; (b) baudīt zinātnes progresu un tā izmantošanas priekšrocības; (c) gūt labumu no morālo un materiālo interešu aizsardzības, kas izriet no jebkura šīs personas zinātniska, literāra vai mākslas darba”⁴.

Būtiski atzīmēt, ka saskaņā ar šajā dokumentā ietvertajām normām dalībvalstīm ir pienākums tās īstenot atbilstoši katras valsts resursiem, kā arī iesniegt progresu ziņojumus par to izpildi. Ņemot vērā, ka šīs normas dokumentā formulētas salīdzinoši vispārīgi, 1988. gadā ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komiteja (*UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, CESCR*) uzsāka gatavot pirmos vispārējos komentārus paktā iekļauto normu skaidrojumam. Kā norāda kultūras tiesību eksperte Ineta Tāre, būtiska loma pirmo vispārējo komentāru sagatavošanā bija 1986. gadā izstrādātajiem “Limburgas principiem Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām ieviešanai”, kuri noteica jaunu pieeju šo tiesību juridiskajam raksturam un valstu pienākumam šīs tiesības nodrošināt. 1986. gadā starptautisko tiesību ekspertu grupa, tīkoties Limburgas Universitātē Māstrihtā (Nīderlande), vienojās par šo principu pamatuzstādījumu, ka visām dalībvalstīm, neatkarīgi no valsts attīstības līmeņa, lai sasniegtu šo tiesību nodrošinājumu, nekavējoties jāveic pasākumi, izmantojot visus nepieciešamos līdzekļus: juridiskus, administratīvus, tiesu varas, ekonomiskos, sociālos un izglītības sistēmas rīcībā esošos instrumentus.⁵

Šis konsultatīvais darbs 2009. gadā rezultējās šā pētījuma kontekstā nozīmīgā dokumentā “Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 21. vispārējie komentāri”⁶, kurā pirmo reizi sniegts detalizēts kultūras tiesību pamatprincipu un jēdzienu, tostarp jēdzienu *availability* (pieejamība) un *accessibility* (piekļūstamība), skaidrojums. Dokumentā uzsvērts: “Lai pilnībā īstenotu ikviena cilvēka tiesības piedalīties kultūras dzīvē, pamatojoties uz vienlīdzību un bez diskriminācijas, ir nepieciešami šādi nosacījumi: pieejamība [*availability*], piekļūstamība [*accessibility*]; pieņemamība [*acceptability*], pielāgojamība [*adaptability*] un piemērotība [*appropriateness*].”⁷

Dokumenta izpratnē kultūras pieejamība tiek skaidrota kā ikvienam pieejamu kultūras preču un pakalpojumu pastāvēšana, ko visi var baudīt un izmantot, piemēram, bibliotēkas, muzeji, teātri, kinoteātri un sporta stadioni; literatūra, folklorā un visu veidu mākslas formas; kultūras mijiedarbībai nepieciešamās publiskās telpas – parki, laukumi un ielas; dabas ainava; nemateriālās kultūras vērtības, piemēram, valoda, paražas, tradīcijas, ticējumi, zināšanas un vēsture, kā arī vērtības, kas veido identitāti un sekmē individu un kopienu kultūras daudzveidību.

Savukārt piekļūstamība tiek definēta kā efektīvas un konkrētas iespējas indivīdiem un kopienām pilnībā baudīt kultūru, kam gan fiziski, gan finansiāli visi bez diskriminācijas var piekļūt gan pilsētās, gan lauku apvidos. Būtiski, lai piekļuve tiktu nodrošināta un atvieglota vecāka gadagājuma cilvēkiem, personām ar invaliditāti, kā arī trūcīgām personām. Piekļūstamība ietver arī ikviena tiesības meklēt, saņemt un dalīties ar informāciju par visām kultūras izpausmēm.⁸

Var secināt, ka ANO vispārējo cilvēktiesību un kultūras tiesību dokumentu kontekstā kultūras pieejamība un piekļūstamība ir divi no pieciem priekšnosacījumiem, bez kuru ievērošanas nevar īstenot cilvēktiesības kultūras jomā, turklāt to abu loma ir vienlīdz svarīga.

No dokumentā sniegtajām definīcijām izriet, ka kultūras pieejamība nozīmē kultūras iespēju pastāvēšanu kopumā, savukārt piekļūstamība nozīmē iespēju šiem pakalpojumiem piekļūt un tos lietot, ņemot vērā sekojošus piekļūstamības aspektus:

- 1) fiziskā piekļūstamība, ar to saprotot gan teritoriālo, gan transporta, gan apkārtējās vides, ēku, telpu u. c. piekļūstamību;
- 2) finansiālā piekļūstamība;
- 3) sociālā piekļūstamība;
- 4) informācijas piekļūstamība.

Lai gan kultūras tiesību kontekstā būtiska loma tiek noteikta gan kultūras pieejamībai, gan piekļūstamībai, tomēr starptautiskajā akadēmiskajā vidē lielāka uzmanība pēdējās desmitgadēs pievērsta tieši kultūras piekļūstamības jēdzienā ietverto saturisko aspektu izpētei. Kultūrpolitikas

1 [UNESCO]. *Vispārējā deklarācija par kultūras daudzveidību*. 5. pants. 2001. Pieejams: <https://www.unesco.lv/deklarācijas> (skatīts 26.01.2023.).

2 [ANO]. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. 22., 27. pants. 1948. Pieejams: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf (skatīts 26.01.2023.).

3 Turpat, 22., 27. pants.

4 [UN]. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Art. 15 (1). 1966. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (skatīts 26.01.2023.).

5 Tāre, Ineta. Ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības. No: Ziemeles, Ineta (zin. red.). *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 130.-135. lpp.

6 [CESCR]. *General comment No. 21. The Right of everyone to take part in cultural life*. Art. 15, para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 21.12., 2009. Available: <https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html> (skatīts 27.01.2023.).

7 Turpat.

8 Turpat.

un kultūras tiesību pētniece Annemarija Lāksonena (*Laaksonen*) norāda, ka kultūras piekļūstamības jēdziens ir cieši saistīts ar citu jēdzienu – sabiedrības līdzdalība kultūras dzīvē (*participation in cultural life*):

Līdzdalība kultūras aktivitātēs, kā arī piekļuve tām, veido cilvēktiesību kultūras jomas mugurkaulu. [...] Piekļuve gandrīz vienmēr ir līdzdalības priekšnoteikums, un mēs, iespējams, pat neapzināmies, kādas iespējas pastāv, lai ikviens varētu gūt kultūras pieredzi.⁹

Ar kultūras piekļūstamību un līdzdalību saistītos izaicinājumus dažādas valstis risina atšķirīgi, tomēr lielākoties ar vienu un to pašu mērķi – padarīt kultūru pieņemamu, iekļaujošu un piekļūstamu ikvienam. Lāksonena atzīst, ka kultūra ne vienmēr ieņem dominējošu vietu politisko mērķu hierarhijā, taču vienlīdzīga piekļuve un līdzdalība ir cilvēka cieņas pamatelementi; pilnvērtīgai dzīvei un vienlīdzīgām iespējām labvēlīgai videi vajadzētu būt svarīgām valstu rūpēm.¹⁰ Kultūras piekļūstamības jēdziens analizēts arī auditorijas attīstības un sociālās iekļaušanas kontekstā¹¹, muzeju pakalpojumu piekļūstamības kontekstā¹², kultūras un kultūras mantojuma piekļūstamības kontekstā dažādām sabiedrības mērķa grupām¹³ u. c.

Dokumentā “Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 21. vispārējie komentāri” norādīts, ka kultūras tiesības ir saistītas arī citiem cilvēktiesību aspektiem, tostarp uzsverot nepieciešamību nodrošināt kultūras pieejamību un piekļūstamību dažādām sabiedrības mērķgrupām. Dokumentā izceltas šādas sabiedrības mērķgrupas, kurām nepieciešams pievērst īpašu uzmanību: sievietes, bērni, seniori, personas ar invaliditāti, cilvēki, kas dzīvo nabadzībā, minoritātes (etniskās, reliģiskās, lingvistiskās), migranti, pirmiedzīvotāji.¹⁴ Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu definēšanas problemātikas kontekstā būtiski izcēlta kultūras tiesību nodrošināšanu cilvēkiem ar invaliditāti – tas paver plašāku un detalizētāku kultūras piekļūstamības jēdziena izpratni. ANO dokumentā “Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām” (*UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*) noteikts, ka “dalībvalstis atzīst personu ar invaliditāti tiesības piedalīties kultūras dzīvē vienlīdzīgi ar citiem un veic atbilstošus pasākumus, lai nodrošinātu, ka personām ar invaliditāti:

a) ir piekļuve kultūras materiāliem piekļūstamos formātos;

- b) ir piekļuve televīzijas programmām, filmām, teātrim un citiem kultūras pasākumiem piekļūstamos formātos;
- c) ir piekļuve kultūras pasākumu vai pakalpojumu vietām – teātriem, muzejiem, kinoteātriem, bibliotēkām un tūrisma pakalpojumiem –, kā arī pēc iespējas ir piekļuve valsts nozīmes kultūras pieminekļiem un objektiem.¹⁵

Dokumentā noteikts arī, ka “personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem ir tiesības uz savas īpašās kultūras un valodas identitātes, tostarp zīmju valodas un nedzirdīgo kultūras, atzīšanu un atbalstu”¹⁶.

Starptautiskajā politisko un sabiedrisko procesu kontekstā problemātika, kas saistīta ar piekļūstamību videi un publiskajiem pakalpojumiem, tostarp kultūras pakalpojumiem, attiecībā uz cilvēkiem ar invaliditāti tika aktualizēta 20. gadsimta vidū. Lai gan jau 20. gadsimta sākumā cilvēki ar invaliditāti mēģināja cīnīties pret negatīvo attieksmi un stereotipiem, kas valdīja sabiedrībā, būtībā izstumjot viņus no sabiedrības procesiem un liedzot piekļūvi publiskajai videi, tomēr tikai pēc Otrā pasaules kara gan cilvēktiesību, gan demokrātiskas valsts pilsoņu tiesību kontekstā diskusija par cilvēku ar invaliditāti vienlīdzīgām tiesībām tika iekļauta valstu un starptautiskajā politikas dienaskārtībā.¹⁷ Pagāja vairākas desmitgades pēc Otrā pasaules kara, līdz ilgu diskusiju rezultātā tika pieņemti pirmie starptautiskie dokumenti, kuros tika definētas cilvēku ar invaliditāti tiesības: 1971. gadā – ANO “Deklarācija par cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām” (*Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*)¹⁸, 1975. gadā – ANO “Deklarācija par cilvēku ar invaliditāti tiesībām” (*Declaration on the Rights of Disabled Persons*)¹⁹ u. c. dokumenti, kam bija ieteikuma raksturs. Visbeidzot 2006. gada 13. decembrī tika pieņemta ANO “Konvencija par cilvēku ar invaliditāti tiesībām” (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*; atvērta parakstīšanai 2007. gada 30. martā)²⁰. Konvencijai bija 82 valstu paraksti, fakultatīvajam protokolam – 44, kas ir lielākais parakstītāju skaits vēsturē ANO Konvencijas atvēršanas dienā. Latvija šo konvenciju ratificēja 2010. gada 1. martā.²¹

Cilvēku ar invaliditāti vajadzību izpēti un apzināšana ir sniegusi dziļāku izpratni par kultūras piekļūstamības jēdzienā ietvertajām nozīmēm. Kā norāda pētnieki, kas pievērsušies kultūras piekļūstamības problemātikas izpētei, “piekļūstamība” bieži tiek saprasta saistībā ar

9 Laaksonen, Annemarie. *Making Culture Accessible: Access, Participation and Cultural Provision in the Context of Cultural Rights in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010, pp. 7-9.

10 Turpat.

11 Kawashima, Nobuko. Audience development and social inclusion in Britain: tensions, contradictions, and paradoxes in policy and their implications for cultural management. *International Journal of Cultural Policy*, 2006, Vol. 12, No. 1, pp. 55-72.

12 Pressman, Heather; Schulz, Danielle. *The Art of Access: A Practical Guide for Museum Accessibility*. London: Rowman & Littlefield, 2021.

13 Deffner, Alex et al. Accessibility to culture and heritage: designing for All. In: *Conference AESOP 2015*. Czech Technical University, Faculty of Architecture, 2015. Available: https://www.researchgate.net/publication/280312809_ACCESSIBILITY_TO_CULTURE_AND_HERITAGE_DESIGNING_FOR_ALL 9 (skatīts 29.01.2023.).

14 [CESCR]. General comment No. 21.

15 [UN]. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Art. 30. 13.12., 2006. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (skatīts 29.01.2023.).

16 Turpat.

17 Pressman, Heather; Schulz, Danielle. *The Art of Access: A Practical Guide for Museum Accessibility*, pp. 4-10.

18 [UN]. *Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*. 20.12., 1971. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-mentally-retarded-persons> (skatīts 29.01.2023.).

19 [UN]. *Declaration on the Rights of Disabled Persons*. 09.12., 1975. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons> (skatīts 29.01.2023.).

20 [UN]. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 13.12., 2006. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (skatīts 29.01.2023.).

21 Ziemele, Ineta. Individuāli pieejamās līgumos noteiktās institūcijas un procedūras. No: Ziemele, Ineta (zin. red.). *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 251.-269. lpp.

fizisko piekļūstamību, taču tā ietver arī spēju uztvert idejas un saprast nozīmi.²² Domājot par cilvēkiem ar invaliditāti, ir jāņem vērā tādi piekļūstamības aspekti kā:

- 1) fiziskās vides piekļūstamības aspekts, kas primāri svarīgs cilvēkiem ar kustību traucējumiem, bet plašākā nozīmē attiecināms arī uz citām sabiedrības grupām, piemēram, senioriem, cilvēkiem ar īslaicīgiem kustību ierobežojumiem u. c.;
- 2) sensoriskās vides piekļūstamības aspekts, kas primāri svarīgs cilvēkiem ar redzes un dzirdes traucējumiem, bet attiecināms arī uz citām sabiedrības grupām, piemēram senioriem, cilvēkiem ar īslaicīgiem sensorās uztveres traucējumiem u. c.;
- 3) uztveres piekļūstamības aspekts, kas primāri svarīgs cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, tomēr plašākā nozīmē attiecināms uz visiem sabiedrības locekļiem.

Raksta *Accessibility to culture and heritage: designing for All* autori norāda uz piekļūstamības jēdziena divējādo dabu: no vienas puses, tas iekļauj fiziskās piekļūstamības aspektu (kurā būtiska nozīme ir cilvēka ķermeņa un sensoro maņu – redzes, dzirdes, ožas, taustes, garšas – lietošanas iespējām), bet, no otras puses, uztveres piekļūstamības aspektu, kuras stūrakmens ir cilvēka prāts un tā funkcionālās iespējas, kas saistītas gan ar cilvēka mentālās veselības stāvokli, gan izglītību, dzīvesveidu un intelektuālās darbības režīmu.²³ Būtiski atzīmēt, ka kultūras piekļūstamības nodrošināšana nav iespējama atrauti no citām cilvēka dzīves jomām. Piekļūstamības principi ir jāpiemēro vides – gan lauku teritoriju, gan pilsētu – plānošanā, transportā, būvniecībā, veselības aprūpē, izglītībā un citās jomās, turklāt visos līmeņos: vietējā, reģionālā, valsts, Eiropas, globālā.²⁴

Kultūras pieejamības un piekļūstamības nozīme tiek uzsvērta ne tikai kultūras tiesību, bet arī starptautiskajā kultūrpolitikas arēnā – gan *UNESCO* pieņemtajos starptautiskajos dokumentos kultūras jomā, gan Eiropas Savienības ar kultūrpolitiku saistītajos dokumentos. 1966. gada 4. novembrī *UNESCO* Ģenerālās konferences 14. sesijā tika pieņemta “Deklarācija par starptautiskās sadarbības principiem kultūras jomā” (*Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation*), kurā noteikts, ka viens no starptautiskās sadarbības mērķiem kultūras jomā ir “dot iespēju ikvienam piekļūt zināšanām, baudīt visu tautu mākslu un literatūru, dalīties zinātnes sasniegumos visās pasaules daļās un gūt no tiem labumu, kā arī veicināt kultūras dzīves bagātināšanos”²⁵. 1976. gada *UNESCO* dokumentā “Rekomendācijas par iedzīvotāju līdzdalību kultūras dzīvē un viņu ieguldījumu tajā” (*UNESCO Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It*) īpaša uzmanība pievērsta jēdzienu “kultūras piekļūstamības” un “sabiedrības līdzdalības kultūras dzīvē” skaidrojumam, uzsverot, ka kultūras piekļūstamība un līdzdalība kultūras dzīvē ir divi savstarpēji papildinoši viena un tā paša

22 Deffner, Alex et al. *Accessibility to culture and heritage: designing for All*, pp. 3-6.

23 Turpat.

24 Turpat.

25 [UNESCO]. *UNESCO Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation*. Art. 4 General Conference (14th sess.: 1966: Paris). 04.11., 1966. Available: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-international-cultural-co-operation> (skatīts 30.01.2023.).

fenomena aspekti, turklāt viens aspekts ietekmē otru.²⁶ Savukārt 2001. gada *UNESCO* dokumentā “Vispārējās deklarācija par kultūras daudzveidību” (*UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*) 5. pantā noteikts, ka, lai panāktu radošās daudzveidības uzplaukumu, nepieciešams pilnā mērā realizēt “Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas” 27. pantā un “Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām” 13. un 15. pantā definētās kultūras tiesības. Tādējādi visiem cilvēkiem jābūt iespējai sevi izteikt, kā arī radīt un izplatīt savus darbus viņu izvēlētajā valodā, un ikvienai personai ir tiesības piedalīties kultūras dzīvē pēc saviem ieskatiem un ievērot savas kultūras tradīcijas, respektējot cilvēktiesības un pamatbrīvības.²⁷ Savukārt 6. pantā kā viens no deklarācijas principiem noteikta virzība uz kultūras daudzveidības piekļūstamību ikvienam:

Vārda brīvība, plašsaziņas līdzekļu plurālisms, daudzvalodība, vienlīdzīga piekļuve mākslai un zinātnes un tehnoloģiju zināšanām, tostarp digitālā formā, un iespēja visām kultūrām piekļūt izteiksmes un izplatīšanas līdzekļiem ir kultūras daudzveidības garants.²⁸

Vispārējā deklarācijā par kultūras daudzveidību paustie principi konkrētizēti un detalizēti definēti 2005. gada *UNESCO* dokumentā “Konvencija par kultūras izpausmju daudzveidības aizsardzību un veicināšanu” (*UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*), kur vairākkārt uzsvērts un skaidrots kultūras piekļūstamības aspekts. Konvencijas 2. pantā kā viens no astoņiem konvencijas pamatprincipiem definēts vienlīdzīgas piekļuves princips, nosakot, ka “vienlīdzīga piekļuve bagātajam un daudzveidīgajam kultūras izpausmju klāstam no visas pasaules, kā arī piekļuve izpausmes un izplatīšanas līdzekļiem ir svarīgs kultūras daudzveidības vairošanas un savstarpējās sapratnes veicināšanas faktors”²⁹. Savukārt konvencijas 7. pantā tiek definēti kultūras izpausmju daudzveidības veicināšanas pasākumi, kurus dalībvalstīm būtu jācenšas īstenot:

Puses cenšas savā teritorijā radīt vidi, kas individuus un sociālās grupas rosina:

- a) radīt, ražot, izplatīt pašiem savas kultūras izpausmes un tām piekļūt, pievēršot pienācīgu uzmanību sievietēm, kā arī dažādu sociālo grupu, tostarp minoritāšu pārstāvju un pamatiedzīvotāju, īpašajiem apstākļiem un vajadzībām;

26 [UNESCO]. *UNESCO Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It*. General Conference (19th sess.: 1976: Nairobi). 26.11., 1976. Available: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-participation-people-large-cultural-life-and-their> (skatīts 30.01.2023.).

27 [UNESCO]. *UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*. 02.11., 2001. Available: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity> (skatīts 30.01.2023.).

28 Turpat.

29 [UNESCO] *UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Art. 2. General Conference (33th sess.: 2005: Paris). 2005. Available: <https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/passeport-convention2005-web2.pdf> (skatīts 30.01.2023.).

- b) nodrošināt piekļuvi pašu zemē, kā arī citās pasaules valstīs radītās kultūras daudzveidīgajām izpausmēm.³⁰

Rezumējot var secināt, ka gan ANO kultūras tiesības regulējošajos dokumentos, gan UNESCO ar kultūras procesu attīstību un aizsardzību saistītajos dokumentos kultūras pieejamības un piekļūstamības problemātikai uzmanība ir tikusi pievērsta ilgstošā laika periodā. Kultūras pieejamības un piekļūstamības terminu attīstības kontekstā būtisku ieguldījumu sniegusi ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komiteja, definējot abu jēdzienu saturisko atšķirību un precizējot to saturisko nozīmi.

Eiropas Savienības dienaskārtībā kultūra kā politikas joma un tās nozīme Eiropas līmenī tika oficiāli atzīta tikai līdz ar Eiropas Kopienas dibināšanas līguma parakstīšanu 1992. gadā³¹, Māstrihtas līguma 128. pantā (kas vēlāk tika iekļauts Amsterdams līgumā kā 151. panta XII daļa) definējot Eiropas Savienības mērķus kultūras jomā:

- 1) uzlabot un izplatīt zināšanas par Eiropas tautu kultūru un vēsturi;
- 2) glabāt un sargāt Eiropas nozīmes kultūras mantojumu;
- 3) veidot nekomerciālus kultūras sakarus;
- 4) veicināt jaunradi mākslā un literatūrā, kā arī audiovizuālajā jomā.³²

Kā norāda Eiropas kultūrpolitikas pētnieki, piemēram, Magdalēna Pasikovska-Šnasa (*Pasikowska-Schnass*), Eiropas Savienības kultūrpolitikas mērķi sasauca ar ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komitejas “Starptautiskā paktā par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām” izvirzīto kultūras vīziju un noteiktajiem pamatprincipiem³³, ietverot arī kultūras pieejamības un piekļūstamības veicināšanas dimensiju. Eiropas Komisijas 2007. gada paziņojumā “Eiropas darbākārtība kultūrai globālajā pasaulē” (*A European agenda for culture in a globalising world*)³⁴ uzsvēta nepieciešamība veicināt kultūras pieejamību un piekļūstamību kultūru daudzveidības un starpkultūru dialoga kontekstā. Eiropas Savienības Kultūras darba plānā 2015.–2018. gadam kā pirmā darbības prioritāte tika noteikta piekļūstama un iekļaujoša kultūra,³⁵ regulāri tiek veikti pētījumi par kultūras pieejamības un piekļūstamības problemātiku. Būtisku ieguldījumu kultūras piekļūstamības jautājumu izpētē sniegusi šajā rakstā iepriekš

minētā kultūrpolitikas un kultūras tiesību pētniece Annemarija Lāksonena³⁶, Eiropas Parlamenta pētniecības centra pētniece Magdalēna Pasikovska-Šnasa ar pētījumiem: “Piekļuve kultūrai Eiropas Savienībā” (*Access to culture in the European Union*)³⁷, “Piekļuve kultūras dzīvei cilvēkiem ar invaliditāti” (*Access to cultural life for people with disabilities*)³⁸ un citi pētnieki.

Kultūras pieejamības un piekļūstamības problemātika regulāri tiek aktualizēta gan Eiropas Savienības, gan tās dalībvalstu kultūrpolitikas plānošanas dienaskārtībā, līdzās tādiem mūsdienu starptautiskās kultūrpolitikas jautājumiem kā sociālā iekļaušana, auditorijas attīstība, sabiedrības līdzdalība, kultūras demokrātija u. c.

Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu izpratne Latvijā

Kultūras pieejamības (angļu – *availability*, franču – *disponibilité*, spāņu – *disponibilidad*, krievu – *nalichie*) un piekļūstamības (angļu – *accessibility*, franču – *accessibilité*, spāņu – *accesibilidad*, krievu – *dostupnost*)³⁹ jēdzienu lietojums un saturiskais nošķirums Latvijā līdz šim nav viennozīmīgi izprasts. Gan valsts kultūrpolitikas dokumentos, gan normatīvajos aktos, kā arī nozares profesionālajā un akadēmiskajā vidē līdz šim attiecībā uz šo jēdzienu saturiskajiem aspektiem lielākoties lietots termins “kultūras pieejamība”, nenodotot saturiskās atšķirības.

Šajā pētījumā netiek veikta aptveroša terminu “pieejamība” un “piekļūstamība” leksikogrāfiskā analīze, tomēr būtiski atzīmēt, ka abu terminu lietojums latviešu valodā saistāms ar latviešu nacionālās valodniecības aizsākumiem un attīstību 19. gadsimta beigās. 1879. gadā izdotajā “Latviešu-krievu-vācu vārdnīcā” Krišjāņa Valdemāra redakcijā, nav iekļauti vārdi “pieejamība” un “piekļūstamība”, bet ir ietverti tādi vārdi kā “pieejams” (krievu – *dostupnyj*, vācu – *zugänglich*) un “piekļūt” (krievu – *podhodit*, *podoiti*, *podstupit*, vācu – *zukommen*).⁴⁰ Vārds “pieejamība”, sākot ar 19. gadsimta 80. gadu beigām, dažādos kontekstos ir atrodams periodikā⁴¹, ietverts valodnieka Kārļa Milenbaha sastādītās “Latviešu valodas vārdnīcas” 3. sējumā⁴², kā arī 1933. gada izdevumā “Latviešu pareizrakstības rokas grāmata”⁴³. Vārds “piekļūstamība” šajos izdevumos nav iekļauts, tomēr tas ir atrodams 20. gadsimta 30. gadu periodikā.⁴⁴

Latvijā jēdzienu “pieejamība” un “piekļūstamība” izpratnes un saturiskā nošķiruma problemātika mūsdienās raksturīga ne tikai kultūras nozarei, bet attiecināma arī uz citām jomām, kurās tiek apskatīti publisko pakalpojumu pieejamības un piekļūstamības aspekti. Kā norāda Valsts valodas centra eksperti:

30 Turpat, Art. 7.

31 Pasikowska-Schnass, Magdalena. *Access to culture in the European Union*. European Union, 2017. Available: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/66f298ec-6840-11e7-b2f2-01aa75ed71a1> (skatīts 01.02.2023.).

32 [European Community]. *Treaty establishing the European Community*. 1992. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992E/TXT> (skatīts 01.02.2023.).

33 Pasikowska-Schnass, Magdalena. *Access to culture in the European Union*.

34 [European Union]. *A European agenda for culture in a globalizing world*. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2007. Available: [http://aei.pitt.edu/38851/1/COM_\(2007\)_242.pdf](http://aei.pitt.edu/38851/1/COM_(2007)_242.pdf) (skatīts 01.02.2023.).

35 [European Union]. Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on a Work Plan for Culture (2015–2018). 2014. Available: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(02\)&rid=1](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(02)&rid=1) (skatīts 01.02.2023.).

36 Laaksonen, Annemarie. *Making Culture Accessible*.

37 Pasikowska-Schnass, Magdalena. *Access to culture in the European Union*.

38 Turpat.

39 [CESCR]. General comment No. 21.

40 Valdemārs, Krišjānis. *Latyshsko-russko-nemeckij slovar*. Moskva, 1879, s. 161–162.

41 [Anon.]. Par audzināšanu. *Baltijas Vēstnesis*, 15.06., 1889, Nr. 133, 1. lpp.

42 Milenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*, 3. sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1927–1929, 249. lpp.

43 Blese, Ernests; Pētersons, Vilis. *Latviešu pareizrakstības rokasgrāmata*. Rīgā, Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1933, 314. lpp.

44 Kalniņš, Viktors. Rīgas ostas izbūves plāna lietā. *Jūrnieks*, 1929, Nr. 9, 247.–250. lpp.

Dažādos informācijas avotos (gan senākos, gan ne tik senos informatīvos materiālos, normatīvajos aktos, terminoloģijas avotos) joprojām ir vērojama nekonsekvenca to lietojumā un atbilstmēs. Termini “piekļūstamība” un “pieejamība” tiek lietoti pamīšus. Arī atbilstošajās nozarēs šie termini pagaidām ir nostabilizēšanās stadijā, tādēļ to stingra nošķiršana un atbilstošs lietojums ir svarīgs nākotnes mērķis. [...] Valsts valodas centra ieskatā šiem jēdzieniem ir dažādas nozīmes, tādēļ tos būtu vēlams nodalīt. Valodas līmenī “pieejamība” ir atbilstme angļu valodas terminam *availability*, savukārt “piekļūstamība” atbilst angļu valodas terminam *accessibility*.⁴⁵

Viena no pirmajām nozarēm Latvijā, kas saskaņā ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 2017. gada lēmumu uzsākusi terminu “pieejamība” un “piekļūstamība” nošķirumu, ir informācijas un komunikācijas tehnoloģiju nozare.⁴⁶ 2020. gadā izstrādātajā dokumentā “Vadlīnijas iestāžu tīmekļvietnēm noteikto piekļūstamības prasību ievērošanas ietekmes izvērtēšanai un nesamērīgā sloga pamatošanai” atrodams sekojošs abu terminu definējums:

- digitālās vides pieejamību (*availability*) nosaka digitālo tehnoloģiju pieejamība un darbība (vai lietotājiem ir pieejams dators vai viedtālrunis, vai šis ierīce darbojas, vai interneta signāls ir pietiekami spēcīgs, lai varētu atvērt tīmekļvietnei un veikt tajā noteiktas darbības u. tml.);
- digitālās vides piekļūstamība (*accessibility*) nosaka to, cik ērti lietotāji ar šīm tehnoloģijām var piekļūt digitālajam saturam un mijiedarboties ar to jeb uztvert un saprast šo saturu.⁴⁷

Ministru kabineta 2020. gada 14. jūlija noteikumos Nr. 445 “Kārtība, kādā iestāde ievieto informāciju internetā”⁴⁸ pastiprināta uzmanība tiek pievērsta četriem piekļūstamības pamatprincipiem. Tie paredz, ka digitālajam saturam ir jābūt:

- uztveramam (attēlu, multimediju satura un cita digitālā satura atspoguļošanas alternatīvu pieejamība);

45 Valsts valodas centra Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta elektroniskā pasta vēstule 1-4.5/394 RE: (Konsultācijas). Dita Pfeifere Latvijas Kultūras akadēmija, 26.07.2022. Ditas Pfeiferes personīgais arhīvs.

46 [Latvijas Zinātņu akadēmija]. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijas lēmums EN 301549:2017, prot. nr. 490. 27.01., 2017. Pieejams: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/97/sirkklis/454405> (skatīts 15.02.2023.).

47 [VARAM]. *Vadlīnijas iestāžu tīmekļvietnēm noteikto piekļūstamības prasību ievērošanas ietekmes izvērtēšanai un nesamērīgā sloga pamatošanai. Tīmekļvietnes atbilstības piekļūstamības prasībām izvērtējums*. 2020. Pieejams: <https://www.varam.gov.lv/lv/media/5650/download?attachment> (skatīts 17.02.2023.).

48 Pieņemti, pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un Eiropas Padomes Direktīvu 2016/2102 “Par publiskā sektora struktūru tīmekļvietņu un mobilo lietotņu piekļūstamību” (pieņemta 2016. gada 26. oktobrī. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lv/TXT/?uri=CELEX:32016L2102> (skatīts 13.07.2023.)), kas nosaka, ka publiskā sektora organizācijām savās tīmekļa vietnēs un tiešsaistes rīkos jāpiemēro Eiropas standarts EN 301 549. Pieejams: https://www.etsi.org/deliver/etsi_en/301500_301599/301549/02.01.02_60/en_301549v020102p.pdf (skatīts 13.07.2023.).

- darbināmam (iespēja piekļūt digitālajam saturam un izmantot to brīvi – ne vien ar datorpeli, bet arī ar tā dēvētajām palīgtechnoloģijām, piemēram, TAB taustiņu);
- saprotamam (digitālā satura atspoguļošana vienkāršā valodā, lai tas būtu saprotams ikvienam lietotājam, arī cilvēkiem ar dažādiem uztveres traucējumiem);
- robustam (iespēja salāgot digitālo saturu ar dažāda veida iekārtām, piemēram, ekrāna lasīšanas ierīcēm, viedtālrunu virtuālajiem balss asistentiem u. tml.).⁴⁹

Terminu “pieejamība” un “piekļūstamība” nošķirums Latvijā tiek ievērots arī datorzinātnē. Termins “piekļūstamība” datorzinātnē tiek traktēts kā “personu ar funkcionāliem traucējumiem iespējas izmantot informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Mijiedarbību ar tehnoloģijām var ietekmēt gan lietotāja individuālās spējas, gan funkcionālie ierobežojumi, kas var būt pastāvīgi, pagaidu un situācijas radīti. Funkcionālie traucējumi var būt saistīti ar kognitīviem, audiāliem, vizuāliem, motoriskiem faktoriem vai šo faktoru kombināciju. Piekļūstamības mērķis ir pārvarēt šādus šķēršļus, lai pēc iespējas lielāks cilvēku skaits varētu izmantot tehnoloģiju sniegtās iespējas”⁵⁰.

Būtiski akcentēt, ka piekļūstamības praktiskā nozīme ir daudz plašāka par cilvēku ar funkcionāliem traucējumiem iekļaušanu, jo, samazinot vai likvidējot piekļūstamības barjeras cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, par ieguvējiem kļūst visa sabiedrība. Digitālās vides piekļūstamības nodrošināšana ir būtiska ne tikai cilvēkiem ar veselības problēmām (redzes, dzirdes, kustību un garīgās veselības traucējumiem), bet arī senioriem un cilvēkiem ar īslaicīgiem kustību vai funkcionāliem traucējumiem, kā arī būtiska sabiedrībai kopumā, jo digitālā satura piekļūstamību mūsdienās ierobežo arī daudzi citi faktori, piemēram, digitālā pratība un ierīču veiktspēja.⁵¹

Terminu “pieejamība” un “piekļūstamība” saturiskais nošķirums pēdējos gados pakāpeniski tiek ieviests arī Labklājības ministrijas (LM) izstrādātajos dokumentos, kas attiecināmi uz vides un pakalpojumu piekļūstamību cilvēkiem ar invaliditāti. 2021. gadā LM izdotajā informatīvajā brošūrā par pakalpojumu un vides piekļūstamību cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem sniegts “pieejamības” un “piekļūstamības” definējums:

“Pieejamība” nozīmē vides, objekta un pakalpojuma pieejamību vai esamību kopumā, savukārt “piekļūstamība” nozīmē, ka konkrētajai videi, objektam un pakalpojumam ir iespēja fiziski piekļūt un to var lietot, izmantojot vairākus sensoros (redze, dzirde, tauste) kanālus. Tādējādi pieejamība var izslēgt piekļūstamību, savukārt piekļūstamība ietver arī pieejamību. Šo jēdzienu nošķirums Latvijā vēl

49 [Ministru kabinets]. *Kārtība, kādā iestādes ievieto informāciju internetā*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 445. 2020. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/316109-kartiba-kada-iestades-ievieto-informaciju-interneta> (skatīts 17.02.2023.).

50 Viļuma, Liene; Šķilters, Jurgis. *Piekļūstamība datorzinātnē*. No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/sirkklis/53031> (skatīts 15.02.2023.).

51 [VARAM]. *Tīmekļvietnes izvērtējums atbilstoši digitālās vides piekļūstamības prasībām (WCAG 2.1 AA)*. 2020. Pieejams: <https://www.varam.gov.lv/wwwvaramgovlv/lv/pieklustamiba> (skatīts 17.02.2023.).

tikai veidojas, tādēļ dažkārt arvien vēl sastopams abu terminu jaukts lietojums vienādā nozīmē.⁵²

Izanalizējot LM interneta vietnē sadaļā “Ieteikumi iekļaujošas vides veidošanai” pieejamo informatīvo materiālu, var secināt, ka konsekvents jēdzienu “pieejamība” un “piekļūstamība” nošķirums LM informatīvajos materiālos tiek lietots, sākot ar 2021. gadu, bet līdz tam dokumentos tiek lietots termins “vides pieejamība”.⁵³

Kā minēts iepriekš, kultūras nozarē lielākoties ir ticis un joprojām tiek lietots termins “kultūras pieejamība”, nenodalot atsevišķi vārdos “kultūras pieejamība” un “kultūras piekļūstamība” ietvertās saturiskās atšķirības. Kultūras ministrijas (KM) izstrādātajā vidēja termiņa politikas plānošanas dokumentā “Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam. Kultūrvalsts” lasāma kultūras pieejamības definīcija:

Kultūras pieejamība – sabiedrības iespējas izmantot daudzveidīgu kultūras piedāvājumu, kas iekļauj fiziskās (infrastrukturās) pieejamības, digitālās pieejamības, ekonomiskās pieejamības, funkcionālās pieejamības (pakalpojuma dizains, t. sk. satura pieejamība cilvēkiem ar īpašām vajadzībām un cilvēkiem, kas nepārvalda valodu, kurā tiek sniegts pakalpojums) un saturiskās pieejamības (pakalpojuma atbilstība indivīda kultūras vajadzībām) aspektus.⁵⁴

Šī definīcija saturiski ietver gan pieejamības, gan piekļūstamības aspektus, kā vienojošo apzīmējumu izmantojot terminu “kultūras pieejamība”. Dokumentā kultūras pieejamība (iepriekš minētajā apvienojošā izpratnē) tiek izvirzīta kā plānošanas perioda stratēģiskais mērķis, nosakot, ka

Latvijas kultūras piedāvājumam ir jābūt pieejamam ikvienam sabiedrības loceklim, kas sasauca gan ar Satversmes 91. pantā noteikto, ka ikvienam cilvēkam Latvijā ir vienlīdzīgas tiesības, gan ar NAP2027 noteikto stratēģisko mērķi – vienlīdzīgas iespējas visiem. Līdz ar to par pamatnostādņu mērķi ir izvirzīta ilgtspējīga un sabiedrībai pieejama kultūra cilvēka izaugsmei un nacionālas valsts attīstībai. Izvirzītā mērķa sasniegšanā galvenā loma ir kultūras piedāvājuma pieejamības nodrošināšanai, garantējot ikvienam Latvijas pilsonim un iedzīvotājam vienlīdzīgas iespējas izmantot daudzveidīgu kultūras piedāvājumu un aktīvi iesaistīties kultūras procesos, neatkarīgi no cilvēka dzīvesvietas, vecuma, dzimuma, tautības, izglītības vai ienākumu līmeņa.⁵⁵

Dokumentā tiek uzsvērts, ka īpaša uzmanība jāpievērš kultūras piedāvājuma reģionālajai un ekonomiskajai pieejamībai, tostarp cilvēkiem ar zemiem ienākumiem, digitālajai pieejamībai, pieejamībai sociālās atstumtības riska grupām, tostarp kultūras piedāvājuma piekļūstamībai cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, mazākumtautībām un imigrantiem, pieejamībai diasporā dzīvojošajiem, kultūras pakalpojumu attīstīšanai specifiskām auditorijām, it īpaši bērniem un jauniešiem, kā arī kultūras pakalpojumu mārketingam un dizainam.⁵⁶

Var secināt, ka saturiski ar kultūras pieejamības jēdzienu dokumentā tiek saprasti gan pieejamības, gan piekļūstamības aspekti, kas analizēti raksta pirmajā daļā, t. i., fiziskā piekļūstamība (ar to saprotot gan teritoriālo, gan transporta, gan apkārtējās vides, ēku/telpu u. c. piekļūstamību); finansiālā piekļūstamība; sociālā piekļūstamība; informācijas piekļūstamība. Jēdziens “piekļūstamība” dokumentā lietots vienīgi sadaļā par kultūras piedāvājuma piekļūstamību cilvēkiem ar invaliditāti, norādot, ka turpmākajā plānošanas periodā KM jāpievērš lielāka uzmanība šo jautājumu risināšanai.⁵⁷

Jēdzienu “pieejamība” un “piekļūstamība” skaidrojums kultūras nozares kontekstā sniegts KM pasūtītajā pētījumā “Kultūras aktivitātes barometrs 2022. Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums”, norādot, ka, “lai arī kultūras politikas dokumentos un kultūras organizāciju vidē galvenokārt tiek runāts par pieejamību, šajā konceptā iekļaujot visa spektra ierobežojumus, tomēr būtiski ir pievērst uzmanību atšķirībai starp jēdzieniem “pieejamība” un “piekļūstamība”. Pieejamība nozīmē to, vai pakalpojums vispār pastāv, savukārt piekļūstamības jēdziens akcentē iespējas vai ierobežojumus, kas skar šī pakalpojuma izmantošanu dažādām iedzīvotāju grupām”⁵⁸.

Secinājumi

Starptautiskos kultūrpolitikas dokumentos – ANO kultūras tiesības regulējošajos dokumentos, *UNESCO* ar kultūras procesu attīstību un aizsardzību saistītajos dokumentos, Eiropas Savienības dokumentos, kas nosaka kultūrpolitikas darba kārtību, – kultūras pieejamības un piekļūstamības problemātikai uzmanība ir pievērsta jau ilgstošā laika periodā. Kultūras pieejamības un piekļūstamības terminu attīstības kontekstā būtisku ieguldījumu sniegusi ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komiteja, definējot abu jēdzienu saturisko atšķirību un precizējot to saturisko nozīmi.

Šo jēdzienu aktualizēšana ir saistīta ar cilvēktiesību un kultūras tiesību jautājumiem, kas nosaka ikvienam tiesības uz pieeju un piekļuvi kultūras pakalpojumiem un aktivitātēm; tāpat tie saistās ar tādiem mūsdienu starptautiskās kultūrpolitikas arēnā aktuāliem jautājumiem kā sociālā iekļaušana, auditorijas attīstība, sabiedrības līdzdalība, kultūras demokrātija u. c.

Terminu “pieejamība” un “piekļūstamība” nošķirums Latvijā vēl tikai veidojas, tādēļ dažkārt vēl aizvien sastopams abu jēdzienu jaukts lietojums vienādā nozīmē. Terminoloģiskā lietojuma

52 [Labklājības ministrija]. *Vides un pakalpojumu piekļūstamība*. 2021. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/brosura-par-pakalpojumu-un-vides-pieklustamibu-cilvekiem-ar-funkcionaliem-traucejumiem-2021> (skatīts 21.02.2023.).

53 [Labklājības ministrija]. *Ieteikumi iekļaujošas vides veidošanai*. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/ieteikumi-iekļaujosas-vides-veidosanai> (skatīts 21.02.2023.).

54 [Kultūras ministrija]. *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”*. 2022. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/kulturpolitikas-planosanas-dokumenti> (skatīts 25.02.2023.).

55 Turpat.

56 [Kultūras ministrija]. *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”*.

57 Turpat.

58 [Kultūras ministrija]. *Kultūras aktivitātes barometrs 2022. Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums*. 2023. Pieejams: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/kulturas-barometrs_2022_petijums.pdf (skatīts 01.02.2023.).

nekonsekvence izriet no neskaidrām jēdzieniskajām robežām, it īpaši ikdienas lietojumā, jo bieži abus jēdzienus izprot līdzīgi, jauc vai apvieno. Līdz šim Latvijā šo terminu skaidrs nošķirums tiek lietots informācijas un komunikācijas tehnoloģiju nozarē un datorzinātnē, pakāpeniski tiek ieviests arī Labklājības ministrijas izstrādātajos dokumentos, kas attiecināmi uz vides un pakalpojumu piekļūstamību cilvēkiem ar invaliditāti.

Kultūras nozarē lielākoties ir ticis un joprojām tiek lietots termins “kultūras pieejamība”, nenodalot atsevišķi terminos “kultūras pieejamība” un “kultūras piekļūstamība” ietvertās saturiskās atšķirības. Latvijas kultūrpolitikā – vidēja termiņa politikas plānošanas dokumentā “Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam. “Kultūrvalsts” – šie koncepti tiek izvirzīti kā svarīgi, pēc būtības skatot kultūras pieejamību un piekļūstamību cilvēktiesību un kultūras tiesību kontekstā. Šis plašais konteksts ir nozīmīgs, jo praktiskā līmenī (kultūras operatoru, finanšu instrumentu) izpratne un rīcības bieži tiek reducētas līdz fiziskās piekļūstamības nodrošināšanai cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem. Piekļūstamības praktiskā nozīme ir daudz plašāka par cilvēku ar funkcionāliem traucējumiem iekļaušanu, jo, samazinot vai likvidējot piekļūstamības barjeras cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, par ieguvējiem kļūst visa sabiedrība. Piekļūstamības nodrošināšana ir būtiska ne tikai cilvēkiem ar veselības problēmām (redzes, dzirdes, kustību un garīgās veselības traucējumiem), bet arī senioriem un cilvēkiem ar īslaicīgiem kustību vai funkcionālītātes traucējumiem, kā arī būtiska sabiedrībai kopumā. Tāpat kultūras tiesību kontekstā nozīmīgi ir citi kultūras pieejamības un piekļūstamības aspekti, kas nodrošina dažādu, arī sociāli mazaizsargātu, attālākos reģionos dzīvojošu cilvēku un citu mērķgrupu ar ierobežotām iespējām līdzdalību kultūras dzīvē.

Rekomendācija kultūrpolitikas veidotājiem – Kultūras ministrijai kā vadošajai institūcijai – pārskatīt terminu “kultūras pieejamība” un “kultūras piekļūstamība” lietojumu un, konsultējoties ar citu nozaru politikas veidotājiem, precizēt terminu lietojumu gan kultūrpolitikas dokumentos, gan no tiem izrietošajās praksēs.

Avotu un literatūras saraksts Nepublicētie avoti

1. Valsts valodas centra Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta elektroniskā pasta vēstule 1-4.5/394 RE: (Konsultācijas) Dita Pfeifere Latvijas Kultūras akadēmija, 26.07.2022. Ditas Pfeiferes personīgais arhīvs.

Literatūra

1. [ANO]. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. 22., 27. pants. 1948. Pieejams: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf (skatīts 26.01.2023).
2. [Anon.]. Par audzināšanu. *Baltijas Vēstnesis*, 15.06., 1889, Nr. 133, 1. lpp.
3. Blese, Ernests; Pētersons, Vilis. *Latviešu pareizrakstības rokasgrāmata*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1933.

4. [CESCR]. *General comment No. 21. The Right of everyone to take part in cultural life*. Art. 15, para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 21.12., 2009. Available: <https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html> (skatīts 27.01.2023.).
5. Deffner, Alex et al. Accessibility to culture and heritage: designing for All. *Conference AESOP 2015*. Czech Technical University, Faculty of Architecture, 2015. Available: https://www.researchgate.net/publication/280312809_ACCESSIBILITY_TO_CULTURE_AND_HERITAGE_DESIGNING_FOR_ALL (skatīts 29.01.2023.).
6. [European Community]. *Treaty establishing the European Community*. 1992. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992E/TXT> (skatīts 01.02.2023.).
7. [European Union]. *A European agenda for culture in a globalizing world. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. 2007. Available: [http://aei.pitt.edu/38851/1/COM_\(2007\)_242.pdf](http://aei.pitt.edu/38851/1/COM_(2007)_242.pdf) (skatīts 01.02.2023.).
8. [European Union]. Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on a Work Plan for Culture (2015–2018). *Official Journal of the European Union*. C 463/4 NE. 23.12., 2014. Available: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(02\)&rid=1](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(02)&rid=1) (skatīts 01.02.2023.).
9. Kalniņš, Viktors. Rīgas ostas izbūves plāna lietā. *Jūrnieks*, Nr. 9, 247.–250. lpp.
10. Kawashima, Nobuko. Audience development and social inclusion in Britain: tensions, contradictions and paradoxes in policy and their implications for cultural management. *International Journal of Cultural Policy*, 2006, Vol. 12, No. 1, pp. 55–72.
11. [Kultūras ministrija]. *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”*. 2022. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/kulturpolitikas-planosanas-dokumenti> (skatīts 25.02.2023.).
12. [Kultūras ministrija]. *Kultūras aktivitātes barometrs 2022*. Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums. 2023. Pieejams: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/kulturas-barometrs_2022_petijums.pdf (skatīts 01.02.2023.).
13. Laaksonen, Annemarie. *Making Culture Accessible: Access, Participation and Cultural Provision in the Context of Cultural Rights in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010.
14. [Labklājības ministrija]. *Vides un pakalpojumu piekļūstamība*. [Rīga]: Labklājības ministrija, Eiropas Sociālais fonds, 2021. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/brosura-par-pakalpojumu-un-vides-pieklustamibu-cilvekiem-ar-funkcionaliem-traucejumiem-2021> (skatīts 21.02.2023.).
15. [Labklājības ministrija]. *Ieteikumi iekļaujošas vides veidošanai*. 2022. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/ieteikumi-iekļaujosas-vides-veidosanai> (skatīts 21.02.2023.).
16. [Latvijas Zinātņu akadēmija]. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijas lēmums EN 301549:2017, prot. Nr. 490*. 27.01., 2017. Pieejams: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/97/sirkklis/454405> (skatīts 15.02.2023.).
17. [Ministru kabinets]. *Kārtība, kādā iestādes ievieto informāciju internetā*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 445. 2020. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/316109-kartiba-kada-iestades-ievieto-informaciju-interneta> (skatīts 17.02.2023.).
18. Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1927–1929.
19. Pasikowska-Schnass, Magdalena. *Access to culture in the European Union*. European Union, 2017. Available: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/66f298ec-6840-11e7-b2f2-01aa75ed71a1> (skatīts 01.02.2023.).
20. Pasikowska-Schnass, Magdalena. *Access to cultural life for people with disabilities*. European Union, 2019. Available: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/644200/EPRS_BRI\(2019\)644200_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/644200/EPRS_BRI(2019)644200_EN.pdf) (skatīts 03.02.2023.).

21. Pressman, Heather; Schulz, Danielle. *The Art of Access: A Practical Guide for Museum Accessibility*. London: Rowman & Littlefield, 2021.
22. Tāre, Ineta. Ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības. No: Ziemele, Ineta (zin. red.). *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 130.–135. lpp.
23. [UNESCO]. *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Art. 2; 7. General Conference (33th sess.: 2005: Paris). 2005. Available: <https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/passeport-convention2005-web2.pdf> (skatīts 30.01.2023.).
24. [UNESCO]. *Declaration of the Principles of International Cultural Co-operation*. Art. 4. General Conference (14th sess.: 1966: Paris). 04.11., 1966. Available: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-international-cultural-co-operation> (skatīts 30.01.2023.).
25. [UNESCO]. *Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It*, General Conference (19th sess.: 1976: Nairobi). 26.11., 1976. Available: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/recommendation-participation-people-large-cultural-life-and-their> (skatīts 30.01.2023.).
26. [UNESCO]. *Universal Declaration on Cultural Diversity*. General Conference (31st sess.: 2001: Paris). 02.11., 2001. Available: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity> (skatīts 30.01.2023.).
27. [UNESCO]. *Vispārējā deklarācija par kultūras daudzveidību*. 5. pants. 2001. Pieejams: <https://www.unesco.lv/lv/deklaracijas> (skatīts 26.01.2023.).
28. [UN]. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Art. 15 (1). 1966. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (skatīts 26.01.2023.).
29. [UN]. *Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*. 20.12., 1971. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-mentally-retarded-persons> (skatīts 29.01.2023.).
30. [UN]. *Declaration on the Rights of Disabled Persons*/ 09.12., 1975. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons> (skatīts 29.01.2023.).
31. [UN]. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 13.12., 2006. Available: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (skatīts 29.01.2023.).
32. Valdemārs, Krišjānis. *Latyshsko-russko-nemeckij slovar'*. Moskva, 1879.
33. [VARAM]. *Tīmekļvietnes izvērtējums atbilstoši digitālās vides piekļūstamības prasībām (WCAG 2.1 AA)*. 2020. Pieejams: <https://www.varam.gov.lv/lv/wwwvaramgovlv/lv/pieklustamiba> (skatīts 17.02.2023.).
34. [VARAM]. *Vadlīnijas iestāžu tīmekļvietnēm noteikto piekļūstamības prasību ievērošanas ietekmes izvērtēšanai un nesamērīgā sloga pamatošanai. Tīmekļvietnes atbilstības piekļūstamības prasībām izvērtējums*. 2020. Pieejams: <https://www.varam.gov.lv/lv/media/5650/download?attachment> (skatīts 17.02.2023.).
35. Vļjuma, Liene; Šķilters, Jurgis. *Piekļūstamība datorzinātnē*. No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/53031> (skatīts 15.02.2023.).
36. Ziemele, Ineta. Individuālam pieejamās līgumos noteiktās institūcijas un procedūras. No: Ziemele, Ineta. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 251.–269. lpp.

Problems in Defining the Concepts of Cultural Availability and Accessibility

Summary

One of the priorities of Latvia's national cultural policy in recent decades has been ensuring access to culture. Access to culture and broader public participation in cultural processes are the two most important issues of cultural policy, which are regularly updated in both international and Latvian cultural policy agendas and illustrate the direction towards developing a democratic and inclusive cultural model. The basic principles of cultural availability and accessibility are related not only to the international cultural policy agenda, but also to the understanding and regulation of international cultural rights. Although two interrelated English language concepts – availability (*pieejamība*) un accessibility (*piekļūstamība*) – are attributed in relation to the content explanation of cultural accessibility in international cultural policy and regulatory documents, Latvian cultural policy documents and regulatory acts, academic and applied research, and practice to date, has mostly utilised the concept *pieejamība* (availability). Its interpretation often includes the both the English meanings. The purpose of this paper is to describe the dynamics of the development of these concepts in Latvian and international contexts, so that recommendations can be made on the distinction between these concepts in Latvian cultural policy. The research uses data-collection and analytical methods typical in qualitative research: comparative analysis of research literature, document analysis, as well as secondary data analysis. Qualitative content analysis or content analysis was used as a data analysis method.

Keywords: cultural availability, cultural accessibility, cultural policy, environmental accessibility, accessibility of information, cultural rights.

LNB Zinātnisko rakstu 11. (XXXI) sējuma

Autori / *Authors*

Māris Baltiņš, *Dr. habil. med.*

Valsts valodas centrs, Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Universitāte
State Language Centre, Latvian Academy of Sciences, University of Latvia
maris.baltins@vvc.gov.lv

Edgars Ceske, *Dr. hist.*

Turaidas muzejrezervāts
Turaida Museum-Reserve
edgars.ceske@turaida-muzejs.lv

Pauls Daija, *Dr. philol.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
pauls.daija@lnb.lv

Eva Eglāja-Kristsone, *Dr. philol.*

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
University of Latvia, Institute of Literature, Folklore and Art
eva.eglaja@lulfmi.lv

Māra Grudule, *Dr. philol.*

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
University of Latvia, Institute of Literature, Folklore and Art
mara.grudule@latnet.lv

Nadežda Grunahina, *Mg. philol.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
nadezda.grunahina@lnb.lv

Dangirs Mačulis (*Dangiras Mačiulis*), *PhD*

Lietuvas Vēstures institūts
Lithuanian Institute of History
dangirasmaciulis@yahoo.com

Ave Mateus (*Ave Mattheus*), *PhD*

Tallinas Universitāte
Tallinn University
ave.mattheus@tlu.ee

Kristina Papule, *Mg. sci. soc.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
kristina.papule@lnb.lv

Ingrīda Peldekse, *Mg. philol., Mg. art.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
ingrida.peldekse@lnb.lv

Dita Pfeifere, *Mg. art.*

Latvijas Kultūras akadēmija
Latvian Academy of Culture
dita.peifere@lka.edu.lv

Gvido Straube, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
University of Latvia, Faculty of History and Philosophy
Gvido.Straube@lu.lv

Diāna Šermane, *Mg. sc. soc.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
diana.sermane@lnb.lv

Baiba Tjarve, *Dr. art.*

Latvijas Kultūras akadēmija
Latvian Academy of Culture
baiba.tjarve@lka.edu.lv

Vita Zelče, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
University of Latvia, Faculty of Social Sciences
vita.zelce@lu.lv

Dmitrijs Zinovjevs, *Mg. art.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka
National Library of Latvia
dmitrijs.zinovjevs@lnb.lv

